COLECTIA
«PĂRINŢI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI»
APARE
DIN INIŢIATIVA PATRIARHULUI
IUSTIN
ŞI SE CONTINUĂ SUB ÎNDRUMAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
TEOCTIST
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

PĂRINŢI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI

30

SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA

SCRIERI

PARTEA A DOUA

SCRIERI EXEGETICE, DOGMATICO-POLEMICE ŞI MORALE

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
TEOCTIST
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

TRADUCERE ŞI NOTE
de Pr. prof. dr. TEODOR BODOGAE

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREŞTI – 1998

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
ISBN 973-9332-15-3

PREFAȚĂ

Sfântul Grigorie de Nyssa a fost caracterizat de către un remarcabil patrolog din vremea noastră (H.V. Campenhausen) drept "teologul cel mai erudit din veacul său". Pe de altă parte, același cercetător spune că "Sfântul Grigorie a fost primul teolog creștin care a precizat rolul preotului în contextul lui sacramental și liturgic". Și aceasta, în ciuda afirmațiilor multor învățați, care spuneau că "scrisul lui Grigorie se aseamănă mai mult cu al lui Platon și Aristotel decât cu al oricărui scriitor creștin" (N. de Tillemont); un alt cercetător, un american, spunea că "interesul Nyssanului s-a îndreptat mai mult spre filosofie și beletristică decât spre teologia creștină" (H.F. Cherniss).

Adevărul este că, dintre toți Părinții și scriitorii creștini din veacul al IV-lea, Sfântul Grigorie a fost cel mai familiarizat cu filosofia profană a antichității (O. Bardenhewer), fiind în stare să demaște pe cel mai cunoscut eretic arian (Eunomiu) că n-a citat corect două dintre Dialogurile lui Platon. Ca nici un alt Părinte al Bisericii, Sf. Grigorie a încercat să facă sinteza cea mai fericită între valorile culturale ale antichității și cele ale învățăturii creștine și, fiindcă în scrisul său a dovedit un adevărat "gust al cercetării științifice" (A. Puech), el impresionează și azi prin argumentări cu exemple din domeniile cele mai variate: din fizică, fiziologie, medicină, științele naturii, arhitectură, pe care le-a împrumutat de la "cei vechi", dar pe care le folosește totdeauna la fundamentarea crezului creștin. De aici profunzimea cugetării sale, care depășește cu mult pe cea a contemporanilor. Desigur că nimeni nu poate tăgădui influența "sofisticii a doua" asupra cugetării episcopului de Nyssa, dar această influență e mai mult de ordin formal. Suflul scrisului său e cu totul creștin, fiind pătruns de căldură și de evlavie.

În această viziune, cei doi poli ai cugetării Sfântului Grigorie, adică "râvna după cunoaștere" și "binele care n-are hotar", așa cum a sesizat Părintele profesor D. Stăniloae, formează oarecum firul roșu al cugetării Sfântului Grigorie și el nu lipsește nici din scrierile care n-au încăput în volumul 29 al seriei "Părinți și scriitori bisericești" și care sunt reunite aici, văzând lumina tiparului acum, prin binecuvântarea Părintelui Patriarh

Teoctist. Deocamdată, în acest al doilea volum din scrierile Sfântului Grigorie, publicăm un mănunchi din operele sale exegetice și dogmatico-polemice și morale.

În general, indiferent că face exegeză ori spune adevăruri dogmatice, Sfântul Grigorie n-a uitat în nici una din scrierile sale ca, în primul rând, să aducă dovezi privitoare la posibilitatea și necesitatea cunoașterii lui Dumnezeu ("atâta câtă e cu putință") insistând mereu asupra urcușului nelimitat al sufletului spre Dumnezeu.

S-a spus, pe bună dreptate, că bibliografia asupra vieții și operei Sfântului Grigorie este "uriașă". Nu trebuie uitat că, după 30 de ani de muncă, publicarea ediției critice a operelor lui e încă departe de a fi terminată. Cele șase "colocvii internaționale Grigorie de Nyssa" din ultimii ani au adus și ele multe lămuriri, dar concluzii definitive nu se vor putea trage încă multă vreme. Până atunci, însă, folosul cel mai deosebit este cunoașterea în mare a "lucrurilor dumnezeiești", așa cum le-a văzut și ni le-a descris acest mare cugetător al Bisericii.

În acest volum n-am vrut să încărcăm prea mult pe cititor cu indicarea amănuntelor bibliografice. Pe de altă parte, ne dăm seama că limbajul plin de metafore și de expresii retorice al Sfântului Grigorie nu ne-a fost totdeauna ușor de redat în românește. De aceea rugăm pe cititor să aibă îngăduință și să se uite mai puțin la slovă și mai mult la duhul ei.

Subliniem că, pentru scrierile publicate în românește până acum, am folosit textul publicat în ediția critică din Leiden-Olanda, intitulată "Gregorii Nysseni Opera" (în prescurtare GNO). Pentru restul scrierilor am folosit ediția Migne, "Patrologia Graeca", vol. 44-46. Notăm că tratatul Despre suflet și înviere *a fost tradus în întregime de regretata maică Teodosia Lațcu. Tot ea a tradus și primele capitole din comentariile* La titlurile Psalmilor *și* La Ecclesiast. *Pentru traducerea tuturor celorlalte scrieri, revizuirea întregului volum și redactarea notelor, răspunderea cade asupra subsemnatului.*

Mulțumim lui Dumnezeu pentru toate aceste împliniri și-L rugăm să ne ajute ca și celelalte opere ale Sfinților Părinți să vadă lumina tiparului în românește, spre folosul tuturor dreptmăritorilor creștini.

Preot prof. dr. TEODOR BODOGAE

SCRIERI EXEGETICE

INTRODUCERE

În general, opera Sfântului Grigorie de Nyssa cuprinde scrieri exegetice, dogmatice, ascetice, oratorice și epistole. Trebuie spus, însă, că gruparea lor după categorisirea aceasta nu-i deloc ușoară. De pildă, cu toate că el își intitulează unele din scrierile sale drept "exegeze", există totuși unele care, deși desemnate astfel (cum sunt cele 15 *omilii la Cântarea Cântărilor*, pe care ni le-a prezentat în 1982 Părintele Prof. D. Stăniloae)[1], pot fi prin toată structura lor scrieri de conținut ascetic-duhovnicesc. Așa stau lucrurile și cu explicarea (sau exegeza) "Fericirilor" și a "Rugăciunii Domnești". De fapt, "aproape toate scrierile Sfântului Grigorie au un accentuat caracter ascetic-duhovnicesc, căci el nu face exegeză pur și simplu cărților sau unor locuri din Scriptură și nici nu ne dă expunerea pur teoretică a învățăturilor dogmatice, ci totdeauna explicarea textelor din Sfânta Scriptură îi dă prilejul de a descrie condițiile și modul înaintării credincioșilor în viața duhovnicească, iar expunerile dogmatice (adăugăm noi, și expunerile oratorice și uneori și ale epistolelor) îi dau de asemenea Sfântului Grigorie prilejul de a le arăta ca temeiuri pentru viața duhovnicească"[2].

Dar, după cum afirma încă acum 60 de ani patrologul A. Puech[3], orice subiect ar fi tratat, Sf. Grigorie apare deopotrivă de bogat în tot felul de cunoștințe enciclopedice care compuneau învățământul din vremea lui; el nu-i mai puțin savant în filosofie și în istoria naturală decât în îndemânarea cu care-și redacta amănuntele retorice. S-ar putea spune că, dintre toți Părinții, cu excepția lui Origen, el a fost cel mai bine pus la punct cu toate resursele culturii profane. Interesul său pentru cercetarea științifică, dar și pentru explicarea "psihologică" a sentimentelor, ca și

1. Sfântul Grigorie de Nyssa, *Scrieri*, Partea întâi, traducere de Pr. Prof. D. Stăniloae, în "P.S.B.", vol. 29, București, 1982, p. 7.
2. *Ibidem*.
3. Aimé Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, Paris, 1930, p. 401.

pentru legitimarea rațională a fenomenelor naturii, a fost o însușire majoră a lui spre deosebire de ceilalți scriitori capadocieni. Este regretabil că n-a știut să degajeze totdeauna punctele esențiale din mulțimea lucrurilor neesențiale. Oricum, dacă limbajul său este greoi și supraîncărcat de metafore, de fraze prea lungi, suntem de acord cu patriarhul F o t i e, că scrisul acestui mare teolog se citește totuși cu plăcere (Fotie, *Biblioteca*, Migne, P.G. 102).

Dintre lucrările propriu-zis "exegetice" prezentăm aici mai întâi două tratate legate de "Hexaimeronul" Sfântului Vasile cel Mare și anume: ***Despre facerea omului*** și ***Apologie pentru Hexaimeron,*** redactate amândouă curând după moartea Sfântului Vasile (1 ianuarie 379).

În al doilea rând, traducem scurtul tratat *Despre pitonisă* sau Despre *vrăjitoarea din Endor, prin care se evocă un amănunt din vremea regelui Saul.*

În sfârșit, cu scrierile *La titlurile Psalmilor* și *Omilii la Ecclesiast,* încheiem grupul scrierilor exegetice propriu-zise, cu toate că acestei categorii îi aparțin și cele două omilii ale căror exegeze sunt legate de două texte din *Epistola I către Corinteni:* una, din capitolul *6, 18,* combătând desfrâul, și cealaltă, din capitolul *15, 28,* legată de învățătura despre apocatastază, pe care, după cum se știe, Sfântul Grigorie a preluat-o de la Origen. Despre alte două "exegeze" neautentice nu mai pomenim.

1. Tratatul *Despre facerea omului* sau, poate, mai potrivit spus "Despre alcătuirea omului", cum opinează Pr. D. Stăniloae, a fost redactat curând după moartea fratelui său mai mare (1 ian. 379) și stă în strânsă legătură cu geniala scriere a Sfântului Vasile "Hexaimeron", în care autorul ei n-a mai ajuns să comenteze întreaga creație dumnezeiască, ci numai pe cea din primele cinci zile. De aceea, cu toate că și în această scriere, ca și în altele, Sfântul Grigorie vorbește cu mult respect și admirație numind pe Sfântul Vasile "părinte și dascăl al său", totuși, întrucât în "Hexaimeron" lipsește învățătura despre facerea omului, el s-a hotărât să "completeze" meditațiile acelui mare bărbat, dar nu ca să elogieze strădania lui îmbrăcând-o peste măsură cu date exagerate, ci "pentru ca faima elevului să nu pară că rămâne mai prejos decât a dascălului". În fond, "scopul contemplării la care mă angajez, zice Sfântul Grigorie, nu-i deloc un lucru mărunt și nu stă cu nimic în urma oricărora din minunățiile lumii, ci,

dimpotrivă, e lucrul cel mai de preț din câte se cunosc", pentru că "numai omul a ajuns să fie asemenea lui Dumnezeu".

În felul acesta își continuă Sfântul Grigorie argumentarea sa în cele 30 de capitole ale scrierii sale,pe care le-a dăruit, probabil la Paștile anului 379, în semn de dragoste frățească celui mai mic dintre frați, Petru, viitor episcop al Sebastei. Ne putem ușor închipui de ce această scriere a fost recomandată de niște traducători drept "Opus admirandum" [4] și vom înțelege de ce în veacul 5 cunoscutul scriitor din Dobrogea Dionisie cel Mic a tradus-o într-o latinească elegantă. Nu putem spune dacă în secolul 9 traducerea atribuită lui I. Scotus Eriugena era o nouă traducere sau o reproducere după cea a lui Dionisie. În schimb, traducerea în limba siriacă este din sec. 5.

În primele capitole, autorul aruncă o ultimă privire asupra creației universului aflat în așteptarea distinsului oaspe care avea să vină. Capitolul III aduce diferite dovezi că firea omului întrece în măreție toată lucrarea văzută. Capitolul V prezintă pe om ca "chip al stăpânirii celei dumnezeiești". Cu deosebită căldură descrie Sf. Grigorie superioritatea omului față de toate viețățile pământului. Statura lui dreaptă și privirea lui îndreptată spre cer sunt tot atâtea semne ale vredniciei sale regale, ni se spune în capitolul VIII, iar folosirea specifică a membrelor superioare și inferioare spre tot felul de îndeletniciri ajută omului să-și dispute întâietatea față de orice altă vietate, pe care el o poate îmblânzi și conduce spre scopuri din cele mai neașteptate, ca să nu mai vorbim de alcătuirea organelor trupești, a limbii și, în general, a simțurilor, care au asigurat de-a lungul veacurilor promovarea civilizației și culturii, ni se spune în capitolele următoare. Amintim (în cap. XVI) de o expresie a filosofiei platonice, potrivit căreia omul este un "micro-cosmos". Sfântul Grigorie răspunde însă că mai mult decât instinctele unei muște sau ale unei pisici, omul își exprimă adevărata sa măreție abia atunci când promovează participarea sa la viața cea dumnezeiască. Și aceasta nu-i numai cugetare și orientare rațională, prin ceea ce stoicii exprimau prin *to igemonikon,* ci conștiința clară că, din clipa în care Fiul lui Dumnezeu S-a făcut Fiul Omului, creștinul știe că, de atunci înainte, noi nu mai suntem "străini", ci împreună cetățeni cu sfinții și "casnici ai lui Dumnezeu" (Efes. 2, 19). De

4. Vezi cartea cu nr. I-47622 din Biblioteca Academiei Române.

aceea, zice mai departe Sfântul Grigorie, viața noastră se concentrează în suflet, în viața duhului, al cărui sediu în zadar s-au străduit unii să-l afle, deși viața noastră se petrece încă în trup până când Dumnezeu va rândui să-Și supună Lui însuși toată lumea. Din păcate, cu toată bogăția de informații din vechea cultură greco-romană (între altele mai ales cele de natură medicală și psihologică abundă, vezi cap. 12-18, 29-30), totuși Sf. Grigorie n-a putut degaja corect ceea ce e esențial de ceea ce e secundar și, astfel, în capitolul 21 al lucrării (și în alte scrieri ale sale)[5], el acceptă părerea greșită a lui Origen privitoare la apocatastază sau la restaurarea întregii creaturi în puterea Domnului, atunci când se exprimă în felul următor: "întrucât păcatul și răul nu pot progresa la nesfârșit, ci în chip logic ele trebuie să ajungă la o limită, atunci desigur că dincolo de ele urmează binele", căci gândindu-se la bunătatea supremă a lui Dumnezeu, răul n-are realitate mai multă decât umbra. Viața de pe pământ e ca o iarnă, după care va veni vara. În felul acesta, trăgând toate concluziile, inclusiv cele greșite, Sf. Grigorie afirmă că atât materia, cât și răul sunt doar imaginații maniheice. Mai notăm că și în legătură cu originea sufletului, modul de exprimare al Sfântului Grigorie oscilează între creaționism și traducianism. Cu toate acestea el este fără îndoială, "întemeietorul antropologiei creștine"[6].

2. Cel de-al doilea tratat, intitulat *Apologie pentru Hexaimeron*, este dedicat și el aceluiași frate mai tânăr, Petru, episcop de Sebasta, capitala provinciei Armenia Prima. Ea va fi fost scrisă curând după aceea *Despre facerea omului*, deci prin vara anului 379. În forma în care se prezintă, ea este un răspuns la întrebarea pusă lui de Petru care-i ceruse să explice atitudinea lui Moise față de care, în Hexaimeronul său, Sfântul Vasile este asemănat cu spicul, iar Moise cu grăuntele. De fapt, când și-a redactat cele două omilii care conțin Hexaimeronul, Sfântul Vasile a fost obligat să se exprime într-un limbaj ușor de înțeles, întrucât între auditorii săi se aflau oameni din toate straturile sociale, inclusiv muncitori, femei,

5. J. Daniélou, *La résurrection des corps chez Grégoire de Nysse*, în "Vigiliae christianae", 7/1953, p. 154-170.

6. I.G. Coman, *Patrologie*, București, 1956, p. 175.

Textul original grec folosit de noi este cel din Migne P.G. 44, p. 125-250 (în lipsa ediției critice din Leiden încă neapărută). Am avut la îndemână și ediția din "Sources chrétiennes", vol. 6. La fel ediția lui Fr. Oehler, Leipzig, 1859 (Kempten 1874), în "Bibliothek der Kirchenväter".

Dintre traduceri amintim pe cea a lui Oehler, cea a lui H. Hayd și pe cea din "Sources chrétiennes". În general ne-au lipsit studiile pe care ni le relatează J. Quasten, *Initiation aux Pères*, vol. III, Paris, 1963, p. 377-378.

bătrâni, copii, așa încât e explicabil cum și de ce s-au format destule critici privitoare la această scriere, despre care însuși Sfântul Grigorie afirmă că nu-i o lucrare desăvârșită. Dar desigur că nu vor fi îndrăznit criticii să contrazică scrisul unui bărbat care are o faimă aproape egală cu cea a Scripturii, așa încât nu s-au formulat decât ipoteze școlărești. În această situație, "cum să îndrăznesc să judec eu lucrurile?", întreabă Sfântul Grigorie. Și totuși, plecând de la principiul că la Dumnezeu voința e egală cu puterea și cu știința, zice el, se poate admite un fel de evoluție spre a împăca ideea de creație cu cea de progres. În acest înțeles, zice autorul, "tot ce se întâmplă după o anumită înlănțuire și după înțelepciunea lui Dumnezeu poate fi numit cuvântul lui Dumnezeu. În situația aceasta se poate da și răspuns la întrebarea pusă de episcopul Petru: tot ceea ce rațiunea noastră explică logic, ἀκολούθως, Moise a fost nevoit s-o exprime istoric[7].

Iată de ce spune același patrolog francez[8]: "aceste vederi generale dau acestei scrieri o valoare excepțională și stau în rândul celor mai îndrăznețe din câte au fost emise în viața Bisericii pentru a evita un conflict între știință și Scriptură". Altfel, cum spune Origen, s-ar fi admis absurdul. De aceea s-a admis proba variantei biblice celei mai corecte, preferându-se textul traducerii lui Simah ori a lui Aquila sau Teodotion în locul Septuagintei, spre a salva astfel coerența filologică cea mai bună a textului sfânt. În acest scop, Sf. Grigorie citează ca probă de acest gen modul în care s-a preferat textul cel mai bun atunci când s-au contemplat pasajele referitoare la crearea mărilor și oceanelor precum și crearea celor doi luminători, soarele și luna.

E bine să reținem sublinierea cu care încheie acest al doilea tratat (pe care, de altfel, o făcuse și Sfântul Vasile în Hexaimeronul său), că în toată această lucrare nu s-a făcut nici o răstălmăcire prin exprimare alegorică, ci chiar dacă s-a făcut oarecare "abuz" de exprimări filosofice și științifice, mai ales, când s-a afirmat că natura e mereu în mișcare și în transformare, iar cele patru elemente sau stihii (pământ, apă, aer, foc) au între ele

7. J. Daniélou, *Akolouthia chez Gr. de Nysse*, în "Revue des Sciences Religieuses", 1955, p. 535-580.

8. A. Puech, *Histoire de la litt. gr. chrét.*, vol. III, p. 405.

diferențe și corespondențe, care ușurează trecerea dintr-unul în altul, totuși interpretarea istoric-literală, folosită în aceste scrieri, formează un capitol aproape unic față de restul scrierilor sale, la care nu reușești să întorci o foaie din volumele respective din Migne, fără să nu te întâmpine pretutindeni exprimarea metaforică, figurată[9].

9. Van Esper, *Methaphorik u. Symbolik in Greg. Nyssa*, în "Colloquii Gregoriani III Leidensis Acta", Leiden, 1976, p. 112.

La traducerea acestei scrieri am folosit textul grecesc publicat în "Patrologia" lui J.P. Migne, vol. 44, 61-124. Nu am putut afla ediția lui Forbes publicată încă în 1855. Mi-a lipsit și studiul lui J.F. Callahan, *Greek Philosophy and the Cappadocian Cosmology*, publicat în 1958, în "DOP".

În schimb, am folosit studiul lui E. Corsini, *Nouvelles perspectives sur le problème des sources de l'Hexaemeron de Grégoire de Nysse*, publicat în "Studia Patristica" I (Berlin 1957), p. 94-103, care infirmă părerea lui K. Gronau privitor la influenta cugetătorului stoic Possidonios asupra cosmologiei lui Grigorie de Nyssa. Chiar dacă a folosit scrieri stoice, el le-a dat haină creștină.

DESPRE FACEREA OMULUI

Dacă ar trebui să prețuim cu bani pe cei care se disting în viața virtuoasă, atunci, potrivit înțeleptului Solomon[1], chiar dacă am aduna la un loc toate comorile lumii, ele nu prețuiesc atâta cât strădania virtuților tale. Iar întrucât, pe de o parte harul pe care-l ai frăția ta e mai mare decât ca să poată fi prețuit pe bani, iar pe de altă parte Sfintele Paști cer totuși să-ți oferim, așa cum se obișnuiește de praznice[2], un dar potrivit, iată că îți aducem, omule al lui Dumnezeu, o danie întru slava mărinimiei tale, mai mică poate decât ai fi meritat-o, dar cu nimic mai măruntă decât puterile noastre. Ea constă dintr-o lucrare modestă, un fel de veșmânt țesut nu fără osteneală de puterea cugetării noastre, a cărei temă, chiar dacă ar putea părea prea îndrăzneață, totuși n-ar putea fi socotită ca lipsită de interes.

Dar dacă părintele și dascălul nostru Vasile, cel zidit cu adevărat de Dumnezeu și cu sufletul format într-adevăr după chipul Lui, e singurul care a cercetat cum se cuvenea creația lui Dumnezeu și, potrivit concepției sale, a expus pe înțelesul mulțimilor ordinea neîntrecută a universului explicând existența unei înțelepciuni suprafirești a lui Dumnezeu în lumea creată de El spre a fi cunoscută și contemplată de toți, la rândul meu, cu toate că nu mă pot sătura deplin admirându-l, m-am hotărât să completez[3] unde-i nevoie, vederile acestui mare bărbat, desigur nu ca

1. Pilde 17,6 (citat după ediția sinodală din 1914).

2. Compuse amândouă în jurul anului 379, curând după moartea fratelui său (Vasile), *Despre facerea omului* și *Explicarea apologetică* a *Hexaimeronului* cuprind, în felul lor, o completare a celor spuse de Sf. Vasile în omiliile sale la *Hexaimeron*. Spre deosebire de multe descrieri ale sale unde a folosit interpretarea alegorică, Sf. Grigorie folosește aici interpretarea istorică-literară, fapt pe care-l subliniază la sfârșitul *Explicării apologetice la Hexaimeron*. În orice caz, în ambele scrieri Sf. Grigorie apare ca unul din cei mai temeinici cugetători pe tărâmul antropologiei creștine. Poate că așa se și explică faptul că încă în sec. VI, tratatul *Despre facerea omului* a fost tradus în latinește de scriitorul dobrogean Dionisie Exiguul (Migne, P.L., 67, 345-408).

Se vede că devenise un obicei între scriitorii capadocieni să-și facă de Paști unii altora câte un dar. Așa reiese din epistola 54 a Sfântului Grigorie de Nazianz, prin care acesta explica prietenului său, Heladiu al Cezareii Capadociei, taina Sfintelor Paști (Migne P.G. 37). La fel, e cunoscut cazul relatat de epistolele 87 și 115, prin care același Grigorie de Nazianz răspunde epistolei expediate la Paști de către episcopul Teodor din Tiana, trimițându-i textul Filocaliei lui Origen (cf. Migne P.G. 46, 1025-1026, nota 4. În românește: Origen, *Scrieri alese*, partea a II-a, "P.S.B.", vol. 7. p. 299).

3. În text το λειπον προσθεῖναι, deci în lucrarea sa Sfântul Grigorie avea de gând totuși să "completeze" cele spuse în chip popular de Sf. Vasile în *Hexaimeronul* său.

să îngreunez munca lui prin adaosuri exagerate și nepotrivite (căci ar fi o nesimțire să iau în bătaie de joc această gură în loc s-o preamăresc), ci pentru ca, în chipul acesta, faima ucenicului să nu pară a fi cu mult mai mică decât a dascălului. Căci, întrucât în lucrarea lui Vasile despre cele șase zile ale creației nu s-a tratat despre facerea omului și întrucât nici unul din ucenicii lui nu și-ar fi luat sarcina să completeze această lipsă, foarte ușor s-ar fi putut întâmpla ca faima lui să fie astfel întunecată prin aceea că n-a explicat ascultătorilor săi în mod destul de dibaci și de precis învățătura creștină. Dacă însă îndrăznesc să duc eu la îndeplinire ceea ce lipsea și se va dovedi că ceea ce am găsit cu cale să împlinesc nu constituie întru nimic ceva ce n-ar fi vrednic de el, atunci tot ce voi face se va atribui lui, iar dacă în exprimarea mea nu mă voi putea ridica la înălțimea neîntrecutelor sale expuneri, atunci el va fi scăpat de învinuirile de a fi putut pizmui destoinicia ucenicului, în timp ce pe mine nu m-ar pândi, pe bună dreptate, vina că în mărginirea judecății mele n-am înțeles deplin învățătura dascălului meu.

Obiectul cercetării mele nu-i deloc simplu, nefiind cu nimic mai important decât minunile lumii, ba într-un fel e mai de preț decât oricare din câte se cunosc pe lume pentru că în afară de om nici o altă făptură nu se mai aseamănă cu Dumnezeu. De aceea cei care vor urmări expunerea mea pot fi cu îngăduință, chiar dacă vrednicia mea va rămânea cu mult înapoia celor așteptate. Într-adevăr, cred că nimic din tot ce vreodată a stat în legătură cu omul sau din ceea ce vedem acum că este omul, ori va fi el în viitor, nu poate rămâne străin de cercetarea noastră. Căci nici strădania mea n-ar fi deplină dacă aș trece cu vederea peste ceea ce s-a spus vreodată despre importanța omului. În primul rând, chiar și după felul în care ni se înfățișează acum, omul prezintă destule contradicții: însușirile de azi ale firii sale n-ar părea că au ceva comun cu cele de la început[4]. Aceste contradicții trebuie să le rezolvăm cu ajutorul referatului biblic și al temeiurilor cugetării sănătoase în așa fel încât întreg materialul să fie pus în consonanță doctrinală cu succesiunea și ordinea părutelor contradicții care s-ar ivi în legătură cu una și aceeași țintă comună, întrucât, prin puterea lui Dumnezeu, avem speranță să găsim temeiuri și acolo unde ele ar părea că lipsesc sau n-ar mai părea posibile. De dragul clarității, am socotit potrivit să precizez de la început și capitolele lucrării pentru ca să-ți poți face o imagine cât de sumară despre cuprinsul întregii expuneri.

Capitolul I va cuprinde o cercetare specială despre "natura universului" și o meditație deosebită despre ceea ce a precedat facerea omului.

Capitolul II va răspunde la întrebarea: de ce în istoria creației, omul a fost tocmai ultimul?

4. Mai pe larg în *Marele cuvânt catehetic*, V, 8.

Capitolul III arată că făptura omului depășește întreg restul creației.

Capitolul IV lămurește că facerea omului denotă superioritatea lui sub toate aspectele.

Capitolul V arată că omul imită stăpânirea cerească.

Capitolul VI cercetează înrudirea dintre cuget și fire, iar în treceri e combătută concepția anomeilor.

Capitolul VII arată de ce omul duce lipsă de arme firești și de altele mascate.

Capitolul VIII prezintă înfățișarea verticală a omului și mâinile sale, care îi țin loc de cuvânt, de unde se și întrevede o diferențiere a sufletelor.

Capitolul IX precizează că, pentru a vorbi, omul a fost înzestrat cu mădularele necesare.

Capitolul X arată că mintea lucrează prin simțuri.

Capitolul XI stabilește că mintea nu poate fi văzută.

Capitolul XII lămurește ce trebuie să credem despre puterea conducătoare a sufletului. Tot aici se vorbește despre cauza lacrimilor și a râsului, apoi se analizează legătura dintre materie, natură și spirit.

Capitolul XIII arată pricina somnului, a căscatului, a viselor.

Capitolul XIV precizează că mintea nu poate fi localizată într-o anumită parte a corpului; apoi se arată ce deosebire este între acțiunile trupești și cele sufletești.

Capitolul XV lămurește că sufletul cugetător este propriu-zis ceea ce numim și ceea ce se manifestă ca "suflet".

Capitolul XVI este un comentar la cuvintele Scripturii "să facem om după chipul și asemănarea Noastră", în care se cercetează în ce constă temeiul "chipului", și dacă poate fi vreo asemănare între "fericit" și "nepătimitor", pe de o parte, și, pe de altă parte, ce este supus patimilor și schimbărilor și cum se poate vedea în "chip" deosebirea între bărbătesc și femeiesc, pe câtă vreme în prototip ea nu există.

Capitolul XVII vorbește despre ce trebuie să știm cu privire la cei ce văd contradicții și întreabă cum s-ar fi putut naște oamenii în cazul când primii oameni n-ar fi păcătuit, știut fiind că nașterea de copii a avut loc după căderea în păcat.

Capitolul XVIII arată că patimile necugetate din noi își au originea în înrudirea noastră cu firea cea necugetătoare.

Capitolul XIX combate pe cei ce spun că și după moarte gustarea bunătăților celor făgăduite ar consta tot în mâncare și băutură, întrucât prima oară, în rai, omul tot așa a trăit.

Capitolul XX arată cum a fost viața în rai și cum trebuie înțeles "pomul oprit".

Capitolul XXI precizează că pentru învierea din morți nu trebuie să sperăm în primul rând pe motivul că ne-a fost făgăduită în Scriptură, ci ca o consecință necesară a lucrurilor.

Capitolul XXII combate pe cei ce spun că dacă învierea e ceva atât de frumos și de bun, atunci de ce ea n-a sosit deja, ci se speră a veni doar mai târziu.

Capitolul XXIII arată că cine mărturisește că lumea a început să existe în timp, acela trebuie să-i admită și un sfârșit.

Capitolul XXIV combate pe cei care susțin că materia e din veci, ca și Dumnezeu.

Capitolul XXV lămurește cum ar putea fi adus chiar și un necreștin să creadă în doctrina Scripturii despre înviere.

Capitolul XXVI demonstrează că învierea nu-i ceva imposibil.

Capitolul XXVII arată că-i posibil ca după desfacerea trupului omenesc în elementele din care a fost alcătuit să le recapete iar și să revină la viață.

Capitolul XXVIII combate pe cei care susțin că sufletele au preexistat înainte de a fi venit în trupuri sau invers, că trupurile ar fi fost formate înainte de suflete, iar de aici și o combatere a celor ce scornesc o migrare a sufletelor.

Capitolul XXIX arată că omul vine în existență prin crearea concomitentă a sufletului și trupului unite în una și aceeași făptură.

Capitolul XXX dezvoltă o concepție mai doctoricească despre crearea trupului nostru.

CAPITOLUL I

"Aceasta e cartea facerii cerului și a pământului", zice Scriptura[5].

După ce au fost create toate câte se văd și fiecare lucru a fost pus la locul lui deosebit, în așa fel încât corpurile cerești îmbrățișează de jur-împrejur întregul univers, iar cele mai grele dintre ele și care au tendința să cadă în jos, cum sunt pământul și apa s-au statornicit laolaltă, în mijloc, atunci și-au luat locul în firea lucrurilor sub forma unei legături și întăriri a tuturor făpturilor înțelepciunea și puterea dumnezeiască, singurele în stare să cârmuiască totul printr-o îndoită lucrare: aceea a stării și a mișcării. Prin ele a fost adus la viață ceea ce nu existase până atunci și a fost pus în mișcare ceea ce a fost statornicit de acum, fixând ca pe o axă bolta cerească, rânduind-o ca pe o roată în drumul ei neîntrerupt, asigurându-le astfel pe amândouă printr-o legătură de nezdruncinat ca și cum ar fi strâns cu o sfoară în jurul pământului materia care se învârtoșa mereu în urma învârtirii ei circulare, iar pe de altă parte ținând mereu în tensiune corpurile vârtoase și nemlădioase pe baza aceleiași mișcări circulare neîntrerupte[6]. Pentru ambele lucruri puse în mișcare au fost statornicite aceleași bogate rânduieli atât în ce privește uscatul, cât și în porțiunea aflată în continuă schimbare a lumii, căci nici uscatul nu-și părăsește starea sa fixă și nici cerul nu-și rărește vreodată viteza mișcării sale circulare.

Acestea au și fost pregătite, potrivit înțelepciunii lui Dumnezeu, să constituie un început pentru întreaga Lui operă minunată și, după părerea mea, chiar și prin cuvintele sale, "la început a făcut Dumnezeu cerul și pământul"[7] ne dă să înțelegem că tot ce a fost creat și ce a fost adus la viață potrivit voii lui Dumnezeu, au izvorât deopotrivă din mișcare și din staționare.

Așadar, cu toate că, potrivit opoziției dintre forțele lor, cerul și pământul s-au despărțit unul de altul, situându-se tocmai în poziții opuse, totuși lumea care le desparte face oarecum o legătură între ele tocmai datorită faptului că se află între amândouă, punând astfel clar în lumină coeziunea dintre cele două extreme. Într-adevăr, aerul e mereu supus

5. Facere 2, 1 (citat după ediția sinodală din 1914).
6. Idei similare la Cicero, *De natura deorum*, II, 45, 115-116.
7. Facere 1, 1.

mobilității și subtilității focului atât din pricina fineței sale firești, cât și a ușoarei sale mobilități. Dar nu s-ar putea spune nici că ele n-ar fi înrudite și cu uscatul, pentru motivul că el nu-i nici în continuu nemișcat, dar nici nu stă și nu se împrăștie printr-o scurgere neîntreruptă, ci pe temeiul înrudirii[8], cu unul sau altul, el devine un fel de graniță între forțele opuse, contopindu-le cu sine însuși și transformându-le în altceva.

Tot la fel se comportă și lichidele, luând o dublă înfățișare atunci când vin în atingere cu corpurile opuse lor. Și anume, întrucât sunt grele și apasă în jos, lichidele au o mare înrudire cu pământul, iar întrucât posedă forța fluidelor dar și nestatornicia lor, ele dovedesc că nu-s străine cu totul de natura însuflețită, ci tocmai prin aceasta provoacă contopirea și unirea cu cele opuse lor prin aceea că transformă forța gravitațională în una motrice, însă fără ca prin mișcare să se piardă din greutate, așa încât opusele extreme ale naturii se ating și se împacă întreolaltă tocmai datorită elementelor intermediare.

Și ce-i mai mult, dacă cercetăm corect lucrurile, nici natura însăși a acestor lucruri opuse nu rămâne neînsuflețită și total străină de cea a altora, ci cred că toate lucrurile ce apar în lume stau în dependență reciprocă și echilibru. Și chiar dacă par a fi într-o luptă din pricina proprietăților specifice opuse, totuși în sinea lor ele se află în armonie. Mișcarea nu trebuie înțeleasă numai ca mutare dintr-un anumit loc, ci și sub formă de creștere și de alterare. În sinea ei firea e neschimbabilă în mișcarea ei și nu poate produce alterare sau nimicire. În înțelepciunea Sa, Dumnezeu a dăruit neschimbabilitate celor în continuă mișcare și transformare celor imobile. Și în spirit de înțeleaptă prevedere El a găsit bine să introducă o astfel de orânduială încât din invariabilitatea și neschimbabilitatea care ies în evidență uneori la câte o făptură și care sunt însușiri ale firii dumnezeiești să nu se poată deduce că, creatura ar putea fi luată drept Dumnezeu. Tocmai din acest motiv are pământul însușirile corpurilor solide, ceea ce nu înseamnă că n-ar suferi și el unele schimbări, pe câtă vreme cerul deși nu-i supus nici unei schimbări n-are nicicum însușiri de soliditate și aceasta pentru că Dumnezeu a voit ca, prin această unire a ceea ce-i schimbător cu ceea ce-i statornic și ceea ce-i mișcător cu firea celor invariabile, echilibrându-se așadar întreolaltă prin schimbul reciproc de însușiri, cerul să nu dea nici de departe impresia că am avea

8. Poate că sub influența lui Posidonios din Apamea (135-51 î.Hr.), filosof din școala medie stoică, dar poate și sub influența scrierii *De migr. Abr.*, 32, a lui Filon din Alexandria (cca. 40 d. Hr.), Grigorie de Nyssa combină idei din antropologia și cosmogonia antică spre a explica organizarea și constituirea celor din lume într-o armonie universală, (συμφωνία, ἁρμονία, συμπάθεια), V. Ivanka, *Plato christianus*, Innsbruk, 1968, p. 160; oricum, Cicero numește pe Posidonios "prietenul meu".

de a face cu vreo divinitate. Căci, după cum s-a spus, nici una din cele două însușiri, nestatornicia și schimbabilitatea, nu se poate atribui Ființei dumnezeiești.

Și iată așa a fost dusă la îndeplinire întreaga istorie a Creațiunii[9]. Căci, după cum spune Moise, "s-a săvârșit cerul și pământul și toate cele din lăuntrul lor, *împodobindu-se* fiecare cu frumusețe corespunzătoare, cerul prin strălucirea stelelor, marea și văzduhul prin vietățile înnotătoare și zburătoare, iar pământul cu cele mai deosebite plante și animale, care toate fără deosebire au fost aduse cu putere la viață de către voia lui Dumnezeu. Și era pământul plin de tot felul de frumuseți: dând deopotrivă și flori și fructe, iar livezile erau pline de tot ceea ce se poate găsi în ele și toate vârfurile și colinele și toate colțurile și povârnișurile și toate vâlcelele erau presărate cu verdeață și cu tot felul de copaci care, cu toate că abia de curând se înălțaseră pe pământ, totuși crescuseră până la cea mai deplină frumusețe. Desigur că toate viețuitoarele zburau prin văzduh, săltând și zburând întrucât porunca lui Dumnezeu le dăduse această putere de viață, mișunând și alergând vioi cu sutele în tufișuri și în toate colțurile și adăposturile umbroase răsunau peste tot de cântecele păsărilor[10]. Poate chiar și înfățișarea mărilor era alta, pentru că erau staționare și liniștite în adânciturile lor de prin peșteri, din golfuri și din porturi scobite chiar de voia lui Dumnezeu în țărmuri să se unească în chip prietenos cu uscatul. Iar mișcările blânde ale valurilor se întreceau în măreție cu frumusețea livezilor, pe când adieri blânde și plăcute mângâiau piscurile mai răsărite ale ținuturilor. Cu un cuvânt, erau pline atât uscatul cât și marea de o mulțime nesfârșită de făpturi, dar cel care urma să se bucure de toate acestea încă nu venise[11].

CAPITOLUL II

Încă nu-și făcuse apariția între viețuitoarele lumii acea falnică și prețioasă ființă care e omul[12]. Căci nu era firesc să apară stăpânul înainte de supuși, ci întâi trebuia pregătită împărăția și abia după aceea urma să aibă loc primirea suveranului. Abia după ce Făcătorul a toate a pregătit din vreme un fel de sălaș împărătesc așa cum era pământul, insulele,

9. Idee dezvoltată mai pe larg de Cicero în scrierea lui *De natura deorum*, II, 47, 120, 53, 132.

10. S-a scris mult despre influența sofisticii asupra Sfântului Grigorie (a se vedea îndeosebi lucrarea lui L. Meridier, (Rennes 1906), dar se uită prea adesea că Sf. Grigorie era și un poet, nu numai un filosof (Cf. W. Volker, *Gregor v. Nyssa als Mystiker*, Wiesbaden, 1955, p. 1 și urm). Aici avem o prelucrare poetică a cap. 1-2 din Cartea Facerii.

11. Încă o dovadă că *Sf. Grigorie* și-a conceput această scriere ca pe o "completare" a *Hexaimeronului* pentru fratele său. Idee similară și la Metodiu de Olimp: *Despre înviere* I, 34, Migne P.G. 18, 1, în colecția "P.S.B.", vol. 10, p. 13.

12. Formulare în genul lui Platon, de pildă în *Lysis* 211.

marea și cerul ce s-a boltit ca un acoperiș peste ele și după ce au fost strânse în acest palat împărătesc tot felul de bogății, iar între aceste bogății intră tot ce a fost creat, și anume tot ce crește și tot ce încolțește și are în ea simțire, viață și suflare, ba încă la aceste bogății înșirăm și întreaga materie care în fața ochilor omenești s-a învrednicit de oarecare valoare și însemnătate, cum sunt aurul și argintul și pietrele prețioase îndrăgite de oameni precum și tot soiul de alte bogății ascunse în adâncurile pământului ca într-o vistierie împărătească, abia atunci a rânduit Dumnezeu să vină omul în lume, mai întâi ca privitor al atâtor minunății, iar în al doilea rând ca stăpân al lor, pentru ca folosindu-le să-și dea seama cine este Cel ce i le-a dăruit, iar prin frumusețea și măreția întregii acestei priveliști să fie îndrumat a păși pe urmele puterii celei nenumite și nedescrise care i le-a făcut[13].

Iată de ce omul a fost introdus ultimul între creaturi: nu pentru că ar fi fost aruncat la urmă ca un disprețuit, ci ca unul care încă din clipa nașterii se cădea să fie împărat peste supușii săi. După cum un stăpân nu-și invită în casă oaspeții înainte de a-și fi procurat alimentele necesare, ci abia după ce s-a aprovizionat suficient cu toate cele necesare și după ce și-a prevăzut casa, cămara și sufrageria în condiții acceptabile și abia după ce s-a pregătit cu toate cele necesare ospătării, abia atunci își duce oaspetele în locuință, tot așa și-a împodobit casa și bogatul și mărinimosul Purtător de grijă al naturii noastre cu toată strălucirea și măreția, pregătind o mare și bogată listă de alimente și abia după aceea aduce el pe om înlăuntru, dându-i drept simbrie zilnică nu doar promisiunea a ceva inexistent, ci gustarea a ceva real. De aceea, El a sădit în firea sa un amestec de dumnezeiesc și de omenesc pentru ca să poată gusta din fericirea amândurora atât bucuria de a sta în legătură cu Dumnezeu, cât și din plăcerile pământești prin simțământul pe care-l are că nu-i străin nici de bucurii[13b].

CAPITOLUL III

Nu trebuie să scăpăm din vedere nici faptul petrecut pe când se închegau în formă statornică o lume atât de mare și părțile ei ca să înfățișeze ceea ce era să se vadă mai târziu. Întreagă creația se întărea în convingerea că totul izvorăște dintr-o putere și dintr-o poruncă dumnezeiască. Însă, atunci când a fost vorba de crearea omului a avut loc o sfătuire și, după cum deducem din cuvântul Scripturii, a avut loc ceea ce face un artist, care-și face o schiță de plan pentru ceea ce avea să realizeze, modul în care urma să acționeze și în ce măsură elaboratul nou avea să se

13. Despre cunoașterea "din făpturi" vorbeau încă David (Ps. 18, 1), Pavel (Rom. 1, 20), dar și stoicii și, desigur, Filon (*De opif.*, 25; *De monarchia*, 1).

13b. Mereu imagine filoniană (*De opif.*, 48).

asemene cu originalul, adică scopul propriu-zis al noii creații. După ce odată a fost adus în viață, ce anume urma să facă și peste ce să stăpânească omul. Despre toate acestea Cuvântul sfânt ne spune că s-au petrecut înainte ca omul să fi ajuns a-și lua în primire chemarea sa de stăpân peste cele din lume. Căci, după cum spune Scriptura: "Dumnezeu a zis: să facem om după chipul nostru și după asemănare și să stăpânească peștii mării și fiarele pământului și păsările cerului și dobitoacele și tot pământul"[14]. Și minune! Soarele a fost creat, dar nici un sfat nu i-a premers; cerul la fel și totuși nici pentru unul, nici pentru altul nu s-a făcut nici o pregătire în ordinea creației, ci aceste făpturi minunate au venit pe lume numai printr-un singur cuvânt fără să ni se istorisească nici un amănunt despre proveniența lor, despre modul creației lor și despre altceva în legătură cu ele. Și tot în felul acesta s-a procedat și când au fost create pe rând și celelalte: stelele cerului, văzduhul ce se află la mijloc, marea, uscatul, animalele, plantele și toate pe care Cuvântul le-a adus la viață. Numai când a fost vorba de facerea omului, Făcătorul a toate a procedat cu circumspecție, pregătind parcă dinainte chiar și materia din care avea să-l facă și abia după aceea dându-i înfățișarea după asemănarea cu un model de frumusețe deosebită a explicat cu acea ocazie și destinația precisă cu care a fost adus la viață și rânduit atunci, potrivit rostului activității lui, că toată destinația lui stă în legătură cu voia cea dumnezeiască[15].

CAPITOLUL IV

După cum pe pământ uneltele meșterilor sunt așa fel constituite ca să poată fi folosite atunci când o cere viața, tot așa Meșterul meșterilor i-a creat omului o fire care să-l îndreptățească spre fapte cu adevărat împărătești atunci când l-a dotat nu numai cu calități spirituale superioare, ci și cu alcătuire trupească indicată special spre a stăpâni lumea. Căci, pe de o parte sufletul lui îi spune, chemarea lui împărătească îi spune că el trebuie să se ridice mult deasupra nimicniciilor de toate zilele, iar pe de altă parte el are o superioritate vizibilă prin libertatea sa neîngrădită, potrivit căreia el se poate hotărî și conduce singur, în mod liber după voia sa[16]. Și ce alte însușiri sunt oare mai de preț pentru un rege decât acestea? De altfel și faptul că omul poartă în el chipul Celui care stăpânește peste

14. Facere 1, 26.

15. Are dreptate A.V. Ivanka (*op. cit.*, 180) când afirmă că în expunerea crezului său antropologic, Sf. Grigorie de Nyssa procedează ca un "gânditor existențialist".

16. Plecând de la tratatul despre libertatea voii omenești redactat de Origen (*Peri arhòn*, p. III), Sf. Grigorie lărgește și adâncește conceptul despre libertate, pe care-l socotește cel mai mare dar făcut de Dumnezeu omului: "Cel care a creat pe om cu scopul ca să guste din toate darurile Lui, desigur că nu-l putea lipsi de tot ce era mai scump, de a fi independent și liber" (*Marele cuvânt catehetic*, cap. 5, 9).

toate făpturile nu vrea să însemneze altceva decât că de la început firea omului a fost destinată să fie regină. Căci după cum, potrivit obișnuințelor omenești, cei care execută tablourile stăpânitorilor trebuie să redea în ele expresia lor autentică, iar prin îmbrăcămintea de purpură sporește și mai mult vrednicia lor împărătescă, încât se și spune în mod obișnuit că în tabloul respectiv se vede chiar "regele" însuși, tot așa și firea omenească, a fost creată să aibă rol de conducător peste altele pentru că se aseamănă cu Împăratul tuturor făpturilor, fiind astfel ca un tablou viu, dar care are comun cu modelul său veșnic atât vrednicia cât și numele. De fapt, ca semne ale demnității sale, omul nu poartă nici o mantie de purpură și n-are nici sceptru și nici diademă, căci sub înfățișarea lui nu avem de astădată pe Cel ce i-a fost model întrucât în locul mantiei de purpură s-a îmbrăcat în haina virtuții, care-i totuși cea mai împărătească dintre îmbrăcăminți, iar în loc de sceptru se sprijinește pe fericirea nemuririi, pe când în loc de diademă împărătească e împodobit cu coroana dreptății, așa încât prin toate acestea omul se distinge printr-o vrednicie de adevărat împărat ca unul care se aseamănă aidoma frumuseții Modelului său.

CAPITOLUL V

De fapt, această frumusețe dumnezeiască nu strălucește prin farmecul exterior al înfățișării ori printr-o ținută deosebit de răpitoare, ci ea se poate recunoaște după fericirea de nedescris a unei păci și desăvârșiri interioare. Căci după cum pictorii transpun pe planșetă prin linii și culori înfățișarea oamenilor, scoțând în evidență cu pensula în nuanțe potrivite și corespunzătoare dorinței de exprimare, spre a reda cât mai corect frumusețea originalului, tot așa să știi că și Pictorul nostru a pus în noi, ca niște nuanțe colorate, virtuțile, împodobindu-le minunat după modelul propriei Sale frumuseți. Multe și variate sunt culorile chipului prin care se redau adevăratele nuanțe ale originalului, în orice caz nu roșul sau albul țipător și nici vreo altă culoare intermediară, nici hașurarea pentru redarea genelor și nici negrul întunecat, pentru zugrăvirea ochilor, așa cum de obicei se exprimă mai închise unele părți ale tabloului și tot ce mai obișnuiesc în acest sens mâinile pictorilor, ci în locul acestora curăția, nepătimirea[17], fericirea, înstrăinarea de orice rău și multe altele de acest fel sunt cele prin care se exprimă asemănarea omului cu Dumnezeu. Iată, dar, cu ce flori din propriul Său chip a împodobit Creatorul firea noastră!

Căci dacă cercetezi și alte trăsături prin care se distinge frumusețea dumnezeiască, vei afla că și în legătură cu asemănarea chipului nostru cu acea frumusețe s-au păstrat multe mărturii. Înțelegerea și cuvântul sunt

17. ἀπάθεια = "nepătimirea" ocupă un loc central în cugetarea Sfântului Grigorie, cf. J. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique*, Paris, 1944, p. 99-104.

proprii dumnezeirii, căci încă "la început Cuvântul era Dumnezeu"[18], iar Pavel spune că "mintea lui Hristos"[19], este cea care grăiește în el. Nu prea departe de așa ceva stau și cele omenești. Privește chiar în tine însuți și vei găsi acolo și cuvântul și puterea de judecată, imitații ale adevăratei înțelegeri ale Cuvântului. Dar în același timp Dumnezeu e iubire și izvorul iubirii, după cum spune marele Ioan că "dragostea este de la Dumnezeu"[20] și "Dumnezeu este iubire"[21]. Acest lucru l-a întipărit și pe fața noastră Plăsmuitorul firii noastre, căci – spune El – "întru aceasta vor cunoaște toți că sunteți ucenicii mei, dacă veți avea dragoste între voi"[22]. Așadar, dacă această iubire nu există, atunci toate trăsăturile chipului se schimbă. Dumnezeu toate le vede, toate le aude, toate le pătrunde. Doar și tu tot prin văzut și auzit înțelegi tot ce se petrece, după cum și puterea de judecată este cea care cercetează și pătrunde peste tot.

CAPITOLUL VI

Dar să nu creadă nimeni că prin aceasta am vrea să susținem că întrucât se aseamănă, Dumnezeirea ar acționa așa cum acționează omul cu forțe diferite, căci nu se poate să admitem că puterea de judecată a ființei dumnezeiești ar lucra odată într-un fel, altădată în altul. De altfel, prin puterile noastre sufletești nici noi nu concepem lucrurile în chip variat, cu toate că prin mijlocirea simțurilor reacționăm de fiecare dată diferit. Căci există o singură forță și aceasta e tocmai puterea de judecată din noi, prin mijlocirea căreia percepem și prelucrăm datele simțurilor. Ea este cea care privește prin intermediul ochilor ceea ce i se oferă, după cum tot ea preia cu ajutorul auzului ceea ce se vorbește, găsind plăcere față de ceea ce-i plăcut și reacționând dureros față de ceea ce-i neplăcut, folosindu-ne de mâini pentru orice dorim, fie că întindem mâna fie că o retragem, folosindu-ne de ele după împrejurări ca și de orice mădulare.

Dacă la om cu toată deosebirea organelor sensitive hărăzite de natură, unul și același este factorul prin care acționează și se pun toate în mișcare, unul și același cuget, care lucrează potrivit trebuințelor de fiecare dată și care nu-și schimbă ființa cu toată varietatea acțiunilor, atunci cum să ne putem închipui că din pricina modurilor variate în care se manifestă atotputernicia lui Dumnezeu s-ar putea măcar presupune că ar exista în ființa Lui momente de schimbare? După cum zice proorocul: "Cel ce a zidit ochiul și cel ce a sădit la locul ei urechea"[23], Același este și Cel ce a

18. Ioan 1,1.
19. I Cor. 2, 16; 7, 40.
20. I Ioan 4, 7.
21. I Ioan 4, 8.
22. Ioan 13, 35.
23. Ps. 93, 9.

întipărit, potrivit modelelor existente la El, și puterea acestor simțuri ca niște semne de recunoaștere specifice firii omenești. Căci de aceea s-a spus în Scriptură "să facem om după chipul Nostru"[24].

Și atunci în ce constă rătăcirea anomeilor? Ce pot răspunde ei în legătură cu acest citat biblic? Cum vor mai putea ei păstra corectă învățătura de credință dacă ne gândim la cele ce s-au spus adineauri? Dacă Fiul n-ar avea fire asemănătoare cu a Tatălui, atunci cum mai poate fi vorba de unitatea chipului când se aplică la persoane diferite? Căci Cel care a spus: "să facem om după chipul Nostru" și a dat să se înțeleagă prin aceste cuvinte că însăși Sfânta Treime este cea care s-a exprimat, în formă plurală, atunci desigur n-ar fi folosit oare o exprimare la forma singulară dacă prototipurile n-ar fi întru totul asemănătoare întreolaltă? Dacă persoanele treimice n-ar fi întru totul asemănătoare, atunci ar fi fost cu neputință ca în om să se facă o singură reproducere a acelora trei, mai mult, dacă ar fi fost vorba de o deosebire de natură între cele trei persoane, atunci de bună seamă că s-ar fi creat și chipuri diferite și anume cu însușirile deosebitoare ale fiecărei persoane[25]. Or, fiindcă e vorba numai de un singur chip, pe când modelul dimpotrivă nu-i unul singur, atunci cine ar fi atât de nesocotit încât să nu recunoască cum că cele care se aseamănă cu una, fără îndoială că trebuie să se asemene și întreolaltă? Poate că tocmai pentru a nu se ivi vreun cuvânt de ocară s-a spus încă de la facerea omului: "să facem om după chipul Nostru și după asemănarea Noastră"[26].

CAPITOLUL VII

Dar ce vrea să însemne "statura dreaptă" a omului? Și de ce nu i s-a dat omului deodată cu trupul și mijloacele pentru a-și apăra viața, ci omul vine pe lume gol și neajutorat, sărac și lipsit de lucruri de cea mai neapărată trebuință în așa măsură încât, judecând după aparență, el e vrednic mai curând să fie compătimit decât preamărit? El nu-i înarmat în fața nici cu coarne, nici cu gheare ascuțite, cu fălci și dinți puternici ori cu ghimpi prevăzuți cu o otravă nimicitoare, după cum e cazul la cele mai multe animale ca să se apere de răuvoitori[27], ba nu-i nici măcar învelit cu vreo haină de păr pe corp.

24. Facerea 1, 26.
25. Împotriva tendinței extremiste a lui Eunomiu au scris atât Sf. Vasile (Migne PG. 29, 497-774) cât și Sf. Grigorie de Nyssa (Migne P.G. 45, 243-1122, sau în ediția critică a lui W. Jäger, I-II, Leiden/1960).
26. Facerea I, 26.
27. La paralelismele dintre om și animale se resimte influența filosofului grec Posidonios (prin intermediul lui Cicero, *De natura deorum* II, 151); influență vizibilă și la Sf. Vasile (*Hexaimeron*) și la Lactanțiu (*De opificio Dei*, Migne P.L., VII, 14 c).

Şi totuşi poate că, pentru siguranţa lui, tocmai cel sortit de fire să stăpânească peste alţii s-ar fi căzut să fie dotat prin fire cu arme specifice spre a nu apela la ajutor străin. Căci pentru siguranţa lor natura le-a sortit forţa suficientă leului, mistreţului, tigrului, panterei şi altor fiare de felul lor şi tot astfel taurului coarne, iepurelui iuţeală, gazelei forţa săriturilor elastice şi agerime în privire, unora dintre animale mărime, altora şiretenie, păsărilor aripi, albinei acul şi în general tuturor natura le-a hărăzit ceva spre apărare. Singur omul e mai încet decât toate când e vorba de viteză, e mai mic decât toate animalele puternice şi uriaşe, mai uşor de învins decât toate când ne gândim la armele de apărare dăruite de natură[28]. Dar atunci ar putea întreba cineva: dacă se află într-o astfel de situaţie, cum şi-a putut dobândi stăpânirea peste toate? Părerea mea este că ceea ce formează lipsă în firea noastră devine un temei pentru superioritate asupra altora. Căci dacă omul ar fi avut o forţă atât de mare încât să întreacă viteza calului, fiind dăruit cu un picior pe care nu-l sperie greutatea drumului şi să mai fi fost protejat şi de copite şi de potcoave, iar pe deasupra dacă ar mai avea şi coarne, ghimpi şi gheare, atunci omul ar fi păşit pe pământ încă de la început ca o fiară sălbatică şi crudă, conştient că are de la natură astfel de arme trupeşti şi atunci nici nu s-ar mai fi interesat să ajungă să stăpânească peste alţii pentru că atunci n-ar fi avut nevoie de ajutorul nici unuia dintre supuşi. Or, tocmai din această pricină au fost împărţite fiecăreia dintre fiinţele supuse arme noi ca să le satisfacem anumite cerinţe şi prin aceasta am găsit că-i necesar să ne asigurăm stăpânirea peste ele. Încetineala şi mobilitatea mai redusă a corpului nostru ne-a îndreptat paşii spre cal, pe care l-am îmblânzit. Goliciunea trupului ne-a silit să folosim utilitatea oii, care întregeşte lipsa noastră firească prin folosul anual de lână. Iar faptul că mijloacele de existenţă ni le aducem şi de altundeva ne-a silit să recurgem la folosirea vitelor de jug. Întrucât noi nu mâncăm iarbă ca vitele ne-a devenit folositor existenţei boul, care prin munca sa ne înlesneşte traiul iar, deoarece, ca să ne apărăm de alte vietăţi pe care a trebuit să le prindem, am fi avut nevoie de dinţi şi de măsele, ne-a venit într-ajutor câinele cu viteza şi cu fălcile sale, făcându-se un fel de cuţit viu spre folosul omului.

Ca unealtă de apărare mai puternică şi mai eficientă decât creşterea unor coarne şi decât ascuţimea unor gheare omul a descoperit folosul fierului, care nu ne însoţeşte neapărat de fiecare dată cum era cazul cu armele acelea ale fiarelor, ci doar atunci când timpul ne indică să facem apel la ajutorul lui, altă dată el e lăsat acasă. În loc să o foloseşti doar în interiorul camerei, carapacea crocodilului se poate prelucra la fel, dar de astă dată încredinţând-o la timpul său pielarului sau dacă nu vrem, se poate folosi în acelaşi scop arta fierului care ne poate servi şi în timp de război, iar în timp de pace putem fi scutiţi de astfel de încărcături.

28. A se vedea E. Corsini, *Nouvelles perspectives*, "Studia Patristica", nr. 5, 1957.

Chiar şi penajul păsărilor poate fi folositor oamenilor, încât datorită inventivităţii lor acest folos nu rămâne cu nimic înapoia vitezei cu care aceste animale zburau, căci o parte din ele sunt îmblânzite şi oferă ajutor vânătorilor, iar altele sunt trimise ca mesageri când e nevoie, ba s-au creat chiar săgeţi împănate oferind folosului nostru, prin mijlocirea arcului, viteza de altădată a păsării. Când pingelele noastre sunt uneori sensibile la marşuri şi se tocesc uşor, se poate apela iarăşi la folosul acestor fiinţe supuse: de aici avantajul de a încălţa picioarele cu sandale.

CAPITOLUL VIII

Ţinuta omului este dreaptă, orientată spre cer, iar privirea îndreptată în sus, ceea ce desigur este un semn de nobleţe şi denotă o vrednicie împărătească. Or, prin faptul că dintre toate singur omul a fost făcut aşa, în timp ce la toate vieţuitoarele ţinuta corpului e orientată spre pământ, e o dovadă clară că acestea sunt destinate să se lase supuse pe când omului i s-a dat puterea de a le stăpâni[29]. Pe când la toate celelalte vieţuitoare membrele anterioare sunt propriu-zis picioare pentru că poziţia aplecată a corpului are neapărată nevoie să fie sprijinită, la alcătuirea omului, aceste membre au devenit mâini, căci pentru ţinuta lui verticală era suficientă o singură bază de sprijin, care asigură cu ajutorul ambelor picioare siguranţă la stare şi la mişcare. În special rolul mâinilor se vădeşte a fi de mult ajutor mai ales în vorbire: atunci când cineva vrea să dea acestui ajutor o notă deosebită celui dotat cu darul vorbirii, de pildă uneori când nici nu-i nevoie nici măcar să-ţi exteriorizezi gândurile, ci numai prin dibăcia mâinilor să te exprimi căci şi acesta-i un aspect al darului vorbirii şi al cugetării ca să putem vorbi prin scris şi astfel să putem convorbi cu ajutorul mâinii ca şi faptul de a reda cuvintele prin semnele literelor însă eu mă gândesc şi la altceva atunci când mâinile ne sunt de ajutor la cuvinte şi la grai.

Totuşi înainte de a lua în considerare acest aspect să ne gândim la ceva, despre care am mai pomenit înainte (şi pe care nu l-am luat la rând cum se cădea) şi anume: de ce produsele pământului încolţesc cele dintâi? De ce după ele au venit la rând animalele necuvântătoare şi abia la urma acestora, omul? Poate că nu învăţăm de aici numai ceea ce-i trece oricui prin minte, anume, că iarba este de folos animalelor, pe când omului îi este utilă vita, motiv pentru care înainte de ele a trebuit să fie creată hrana lor, iar înainte de a fi creat omul a trebuit să fie create cele ce-i erau lui necesare pentru trai. Cred însă că prin aceasta Moise a vrut să ne descopere o înţelepciune ascunsă şi anume a vrut să trateze despre suflet într-un limbaj învăluit, temă despre care şi-a formulat şi ştiinţa păgână

29. Mereu influenţa cugetării lui Posidonios, cum ne dovedeşte Cicero (*De nat. deorum*, II, 140). A se vedea însă şi nota anterioară.

cercetările ei înșelătoare, fără ca să fi ajuns însă în această privință la un rezultat clar.

Căci după părerea mea prin aceasta Scriptura ne învață că în puterea vegetativă și vitală trebuie să vedem o întreită gradație. Cea dintâi este legată de creștere și de hrănire, în care celui care se hrănește i se aduce hrana necesară creșterii. Această treaptă e numită "firească" sau naturală și o întâlnim în primul rând la plante. Căci și la plante se poate recunoaște o forță vitală, doar că aceasta e lipsită de afectivitate.

Al doilea fel de viață e cea care o cuprinde pe cea dintâi, pe lângă care se mai adaugă un dar, și anume acela de a se conduce după simțuri sau după instincte. Firea aceasta e proprie animalelor necuvântătoare, căci la ele nu întâlnim numai hrănire și creștere, ci aici întâlnim și activitatea senzorială.

În sfârșit, viața corporală desăvârșită o întâlnim la ființele cugetătoare, adică la om: el se și hrănește; pe lângă aceasta mai are și activitate afectivă, dar în afară de ele posedă și rațiune și se conduce după judecata lui proprie.

Să analizăm pe rând ce vrea să spună această întreită împărțire: o parte din ea e de natură intelectuală, pe când cealaltă parte e cu totul corporală. Deocamdată ne vom acupa de cea dintâi, întrucât aici nu vom discuta de partea intelectuală. Cât despre cea corporală o parte este cu totul lipsită de viață, pe când o altă parte e dotată cu viață senzorială. La rândul ei, aceasta se împarte într-o parte cugetătoare și alta necugetătoare. De aceea zice legiuitorul că îndată după materia cea lipsită de viață, a fost, ca o bază a speciei viețuitoarelor, așa-numita "viață cu suflare vie"[30], pe care am întâlnit-o și în imboldul inconștient al plantelor. După ea își face apariția creația ființelor cu viață senzorială activă, iar după acestea viețuitoarele care au primit de la natură o viață corporală, dar a căror existență e lipsită și de putere cugetătoare, ci care se lasă condusă numai de imboldurile simțurilor, în schimb rațiunea nu poate apărea nicidecum în timp decât în strânsă legătură cu simțirea câștigată prin simțuri: acesta-i motivul pentru care omul a fost creat la urmă de tot, după plante și după animale întrucât întreg drumul spre desăvârșire al naturii înaintează în chip evolutiv.

De aceea această ființă cugetătoare, care e omul și rezumă elementele tuturor celorlalte categorii de viețuitoare, mai întâi se hrănește în mod natural, ca orice făptură a firii. În al doilea rând se silește să-și rafineze dibăcia forțelor senzoriale, care, potrivit firii lor, se situează la mijloc, între puterea de cugetare și materia brută, care e mai greoaie și mai nesimți-

30. Facere 2, 7.

toare și care se deosebește pe măsura în care e tot mai curată. În sfârșit, la urmă de tot apare omul sub întreitul lui context ca o unire sublimă și sinteză fericită dintre substața dotată cu putere de cugetare și elementele sensibile ale firii. Acest lucru îl deducem din cele spuse de Apostol în epistola către Efeseni[31] cărora le dorește să li se "sfințească în întregime, fără de prihană, trupul și sufletul și duhul și să se păzească întru venirea Domnului Iisus Hristos", prin trup, înțelegând partea vegetativă, prin "suflet" pe cea afectivă și prin "duh" pe cea cugetătoare. Același adevăr ni-l pune la inimă Domnul când recomandă cărturarului din Evanghelie, că înaintea oricărei alte porunci, trebuie pusă iubirea față de Dumnezeu, care trebuie să fie pusă în lucrare din toată inima, din tot sufletul și din tot cugetul[32]. Căci după părerea mea și aici cuvântul Scripturii face aceeași deosebire și anume elementul trupesc fiind redat prin "inimă", factorul mijlociu adică cel afectiv fiind redat prin "suflet", iar elementul superior sau cuvântător este redat prin "duhul". De aici derivă și faptul că Apostolul cunoaște trei moduri de viețuire a omului, din care unul se numeste viețuire trupească, în care omul se dedică numai pântecelui și plăcerilor lui, al doilea mod de viețuire e cel al afectelor naturale, care se desfășoară pe o linie intermediară între bine și rău adică uneori ridicându-se deasupra afectivității, alteori neparticipând deplin la luptă și în al treilea rând avem viețuirea duhovnicească sau cea desăvârșită, potrivit căreia privirea e ațintită continuu spre Dumnezeu. De aceea le scrie Corintenilor reproșându-le traiul lor legat doar de plăceri și patimi și spunându-le "sunteți tot trupești și departe de învățăturile desăvârșirii"[33], iar altă dată făcând comparație între starea de mijloc și cea desăvârșită zice: "Omul firesc nu primește cele ale Duhului lui Dumnezeu, căci pentru el sunt nebunie, iar omul duhovnicesc toate le judecă și pe el nu-l judecă nimeni"[34]. Așadar pe cât se ridică omul afectelor peste cel care trăiește numai pentru pântec, pe atâta se ridică și omul duhovnicesc deasupra celui firesc.

Iar din faptul că Scriptura ne istorisește că omul a fost creat în urma tuturor celorlalte făpturi, legiuitorul nu s-a gândit la altceva decât la o învățătură adâncă despre suflet, după care, potrivit unei concluzii firești, la urma urmei el n-are în vedere altceva decât desăvârșirea. Căci în alcătuirea ființelor cugetătoare sunt cuprinse și celelalte elemente, după cum și în categoria celor cu simțire vie se cuprind și speciile materiale, pe când în lumea acestora din urmă nu mai sunt și altele. E evident așadar, că,

31. De fapt I Tesal. 5, 23.
32. Marcu 12, 30.
33. I Cor. 3, 3.
34. I Cor. 2, 14-15.

întocmai ca pe o scară gradată a caracteristicilor proprii fiecărui gen de viețuire, natura urmează un urcuș de la cele mai mici spre cele desăvârșite.

Iar întrucât omul e o ființă cugetătoare se cuvenea să i se creeze un organism trupesc corespunzător necesității de cugetare și de vorbire. Căci după cum compozitorul își exprimă arta potrivit genului specific al instrumentelor pentru care compune și nu folosește lira în locul fluierului sau al chitarei, tot asa trebuie și aici avute în vedere alcătuirea organelor grăirii pentru ca folosind cum se cuvine fiecare amănunt din mecanismul vorbirii să se poată ajunge la tonurile și nuanțele dorite. Tocmai în acest scop au fost articulate pe lângă corp mâinile. Căci chiar dacă s-ar înșira nenumărate cazurile în care mâinile aduc servicii omului în viață când aceste dibace și variate mădulări, mâinile, aduc servicii neprețuite în tot felul de îndeletniciri și când oferindu-se în mod abil fiecărui gen de activitate de război sau de pace, totuși natura le-a adaos trupului nostru îndeosebi în scopul vorbirii și al exprimării. Căci dacă omul va fi lipsit de mâini, atunci o parte din mădulările din față ale corpului omenesc ar fi trebuit, potrivit nevoilor de hrănire, să fi fost rânduite cum sunt la viețuitoarele cu patru picioare și anume, statura să se aplece înainte și să se termine cu un bot ascuțit, iar buzele gurii ar fi trebuit să fi fost arcuite în sus și cu bătături, fixe și groase, în stare să poată rupe iarba; atunci și dinții ar fi încadrat astfel de limbă mai cărnoasă, mai puternică și mai dură, pentru ca în felul acesta să poată prelucra în conlucrare cu dinții, ceea ce ar fi mușcat, în orice caz cu o gură mai mlădioasă și dispusă mai lateral, ca la câini și la alte animale carnivore, la care, ea se apleacă mlădios la mijloc între musculatura dinților. Dacă corpul ar fi fost lipsit de mâini, atunci nu și-ar fi exprimat cu claritate vocea, întrucât conformația gurii n-ar fi îngăduit articularea corectă a sunetelor dorite. În acest caz omul ar fi fost nevoit să mugească, să behăie ca boul ori să strige ca măgarii sau să scoată altfel de țipete ca fiarele. Întrucât însă i-au fost articulate mâinile la corp, gura a ajuns să îndeplinească ușor serviciul vorbirii. În felul acesta și mâinile s-au dovedit a fi de un folos specific ființelor cuvântătoare[35], întrucât cu ajutorul lor Creatorul a promovat ușurința exprimării.

CAPITOLUL IX

Așadar, Creatorul a dat vrednicie deosebită făpturii noastre prin aceea că, făcând-o după chipul Său, i-a oferit posibilitatea de a se face asemenea cu Sine, dăruindu-i și alte daruri, însă despre cugetare și cunoaștere nu putem spune propriu-zis că ni le-a dat de-a gata, ci ne-a făcut părtași la însăși podoaba firii Sale atunci când a pus în noi chipul Său. Puterea de

35. Fragment luat de la Posidonios (Cicero, *De nat. deor.*, p. 151).

cugetare, care e ceva pur spiritual și netrupesc, n-ar avea posibilitatea de a comunica ori de a împărtăși cuiva ceva dacă nu s-ar găsi vreun mijloc deosebit prin care să se facă cunoscută creația sa vie. De aceea ea a avut nevoie de o alcătuire organică prin care întocmai ca prin ciupirea cu un plectru să se atingă părțile sensibile ale vocii și astfel să se exteriorizeze unul sau altul din tonurile melodiei pe care le dorim. După cum un cunoscător în ale muzicii care și-a pierdut vocea în urma unei boli, dacă vrea să-și arate priceperea în acest domeniu pune altcuiva la dispoziție cântecele compuse de el, ca acela să-i facă cunoscută arta sa prin flaut și liră, tot așa își descoperă și cugetul omenesc tot felul de gânduri care îi trec prin suflet exteriorizându-le prin sunete specifice. Muzica organismului omenesc e și ea un amestec de flaut și liră când acestea două se combină într-o melodie armonică. Căci atunci când voința vorbitorului, produce vibrații prin presiuni lăuntrice asupra corzilor vocale, întocmai ca la corzile lirei dispuse în formă de semicerc, aerul din spațiul care servește respirația e împins în sus, pe căile respiratorii și imită oarecum sunetul instrumentului în timp ce e presat circular ca într-un fel de bancă.

Fiind pompat în sus în clipa când urmează să se producă vorbirea, aerul fiind mereu împins din interior pe o traiectorie cu niște găuri dispuse circular produce în dreptul acestor cavități vocea printr-o agitare a membranei dispusă și ea circular deasupra nărilor. Palatul gurii recepționează sunetul în cavitatea lui și prin două canale îl conduce spre nări, care au deasupra un fel de sită și prin cartilajul din jurul osului etmoidal se produce tonul mai clar. Obrajii, limba și conformația faringelui lângă care bărbia se termină domol cu o arcuitură care se sfârșește într-o ascuțitură bruscă, toate aceste părți imită în bogată varietate mișcarea produsă de plectru pe strune și schimbă tonurile, după cum dorim. Deschiderea și închiderea buzelor produc același efect precum degetele pe găurile fluierului, potrivit armoniei cântecului[36].

CAPITOLUL X

Dacă, așadar, cu ajutorul acestei conformații organice cugetul omului produce graiul în modul în care se produce cântecul și din acel moment, noi am devenit cugetători, cred că am fi lipsiți de acest dar de exprimare a gândirii dacă am încredința buzelor serviciul greoi și anevoios al dobândirii hranei trupului. Acum însă mâinile au preluat asupra lor această sarcină, încredințând pe seama gurii serviciul dibaci al vorbirii. De fapt, activitatea acestui atelier duhovnicesc: vorbire și auz e îndoită; pe de o

36. Imagini din domeniul muzicii, al instrumentelor și al armoniei, întâlnim adeseori în scrisul Sfântului Grigorie. Unele par a fi împrumutate de la Origen, *Filocalia* (P.S.B., 7, p. 341-342 etc.). A se vedea și la Grigorie de Nyssa, Migne, P.G. 44, 414.

parte ne ajută să producem sunete, iar pe de altă parte să primim gânduri sau idei din exterior. Şi nu se amestecă una cu alta, ci fiecare lucrare se săvârşeşte separat, aşa cum a fost rânduit de la natură, fără ca una să tulbure acţiunea celeilalte, aşa încât auzul nu vorbeşte iar graiul nu aude. Graiul oferă de la sine mereu pe când auzul primeşte fără încetare, după cum zice undeva Solomon[37] si acest lucru mi se pare îndeosebi vrednic de admirat căci cine ar putea spune cât de mare e puterea noastră lăuntrică de a cuprinde cu mintea tot ce se revarsă în noi prin auz? Care scriitor ar putea ţine în minte toate cuvintele pe care le aude? În ce depozit se păstrează ele şi în ce chip, oricât ar fi de multe şi de variate cele ce se înmagazinează în el, fără să aibă loc vreo contopire sau confuzie între ideile îngrămădite acolo?

Tot aşa ar merita să fie admirată şi activitatea văzului. Căci tocmai prin el ia cunoştinţă cugetul nostru de lucruri care se află în afara corpului şi ale căror imagini şi contururi se întipăresc în conştiinţa noastră. Şi, după cum într-un oraş întins, care îşi primeşte vizitatori pe diferite intrări, nu toţi aleargă spre unul şi acelaşi punct al oraşului, ci unii se îndreaptă spre piaţă[38], alţii spre casă, alţii spre biserică, alţii să se plimbe pe străzi sau pe alei ori să meargă la teatru, fiecare spre ce-i place sau spre ce-l duc gândurile, tot astfel văd şi eu oraşul clădit înlăuntrul nostru, care umple diferitele intrări spre atelierele simţurilor noastre, în timp ce raţiunea supune mai întâi, potrivit înrudirii lor, pe fiecare din cei ce intră, unui examen şi unei cercetări amănunţite şi abia după aceea îi adăposteşte la locul respectiv bine cunoscut de ea. Şi, după cum în pilda cu acest oraş se întâmplă ca oameni din acelaşi neam şi chiar rude să nu intre în oraş, toţi pe aceeaşi poartă, ci se întâmplă că unii intră pe o poartă şi alţii pe o altă poartă şi o dată ajunşi înlăuntrul zidurilor se întâlnesc din nou şi îşi continuă drumul împreună, după cum, pe de altă parte, sunt şi cazuri când oameni care erau străini şi necunoscuţi înainte se folosesc adeseori de acelaşi drum spre oraş, cu toate că nu-i apropie pe unii de alţii acest drum comun (căci o dată ajunşi în oraş, ei pot să se despartă iarăşi), tot aşa văd şi eu spaţiul larg din cugetul nostru. Căci adeseori o noţiune cunoscută o primim pe căile mai multor simţuri, pe când unul şi acelaşi lucru se împarte în mod diferit după simţuri. Şi, în schimb, şi din atelierele simţurilor iarăşi se pot afla multe şi variate lucruri care prin firea lor n-au nici o legătură întreolaltă[39]. Să dăm un exemplu (căci lucrurile se lămuresc mai bine cu ajutorul pildelor). Să precizăm caracteristicile gustului; cum anume apreciem ce e dulce prin acest simţ şi, dimpotrivă, ce

37. "Urechea nu se umple de câte aude" (Eccl. 1, 8).
38. Asemănarea sufletului omenesc cu un oraş o găsim la Platon, *Statul* 560.
39. Paralelismul dintre lume şi datele obţinute în atelierele simţurilor le întâlnim şi la Posidonios (Cicero, *op. cit.*, 153).

e neplăcut? Ei bine, s-a descoperit pe cale de experienţă că tipic pentru amar e fierea, iar pentru dulce e mierea. Urmează că, precum gustul, tot aşa mirosul şi auzul şi pipăitul şi văzul ne dau despre una şi aceeaşi noţiune, o percepere specifică care ne intră în conştiinţă pe diferite căi. Căci şi văzând ce-i mierea şi auzind de numele ei şi gustând-o, sau apropiind-o de nas o mirosim, sau chiar încercăm s-o pipăim, cunoaştem acest lucru prin fiecare din simţuri. Dar, prin fiecare din aceste simţuri cunoaştem ceva diferit, deosebit: cu totul altceva e ceea ce primim prin auz, iar ceea ce cunoaştem prin intermediul văzului constituie o percepere aparte a celor mai deosebite obiecte. Şi aceasta pentru că văzul surprinde atât albul cât şi negrul precum şi toate celelalte nuanţe. Şi tot astfel ne mijlocesc înţelegere şi cunoaştere a tuturor obiectelor atât gustul, cât şi mirosul şi pipăitul, fiecare în felul lor.

CAPITOLUL XI

Dar ce este în fond cugetul care-şi adună datele din atâtea lucrări ale simţurilor şi care duce, prin lucrarea diferită a fiecăruia, la cunoaşterea lucrurilor? Pentru că, despre faptul că acesta e cu totul altceva decât simţurile nu se îndoieşte nici un cunoscător. Dacă acest cuget ar fi totuna cu simţirea, atunci el ar trebui să fie înrudit doar cu lucrarea unui singur simţ întrucât prin firea lui cugetul este ceva simplu şi unde e vorba de simplitate nu se poate concepe multiplicitate. Acum însă, întrucât toţi consimt că altceva este pipăitul, altceva mirosul şi fiecare simţ lucrează în felul lui deosebit, urmează că trebuie să admitem că cugetul sau sufletul e ceva cu totul diferit de lumea simţurilor cu toate că el e de faţă în fiecare din acestea, aşa încât să nu se poată face nici o confuzie între ele. "Cine a cunoscut gândul Domnului?" se întreba, pe bună dreptate, Apostolul[40]. Şi eu întreb: Cine şi-a cunoscut vreodată, cum trebuie cugetul său? S-o spună aceasta cei care mărginesc fiinţa lui Dumnezeu în graniţele înguste ale puterii lor de cunoaştere, să răspundă dacă s-au cunoscut pe ei înşişi sau dacă şi-au cunoscut măcar fiinţa lor duhovnicească. Dacă ea este ceva compus şi multilateral, atunci cum s-ar putea ea înfăţişa ca ceva făcut din mai multe bucăţi? Şi cum s-ar putea împăca laolaltă lucruri atât de deosebite între ele? Dacă, dimpotrivă, sufletul e ceva simplu şi necompus, atunci cum s-ar putea împrăştia într-o mulţime de simţuri deosebite? Cum ar putea deveni varietatea simplitate şi simplitatea varietate?

Desigur că putem şti care e răspunsul la aceste întrebări şi el ne duce înapoi la cuvântul Domnului: "să facem om după chipul Nostru şi după asemănarea Noastră[41]. Căci chipul e chip numai câtă vreme nu-i lipseşte

40. Rom. 11, 34.
41. Fac. 1, 26.

nici o însușire din cîte se pot atribui originalului, iar din clipa în care dimpotrivă se îndepărtează de original, din acel moment el nu mai este chip. Dacă așadar una din caracteristicile privitoare la Ființa dumnezeiască este aceea de a nu putea fi înțeleasă cu mintea, atunci neapărat că și în această privință chipul trebuie să fie asemănător modelului. Căci dacă firea acestui chip ar putea fi cuprinsă de minte, pe când dimpotrivă modelul sau prototipul ar rămâne cu mult mai presus de puterea noastră de cunoaștere, atunci contradicția dintre însușiri ar fi o mărturie limpede că ele nu se aseamănă. Dacă însă firea cugetului nostru întrece puterea noastră de cunoaștere întrucât el e tocmai chipul Celui ce ne-a zidit, urmează că el are deplină asemănare cu Cel desăvârșit, neputința de a-L cunoaște fiind și ea o mărturie sigură că ființa dumnezeirii este de nepătruns.

CAPITOLUL XII

Să înceteze, așadar, orice gândire deșartă și nebună a celor care restrâng lucrarea cugetului doar la cele trupești! Unii dintre aceștia își închipuie că puterea conducătoare a sufletului nostru ar fi așezată în inimă, alții susțin că s-ar situa în creier[42] și se silesc să sprijine astfel de idei pe baza unor temeiuri foarte slabe. Cel care dă întâietate inimii în conducere, acela își sprijină părerea pe argumente de ordin anatomic și trupesc, întrucât are impresia că inima deține un loc central pentru întreg organismul, întrucât imboldurile voinței se transmit mai cu ușurință atunci când pleacă din centrul trupului spre toată suprafața lui. Ei aduc drept mărturie faptul că în dispozițiile de durere și de mânie ale omului, pasiunile respective par a localiza compasiunea mai ales în această regiune. La rândul lor, cei care atribuie facultatea de cugetare creierului[43] afirmă că natura a așezat creierul ca pe un fel de cetățuie a întregului organism în care rațiunea petrece ca un împărat înconjurat, din toate părțile, de o ceată întreagă de servitori, de ambasadori și de curieri, care sunt atelierele simțurilor. Drept semn doveditor pentru susținerea acestei păreri e faptul că cei care au suferit leziuni pe pielița creierului resimt o zdruncinare și o scădere a puterii de cugetare, iar cei care și-au îngreuiat capul prin patima beției pierd orice urmă de bunăcuviință. Și unii și alții din cei care susțin aceste păreri mai adaugă și unele mărturii plauzibile referitoare la anumite cazuri de activitate spirituală superioară. Unii susțin că activitatea cugetării ar fi înrudită oarecum cu focul, întrucât atât focul

42. Dintre aceste "gândiri deșarte", stoicismul (pe care-l susținea și Posidonios) afirmă că centrul sufletului ar fi un fel de foc situat în inimă, pe când platonicii îl localizau în creier, pe care-l asemănau cu o cetate, care conduce întreg trupul cu simțurile lui, așa cum susțineau atât Platon (*Timeu* 70), cât și Cicero (*De nat. deor.*, 8, 140). A.y. Ivanka afirmă că Posidonios, sursa lui Cicero, ar fi influențat și cugetarea Sfântului Grigorie. În realitate, acesta rămâne pe poziții net creștine.

43. Platonicii.

cât și rațiunea sunt în continuă mișcare și întrucât se afirmă că sursa de căldură a organismului se află în inimă se emite părerea că și vioiciunea cugetului ar consta dintr-un amestec de mobilitate și de căldură și că astfel inima, în care se cuprinde căldura, ar fi deținătoarea puterii de cugetare[44]. În schimb alții sunt de părere că meningele (căci așa se numește pielița care înconjoară creierul mic) ar fi adevărată bază sau rădăcină a simțurilor și că, drept mărturie, ar vrea să-și confirme adevărul afirmației sale prin aceea că activitatea cugetării nu și-ar putea avea nicăieri altundeva sediu decât acolo unde e plasată atât urechea, care transmite știrile prin senzațiile sonore primite și unde și văzul aflat la rădăcina ochilor transmite spre interior copia obiectivului după imaginile înregistrate pe retină și unde la fel conformația tipică a mirosului e sesizată prin punerea în funcțiune a organelor mirosului, ba și simțul gustului își primește sentința și proba eficacității sale tot de la această pieliță craniană prin aceea că anumite ramificații nervoase de acolo își au capacitatea lor de sesizare și care asigură funcționarea dobândită tocmai prin răsucirea cefei, prin care, ca printr-un fel de strecurătoare, trece la mușchii aflați acolo. Și eu sunt de părere că puterea de judecată a sufletului suferă multiple deranjamente în urma influenței predominante a unor boli, că în activitatea ei firească, rațiunea se tocește în urma unor cauze organice și că inima ar fi un fel de izvor al căldurii trupești care se irită în urma emoțiilor. Mai admit și că pielița craniană servește drept bază pentru organele simțurilor după cum afirmă cei ce se ocupă cu astfel de cercetări. Și pentru că ea cuprinde în sine și creierul, ea se înmoaie ușor pe urma miresmei revărsate de acolo. Aud acest lucru de la cei care au experiența și nu contestă adevărul celor afirmate. Din toate acestea, însă, eu nu văd nici o dovadă că puterea spirituală netrupescă ar fi mărginită doar la niște simple limite spațiale. Cât despre cazurile de înnebunire, ele nu provin numai din amețirea capului în urma băuturii, ci după cum, în primul rând specialiștii în medicină[45] precizează, după ce a fost afectată membrana craniană pe toate părțile, atunci desigur că și puterea de judecată e influențată de boală și numele acestei îmbolnăviri provine tocmai de la numele acestei membrane (pieliței), adică frenită (demență, n.n.). Greșit e înțeleasă și durerea repercutată brusc în inimă de pe urma unei întristări. Propriu-zis nu inima este cea care doare, ci gura stomacului care se strânge, așa încât, numai din lipsă de informație, e atribuită durerea inimii. Tot cam așa ceva susțin și cei care au studiat cu grijă semnele bolilor, lămurind că în cazuri de întristări copleșitoare au loc în întreg organismul o contractare și o sugrumare a canalelor și arterelor, iar

44. De categoria aceasta ținea Posidonios.

45. Aici e vizat vestitul medic alexandrin Galen (+200-210), autor al multor scrieri de medicină, matematică, filozofie, și care a scris chiar un tratat despre simțul mirosului. Sf. Grigorie folosește și în alte lucrări informații din scrierile lui Galen.

ceea ce-i împiedicat să se exteriorizeze e presat în adâncul cavităților din cap. De aici urmează în chip firesc o respirație forțată din pricina unei presiuni puternice asupra porțiunii pe care se întind organele respiratorii. De aceea, în scopul destinderii acestor regiuni contractate, organismul caută să iasă de sub presiune printr-o sugrumare a respirației care provoacă simptome dureroase pe care le numim "oftat", respectiv "geamăt". Dar nici presiunea pe care credem că o simțim în regiunea inimii nu provine de la inimă, ci de la gura stomacului fiind produsă de aceeași cauză ca și contractarea venelor și anume prin aceea că, în urma acelei presiuni, vezica biliară își varsă în duoden lichidul său neplăcut care intră în sânge și ca urmare putem avea cazuri de hepatită și de icter la apariția unor astfel de suferințe.

Dar și mai valabilă e părerea noastră că, și în cazul unui sentiment contrar, adică de bucurie și de râs violent, ni se destind și, într-un fel, se și lărgesc venele trupului (dacă primim brusc o bucurie sau când auzim de o plăcere neașteptată). Și, după cum din cauza durerii se oprește evacuarea venelor, iar prin forțare, aerul umed aflat în intestine este împins în sus, spre cap și spre membrana craniană, adunându-se în mare cantitate în cavitățile craniene de unde, prin venele aflate printre ele, a presat spre ochi, încât închiderea laolaltă a genelor provoacă umezeală sub formă de picuri (picături care se și numesc lacrimi) tot așa trebuie să înțelegem și că, în urma unor sentimente violente contrare (cum ar fi râsul, n.n.) venele se lărgesc mai mult decât normal și prin ele, o cantitate de aer e trasă înăuntru, spre interior, iar de acolo, tot pe drumul firesc, prin gură, e presat afară. Așa că din toate măruntaiele după cum se spune mai ales printr-o mișcare zguduitoare și violentă, aerul e scos afară în chip brutal. Prin aceasta natura realizează un fel de ușurare, când se mărește deschiderea gurii printr-o îndepărtare și mai mare a fălcilor și așa se naște râsul.

Nu se poate atribui ficatului nici o funcție spirituală, după cum tot așa nu putem admite că, întrucât sângele pornește de la inimă, în afecțiunile de bucurie, sediul facultății de gândire s-ar afla în inimă. Ci, va trebui să vedem în aceste manifestări împlinirea unor procese fiziologice firești. Dimpotrivă, trebuie să credem că puterea noastră de cugetare ține, după o rânduială încă necunoscută, de o conlucrare a tuturor simțurilor, într-o relație vrednică de toată însemnătatea. Chiar dacă ne-ar pune înainte cineva Scriptura, care ar spune că puterea conducătoare din om sălășluiește în inimă, nici o astfel de învățătură n-o vom primi fără o cercetare deosebită. Căci cine a pomenit de inimă acela a avut în gând și rărunchii, după cum spune psalmistul că "Dumnezeu cearcă inima și rărunchii"[46], așa încât sediul cugetării ori trebuie pus în amândouă, ori în

46. Ps. 7, 8.

nici unul din aceste locuri. Dacă mi-ar spune cineva că puterea de cunoaștere a omului scade sau se nimicește aproape de tot, sau dacă am învăța că ea se reduce numai la imboldurile trupului, eu nu văd în acest caz nici o dovadă concludentă care să-mi dea dreptul să spun că puterea de cugetare e legată doar de un anumit loc, în așa măsură încât, în urma inflamațiilor care cuprind porțiunile respective, puterea sufletească și-ar pierde virtutea ei. Numai când vorbim de lucruri materiale și pământești nu se poate ști ce să se facă cu ceea ce nu mai încape într-un vas după ce acesta a fost umplut până sus.

Forța cugetătoare nici nu ocupă vreun spațiu în locurile goale ale organismului omenesc, dar nici nu poate fi alungată de vreun prisos oarecare de carne, ci, în structura lui, întreg corpul omenesc e alcătuit întocmai ca un instrument muzical[47] și i se întâmplă (și organismului omenesc, n.n.) cum li se întâmplă adeseori specialiștilor din domeniul muzicii care nu-și pot arăta toată destoinicia artistică dacă îi oprește calitatea slabă a instrumentului (care, fie că s-a slăbănogit de folosire prea îndelungată, fie că s-a crăpat în vreo împrejurare, ori nu se mai poate folosi din cauză că a ruginit, ori a putrezit și atunci rămâne mut și fără randament oricât de mare maestru ar fi artistul care l-ar încerca).

Tot așa e prezența și puterea cugetului în întreg organismul omului, în legătură cu fiecare părticică a lui și oferindu-și serviciul obișnuit pretutindeni, atunci când totul este în stare firească, iar atunci când organismul nu este în stare să facă față, întocmai ca și artistul, cugetul rămâne nelucrător și neputincios. Căci în organismul aflat în bună stare, puterea de cugetare lucrează armonic potrivit firii, pe când, dimpotrivă, unde se tulbură legile firii, aceasta se înstrăinează, de asemenea.

Cu acest prilej cred că-i un lucru din cele mai firești să facem o constatare din care să scoatem o învățătură foarte înălțătoare. Și anume dintre toate bunurile, Dumnezeirea este Binele cel mai de preț și cel mai ales, încât spre El înclină tot cel ce dorește binele, de aceea zicem și noi că omul fiind zidit după chipul Celui Preabun, atâta vreme cât e în stare să-și păstreze asemănarea cu originalul său, el va păstra și semnele acelei măreții și, dimpotrivă, pe măsură ce omul se va depărta de El, va pierde și frumusețea de până atunci. Dar, așa cum am spus, pentru că podoaba pe care o poartă sufletul omenesc constă tocmai în asemănarea cu frumusețea modelului său și după cum și oglinda își câștigă strălucirea prin felul cum redă chipul celui ce apare în ea, credem că tot aceeași relație este și între cuget și firea care se lasă condusă și îndrumată, fiind în stare astfel să câștige și pentru sine din frumusețea și desăvârșirea Acelui model prin faptul că ea devine în același timp un fel de oglindă din

47. Imagine împrumutată din Filocalia lui Origen, VI, 1-2, în "P.S.B." 7, p. 341-342.

oglindă sau chip al chipului[48], cu ajutorul căruia e ținută în frâu și îndrumată întreaga structură a personalității, așa cum ne-o prezintă firea. Câtă vreme acestea stau strâns unite, tot atâta vreme și comuniunea adevăratei frumuseți și desăvârșiri se face simțită, după cum se cuvine, în toate sectoarele, transmițând și celui cu care stă în legătură podoaba măreției celei dumnezeiești. Dimpotrivă, dacă se rupe buna legătură dintre ele sau dacă ceea ce-i măreț, s-ar lăsa robit de ceea ce-i josnic, atunci se dă la iveală întreaga urâțenie a materiei (deoarece, prin însăși firea ei, materia este ceva brut și inert, fără cugetare, întrucât frumusețea firii o formează tocmai puterea de cugetare). Astfel, urâțenia materiei trece și asupra firii și asupra spiritului, așa încât, din chipul dumnezeiesc, întipărit odinioară în om, abia dacă mai pot fi întrezărite trăsăturile alcătuirii lui. Căci devine ca și cum oglinda ar înfățișa pe dos chipul acelor desăvârșiri ale spiritului și, cu toate că acest chip urâțit oglindește și razele strălucitoare ale binelui, el lasă să se vadă mai mult urâțenia materiei. În chipul acesta ia naștere răul, a cărui ființă se face simțită tocmai prin dispariția binelui. Bine este tot ceea ce stă în deplin acord cu Binele primordial; dimpotrivă, tot ce e străin de acest acord și de asemănarea cu El, acela e cu totul străin de bine. Dacă, potrivit acestor considerații există numai un singur bine real, iar cugetul nostru e zămislit după Cel care e icoana binelui, însuși Singurul căruia I s-a putut spune "Bine" cu adevărat, și, dacă structura lui e ca un fel de chip al chipului, atunci avem dovada că formația noastră trupească își are existență și consistență solidă atunci când e condusă după natură și e ținută în bună rânduială și că, dimpotrivă, se pierde și se nimicește atunci când e părăsită de ceea ce o ține și o sprijină și când se desface de legătura ei intimă cu frumusețea. O astfel de situație nu intervine decât atunci când are loc o pervertire a firii în așa fel încât dorințele noastre nu mai sunt îndreptate spre frumos, ci spre ceva care simte nevoia să fie înfrumusețat. Pentru că este de neapărată trebuință ca și materia care a fost văduvită de propria ei frumusețe, prin urâțirea și schimonosirea ei să se transforme înfrumusețându-se din nou.

Oricum, aceasta e numai o paranteză pe care am făcut-o doar în treacăt de dragul problemelor de mai înainte. Chestiunea principală era despre locul unde se află puterea de judecată în organismul nostru. Afirmația celor care pun sălașul cugetării între anumite granițe locale în organismul omenesc și pentru susținerea unei astfel de păreri argumentează că la cei a căror membrană craniană se află în stare anormală, puterea lor de gândire e tulburată, a dovedit că în fiecare parte a

48. Prin expresia "chip" al chipului, care a fost folosită de Filon, se înțelege mai întâi legătura omului cu Dumnezeu, iar în al doilea rând,așa ca aici, legătura între materie și spirit, acesta din urmă socotit ca chip al lui Dumnezeu.

organismului omenesc, în care gândirea e în stare să desfășoare o activitate egală, puterea sufletească rămâne ineficace. Drept urmare, a fost vârâtă în pasajele premergătoare părerea prin care învățăm că în alcătuirea generală a corpului omenesc cugetul ar fi condus de Dumnezeu și că tot de El e îndrumată și viața materială corporală atâta vreme cât el (omul) rămâne pe făgașul naturii, dar că pe de altă parte, atunci când îl părăsește, dispare și activitatea sa împrumutată de la Duhul lui Dumnezeu.

Să ne reîntoarcem însă la punctul la care ajunsesem, anume, că în părțile unde n-a intervenit o boală, spiritul e activ cu forțele sale și e sănătos atâta vreme cât ele își mențin rânduiala, dar că, dimpotrivă, rămâne neputincios în acelea în care nu sunt în stare să-i primească activitatea. Această afirmație poate fi dovedită și cu alte argumente și pentru urechile acelor ascultători ai mei, care nu au obosit în urma celor spuse, vom încerca în continuare să le discutăm, fie și numai pe scurt.

CAPITOLUL XIII

Această viață pământească trecătoare, care decurge în continuă mișcare, numai atunci își dovedește trăinicia, când nu se oprește niciodată. Dar așa cum un râu care își urmează cursul își formează o albie plină, fără să putem vedea vreodată aceeași apă în același loc, ci apa curge mereu, tot așa își deapănă destinul și grămada de carne și de oase a acestei vieți (omul, n.n.) mișcându-se și desfășurându-se pe același drum fără sfârșit, fiind mereu legat de o mișcare neîncetată, în trecerea prin tot felul de piedici. Dacă ar înceta vreodată să nu se mai miște, atunci fără îndoială că acest destin ar înceta și el de a mai exista. Așa de pildă plinului îi urmează golirea și iarăși după golire urmează umplerea; nici una, nici cealaltă nu durează veșnic, ci amândouă se retrag una în fața celeilalte, așa încât natura se înnoiește printr-o continuă schimbare, dar fără să înceteze unitatea (ființei, n.n.) prin trecerea de la una la alta. Căci neîncetata încordare de forțe a ființei vii duce la frângerea și dizolvarea fragmentelor (elementelor, n.n.) uzate și la nașterea altora noi, pe când moleșirea treptată a corpului provoacă pieirea și desființarea tuturor elementelor chemate la existența comună. Folosirea la timp și cu măsură a acestor alternanțe asigură conservarea energiei firești, întrucât însăși trecerea neîntreruptă de la o stare la alta opusă ei contribuie la odihnirea celeilalte.

Și astfel, trupul,moleșit din cauza vegherii,își elimină oboseala prin somn, lăsând organele să se refacă un timp, în urma activității depuse, întocmai ca un cal lăsat liber după o alergare în arenă. Pentru menținerea sănătății trupești, odihna la timp este necesară pentru ca hrana să poată fi împărțită nestingherit prin toate canalele, așa încât nici un fel de tensiune

să nu se opună și să oprească distribuirea ei. Căci după cum, când soarele se abate cu raze fierbinți peste pământul umed, ridicând din adâncuri aburi ca un fel de ceață, tot cam așa se întâmplă și cu pământul trupului nostru, întrucât hrana pe care o luăm în organism începe să se agite sub influența căldurii, iar aburii (din corpul nostru) potrivit compoziției lor tind să se ridice în sus, ca aerul, spre zonele superioare ajungând în regiunile creierului, așa cum pătrunde fumul pe la încheieturile peretelui; de aici circulă spre canalele organelor senzoriale, a căror acțiune de percepere se întrerupe din cauza presiunii aburilor. Vederea e astfel stânjenită și acoperită de pleoapele ochilor ca și cum o greutate de plumb ar apăsa peste ochi. Dar și auzul se slăbește din aceeași pricină, căci apare ca un fel de ușă peste ureche și astfel încetează funcția ei naturală. Astfel este și somnul[49] în timpul căruia puterea de percepere a simțurilor e suspendată și funcția lor naturală e oprită pentru ca, prin aceasta, distribuirea hranei care pătrunde prin toate canalele să nu mai întâmpine nici o rezistență. De aceea, chiar și dacă din pricina aceasta activitatea organelor fiziologice e strâmtorată, iar somnul în chip firesc e și el stânjenit, nervii, ca unii care sunt și ei afectați de acest proces intră și ei într-o tulburare firească, cam așa cum se întâmplă atunci când vrem să scoatem apa dintr-o haină și să o stoarcem cu putere. Dacă am vrea să eliminăm aburii groși și denși chiar și din jurul faringelui, unde se încrucișează o mulțime de nervi, atunci, deoarece părțile rotunde de aici nu pot fi întinse și lățite în porțiunile alăturate, se întâmplă să căscăm, tragem aer în noi și "omușorul" silește falca inferioară să se dilate, iar golul astfel format devine circular. Atunci aburul sau "funinginea" aceasta presată în aceste părți o eliminăm deodată cu respirația, parcă ar ieși nori de aburi din noi. Desigur că acest lucru nu trebuie să aibă loc neapărat după somn, decât dacă o parte din acei aburi a rămas încă neabsorbită și neeliminată.

De aici își scoate duhul dovada strânsei sale legături cu firea: dacă aceasta e trează și în stare sănătoasă atunci în același timp și el este osârduitor și treaz[50], dacă însă e stăpânit de somn, atunci și el parcă e țeapăn și nemișcat, afară de cazul când cineva ar vrea să spună că ceea ce țes și creează visele ar fi de asemenea, o activitate a spiritului în somn[51]. Noi susținem însă că numai lucrarea trează și statornică a gândirii poate fi socotită rod al cugetului, pe când jocul arătărilor din vis își are existența numai într-o activitate imaginară a spiritului nostru, care e plăsmuită de întâmplare, îndeosebi de partea nerațională a sufletului nostru. Căci,

49. Se pare că aici avem a face cu teoria despre somn a medicului Galen, a cărei influență se resimte în a doua parte a acestei scrieri, iar autorul nostru uită să facă deosebire între visele ca activitate conștientă și premonițială, pe care o are spiritul în numeroase cazuri – așa cum sunt visele profetice relatate chiar de Sf. Scriptură – și visele de coșmar, reținute mai vag sau mai intens, ceea ce face obiectul explicațiilor sale aici.

50. Matei 26, 41.

51. Numai simțul văzului își încetează activitatea în timpul somnului, în timp ce celelalte simțuri continuă să recepționeze senzații și să le transmită cugetului.

întrucât prin somn sufletul întrerupe legătura cu organele simțurilor, în mod obligatoriu urmează că nici lucrarea cugetului nu mai stă în legătură cu ele și aceasta pentru că tocmai prin ele se realizează legătura minții cugetătoare cu corpul omenesc. Când, așadar, încetează activitatea simțurilor, în mod obligatoriu se oprește și activitatea spiritului cugetător[52]. Dovadă pentru aceasta servește faptul că cel ce visează are impresia că se află în situații încurcate și chiar imposibile, ceea ce nu ar avea loc dacă în acel timp sufletul s-ar afla sub influența dominantă a rațiunii și a cugetării treze. Părerea mea este că atunci când sufletul și facultățile lui principale, adică ale celor de cugetare și de cunoaștere prin simțuri, se află în repaos, numai funcția vegetativă a lui mai rămâne activă în timpul somnului. Astfel, anumite scene din cele întâmplate în stare de veghe, precum și amintiri din activitatea simțurilor și cugetării, care i-au fost întipărite în memorie, sunt reprezentate din nou, întâmplător sau în mod forțat (sub formă de vis, n.n.) întrucât, părți ale sufletului au păstrat (și reproduc, n.n.) un fel de ecou al memoriei. Așa se întâmplă că în asemenea vise nu există o ordine ci se prezintă ca năluciri încâlcite, adesea fără nici o legătură firească între ele.

După cum, însă, în alcătuirea trupului fiecare mădular săvârșește o lucrare aparte, potrivit puterii lui înnăscute, tot așa păstrează el strâns în suflet întreaga legătură până și cu ceea ce se întâmplă în partea rămasă în nelucrare, nu numai în cea lucrătoare. Pentru că e cu neputință ca să se sfâșie întreaga unitate a firii, în această vreme, chiar dacă nu totdeauna puterile sufletului sunt deopotrivă de lucrătoare. După cum, atunci când suntem în stare de veghe și când lucrăm de zor, cugetul nostru ia rol de conducător, iar organele simțurilor ne sunt slugi și capacitatea lor de a menține trupul în rânduială nu încetează – căci cugetul e cel care ne spune cum să ne procurăm hrană când nevoia o cere, pe când simțurile iau doar în primire ceea ce s-a procurat –, în timp ce mădularele trupului își fac și ele datoria, tot cam așa are loc și în somn o trecere neașteptată de la un fel de lucrare la alta când e preponderentă partea nerațională, iar lucrarea celeilalte se oprește, dar ea nu încetează de tot. Așadar, întrucât, în același timp în care are loc somnul, partea hrănitoare e foarte ocupată cu digestia asociind la această lucrare întreg organismul, iar puterea simțurilor nu se întrerupe totuși – căci nu-i cu putință să se rupă ceea ce a fost legat pentru totdeauna –, nici cugetarea nu poate săvârși lucrarea ei în stare de trezvie întrucât e stingherită de nelucrarea organelor de simț din cauza somnului. În același chip, având în vedere înrudirea ce există între puterea de cugetare și cea de percepere prin simțuri, s-ar cădea să spunem că dacă una din ele e lucrătoare, atunci și cealaltă devine la fel și dacă una din ele se află în odihnă în același timp și cealaltă își oprește lucrarea. Iar

52. Sf. Grigorie scapă din vedere iarăși că există vise premonițiale, care sunt rodul unei activități reale și conștiente a sufletului.

ceea ce se poate spune despre foc și anume că, atunci când e astupat din toate părțile și nici un curent de aer nu suflă peste el, acesta nu se aprinde, dar nici nu se stinge de tot, ci arde mocnit cu fum, iar dacă se pornește vânt fumul se transformă în flacără deschisă, tot așa somnul, prin nelucrarea simțurilor ascunde orice lucrare a gândirii, oprindu-i orice acțiune de luminare, dar în același timp lucrarea ei nici nu se șterge complet, ci se aseamănă oarecum cu fumul, adică într-o măsură e încă activă, dar în altă privință e neputincioasă. Și întocmai ca și artistul care, dacă atinge coardele slăbite ale lirei, nu scoate deloc sunetele muzicale dorite (căci cu un astfel de instrument neîncordat, orice mare maestru abia dacă ar produce niște zgomote nedeslușite și dezordonate) tot așa se întâmplă și atunci când organele simțurilor sunt moleșite din pricina somnului, iar maestrul (cugetul, n.n.) fie că suferă de inactivitate totală pentru că instrumentul e prea încărcat și prea îngreuiat de o încordare peste măsură, fie că-și exercită doar o activitate fără vlagă și nedeslușită din pricină că instrumentul organelor senzoriale nu prezintă deplină vibrație pentru arta care i se cere. De aceea și amintirea devine nesigură și cunoașterea viitorului e învăluită în taină, stăpânită încă de imaginile celor cu care era preocupată în momentele de veghe. Cazul acestora din urmă adeseori ne-a anunțat ceva din ceea ce s-a întâmplat căci puterea de aducere aminte poate să biruie, în astfel de cazuri, grosolănia corpului și să cunoască prin finețea ei fapte care au existat în realitate. În schimb, ca să precizeze cu siguranță ceea ce vestește, așa ceva nu poate face, ci cel mult se poate rosti despre viitor într-un mod ascuns și echivoc, "ca în ghicitură", cum obișnuiesc să se exprime cei ce se ocupă de tălmăcirea unor astfel de oracole. Așa ajunge să spună că storcea struguri paharnicul lui Faraon, așa a visat și pitarul[53], că el purta coșuri de pâini pe cap – lucruri cu care fiecare din ei se ocupaseră mai înainte, în stare de veghe, și cu care au văzut că se îndeletniceau și în vis. Imaginile păstrate în anumite porțiuni ale sufletului, în sensul preocupărilor obișnuite, ne îngăduie să ne facem o părere despre viitor prin mijlocirea semnelor sau premiselor cunoscute anterior de cugetarea noastră.

Dacă însă, Daniel și Iosif sau alții de felul lor, fără ca organele perceptive să le fi dat vreo indicație, oricât de vagă, au ajuns totuși să cunoască viitorul prin puterea lui Dumnezeu, aceasta e cu totul altceva. Căci desigur, așa ceva n-ar putea cineva atribui puterii visurilor întrucât atunci ar trebui să recunoaștem că arătările lui Dumnezeu făcute în stare de veghe nu se bazează pe vedere directă, ci sunt urmarea unei lucrări a firii. Dar, după cum, pe de o parte toți oamenii stau sub influența conducătoare a propriului lor cuget și dintre ei numai câțiva au fost

53. Facere 40, 16-22.

învredniciți să intre în mod palpabil în legătură cu Dumnezeu, tot așa pe *de altă parte, toți pot să aibă* vise în timpul somnului, independent de voința lor dar numai câtorva li se împărtășesc în vis arătări cu caracter divin. Și chiar dacă toți ceilalți ajung să tragă unele concluzii în legătură cu cunoașterea viitorului din visele lor, acele concluzii se scot în chipul arătat mai sus.

În schimb chiar dacă unor oameni, ca tiranului Egiptului ori celui al Asiriei, li s-a împărtășit prin vis ceva din cunoașterea viitorului, acest fapt trebuie tălmăcit în chip deosebit. Căci înțelepciunea tainică a sfinților trebuie să se facă cunoscută tocmai pentru ca ea să nu fie în general trecută cu vederea, ci să slujească spre folosul omenirii. Căci cum s-ar fi putut face cunoscut Daniel, dacă nu ar fi fost făcuți mai întâi de rușine vrăjitorii și magii[54] la explicarea vedeniilor? Și cum s-ar fi putut mântui poporul Egiptului dacă Iosif nu ar fi dat în vileag însemnarea visului și ar fi rămas mai departe în temniță?[55] Așadar, aceste întâmplări au fost cu totul deosebite, de aceea ele nu trebuie socotite la fel cu visele obișnuite, care fac parte din fantasmele cele mai variate și mai curioase. Cum am mai spus, ele fie că se nasc în porțiunea din creier rezervat memoriei ca niște ecouri ale preocupărilor zilnice, fie – ceea ce se întâmplă mai des – ele sunt concretizarea unor stări afective ale corpului. Așa se explică de ce omul însetat are senzația că se află lângă izvor, pe când cel dornic de hrană se vede în fața unui ospăț cu bucate multe, iar tânărul aproape sugrumat de plăcerile trupești e pradă și el unor vise asemănătoare.

Eu am și o altă explicație a imaginilor arătate în vise din experiența pe care am avut-o în vremea când îngrijeam, în pastorație, pe unul din cei apropiați ai casei, care avea accese de nebunie. Acela fiind îngreuiat de hrană mai multă decât putea asimila organismul său striga și înjura pe cei din jur, că i-au îngreuiat pântecele cu murdării. Întrucât trupul lui ajunsese să miroasă urât din pricina transpirației, el învinuia pe cei din jurul lui că stau cu apa la îndemână ca să-l stropească acolo pe pat și nu mai înceta strigând, până ce lucrurile s-au lămurit, căci, la un moment dat, omul a transpirat foarte tare pe tot corpul și în scurtă vreme a acuzat o greutate apăsătoare în regiunea intestinelor, după care și-a pierdut cunoștința. Dezechilibrul produs de boală nu-i mai dădea putere omului respectiv să vadă clar pricina suferinței lui. Iar somnul, și nu lipsa de forță, i-a slăbit cugetarea; transpirația a dat și ea să se înțeleagă că e vorba de o împovărare cu mâncare și supraîncărcare a stomacului. De altfel, mulți doctori au constatat că, diferiților bolnavi le apar diferite imagini în vis: într-un fel celor care suferă de stomac, în altfel la alții care au suferit vreo

54. Dan, cap. 2-8.
55. Facere 41, 1-57.

contuzie mai gravă la pielița craniană, altfel la cei care zac în pat cu temperatură și altfel la cei care suferă de fiere. Și iarăși, diferit la cei al căror organism produce secreție prea multă față de cei care n-au destulă.

Din toate acestea se poate vedea că în puterea de cugetare a sufletului care ne conduce sunt amestecate și procesele nutritive și de creștere care țin pasul cam la fel cu fiecare stare a corpului și se pun de acord chiar și cu vedenia din vis potrivit influențelor dominante ale stării respective. Mai mult, în majoritatea lor, visele își păstrează o pecete specifică. Alt conținut au visele persoanelor energice și altul la cei mai puțin energici, altele sunt visele celor nestăpâniți și altele la cei moderați, pe unele tărâmuri se desfășoară imaginația celor cu suflet deschis și cu totul pe altele, cea a celor nesătui. În vise, nu puterea de gândire este cea care plăsmuiește în suflet reprezentările ci mai curând instinctul sau forța nerațională din om, care reproduce în vis imagini din cele ce, prin ocupația zilnică, devin obișnuință, când sufletul este treaz.

CAPITOLUL XIV

Dar, iată-ne îndepărtați de cele ce ne-am propus, căci cercetarea noastră nu-și propusese să arate că sufletul e legat doar de o anumită parte din trup, ci că el stă în legătură în egală măsură cu întreg organismul și că puterea lui lucrează în consonanță cu întreaga fire a omului. Sunt și momente când cugetul ascultă și de pornirile firii, ajungând uneori chiar robul ei. Căci adeseori firea trupului este cea care conduce, trezind în noi simțiri, care pot produce durere sau plăcere, așa încât ea e cea care pune în noi primele imbolduri, trezind în noi fie poftă după mâncare, fie dorință după orice altă plăcere, porniri pe care apoi cugetarea le îmbrățișează și, printr-o socoteală oarecare, îi ajută trupului să și le împlinească.

Dar acest lucru nu se petrece la toți oamenii la fel, ci numai la cei care duc o viață mai mult de robi ai pornirilor firii, săvârșind slugarnic, cu învoirea rațiunii, numai ceea ce gâdilă simțurile. La oamenii care năzuiesc către desăvârșire lucrurile se petrec altfel: rolul conducător îl are la ei mintea, care ia hotărâre pe temeiul rațiunii, iar nu al patimii, dacă ceva este de folos sau nu, iar firea pășește pe urmele celei care o conduce. Întrucât învățătura noastră a descoperit trei modalități de a ne trăi viața și anume, una se reduce doar la căutarea hranei fără să dovedească vreun fel de simțire, alta adaugă, pe lângă hrană, și participarea simțurilor, în schimb se lipsește de colaborarea rațiunii, iar alta este a celui înțelept și desăvârșit, care conține toate celelalte în așa fel încât rațiunea e de față în calitate de conducător ca și în calitate de cuget, care e partea cea mai de

preț din om. Cu toate acestea, nimeni nu trebuie să-și închipuie că în alcătuirea omului ar fi concentrate trei suflete și fiecare din ele și-ar avea ființa lor aparte. În realitate, după firea lui, sufletul adevărat și desăvârșit este ceva unic, capabil să cugete și nematerialnic, dar legat prin simțuri, de lumea materială. Deși tot ce-i material e supus schimbării și nimicirii atâta vreme cât trupul material conlucrează cu puterea dătătoare de viață a spiritului, el va putea păși pe drumul dezvoltării; în schimb, îndată ce se îndepărtează de sufletul de la care primește viața, trupul își pierde și puterea de a se mișca. În chipul acesta, așa cum nu există simțire fără materie, dacă acesteia îi lipsește puterea duhului, tot așa nici duhul nu lucrează fără conlucrarea simțurilor.

CAPITOLUL XV

Dacă unele făpturi create sunt în stare să se hrănească singure, pe când altele se lasă conduse de puterile simțurilor, din clipa în care nici cele dintâi n-au putere de simțire și nici celelalte putere de cugetare și dacă din pricina aceasta cineva s-ar putea gândi că există mai multe suflete, unul ca acela n-ar putea stabili cum se cuvine deosebirea dintre suflete și anume, din pricină că tot ceea ce vedem în lume socotim a fi ceva desăvârșit pentru că are un nume care precizează ceea ce este cu adevărat, pe când dacă se dă un nume cuiva sau la ceva care nu corespunde cu totul naturii sale, înseamnă că acel nume, acea însușire nu-i adevărată. Așa de pildă, dacă cineva ne-ar arăta o pâine adevărată, am spune că a făcut un lucru care corespunde cu adevărat afirmației; dacă însă, dimpotrivă, cineva ne-ar arăta o pâine cioplită din piatră, imitând, în chip meșteșugit, ca formă, ca mărime și chiar ca culoare, pe cea adevărată în așa fel încât ea (pâinea falsă, n.n.) s-ar asemăna cu cea adevărată întru toate, exceptând calitatea de a putea fi mâncată, noi am putea observa că piatra n-a primit propriul și adevăratul ei nume, ci numai prin abuz i s-a dat numele de "pâine". Din această pricină toate făpturile care nu poartă pe bună dreptate numele care li se dă îl poartă prin abuz.

Deci, după cum sufletul își regăsește desăvârșirea în faptul că e inteligent și e dotat cu putere de judecată, în același fel tot ce nu corespunde acestei calități poate primi prin asemănare același nume ca al sufletului, dar care de fapt nu-i "suflet", ci rămâne doar o simplă "energie vitală" numită numai pe nedrept suflet. Iată de ce Dumnezeu, care a rânduit legi pentru toate făpturile, a îngăduit omului să mănânce pentru folosul său atât din carnea viețuitoarelor necuvântătoare cât și din legumele câmpului pentru că nimic din acestea nu e străin de viața firii omului: "Tot ce se mișcă și ce trăiește să vă fie de mâncare, toate vi le-am dat ca și iarba verde"[56]. Or, chiar și numai faptul

56. Facerea 9, 3.

că constatăm prea puţină diferenţă între vietăţile cu simţire şi fápturile care se hrănesc numai, fără să simtă acest fapt, să fie de învăţătură celor ce pun mai mult preţ pe carne, ca să nu-şi lege prea tare gândurile de plăcerile simţurilor, ci să şi le închine dobândirii bunurilor netrecătoare ale sufletului pentru că omul numai aici se poate regăsi cu adevărat, pe când simţirea este prezentă şi la vieţuitoarele necuvântătoare.

Dar văd că, între timp, discuţia s-a îndepărtat iarăşi de subiect. Scopul nostru a fost nu să arătăm că în om lucrarea minţii e mai de preţ decât latura materială a existenţei sale, ci că duhul nu-şi are sălaşul numai în vreuna din părţile trupului, ci este prezent în aceeaşi măsură peste tot şi trecând prin toate; nici nu le cuprinde pe dinafară şi nici nu le stăpâneşte din interior, căci un grai de felul acesta se potriveşte numai pentru vase şi pentru alte obiecte care se cuprind unul în altul. Or, unirea dintre cele ale duhului şi cele ale trupului formează o legătură cu neputinţă de înţeles şi de exprimat, căci ea nu are loc nici în trup, (pentru că ceea ce-i netrupesc nu poate fi stăpânit de trup) şi nici în afară de el (pentru că duhul nu poate cuprinde ceva material), ci apropierea dintre duh şi firea materială se face într-un mod neînţeles şi mai presus de fire, unirea dintre ele petrecându-se atât din interior cât şi din exterior, fără să fie legată de un anumit loc şi nici să se mărginească doar la acel loc. Se poate spune numai că, atâta vreme cât firea sau natura rămâne pe calea ei, duhul e lucrător şi viu, dacă însă acest raport nu-i respectat, repede şchiopătează şi mişcarea.

CAPITOLUL XVI

Dar să ne întoarcem iar la cuvântul Scripturii dumnezeieşti "să facem om după chipul şi asemănarea Noastră"[57]. Cât de mărunte şi de nevrednice păreri şi-au făcut despre măreţia omului câţiva necreştini atunci când şi-au închipuit că înalţă pe om dacă îl compară cu lumea aceasta! Anume, ei spun că omul e un "microcosmos"[58], sau o "lume în mic" şi că în om nu se cuprinde altceva nimic decât elementele care se află în lumea pământească. Prin acest nume pompos ei au vrut să preamărească firea omenească, dar uită că în cazul acesta măreţia omului ar fi tot atât de strălucită ca şi aceea a muştelor şi a şoarecilor; şi aceia, în alcătuirea lor, au aceleaşi patru elemente ca şi la om şi la celelalte vietăţi, cu deosebirea doar că, la unele sau la altele predomină unul sau altul dintre elemente, însă se ştie că, fără ele, nu poate trăi nici o vietate. În cazul acesta, ce mare scofală e pentru om, dacă spui că el poartă pecetea

57. Facere 1, 26.

58. Expresia este familiară pentru Sf. Grigorie (Migne P.G. 44, 440 etc.) şi pare împrumutată de la acelaşi Posidonios, dar scriitorul nostru nu compară pe om cu universul, ci cu Creatorul lui. În acest înţeles îl vor folosi şi Sf. Ioan Damaschin (Migne PG 95, 144/, Fotie/Biblioteca 440, 33, ed. Bekker) şi alţii.

universului, ori că se aseamănă cu acesta. Nu numai astrele cerului care se rotesc la nesfârşit şi care sunt mereu supuse schimbărilor, ci tot ce se cuprinde pe ele pier o dată cu ele.

Vrei să ştii ce spune Biserica despre vrednicia şi măreţia omului? De bună-seamă, nu voi reuşi să răspund la această întrebare dacă-l comparăm pe om cu lumea creaţiei, ci doar dacă ne gândim că el a fost plăsmuit după chipul şi firea Creatorului său. Dar poate că te vei întreba: ce trebuie să înţelegem prin cuvintele "chipul lui Dumnezeu"? Cum s-ar putea asemăna ceva imaterial cu ceea ce e trupesc? Cum ar putea fi asemenea ceea ce e veşnic cu ceea ce-i trecător? Ceea ce e neschimbător cu ceva ce e supus mereu schimbării? Ceea ce nu poate fi atins de patimă şi de stricăciune cu ceva supus suferinţei şi morţii? Ceea ce e cu totul străin de păcat cum să se asemene cu răutatea în care (noi, oamenii, n.n.) trăim şi creştem tot timpul? În orice caz, e mare deosebire între omul cel zidit să se asemene cu modelul şi ceea ce a fost făcut după vreun chip oarecare din jurul său. Căci dacă "chipul" n-are nici o asemănare cu modelul, atunci nici nu-i vrednic să-i poarte numele. Dacă imitarea nu-i deplină, avem de a face cu altceva, iar nu cu chipul sau reproducerea originalului. În cazul acesta, s-ar putea oare ca omul, această fiinţă muritoare, supusă patimilor şi trecătoare, să fie chip al firii celei nestricăcioase, curate şi veşnice? Numai cel care e Adevărul însuşi poate şti cum se pot împăca aceste două realităţi. Pe cât mă ajută puterile, eu voi căuta să aflu adevărul prin sfat şi presupuneri. Şi, iată, care ar fi răspunsul la întrebarea pusă:

Nici cuvântul dumnezeiesc nu minte când spune că omul a fost creat după chipul lui Dumnezeu şi nici starea vrednică de milă a firii omeneşti n-are nimic comun cu starea fericită a vieţii celei lipsite de orice patimi şi suferinţe.

Dacă vrem să ne asemănăm cu Dumnezeu atunci va trebui să alegem una din două: ori că Dumnezeu e supus simţurilor, ori că omul e deasupra acestor simţuri; ideea de egalitate numai în cazul acesta se poate spune că-i valabilă pentru ambele părţi. Or, dacă nici Dumnezeirea nu se pleacă spre supunere patimilor şi nici firea noastră nu-i lipsită de ele, atunci numai o a treia posibilitate mai rămâne pentru ca să se confirme adevărul rostit de Sfânta Scriptură şi care spune că omul a fost făcut după chipul lui Dumnezeu. De aceea, să mai luăm în mână, încă o dată, Sfânta Scriptură, pentru că totuşi ea este cea care ne dă îndrumarea pentru rezolvarea întrebării puse. După ce a spus: "Să facem om după chipul Nostru" şi după ce a lămurit care e scopul acestei lucrări, Scriptura adaugă: "Şi a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său". După chipul lui Dumnezeu l-a făcut; pe ei i-a făcut bărbat şi femeie"[59]. Dar, deja mai

59. Facere 1, 27 (după ed. sinod. 1914).

înainte, s-a spus[60] că acest cuvânt avea în vedere rătăcirea ereticilor, ca astfel să ne dea să înţelegem că, dacă Dumnezeu-Fiul, cel unul născut, a făcut pe om "după chipul lui Dumnezeu", atunci nu trebuie să mai facem nici o deosebire între dumnezeirea Tatălui şi a Fiului întrucât Sfânta Scriptură numeşte Dumnezeu şi pe unul şi pe celălalt, Cel care a făcut pe om şi Cel după chipul Căruia a fost făcut. Dar să lăsăm acum această problemă şi să ne întoarcem iar la întrebarea noastră: "Câtă vreme Dumnezeirea se scaldă în fericire iar omenirea zace în nenorocire, cum poate spune Scriptura că una a fost făcută "după chipul celeilalte?"[61].

Dar să cercetăm mai amănunţit cuvintele. Vom afla că ceea ce a fost făcut "după chip" şi ceea ce e azi în stare de plâns sunt două lucruri cu totul deosebite. Scriptura spune că "Dumnezeu a făcut pe om. După chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el"[62]. Crearea celui ce a fost făcut "după chip" şi-a atins din acel moment desăvârşirea. Dar Scriptura se întoarce din nou şi ţine să precizeze: "Bărbat şi femeie i-a făcut pe ei". Cred că toţi sunt de părere că acest lucru nu s-a spus în legătură cu Dumnezeu ca model originar (cu toate că) după cum zice Apostolul: "în Hristos Iisus nu mai este nici parte bărbătească nici parte femeiască"[63]. Şi cu toate acestea Scriptura ne istoriseşte că în aceste două direcţii s-a împărţit omenirea. Cel puţin aşa ni se dă să înţelegem din felul cum s-a compus fraza, căci mai întâi ni se spune: "Dumnezeu l-a făcut pe om", "după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el", iar în continuare se adaugă: "Bărbat şi femeie i-a făcut pe ei", afirmându-se prin aceste cuvinte din urmă ceva cu totul străin de însuşirile lui Dumnezeu[64].

Cred că, prin cele spuse, Scriptura ne înfăţişează aici o învăţătură de mare însemnătate şi ea se cuprinde în următoarele: firea omenească stă la mijloc între două extreme opuse una alteia, între fiinţele dumnezeieşti şi netrupeşti, pe de o parte şi viaţa dobitoacelor şi a vietăţilor necugetătoare, pe de altă parte. Într-adevăr, în alcătuirea omului uşor le putem surprinde pe amândouă: de la Dumnezeu, el a primit cugetul şi puterea de judecată, care este comună pentru bărbat şi femeie, iar din lumea necugetătoarelor, omul are alcătuirea trupească şi toate cele trupeşti (căci oricine face parte din categoria oamenilor are pe deplin şi una şi alta din aceste însuşiri). Desigur că întâietatea o are puterea de cugetare, după cum am desprins din istoria privitoare la facerea omului, în care abia în al doilea rând ne vorbeşte despre legătura şi apropierea lui de lumea celor necugetătoare. Căci la început aşa s-a spus: "Dumnezeu a făcut pe om după chipul lui Dumnezeu" dovedindu-se prin aceste cuvinte adevărul celor spuse de Apostol: "nu mai este nici parte bărbătească nici parte femeiască". Abia după aceea se adaugă cele privitoare la însuşirile deosebitoare ale firii omeneşti: "bărbat şi femeie i-a făcut pe ei". Şi ce învăţătură scoatem de aici? Voi relua problema ceva mai târziu, când voi da răspunsul cuvenit.

Prin firea Sa, Dumnezeu este pentru noi cel mai mare bine care se poate concepe cu mintea. El întrece orice alt bine care se poate închipui de mintea omului şi dacă creează viaţa acestuia, n-o face din altă pricină decât pentru că este bun. Aşa fiind şi pentru că tocmai de aceea S-a hotărât să ne aducă la viaţă, Dumnezeu nu-Şi arată bunătatea doar pe jumătate, dăruind omului numai o parte din bunătăţile Sale şi păstrând pentru Sine în chip invidios cealaltă parte, ci îşi arată suprema bunătate tocmai prin aceea că l-a adus pe om din nefiinţă la viaţă şi l-a copleşit cu tot felul de daruri. Mulţimea tuturor acestor bunătăţi e atât de mare încât nu ştim dacă s-ar putea număra uşor. De aceea, rezumându-le, Scriptura le-a descris în felul următor: "După chipul Său l-a făcut Dumnezeu pe om"[65], ceea ce e la fel ca şi cum ar fi spus că firea omenească a fost făcută părtaşă la toate bunătăţile. Iar dacă Dumnezeu e deplinătatea tuturor acestor bunuri şi dacă omul este "după chipul" ei, oare nu în această deplinătate va consta asemănarea sa cu Arhetipul sau modelul său? Aşadar, în noi sunt ascunse tot soiul de bunătăţi, orice virtute, toată înţelepciunea şi tot ce se poate concepe mai bun. Unul din aceste bunuri constă pentru om în a fi liber de orice constrângere şi de a nu fi supus nici unei forţe din afară, ci să aibă o voinţă de sine stătătoare, care hotărăşte după cum crede ce-i bine. De fapt,virtutea constă în a fi fără stăpân[66] şi a face ceea ce-ţi place, tot ce faci din constrângere sau din silă nu poate fi virtute. Dacă chipul ar purta în toate ocaziile pecetea frumuseţii pe care o are Modelul nostru, atunci cu greu s-ar isca între ei vreo neînţelegere, ci între ei s-ar dovedi cea mai deplină unire şi identitate. Căci ce deosebire poate fi între Dumnezeire şi ceea ce e întru toate asemenea ei? Doar una singură, Dumnezeirea e necreată, pe când cel asemenea ei a fost adus la viaţă prin creaţie?[67]

60. A se vedea mai sus cap. VI.

61. Idee formulată în mod apropiat şi în *Marele cuvânt catehetic*, V, 8: "În ce se vede starea dumnezeiască a sufletului? sau cum putem spune că lipseşte suferinţa din trup? Cum să explicăm contradicţia aceasta?"

62. Facere 1, 27.

63. Gal. 3, 28.

64. Cel dintâi care vede două creaţii succesive în referatul biblic, una referitoare la crearea "după chip", cealaltă privitoare la naşterea fizică, a fost Filon din Alexandria (*De opificio mundi*, 181, ed. R. Arnaldez, Paris, 1961). În prima creaţie el vedea superioritatea cunoaşterii prin cugetare faţă de cea dobândită prin simţuri. Sf. Grigorie interpretează altfel lucrările şi anume într-un mod apropiat de Sf. Pavel, în I Cor. 15, 45, susţinând existenţa istorică a unui "om trupesc" şi a unui "om duhovnicesc" în sensul unei preexistente intenţionale, în gândirea divină, a unei omeniri totale, care nu va avea loc decât la sfârşitul veacurilor.

65. Facerea I, 27.

66. Platon, *Statul*, 617.

67. Iată un pasaj capital în legătură cu filosofia "chipului": "Între om şi Dumnezeu există o comunitate de natură, dar această natură, Dumnezeu o are de la Sine, pe când omul o primeşte de la Dumnezeu", J. Daniélou, notă la *Grégoire de Nysse: La création de l'homme*, Paris-Lyon, 1943, p. 157-158.

Deosebirea care izvorăște din această însușire atrage după sine și altele. Se recunoaște de toată lumea că firea necreată, e și neschimbabilă, rămânâd mereu aceeași, pe când cea creată nu poate rezista să nu se schimbe. Căci chiar și trecerea de la neființă la ființă este o mișcare si o schimbare a ceea ce a fost până acum fără existență. Și, după cum Evanghelia ne arată trăsăturile întipărite pe bronz socotindu-le chipul împăratului[68] și ne dă să înțelegem că dacă lăuntric există o asemănare între chip și împărat, există de asemenea o deosebire reală, tot așa, în cercetarea pe care o facem acum, dacă este loc să ne gândim la trăsăturile exterioare, ne vom preocupa de însușirile firii dumnezeiești și de cele ale firii omenești; în situația fiecăreia descoperim deosebirea care de fapt există între ele: că una e necreată, cealaltă creată; cea necreată rămâne mereu aceeași, pe când cea care își datorează existența unui act de creație e supusă schimbărilor și rămâne în chip firesc înclinată către aceleași schimbări.

De aceea, cel care cunoaște ființele înainte de a fi fost făcute, cum zice proorocul[69], întrucât le-a cunoscut sau mai curând îi erau cunoscute de mult, prin puterea sa providențială, în ce direcție aveau s-o apuce după voia lor cea neîngrădită. Acela le-a rânduit în chipul Său cum aveau să se împartă, în bărbat și în femeie, împărțire care n-are nimic a face cu modelul dumnezeiesc, ci, după cum s-a spus, ne încadrează în ceata vietăților necugetătoare. Pricina acestei orânduiri o vor cunoaște numai cei cărora le-a fost dat s-o vadă de mai înainte cu ochii minții sau cei cărora le-a fost încredințată alcătuirea Scripturii, pe câtă vreme noi, spunându-ne deschis părerea mai mult prin presupuneri și imagini, o vom spune fără să avem încredințarea că întocmai așa poate fi, ci o propunem cititorilor mai mult sub formă de încercare. Și iată care sunt părerile noastre în legătură cu aceste lucruri[70].

Atunci când Scriptura spune: "și a făcut Dumnezeu pe om"[71] exprimă la modul general, fără să precizeze, întreg neamul omenesc. Căci vorbind aici despre făptura pe care a creat-o, nu i se dă numele, așa cum o face în istorisirea următoare, ci această făptură este deocamdată fără nume, e vorba doar de om în general. Așadar, o dată cu indicarea generală a firii, putem presupune că în această primă creare prevederea și puterea dumnezeiască au cuprins întreaga omenire[72]. Căci trebuie să ne închipuim

68. Matei 22, 20-21; Marcu 12, 16.
69. Isaia 42, 9.
70. Ca și Origen în prefața scrierii Περὶ ἀρχῶν (P.S.B." 8, 38–43), așa stabilește aici și Sf. Grigorie deosebirea între dogmă și părerea personală (ipoteza sau încercarea, γυμνασία).
71. Facere 1, 27.
72. Deci în chip reprezentativ, dar concret, iar nu numai ideal, cum credea Origen când vorbea despre predestinație. Acest trup mistic existent în planul lui Dumnezeu urmează să ajungă apoi la statura desăvârșită. Daniélou, *Op. cit.*, p. 160.

că la Dumnezeu n-a rămas nimic neterminat când e vorba de originea făpturilor, ci fiecăreia din ele i-au fost hărăzite din partea Creatorului o margine și o măsură hotărâtă. După cum fiecare om are un trup de o anumită mărime și e rânduit să-și ducă viața în cadrul acestei mărimi, care corespunde întru toate suprafeței trupului său, tot așa cred că în preștiința lui Dumnezeu, care poartă grijă de tot, e cuprinsă întreaga omenire ca într-un singur organism. Acest lucru ne învață Scriptura când zice: "Și a făcut Dumnezeu pe om, după chipul lui Dumnezeu l-a făcut"[73]. Și chipul acesta nu-i legat doar de o anumită porțiune din trup și nici vrednicia omului nu depinde de vreo calitate deosebită a lui, ci vrednicia acestui "chip" stă în legătură cu întreaga omenire. Iar drept mărturie stă faptul că toți oamenii sunt dotați cu putere de judecată și de hotărâre, după cum tot așa se explică și toate celelalte lucrări prin care firea dumnezeiască e de față în cei creați după chipul lui Dumnezeu. Nu există nici o deosebire între omul care a fost adus pe lume la cea dintâi creație și cel care va trăi la sfârșitul lumii: toți poartă deopotrivă același chip dumnezeiesc.

De aceea s-a vorbit de un singur om ca să-i cuprindă pe toți deoarece, pentru puterea lui Dumnezeu, nimic n-a trecut și nimic nu urmează să mai apară, ci atât ceea ce urmează să mai aibă loc, cât și ceea ce s-a întâmplat stau deopotrivă sub ascultarea purtării de grijă a Domnului care ne cuprinde pe toți. De aceea întreaga fire care se întinde de la început până la sfârșit formează un singur chip a ceea ce este și azi. Împărțirea omenirii în bărbat și în femeie a avut loc, cred eu, mai târziu, după ce s-a încheiat alcătuirea creației.

CAPITOLUL XVII

Mai mult, încă înainte de a porni la cercetarea aceasta ar fi mai bine să lămurim o observație făcută de vrăjmașii noștri. Ei spun că, înainte ca strămoșii să fi căzut în păcat, nu ni se istorisește nimic nici de nașterea de prunci, nici de durerile care o însoțesc și nici chiar de dorința de a avea copii. Abia când au fost scoși din rai, în urma săvârșirii păcatului și când femeia a fost osândită să nască prunci cu durere, abia atunci a ajuns Adam să-și "cunoască" soția și cu aceasta s-a început nașterea de prunci. Dacă, așadar, în rai n-au existat nici căsătorie, nici dureri și nici naștere de prunci, atunci spun ei trebuie să tragem concluzia că înmulțirea oamenilor (sufletelor omenești _ zice Sf. Grigorie) n-ar fi putut avea loc dacă oamenii n-ar fi devenit muritori, ca urmare a păcatului și dacă darul nemuririi n-ar fi fost înlocuit cu o viață muritoare. Deci, nu s-ar fi purtat grijă de perpetuarea firii omenești prin mijlocirea nașterilor de

73. Facere 1, 27.

prunci, aducându-se la viață alți urmași în locul celor pierduți. De aceea, într-un fel chiar și păcatul a fost de folos să intre în viața oamenilor: de n-ar fi fost păcatul lumea s-ar fi mărginit la cea dintâi pereche de oameni, pentru că n-ar fi existat frica de moarte și n-ar fi silit firea la reproducere. Cred că lămurirea corectă a unei asemenea probleme, oricare ar fi fost ea, ar fi fost limpede numai pentru oameni ca Apostolul Pavel[74], care a fost inițiat în tainele raiului. În ce mă privește pe mine, iată care e răspunsul meu:

Într-o zi, pe când se certau saducheii din pricina învățăturii despre înviere și când, în sprijinul părerii lor a fost pomenit exemplul femeii care fusese măritată succesiv cu șapte frați[75] și apoi s-a pus întrebarea căruia dintre ei va fi soție după înviere, atunci Domnul a dat întrebării un astfel de răspuns care nu numai saducheilor a fost potrivit, ci care cuprindea totodată și descoperirea tainei vieții după înviere pentru toți cei din viitor, când spune: "La înviere nimeni nici nu se însoară, nici nu se mărită, ci toți sunt ca îngerii lui Dumnezeu în cer"[76]. Se vede că harul învierii nu trebuie înțeles altfel decât ca o restabilire a oamenilor în vechea stare pe care au avut-o înainte de căderea în păcat. Într-adevăr, harul pe care-l așteptăm este reîntoarcerea la viața cea dintâi când va fi adus din nou în rai omul care fusese scos de acolo. Așadar dacă viața celor restabiliți se aseamănă cu cea a îngerilor, atunci e limpede că viața de dinainte de păcat era un fel de viață îngerească[77]. De aceea și reîntoarcerea vieții noastre la vechea ei stare ne face asemenea îngerilor. Dar, cu toate că – după cum se spune – la îngeri nu există căsătorie, totuși se pomenește despre cete îngerești în număr nesfârșit. Așa le-a descris Daniel în proorociile lui[78]. În felul acesta, dacă păcatul n-ar fi fost pentru noi o abatere și decădere de la starea îngerească, nici n-am fi avut nevoie de căsătorie pentru înmulțirea oamenilor.

Oricare ar fi modul de înmulțire al îngerilor – o taină și o problemă cu neputință de explicat până și de mintea cea mai ageră –, e sigur faptul că aceasta există (și la îngeri, n.n.). Același fel de înmulțire ar fi putut exista și la oameni, a căror fire era atât de apropiată de cea a îngerilor și care ar fi putut ajunge până la limita rânduită de voința Creatorului. Iar, dacă pentru o conștiință prea scrupuloasă se acceptă greu acest fel de înmulțire a oamenilor, deci fără mijlocirea căsătoriei, la rândul nostru punem întrebarea: "cum e cu putință să existe atâtea legiuni nesfârșite de

74. Aluzie la Gal. 3, 28 și la II Cor. 12, 4.
75. Luca 20, 35–36.
76. Matei 22, 30.
77. Sf. Grigorie crede că fecioria e o întoarcere la viața îngerească (Migne P.G. 46, 381), de aceea viața sexuală este, zice el, o urmare directă a căderii în păcat. Cel dintâi care a exprimat această credință a fost Filon (*De mundi opificio*, 46).
78. "mii și mii de miriade și miriade", Dan. 7, 10.

îngeri, ei care sunt în același timp un singur gen de viețuitori netrupești și totuși existenți în număr atât de mare"? Căci la întrebarea cum ar fi putut exista oameni dacă n-ar existat calea căsătoriei"?, noi putem răspunde: "fără căsătorie omul ar fi fost ca îngerii, pentru că asemănarea noastră cu îngerii înainte de cădere e dovedită de adevărul învierii, când se va face restabilirea lucrurilor în starea lor primordială.

După ce am lămurit aceste întrebări, să ne întoarcem acum la prima noastră problemă: după ce Dumnezeu a creat pe om "după chipul Său", cum de a adus în făptura sa împărțirea în bărbat și femeie? Pentru lămurirea acestei probleme cred că ne poate fi de folos ceea ce am spus înainte. Cel ce a chemat toate la viață și care a fost în măsură să modeleze pe om cu totul în mod liber după un tipar sau calapod dumnezeiesc, Acela a vrut să ridice întreg neamul omenesc la aceeași cinste cu cel îngeresc. Dar, întrucât prin puterea Lui a văzut mai dinainte depărtarea noastră liberă de pe calea cea dreaptă și căderea care a urmat, departe de viața îngerilor, pentru ca să nu nimicească sufletele omenești care uitaseră cu totul chipul în care se desăvârșesc îngerii, Dumnezeu a rânduit pentru firea noastră ceva mai potrivit stării de după alunecarea noastră în păcat: în loc să rămânem la vrednicia îngerească, El ne-a îngăduit să transmitem viața de la unii la alții întocmai ca dobitoacele și ca vietățile necugetătoare. Cred că de aici vine faptul că, deplângând starea jalnică a firii omenești, psalmistul geme oftând: "omul în cinste fiind n-a priceput"[79], gândindu-se desigur, la vrednicia pe care a avut-o aproape deopotrivă cu a îngerilor. "De aceea, adaugă el, alăturatu-s-a dobitoacelor celor fără de minte și s-a asemănat lor". Căci într-adevăr a ajuns ca un dobitoc după ce a primit acest fel de naștere care-l coboară până la materie, înjosindu-l.

CAPITOLUL XVIII

Toate relele[80a] de aici pleacă, izvorând ca dintr-un izvor și năpădind întreaga viață omenească. Drept mărturie în acest sens stă faptul că se ivesc porniri pătimașe la fel, atât la om, cât și la dobitoace. Desigur, nu se pot pune pe seama firii omenești – care a fost făcută după chipul lui Dumnezeu – toate aceste porniri pătimașe. Dar, întrucât viețuitoarele necugetătoare au venit pe lume înainte de om și deoarece – cum am mai pomenit – din caracterele firii acelora a primit și omul o parte, mă gândesc la cele privitoare la naștere, înseamnă că și omul are unele din însușirile dobitoacelor.

79. Ps. 48, 21.
80a. În text πάθη, patimi, rele. Pentru Sf. Grigorie acestea sunt de două feluri: unele care vin din înclinări sau porniri animalice, cum sunt păcatele veniale, altele provin din răutate, din pofte conștiente. Mai pe larg Daniélou, *Platonisme*, p. 52 și urm.

De pildă, mânia nu poate forma nicicum un punct de asemănare între Dumnezeu și om. Tot așa nici plăcerea nu poate caracteriza firea atât de înaltă a lui Dumnezeu. La fel frica, nerușinarea, lăcomia, pofta de mărire, disprețul față de cei mici și nici alte asemenea sentimente nu sunt din cele care-i plac lui Dumnezeu. Astfel de porniri le-a luat omul din lumea ființelor necugetătoare. O dată ce o astfel de viață necugetată s-a înarmat cu astfel de arme spre a-i asigura o viețuire dobitocească, înseamnă că pornirile din viața omului se schimbă în "pofte". Furia și lăcomia caracterizează fiarele carnivore, desfătarea voluptuoasă păstrează în viață sălbăticiunile care se înmulțesc cel mai mult. Pe cele mai slabe de putere le apără precauția, cele pline de carne sunt deosebit de mâncăcioase, iar când nu ajung să-și mulțumească poftele lor multe aceste făpturi se tulbură și se întristează. Toate pornirile acestea și altele asemenea lor și-au făcut intrare în om prin modul de înmulțire a sa, în chipul dobitoacelor. Să mi se îngăduie să descriu chipul omului cu cuvinte luate din lumea artiștilor plastici, a sculptorilor. După cum la unele modele se vede adeseori sculptată o formă dublă pe care artiștii au plănuit-o mai mult ca să impresioneze pe trecători, punând pe un singur cap două fețe diferite, cred că tot cam așa ar prezenta omul două asemănări: prin darul dumnezeiesc al gândirii el poartă însușirea frumuseții lui Dumnezeu, iar prin pornirile sau dorințele pătimașe se aseamănă cu dobitoacele.

În urma înclinărilor și preocupărilor animalice adeseori se îndobitocește până și gândirea, așa încât tot ce-i bun în noi cade sub asaltarea răutății. Îndată ce omul își lasă spre degradare puterea cugetului, silindu-și mintea ca patimile să prindă în ea rădăcini, el devine robul patimilor și din clipa aceea are loc în om o răsturnare și o înlocuire a peceții lui Dumnezeu cu un chip al dobitocului, încât întreaga fire a noastră pornește pe calea aceasta ca și cum mintea noastră n-ar mai cultiva decât principii pătimașe, ajutându-le să sporească tot mai mult. Și întrucât, de acum înainte, omul n-are altceva în gând decât să guste cât mai mult din plăcerile patimilor, el săvârșește tot felul de nebunii. Astfel, dorința fierbinte după plăceri care își are începutul în asemănarea cu dobitoacele cele lipsite de minte ajunge la oameni prin păcatele lor, la o dezvoltare atât de mare și duce la atâtea feluri de fărădelegi, încât parcă nici la animale nu le găsești perechea. Ațâțarea la mânie se aseamănă cu pornirile dobitoacelor, dar la om ea crește cu atât mai mult cu cât conlucrează în ea și mintea omului. De aici pleacă ura, invidia, minciuna, viclenia, fățărnicia și toate acestea înfloresc sub înrâuririle rele ale cugetului nostru. Căci dacă patima n-ar fi stimulată atunci mânia ar fi

neputincioasă și de scurtă durată, întocmai ca un balonaș de săpun[80b] care îndată ce se formează, se sparge imediat. Pofta cu care înfulecă porcii se numește la om lăcomie, pășitul distins al calului s-a transformat la om în trufie. Toate pornirile instinctive ale animalului au fost transformate la noi în patimi din cauza relei degradări a cugetului nostru.

Dacă, dimpotrivă, puterea minții ajunge să stăpânească aceste porniri, oamenii pot face tot atâtea virtuți[81]. Mânia poate deveni bărbăție, sfiala poate duce la siguranță întemeiată, din frică se poate ajunge la ascultare, din ură la antipatie față de rău, din patima amorului la dorul puternic după frumosul cel real și aceasta pentru că o fire demnă se ridică deasupra patimilor și se ferește să ajungă în robia răului (o astfel de mândrie e lăudată de marele Apostol Pavel atunci când ne cere să "căutăm cele de sus"[82]). Și astfel putem înțelege că, dacă îndreptăm spre bine aceste porniri, ele pot ajunge să se potrivească frumuseții chipului dumnezeiesc, dar că, de cele mai multe ori, se întâmplă invers, când influența lor îndreptată asupra noastră ne supune și ne degradează. Pentru că puterea principală a sufletului mai ușor se lasă înjosită de furia pătimașă asemenea celei a unei vietăți necugetătoare decât să înalțe spre bine cugetul omului, îngreuiat de patimile pământești. De aici vine faptul că nenorocirea în care ne aflăm nu ne lasă să recunoaștem în noi darul lui Dumnezeu, iar frumusețea chipului lui Dumnezeu în om e ascunsă de patimile cărnii ca și cu o mască. Așadar, merită oarecare scuze cei care, atunci când este vorba de aceste patimi, cu greu ne fac să aprobăm că dincolo de ele stă ascunsă frumusețea lui Dumnezeu.

În schimb la cei ce duc o viață îmbunătățită, putem ușor observa chipul lui Dumnezeu în ei. Pentru că în vreme ce omul căzut în patimi și care viețuiește doar pentru plăcerile cărnii nu ne mai lasă să credem că ființa umană ar avea în ea podoaba chipului dumnezeiesc, în schimb viața celui care prin virtute s-a înălțat mult deasupra fărădelegilor ne va putea ușor confirma o mai bună părere despre om. De pildă – căci găsesc mai potrivit să-mi întăresc afirmațiile cu dovezi –, un nelegiuit vestit, poate Iehonia sau altul, despre ale cărui păcate ni se istorisește, a șters prin necurățiile păcatelor frumusețea firii omenești, dacă însă ne uităm la Moise ori la cei asemenea lui care au păstrat curată toată frumusețea chipului dumnezeiesc în ei și în care nu s-a tulburat această frumusețe, în aceea se vede limpede dovada cuvântului că omul a fost creat după chipul lui Dumnezeu.

80b. Imaginea "omul – ca un balon de săpun" pare de origine epicureică și e întâlnită la Sf. Grigorie de Nyssa în multe din scrierile sale. A se vedea studiul lui N.D. Saffrey: *Homo bulla*, în "Epektasis", J. Daniélou, Paris, 1972, p. 533-544.

81. Încă Platon afirma că există "pasiuni bune și pasiuni rele", după felul în care sunt folosite, *spre bine sau spre rău (Fedros* 254, cit. J. Daniélou, *Gr. de Nyssa*, p. 170).

82. Col. 3, 1.

Dacă cineva se va ruşina poate de faptul că, pentru ca să trăim, noi ne hrănim în viaţă în felul animalelor necugetătoare şi de aici scoate învăţătura că ar fi un lucru necuviincios să se creadă că omul a fost făcut după chipul lui Dumnezeu, unul ca acela să nădăjduiască pe bună dreptate că într-o zi, acea povară va fi ridicată de pe firea omenească, şi anume, într-o viaţă pe care o aşteptăm, căci după cum spune Apostolul: "Împărăţia lui Dumnezeu nu este mâncare şi băutură"[83] şi, cum s-a mai zis "nu numai cu pâine va trăi omul, ci cu tot cuvântul ce iese din gura lui Dumnezeu"[84]. Şi întrucât şi învierea va aduce în noi o viaţă asemănătoare cu a îngerilor, iar îngerii se ştie că nu au nevoie de nici un fel de mâncare, vom putea avea temei să credem că într-o zi omul se va elibera de această sarcină întrucât îşi va duce viaţa ca îngerii.

CAPITOLUL XIX

Dar va zice, poate, cineva, că omul nu se va mai întoarce la acelaşi fel de viaţă (pe care l-a avut în Eden, n.n.) pentru că dacă atunci nu ne puteam altfel salva viaţa decât prin mâncare, după înviere vom fi eliberaţi de această sarcină. Pe cât pricep din cele ce citesc în Scriptură, eu înţeleg că acolo nu-i vorba numai de hrană trupească şi numai de plăcerile cărnii, ci mai e vorba şi de o altă mâncare, care se aseamănă, într-o măsură oarecare, cu cea trupească, dar a cărei plăcere e legată numai de suflet. Căci citim aşa: "Veniţi de mâncaţi pâinea Mea"[85], şi prin aceasta se îmbie înţelepciunea celor flămânzi şi Domnul laudă pe cei ce flămânzesc[86] după o astfel de hrană. "De înseteză cineva, se spune în alt loc, să vină la Mine şi să bea"[87]. Şi marele Isaia rosteşte, pentru cei ce sunt în stare să înţeleagă, cuvintele sale neîntrecute: "ospăta-vor întru veselie"[88]. E prezentă şi ameninţarea proorocului atunci când (Sf. Scriptură) spune, că păcătoşii vor fi pedepsiţi cu foamea[89], dar foamea aceea nu constă în lipsa de pâine şi de apă, ci e vorba de lipsa cuvântului. Iată cum se exprimă el: "nici foamete de pâine nici sete de apă, ci foamete de a auzi cuvântul Domnului"[90]. De aceea trebuie să ne gândim la o mâncare vrednică de grădina lui Dumnezeu, Eden (căci Eden înseamnă plăcere curată) şi să nu ne îndoim că aceasta e adevărata hrană a omului şi să nu reducem viaţa din rai la o mâncare pieritoare şi neconsistentă. "Din toţi pomii din rai poţi să mănânci". Cine va da celui care flămânzeşte cu adevărat după

83. Rom. 14, 17.
84. Matei 4, 4.
85. Pilde 9, 5.
86. Matei 5, 6.
87. Ioan 7, 37.
88. Isaia 25, 6.
89. Amos 8, 11.
90. Amos, ibidem.

acest pom care se află în rai şi în care se află tot binele, cum subliniază Scriptura când zice "tot" şi de care Scriptura îl face părtaş? În acest cuvânt în care se cuprinde un "tot" şi care se ridică peste "tot", se cuprinde în chip firesc ideea binelui desăvârşit şi printr-un singur pom e înţeles totul. Şi cine mă va opri să nu gust din acest pom cu rod îndoit? Cei ce privesc lucrurile mai cu atenţie, văd oare limpede ce înseamnă acest "tot", al cărui rod este viaţa şi care e acel pom cu rod îndoit şi al cărui creştet este moartea? Într-adevăr, Cel care a copleşit pe om cu toate bunătăţile îl opreşte doar prin cuvinte şi sfaturi să se atingă de aceste bunuri "amestecate"[91]. Pentru a înţelege acest cuvânt, cei mai buni dascăli (în acest sens) îmi par a fi David şi Solomon, căci amândoi văd în darul fericirii ce ni s-a dat binele cel adevărat, pe care-l descriu sub cuvântul "tot binele". David zice: "Caută fericirea ta în Domnul"[92], iar Solomon numeşte Înţelepciunea "pom al vieţii"[93], sub care înţelege pe Domnul.

Aşadar în cuvintele "toţi pomii" se înţelege acelaşi lucru ca şi pomul vieţii, acela pe care Scriptura îl dă spre hrană celui care şi-a potrivit viaţa după voia lui Dumnezeu. Deosebit de acest pom este altul şi anume cel din care, dacă mâncăm, dobândim cunoaşterea binelui şi răului, dar nu ca şi cum prin firea lui acesta ar rodi roduri atât de diferite unul de altul, ci pentru că dă un rod cu totul amestecat, având însuşiri potrivnice. Stăpânul vieţii ne porunceşte să nu gustăm din el, pe când şarpele ne sfătuieşte totuşi s-o facem pentru ca să-i dăm intrare morţii. Şi sfatul lui s-a dovedit convingător, pentru că i-a învăluit rodul în culori frumoase şi fermecătoare ca să pară plăcut şi să trezească în om dorinţa de a gusta din el.

CAPITOLUL XX

Dar, în definitiv, ce fel de pom e acela, care poartă în sine, în chip amestecat şi împodobit cu plăceri senzuale, cunoaşterea binelui şi a răului? Ca să răspund la această întrebare cred că nu greşesc dacă precizez mai întâi înţelesul cuvântului "cunoaştere". Părerea mea este că sub această "cunoaştere" trebuie să înţelegem Scriptura, iar nu o ştiinţă oarecare, căci din felul în care se exprimă ea, deduc mai curând o oarecare deosebire între cunoaştere şi judecată. Pentru că, după cum ne spune Apostolul însuşi[94], la deosebirea în mod ştiinţific a binelui de rău nu se poate ajunge decât printr-o stare de înalt nivel duhovnicesc şi de trăire mai bogată. De aici şi porunca:"toate să le încercăm"[95],întrucât însuşirea specifică a omului

91. În rai, zice Sf. Grigorie în tratatul *Despre feciorie* (Migne PG 46, 374), omul nu cunoştea amestecul de bine şi de rău. Viaţa feciorelnică înseamnă, zice el, o întoarcere la trăirea numai în Dumnezeu.
92. Ps. 36, 4.
93. Pilde 3, 18.
94. Evrei 5, 14.
95. I Tes. 5, 21.

duhovnicesc este să judece lucrurile adânc[96]. Dimpotrivă, pentru a stabili semnificația cuvântului "cunoaștere" nu trebuie să ne gândim în primul rând la înțelegere și la știință, ci mai ales la înclinarea sau dăruirea spre ceva ce-ți stă la inimă[97]. De pildă" Cunoscut-a Domnul pe cei ce sunt ai Săi"[98], iar către Moise Domnul grăiește așa: "Te știu pe tine mai mult decât pe toți"[99]. Despre cei pedepsiți pentru răutatea lor, Cel ce știe toate spune: "Niciodată nu v-am cunoscut pe voi"[100].

Așadar, pomul din care culegem o cunoaștere " amestecată" face parte din numărul pomilor opriți. În schimb, rodul lui, al cărui apărător s-a făcut șarpele, e un amestec de contradicții, poate din pricină că, potrivit firii sale, răul nu ni se oferă direct și pe față. Căci dacă, într-adevăr, răul nu lăsa urme atât de nenorocite, n-ar fi fost împodobit cu etichetă bună pentru ca să trezească pofte în cei pe care i-a înșelat. Așa se face că, răul a fost înfățișat în chip învăluit, sub două aspecte, pe de o parte ascunzând în taină, printr-o cursă vicleană, pieirea omului, în vreme ce, pe de altă parte, el poartă la arătare chipul binelui. În ochii zgârcitului, strălucirea argintului pare un lucru frumos, dar cu toate acestea "iubirea de argint este rădăcina tuturor relelor"[101]. Oare, s-ar afunda în noroiul desfrâului cel prins de această momeală dacă n-ar fi considerat plăcerea ca ceva bun și vrednic de gustat? Și tot așa ne pregătesc pe ascuns pieirea și celelalte patimi, apărându-ne la început ca ceva vrednic de împlinit și fiind socotite, de cei care nu țin ochii deschiși și nu sunt băgători de seamă, ca tot atâtea fericiri nevinovate.

Așadar, deoarece mulți socotesc că fericirea e legată de plăcerile simțurilor și atât binele adevărat cât și cel părut poartă același nume, de aceea dorința ce s-a trezit după rău și după bine a fost numită și ea de către Scriptură: "cunoaștere a binelui și a răului", înțelegându-se prin aceasta că ar fi vorba de o cunoaștere dublă și amestecată. Aceasta nu înseamnă că rodul din pomul oprit e ceva cu totul rău, pentru că e înfățișat ca podoabă înflorită a binelui și nici că, el e bun numai pentru că răul dispare în dosul binelui, ci doar numai pentru că, în sinea lui, el e ceva compus din amândouă, din care cei care nu vor asculta și vor gusta – a zis Domnul – "cu moarte vor muri"[102]. Prin aceasta s-a statornicit răspicat învățătura că după firea lui, binele este simplu și unitar și străin de orice duplicitate și de orice dezbinare, pe când, dimpotrivă, răul apare ca ceva neunitar și ispititor la arătare, întrucât ai crede că e vorba de altceva decât

96. I Cor. 2, 15.

97. În text "κεχαρισμενι διαθεσις", dispoziție de mulțumire sufletească; contrariul ei poate fi "ἡ εμπαθεστερα διαθεσις", de care amintește Sf. Grigorie în "Viața lui Moise", Migne, P.G. 44, 328.

98. II Tim. 2, 19.

99. Ieș. 33, 12 (după ed. sinod. 1914).

100. Matei 7, 23.

101. I Tim. 6, 10.

102. Facere 2, 17.

confirmă mai târziu experiența, încât cum confirmă experiența cunoașterea lui devine temei și prilej de moarte și pieire. De aceea și laudă șarpele rodul cel nenorocit, desigur nelăsându-l să apară sub forma răului, cum de fapt și era (dacă răul ar fi fost înfățișat în toată hidoșenia lui, atunci omul nu s-ar fi lăsat ademenit de el), ci tocmai pentru că înfățișarea lui exterioară era imposibil să fi fost văzută în chip atractiv spre a trezi farmecul unei dorințe senzuale, rodul fiind lăudat, a câștigat încrederea femeii, după cum istorisește Scriptura[103], "de aceea femeia socotind că rodul pomului este bun de mâncat și plăcut ochilor la vedere și vrednic de dorit, a luat din rodul lui și a mâncat".

Și astfel mâncarea aceea a pricinuit oamenilor moartea. Așadar, acesta este rodul cel amestecat al pomului și de aceea și Scriptura ne-a lăsat să vedem limpede pricina pentru care el a fost numit pomul cunoașterii binelui și al răului, tocmai pentru că se administrează împreună cu miere ca și otrăvurile cele puternice, dând un gust pe cât de bun, tot pe atât de amenințător și nimicitor pentru cel care se atinge de el. Din clipa în care otrava a ajuns să-și facă efectul asupra vieții omenești, omul, acest lucru măreț ca zidire și ca nume, din strălucire a dumnezeirii a ajuns să semene cu deșertăciunea[104], după cum zice proorocul. Cu alte cuvinte, prin "chip" înțelegem tot ce e mai bun în noi, pe câtă vreme tot ce viața aduce rău și nefericire e departe de asemănarea cu Dumnezeu.

CAPITOLUL XXI

Totuși răul nu-i atât de puternic încât să întreacă puterea binelui și nici nebunia firii noastre nu-i mai mare și mai de durată decât înțelepciunea lui Dumnezeu. Căci nu-i cu putință ca ceea ce-i supus schimbării și înstrăinării să influențeze mai biruitor și mai durabil decât ceea ce stăruie statornic și prinde rădăcini puternice în bine. Dar și voia lui Dumnezeu e prezentă peste tot și e cu totul străină de nestatornicie, iar însușirea schimbătoare a firii noastre nu ne lasă să prindem rădăcini prea puternice în rău. Căci cel ce se află continuu în mișcare, atâta vreme cât înaintează în bine, niciodată nu-și va opri strădania spre progres din pricina lungimii nesfârșite a drumului pe care-l are de străbătut, pentru că nu se va putea ști unde va fi capătul strădaniei sale[105], ca să se poată zăgăzui mișcarea sa. Dacă, dimpotrivă, stăruie spre ținta contrară, cu siguranță se va întoarce iarăși spre bine, curând, după ce va fi străbătut întreg drumul răului și va fi ajuns la capătul din urmă al lui și aceasta din pricină că,

103. Facere 3, 6 (după ed. sinod. 1914).

104. Ps. 143, 4.

105. Aceasta e tema scrierii *Viața lui Moise* în care, încă de la început, Sf. Grigorie declară "binele prin firea lui nu are hotar" (P.S.B. 29, p. 22).

în drumul său mereu înainte, el nu va afla niciodată odihna firească. Căci, întrucât răul nu se dezvoltă până la nesfârșit, ci e mărginit între anumite granițe necesare, în mod firesc urmează ca, după ce se sfârșește răul, să vină din nou binele și astfel, după cum s-a spus, începe, până la urmă, din nou drumul întoarcerii spre bine al schimbătoarei noastre firi, rușinat și prevenit de aducerea-aminte a trecutei nefericiri.

Și astfel pășim din nou pe drumul binelui, pentru că răului i-au fost fixate îngrădiri de neînlăturat. Cei ce cunosc mersul stelelor spun că întregul univers e plin de lumină, iar întunericul ar proveni din faptul că soarele e astupat de alte planete care-l pun în umbră. Pământul, din pricina formei sale rotunde, e lipsit în formă conică de razele soarelui, însă soarele, fiind cu mult mai mare decât pământul îl înconjoară din toate părțile cu razele sale și unește în vârful conului dârele de lumină care se întâlnesc acolo. Dacă presupunem, de pildă, că cineva străbate spațiul peste care s-a așternut umbra, în chip necesar el ar ajunge din nou în lumina peste care nici un întuneric nu stăpânește. Tot așa, zic eu, trebuie să admitem și despre noi că, după ce am trecut de marginile răului și după ce vom fi ajuns la punctele cele mai îndepărtate ale umbrei păcatului, vom avea parte iarăși de o viață în lumină, pentru că dacă vom compara natura binelui cu întinderea răului vom găsi că acela (binele) întrece de foarte multe ori pe acesta (răul). Și astfel vom vedea din nou raiul, vom regăsi iarăși acel pom care acum e pomul vieții, și frumusețea chipului precum și vrednicia stăpânirii ne vor fi înapoiate[106]. Din toate lucrurile care au fost hărăzite de Dumnezeu omului spre folosul vieții nu mai amintesc de nici unul, dar sunt convins că nădejdea stă pe un alt tărâm, chiar dacă ființa ei e o taină negrăită.

CAPITOLUL XXII

Dar să urmărim cât mai strâns cercetarea noastră! Poate că în legătură cu dulceața acestei nădejdi, care se înfiripă, ar putea gândi cineva că-i o adevărată povară și pedeapsă faptul că nu ajunge să guste mai repede din aceste bunuri, care întrec simțirea și cunoașterea omenească deși împlinirea acelor nădejdi s-ar părea ceva prea cutezător. Pentru așa ceva nimeni n-ar trebui să se tulbure ca niște copii care se supără dacă împlinirea unei bucurii suferă o scurtă amânare. Căci dacă ne gândim că toate sunt rânduite cu socoteală și cu înțelepciune, atunci noi trebuie să

106. E adevărat că Sf. Grigorie are o concepție "optimistă" despre creație și despre căderea omului acceptând până la un loc părerile origeniste despre apocatastază (*Marele cuvânt cateh.* XXV, etc.), totuși, după cum s-a subliniat în studiul introductiv, el a nuanțat credința despre "restabilirea tuturor".

avem credința că nimic din tot ce se întâmplă nu are loc fără un motiv întemeiat[107] și fără înțelepciunea legată de El.

Întrebi oare care-i pricina în urma căreia trecerea de la starea nefericită la cea dorită nu se face mai repede, ci povara acestei vieți trupești durează încă timp destul de îndelungat, așteptând să vie întâi sfârșitul lumii însuși, pentru ca abia devenind din nou liberă și lipsită de constrângere, viața omenească să se poată îndrepta de acolo înainte numai către fericire și neatârnare de nici o patimă? Dacă mă apropii astfel de adevăr, lucrul îl va putea spune cu siguranță numai adevărul însuși; iar dacă vrei să știi care-i și părerea mea, iată ce-ți pot spune:

Mai întâi să repetăm cuvântul pe care ni l-a spus Domnul: "să facem om după chipul și după asemănarea Noastră. Și a făcut Dumnezeu pe om; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el"[108]. De aici înțelegem că chipul lui Dumnezeu, pe care-l găsim de acum prezent în firea tuturor oamenilor, era deja deplin întărit, dar Adam încă nu fusese creat, întrucât numele "Adam" înseamnă cam atât: "plăsmuire pământească" după cum ne spun cunoscătorii limbii ebraice. De aceea și Apostolul (Pavel), care fusese crescut el însuși în limba israelită a părinților săi, numește pământesc[109] pe omul plăsmuit din pământ vrând parcă în aceasta să traducă numele Adam din ebraică în greacă.

Așadar, ceea ce a fost "după chip" a fost omul, această fire deplină a lui, acest ceva asemănător lui Dumnezeu și anume așa fel încât – cum am spus-o – din înțelepciunea cea atotputernică n-a fost chemată la existență numai o parte din firea omului, ci deplinătatea întreagă a firii de către Cel ce ține în mâna Lui toate, după cum spune Scriptura: "În mâna Lui sunt marginile pământului"[110], întrucât Cel care cunoaște toate, și le cunoaște chiar înainte ca ele să fi fost aduse la viață[111]. Acela a văzut și a cuprins numărul la care trebuia să ajungă întreg neamul omenesc de pe toată întinderea lui.

Și, pentru că știa de mai înainte despre înclinarea spre rău a făpturii noastre și că deodată cu aceasta omul va pierde și starea aproape îngerească pe care o avusese, îmbrățișând astfel direct și josnicia păcatului, de aceea a amestecat în chipul omului și ceva din firea dobitoacelor necugetătoare, căci în natura dumnezeiască și fericită nu există nici o deosebire de parte bărbătească și femeiască. Astfel au fost trecute asupra omului însușiri de ale ființelor necugetătoare, fără ca să fi fost hărăzite

107. Veacul al patrulea a însemnat confruntarea deplină a învățăturii creștine cu învățăturile și sistemele filosofiei antice. De aceea Sf. Grigorie le are pe toate în vedere în "Introducerea" scrierii sale Marele cuvânt catehetic.

108. Facere 1, 27.

109. I Cor. 15, 47.

110. Ps. 94, 4.

111. Sus. 42.

acestei făpturi vreun mod de înmulțire potrivit superiorității sale creaturale. Căci porunca de a crește și de a se înmulți nu s-a dat omului când el a fost făcut după chipul Său, ci atunci când i-a deosebit în bărbat și femeie, cum spun cuvintele Lui: "Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul"[112]. Or, această însușire nu mai ține de natura dumnezeiască, ci de cea a viețuitoarelor necugetătoare, după cum ne spune Scriptura, care istorisește că aceste cuvinte ar fi fost rostite mai întâi în legătură cu ființele necugetătoare. Dacă cumva Dumnezeu ar fi făcut deosebirea în bărbat și femeie înainte de a fi creat firea omenească și ar fi dat omului și puterea de a se înmulți, atunci n-am mai fi avut nevoie să împrumutăm acest fel de înmulțire care provine din lumea vietăților necugetătoare.

Așadar, întrucât procesul de împlinire a firii omenești fusese prevăzut de atotștiința lui Dumnezeu să treacă și prin acest fel de înmulțire ca al animalelor, Dumnezeu, ca Cel care, pe de o parte îndrumă și mărginește în chip hotărâtor toate lucrurile, iar pe de altă parte, văzând că acest fel de înmulțire devenise necesar pentru om din pricina înclinării lui spre cele de jos, a rânduit de mai înainte și vremea creării lumii așa încât, odată cu venirea pe lume a sufletelor, se va stabili și durata fiecăruia, până ce, dintr-o dată, se va întrerupe și trecerea timpului și anume la o dată când nu va mai fi de folos pentru nașterile neamului omenesc. Iar odată cu încheierea acestui fel de nașteri va înceta și timpul pentru totdeauna și atunci toate se vor întoarce la punctul lor de la început, iar în această răsturnare a lumii se va schimba și omenirea, trecând de la o stare pieritoare și pământească la una neschimbătoare și veșnică.

La aceasta cred că s-a gândit și Apostolul când vestea, în epistola către Corinteni, încetarea timpului și nimicirea a ceea ce fusese viu în starea de odinioară, în următoarele cuvinte: "Iată taină vă spun vouă: nu toți vom muri, dar toți ne vom schimba, deodată, într-o clipeală de ochi la trâmbița cea de apoi"[113]. Prin aceasta cred că vrea să ne spună că, în momentul când împlinirea naturii omenești va fi ajuns la capătul ei, după măsura care i s-a rânduit, pentru că nimic nu va mai lipsi din numărul sufletelor care aveau să se înmulțească, atunci dintr-odată, schimbarea ar urma să aibă loc, schimbare despre care tocmai cuvintele "dintr-odată" și "într-o clipeală de ochi" ne spune că n-au o dată și o durată precisă, așa că, pentru cel care va ajunge această îndepărtată și ultimă țintă, din pricină că nu-i mai rămâne nici o clipă și nu mai are nici o posibilitate să ia parte la această schimbare periodică ce are loc pe drumul morții, ci când va fi sunat trâmbița învierii, care ridică pe morți din somnul lor, atunci și cei găsiți încă în viață ca și cei care s-au schimbat în urma învierii,

112. Fac. 1, 28.
113. I Cor. 15, 51-52.

dintr-odată se vor schimba spre neschimbare, în așa fel încât povara cărnii nu-i va mai trage în jos și nici greutatea lor nu-i va mai țintui la pământ, ci ei se vor înălța spre slavă în văzduh, după cum se spune: "După aceea noi cei vii, vom fi răpiți împreună cu ei în nori, întru întâmpinarea Domnului în văzduh și așa pururea cu Domnul vom fi"[114].

Așadar să așteptăm data când omenirea trebuie să se mai dezvolte! Căci și Avraam și ceilalți patriarhi au dorit să vadă dobândirea bunătăților lor și n-au încetat să caute mereu patria lor cerească, după cum spune Apostolul, dar au rămas și pe mai departe în stadiul de nădejde după acele haruri, cum se spune: "Dumnezeu rânduise pentru noi ceva mai bun, ca ei să nu ia fără noi desăvârșirea"[115].

Așadar, dacă cei care trăiseră cu mult timp înainte de noi au așteptat cu răbdare amânarea și s-au mulțumit doar să privească spre bunurile acelea; numai prin credință și prin nădejde, pentru că tocmai în aceea și-au pus întreaga siguranță a nădejdii fiindcă rămăseseră credincioși față de Cel care le făgăduise toate aceste bunătăți, atunci ce vom face noi cei între care mulți, poate, nici măcar nu ne-am câștigat nădejdea de mai bine? Sfârșitu-s-a de dorință și sufletul proorocului, care mărturisește în psalmi acest simțământ, atunci când spune că sufletul său e mâncat de dor și inima lui se sfârșește după curțile Domnului chiar dacă ar fi lepădat între cei din urmă, căci mai bine și mai fericit se simte dacă ar fi acolo cel din urmă, decât a locui în fruntea lăcașurilor păcătoșilor[116]. El totuși nu se întristează nici după purtarea de grijă a Domnului care rânduiește de multe ori lucrurile și prin greutăți, spunând că adevărata fericire o cunoaște numai omul care nădăjduiește spre mai bine, de aceea și adaugă la sfârșitul acestui psalm: "Doamne al puterilor, fericit este omul care nădăjduiește întru Tine"[117].

Drept aceea nu trebuie să ne speriem în fața unei scurte amânări a celor nădăjduite, ci mai curând să năzuim într-acolo ca să nu pierdem credința în cele nădăjduite. Căci este ca și cum, cu mult înainte de momentul potrivit, cineva, ar vrea să atragă atenția altuia, care nu prea are experiență, că se apropie vara când va fi culesul roadelor și că atunci când vine sorocul belșugului hambarul trebuie să se umple, iar masa trebuie să fie și ea plină de mâncări. Ar fi un prost și jumătate, acela care ar gândi că ar putea grăbi apropierea acelui soroc, câtă vreme trebuie aruncată mai întâi sămânța în pământ și apoi trebuie asigurată recolta prin grijă și sârguință, căci fie că vrem fie că nu vrem, sorocul acela se va apropia de momentul potrivit, când se vor bucura în același fel și cel care s-a străduit

114. I Tes. 4, 16.
115. Evr. 11, 14, 40.
116. Ps. 83, 2; 11.
117. Ps. 83, 13.

pentru recoltă şi cel ce în faţa recoltei va rămâne surprins; tot aşa, cred eu că, întrucât tuturor li se va face cunoscut prin Providenţa divină că timpul schimbării se apropie, rostul nostru nu este acela de a ne sili să scrutăm vremile (pentru că Domnul ne-a spus că nu stă în puterea noastră de a şti anii sau vremile[118]) şi nici acela de a face socoteli prin care nădejdea în înviere trebuie privită doar cu şovăială, ci trebuie să ne punem cu tărie nădejdea în cele făgăduite şi întemeiaţi pe această încredere trebuie să căutăm să ne asigurăm din vreme darul viitorului printr-o bună vieţuire[119].

CAPITOLUL XXIII

Dacă cineva, observând legea strictă după care se desfăşoară mersul înainte al lumii, şi-ar mărgini cercetarea doar la deosebirile de timp care se înregistrează şi ar spune că întreruperea acestei mişcări, care a fost proorocită, ar fi un lucru cu neputinţă, unul ca acela ar putea nici să nu creadă că Dumnezeu a făcut la început cerul şi pământul. Căci cine e de părere că mişcarea are un început, acela nu se va îndoi nici că ea are şi un sfârşit, după cum tot aşa, dacă cineva nu crede într-un sfârşit, acela nu crede nici într-un început. Dar după cum ştim că "veacurile s-au întemeiat"[120] prin puterea cuvântului lui Dumnezeu, întrucât – cum spune Apostolul – credem că "din cele ce nu se văd s-au făcut cele ce se văd", prin aceeaşi credinţă să primim şi cuvântul Domnului care a vestit încă de mult oprirea necesară a tot ce există.

În schimb, trebuie să ne ferim de a spune prea multe despre felul cum trebuie înţeles acest lucru, că şi acolo tot prin credinţă am înţeles că s-au stabilit lucrurile, în sensul că ceea ce vedem acum a ajuns să se vadă în ceea ce încă nu se văzuse şi prin aceasta ne-am ferit să cercetăm ceva ce întrece puterea noastră de cunoaştere. Şi cu toate acestea, cercetarea noastră trebuie să facă faţă la multe nedumeriri, fiind puşi adeseori în faţa multor ocazii serioase de îndoieli în ale credinţei. Căci s-ar putea ca, în acest domeniu, cei nesătui de a tot întreba să încerce să răstoarne, cu cuvinte meşteşugite, temeiurile credinţei noastre, ca să nu se creadă că e adevărată învăţătura despre crearea materială aşa cum e garantată ea de Sfânta Scriptură şi care ne încredinţează că originea tuturor lucrurilor a pornit de la Dumnezeu.

Cei care susţin părerea contrară[121] caută să aducă dovezi că materia ar fi deopotrivă veşnică cu Dumnezeu.

118. Fapte 1, 7.
119. Nădejdea în înviere formează pentru Sf. Grigorie o piatră unghiulară a crezului său. (*Marele cuvânt cateh.*, cap. 8-9, 13; 15, 16; 32, 35: *Despre suflet şi înviere*, Migne PG, 46, 19, 20).
120. Evr. 11, 3.
121. În primul rând Aristotel: *Fizica* II, 3, 7; *Metafizica*, trad. D. Bădărău, Bucureşti 1965, pag. 58 şi urm.

Dacă, după firea Sa, Dumnezeu este ceva simplu şi nematerialnic, lipsit de calitate şi de mărime, nefiind ceva compus şi nici mărginit în afară, iar materia, dimpotrivă, se poate concepe numai în întindere spaţială fiind supusă doar cunoaşterii prin simţuri, putând fi deosebită după culoare şi formă exterioară, după greutate, mărime, rezistenţă şi după alte însuşiri, din care nici una nu se poate referi nicicum la Dumnezeu, atunci în ce chip se poate naşte materia dintr-o fiinţă nematerialnică sau ceva care are mărime din cineva lipsit de orice mărime? Dacă se admite că materia îşi are existenţa în Dumnezeu, înseamnă că ea există de mai înainte în El şi din El a ieşit la viaţă în chip neînţeles. Dar dacă materia există în Dumnezeu, atunci cum poate fi El imaterial, Cel în care sălăşluia materia? Şi tot aşa putem spune şi despre toate celelalte însuşiri ale firii materiale. Căci dacă se poate admite vreo cantitate în Dumnezeu, atunci cum putem spune despre El că e fără cantitate? Dacă în El poate exista ceva compus, atunci cum mai poate El fi simplu, indivizibil şi necompus? Drept aceea, dreapta judecată ne constrânge să spunem despre Dumnezeu ori că e material întrucât şi materia de la El îşi trage originea, ori – dacă nu admitem această afirmaţie – va trebui să credem că pentru crearea lumii materia din El a fost luată de undeva din afară de Dumnezeu. Or, dacă materia provenea din afară de Dumnezeu, atunci urmează că ea era altceva decât Dumnezeu, ceva care împarte noţiunea de veşnicie cu ceea ce e fără început, ca şi cum am pune deodată laolaltă în aceeaşi noţiune două fiinţe fără început şi fără de naştere, dintre care de una depinde lucrarea de plăsmuire a lumii, iar cealaltă plăsmuieşte şi o cuprinde în sine pe prima din care plăsmuieşte. Dacă se presupune că materia a existat din veşnicie alături de Creatorul a toate, atunci ce sprijin puternic pentru crezul lor ar mai putea găsi maniheii, care cred că principiul material e din veci, deopotrivă fără de început ca şi principiul cel bun?[122]

Pe de o parte, însă, citind Scriptura, noi am ajuns să credem că toate şi-au primit fiinţa din Dumnezeu, iar pe de altă parte n-am vrut să ne ocupăm de întrebarea cum se cuprindeau toate în Dumnezeu, întrucât o astfel de întrebare întrece puterea noastră de cunoaştere. Noi avem puternica convingere că, pentru puterea lui Dumnezeu, toate sunt cu putinţă, atât să aducă la viaţă ceea ce nu este, cât şi să dea însuşirile corespunzătoare la ceea ce este. Deci după cum credem că puterea voii lui Dumnezeu e destul de puternică, încât să poată chema lucrurile din nefiinţă la fiinţă, tot aşa credem că aceeaşi putere e în stare să restabilească toate, pentru că, în credinţa noastră, noi nu admitem ceva din ceea ce ar fi în afara graniţelor posibilului. Totuşi eu am credinţa că prin mărturiile aduse vor putea fi convinşi cei care ne batjocoresc în

122. Ca şi dualismul vechilor gnostici, pe care i-a combătut mai ales Origen, tot aşa şi maniheismul a preocupat mult pe scriitorii creştini din sec. IV. Sf. Grigorie vorbeşte adeseori despre el: *Marele cuvânt cateh.*, 2, 3; 7, 1 etc.

legătură cu materia, dar chiar și fără aceste mărturii noi nu ne-am îndepărtat de problema noastră.

CAPITOLUL XXIV

Se pare că judecând logic lucrurile, materia nu poate proveni din ceva intelectual și nematerial, căci ne putem convinge că toată materia constă din anumite calități, pe care, dacă le tăgăduim, va trebui să ne lipsim de orice cunoaștere. Dar gândirea poate să nu facă uz de calitățile obiectului de care ține ea, pentru că gândirea e un fel de cunoaștere intelectuală, fără să aibă în ea nimic trupesc. De pildă, dacă ni se cere să ne spunem părerea despre un animal, despre un pom sau despre alt obiect din lumea materială, vom recunoaște că, de multe ori, calitățile pe care le-am socotit că țin de anumite obiecte se deosebesc, în fond, de cele pe care le cercetăm în același timp. De aceea, ideea pe care o avem despre culoare se deosebește de cea despre greutate, despre cantitate ori despre pipăit. Moliciunea unui corp, mărimea lui de 2 coți ori mai bine, ca și celelalte calități nu se confundă în gândul nostru nici între ele, nici în legătură cu corpul respectiv. Pentru fiecare din ele avem o definiție proprie care o determină și o deosebesc de oricare alte calități ale corpului respectiv. Dacă socotim culoarea o însușire pe care o sesizăm cu mintea[123] (lucru pe care-l putem repeta și pentru noțiunile de rezistență, de cantitate și de oricare altă calitate) și dacă în același timp luăm corpului respectiv pe oricare din aceste calități, prin aceasta am făcut să dispară orice idee despre acel obiect. Atunci ar fi logic să presupunem că întâlnirea acestor calități a căror absență e pricina dispariției corpului de care discutăm dă naștere unor ființe materiale. Întrucât nu există corp care să nu aibă în același timp și culoare și formă și rezistență și întindere și greutate precum și alte însușiri = care dacă le luăm separat nu formează un corp, ci se dovedesc a fi cu totul altceva = tot așa, dimpotrivă, întâlnirea tuturor acestora dă naștere corpurilor. În schimb, dacă înțelegerea fiecăreia din aceste însușiri e un act de cugetare, iar dacă Dumnezeirea este – ca fire – o "substanță inteligibilă", atunci nu-i deloc cu neputință ca aceste însușiri să fie principii pur spirituale izvorând de la o fire pur spirituală, venind de la o fire netrupească spre a da naștere trupurilor: firea spirituală dă viață forțelor spirituale și întâlnirea acestora produce materia[124].

Dar să lăsăm la o parte astfel de discuții și să ne întoarcem la problemele credinței; din ea vom înțelege că lumea întreagă își ia începutul încă din neființă și să n-avem nici o îndoială că ea va fi restabilită și reînnoită de Dumnezeu într-o altă stare[125].

123. Mai bine-zis: o sesizăm cu ochii și o definim cu mintea.

124. Interesantă această reflecție a Sfântului Grigorie privind modul în care ia naștere materia.

125. Din nou credința în apocatastază. Autorul folosește expresia μεταστοιχιοῦσθαι, pe care în "Cuv. cateh." 37, 12, o aplică și în sensul prefacerii euharistice. În *Viața lui Moise* cuvântul arată schimbarea de după înviere a trupurilor, ca și în Epistola 3. Cf. Méridier: Gr. Nysse: *Discours catéch.*, Paris 1908 p. LXXXIX.

CAPITOLUL XXV

Dar poate că cineva, văzând stricăciunea trupurilor și judecând dumnezeirea după măsura puterilor ei, va socoti că învierea e ceva cu neputință susținând că nu se poate admite să fie întreruptă nici mișcarea și nici reîntoarcerea la viață a ființelor supuse mișcării. Dar cel care îndrăznește așa ceva acela va trebui să știe că aici există cele mai bune și mai puternice mărturii pentru a susține adevărul în înviere, mărturii care se bazează în primul rând pe împlinirea celor făgăduite de prooroci. Într-adevăr, în multe și variate istorisiri din Sfânta Scriptură se poate pune întrebarea: oare, toate aceste vestiri sunt mincinoase sau sunt adevărate? În orice caz, din ele ne putem face o imagine despre credința în înviere. Și dacă ele ar fi mincinoase și s-ar îndepărta de adevăr, proorociile despre înviere ar fi și ele niște minciuni, iar dacă, dimpotrivă, faptele confirmă adevărul celor spuse de prooroci, atunci va trebui să recunoaștem adevărul despre înviere. Să luăm măcar una-două din aceste proorocii și să le punem față în față cu faptele ca să cunoaștem adevărul Scripturii.

Cine nu știe cât de înfloritor a fost în vechime poporul iudeu încât s-a putut împotrivi oricărui alt popor de pe atunci? Cât de întărită era cetatea Ierusalimului? Ce ziduri? Ce turnuri întărite? Ce măreție avea templul? Ele au stârnit până și ucenicilor Domnului admirația, care, văzându-le cât de falnice sunt, au vrut să atragă și Mântuitorului atenția la această priveliște încât, potrivit istorisirii evanghelice, I-au zis: "Învățătorule, privește ce fel de pietre și ce clădiri!"[126]. El, făcându-i să înțeleagă pustiirea și nimicirea care urmează să vie peste toate acestea, în vreme ce ei stăteau încă uimiți de ceea ce vedeau, le spuse că în scurtă vreme nimic nu va mai rămâne din ceea ce văd acum.

Tot așa L-au urmat și femeile în timpul patimilor gemând de durere din pricina nedreptății cu care a fost judecat, întrucât ele încă nu pricepuseră, că planul de mântuire trece prin suferință. El însă le-a spus să nu-L plângă pentru că nu-i vrednic de lacrimi, ci mai bine să-și păstreze plânsul și lacrimile pentru vremea când vor trebui să plângă și anume atunci când cetatea Ierusalimului va fi împresurată de vrăjmași și când nenorocirea va năpădi peste ei din toate părțile încât cele mai fericite vor fi femeile sterpe care n-au putut naște[127].

Unde mai sunt azi aceste palate împărătești? Unde-i templul? Unde sunt zidurile lor? Unde sunt întăriturile turnurilor de apărare? Unde mai e puterea de altădată a izraeliților? Nu s-au risipit oare toți aceștia pe

126. Marcu 13, 1.

127. Luca 23, 27–29.

aproape toată suprafața pământului și n-au fost nimicite atunci toate ale lor? După părerea mea, Domnul n-a proorocit toate acestea numai de dragul de a le spune – ce rost ar fi avut ca ascultătorii să audă niste vesti care și-așa s-ar fi împlinit cu siguranță? ei tot ar fi ajuns să le cunoască chiar și dacă n-ar fi fost informați de mai înainte asupra lor –, ci, prin mijlocirea lor, Hristos a căutat să-i pregătească să fie cu încredere pentru alte evenimente si mai însemnate. Pentru că mărturia despre un eveniment care are să se întâmple constituie o dovadă pentru celelalte care vor veni[128].

După cum se întâmplă cu un necunoscător în ale agriculturii care aude vorbindu-se despre puterea ascunsă într-o sămânță – de a încolți și de a răsări –, dar el nu crede așa ceva, e destul pentru un țăran să dovedească acest lucru, acest adevăr chiar și numai cu o singură sămânță, iar nu pentru toate boabele de sămânță pe care le are, dând astfel garanție că tot așa se va întâmpla și cu celelalte seminţe – căci cine aruncă seminţe, de orice fel ar fi ele într-un pământ pregătit, acela poate dovedi că ceea ce se întâmplă acolo cu una din semințe, același lucru se va întâmpla cu toate celelalte[129] –, tot asa cred că-i destul de limpede dovedită taina învierii dacă și celelalte fapte de acest fel au fost recunoscute.

Căci, deoarece minunea care se petrece la înviere este un lucru mare și care întrece puterea noastră de credință, de aceea Mântuitorul a început cu minuni mai mărunte spre a pregăti încet credința noastră pentru altele și mai mari. După cum o mamă își hrănește pruncul în mod potrivit, dându-i, câtă vreme gura lui este gingașă și umedă, să sugă lapte din însuși pieptul ei, iar după ce dinții îi cresc și el se face mai mare, îi dă și pâine (dar încă nu vârtoasă și greu de mistuit pentru ca nu cumva să rănească gingiile încă moi și neobișnuite), pe care s-o muște cu dinții lui și astfel creșterea și întărirea lui să decurgă în chip obișnuit, iar mai târziu, când dezvoltarea puterii îi îngăduie, copilul poate trece de la o hrană mai moale la una mai vârtoasă, tot așa și Domnul, având în vedere slăbiciunea minții omenești într-o vreme când noi ne hrănim și ne alăptăm cu minuni mai mărunte, ca niște copii încă neîmpliniți, ne pregătește, sufletește pentru această putere pe care o are, de a învia sau a ridica din pat pe un bolnav nevindecabil, o lucrare oarecum mare și frumoasă, dar nu de așa fel încât să nu putem crede în ea.

Astfel a poruncit frigurilor care măcinau cumplit pe soacra lui Simon și schimbarea în bine a fost atât de puternică încât cea care se aștepta să moară s-a înzdrăvenit și slujea pe cei de față[130].

128. Cum spuneau evangheliștii: "iar acestea s-au întâmplat ca să se împlinească Scriptura...". Luca 1, 45; 4, 21; 18, 31; 22, 37; 24, 44; Ioan 19, 28 etc.

129. I Cor. 3, 1–3.

130. Luca 4, 38–39. Ideea acestei "pedagogii divine" săvârșită de Mântuitorul a luat-o Grigorie de la Origen. Hal Kock: *Pronoia und Paideusis*, Berlin–Leipzig, 1932.

Mai târziu Domnul și-a arătat și mai deplin puterea atunci când a readus la viață pe fiul unui slujbaș împărătesc[131] care, după cum spuneau toți, fusese în primejdie să moară (într-adevăr era "gata să moară", după cum ne spune Evanghelia, iar tatăl lui striga: "coboară înainte de a muri fiul meu"). Fapta aceasta minunată ne vorbește de o putere cu atât mai mare a Domnului, cu cât El nici nu s-a apropiat de locul bolnavului, ci încă de departe a redat viața bolnavului prin puterea poruncii Sale.

Dar Domnul se ridică tot mai sus prin minuni și mai mari. Căci pe când se ducea la fiica mai marelui Sinagogii (din Capernaum), El întârzia în chip voit să dea pe față vindecarea bolnavei de curgerea sângelui, parcă dând anume răgaz morții să ducă fetița cu ea. Or, sufletul se despărțise de multă vreme de trup și tânguitoarele se întreceau în gemete și în plâns la capătul moartei, când, iată, printr-un singur cuvânt, Domnul trezește pe fetiță și o redă vieții ca și cum ar fi sculat-o din somn. Și în chipul acesta Domnul îndrumă ca pe un drum regulat, înălțând neputința omenească spre fapte tot mai mari[132].

Mai târziu se înaltă și deasupra acestei minuni atunci când, prin semne și mai mari deschide omului drum spre credința în înviere. Scriptura ne istorisește că Nainul era un orășel oarecare din Iudeea[133]. În acest orășel trăia și singurul fiu al unei văduve. El nu mai era copil și nici june, ci atinsese vârsta bărbăției sau cum spune Scriptura "bărbat tânăr". În câteva cuvinte Evanghelia istorisește mult și mai spune că e parcă numai plânset de mort. Ni se spune scurt că mama mortului era văduvă. Vezi cât de grea e această nenorocire și cum descrie Scriptura în câteva cuvinte tristețea durerii? Căci ce altceva se cuprinde în cuvintele ei decât că ea nu mai are nădejde de a avea alți copii care s-o poată mângâia pentru acest caz de moarte, căci femeia era văduvă. Ea nu se mai putea adresa nici unuia în locul celui care o părăsise și care fusese singurul ei născut. Mai mult, durerile nașterii numai cu el le-a cunoscut, la piept numai pe el l-a alăptat, numai el o înveselea la masă, numai el îi fusese izvorul întregii ei bucurii în casă, când îl vedea jucându-se,mâncând, făcând gimnastică, bucurându-se când ieșea în societate, ori mergea la cluburi ori întâlniri cu tinerii, singur el era toată bucuria și grija în ochii unei mame. Acum ajunsese în vârstă gata de căsătorie, era singurul vlăstar al familiei, singura nădejde a viitorului ei și sprijin al bătrâneților ei. Durerea e și mai mare când Scriptura amintește că era tânăr. Amintind despre acest tânăr Scriptura îl arată în floarea vârstei, dar cu tinerețea veștejită, puful mustăților abia mijise, barba abia răsărise, obrajii îi crăpau de tinerețe și de frumusețe. Ce simțământ încercase această mamă? măruntaiele îi erau parcă mistuite de foc. Ne putem închipui câtă amărăciune exprima

131. Ioan 4, 47–54.

132. Marcu 5, 22 și urm.

133. Luca 7, 11 și urm.

plânsetul ei în timp ce însoțea trupul neînsuflețit al mortului, încât ar fi vrut să nu se ajungă încă la groapă și să-i dea în plâns tot oful jalei sale! Nici Evanghelia n-a uitat acest lucru: "Și auzind-o Domnul I s-a făcut milă de ea și apropiindu-Se, s-a apropiat de sicriu, iar cei ce-l duceau s-au oprit. Și a zis: Tinere, ție îți zic, scoală-te... Și l-a dat viu mamei lui"[134]. Cu toate că nu fusese pus în mormânt, tânărul era mort de multă vreme. Porunca Domnului este aceeași ca și înainte, dar minunea e și mai mare.

Dar în săvârșirea acestui fel de minuni, Domnul ajunge la una și mai măreață poate ca faptele săvârșite în fața acelor mulțimi să ne apropie și mai mult de minunea de necrezut a învierii: Lazăr, unul din prietenii și cunoscuții Domnului se îmbolnăvise. Aflându-se departe de el, Domnul s-a ferit de a-l vizita pentru ca prin boală, în absența vieții, moartea să poată câștiga prilej și putere să-și facă datoria. Pe când erau încă în Galileea Domnul spunea ucenicilor despre boala lui Lazăr, adăugând și aceea că se grăbește să-l vadă și să-l trezească din somnul morții. Nefiind prea dornici de acest drum din pricina amarei prigoane a iudeilor, ucenicii îi amintesc Domnului de primejdiile reîntoarcerii în Iudeea unde dușmanii căutaseră să-L ucidă, de aceea tot întârziau și amânau până ce reîntoarcerea s-a făcut cu întârziere. În sfârșit, plecând din Galileea, Domnul i-a convins și i-a condus spre Betania, unde urma să se pregătească pentru învierea tuturor oamenilor.

Trecuseră deja patru zile; când sosiseră aici, rânduielile obișnuite morților fuseseră împlinite, trupul lui Lazăr era așezat în mormânt, unde după legile firii începuse să intre în putrefacție, dizolvându-se în adâncurile pământului. Oricum nu era un lucru plăcut să treci peste legile naturii dacă ai căuta să readuci la viață ceva ce deja se descompunea și răspândea un miros rău[135]. Or, tocmai atunci se confirmă, printr-o minune pe care toți o pot constata, lucrarea de necrezut a învierii universale. Căci în cazul de față nu mai e vorba de vreun greu bolnav sau de vreunul care de la ultima suflare e readus la viață, cu atât mai puțin e vorba de rechemarea la viață a unui prunc mort de curând ori de scoaterea din sicriu a unui tânăr pe care-l duceau la mormânt. De acum e vorba de un om în vârstă, mort de mai multe zile, cuprins deja de putrezire și de descompunere așa încât rudele nici n-au mai vrut să lase pe Domnul să se apropie de mormânt, pentru că deja cadavrul începuse să miroasă. Dar tocmai acest om a fost rechemat la viață printr-un singur cuvânt și astfel, prin exemplul Lui, confirmă învățătura despre înviere în sensul că ceea ce era de așteptat pentru toți a fost întărit prin experiența singuratică a unui om. Căci așa cum ne spune Apostolul, la învierea tuturor însuși Domnul se

134. Luca 7, 13–15.
135. Ioan 11, 1–45.

va pogorî la glasul arhanghelului și întru trâmbița lui Dumnezeu morții vor fi readuși la viață netrecătoare[136], tot așa și acum, cel care, la porunca dată, s-a lepădat de moarte așa cum te scuturi de un vis rău, lepădând de la sine prin moarte stricăciunea morții, iese din groapă sănătos și neatins, fără să-l mai împiedice la mers nici înfășurările de la mâini și de la picioare.

Sunt oare prea mărunte faptele acestea încât n-ar putea întări credința noastră în învierea morților? Dacă vrei să-ți știi întărită judecata privitoare la credința în învierea morților, atunci află că vrând să arate oamenilor părerea despre sine, nu fără rost va fi spus Domnul celor din Capernaum: "Cu adevărat îmi veți spune această pildă: "doctore, vindecă-te pe tine însuți!"[137]. Căci cine a obișnuit pe oameni, după pilda altor trupuri, cu minunea învierii, acela trebuia să confirme această învățătură și pe trupul său însuși. Ai văzut că dacă cineva s-a adresat cuiva, acela a ascultat: oameni gata să moară, copil care abia și-a dat sufletul, tânărul dus spre mormânt, mortul ajuns deja în descompunere, toți, la o singură poruncă, au fost chemați în același fel la viață. Mă întrebi unde sunt cei care au murit răniți și înecați în sânge pentru ca nu cumva o slăbiciune oarecare să fi împiedicat în ei lucrarea harului? Privește la Cel cu mâinile străpunse de piroane, la Cel a Cărui coastă a fost împunsă cu sulița, puneți degetele în urmele cuielor, pune mâna ta în rana suliței și atunci vei putea ghici cât de adânc a trebuit să fi intrat ele înlăuntru și din lărgimea ranei poți măsura și adâncimea ei; căci după pătrunderea adâncă a fierului se poate vedea măsura ranei în care a încăput o mână omenească. Or, dacă acest om a înviat, poți înțelege ușor de ce pe bună dreptate a întrebat Apostolul[138]: "dacă se propovăduiește că Hristos a înviat din morți, cum zic unii dintre voi că nu este înviere a morților"?

Așadar, dacă mărturiile faptelor trecute confirmă adevărul tuturor propovăduirilor Domnului, iar în special cea despre înviere noi n-am luat-o numai prin mărturia cuvintelor, ci și de la cei pe care învierea i-a readus la viață, atuci ce dovadă le rămâne celor ce cred în ea? Să nu lăsăm oare de o parte pe cei care se lasă duși de înșelăciune pământească și de rătăciri deșarte? În schimb, noi ne vom lăsa luminați de cuvintele proorocilor care spun pe scurt: "Lua-vei duhul lor și se vor sfârși și în țărână se vor întoarce. Trimite-vei Duhul Tău și se vor zidi și vei înnoi fața pământului"[139]. Atunci Domnul Se va bucura de lucrul mâinilor Sale când se va fi pus un capăt păcătoșilor de pe pământ. Dar cum ar putea fi cineva păcătos, atâta vreme cât păcatul nu mai există?

136. 1 Tim. 4, 16.
137. Luca 4, 23.
138. 1 Cor. 15, 12.
139. Ps. 103, 30-31.

CAPITOLUL XXVI

Sunt însă oameni care din pricina neputinței minții omenești, judecă puterea lui Dumnezeu după măsura propriei lor minți socotind că ceea ce noi nu putem înțelege, aceea nu-i cu putință nici pentru El. Ei se gândesc la nimicirea celor care au pierit de mult și la cei prefăcuți cenușă de focul rugurilor, după cum tot așa se referă la fiarele răpitoare și la peștele care devorează carnea altei vietăți rătăcite: în timp ce el servește de hrană oamenilor, pe calea mistuirii proprii ajunge să transforme în corpul său însuși corpul celui pe care l-a mâncat[140]. În același timp amintesc multe alte învinuiri nedrepte față de atotputernicia lui Dumnezeu cu scopul să răstoarne învățătura creștină, ca și cum El n-ar fi în stare să restabilească pe om în natura sa prin înviere.

Să lăsăm dar, aceste lungi ocoluri ale unei judecăți deșarte și să recunoaștem că descompunerea trupului omenesc în elementele din care e format e un lucru real și că nu numai pământul se întoarce în pământ, cum spune Scriptura[141], ci și aerul și apa se întorc la cele de soiul lor și fiecare din elementele întâlnite în trupul nostru trece la cele asemenea lor chiar dacă acest trup al nostru ajunge pe calea hrănirii, să fie consumat de păsări răpitoare ori de fiare sălbatice ori să ajungă înghițit de vreun pește sau să fie transformat în fum sau în cenușă. În orice am fi transformați, noi, oamenii rămânem totuși înlăuntru lumii acesteia. Or, lumea întreagă se află în mâinile lui Dumnezeu, după cum ne învață Scriptura[142]. Dacă nimic din ceea ce ai în mână nu-i ascuns științei tale, crezi oare că știința lui Dumnezeu e mai neputincioasă decât puterea ta, ca și cum El n-ar cunoaște deplin nimic din ceea ce ține în mâinile Lui?

CAPITOLUL XXVII

Dar poate că gândindu-te la elementele lumii cu greu vei accepta ca întoarcerea aerului din noi la elementele lui primare și tot așa după amestecul de cald și umed, de pământesc după ce odată se vor fi unit cu cele asemenea lor, fiecare parte să se reîntoarcă din nou la vechiul lor proprietar. Nu te-ai putut gândi, privind exemplele din viața omului, că nici acest lucru nu trece peste marginile puterii dumnezeiești? De bună

140. Preluată de la naturaliștii antici Aristotel, Teofrast, Elian, Pliniu etc. (tema e prezentă și în *Hexaimeronul* Sfântului Vasile, Migne PG. 32, 152 și urm., ca și la Ambrozie, *Hexaimeron*, V, 5, 12-13). Firește că polemica păgână l-a folosit din plin (Labriolle: *La réaction païenne*, p. 27 și urm.).

141. Fac. 3, 19.

142. Ps. 104, 4. Dacă în unele puncte Sf. Grigorie a rămas influențat de cugetarea lui Origen, în problema învierii el combate pe Origen inspirându-se din scrierile lui Metodie de Olimp *(Despre înviere I*, 14, Migne P.G. 18), care susține identitatea materială a trupului pământesc cu cea a trupului preamărit, pe care Origen o tăgăduia.

seamă că prin ținuturile locuite de oameni vei fi văzut câte o turmă de vite aparținând mai multor proprietari: când s-apropie vremea ca vitele să fie împărțite fiecare la proprietarul său, obișnuința fiecărui animal de a se reîntoarce la ieslea sa ori anumite semne pe care le au pe ele ajută fiecărui stăpân să-și regăsească bunul propriu. Așa să-ți închipui că stau lucrurile și cu noi și atunci nu vei fi departe de adevăr. Căci întrucât sufletul are în el o anumită înclinare și plăcere față de trupul în care a locuit și din pricina legăturii care le unește, trupul și sufletul se recunosc unul pe altul, păstrând parcă unele semne speciale care îi ajută să deosebească fără să amestece în această masă comună, ceea ce formează bunul său propriu. Or, dacă sufletul atrage iarăși spre sine ceea ce ține de el, printr-o legătură de rudenie, atunci ce greutate ar fi pentru puterea dumnezeiască să adune laolaltă elementele înrudite, care se atrag în chip firesc între ele?

Căci faptul că, după despărțirea de trup, se păstrează în suflet anumite semne care mărturisesc cum că noi am format înainte o unitate, un întreg[143] ne-o dovedește dialogul purtat de Hristos în legătură cu iadul[144], în care, după ce trupurile au fost așezate în mormânt, sufletele păstrează un semn oarecare trupesc, prin care au putut fi recunoscuți atât Lazăr, cât și bogatul. De aceea nu-i greu de crezut că are loc o reîntoarcere a trupurilor în viață la ceea ce a avut înainte, lucru pe care nimic nu ne oprește să-l admitem dacă îl vom cerceta cât de cât mai atent.

Într-adevăr, ființa noastră nu-i tot timpul în scurgere și schimbare (nici n-ar fi putut fi concepută fără o oarecare oprire), ci, ca să mă exprim mai limpede, o parte din noi stă pe loc, alta e în proces continuu de alterare. Trupul se schimbă prin aceea că uneori crește, alteori scade, îmbrăcându-se cu vârste succesive cum s-ar îmbrăca cu hainele potrivite fiecărei schimbări. Dar în tot acest răstimp forma proprie a ființei noastre sau personalitatea noastră rămâne neschimbată[145]: odată întipărită în ființa noastră, ea nu-și pierde însușirile, ci, în ciuda oricăror modificări fizice, și le păstrează neatinse. Desigur că boala poate aduce anumite schimbări acestei "forme" exterioare proprii, căci ca la o mască străină poate interveni o deformare oarecare, dar prin cugetare putem înlătura această mască după cum s-a întâmplat în cazul lui Neeman Sirianul[146] ori al leprosului de care ne vorbește Evanghelia[147], însă prin însănătoșire iarăși "forma" pe care o ascunsese boala este redată cu trăsăturile ei proprii.

143. În text συγκριμα, termen folosit adeseori de Sf. Grigorie pentru a arăta și simpla unire dintre suflet și trup *(Cuv. catch.* 16, 6; 13) dar și unirea celor două firi în Hristos *(Epist. 3.)*.

144. Luca 16, 19 și urm.

145. Aspect exterior (ca în Platon, *Banchetul* 210 b, *Faidros* 103 e), dar și cu identitate interioară ca în Eminescu: "Cu mâine zilele-ți adaugi/Cu azi viața ta o scazi".

146. IV Regi 5, 1 și urm.

147. Luca 27, 12.

În alcătuirea ființei noastre, partea din suflet care se aseamănă cu Dumnezeu rămâne legată nu de ceea ce se scurge în alterare și schimbare, ci de ceea ce rămâne statornic și mereu identic cu noi înșine. Tocmai felul în care se fac aceste combinări ale materiei produce "înfățișarea exterioară" a diferitelor forme, iar, propriu-zis, aceste combinări nu-s altceva decât amestecul elementelor primare (așa numim elementele care alcătuiesc atât universul întreg cât și trupul omenesc însuși), de aceea, întrucât "înfățișarea exterioară" a trupului rămâne în suflet așa cum chipul cuiva se întipărește în masa de ceară a sufletului, urmează că nici materialele care au servit la formarea figurii pe pecete nu rămân străine de suflet, ci în clipa învierii sufletul primește din nou în el tot ce se leagă de urma întipăririi în el de forma sau "înfățișarea exterioară" a trupului. Iar legătură deplină poate avea sufletul numai cu elementele care au format încă de la început această "înfățișare exterioară". Așadar s-ar putea prea ușor ca din masa comună ceea ce se ține propriu-zis de suflet o parte să se întoarcă la fiecare din acele elemente.

Se istorisește că dacă într-un vas se varsă argint viu pe o suprafață netedă, dar plină de praf, el se împarte în sfere mici și se împrăștie pe jos dar fără să se amestece cu ceva cu care a venit în contact, iar dacă aduni din nou ceea ce fusese împrăștiat elementele se unesc din nou într-o clipă fără ca nimic să poată opri acest amestec. Ceva asemănător cred că se petrecea și cu "compusul omenesc": în clipa în care Dumnezeu dă semnalul de pornire părțile se unesc iarăși cu cele asemănătoare lor fără ca Creatorul să mai trebuiască să "restabilească" ceva. Să ne gândim numai la plantele pământului, unde natura n-are nevoie să mai transforme ea bobul de grâu, de orz sau de orice altă sământă de grâne ori de legume în pai sau în spic, căci fiecare sământă își trage fără greutate și de la sine hrana potrivită: pentru aceste soiuri de plante sucul necesar e dat pentru toate la fel, dar fiecare din ele își are hrana nutritivă în vederea creșterii specifice[148]. Or, ce poate fi atât de ieșit din comun dacă în cazul învierii, ca și în cazul semințelor, fiecare înviat atrage la sine elementele care țin de el?

Din toate acestea putem deduce că învățătura despre înviere nu cuprinde în ea nimic din ceea ce nu ar putea fi cunoscut prin experiență[149]. Și, totuși, noi n-am trecut sub tăcere ceea ce-i mai cunoscut

148. Credința în înviere, asemănată cu bobul de grâu, care nu rodește dacă nu putrezeste (Ioan 12, 24), este propovăduită încă din epoca apostolică (*I Clem.* 8, 3; *Didahia* 16, 1; *Filad.* 8, 2; *Smirn.* 1, 2: 5, 3; *Efes.* 20, 1 etc.

149. Un frumos cuvânt ne-a lăsat în acest sens Clement Alexandrinul în *Protrepticul* său (trad. rom. P.S.B. 5, p. 193: "Pentru că Domnul a spus "Și pâinea pe care Eu o voi da, trupul Meu este" și pentru că trupul este străbătut de umezeala sângelui, iar sângele este numit alegoric vin, trebuia să se știe că atunci când pâinea e zdrobită în vin amestecat cu apă, pâinea suge vinul, dar apa rămâne neabsorbită, tot așa și trupul Domnului, pâinea cerurilor, absoarbe

în cercul vieții noastre: cum au luat naștere începuturile ființei noastre proprii. Cine nu admiră această lucrare minunată a firii pe care sânul mamei îl primește în sine și pe care apoi îl aduce la lumină? Nu înțelegi oare că sămânța depusă în sânul mamei ca să ajute la plămădirea ființei noastre trupești e, în felul ei, pe cât de simplă, pe atât de înrudită cu toate părțile ei asemănătoare? Și ce cuvânt ar putea descrie specificul alcătuirii tuturor mădularelor noastre trupești? Dacă nu ai cunoaște lucrările obișnuite ale firii ai putea crede cumva că-i cu putință ceea ce are loc (în pântecele mamei) și anume că dintr-o părticică de sământă atât de mică să se închege începutul unei împliniri atât de mărețe? Și o socot măreață numai gândindu-mă nu atât la înfățișarea trupească, ci mai curând la suflet, care mai mult decât orice altceva, merită toată admirația pentru ființa și însușirile lui.

CAPITOLUL XXVIII

Căci poate că nu-i străină de preocupările cercetării noastre controversa care s-a pornit în sânul comunităților noastre, privitoare la raportul dintre suflet și trup. Unii din înaintașii noștri, care au scris tratatul *Despre principii*[150] sunt de părere că sufletele au existat cu mult mai mult ca un popor într-o anumită țară, dar că și acolo le-au fost puse în față modelele pentru rău și bine! Atâta vreme cât sufletul stăruie în bine, el rămâne străin de legături trupești, dar când el pierde legătura cu binele, din clipa aceea el alunecă spre viața de aici, de pe pământ și așa ajunge să se mărginească la trup.

Alții[151], dimpotrivă, se țin strâns de istorisirea lui Moise în legătură cu facerea omului și susțin că, judecând după trup, sufletul e mai tânăr decât trupul întrucât Domnul a luat întâi țărână din pământ și din ea a plăsmuit pe om și abia după aceea a suflat în el suflare de viață.

Prin aceasta scriitorii amintiți voiau să dovedească cum că trupul e mai de cinste decât sufletul întrucât acesta a fost vârît într-un trup creat înainte[152]. Ei mai spun că sufletul a fost creat de dragul trupului pentru ca așa plăsmuit cum era, trupul să nu rămână fără suflare și fără mișcare. Dar tot cel plăsmuit de dragul altuia e oricum de mai puțină cinste decât cel de dragul căruia a fost creat, după cum mărturisește și Evanghelia[153] atunci

sângele și hrănește spre nestricăciune pe cei care sunt cerești dintre oameni și lasă spre stricăciune numai poftele cele trupești").

150. E vorba de Origen. Cu toate că fusese influențat de scrierile lui Origen, totuși Sf. Grigorie respinge învățătura despre preexistența sufletelor, de care n-a putut rămâne străin Origen. A se vedea îndeosebi tratatul *Despre suflet și înviere*, cf. J. Daniélou, *Grégoire de Nysse et la philosophie*, în art. "Zweites internat. Kolloquium Gr. v. Nyssa", Leiden 1976, p. 10 și urm.

151. Fac. 2, 7. Între acești "alții" Sf. Grigorie se gândește la Metodiu de Olimp, care susținea identitatea materială dintre trupul înviat și cel din viața pământească.

152. Interesant că aici Sf. Grigorie se strecoară printre ambele aceste păreri.

153. Matei 6, 23.

când declară că "viața e mai mult decât hrana și trupul mai mult decât îmbrăcămintea", căci tocmai acestea din urmă au fost lăsate să fie de folos celor dintâi. Sufletul n-a fost făcut pentru hrană, nici trupul pentru îmbrăcăminte, ci mai întâi au fost făcute sufletul și trupul și abia după aceea au fost născocite celelalte spre folosul celor dintâi.

Întrucât trebuie să respingem amândouă ipotezele, atât cea dintâi care-și închipuie că sufletele au trăit cândva într-o stare deosebită într-o țară oarecare, cât și cea din urmă care spune că sufletele au fost create în urma trupurilor, ar trebui să cercetăm amănunțit fiecare din aceste afirmații, dar combaterea lor precisă și demascarea tuturor contradicțiilor pe care le cuprind și una și alta ar cere prea mult timp și pentru aceasta ar trebui să scriem o carte întreagă. Pe cât se poate, vom cântări pe scurt amândouă aceste păreri, apoi ne vom întoarce din nou la tema noastră principală.

Susținătorii primei concepții, care cred într-o stare a sufletelor dinainte de viața lor în trup, nu-mi par a fi străini de influența necurată a credințelor elinești, pe care aceștia le-au născocit despre metempsihoză[154]. Căci dacă examinăm cu grijă vom afla că învățătura care va fi fost exprimată de unul din acei înțelepți, spune anume că aceleași substanțe (materiale) care se află în om au fost luate din trupul unei femei, apoi ajunge să zboare prin mijlocirea unor păsări, mai apoi se schimbă într-o tufă oarecare și la urmă sfârșește ca pește într-o apă oarecare. Un astfel de înțelept nu pare a fi prea departe de adevăr dacă el a vorbit numai despre el însuși; în schimb, toate părerile care susțin că același suflet trece prin aceleași stări sunt vrednice de flecărelile unor broaște sau ale unor ciori, de zăpăceala unor pești ori de înțepeneala unor stejari.

Pricina acestei absurdități este credința în preexistența sufletelor. Căci după ce a fost început să fie crezută mai întâi ca simplă părere, s-au căutat, unul după altul, temeiuri raționale până ce s-a ajuns la niște concluzii de-a dreptul de necrezut: dacă sufletul a pierdut prin păcat starea înălțătoare în care fusese și că abia după ce a gustat, cum spun ei, din plăcerile vieții trupești, ajunge să fie "om", iar dacă trebuie să recunoaștem că această viață a cărnii e supusă cu totul patimilor în comparație cu viața veșnică și netrupească, atunci în mod firesc urmează că în viața în care se află o mulțime de prilejuri de a păcătui, ajungem la o răutate tot mai mare, fiind copleșiți tot mai mult de robia patimilor. Pentru sufletul omenesc o astfel de robie duce la asemănarea cu dobitoacele și apropiindu-se de ele prin

154. Credința mitică a unor popoare orientale, iar dintre filosofi mai ales a pitagoreilor, potrivit căreia sufletul transmigrează, în vederea purificării, si se supune unui lung ciclu de reîncarnări. Origen a combătut-o deseori (*C. Cels.*, 4, 17, 5, 29, etc.).

felul lui de viață, sufletul decade în plăcerile animalice, iar odată apucat pe drumul fărădelegii, el nu se mai poate opri, căci oprirea de la rele ar însemna reluarea drumului spre fapte bune, pe care, la rândul lor, nu le întâlnim la viețuitoarele lipsite de minte. În felul acesta sufletul nu va înceta să treacă din rău în mai rău, înjosindu-se tot mai mult și căutând mereu stări de decadență cum n-a mai cunoscut până atunci. Și după cum de la o viață rațională se trece la una condusă de simțuri, tot așa, de la aceasta din urmă, decadența duce pe om la nesimțire totală.

Până aici felul lor de a vorbi, chiar dacă e pornit din cale-afară, a urmat un drum firesc mergând din absurdități în absurdități dar de la o vreme învățătura acestor oameni se pierde într-un lanț de scorneli fără nici o legătură întreolaltă așa că de acum se vede cât de colo că e vorba de o decădere totală a sufletului. Căci odată ce sufletul a început să alunece de la starea în care se afla, el nu va mai putea pune nici o graniță nelegiuirii, ci, ros de patimi, va trece de la o stare de trezie a minții la una de tocire a ei, de trecere într-o stare ca a copacilor care nu mai sunt nimic. Și de la această stare de nesimțire nu-i mult până ce simțurile noastre nu mai lucrează deloc și când urmează intrarea în nimicnicie, unde, după acești autori, sufletul se va scufunda până la urmă în gol. După cum se vede întoarcerea sufletului la o stare mai bună nu mai e cu putință, nicicum. Ori, ei îl așteaptă să se transforme într-o tufă în loc de om, fără să-și dea seama că în felul acesta ei dau de gândit că viața într-o tufă e mai de preț decât una de ființă îngerească. Am înțeles și noi că, odată pornit spre rău, sufletul nu încetează să coboare tot mai jos. Or, ceea ce-i nesimțit e mai puțin și decât niște ființe supuse doar simțurilor, așa că se vede că, potrivit părerilor lor, sufletul ar urma s-ajungă până la urmă tocmai în lumea celor care nu mai simt nimic. Iar întrucât oamenii aceștia nu aprobă astfel de concluzii înseamnă că ori se închide sufletul omului într-o ființă lipsită de simțire, ori de acolo se vrea să-l readucă la viața omenească. Dar atunci, după cum am mai spus-o, ei ne dau să înțelegem că pentru ei viața unui arbore e mai de preț decât starea primordială a omului, dacă peste tot căderea spre păcat a început în acea stare fericită și dacă din starea inferioară începe întoarcerea spre virtute. Se vede așadar că părerile lor[155] n-au nici sfârșit nici început, ci voiau doar să spună că sufletele trăiau independente înainte de a-și fi început viața în trup și că în urma păcatului ele au fost înlănțuite de trupuri. Absurditatea părerii celor

155. Susținătorii preexistenței. Aici Grigorie se va fi referit la Hierocle, care a citat în sprijinul credinței sale despre migrarea sufletelor cunoscutul pasaj din *Phaidros* al lui Platon, 248 c. (A se vedea J. Daniélou: *Grégoire et la philosophie*, pag. 12).

care spun că sufletul e mai tânăr decât trupul e opera celor care au susținut că acela a fost creat mai târziu decât acesta. De aceea amândouă învățăturile trebuiesc respinse.

După părerea mea credința creștină trebuie să urmeze o cale de mijloc între aceste două presupuneri, de aceea spunem anume că nu credem cum cred elinii că, fiind duse de o mișcare universală, sufletele s-au îngreuiat în urma răutății și că de aceea nu și-au putut păstra poziția lor în cadrul mișcării cerești[156], încât au căzut jos pe pământ; în același timp nu susținem nici părerea că omul a fost plăsmuit de Cuvântul cel dumnezeiesc sub forma unei statui de lut pentru care a fost creat mai târziu sufletul (căci dacă acesta ar fi cazul atunci într-adevăr sufletului dotat cu putere de judecată i-ar fi fost acordat un rang mai mare decât acelui chip pământesc), ci mai curând trebuie spus că, întrucât omului îi recunoaștem o singură existență, formând în sinea lui un singur tot unitar, chiar dacă-i format din trup și din suflet, căci dacă trupul a venit înainte și sufletul după aceea, ar trebui să spunem că omul e în același timp și mai bătrân și mai tânăr decât este el în realitate. Cum am arătat, noi credem că prin puterea prevederii dumnezeiești mai întâi a fost creat neamul omenesc în totalitate (după cum afirmă glasul proorocului[157], care spune că Dumnezeu știe totul înainte de a se face). Cât privește crearea ființelor particulare, atunci n-a fost dată nici o întâietate unuia sau altuia, nici sufletului față de trup, nici invers, pentru ca nu cumva din pricina unei deosebiri de timp să ajungă în vrajbă cu sine însuși.

CAPITOLUL XXIX

Întrucât așadar, după cuvântul Apostolului, firea noastră este dublă, cuprinzând pe "omul dinafară și pe cel dinlăuntru"[158], dacă unul ar fi fost cel dintâi și dacă celălalt ar fi venit numai după aceea, puterea Creatorului s-ar fi dovedit că e nedeplină căci atunci n-ar fi fost destul să se fi creat natura omului în totalitatea lui, ci ar fi dezbinat lucrarea purtând grijă pe rând de fiecare din ele. În bobul de grâu sau în al oricărei semințe se află deja puterea lucrătoare din care se va forma spicul începând de când apare holda, când se formează apoi paiul, când se coace bobul și când se culeg spicele; în ordinea urmată de natură nici unul din aceste elemente

156. Cei vechi socoteau că și soarele, luna și alte planete din "lumea de sus" fac parte din lumea spirituală, atribuindu-li-se sfințenie și nemurire. (A se vedea Origen, *De principiis* I, 7; III; II, 3, VI, în traducere română: "P.S.B." 8, p. 99-103; 123-126).

157. Isaia 42.

158. I Cor. 4, 16.

nu există sau nu apar înainte de sământă, ci după rânduiala firească a naturii forța lăuntrică din sământă se arată doar încet, dar fără ca să se introducă altă sământă. Sunt de părere că tot așa, încă de când a început să se formeze, sământa omenească cuprinde, răspândită în ea, întreagă puterea firii.

Așadar sământa se dezvoltă și se arată după o rânduială precisă până când ajunge la împlinire, fără ca să se amestece cineva din afară, oricine ar fi, ci progresând regulat de la sine spre desăvârșire. Așadar cu dreptate se poate spune că nici sufletul nu exista înainte de trup și nici trupul nu există înainte de suflet ci pentru amândouă nu-i decât un singur început. Socotind lucrurile la un nivel mai ridicat, această origine se bazează pe cea dintâi hotărâre a voii lui Dumnezeu, iar la un nivel ceva mai scăzut ea se petrece în primele momente ale venirii noastre pe lume.

Căci, după cum în sământa depusă în pântecele mamei în vederea zămislirii, nu se pot observa, înainte de a fi formate, nici unul din articulațiile mădularelor, cu atât mai puțin se pot constata însușirile sufletului înainte ca el să ajungă să intre în lucrare. Dar după cum nimeni nu se mai îndoiește că sământa nu cuprinde trăsăturile mari ale diferențierii în mădulare și măruntaie și nici nu e nevoie ca să se amestece aici vreo forță străină pentru că puterea ce a fost hărăzită seminței aduce ea însăși în chip firesc această schimbare prin lucrarea pe care o va împlini, tot așa vom putea învăța despre suflet că chiar dacă nu se arată vizibil prin unele lucrări precise, totuși nu-i mai puțin prezent în ea. Într-adevăr trăsăturile omului care urmează să se nască sunt cuprinse deja virtual, dar sufletul e încă ascuns, căci nu se poate manifesta decât după o anumită rânduială. Cu alte cuvinte, într-un fel el este de față, dar în alt fel el e nevăzut și nu se va arăta decât pe urma deprinderilor lucrărilor sale firești însoțind dezvoltarea trupului.

Întrucât puterea necesară zămislirii nu provine de la un trup mort, ci de la unul însuflețit și viu, putem trage concluzia că cel ce iese dintr-o viață spre a sluji drept origine a vieții nu poate fi mort și fără suflet, căci orice trup care e lipsit de suflet e mort, moartea caracterizându-se tocmai prin lipsa sufletului. Or, nimeni nu va ajunge până acolo încât să spună că lipsa e mai veche decât averea, în caz c-ar vrea să arate că trupul neînsuflețit (care nu-i decât un mort) ar apărea înaintea sufletului.

Iar dacă ai căuta o mărturie și mai limpede despre viața care e în embrionul viu al viitorului om, ai putea găsi și alte semne care deosebesc pe cel viu de cel mort. Ca să constați că oamenii sunt în viață avem

căldura, lucrarea și mișcarea, pe când răcirea și înțepenirea sunt dovezile morții. Iar embrionul de care am vorbit e un izvor de căldură și de putere, dovadă că e însuflețit.

Desigur că încă nu-i spunem "om" elementului trupesc în care se văd carne, oase, păr și tot ce ne apare înaintea ochilor, care toate sunt încă abia în stadiu de formare și încă nu se văd total. Tot așa și când vorbim de suflet, vom putea spune în legătură cu activitatea lui că "mintea", "pofta" ori "inima" nu se simt încă atâta vreme cât sunt doar în embrion, căci lucrările sufletului se dezvoltă abia în legătură cu activitatea și creșterea trupului în care se află. După cum un om ajuns la împlinire va da pe față activitatea sufletului, tot așa încă de când se încheagă lucrarea de care e în stare, aceasta e legată de măsura în care omul dă dovadă că are nevoie de ceva și se traduce prin aceea că sufletul își clădește, cu ajutorul materiei depuse în sânul mamei, sălașul care-i place. Căci nici nu ne putem închipui că sufletului îi place un sălaș străin, după cum nu se poate ca un tipar lăsat în ceară să se potrivească pe altă pecete. Căci după cum trupul înaintează crescând de la mărimea cea mai mică până la statura cea mai deplină, tot așa cresc și se dezvoltă și puterile sufletești potrivit cu creșterea trupului. În prima etapă de creștere se dezvoltă, ca dintr-o rădăcină ascunsă în pământ, numai puterea de creștere și de hrană, căci nu-i îngăduie mai mult micimea ființei adăpostite în ea. În schimb, îndată ce planta a ieșit la suprafață și-și arată dorința ei după soare, atunci înflorește curând și viața senzitivă. În sfârșit, când ajunge la împlinire și la creșterea corespunzătoare a staturii, atunci începe să se arate, ca un rod, și puterea de gândire, e drept, nu dintr-o dată și pe neașteptate, ci treptat, deodată cu desăvârșirea acestei minunate unelte ajungând la rod pe măsură ce-i îngăduie și puterea trupului ce o adăpostește.

Dacă vei întreba însă cum lucrează sufletul pe măsura creșterii trupești, atunci "să iei aminte la tine însuți"[159], zice Moise și vei putea citi ca dintr-o carte descrierea lucrurilor pe care le împlinește sufletul. E însă mai limpede decât orice cugetare, natura ființei tale însăși își descrie diferitele îndeletniciri pe care le săvârșește sufletul în trup atât cât e vorba de întregul ei, cât și de fiecare părticică în parte. Numai că e de prisos să înșirăm toate aceste minunate lucrări lăuntrice ca și cum noi înșine am fi străini de ele. Și, de altfel, dacă se privește fiecare pe sine, cine ar avea nevoie, să-l lămurească cineva despre propria lui fire? Dacă și-ar cerceta fiecare felul propriu de viață și ar băga de seamă cât de legat este trupul de

159. Deut. 15, 9

fiecare din funcțiile vieții, atunci ar putea cunoaște ușor ce înrâurire au asupra noastră "simțurile" sufletului pe toată durata cât se formează ființa noastră.

Așadar chiar și numai din cele pomenite reiese limpede, că dacă vei privi mai de aproape vei afla că embrionul ieșit dintr-un trup viu și depus în atelierul firii în vederea zămislirii unei noi ființe nu-i mort și nici lipsit de suflet. Noi nu sădim în pământ bobul sau mugurul dacă aceștia și-au pierdut puterea de viață, ci numai dacă ele sunt în stare să păstreze vii, fie și numai ascunse, calitățile modelului. Această putere lăuntrică nu le-o dă pământul, care le acoperă și care le-ar da-o cumva de dinafară – căci pământul nu face decât să aducă la lumină puterea lăuntrică a seminței hrănind-o cu sucuri și ajutând-o să se formeze rădăcini, scoarță, trunchi și muguri; schimbarea se face numai dacă în sământă se păstrează puterea lăuntrică în stare să dea de la sine[160], în locul în care se află, hrana de care are nevoie pentru a se face copăcel, copac mare, spine sau orice tufă ai voi.

CAPITOLUL XXX

În legătură cu alcătuirea amănunțită a trupului nostru ne putem informa din ceea ce vedem, ce trăim și ce simțim fiecare din noi având drept dascăl însăși natura noastră. În același timp cine vrea să cunoască mai multe se va putea folosi și de cărțile întocmite de înțelepți cunoscători ai acestor treburi. Dintre acești învățați[161], câțiva ne-au făcut cunoscute prin studii anatomice rostul fiecărui mădular din ființa noastră, în timp ce alții au cercetat și au discutat la ce servește fiecare părticică din trup dând bogate cunoștințe despre alcătuirea ființei omenești celor dornici. Pentru cei care însă doresc să afle care este în această privință și învățătura Bisericii pentru ca să nu trebuiască să alerge la dascăli din afară (căci așa-i rânduiala oilor celor duhovnicești, cum zice Domnul, să nu asculte de glasul străinilor[162]), vom adăuga și noi aici câteva cuvinte despre acest lucru[163].

160. N-am putut avea la îndemână studiul lui Stephanov, *La coexistence initiale du corps et de l'âme chez saint Grégoire de Nysse et saint Maxime l'homologète*, din "Echos d'Orient", 1932, p. 304-315, de care ne informează J. Daniélou, *La création...*, p. 227.

161. Întreg Cp. XXX pare o lucrare aparte, cuprinzând cunoștințe de anatomie și de fiziologie, referitoare la viața "fizică" a omului și la independența ei de cea spirituală a sa. Între cei "învățați" trebuie înțeleși naturaliștii și doctorii lumii, între ei, mai ales, medicul Galen, de care am mai pomenit.

162. Ioan 10, 4-5.

163. Cum am mai amintit, veacul IV este caracterizat, între altele, și prin încercarea de fundamentare a adevărului creștin ca răspuns la concepția învechită a culturii antice. Oricât s-a spus că creștinismul n-a venit "să facă știință", totuși preocupările Părinților și scriitorilor

Dacă studiem alcătuirea trupului nostru cred că va trebui să privim rostul fiecărei părți din ființa noastră sub trei aspecte: unele slujesc vieții, altele bunului trai și, în sfârșit, altele asigurării urmașilor. Tot trei sunt și mădularele, fără de care viața nu se poate susține și acestea sunt creierul, inima și ficatul. Dar care anume din bunurile vieții le poate oferi omului natura ca el să poată duce o viață plăcută? Acestea sunt desigur organele simțurilor. Firește că nu ele formează viața omului (pentru că unul sau altul pot lipsi deși viața se continuă și în felul acesta), dar fără buna lor funcționare omul nu se poate bucura de viață. Cel de al treilea factor îl formează continuarea vieții prin asigurarea urmașilor.

Dar în afară de aceste mădulare mai sunt și altele, pe care le avem toți pentru păstrarea ființei și care sunt și ele de folos, fiecare în felul lor: ne gândim la stomac și la plămâni, acesta din urmă înviorând prin răsuflare focul inimii, iar cel dintâi introducând hrană în măruntaie. Din această împărțire a organismului nostru putem vedea ușor că viața nu ne-o asigură doar unul sau altul dintre mădulare, ci că firea a împărțit mai multora grija de a asigura păstrarea vieții și că pentru menținerea ei a socotit ca necesară conlucrarea tuturor mădularelor.

De aici și numărul și varietatea cu care sunt înzestrate toate aceste mădulare, care sunt alcătuite în așa fel ca să asigure și să înfrumusețeze viața.

Mai întâi n-ar fi rău, cred, să arătăm pe scurt cum își împarte fiecare mădular lucrarea care ajută la păstrarea vieții. Deocamdată nu vorbim despre materia întregului corp, care-i aceeași pentru fiecare din mădulare; ne vom ocupa acum doar de câteva părticele din ființa noastră, căci despre starea întregului n-am avea acum nici un folos. Întrucât toți mărturisesc că în om se găsesc aceleași elemente din care se compune întreg universul[164] și anume caldul și recele precum și cealaltă pereche, udul și uscatul, putem trece la studierea fiecărui element în parte.

Mai trebuie să constatăm întâi că trei sunt și puterile care întrețin viața: una încălzește totul cu căldura ei, a doua răcește prin umezeală ceea ce fusese încălzit așa încât viața se menține la mijloc prin echilibrul dintre însușirile contrare, de aceea nici căldura prea mare nu evaporează umiditatea și nici umezeala prea mare nu ajunge să o stingă. Cea de-a treia putere face o legătură potrivită între articulațiile separate unele de altele

bisericești de a da răspuns oricăror obiecțiuni păgâne au format un capitol important din istoria culturii universale. A se vedea mai nou H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, München 1978, 2 volume.

164. Aceeași idee a microcosmosului de care ni s-a vorbit în capitolul XVI.

reunindu-le prin ligamente și comunicând tuturor mișcarea liberă și spontană[165]. Dacă ea și-ar părăsi slujba, partea respectivă n-ar mai putea funcționa și atunci moare încât nu mai primește suflare de viață care s-o mâne de la sine.

Dar mai bine să admirăm mai întâi măiestria cu care firea a înzestrat corpul omenesc. Întrucât adică unele organe s-au mai uzat încât lucrarea simțurilor s-a slăbit, așa cum vedem la articulațiile oaselor omului și precum și la unele plante, în care vedem desfășurându-se o anumită viață și în primul rând proces de nutriție, dar, pe de altă parte, de la o vreme învârtoșarea lor ajunge să împiedice simțirea, de aceea a fost nevoie pentru a îndrepta lucrurile să se creeze o materie moale, asemănătoare cu ceara care să poată primi în ea tiparul obiectelor care apar, desigur însă, ceara să nu fie prea moale nici prea lichidă (căci lichidele cu greu pot păstra trăsăturile peceții) și nici să nu opună chipului respectiv prea mare rezistență, ci trebuie să se păstreze cam la mijloc, între moale și tare, pentru ca ființa vie să nu se lipsească de cea mai frumoasă lucrare pe care i-a hărăzit-o natura, adică de mișcarea simțurilor[166]. Căci o materie moale și lipsită de rezistență, dacă n-are nimic din tăria corpurilor vârtoase se aseamănă cu melcii, fiind lipsit de mișcare și de articulații. Aceasta e pricina pentru care natura pune tărie în oase, pe care le unește laolaltă cu dibăcie într-un singur tot, înlănțuindu-le între ele cu ajutorul nervilor. Jur-împrejur, ca să poată primi senzațiile, se așterne carne și piele a căror suprafață e mai puțin simțitoare la durere și în schimb mai rezistentă la încordări.

Natura a lăsat să cadă toată greutatea trupului pe osatura aceasta rezistentă, care seamănă cu niște stâlpi ce susțin o clădire, dar a avut grijă totodată ca această greutate să fie împărțită pe întreg trupul. Într-adevăr omul n-ar fi fost în stare să miște și să lucreze dacă ar fi fost destinat să rămână înfipt în același loc întocmai ca un copac, pentru că nici mișcarea alternativă a picioarelor nu i-ar fi ajutat să meargă înainte și nici mâinile nu i-ar fi fost de folos pentru anumite lucrări folositoare vieții. Și astfel,

165. Potrivit concepției medicului Galen, în trup sunt trei organe principale: ficat, inimă și creier, precum și altele două, secundare: stomacul și plămânul. Paralel el mai distinge și trei principii sau trei forțe vitale: umiditatea, al cărei principiu e ficatul, care e socotit izvorul sângelui, căldura, al cărei principiu e inima, și al treilea e putința de mișcare, al cărei principiu e creierul. În cadrul acestor factori se desfășoară toată viața organismului, crede Galen. E interesant pentru Sf. Grigorie cu câtă deschidere largă privește ca deopotrivă de importantă în viața omului și latura fizică alături de cea duhovnicească.

166. "Moalele" și "tarele" sunt după Galen principiile senzațiilor, care se obțin, spune el, prin mijlocirea nervilor moi sau sensibili și a nervilor tari sau motori. (Galen, *De usu partium* VII, 6, II după J. Daniélou, *Création*, p. 232).

prin această dibace rânduire natura a îngăduit organismului să se miște și să lucreze după porunca transmisă în chip liber din partea nervilor în care scop și îndeamnă corpul la mișcare dându-i pentru aceasta și puterea s-o poată împlini. De aici și ajutorul dibaci și variat acordat mâinilor pentru mișcări în toate direcțiile și în stare să ducă la îndeplinire orice planuri ale cugetării, cum sunt rotirea grumazului, plecarea și ridicarea capului, mișcarea fălcilor, lărgirea pleoapelor care însoțesc mișcările capului și ale altor mădulare săvârșite parcă de o mașină automată atât în momentele de tulburare, cât și în cele de liniștire a anumitor nervi. Această putere se răspândește în toate mădularele printr-o pornire liberă, desăvârșindu-se cu totul liber, după buna rânduială a naturii din noi. S-a dovedit că rădăcina și începutul tuturor acestor acțiuni ale nervilor se află în pielița nervoasă care înconjoară creierul. Nu sunt de părere că trebuie să mai vorbesc mai multe despre aceste părți vitale căci cu aceasta am subliniat destul originea mișcării din noi.

Că creierul contribuie în foarte mare măsură la menținerea vieții reiese limpede când ni se întâmplă ceva neplăcut. O rănire sau o lovire mai grea a pieliței, care înconjoară această piéliță, poate provoca moartea imediat căci natura nu rezistă la această rană, încât, dacă ai surpa temelia unei clădiri, întreaga clădire s-ar prăbuși dimpreună cu părțile ei. De aceea s-ar putea recunoaște că propriu-zis acea parte a corpului este izvorul vieții din a cărui rănire se trage moartea întregii ființe vii[167].

Întrucât după moarte căldura firească se stinge, iar cadavrul se răcește, pentru aceea trebuie să socotim și căldura din noi ca o cauză a vieții. Căci cea a cărei absență aduce moartea e neapărat și cea a cărei prezență ajută celui viu să supraviețuiască. Tot așa socotim inima izvor și principiu al vieții întrucât începând de la ea se despart unele de altele, întocmai ca niște fluiere, canalele vinelor ducând în tot corpul focul și căldura[168].

Deoarece totuși natura trebuie să dea căldurii o hrană anumită (căci focul nu poate fi conceput ca existând de la sine, ci are nevoie de un element înrudit) canalele sângelui plecate din ficat, ca dintr-un izvor[169], străbat întreg organismul împreună cu suflul cald pentru a nu lăsa ca despărțirea unuia de celălalt să provoace curând moartea naturii[170].

167. Ideea celor trei organe ca principii ale celor trei forțe vitale provine de la Platon, care susține principiul trihotomiei. În schimb, stoicii socotesc inima ca sediu unic al vieții: το ἡγεμονικόν.

168. După Galen (*De dogm. Hipp. et Plat.* II, 3) inima e principiul căldurii sau al sufletului vital, pe care-l răspândește în tot organismul prin artere.

169. Spre deosebire de Aristotel și de alți naturaliști, Galen susține că principiul sângelui e ficatul, punctul din care pleacă toate vinele.

170. Ceea ce circulă în artere nu-i numai aer, ci un amestec de sânge cald și umed, un sânge "spiritualizat" (Galen, *De dogm. Hipp. et Plat.* I, 6).

Exemplul acesta trebuie să fie de învățătură oamenilor care fac nedreptăți; acestora natura le arată că zgârcenia e un rău aducător de moarte[171].

Dar întrucât numai singur Dumnezeu nu duce lipsă de nimic, sărăcia omului cere celor de afară bunuri necesare traiului, de aceea cele trei puteri, sub conducerea cărora, cum am spus, se află întreg corpul, îngăduie naturii să aducă în noi materia exterioară și introduce pe căi diferite tot ceea ce-i necesar bunului mers al vieții.

Căci ficatului, de unde vine sângele, i s-a încredințat aducerea hranei, așa încât ceea ce se introduce în noi face să țâșnească de acolo izvorul sângelui. Căci întocmai ca și zăpada care s-a adunat pe munți, ficatul alimentează izvoarele de la poalele munților, iar greutatea ei ajută să se infiltreze umezeala până la pârâiașele văilor.

La rândul lui, aerul din inimă e pompat prin mădularele învecinate al căror nume e "plămân" și în care se depozitează aerul. Prin mijlocirea arterei din el și care vine până la gură, plămânul trage aerul din afară cu ajutorul respirației. Așezată tocmai între plămâni, inima imită activitatea continuă a focului și fiind mereu în mișcare, ca niște foale ale fierarului, inima trage în ea aerul din plămânii învecinați: prin umflarea ei se umplu spațiile goale, iar suflarea aerului cald îl trimite în arterele învecinate.

Inima nu se oprește niciodată în această mișcare îndoită: una de umflare ca să tragă înăuntru aerul de afară, alta de presare sau comprimare, prin care aerul e trimis în artere. După părerea mea așa se produce respirația automată. Adeseori aerul e în altă parte sau e cu totul nemișcat, mai ales când omul e toropit de somn, dar răsuflarea continuă și în timpul acela, cu toate că ea decurge acum fără voința noastră.

Cred că întrucât inima e cuprinsă între plămâni, împreună cu care e și crescută în partea de dinapoi, ajunge prin umflare și comprimare să se miște împreună cu plămânii trăgând și dând apoi afară aerul, căci având o alcătuire moale și cu multe mici găurele, toate spațiile goale duc, printr-o deschizătură, spre partea de jos a arterei, așa încât presiunea și comprimarea împing afară aerul ținut până atunci în loburile lor. Dimpotrivă prin îndepărtarea lor una de alta, dilatarea și deschiderea atrag aerul rămas în golul produs. În această imposibilitate pentru substanța fierbinte de a rămâne nemișcată, se ascunde provocarea respirației involuntare. Întrucât mișcarea are însușirea de a produce căldură, ale cărei izvoare le-am descoperit tocmai în inimă, înseamnă că la temelia respirației și a expirației neîntrerupte se află continuitatea

171. Galen susține rolul ficatului în "pregătirea" elementelor pentru mistuire (*De us. part.* XII, 1 etc.).

mişcărilor inimii. De aceea dacă fierbinţeala focului e mai mare decât cea obişnuită, atunci respiraţia oamenilor aprinşi de febră e tot mai grăbită ca şi când chiar inima ar fi aceea care s-ar sili să stingă, printr-un aer mai proaspăt, fierbinţeala care a cuprins-o*.

Întrucât natura noastră este totuşi sărăcăcioasă ducând în toate privinţele lipsă de cele necesare vieţii, înseamnă că ea duce lipsă nu numai de aer destul şi de o respiraţie proprie care să provoace căldura pentru că ea nu încetează de a introduce din afară pentru păstrarea vieţii, ci natura noastră îşi ia din afară şi hrana pentru menţinerea trupului. De aceea ea îşi împlineşte lipsurile prin mâncare şi prin băutură şi a pus în trup o anumită putere în sensul de a aduna ce-i lipseşte şi de a lepăda ce-i de prisos. De altfel, în această lucrare căldura, care vine de la inimă dă naturii un mare ajutor. Potrivit celor pe care le-am aprobat mai înainte, într-adevăr mădularul cel mai important al omului viu este inima: prin suflarea ei caldă ea încălzeşte unul după altul toate mădularele din om. Dar prin puterea pe care o are, inima îşi mai împlineşte şi alte îndatoriri, căci aşa a fost voia Creatorului ca fiecare mădular să-şi aducă contribuţia sa şi să fie de folos şi altora pentru binele obştesc. De aici vine faptul că, aşezată dedesubtul şi înapoia plămânilor, prin continuitatea mişcării sale, inima asigură omului, pe de o parte lărgirea vinelor pentru inspiraţie, iar pe de alta, ridicând-o din nou, ajută la înlăturarea aerului primit prin expiraţie.

Şi tot de acolo provine şi faptul că fiind împreunată cu partea de sus a stomacului, inima îl încălzeşte pentru a-l ajuta în lucrarea lui şi anume nu-l aţâţă ca să aspire aerul, ci ca să primească hrana. Sunt apropiate una de alta cele două intrări, cea de aer şi cea de hrană, pe toată lungimea ele se urcă amândouă ca să se întâlnească pentru ca să se despartă apoi mai sus, unde termină amândouă într-o singură deschizătură şi o singură gură şi de unde pe o parte se face introducerea aerului, pe cealaltă a hranei. Când cobori însă mai jos, unirea celor două canale nu mai există deloc. Dintre ele, inima căzând tocmai la mijloc dă pe o deschizătură ceea ce trebuie pentru respirat, iar pe cealaltă cele necesare pentru mistuirea hranei. Căci cu substanţa lui aprinsă, aerul îşi caută ceva asemănător sieşi şi aceasta o găseşte în depozitul cu hrană, care cu cât e mai cald din cauza căldurii din jur, cu atâta sunt mai dorite substanţele care alimentează căldura si această dorinţă noi o numim "poftă".

* Din acest pasaj se vede că la vremea aceea nici ştiinţa şi deci nici Sf. Grigorie nu cunoştea bine alcătuirea anatomică a corpului omenesc.

Aerul nu stă liniştit nici după ce mădularul în care se cuprinde hrana şi-a luat destul din ea, ci, ca într-o turnătorie, aerul dizolvă materia nutritivă, care apoi se răstoarnă şi pătrunde ca într-o oală în conductele vecine. Aici urmează o separare între elementele mai grele şi cele mai curate, care fiind mai subţiate sunt împinse prin nişte canale spre intrarea în ficat, iar resturile de mâncare sunt împinse spre nişte conducte (intestine) mai largi, unde în numeroase încreţituri petrec un timp, dând de lucru şi celorlalte măruntaie. Dacă pereţii intestinului ar fi drepţi materiile s-ar evacua uşor, dar omul ar fi chinuit prea repede de pofta de mâncare şi omul ar trebui să nu mai lucreze altceva decât să se tot îndoape ca animalele.

Mai mult decât altele, ficatul are nevoie de aerul cald pentru a schimba în sânge substanţele umede, dar întrucât locul unde e situat el e departe de inimă (de altfel nu văd cum e cu putinţă ca, fiind principiu şi izvor de energie, să stea strâmtorat de alt mădular din jur), pentru ca organismul nostru să nu sufere din pricina depărtării de substanţa calorică, o conductă asemănătoare nervilor, pe care cunoscătorii o numesc "arteră", primeşte de la inimă aerul cald şi-l duce la ficat. El e în legătură cu inima în locul unde intră substanţele umede şi întrucât căldura ei face aceste organe să fiarbă, le înrudeşte şi pe ele cu focul dând sângelui culoarea focului. De acolo se desprind două canale îngemănate, amândouă în formă de tub; în ele se află, în prima aer, în a doua sânge, care au rostul de a uşura trecerea materiei umede produse de mişcarea căldurii. De acolo se răspândesc şi se împart pe întreg corpul mii de conducte şi ramificaţii care ajung la toate mădularele. Această unire a celor două principii de forţe vitale din cea care trimite căldura şi din cea care trimite umezeala prin corp le îngăduie să comunice puterii conducătoare toate însuşirile lor ca pe un dar de care nu se pot lipsi.

Şi acum aş vrea să-ţi vorbesc ceva de puterea localizată pe pieliţa creierului şi în creier. Să ne gândim numai la mişcările mâinilor şi ale picioarelor, la contractarea muschilor, la primirea în fiecare mădular a sufului animal făcute cu voia noastră[172]. Această putere care – asemenea unui plan premeditat – se dovedeşte a fi cauza activităţii şi a mişcării în această statuie plăsmuită din pământ, care suntem noi, elementele cele mai curate din substanţa calorică şi cele mai uşoare ale udului se unesc deplin în aceste două puteri pentru a hrăni şi a susţine creierul pe calea

172. "După cum ficatul e principiul sângelui şi inima principiul sufletului vital, tot aşa este şi creierul principiul sufletului animal, care dă mişcare corpului". Galen, *De dogm. Hipp. et Plat.*, VII, 3 (citat după J. Daniélou, *La création*... p. 240).

aburilor[173]. Aceştia ca să poată fi repartizaţi sunt făcuţi foarte mărunţi şi ung pe dedesubt pieliţa care înconjoară creierul; la rândul ei, aceasta, începând de sus în jos, are forma unui fluier şi prin vertebrele succesive aduce cu ea măduva pe care o conţine până la ultima vertebră cu care se încheie şira spinării. La toate încheieturile şi articulaţiile oaselor, la originea muşchilor, întocmai ca un vizitiu, ea comunică pornirile şi puterea mişcării ori a repausului. Cred că structura acestei constituţii s-ar fi căzut să apere mai bine pieliţa creierului. În cap, ea e încercuită de o apărare dublă a oaselor, pe când în vertebre ea e ocrotită singură de oscioarele în formă de spini şi de împletituri de toate felurile, din care e făcută şira spinării. Toate acestea le pun la adăpost de orice atingere.

În acelaşi fel s-ar putea asemăna ocrotirea inimii cu o cetate întărită: oasele care o acoperă îi dau o siguranţă foarte solidă. Şi anume: înapoi, spinii de pe şira spinării o apără de amândouă părţile prin omoplaţi. De o latură şi de alta, prin aşezarea coastelor jur-împrejurul ei, apără acest spaţiu de la mijloc greu de atins. În faţă, oasele sternului şi încheierea claviculei sunt puse parcă anume ca s-o apere şi de afară.

Mai întâlnim în noi ceva care se aseamănă cu ceea ce are loc în agricultură, când ploi puternice sau, viiturile apelor desfundă câmpiile cu prea multa lor umezeală. Să ne închipuim o livadă care hrăneşte în ea mii de pomi de toate soiurile precum şi alte plantaţii, a căror înfăţişare, calitate şi culoare variază de la unele la altele. Toate aceste plante îşi primesc umezeala din acelaşi loc şi puterea care pătrunde cu musturile pe fiecare din ele e una prin firea ei; în schimb fiecare plantă transformă această umezeală în chipuri diferite. Aceeaşi umezeală devine amară pentru pelin, în cucută ea se schimbă într-un suc ce poate aduce moartea; într-o plantă ea devine ceva, în alta altceva, de pildă în şofran, în balzam sau în mac. Într-una din ele devine căldură, în alta se răceşte, într-o a treia păstrează o temperatură mijlocie. În dafin, în mastic şi în alte plante de felul acestora ea dă un miros plăcut; în smochin sau în păr ea devine dulce la gust. În viţa de vie ea se schimbă în struguri şi în vin. În măr ea se schimbă în must, în trandafir în culorile cele mai frumoase, în strălucirea crinului, în albastrul viorelei, în culoarea purpurie a iacintului, în toate produsele minunate ale pământului, care încolţesc începând din una şi aceeaşi umezeală pentru ca mai târziu să se deosebească între ele după formă, după specie şi după calităţi.

173. "Există relaţii reciproce între cele trei organe: după cum inima încălzeşte ficatul de la care îşi primeşte hrana, tot aşa şi creierul mişcă inima şi ficatul, de unde îşi primeşte cele necesare traiului" (Galen, *De us. part.* XVI, 1), Daniélou, *ibidem*.

Tot astfel de minunăţii face şi natura, mai bine-zis natura lui Dumnezeu. Oasele şi cartilajele, vinele, arterele, muşchii, ligamentele, carnea, pielea, grăsimea, părul, glandele, unghiile, ochii, nările, urechile, şi toate celelalte elemente deosebite unele de altele, prin însuşirile lor, toate îşi găsesc hrana într-un singur aliment care li se potriveşte fiecăruia în chip diferit. Îţi vine să spui că alimentul cerut de fiecare organ se transformă după specificul acestuia şi se potriveşte însuşirilor lui ca să se schimbe în aceeaşi natură ca şi el. Dacă acest aliment se află în ochi, el se amestecă cu acea parte care-i în stare să vadă şi se împarte în tot atâtea ţesuturi care se află în jurul lui. Dacă se răspândeşte în jurul urechii el se uneşte cu organul auzului: dacă-i pe limbă se face limbă, dacă-i pe os se întăreste, dacă-i pe măduvă se înmoaie, dacă e pe nervi se întinde cu ei, se împrăştie pe toată suprafaţa corpului; trece şi în unghii, se micşorează în aburi ca să dea naştere părului. Dacă-i adus în vine întortocheate dă un păr des şi ondulat, dacă aburii ies direct, părul e lins şi drept.

Dar văd că vorba noastră s-a rătăcit de la subiect pe măsură ce m-am adâncit în lucrările naturii, despre care am încercat să vă dau doar o descriere scurtă despre felul şi numărul elementelor din care e compusă mai întâi fiecare parte din fiinţa noastră, apoi cele care au fost făcute pentru ca viaţa noastră să fie cât mai plăcută şi, în al treilea rând, tot ce a mai putut intra în discuţie în această parte primă a scrierii noastre.

Scopul nostru a fost să arătăm că, asemenea unei seminţe, principiul în stare să producă organismul nostru, nu-i nici un suflet lipsit de trup şi nici un trup neînsufleţit, ci încă de la început noul născut provine din trupuri însufleţite şi vii. Natura omenească îl primeşte şi-l creşte la sine cu mijloacele ei, ca o doică bună. Hrăneşte şi o parte şi cealaltă parte din fiinţa sa, după cum şi când e vorba de dezvoltarea lui se vede limpede că-i vorba atât de suflet cât şi de trup. Încă de la început, în vreme ce trupul fusese plăsmuit după un plan bine chibzuit, natura ajută să apară în el puterea sufletului, care de altfel e înnăscută în el, e drept la început într-un chip mai întunecat, dar apoi strălucind pe rând, pe măsură ce se desăvârşeşte organismul trupesc. S-a întâmplat aici ceea ce se poate vedea la sculptori: să zicem că artistul îşi face planul de a sculpta în piatră un om viu. După ce l-a conturat bine în mintea sa, el crapă mai întâi piatra din care vrea să-l sculpteze, apoi cioplind în jur cele ce i se pare că sunt în plus ajunge la momentul când schiţa arată brut trăsăturile mari ale modelului, după care chiar şi un om mai puţin cunoscător poate deduce care era

planul artistului. Cu timpul lucrarea se apropie și mai mult de ceea ce el își pusese în gând, iar când a exprimat în masa aceea de piatră toate amănuntele planului schițat, atunci lucrarea e terminată: piatra care înainte fusese un bloc fără formă, a devenit acum un leu sau orice altă lucrare pe care a plănuit-o artistul. Blocul nu și-a schimbat masa, ci s-a schimbat doar ideea, care prin muncă a pătruns în masa de piatră.

Să ne închipuim cum decurge un asemenea proces și în domeniul sufletului și atunci nu ne vom îndepărta prea mult de adevăr. Natura, care săvârșește totul cu iscusință, primește în ea o materie de același fel adică acest element ieșit și pe care o numim împreună cu el "statuie". După cum la lucrarea în piatră există o clipă în care apare ideea, mai întâi întunecată, dar apoi desăvârșită când lucrarea s-a terminat, tot așa și la modelarea ființei noastre, idealul pe care sufletul trebuie să-l realizeze nu se face decât pe măsură ce progresează și desăvârșirea trupului în chip ideal nedesăvârșit într-un corp nedesăvârșit, în chip desăvârșit în trupul desăvârșit.

Acest ideal și-ar fi atins desăvârșirea încă de la început dacă natura n-ar fi fost schilodită prin păcat. Așa se face că în urma faptului că noi împărtășim felul de naștere animalic și supus patimii împiedicând chipul lui Dumnezeu să strălucească curând în noi, numai în urmași își găsește drumul spre înălțare, dar și atunci prin însușirile materiale și animalice ale sufletului său. O astfel de învățătură propovăduiește și marele Apostol atunci când le scrie Corintenilor:[174] "Când eram copil vorbeam ca un copil, simțeam ca un copil și judecam ca un copil". De aceea prin introducerea în om a unui suflet diferit de sufletul de copil se alungă obișnuințele de a judeca cele ale copilăriei și nici nu apar așa cele ale bărbatului desăvârșit, ci același suflet dovedește la unul o stare de imperfecțiune, pe când la altul una de perfecțiune. Despre ființe, când se nasc și cresc zicem că trăiesc. Întrucât au în ele viață și se mișcă în chip firesc nu putem spune că ele ar fi neînsuflețite; cu toate acestea nici nu putem zice că au un suflet desăvârșit; activitatea vitelor nu poți s-o numești altfel decât cu totul "fizică" întrucât ea nu se poate ridica nici măcar la mișcările vieții senzitive. Vietățile necugetătoare mai adaugă la această formă încă una, anume, pe cea "psihică" (bazată pe simțuri, pe instincte), dar nici aceasta nu atinge desăvârșirea, pentru că nu are în ea darul cugetării și al gândirii. Tot așa vom spune că sufletul adevărat și desăvârșit numai al omului poate fi și că el se face cunoscut doar prin faptele sale. Dacă și alte viețăți au parte de viață e un abuz obișnuit de a spune că și ele au un fel de "suflet" căci dacă sufletul lor nu-i

174. I Cor. 13, 11.

desăvârșit, el posedă câteva din însușirile activității "psihice", care după cum învățăm din istorisirea nașterii omului cea plină de taine pe care ne-a lăsat-o Moise (antropogeneza mistică)[175] au devenit parteneri ai omului în urma înrudirii lor cu ființele ce trăiesc în patimi.

De aceea Pavel sfătuiește pe cei care vor să audă, să tindă după desăvârșire, arătându-le și calea prin care si-ar putea atinge ținta acestor strădanii: el le spune să se dezbrace de omul cel vechi și să se îmbrace în omul cel nou[176], al acestui om reînnoit după chipul Celui care l-a zidit.

Să ne reîntoarcem, dar, la această frumusețe a asemănării dumnezeiești, în care la început Dumnezeu a creat pe om atunci când a zis: "Să facem om după chipul și asemănarea Noastră"[177].

Lui Dumnezeu să fie mărirea și puterea în vecii vecilor. Amin.

175. În text.
176. Ef. 4, 22; Col. 3, 9.
177. Fac. 1, 26.

CUVÂNT APOLOGETIC LA HEXAIMERON, CĂTRE FRATELE SĂU PETRU

Ce ai de gând cu mine, omule al lui Dumnezeu? De ce mă îndemni la lucruri care întrec puterile omenești și care nu numai că sunt cu neputință de împlinit, ci după părerea mea, eu nici nu aș putea crede că s-ar putea realiza în chip ireproșabil? Căci tu te duci cu gândul până la cele pe care marele Moise le-a scris sub inspirație dumnezeiască cu privire la facerea lumii și care, la prima privire, s-ar părea că se contrazic întreolaltă, iar eu să le prezint într-o altă ordine, pe care s-o arăt mai potrivită și mai apropiată de înțelesul Sfintelor Scripturi și aceasta după ce se știe că toți care au cunoscut dumnezeiasca cugetare a acestui sfânt părinte au admirat-o, spunem noi, pe bună dreptate. Or, tocmai legătura pe care el o face între grăuntele și spicul provenit din el ne dovedește că nu există; ba mai mult, tocmai acea legătură pe care el o presupune c-ar exista între lucruri, tu spui că în referatul lui Moise acestea s-ar deosebi prin putere și mărime, prin frumusețe și prin varietatea speciilor față de cele care au fost prezentate într-un studiu mai amănunțit al marelui Vasile, întrucât cele pe care Moise le-a cuprins și le-a explicat doar în câteva cuvinte, pe acelea dascălul nostru le-ar fi lărgit și le-ar fi îmbogățit, documentându-le cu o subtilă filosofie, care nu formează numai un spic, ci o adevărată coroană de crengi ca și ceea ce a crescut din grăuntele de muștar[1], despre care ne vorbește pilda despre împărăția cerurilor. Căci în sufletul celui care îl primește, acesta crește și se face pom în stare să adune în el cugetări din toate părțile, îmbogățindu-le, în loc de ramuri, cu dogme și cu bune orânduieli, ajungând să crească și să se înalțe în așa fel încât, asemenea păsărilor din Evanghelie, sufletele îmbunătățite și înălțate să-și poată face cuiburi pe astfel de ramuri. Răspunsul pe care-l dăm întrebărilor vieții e ca un fel de cuib în sufletul nostru, în care mintea mereu chinuită de grijile trecătoare și de tot felul de îndoieli, odihnește parcă obosită după ce a zburat rătăcită în lumea largă.

Dar în definitiv cum s-ar putea compara răsadul firav al cugetărilor mele cu copacul unor gândiri atât de înalte și de adânci? Cred că nici tu nu-mi poți cere așa ceva, dar nici eu n-aș îndrăzni să încerc vreodată să mă

1. Matei 13, 31-32.

împotrivesc strădaniei, pe care a dovedit-o părintele și dascălul nostru Vasile[2]. De aceea voi imita mai curând isprăvile[3] grădinarilor care sunt în stare să scoată de pe același pom roade diferite, iar modul de a lucra al acestor grădinari este acesta: un altoi mititel tăiat de pe un alt pom e introdus cu coajă cu tot în trunchiul altui pom în așa fel încât altoiul să se potrivească și să se împreune cu coaja acestuia, ca să se poată hrăni astfel cu sucul firesc al noului pom și în chipul acesta el crește și produce ramuri după soiul altoiului[4]. Tot așa voi face și eu, ca și cum aș altoi germenul sau vlăstarul nobil pe un pom de calitate mai slabă implântând în marele pom al înțelepciunii aduse de dascălul nostru ceva din plusul pe care mi-l îngăduie orice prilej, căutând să întăresc și mai mult, prin sucul introdus, *virtutea pomului și a ramurilor lui*. Căci sunt de părere că unii n-au înțeles așa cum trebuie cele spuse de Vasile despre facerea lumii în răstimp de șase zile, pentru care l-au și învinuit că n-ar fi explicat limpede cum se face de-a vorbit despre crearea soarelui abia după ce au trecut trei zile fără să spună că acesta a fost creat deodată cu celelalte stele, din care motiv nu s-ar putea explica încheierea unei zile dacă în ea nu s-au specificat răsăritul și apusul soarelui, întrucât, chipurile, apusul soarelui formează seara, iar răsăritul, dimineața zilei.

Tot astfel, neînțelegând crearea celor două ceruri, ei nu pricep de ce Apostolul (Pavel) a vorbit și de un al treilea cer[5], de aceea susțin că în această privință lucrurile nu sunt limpezi. Or, întrucât stă scris, zic ei, că la început a fost creat doar un singur cer, iar după aceea se vorbește și de crearea unui al doilea cer, prin care se înțelege tăria cerului, urmează că în afară de aceste două ceruri de care vorbește Moise nu se poate cugeta că ar mai exista și un al treilea nici după ce a fost creată tăria și nici înainte de crearea celui de la început. Căci dacă cerul a fost creat încă de la început, atunci e limpede că de atunci și-a luat început și creația, căci nu i s-ar fi dat numele de "început" dacă înaintea cerului ar fi existat o altă începătură, bine știind că ceea ce este pe locul al doilea nu poate nici să fie pe locul *prim nici să fie categorisit ca atare*.

Și cu toate acestea Pavel pomenește și de un al treilea cer chiar dacă facerea lumii nu știe de așa ceva. Or, atunci nici cele pomenite nu constituie o contradicție. Dar cei care vorbesc astfel de lucruri mi se pare că n-au cercetat adevăratul scop al învățăturii pe care ne-a lăsat-o părintele nostru, care a vorbit despre ea în fața mulțimii adunate în Biserica înțesată, căutând să se facă înțeles într-un grai potrivit puterii lor de

2. Cuvintele de respect față de fratele Vasile și de sora Macrina abundă în multe locuri.
3. Termen obișnuit la Sf. Grigorie, cu sensul de "lucrare minunată", chiar de "minune" (Migne P.G. 46, 349; 920; 956).
4. *E interesant sistemul de altoire, așa cum îl cunoaște Sf. Grigorie.*
5. II Cor. 12, 2.

pricepere. Între atâția ascultători se găseau și din cei care puteau urmări discuții mai înalte, dar cei mai mulți nu erau în stare să priceapă amănuntele învățăturii creștine, întrucât erau oameni mai simpli, meseriași ori credincioși care se îndeletniceau cu lucruri de toate zilele ori femei nedeprinse deloc cu astfel de preocupări, ca să nu mai vorbesc de tineri cu minte fragedă ori de bătrâni înaintați în vârstă, care aveau nevoie cu toții de educație și de îndrumare ușor de înțeles ca să prindă puteri noi, pentru ca, odată cunoscând cele create și admirând măreția lor, să le poată cunoaște și să se apropie de Creatorul și Făcătorul tuturor. De aceea dacă ținem socoteală de limbajul pe care l-a folosit marele nostru dascăl în legătură cu scopul pe care și l-a fixat, atunci ne vom convinge și mai sigur. Căci Vasile nu s-a angajat într-o luptă de cuvinte înalte și nici nu s-a încurcat în discuții pătimașe pentru rezolvarea cine știe căror probleme, ci prin cea mai simplă explicare a cuvintelor și-a potrivit în așa fel vorbirea apropiindu-se de puterea modestă de înțelegere a ascultătorilor săi încât, ținând seama, pe de o parte, de unele teze ale învățăturii filosofice profane, pe de altă parte să ridice la sine și pe cei cărora se adresa, mulțumind în felul acesta până și pe cei mai pretențioși, pentru că felul lui de a vorbi îl gustau deopotrivă atât mulțimile celor simpli, dar determina și admirația celor învățați. Iar dacă așa ca pe muntele Sinai, lăsând mai jos poporul, tu ai dori să-ți înalți mintea, să intri împreună cu Moise[6] în norul contemplării lucrurilor ascunse, unde el a văzut lucruri care nu se pot vedea și nici auzi sau exprima prin cuvinte, dorind astfel să cunoști rânduiala neschimbabilă lăsată tuturor creaturilor și să știi cum au fost create cerul și pământul, atunci vei înțelege că în timp ce lumea a izvorât din porunca lui Dumnezeu când a zis: "să fie lumină"[7], întunericul a existat fără porunca Lui.

De aceea, dacă e vorba să explicăm cum s-a făcut tăria cerului și cum să deosebim durata zilei de cea a nopții, atunci de ce va mai fi fost nevoie să mai fie creat și soarele? Și dacă încă de la început au fost create atât pământul cât și cerul, atunci cum s-ar mai putea înțelege că "pământul era netocmit și gol"?[8]. Doar bine se știe că între înțelesul cuvintelor "a crea" și "a face" sau "a plăsmui" nu-i nici o deosebire. Iar dacă a "crea" și a "face" sunt unul și același lucru, atunci cum s-ar mai putea spune despre vreo "făptură" că e necreată? Și tot astfel stau lucrurile și cu nedumeririle legate de "apă", ca și cum n-ar fi cu putință să existe apă și în sferele cele mai presus de ceruri. Nu pricepi cum poate sta curbată această masă umedă și să nu curgă în jos din părțile mai înclinate ale tăriei sau ale sferei cerești? Sau cum să fie cu putință ca apa să stea în loc, după ce însăși firea ei este

6. Ieșire 19, 17-25; 24, 12-14.
7. Facere 1, 3.
8. Facere 1, 2.

nestatornică și pornită mereu să-și schimbe baza, lunecând mereu mai jos? Cum să nu se scurgă apa cea atât de sensibilă la schimbarea echilibrului ei, din moment ce nicicum nu poate fi oprită și nu se lipește de ceva dacă e pornită să plece și nu-i zăgăzuită?

Dar pentru căutătorii de contradicții[9] până și felul cum se consumă apa le pare ceva de necrezut socotind că apele izvoarelor, ale râurilor, mărilor și lacurilor se înfățișează totdeauna în aceeași măsură și la aceeași înălțime exceptând doar unele izvoare, în care ele cresc sau scad din pricina mulțimii ploilor, a ninsorilor sau torentelor ivite pe fața pământului, căci, zic ei, se constată limpede că în cele din care curg în continuu destule râuri, nu are loc nici o creștere și nici o descreștere, așa că volumul apei nu scade deloc. Și cu toate că mereu se cheltuiește, totuși ea nu se poate explica de ce rămâne în continuu în aceeași cantitate[10].

Dar nici focul, care are o fire proprie și anume ca să consume apa, nici el nu-i supus nici fenomenului de creștere, nici celui de descreștere, căci cu toate că se cheltuie arzând, totuși firea lui nu dispare.

Drept aceea dacă vei cugeta la aceste lucruri și la altele asemenea lor, nevoindu-te spre cele mai înalte culmi, dorind chiar să vezi și cele despre care se spune că le-a văzut Moise când a fost răpit în nori[11], te-aș sfătui, frate dragă, să nu privești spre altceva, ci spre harul care sălășluiește în tine și spre Duhul descoperirii dobândite prin rugăciuni, singurul care îți va lămuri adâncimile tainelor celor dumnezeiești. Iar pentru că, după legea apostolică, "datori suntem să slujim unul altuia cu dragoste"[12] – căci ce poate fi mai de laudă decât slujirea? – și să trecem de la porunci la fapte, voi încerca pe cât voi putea să răspund pe scurt cu ajutorul rugăciunilor Tale, la întrebările pe care mi le-ai pus. Dar înainte de a purcede la acest lucru, trebuie să mărturisesc că în nici o privință eu nu voi propovădui vreo învățătură protivnică celei spuse de Sfântul Vasile în cugetările lui despre facerea lumii chiar dacă șirul argumentării mele va urma alt mers. Învățăturile lui le voi respecta ca pe unele care urmează îndată după cuvântul inspirat al Testamentului, iar pe ale mele oricine le va citi și va găsi că ar conține ceva ce nu se încadrează în părerea obișnuită a Bisericii, să nu le socoate nimeni altceva decât niște încercări de studiu, dar care n-ar vrea să supere pe nimeni, dacă peste tot ar afla cineva c-aș fi exprimat vreo învățătură discutabilă. Căci cuvântul meu nu vreau să pară dogmă, cum s-ar putea protivnicii să caute prilej să ne atace, ci mărturisesc că prin această scriere nu transmit o învățătură despre modul cum trebuie făcută

9. Aluzii la ereticii anomei, care au căutat tot felul de subterfugii, dorind să scoată dovezi că Fiul lui Dumnezeu este "creatură".
10. Idee similară și în tratatul *Despre facerea omului*.
11. Ieșire 24, 12–18.
12. Gal. 5, 19.

o adevărată interpretare, ci am făcut doar o simplă încercare în legătură cu această problemă. De aceea să nu aştepte nimeni de la mine, în legătură cu cele afirmate de Sfânta Scriptură şi apoi şi de dascălul nostru şi care par a fi conforme cu învăţătura creştină, că eu m-aş lăsa convins de părerile altora. Pe de altă parte, scopul meu nu este acela de a împăca numai poziţii care par potrivnice una alteia. Drept aceea să mi se îngăduie ca în vederea unui scop propriu să examinăm mai amănunţit înţelesul Scripturilor şi singura grijă aceasta să fie: plecând numai de la un text sfânt, aşa cum îl avem în Scriptură, să scoatem o concluzie clară în legătură cu ordinea şi însuşirea lucrurilor create.

Spune, aşadar, pe de o parte, Scriptura: "La început a făcut Dumnezeu cerul şi pământul"[13] şi continuă apoi cu toate celelalte privitoare la facerea lumii iar, pe de altă parte, tot aşa le istoriseşte şi "Exaimeronul" Sfântului Vasile. Cred, însă, că înainte de a începe examinarea celor descrise acolo, un lucru trebuie să ne fie limpede: anume că în firea dumnezeiască puterea divină conlucrează deplin cu voinţa Lui în aşa fel încât măsura puterii lui Dumnezeu se acoperă cu însăşi voinţa Lui, iar această Voinţă este în acelaşi timp înţelepciunea Lui. Însuşirea de căpetenie a Înţelepciunii cere ca să nu existe nimic necunoscut în legătură cu felul în care au fost create toate. Deodată cu cunoaşterea a apărut şi Puterea, aşa fel încât în acelaşi timp a ştiut şi ce trebuie să creeze, dar totodată puterea creatoare a şi ajutat ca cele cunoscute să se şi realizeze, cele cugetate transformându-se în lucrare, nerămânând nici una neîmplinită din câte au fost concepute, ci arătându-se că în tot timpul lucrarea s-a contopit şi s-a unit cu voinţa. Căci la Domnul voinţa e în acelaşi timp şi putere, aşa că oricâte făpturi au fost concepute de El a fi aduse la viaţă, toate au fost chemate la existenţă aşa cum au fost gândite. De aceea toate câte sunt în Dumnezeu, sunt cugetate în acelaşi timp ca stând la temelia creării tuturor făpturilor, atât Voinţa, cât şi Înţelepciunea şi Puterea Domnului.

Aşa stând lucrurile, nimeni să nu se tulbure chinuindu-se să afle cum şi care este originea materiei, punând mereu întrebări de felul acestora: dacă Dumnezeu este nematerialnic, atunci de unde a apărut materia? sau: ce mărime poate avea ea dacă provine din ceva care n-are nici o dimensiune? cum poate ieşi ceva văzut din ceva nevăzut? sau peste tot: cum se poate ca dintr-o singură fiinţă ce nu poate fi nicicum descrisă să-şi tragă originea ceva ce se caracterizează prin mulţime şi mărime? sau altfel spus, acestea şi toate altele de acest fel din cele ce se văd la lucruri nematerialnice, în ce fel şi de unde le-a putut produce Cel care în firea Sa n-are nimic de felul acesta?

13. Facere 1, 1.

La fiecare în parte şi la toate aceste întrebări în general răspunsul nostru este unul şi acelaşi: anume, că nu putem presupune nici că înţelepciunea lui Dumnezeu ar fi neputincioasă şi nici că puterea Lui ar fi lipsită de înţelepciune, ci că se poate dovedi că ele sunt unite în mod deplin atât când apar la un loc toate aceste însuşiri, cât şi atunci când vorbim numai de una din ele. Căci s-a dovedit prin puterea faptelor cât de înţeleaptă este voinţa Domnului, dar în acelaşi timp şi puterea Lui lucrătoare a fost dusă la îndeplinire printr-o voinţă înţeleaptă. Or, dacă în El sunt prezente în acelaşi timp atât înţelepciunea cât şi puterea, atunci desigur că nu-I era necunoscut nici felul în care se afla materia la facerea lumii şi nu-I lipsea nici puterea de a face ceea ce cunoştea.

Aşadar, dacă Dumnezeu poate totul, înseamnă că atunci când a creat lumea, din vrerea Lui deopotrivă de înţeleaptă şi de atotputernică, El a pus în ea toate însuşirile fizice de uşor şi de greu, de dens, rar, moale, aspru, umed, sec, rece, cald, dându-i culoare, formă, limită, distanţă. În ele însele toate acestea sunt tot atâtea simple idei şi noţiuni şi nici una din ele nu formează materia, ci ea e prezentă abia când sunt adunate toate acestea laolaltă. Or, dacă Dumnezeu cunoaşte dinainte şi poate totul în chip desăvârşit, atunci poate că ne apropiem cumva de acea grăitoare expresie a lui Moise "în general" (căci aşa găsim în varianta lui Aquila în loc de "la început") a făcut Dumnezeu cerul şi pământul. Căci întrucât proorocul a compus cartea Facerii mai ales pentru ca să servească drept introducere la cunoaşterea lui Dumnezeu, ceea ce formează propriu-zis scopul propus de Moise: ca pe cei înlănţuiţi şi orientaţi după simţuri să-i ducă prin cele văzute la cele ce nu pot fi înţelese prin simţuri, iar cunoaşterea cerului şi a pământului ne-o poate mijloci însăşi privirea lor, de aceea în loc să le mai pomenim separat pe fiecare, Moise a pomenit numai limitele lor generale pentru ca, rezumând toate câte au fost făcute de Dumnezeu, să cuprindă şi pe cele câte se află între aceste limite şi în loc să spună că Dumnezeu a făcut toate deodată, a spus Dumnezeu a făcut "în general" sau "la început" cerul şi pământul. În fond, prin amândouă aceste expresii înţelesul este acelaşi, căci "începutul" şi "generalul" înseamnă acelaşi lucru întrucât prin cuvântul "în general" sau "în rezumat" se arată că toate au fost făcute deodată, iar expresia "la început" vrea să spună că toate au fost create îndată, fără nici o amânare, căci cuvintele "la început" nu suferă să ne gândim la vreo trecere de vreme. Aşa cum punctul formează începutul liniei, iar atomul părticică dintr-un întreg, tot, aşa şi clipa este începutul timpului.

Aşadar faptul că universul a fost adus la viaţă deodată de către puterea negrăită a lui Dumnezeu a fost desemnat de Moise prin cuvintele "la început" sau "în general" tocmai pentru a exprima adevărul că toate au fost create

de Dumnezeu: prin cele dintâi se exprimă o graniță sau un moment de când încep fápturile, dar în chip tacit se arată și cele ce se cuprind în granițele sau extremele respective. "Graniță" desigur în înțelesul pe care ni-l dau simțurile, care nici nu coboară mai jos decât pământul, dar nici nu trec dincolo de cer. Ca să înțelegem acest lucru trebuie să admitem, că la un moment dat a început facerea lumii, că adică Dumnezeu a găsit de bine să aleagă deodată atât clipa și temeiul căci avea și puterea de a crea întreaga lume, așa încât din primul avânt al voinței Sale El a rânduit cum să fie ființa fiecărei făpturi, așa cum sunt cerul, văzduhul, stelele, focul, aerul, marea, pământul, viețuitoarele, plantele, așadar toate câte le-a văzut cu ochiul Său dumnezeiesc și pe care le-a găsit de bune după temeiurile atotputerniciei Sale ca unul care "știe toate mai înainte de ce se face"[14], după cum zice proorocul. Iar în puterea și înțelepciunea cu care a știut să Se dăruiască pentru desăvârșirea fiecărei făpturi create s-a urmat o oarecare rânduială și ordine logică așa încât din întreaga mulțime a acestor făpturi, una s-a desprins – focul – și a apărut ea cea dintâi. Apoi, după ea, au apărut a doua, apoi a treia și a patra și a cincea și așa mai departe, desigur nu apărând la noroc și la întâmplare, fără rânduială și pe fugă, ci precum cerea să se urmeze – rânduiala necesară a firii, așa ni se istorisește în meditația temeinică asupra învățăturilor firești că au fost create toate. Folosind, așadar, un anumit limbaj după porunca lui Dumnezeu atunci când descrie crearea fiecărei făpturi, desigur că proorocul a procedat drept și cuviincios, căci în tot ce s-a făcut cu rânduială și cu înțelepciune se resimte parcă însuși glasul lui Dumnezeu.

Întrucât nu cunoaștem ce este în Sine ființa lui Dumnezeu, dar înțelegem cu mintea noastră ce este înțelepciunea și atotputernicia Lui, atunci avem credința că totuși în cugetul nostru noi am înțeles ce este Dumnezeu. De aceea, atunci a fost vorba de crearea lumii întregi, înainte de a se fi arătat cum au fost create singuraticele făpturi, totul era încă în întuneric pentru că încă nu se arătase strălucirea focului, ce era ascuns sub particulele materiei. Căci după cum pietrele de mozaic nu sclipesc când stau ascunse în întuneric cu toate că au putere lucitoare, având darul de a străluci în chip natural, în schimb, când se ivesc laolaltă parcă ar produce foc, așa ies scânteile din ele și abia atunci se vede adevărata lor strălucire, tot așa zăceau oarbe și întunecate toate, înainte de a se fi arătat la lumină ființa lor cea limpede și strălucitoare. După cum printr-o singură mișcare a voinței dumnezeiești toată firea care stătuse până atunci nemișcată, toate stihiile ei fiind parcă pietrificate laolaltă, iar focul împrăștiat pretutindeni mocnea și el încă la întuneric pentru că nu-l ajuta materia neputincioasă, tot așa când s-a trezit puterea Lui spirituală și viguroasă, atunci dintr-odată a apărut și începutul și avântul de creare a

14. Isaia, 42.

tuturor făpturilor din lume, încât până și cele care mai înainte erau mai greoaie, au apărut dintr-o dată strălucind toate de lumină. Aceasta s-a făcut, pe temeiul înțelepciunii, prin puterea Creatorului, care a hotărât, potrivit descrierii lăsate de Moise, și a zis "să fie lumină și s-a făcut lumină"[15] pentru că, după părerea mea, la Dumnezeu cuvântul e în același timp lucrare și faptă. Pentru că tot ce s-a făcut cu socoteală și tot ce pleacă de la Dumnezeu, nimic nu-i fără chibzuință, fără rânduială, ori la întâmplare. De aceea trebuie să credem că la temelia tuturor lucrurilor existente zace câte un temei rațional și creator chiar dacă acesta întrece cu mult puterea noastră de înțelegere.

Ce anume a spus Dumnezeu atunci când a rostit, în chip poruncitor o astfel de vorbă, cred că nu e ceva necuviincios la adresa Lui atunci când o pun în legătură cu planul tainic al creației. Căci și marele David cam astfel s-a gândit când a spus: "toate întru înțelepciune le-ai făcut"[16] întrucât cuvintele rostite în chip poruncitor la creație, pe care Moise le-a desprins din însuși glasul lui Dumnezeu, le-a raportat și David tot la creație dar le-a pus în legătură cu înțelepciunea ce i se înfățișa înaintea ochilor. De aceea, a spus el: "și cerurile spun mărirea lui Dumnezeu"[17], cu alte cuvinte, sublinierea în chip meșteșugit a armoniei; asistăm de-a dreptul la un fel de spectacol, în fața căruia se folosește un alt grai decât cel potrivit, mai ales la cei învățați. Căci afirmând că "cerurile spun mărirea lui Dumnezeu și facerea mâinilor Lui o vestește tăria" el și învață pe cei mai greoi la înțelegerea acestui fel de cuvinte, ba poate că din câte spun cerurile ei așteaptă să prindă chiar măcar un ecou sau vreun cuvânt și mai articulat atunci "nu sunt graiuri, nici cuvinte, ale căror glasuri să nu se audă"[18] pentru ca să arate că înțelepciunea care se desprinde din creație este cuvânt sfânt, chiar dacă acest lucru nu e afirmat apăsat.

Și iarăși Moise spune că Dumnezeu pusese în gura lui câteva glăsuiri minunate ca să însoțească facerea de minuni când trebuiau să iasă din Egipt, iar același David le-a explicat cu mult mai măreț decât le-ar fi crezut cineva, căci zice: "Pus-ai în ei cuvintele semnelor și minunilor Lui în pământul lui Ham"[19]. Prin acest cuvânt proorocul a dovedit foarte deschis că puterea cu care s-au săvârșit acele lucrări minunate nu s-a dovedit a fi confirmată în primul rând prin cuvinte, ci dădea să se înțeleagă că puterea lor a constat îndeosebi în semnele care însoțeau faptele.

Așadar și în acest caz puterea luminătoare a luat-o înainte și prin iuțeala și vrednicia firii sale s-a despărțit repede de toate celelalte făpturi străine de firea sa, așa că în scurtă vreme toată ființa ei s-a pătruns de

15. Facere 1, 3.
16. Ps. 103, 25.
17. Ps. 18, 1.
18. Ps. 18, 3.
19. Ps. 104, 26.

puterea de a reflecta și a emite lumină. Pricina pentru care lucrarea s-a făcut vie ca focul numai Dumnezeu o poate spune, singur El a pus în ea puterea de strălucire și de luminare, fapt pe care-l mărturisește și marele Moise în Scriptura sa atunci când spunea: "Și a zis Dumnezeu, să fie lumină"[20], dând să se înțeleagă, cred, prin aceasta că cuvântul dumnezeiesc este lucrarea luminii care întrece orice cugetare omenească. De regulă noi oamenii privim numai spre cele create și ne entuziasmăm numai de ceea ce percepem prin simțuri. Acolo însă unde focul arde pe ascuns, repede se reface, înălțându-se din nou, fie așa cum se ciocnesc pietrele de mozaic, fie dacă focul e ațâțat prin alt contact, iar ceea ce este acea putere, cea care se ascunde în el, mistuie și pustiește, dar în același timp și luminează văzduhul cu flacăra lui, fără s-o poată preciza și s-o cuprindem cu mintea, ci spunem că rostul unei lucrări atât de uimitoare îl poate ști singur Dumnezeu, care printr-o socoteală ascunsă a puterii lui a lăsat să se producă lumină din foc. Căci, în acest fel mărturisește Moise prin cuvântul său zicând: "Și a zis Dumnezeu: să fie lumină. Și s-a făcut lumină. Și a văzut Dumnezeu că este bună lumina"[21].

Într-adevăr, numai Dumnezeu putea ști că lumina, așa cum a creat-o, este ceva bun, pe când sărăcia firii noastre își îndreaptă privirile numai spre cele create. Iar ca să-și dea seama de ce decurg lucrurile așa, omul nu-i nici în stare să priceapă și nici de ce laudă și el tocmai astfel de lucruri: aceasta pentru că, de fapt, noi lăudăm ceea ce cunoaștem, iar nu ceea ce nu cunoaștem. Se zice apoi mai departe: "A văzut Dumnezeu că lumina este bună. Și a despărțit Dumnezeu lumina de întuneric"[22]. Și aici, din nou, potrivit unei rânduieli firești și unei armonii care se realizează parcă în chip necesar, Moise se urcă cu gândul la aceeași lucrare dumnezeiască a creației, învățând pe urma celor spuse – după părerea mea – că cele care fuseseră cunoscute dinainte de înțelepciunea lui Dumnezeu urmau să vină la viață neapărat într-o anumită ordine și înșiruire. Căci întrucât acea fire luminoasă și cu putere de a aduce lumină tuturor era deja semănată și împrăștiată în fiecare părticică urmând să alerge fiecare și să se unească cu cele care le sunt înrudite, a urmat în chip necesar că celelalte stihii au rămas, iar sub această "umbră" înțelegem întunericul. Și pentru ca cineva să nu pună pe seama întâmplării cele ce au fost create rând pe rând, Moise a spus că Dumnezeu însuși este Cel care a lucrat așa, făcând uz la creația fiecărora de însăși puterea Lui creatoare. Pe de altă parte, din câte se vede, e limpede pentru oricine că însușirile focului sunt iuțeala, tinderea spre

20. Facere 1, 3.
21. Facere 1, 3-4.
22. Facere 1, 5.

înălțime și mobilitatea continuă. Se pare că astfel de fapte prin acest principiu trebuie înțelese, în schimb celelalte au fost descrise de Moise sub formă de istorisire. De pildă, "și s-a făcut seară și s-a făcut dimineață". Cine nu știe că lucrurile create se înțeleg în două feluri: unele prin rațiune, altele prin simțuri[23] și atunci întreagă strădania legiuitorului se îndreaptă într-acolo nu ca să expună ceea ce se percepe prin rațiune și prin simțuri, ci ca să ne arate tocmai prin cele ce se văd cum se pot împodobi chiar și cele sensibile.

Întrucât prin firea sa focul tinde mereu să se înalțe ușor, repezindu-se într-o clipită ca o săgeată pornită din sânul unor stihii străine parcă mai repede decât te-ai fi putut gândi, deși ființa lui poate dispărea apoi ca gândul, iar în mersul lui trece repede și neregulat prin celelalte stihii înrudite, totuși în ființa lui el nu se amestecă cu celelalte stihii pe care le sesizează simțurile noastre, dar după ce a ars mereu spre înălțime, la urmă totuși cade la pământ. Forțat parcă de o putere firească neobișnuită, el nu mișcă spre direcții neregulate ca celelalte stihii, ci se poate furișa uneori în formă de cerc dar și spre marginile cele mai extreme ale naturii pe care o observăm cu simțurile, mai ales însă întorcându-se mereu în sus. De aceea și Moise, după ce a urmărit cu rațiunea mișcarea focului nu spune că lumina pe care a creat-o a rămas într-un singur loc, ci înconjurând printr-o mișcare bruscă masa obiectelor mai dense, a luminat și ținuturile umbrite până atunci, părăsind cu totul pe cele întunecate.

Poate că tocmai schimbarea alternativă de la lumină la întuneric, așa cum s-a petrecut acolo jos, la intervale anumite de timp să fi îndemnat pe Moise să spună că întrucât nimic din câte s-au înșirat, nu s-au petrecut la întâmplare și nici nu-și datorează existența altor cauze, ci lui Dumnezeu însuși, de aceea chiar și numirile de zi și de noapte provin de la Dumnezeu. De aceea zice: "Și a numit Dumnezeu lumina ziuă și întunericul l-a numit noapte"[24]. Întrucât puterea luminii nu reușea să stea de la sine nemișcată atunci când lumina străbătea în rotirea ei ținuturile superioare, a fost necesar ca părțile de jos să rămână în întuneric deoarece, cum e și firesc, materiile mai dense nu pot fi străbătute de lumină. În felul acesta, retragerea luminii a fost numită seară. Și iarăși, în timp ce strălucirea focului străbătea circuitul superior prevestind zorile se apropia ceea ce va fi numit dimineața sau mânecat.

Dar să reluăm în câteva cuvinte ceea ce am spus mai înainte pentru ca în cele relatate ici-colo în Scriptură să reiasă și mai bine, prin expunerea făcută de noi, succesiunea lucrurilor. Căci încă în primele versete despre

23. Aluzie la cele două feluri de interpretări: literal-istorică și cea alegorică. În aceste două scrieri Sf. Grigorie folosește numai primul fel de interpretare.
24. Facere 1, 5.

facerea lumii s-a spus: "la început a făcut Dumnezeu cerul și pământul" [25]. Tocmai acest lucru l-am susținut și noi atunci când am tras concluzie din cele spuse aici: că facerea tuturor lucrurilor existente în lume a avut loc dintr-o dată. Căci extremele cuprind și pe cele din interior. Or, potrivit consensului omenesc, între cele extreme se numără cerul și pământul, pentru că la aceste două se mărginește vederea omului. Căci după cum Cel care a zis "în mâna Lui sunt marginile pământului" [26], a înțeles că și ce-i la mijloc se cuprinde în cele spuse; tot așa și Moise a dovedit că prin cele două extreme (cer și pământ) a pus temelie întregii lumi materiale, părere care, desigur, se confirmă prin cuvintele rostite. Căci doar scris este: "și pământul era nevăzut și netocmit" [27]. După cum reiese din faptul că în primul avânt creator al lui Dumnezeu toate se aflau în mâna Lui parcă ar fi fost o sământă pusă anume să încolțească pentru viață, atâta doar că această sământă încă nu ajunsese să crească.

Iar când a zis: "pământul era nevăzut și netocmit" era ca și cum ar fi zis "era și nu era" pentru că lipseau din ele puterea de a conlucra cu El, iar ca dovadă că așa stăteau lucrurile e tocmai faptul că a zis că era "nevăzut". Căci ceea ce nu se vede n-are culoare, la rândul ei culoarea e ceva ce se desprinde sau decurge de pe înfățișarea ei, așa cum se vede ea, iar înfățișarea se știe că nu poate exista fără trup. Or, dacă pământul era "nevăzut" însemnează că din capul locului n-avea nici o culoare, iar lipsa de înfățișare dovedește tocmai că nu era alcătuit. Așadar așa stăteau lucrurile în clipa când se înjghebau pământul și toate celelalte: s-aștepta să intre în lucrare însușirile puterii creatoare. Căci din ceea ce zice Scriptura că pământul era nevăzut se dovedește totodată că nici nu avea în el vreo altă calitate. Iar atunci când zice că "era netocmit" ne dă să înțelegem că încă nu se statornicise în el nici o calitate trupească.

Acest adevăr reiese cu și mai mare claritate din tălmăcirile făcute de Simah, de Teodotion și de Aquila în versiunile lor [28]. Cel dintâi se exprimă așa: "Și pământul era gol și neprecis"; al doilea "era deșert și nu se vedea nimic pe el", iar al treilea zicea: "era nimic și atâta". După părerea mea, se vede de la toți trei că fiind gol nu dădea încă nici o viață, ci se afla doar în puterea lui Dumnezeu. Prin faptul că pământul era "neprecis" însemnează că în el însușirile sau calitățile nu se despărțiseră deolaltă, ci tot universul se înfățișa doar ca o masă informă, fără calități deosebite, fără culoare, fără formă, fără tărie, fără greutate, fără mărime, cu un cuvânt fără ca să se fi putut deosebi în el vreo calitate oarecare.

25. Facere 1, 1.
26. Ps. 94, 4.
27. Facere 1, 2.
28. Așa cum am văzut mai sus, versiunile biblice Aquila, Simah și Teodotion erau cunoscute Sfântului Grigorie, desigur, prin intermediul lui Origen.

Aceeași impresie ne produc și expresiile: "deșert" și "nimic". Căci prin acel cuvânt "deșert" se desemnează o putere care nu-i în stare să cuprindă calități ca să înțelegem că Creatorul lumii a produs o forță în stare să păstreze calități, dar care, întrucât e goală, nu are în sine nimic, până când va fi dotat cu calități.

Cea de a treia interpretare, luată parcă din filosofia lui Epicur [29], sunt de părere că trebuie respinsă fără nici o considerație. Căci acesta declară ceva asemănător despre primul principiu al lucrurilor, vizând doar lucruri deșarte atunci când pomenește de atomi, prin care vrea să dovedească cum că ar fi existat în realitate o materie de sine stătătoare, din care însă n-a reieșit altceva decât nimic sau asemănător cu nimicul.

Dar să ne întoarcem iarăși la șirul discuției și să vedem cum se face că odată ce partea de deasupra pământului atâta câtă se vede a fost cuprinsă din toate părțile de lumină devine tărie, despre care se spune că se afla la mijloc, între apele de sus și cele de jos. De fapt și eu cred că aceasta trebuie să fie acel corp tare, fie unul din cele patru elemente sau ceva apropiat, despre care vorbeau și filosofii profani, dar nu cred să fi avut structura solidă și aspră, ci în comparație cu însușirile netrupești și netrecătoare, care nu se pot percepe prin pipăit, să fi fost acel element al firii supuse simțurilor care se învârte de la sine într-o veșnică mișcare și pe care Scriptura îl numește "tărie". Cine nu știe că un corp solid când se întărește și mai mult se lovește de alt corp rezistent? Iar corpul care e dens și dur și rezistent, acela se dovedește a fi și greu; or, cel care e greu prin alcătuirea lui nu poate fi ridicat în sus.

În schimb tăria cerului e deasupra tuturor lucrurilor pe care le pot sesiza simțurile noastre, de unde urmează că după cum concluzia logică nu poate concepe a fi nimic gras și corpolent, ci după cum am mai spus-o doar din lucrurile raționale și lipsite de trup, prin comparație putem spune că oricine se lasă robit de simțuri acela e împietrit și nesimțit chiar dacă el ar ajunge să depășească puterea de înțelegere obișnuită. Întrucât, așadar, focul trece prin multe în drumul lui – și se știe că trece chiar și prin multe lucruri solide și groase, de aceea tăria ei identificată tocmai prin termenii proprii care arată cât e de "tare" ca să mențină elementele cele de sus. Și astfel, după cum lumina a fost numită "zi", iar întunericul "noapte", tot așa tăria a fost numită "cer". Prin această explicare nici despărțirea dintre apele de sus și cele de jos, realizată prin mijlocirea și interpunerea tăriei, nu ne-ar speria și nici Scripturii nu i-ar fi străină

29. Epicur, filosof materialist (341–240). Ca și Clement Alex. (care l-a sesizat corect atunci când a zis că: "în toată gândirea sa, Epicur este un necredincios, socotind că pe el Dumnezeu nu-l interesează deloc". *Cuvânt de îndemn*, trad. D. Fecioru P.S.B., 125), Sf. Grigorie și-a format și el o părere similară. Credința în atomi, care ar vrea să dovedească existența unei materii de sine stătătoare, zice Sf. Grigorie, nu este pentru Epicur altceva decât "nimicul".

întrucât după ce pomenește de apele de sus, înșiră și pe cele de jos " întuneric era deasupra adâncului și Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor[30]. Pe de altă parte, mai sunt de părere că Duhul lui Dumnezeu e atât de departe de întuneric pe cât de departe este El de orice rău, căci nenumărate mărturii din Scriptură ne spun că Dumnezeu e și "lumina cea adevărată" [31] și că locuiește în lumina cea neapropiată"[32].

Cât privește pe Duhul lui Dumnezeu, și El este de aceeași ființă cu Dumnezeu. Iar întrucât una le este natura, atât a lui Dumnezeu cât și a Duhului, înseamnă că dacă Dumnezeu este lumină, atunci și Duhul lui Dumnezeu este tot lumină. Cât despre, apa, peste care se purta Duhul lui Dumnezeu[33], ea e altfel, în comparație cu cea de jos, care curge în jos, spre pământ despărțită prin tărie de apa greoaie și care are tendința să cadă numai în jos. Dar dacă e numită și de Scriptură "apă" și cea care printr-o contemplare mai înaltă credem că desemnează plenitudinea dumnezeieștilor puteri cugetătoare, nimeni să nu se sperie de o astfel de numire. Căci și Dumnezeu e numit "foc mistuitor" [34], cu toate că învățătura creștină ne spune că El n-are nici un amestec cu materia focului. După cum, așadar, atunci când auzim că Dumnezeu e "foc" vei înțelege că El e ceva deosebit de focul obișnuit, tot așa îți vei da seama că apa cea peste care se purta Duhul lui Dumnezeu nu-i aceeași cu apa care curge în jos și caută să intre în pământ, pentru că Duhului lui Dumnezeu nu-i place să se amestece cu cele trecătoare și nestatornice.

De aceea, pentru ca să limpezim și mai mult înțelesul cel ascuns al acestor lucruri să repetăm pe scurt, cele spuse până aici. Tăria, pe care am numit-o "cer", e spațiul care desparte lucrurile pe care le putem concepe cu simțurile: în el nu găsești nici formă, nici mărime, nici o anumită stare, nici vreo măsură privitoare la distanță, nici culoare, nici frumusețe, nici cantitate, pe scurt nimic din cele ce se cunosc sub cer. Dar să nu-și închipuie cineva că tălmăcind astfel cuvintele am stâlci cumva înțelesul lor adevărat ca și cum am încuraja părerile celor de demult și am spune că prin acele puteri îndepărtate am înțelege adâncurile iadului, iar prin "stăpânitorul întunericului"[35] să înțelegem întunericul de deasupra adâncului. Nicicum n-am putea judeca o astfel de nebunie, că adică Dumnezeu ar fi săvârșit nelegiuiri câtă vreme capătul capitolului din Cartea Facerii ne spune: "și a văzut Dumnezeu toate câte a făcut și iată erau bune foarte" [36].

30. Facere 1, 2.
31. Ioan 1, 9.
32. I Tim. 6, 16.
33. Facere 1, 2.
34. Evr. 12, 29.
35. Efes. 6, 12.
36. Facere 1, 31.

Or, dacă toate câte a făcut Dumnezeu erau bune iar adâncurile și cele din jurul lor erau cuprinse și ele în numărul celor create de El, atunci nici ele nu sunt excluse dintre creaturile lui, ci și ele fac parte din cele bune, chiar și adâncurile, numai cât acolo nu pătrunsese lumina cu strălucirea ei. De aceea când aud că se vorbește în Scriptură despre "adâncuri" sunt de părere că prin acest cuvânt se înțelege mulțimea sau noianul apelor. Căci așa apreciază și Psaltirea când spune: "vuzutu-te-au apele și s-au spăimântat; tulburatu-s-au adâncurile[37]. Iar când aud despre întunericul din jurul adâncurilor, înțeleg că puterea luminii n-a pătruns încă până în adâncul tuturor lucrurilor.

Cât despre despărțirea pe care o face tăria între apele de sus și de jos, așa cum ne-o spune Scriptura, nu-i nimic nefiresc în ea în ce privește numele ce i s-a dat dacă înțelegem deosebirea dintre firea celor două feluri de ape, dintre care o parte are tendința de a urca, întrucât sunt convins că n-o împiedică nici o greutate, ba întrece chiar și focul, atât e de ușoară că rămâne și deasupra căldurii, neschimbându-și structura nici prin mișcare și nici reluându-și, prin căldură, o stare contrară, ci rămânând întreagă, fără să se resimtă întru nimic de influența focului care trece pe dedesubt. Căci cum s-ar potrivi unui spațiu oarecare ceva ce e lipsit de materie? Cu totul altă apă este cea a cărei fire o cunoaștem atât cu ochii, cât și cu pipăitul și cu cugetarea. Căci apa care curge jos o și vedem transparentă, îi cunoaștem gustul, îi cunoaștem calitățile, așa încât nu se lasă s-o confundăm cu altceva.

În același timp, așa zisa "apă" care nici nu se vede și nici nu curge și nici nu poate fi stăvilită prin ceva, care s-o poată opri să nu curgă nu e cuprinsă într-un anumit spațiu, fiind lipsită de orice calități, care cad sub simțuri cred că nu-i nimeni din cei care pot judeca să nu creadă dacă însuși Duhul lui Dumnezeu a ajuns și a se purta peste ea și apoi să fie deasupra cerurilor, desigur că ea e mai presus decât orice s-ar putea cunoaște prin simțuri, chiar dacă firea ei se crede că nu-i deosebită, de aceea natura ei nu se lasă pradă simțurilor, ci se crede că poate fi înțeleasă numai cu sufletul și cu mintea. Din toate cele pe care le-am cercetat până acum, am înțeles că tot ce se mișcă e rezervat doar spiritului cugetător și că totul se întoarce iarăși la el. Firea nemărginită a creat pentru toate ființele care se mișcă niște granițe, dincolo de care se află numai spiritul cugetător și neschimbabil, singurul nesupus distanțelor de timp și de loc.

Așadar, marginea cea mai depărtată a lumii sensibile, dincolo de care nu mai există ceva asemănător cu ceea ce se cunoaște, aceasta spunem că se ascunde sub cuvântul "tărie", idee pe care ne-o confirmă și Scriptura, în care se spune: "și a despărțit Dumnezeu apa care era sub tărie de apa

37. Ps. 76, 15.

care era deasupra tăriei"[38], căci prin aceste cuvinte ni se arată că la început această apă n-a fost amestecată cu cealaltă, ci numai numele de "apă" îl avea comun, dar în firea lor ele nu fuseseră amestecate. Căci nu s-a spus "a pus-o sub tărie" și era "deasupra tăriei", ci una era "dedesubtul tăriei, cealaltă deasupra ei". Pentru că dacă ar fi fost despărtite una de alta încă de la început, una în întuneric, cealaltă în lumină si ferită de întuneric, fără îndoială că aceasta din urmă altfel n-ar fi fost în întuneric, întrucât se afla acolo Duhul lui Dumnezeu, si asa se interpuse între ele; atunci să mai judece auditorul înțelept dacă ar mai sta în picioare justele noastre presupuneri privitoare la cele spuse! Asadar cele presupuse de noi în legătură cu prima creare a lumii si cum, potrivit puterii dumnezeiesti, lumina nu poate fi ulterioară celorlalte făpturi, cu toate că Scriptura ne istoriseste că întunericul exista înainte de a fi fost creată lumina, precum si cele câte le-am înțeles în chip probabil despre deosebirea dintre cele două ape, a căror fire s-a împărțit în greoaie si negreoaie, toate acestea cer să ne facem despre fiecare păreri deosebite, asa cum sunt și cum par a fi. Or, întrucât s-a făcut deosebire între ape, unele din ele văzute, altele numai gândite, iar între ele s-a interpus drept graniță cerul, care a fost și el făcut încă de la început împreună cu toate lucrurile deodată cu întemeierea lumii, iar acum se precizează că s-a sfârsit și i s-a dat numele "tărie" în urma drumului făcut de lumină sau de foc; în același timp, un alt drum al luminii a și pus alternativ lumea în întuneric și în lumină, dar a și luminat-o si astfel, după cum s-a spus mai înainte, așa s-a format ziua.

Drept urmare față de cele de mai sus în istoria creației s-a înregistrat vrând-nevrând ordinea numerică sau cronologică a lucrurilor, căci, în fond, numărul nu-i altceva decât înșiruirea lucrurilor singuratice. De fapt, când ne referim printr-o descriere, în mod special la un același obiect, zicem că avem de a face mai întâi cu ceea ce numim "unul". Iar, întrucât cercul se cunoaște a fi desăvârșit în sine, pe bună dreptate numește și Scriptura "unul" ceea ce formează înconjurul unui cerc atunci când zice: "și s-a făcut seară și s-a făcut dimineață, zi una"[39], după care, știm, că iarăși se urmează la fel pentru fiecare, încât din împreunarea unuia și a celuilalt avem doi. Și iată așa a înșirat Scriptura făpturile una după alta, hotărând ordinea lor numerică atunci când a zis: "s-a făcut seară și s-a făcut dimineață ziua a doua"[40].

Odată întâmplate acestea, firea lucrurilor înaintează în chip ordonat adăugând în chip firesc noi pași față de cei dinainte. Dar și, la această lucrare premerge porunca dumnezeiască, întărind în noi convingerea lui Moise ca să credem că nimic nu se întâmplă fără purtarea de grijă a lui

38. Fac. 1, 7.
39. Fac. 1, 5.
40. Fac. 1, 8.

Dumnezeu, ci minunatele fapte care se văd în grija de fiecare din noi trebuiesc atribuite lui Dumnezeu, creatorul tuturor[41]; drept aceea prin însușirile ei fiind ruptă si deosebită de celelalte, anume atât de natura luminoasă, cât și de cea fierbinte, crearea omului e trecută sub tăcere cu toate că logic s-ar fi căzut să fie pomenită măcar în rândul al doilea, deducându-se poate chiar cu ajutorul focului, căci aerul e înrudit cu focul între altele pentru că sunt ușoare și unul și altul, urmând ca despre lucrurile dense și grele să se vorbească după aceea. Moise însă uitând să vorbească despre facerea aerului, grăiește doar despre firea lui ușoară, dar nu ca și cum n-ar completa toată lista făpturilor și nici ca și cum ar fi ceva cu totul scos dintre forțele elementare, ci poate pentru că având o structură moale și docilă față de orice alt obiect, aerul nu dovedește c-ar avea nici culoare proprie, nici formă, nici înfățișare, ci ascunzându-se sub culorile și formele: strălucitor sub influența luminii, dar dacă-i umbrit el se și întunecă. În sine însă nu-i nici luminos, nici întunecos, ci atașându-se la orice formă și colorându-se în orice nuanță, se potrivește oricărei schimbări. Căci se lasă ușor și într-un fel și în altul, mișcat de la sine și încoace și încolo, după mărime și după putere.

Din contră, chiar și când se varsă vreun lichid dintr-un vas, oricât de plin ar fi fost acesta, aerul vine în loc, umplând spațiul rămas gol în interiorul vasului[42]. Prin aceste și prin nenumărate alte mărturii se dovedește că de la natură aerul e mlădios și cedează ușor.

Iar întrucât tot așa se întâmplă și în viața omului și aproape întreagă puterea omului se concentrează în grija de a trăi, iar lucrarea simțurilor se dezvoltă în aer, căci prin aer vedem prin aer auzim, mirosim și tot prin el ne ținem și răsuflarea. Și de fapt, în acesta se cuprinde rostul cel mai propriu și mai necesar al vieții pământești atât când venim în viață, cât și când expirăm sau ne încheiem viața. De aceea preaînțeleptul Moise a trecut cu vederea în mod tacit tocmai această stihie înrudită și unită intim cu noi, socotind în această privință că-i destul dacă a spus că în el am fost hrăniți încă din copilărie pentru că aerul e ca și înnăscut și sădit în firea noastră. Care anume sunt aceste adevăruri și cum trebuie ele înțelese le vom explica pe fiecare separat.

După ce a trecut și ziua a doua, iarăși ni se spune că Dumnezeu este cel care a grăit și care a hotărât să se păstreze ordinea înțeleaptă și cu totul desăvârșită, cea în care au fost create făpturile potrivit căreia apa să fie despărțită de uscat. Și într-adevăr tot ce s-a creat cu înțelepciune purcede din cuvântul lui Dumnezeu, dar acesta nu s-a vestit prin oarecare unelte sonore, ci prin rânduielile minunate care se văd sădite în creația însăși.

41. Ps. 103, 25.
42. Legea lui Arhimede.

încă fiind amestecată umezeală cu calități pământești, oare cui altcuiva dacă nu puterii și înțelepciunii dumnezeiești se datorește atât "dozarea" pământului cu astfel de calități încât să elimine deodată din toate părticelele atât primejdia învârtoșării, cât și cea a unei umezeli neobișnuite cât să despartă și să adune la un loc apa împrăștiată prin peșterile pământului și prea umflată în pământ?

Pentru aceea, Moise spune că cuvântul lui Dumnezeu face minuni atunci când ia forma unei porunci, prin care cred că ni se dă să se înțeleagă că acest cuvânt pare de-a dreptul înnăscut în făpturi. Căci zice: "A zis Domnul: să se adune apele cele de sub cer într-un loc și să se arate uscatul"[43].

Cred că bagi de seamă ce rânduială folositoare e aceasta: cum despărțind apele de pământul care fusese până atunci plin de apă, se usucă și ceea ce era ud de acum înainte nu mai e amestecat cu noroi ci apa e strânsă în matca unor afundături mari pentru ca făpturile să nu cadă pradă înnecului dacă revărsarea apelor n-ar putea fi stăvilită.

Și iarăși, nici de astă dată nu-mi pare ciudat faptul că despre apele de deasupra tăriei cerului nu se face nici o pomenire. Aceasta pentru că era nevoie să se arate mai întâi uscatul, care să zăgăzuiască apele și care să le oprească cum se cuvine în unele golfuri și astfel să opună ferma lui stabilitate firii ei nestatornice. Oricine-și poate explica în ce chip apa aceasta de sus, dacă peste tot e vorba de apă, să poată fi oprită de niște zăgazuri care nu-s statornice și cum de nu se revarsă din scobitura dezgolită a bolții cerești? Dacă presupunem că atât apa de jos cât și cea de sus au aceeași alcătuire, atunci ar trebui neapărat ca ceea ce vedem în cele de jos, același lucru să fie și în cele de sus. De aceea întinsul tăriei ne apare împărțit și scobit de atâtea văi, care sunt intercalate între "munți" pentru ca apele să fie zăgăzuite de ei. Și ce se va spune când, în urma mișcării polilor, ceea ce acum e deasupra, va ajunge dedesubt, nemaifiind capacele în stare să acopere acele văgăuni și atunci apa se va revărsa din acele scobituri?

Dar poate că va obiecta cineva că focul e lacom și că mereu duce lipsă de materie care să îi alimenteze flăcările, iar ca să nu se stingă din lipsă de provizii se lăcomește la sine însuși. Eu însă, în ciuda cuvântului apăsat al dascălului nostru, care susținea și el aceeași părere, voi întreba pe cei în mâna cărora va cădea cartea aceasta, să nu se supere dacă în desfășurarea argumentării mele privitoare la concepția despre creație nu voi urma deloc aceeași cale. Dar, deși sunt cunoscute părerile lui, eu nu vreau deloc să propun auditorilor mei părerile mele drept legi obligatorii, ci voi lua tot din învățăturile lui câteva idei și le voi da o altă formă. Însă chiar

43. Fac. 1, 9.

dacă această scriere a mea nu se potrivește întru totul cu a lui[44], totuși voi ajunge la aceeași cale înțeleaptă pe care a arătat-o el. Și, în fond, în ce va consta această deosebire?

Eu nu văd numai în foc și în apă acționând stihii potrivnice, ci sunt de părere că în natură există o adevărată luptă a contrariilor după cum am pomenit. Căci așa cum se manifestă acționând potrivnic căldura față de răceală, precum și umezeala față de uscăciune, tot așa se comportă contrar una față de alta densitatea pământului față de raritatea aerului, datorită desigur unor calități proprii fiecăreia. Dar după cum nu pot spune că una din aceste calități contrare întreține pe cea opusă ei, de pildă prin arderea unor materii grele s-ar spori raritatea aerului, în schimb densitatea pământului nu ar produce raritatea văzduhului după cum n-am putea spune că cu însușirile altor elemente ar alimenta pe cele ale aerului, tot așa n-ar putea spune cineva că răceala și umezeala sunt contrare căldurii și secetei, prin toate acestea nu vreau să trag concluzia că fiecare din aceste elemente se cauzează reciproc unul pe altul și nici că inexistentul ar putea produce ceva existent. Dacă puterea fiecărei stihii ar fi fost cu acel scop vădit în fiecare, ca să distrugă pe cea contrară ei, atunci n-ar putea exista nici una, nici cealaltă. Dar, deși experiența confirmă că această putere de distrugere reciprocă este egală, totuși puterea celui mai tare produce primejdie celui învins. Dacă am aruncat în foc un material oarecare și îndată am arunca peste el apă, vom putea vedea cum se produce pieirea amândurora. Căci ceea ce domină pe fiecare, aceea pe unul îl zdrobește atunci când cedează puterii celui mai tare, în schimb, dacă atât puterea unuia cât și a altuia este egală, atunci nimicirea se încearcă din amândouă părțile și dacă nici unul nu reușește să nimicească deplin pe celălalt, în schimb amândouă se macină, nimicindu-se reciproc.

După cum nu vom zice că e firesc lucru că fiarele sălbatice își dau una alteia puterea de a se nimici una pe cealaltă, tot așa nu vom zice nici că umezeala și uscăciunea nu de aceea sunt deosebite pentru că una ar fi cruțată de cealaltă dacă pe aceasta ar favoriza-o moartea celeilalte. Drept aceea cu atât mai potrivit mi se pare să subliniem că lucrurile trebuie înțelese în sensul lor adevărat anume că "toate câte a făcut Dumnezeu erau bune foarte"[45] și că această bunătate desăvârșită se referă și la fiecare făptură în parte, fapt care reiese și din adaosul "foarte", care vrea să spună în chip emfatic cum că în cazul acelui bine nu lipsea nimic încât să nu fie

44. A se observa deferența cu care Sf. Grigorie "completează" cele afirmate de "dascălul său" în omiliile "Hexaimeronului". Dar libertatea cu care Sf. Grigorie prezintă evoluția legilor naturii ("Tot ce se întâmplă în lume potrivit unei înlănțuiri firești și potrivit înțelepciunii lui Dumnezeu poate fi numit cuvântul lui Dumnezeu") dau acestui tratat o valoare excepțională și constituie pagini din cele mai îndrăznețe din câte s-au formulat în Biserică, zice A. Puech (p. 405). Tot ce rațiunea noastră prezintă logic, Moise a prezentat istoric.

45. Fac. 1, 31.

socotit a fi fost desăvârşit. Căci cu toate că am putea vedea nenumărate deosebiri la vieţuitoarele create, totuşi vorbind de acceptarea generală a creaturilor folosim la singular o exprimare generală valabilă pentru fiecare în parte atunci când zicem "bun foarte" chiar dacă sub această acceptare nu ne gândim cât de bune sunt de pildă şi scolopendra ori broasca râioasă ori vietăţile născute din băltoacele stătute şi putrede. Căci ochiul dumnezeiesc n-a avut în vedere numai o anumită specie de vieţuitoare, de o anumită culoare, de înfăţişare arătoasă sau frumoasă, ci s-a gândit la faptul că oricâte sunt, aşa cum sunt, ele îşi au o structură proprie. Căci important nu e faptul că una sau alta dintre vietăţi e bou sau e cal, ci în faptul că în fiecare dintre vietăţi îşi păstrează firea proprie, avându-şi însuşiri specifice pentru dăinuire, având deci fiecare puterea de perpetuare, iar nu de nimicire.

Şi astfel, chiar dacă întreolaltă vietăţile s-ar comporta altfel, totuşi luate în mod singular fiecare din ele sunt "bune foarte". Numai raportată la acest punct de vedere spunem că măsura frumuseţii celor create a ajuns culmea. În acest înţeles frumos este şi uscatul pentru că el n-are nevoie ca aerul să fie nimicit ca şi cum numai atunci ar fi putut el trăi, ci el se menţine prin însuşirile lui datorită puterii sădite de Dumnezeu în el anume pentru a se putea menţine. Frumos este şi aerul, dar nu prin aceea că e aer, ci prin aceea că este ceea ce este şi se păstrează şi el ca atare tot prin forţele firii sale. Dar şi apa este foarte frumoasă şi focul este ceva foarte frumos şi fiecare din ele e desăvârşit numai datorită însuşirilor lor proprii aşa cum au fost ele create chiar de la început, păstrându-se fiecare prin puterea neîntreruptă a voii lui Dumnezeu. "Pământul stă veşnic"[46], ne spune Scriptura, nu scade dar nici nu creşte, după cum tot aşa e menţinut şi aerul între hotarele lui şi după cum nici căldura nu se împuţinează. Şi atunci să fie apa singura dintre creaturi, care s-ar împuţina?

În afară de acestea, dacă le comparăm întreolaltă, vedem că în timpul arderii focul se înalţă cu mult peste mărimea lui obişnuită. Dar şi cei care meditează la lucrurile cele mai înalte cu uşurinţă ajung la concluzia că şi soarele însuşi e incomparabil mai mare decât pământul. Căci nici umbra pământului nu se întinde departe în văzduh pentru că din pricina mărimii soarelui se scurtează luând forma de con. Or, dacă tot ce-i făcut din apă şi din pământ sunt atât de mici numai când le comparăm cu soarele, a cărui mărime le întrece de atâtea ori, atunci, oare de câtă vreme ar avea nevoie această puţintică apă pentru a sluji drept "hrană" unui foc atât de mare? Şi totuşi, tot timpul s-au văzut mări revărsându-se peste ţărmuri, dar şi curgeri de râuri zăgăzuite în albiile lor. După cum, aşadar, în primul caz focul nu a fost produs prin nimicirea umezelii, ci a existat datorită

46. II Regi 7,16.

puterii sale lăuntrice, tot aşa a rămas şi umezeala apei începând de la cea dintâi stare stihială şi după aceea tot timpul, fără ca întru nimic să nu se simtă tulburată acţiunea focului.

Dar adeseori vedem – ne spune istoria sfântă –, vedem pământul înnecat de ploi, după care îndată îl vedem încălzit puternic de soare, ba chiar uscate glilele care cu puţin înainte zăceau înnecate în ape. Unde s-a dus oare acea umezeală, dacă ea n-a fost mistuită de dogoarea razelor solare? Sau ce s-a întâmplat cu apa dintr-un butoi după ce a fost turnată în alt butoi, după ce am golit-o din cel ce fusese plin, întrucât în cel dintâi nu mai este, dar nici nu putem spune că va fi în altul? Ceea ce se petrece într-un caz, desigur că nimeni n-ar greşi dacă ar zice că se petrece şi în celălalt caz.

Când golim apa dintr-un vas în altul se petrece acelaşi lucru ca şi cum ai scoate din pământul înnecat de apă şi ai trece-o în aer. Căci e firesc lucru că atunci când se retrage căldura ţinuturilor de sus în locul ei să se ridice iarăşi alta din pământ. Dovadă e faptul pe care-l constatăm adeseori, când din adâncul pământului ies aburi atât de deşi încât privirea îţi spune că ar ţâşni ceva întunecos din pământ. Altădată ceea ce iese din pământ cuprinde aburi mult mai subţiri, care seamănă mai curând cu nişte valuri de aer pe care nici nu-i poţi zări cu ochii până ce se apropie de pământ, când se şi îngroaşă dând naştere norilor.

Aşadar, din pricină că sunt uşori aceşti vapori umezi plutesc prin aer şi sunt purtaţi de curenţi, iar dacă se întâmplă să tragă prea greu umezeala ce s-a strâns într-un anumit loc, atunci de acolo din aer, încep să cadă picuri pe pământ. Prin urmare ceea ce atrage şi scoate căldura din aer aceea nu-i consumat de ea, ci din acea căldură s-au format norii iar dacă aceştia se strâng prea mulţi şi sunt prea grei, atunci se produc iar picuri amestecându-se din nou cu uscatul care produce din nou vapori şi când vaporii sunt prea plini de apă se produce furtuna. Mai apoi pământul produce din nou vapori, care îngroşându-se sub formă de nori rourează spre pământ sub formă de ploaie, pentru ca ceea ce s-a scurs odată să formeze iarăşi alţi nori plini cu umezeală şi în felul acesta iată ciclul se completează întorcându-se din nou la începutul său, după ce a urmat drumul jur-împrejur. Şi chiar dacă te-ai referi la plante şi la mlădiţe îţi voi răspunde că toate decurg la fel pe pământ. Căci tot aşa urcă şi umezeala prin plante ca şi sucul în mlădiţe întrucât tot ce-i pământesc urmează acelaşi drum de uscare a plantei, unde prin evaporarea sucului, procesul vieţii se reîntoarce la elementul primar.

Într-adevăr, întrucât în particulele lui aerul e rar, iar prin particele şi mai fine ale aburilor el a devenit şi mai subtil, urmează că tot ce aflăm de astădată e că el se transformă în elementul cu care e înrudit. Căci şi

praful, oricât de mult timp și oricât s-ar furișa el în aerul care plutește în văzduh, până la urmă tot pe pământ se întoarce, dar prin aceasta umezeala nu dispare, ci se vede că-și găsește alt element înrudit, cu care amestecându-se și contopindu-se cu particule asemănătoare formează din nou alți nori și astfel sub forma picurilor de ploaie revine la vechea ei stare firească. Se vede că pretutindeni în lume e rânduit ca viața naturii să se păstreze pe măsura ei și în armonia ei, așa cum a lăsat-o încă de la începutul înțelepciunii Creatorul spre frumusețea lumii întregi.

Știu că mi s-ar putea obiecta că adeseori pe arșițe din cele mai mari sunt purtați prin văzduh și unii nori spintecați, la care dacă privești timp mai îndelungat ți-ar veni să crezi că greșesc cei care spun că ar mai exista vreun pic de umezeală în aer. Căci părțile mai întunecate ale norilor întinse pe bună parte din văzduh par a micșora la început mărimea zădufului, ba parcă la un moment dat nici nu le mai vezi din pricina uscăciunii aprinse a văzduhului încât crezi că după ce arșița a înghițit și ultima picătură de umezeală n-a mai rămas din ea nici urmă în natură. Și totuși această părere se poate ușor combate tocmai cu ajutorul aburilor.

Norii formați în regiunile mai înalte ale văzduhului, unde sunt mereu agitați și tulburați de vânturi nu primesc în structura lor fină nimic din natura vaporilor mai grei, ci toți acești vapori și toate emanațiile se mențin în acea parte a văzduhului, în care se plimbă mai aproape de pământ, căci natura le-a rezervat o astfel de compoziție, cu care să nu se poată ridica mai sus. Căci ținuturile sublime și eterate nu primesc nimic din cele greoaie și îndesate. Cei care au explorat piscurile celor mai înalți munți spun că vârfurile acestora stau cu mult deasupra norilor, unde nu bat nici vânturi și unde nici zborul păsărilor nu poate ajunge mai sus decât pot ajunge să trăiască în aer vietăți care se afundă în pământ. Căci se vede limpede că s-a statornicit în văzduh o oarecare graniță dincolo de care să nu se poată urca în tendința lor spre înălțimi nici emanațiile mai dese ale pământului. De aceea pe vârfurile munților rămân zăpezi chiar și în timpul căldurilor verii și nici nu se topesc pentru că în acele regiuni umezeala care s-a strâns împrospătează încontinuu văzduhul. Dar și stelele aprinse de pe cer, pe care unii le numesc "stele căzătoare" se formează tot așa, după cum ne spun înțelepții naturaliști, atunci când unele opinteli mai dure ale vânturilor și unele părticele de aer mai încărcate sunt mânate spre regiuni mai înalte și când se provoacă totodată și izbucniri luminoase, dar care se și sting repede atunci când bate vântul. Dar pentru că nu se poate spune că deodată "cu stingerea" norului s-ar forma iarăși vapori umezi, așa încât să se poată conta pe reapariția umezelii – așa cum vedem că se întâmplă în regiunile mai joase – va trebui să susținem părerea celor care ne încredințează că umezeala a fost mistuită de uscăciune și deci a

fost anihilată. Consimt și eu că umezeala vaporilor va fi fost mistuită de arșița cea peste măsură (căci socot că numai un om prost și încăpățânat se mai poate împotrivi unor lucruri evidente), totuși, întrucât nu se cuvine să supărăm pe cei care caută cu orice preț adevărul, susțin că măsura materiei umede se păstrează întru totul nemicșorată, iar câtă s-a mistuit se reface și se reconstituie întru totul. Ceea ce-mi întărește această părere e faptul că putem experimenta că nici în focul care arde la noi nu se mistuie toate însușirile pe care le are.

Drept pildă luăm materia untului de lemn: îndată ce umiditatea lui a fost ferită de răceală, îndată e atras de căldură și arde cu foc. Iar untul de lemn nu se schimbă numai în flacără, ci și după ce s-a mistuit umezeala untului de lemn se constată o cenușă uscată, fapt care se vede limpede din funinginea depusă pe sobă ori pe lampă și care înnegrește tot ce e depus deasupra flăcării. Iar dacă arderea ar dura mai mult acea funingine produsă pe pereții lămpii se îngrămădește și se lipește acolo. Din aceasta deducem că la foc untul de lemn seacă și-și schimbă aspectul în particule atât de mărunte, abia vizibile și făcându-se una cu aerul, iar de la un timp se depun pe pământ. Funinginea cuprinzând părticele de tot mărunte apare prin văzduh, de unde se poate deduce că nările se înnegresc atunci când inspiră acest aer. Adeseori se întâmplă ca trebuind să scuipăm, să eliminăm funingine chiar și din interiorul toracelui pentru că și acesta a fost infestat de funingine.

Din cele de mai sus reiese că pe de o parte umezeala untului de lemn se schimbă secătuindu-se, dar că pe de altă parte, cantitatea acestei materii nu trece în neființă ci se împrăștie în aer sub forma unor părticele abia vizibile cu ochii, așadar dacă ne-am convins că umezeala se transformă în uscăciune, fără ca prin aceasta volumul materiei să dispară cu totul, desigur că nu vom greși, căci e clar că întreg acest volum se află prezent în particulele respective. De aceea vom spune că ceea ce am constatat că e cazul cu particulele, același, lucru va trebui să-l spunem și despre întreagă materia respectivă. Aceasta înseamnă că după firea ei nici cel mai încăpățânat om nu va putea tăgădui că avem de a face cu una și aceeași umezeală. Până și umezeala arsă în foc se transformă într-un praf ușor, așa încât orice materie umedă ajunsă în foc își schimbă calitatea devenind niște particule mici de tot, dar prin această acțiune materia respectivă nu se pierde și nici nu se mistuie, ci doar se transformă[47].

Or, dacă ceața sau norul nu-s altceva decât o împrăștiere de vapori iar, la rândul lor, vaporii sunt o emanație fără de umezeală, atunci trebuie ca nici norii care se aprind din pricina arșiței, respectiv acele particule mărunte, chiar dacă nu-și mai păstrează calitatea umedă, nu dispar și nu se

47. S-ar crede că vorbește Lavoisier!

nimicesc cu totul. Căci când vorbim de vapori trebuie să ne gândim la patru factori: la umezeală, la răcoare, la greutate, și la cantitate. Din cele care se opun naturii focului, toate pier numai prin puterea Celui Atotputernic: aceasta e cauza pentru care nici umezeala și nici răcoarea nu se păstrează ca atare atunci când dă focul peste ele. Deși cantitatea se împacă cu natura focului și deși focul e luat în seamă mai ales când materia inflamabilă e mai bogată, totuși pentru foc nu contează cantitatea. Dacă totuși și cantitatea vaporilor se păstrează sub alte calități decât cele de umezeală și de răceală, atunci în structura vaporilor se întâlnește neapărat și însușirea greutății cu care e împreunată și cea despre cantitate – după cum tot așa de esențială este și greutatea atât pentru materiile umede cât și pentru cele uscate – atunci din înșirarea tuturor acestor lucruri mintea va înțelege fără nici o greutate în ce chip se transformă apa în pământ și cum din calitatea schimbată a vaporilor se ajunge la o natură asemănătoare. Căci uscăciunea și greutatea fac parte din calitățile proprii pământului, așa cum s-au schimbat și vaporii arși de secetă. Și cred c-aș greși dacă n-aș ține seama de logica examinării, care duce mai sigur la aflarea adevărului. Căci se vede că din aceleași cauze și marea rămâne mereu în cadrul acelorași țărmuri întrucât, plusul pe care-l primește pe rând prin râurile care se varsă în ea e golit și mistuit de uscăciunea vaporilor, mărunți ai naturii umede din văzduh care o suge ca pe o curcubetă. E adevărat că ținuturile mediteraneene și cele care înclină spre miazănoapte par a nu se potrivi acestor rânduieli pentru că în aceste părți, din pricina văzduhului înconjurător care nu se încălzește de tot, vaporii condensați amorțesc înghețați, cum vom dovedi prin două argumente.

Mai întâi spunem că deși mările sunt mai multe, totuși, ele par a fi un lac nesfârșit de ape, întins pe întreagă suprafața pământului fără să fie întrerupt undeva, din care pricină dacă umezeala ar fi mistuită de continua prezență a zădufului, atunci s-ar simți și acolo o scădere a temperaturii datorită curgerilor firești de apă spre a împlini ceea ce s-a golit și s-a consumat de arșiță.

În al doilea rând, dacă toată apa venită în acest lac ar fi sărată, atunci și distribuirea vaporilor de aer ar trebui să se dovedească a fi și acolo tot atât de mare pentru că specificul sărurilor este tocmai uscăciunea. Or, dacă această calitate a mării ar fi pretutindeni aceeași, atunci ea ar trebui să se resimtă la fel în toate particulele ei, căci e lucru natural ca ceea ce se ține de aceeași stihie să acționeze peste tot la fel: așa cum arde focul, cum răcește zăpada sau cum îndulcește mierea, tot așa usucă și sarea.

Drept aceea întrucât în toate mările de pe pământ puterea de uscare a sărurilor e la fel, tot așa a găsit cu cale și înțelepciunea cea dumnezeiască să se absoarbă la fel de ușor și vaporii ca și cum sarea s-ar împotrivi și ar

respinge toate părticelele mărunte provenite din mare datorită uscăciunii intervenite prin absorbirea umezelii; de aceea nu va părea ciudat să spunem că în general în același fel se face absorbirea umezelii precum scade și marea datorită evaporării ei.

Că întreaga umezeală a vaporilor din aer se transformă în nori și de acolo cade jos pe pământ sub formă de ploaie, ne-au arătat mărturiile de până acum, dar și proorocia ne învață că o astfel de lucrare trebuie s-o atribuim lui Dumnezeu atunci când spunem: "Cel ce cheamă apa mării și o varsă pe fața pământului"[48], precum și în multe alte feluri din care am înțeles că norii sunt încinși de prea mare dogoare încât stau parcă de-a dreptul să se sece de căldură. Și apoi nu trebuie să uităm una din concluziile pe care le-am scos mai înainte, și anume, dacă am înțeles din exemplul citat al untului de lemn că nici chiar după ardere materia nu dispare de tot, ci se absoarbe în aer, iar prin puterea focului o parte e transformată în cenușă. În cazul acesta, dacă o dată cu nimicirea umezelii i se schimbă și înfățișarea, cum se poate menține neîmpuținată cantitatea de umezeală de fiecare dată când aburii umezi sunt pârjoliți de puterea focului, când – după cum am spus – umezeala acelor vapori a fost uscată de fierbințeală și a fost secătuită? Dacă umezeala se evaporează acceptând bucuroasă să fie transformată în căldură și trebuind să se pulverizeze în nesfârșite părticele de vapori având acum cu totul altă înfățișare, de ce n-ar trebui să credem mai adevărată părerea că prin ardere se realizează o rezervă de lichid prin care se pune la loc ceea ce s-a cheltuit și s-a pierdut? Poate că o astfel de părere s-ar sprijini și pe cuvântul Scripturii, care spune că "jgheaburile cerului s-au deschis"[49], atunci când a fost vorba să cadă ploaie pe pământ și trebuia să înnece cu apă și piscurile cele mai înalte ale munților. Dar această mărturie ar zice că poate fi combătută cu alte dovezi din Scriptură, căci Scriptura obișnuiește să se îndepărteze de înțelesul propriu al cuvintelor.

Să cercetăm, dar, ce vrea să înțeleagă Scriptura prin cuvintele: "a deschide" și a "închide"? Fără îndoială că numai cele închise pot să se deschidă și numai cele deschise pot să se închidă. Întrucât așadar pe vremea lui Ilie când era secetă mare, Scriptura explică acest lucru prin cuvintele: "s-a închis cerul trei ani și șase luni"[50], prin acest lucru cred că Scriptura voia să spună că s-au închis stăvilarele cerului așa cum se deschid ele de regulă în vremuri de ploaie; dar tot atunci, în urma rugăciunii lui Ilie, un nor s-a ridicat dinspre mare și cerul s-a deschis pentru ploaie[51]. Drept aceea trebuie constatat că nici atunci nu s-a spintecat tăria cerului ca

48. Amos 5, 8.
49. Fac. 7, 11.
50. Iacob 5, 17.
51. III Regi 17, 44.

să cadă ploaie din apa cea mai presus de ceruri, ci prin cuvântul "cer" înțelegem văzduhul care înconjoară pământul și care pune graniță vaporilor, care sunt și ei despărțiți de acele ținuturi mult mai înalte ale cerului propriu-zis, mai presus de care nimic din cele grele nu se pot ridica, nici chiar norii, nici aburii, nici vântul, nici mirosurile, nici păsările.

E ușor de înțeles de ce Scriptura numește "cer" ceea ce atârnă tocmai deasupra capetelor noastre și tot așa înțelegem și că ceea ce vor să spună cuvintele, "păsările cerului"[52] e spațiul aerian în care zboară ele. Dar dacă așa stau lucrurile, cu aceasta totuși încă nu s-a lămurit întrebarea: cum de nu scade umezeala prin transformarea, respectiv prin arderea vaporilor sub presiunea forței naturale?

Și în afară de aceasta ar fi bine să examinăm mai cu grijă și altă problemă folosindu-ne de argumente mai deosebite. Poate că printr-o grijă mai atentă, nu vor mai da greș în rezolvarea care i se cuvine.

Ai auzit, desigur, de măreața proorocie privitoare la puterea minunată prin care Dumnezeu a creat lumea și în care se spune: "Cine a măsurat cu mâna apa și cerul cu palma și tot pământul cu pumnul? Cine a pus munții cu cântarul și dealurile cu cumpăna?[53] Cred că prin aceste cuvinte proorocul ne învață limpede că pentru fiecare din stihiile lumii au fost rânduite de către puterea lui Dumnezeu, care pe toate le împlinește, măsuri specifice, pe care El le numește "mână", "palmă" sau "pumn" cu ajutorul cărora îi adună pe toți, potrivit măsurii cuvenite fiecăruia. Or, dacă cerul a fost măsurat cu puterea cea dumnezeiască iar apa cu pumnii mâinii și întreg pământul cu pumnul, dacă văile le-a așezat cu cântarul și dacă a rânduit o înălțime anumită, atunci urmează că fiecare din stihii își au măsura și capătul lor: nici să crească, dar nici să se ciuntească din câte au fost măsurate de Dumnezeu, ci rămânând fiecare la măsura rânduită de mai înainte. Și dacă și proorocia mărturisește că în lumea fapturilor existente nu se constată nici creștere, nici scădere, e sigur că fiecare stihie rămâne pentru totdeauna legată de măsura sa proprie, doar că firea tuturor fapturilor fiind schimbătoare, la rândul ei se transformă și se mută una sub înfățișarea alteia, revenind până la urmă, în temeiul acestor transformări și mutări, la vechea lor stare. Iar dacă acești vapori umezi când ajung în contact cu o sursă fierbinte își schimbă calitatea transformându-se prin ardere într-un fel de țărână uscată, așa cum am arătat mai înainte prin exemplul untdelemnului, s-ar cădea să examinăm de acum dacă și acolo sus această nouă calitate a vaporilor schimbați tocmai prin contrarul lor ar fi cu putință să se mențină și pe mai departe, în cazul când se evaporă și acel rest de bucățele mărunte și fine.

52. Matei 6, 26.
53. Is. 40, 12.

Eu cred că-i posibil să-ți dovedesc și acest lucru prin mărturii clare. Căci nici acea funingine măruntă nu rămâne permanent aici în aer, ci transformându-se din pricina rarității aerului într-o stihie înrudită se lipesc de pământ și de pereții tavanului. De aceea tot așa trebuie să credem și despre acei vapori anume că sunt împinși de vânturi în regiunile mai înalte ale văzduhului înfierbântat unde se mențin ca materie care urmează să transforme prin ardere umezeala în praf uscat, care la rândul lui, așa înrudit cum e acum să cadă și să se depună jos pe pământ.

Căci în toate fapturile e sădită o forță firească de atracție încât n-ar părea deloc straniu ca niște vapori uscați și mărunți ca țărâna să se amestece și să se facă una cu uscatul. Dacă toată umezeala ar fi de natură uleioasă atunci și vaporii ei, așa grei cum sunt, s-ar transforma prin ardere și prin evaporare în materia de culoare neagră pe care o cunoaște fiecare. Întrucât însă vaporii sunt în chip firesc foarte fini și foarte transparenți și atunci când ajung în contact imediat cu fierbințeala își schimbă calitatea din umedă în uscată, va trebui să nu uităm că în sinea lor vaporii sunt un element pur aerian, a cărui finețe scapă puterii noastre de cunoaștere. Dacă ar socoti cineva că trebuie să ne încredem mai mult în simțuri decât în cugetare și dacă el ar cerceta să vadă și cu ochii acele mărunte și invizibile părticele, acela ar observa mulțimea acestor particule doar atunci când le-ar privi printr-un geam străbătut de niște raze de soare, când mulțimea acelor particule se zărește mai clar în acea porțiune de aer decât altfel. Căci aici acea mulțime de părticele ce plutesc prin aer, care nu poate fi zărită decât doar cu ajutorul razelor solare, dacă își îndreaptă cineva privirea va putea zări cum plutește în jos, una după alta, mulțimea acelor părticele de vapori. Iar ceea ce se poate vedea într-o anumită porțiune a văzduhului e semn că se petrece aidoma în toată lumea, pentru că o asemenea priveliște se repetă fără încetare pretutindeni, căci peste tot văzduhul e plin de aceleași părticele. Așadar dacă prin văzduh acest transport de părticele are loc fără întrerupere, e limpede că această mișcare prin văzduh nu se termină și nici nu se pierde (căci arșița focului nu se resimte dacă peste aceste părticele se abate vreo izbeliște ori vreo furtună), așa încât trebuie să credem că materia provine din acei vapori, despre a căror prezență vorbim și care fiind umezi sunt atrași de arșiță și după ce s-au pârjolit și s-au carbonizat nu mai rămân în văzduh, ci se întorc iarăși pe pământ.

După cum, dar, în organismul nostru hrana mistuită se mărunțește și-și schimbă înfățișarea, punând la dispoziție ceea ce poate fi de folos uneia sau alteia din părțile trupului cărora le aduce o cotă-parte de creștere potrivit alcătuirii și dezvoltării fiecărui mădular în parte – ținând seama desigur de diferența de sec ori de umed, de cald ori de rece, luându-și ca hrană tocmai ceea ce-i trebuie căci tocmai în aceea stă finețea

ofertei ca să dai la timpul potrivit ceea ce se cere –, tot aşa pe nesimţite se face şi adăugirea acelor particule la întinderea uscatului. De aceea oriunde se lipeşte ceva şi se contopeşte cu ceea ce-i în chip firesc apropiat, acolo intervine şi schimbarea firii: bulgărul trage la bulgăr, ţărâna se face ţărână, piatra se împietreşte, universul se supune universului şi ori unde s-ar întâmpla să cadă ceva solid peste un corp uscat acesta îl atrage şi-i schimbă înfăţişarea. Iar dacă cineva crede că-i greu de admis aşa ceva pentru piatră, oricât pare că s-ar împotrivi la această judecată sănătoasă, eu n-am să mă iau cu el la harţă. Cu toate că o astfel de opinie ar părea nefirească întrucât n-ar fi primită, luată şi dusă de vânturi, ea e totuşi mutată de cei care o primesc, căci ştiu că astfel de materie carbonizată pică adesea pe pământ.

Dar poate că va zice cineva că afirmaţia nu se potriveşte cu ceea ce am discutat mai înainte: ni s-a cerut, anume, să arătăm că apa rămâne în continuu o măsură ca de la început şi că am greşi dacă am susţine părerea contrară şi atunci fie că vaporii arşi rămân în foc fie că ei cad la pământ, în ambele cazuri umezeala din aer se împuţinează, în orice caz cantitatea de apă a fost cheltuită acolo: de aceea va fi nevoie să reluăm din nou problema spre a ajunge la rezolvarea clară a temei propuse.

În definitiv, ce este firea? Nimic din cele contemplate stihial în legătură cu organizarea lumii înconjurătoare care ar fi fost făcute uniform şi neschimbabil de Creatorul lumii, ci toate se schimbă una într-alta. Căci toate se susţin una pe alta ca şi cum aici pe pământ toate ar fi dirijate de o mişcare neîncetată care le schimbă una în alta aducându-le iarăşi ca într-un cerc, la starea de la început. Iar întrucât această schimbare nu încetează niciodată, urmează că toate trec alternativ schimbându-se una în alta, revenind până la urmă în vechea lor stare. Căci nimic din ceea ce există nu rămâne în starea de acum[54], ci-şi păstrează firea amestecată de acum cu altceva. Dar cine va putea spune cum se desfăşoară în amănunte parcurgerea circulară a acestei puteri care schimbă întreaga fire prin mijlocirea celor patru stihii? De bunăseamă că ele se schimbă direct unul în celălalt şi nici ciclul acestor schimbări nu are loc totdeauna între aceleaşi stihii, ci, de pildă în vreme ce apa se răspândeşte în văzduh sub forma de vapori, vaporii după ce au servit drept hrană pentru dogoarea văpăii, se fac scrum ca pământul, schimbându-se parcă într-un fel de cenuşă după cum au trecut prin foc, iar la rândul lui, pământul după ce a avut parte de toate aceste schimbări a încheiat astfel întreg ciclul schimbărilor.

De fapt, până acum nu s-a cercetat dacă originea apei trebuie căutată tot în pământ. Din această pricină trebuie să ne întrebăm dacă e cu

54. "Nimic din ceea ce există nu rămâne în starea de acum" altă formulare a evoluţionismului din natură.

putinţă ca din pământ să faci apă. În orice caz, nimeni să nu ne învinuiască dacă o astfel de cercetare va fi mai lungă. Căci vedem în natură multe obiecte uscate umezindu-se parcă în chip firesc, schimbându-şi astfel însuşirile după cum putem vedea că se întâmplă cu metalele lăsate în sare sau cu cele care dintr-o umezeală oarecare ajung să îngheţe. La astfel de obiecte deşi însuşirea principală este uscăciunea, totuşi dacă ele ajung să stea în ploaie se umezesc şi-şi schimbă însuşirea uscată într-una umedă. Tot aşa se întâmplă şi cu mierea, care oricât de întărită şi de vâscoasă ar fi, dacă o pui la căldură se face moale şi uneori curge ca orice lichid.

Dar să lăsăm la o parte aceste lucruri şi mai bine să reluăm firul cugetării pe care ni l-am fixat de la început. Trebuie ţinut seama că stihiile diferite nu au numai o singură însuşire prin care se deosebesc de celelalte, ci se manifestă prin calităţi diferite, dintre care unele nu comunică între ele, ci se comportă antagonic întreolaltă, pe când altele colaborează şi se împacă chiar şi cu cele care le sunt potrivnice. Astfel, pe pământ şi în apă, uscăciunea şi umezeala nu se împacă între ele, dar şi una şi cealaltă rezistă la răcoare, aceasta fiind socotită chiar ca un mijloc care le uneşte. Aşa nu se împacă nici cu aerul din pricină că cea dintâi e grea, pe când celălalt e uşor, dar şi aici umezeala le împacă aşa zicând pe amândouă. Aerul nu se împacă nici cu focul întrucât le desparte diferenţa de căldură şi de răceală dintre ele, dar ambele au ceva comun, care le împacă: ambele sunt uşoare. În sfârşit, greutatea pământului nu se împacă cu uşurinţa, cu aerul, în schimb uscăciunea e comună la amândoi şi când e cazul se împreună laolaltă în aceeaşi ardere. Ce am putea deduce din această examinare? Că răceala poate fi observată atât pe pământ, cât şi în apă şi în aer[55], totuşi cel mai bine se împacă în apă, în care-şi păstrează natura, alungând de la ea batjocura provenită din uscăciune şi duşmănia pe care o are faţă de căldură.

După cum, aşadar, uscăciunea provine în chip firesc din fierbinţeală, iar focul nu se poate spune că se produce numai prin mistuirea altei materii, tot aşa va trebui să spunem că şi răcoarea poate fi pusă în legătură cu umezeala, iar dacă în stare naturală apa e în acelaşi timp şi umedă şi rece, şi dacă însuşirea obişnuită a pământului este tot răceala, atunci urmează că între ele nu se îngăduie răceala cu uscăciunea şi nici căldura cu frigul. Şi dacă în chip firesc s-a dovedit că frigul a adus apei o mărire a volumului atunci când a îngheţat-o, în chip logic ar trebui spus că, potrivit însuşirii lor fireşti, dar şi puterii cu care au fost înzestrate şi apa se găseşte ascunsă în pământ, dar şi pământul este destul în adâncul apelor. Iar dacă în chip firesc nu se prea îngăduie ca apa şi frigul să se despartă complet

55. Verbul ενθεωρεω (observ) are în scrisul Sfântului Grigorie o frecvenţă semnificativă.

unul de altul, ci chiar dacă se întâmplă uneori ca una din aceste însuşiri să fie absorbită de cealaltă, totuşi nici atunci nu putem spune că aceasta e starea cea firească, ci că numai datorită unei forţe străine le vedem noi acum pe amândouă unite laolaltă.

Căci deodată cu împrăştierea umezelii în aer urmează şi răcirea particulelor mărunte de vapori în văzduh; tot aşa, în răcoarea păstrată în adâncimile pământului nici umezeala nu şi-a părăsit însuşirea ei înrudită adică răcoarea, ci această putere răcoritoare aşezată de natură în pământ se transformă într-un fel de sământă a umezelii, care îşi zămisleşte neîntrerupt această însuşire, dar care poartă grijă ca şi în caz de frig prea mare să transforme gheaţa în apă. La toate aceste lucruri, dacă cineva ne-ar cere socoteală întrebându-ne care-i cauza care poate schimba starea solidă a unui obiect într-una lichidă, nu suntem în stare să răspundem... nici la această întrebare nici la multe altele, de pildă cum se dizolvă apa în văzduh şi cum se aşează jos, căzând încet, ea care prin firea ei era grea şi pe care schimbarea de acum a făcut-o uşoară. Că aceste fapte se petrec aievea ne încredinţează simţurile noastre, dar ca să explicăm în ce fel se petrec ele în natură, mintea nu ne ajută s-o spunem. În schimb, oricine ar vrea să verifice în chip experimental această părere bucuros îi vom pune înainte drept mărturii cazurile celor care sapă fântâni. Căci când sapi prin pământ uscat nu ajungi curând la apă, ci pipăind pământul simţi că întâlneşti mai întâi nişte pământ ud şi că cu cât sapi mai adânc simţi că te apropii de locuri mai răcoroase şi că de acum bulgării pe care-i scoţi sunt tot mai umezi, iar dacă cobori cu săpatul şi mai adânc dai peste o apă cam tulbure. După aceea, mai săpând un timp atingi colţul unei pietre şi atunci, tocmai acolo unde razele soarelui pătrund mai puţin, cu toate că îţi închipuiai că mărimea acestei pietre ţi-ar fi dat să înţelegi că aici nu se găseşte nimic, tocmai acolo ţi se înfăţişează nişte vine, în care se strânge din direcţiile înconjurătoare izvorul pentru fântâna întreagă.

Ceea ce se întâmplă când săpăm cu mâinile noastre o astfel de groapă în pământ şi când ne întâmpină din toate direcţiile tot mai multă umezeală până să ajungem jos la izvor, se pare că aşa se înâmplă pretutindeni, căci ceea ce se prezintă mai întâi prin umezeala abia simţită, se confirmă după aceea prin câteva vinişoare că te apropii de găurele mai largi, din care se poate dobândi prin unirea tuturor s-ajungi la izvorul fântânii. Aşa se întâmplă cu apa care umezeşte pământul, răcorindu-l şi cu răcoarea provocată de umezeală, proces în care firea îşi urmează calea ei întreagă. Provenită din apa strânsă şi adunată, oriunde are loc acest lucru în pământ, bulgării au fost daţi la o parte şi aşa a apărut ceea ce numim noi "fântână". Drept dovadă că izvorul şi cauza apelor o formează răcoarea e faptul că ţinuturile nordice sunt mai răcoroase, dar şi mai bogate în apă.

Şi ţinuturile mai însorite ar fi tot aşa de udate de ape dacă nu ar împiedica lipsa răcorii formarea apelor. Dar după cum apa strânsă din pricina picării ploilor ajută la formarea pâraielor şi râurilor, chiar dacă ne-am gândi la fiecare picur în parte şi cu toate că luate separat le-ai crede doar o nimica toată, tot aşa şi umezeala intrată în pământ şi strânsă din multe izvoare dă naştere râurilor. Iar gândindu-ne la mulţimea acestor curgeri nesfârşite de ape, cine s-ar încumeta să spună cum şi de unde se formează atâta întindere de apă? Oare ne putem da seama cât de mari sunt ţărmurile şi golfurile acestor ape, care înconjoară întreg pământul? Dar şi acestea, dacă nu s-ar mai scurge mereu apă în ele, n-ar seca oare în scurtă vreme? Tu observi că s-ar putea să ne închipuim c-ar fi mai multe mări. Ei, însă îţi vor răspunde că chiar dacă şi acelea s-ar goli, totuşi şi acelea vor putea fi umplute. Şi oricât de multe mări ţi-ai putea închipui, cugetul sănătos te va putea întreba: de unde puterea de a le umple pe toate? Aşa încât chiar dacă ai încerca să mergi la nesfârşit şi ai aduna mări peste mări şi totuşi să nu rămână nici una din ele fără izvor, va trebui să înţelegi până la urmă că niciodată nu se va întâmpla ca apa să n-aibă izvorul ei?

De aceea, întrucât trebuie descoperită cauza de unde a provenit apa cea dintâi prin care s-au şi închegat însuşirile ei, ar fi mai potrivit să ne gândim la felul cum se formează izvoarele însele, iar noi să scormonim c-ar exista şi mări subpământene, căci mai uşor înţelegem lucrurile dacă ne gândim la firea apei de a aluneca tot mai la vale. Căci cum ar putea curge în sus ceea ce potrivit firii sale, se scurge în jos? Şi apoi cât de mari trebuie să fie acele întinderi de apă încât cantităţi nesfârşite de ape să curgă veacuri de-a rândul fără să se oprească, dar aşa fel cât nici să nu sece şi nici să nu se termine?

Să reţinem clar din cele spuse că belşugul de apă nu va lipsi din râuri pentru că şi pământul însuşi se schimbă în ea. Iar mărimea uscatului nu va scădea oricât de mult ar astupa din el întinderile de ape pentru că el mereu este sporit prin evaporarea apelor. Or, dacă aşa se petrec lucrurile, nimic nu va împiedica să aibă loc procesul firesc de transformare reciprocă a stihiilor. De unde deducem că tocmai această rânduială a schimbării reciproce a stihiilor este cauza propriu-zisă a tot ce se întâmplă în natură. De pildă prin evaporare, apa se schimbă în aer. La rândul lor, norii plini de apă sunt mistuiţi de dogoarea căldurii extreme. Ceea ce-i pământesc e scos din umezeală prin intervenţia focului sau a zădufului, fiind redat din nou pământului, dar în acelaşi timp prin răcoare e schimbat iarăşi în apă, în aşa fel încât fără nici o piedică stihiile se împacă între ele şi se completează una pe alta, nici una neducând lipsă pentru a se hrăni, dar nici una neavând prisos netrebuitor ori fără rost, ci toate rămân mereu în măsura în care au fost create.

Așadar, din discuția de până acum urmează că apa cea mai presus decât tăria cerului[56] are altă structură decât cea umedă, de jos, căci din cele spuse am înțeles că prin cheltuirea umidității nu se alimentează puterea focului întrucât e lucru dovedit că în caz de îngheț căldura nu crește, ci se stinge iar la un loc umed chiar și obiectele uscate se nimicesc, nu sporesc. Drept aceea ar fi vremea să îndreptăm în altă direcție discuția, întrebându-ne cum se face că abia după trei zile au fost creați toți luminătorii și toate stelele de pe cer? Or am băgat de seamă că pentru fiecare din minunatele lucruri pe care le-a creat Dumnezeu, a premers potrivit istoriei lui Moise, cuvântul dumnezeiesc care poruncea și ne dădea să înțelegem că taina învățăturii dogmatice nu rămâne întipărită doar în cuvinte, ci în acea putere creatoare plină de înțelepciune, prin care cele pe care le socotim "bune foarte" se dovedește că erau desăvârșite și că încă de la început toate au existat datorită lucrării lui Dumnezeu desfășurate într-o ordine și înțelepciune, rânduite fiecare la locul lor potrivit puterii dumnezeiești netrecătoare.

Terminând așadar crearea făpturilor, pe care le putem percepe cu simțurile, Moise ne-a arătat că aceasta e propriu-zis lumea întreagă atunci când a repetat cuvintele: "La început a făcut Dumnezeu cerul și pământul", căci prin aceste cuvinte se înțelege "lumea întreagă", iar ceea ce urmează de acum ne arată descrierea creării fiecărui lucru în parte. Așadar, deodată cu toate celelalte lucruri a fost creată și lumina de la început atâta vreme cât părțile întunecate ale lucrurilor stăteau încă în calea puterii lui de pătrundere, dar din clipa în care făpturii i-a fost dat de la Dumnezeu semnalul de a împodobi lumea, de atunci puterea de încălzire și de luminare a făpturii s-a arătat prin finețe și mișcare, ea a țâșnit peste tot. Și din clipa aceea putem spune că universul a fost închegat și format, cu toate că și de acum, deși unită, ea rămâne mereu împărțită în particule nenumărate oricât de înrudite ar fi acestea. Căci e limpede din câte se văd că nici puterea luminii nu-i sigură. Și totuși dacă cineva ar socoti că după felul ei lumina ar fi numai una provenită din toate, n-ar greși, întrucât încă de la început și cuvântul lui Dumnezeu exprimă într-un singur glas lumina în general fără să fi adăugat c-au fost făcuți și alți luminători. În schimb, dacă cineva s-ar lua după cele ce se văd, acela ar da să se înțeleagă că-i mare deosebirea între puterea de luminare a unora sau altora dintre făpturi.

De aceea și proorocul a zis: "Singurul care face minuni mari"[57]. Iar Apostolul: "Alta este strălucirea soarelui și alta strălucirea lunii și alta strălucirea stelelor. Căci stea de stea se deosebește în strălucire"[58], ceea ce

56. "Tăria cerului" are la Sf. Grigorie sensul de "atmosferă", spațiul de deasupra pământului, umplut cu aer care, la o anumită înălțime, determină formarea norilor, nori care constituie "apa de deasupra tăriei".
57. Ps. 135, 4.
58. I Cor. 15, 41.

vrea să spună că în general lumina e de multe feluri. Și deși toate cele înșirate de Pavel au fiecare putere de a lumina și anume fiecare în măsura și în felul lor diferit încât pe bună dreptate se poate spune că deși fiecare luminează, totuși se observă că lumina fiecăruia nu se confundă, ci fiecare luminează specific. Or, dacă stau așa lucrurile, nu cred că aș greși dacă aș ajunge la concluzia că așa a înțeles lucrurile și Moise, anume, că la început toată puterea de luminare a fost concentrată laolaltă numai că meditând la firea tuturor celor create și aflând cât de mare e deosebirea în plus sau în minus în ce privește finețea și mobilitatea dintre cele două lumini, a înțeles că-i destul spațiul de trei zile ca să se poată face această distincție după temeiuri sigure și adevărate, așa încât ceea ce formează în esență focului ceva cu totul fin, ușor și nematerialnic să ajungă tocmai în fruntea făpturii sensibile –, lucru pe care-l admite chiar și lumea celor cugetătoare și fără de trupuri – în schimb, ceea ce-i mai neputincios și mai încet să rămână în preajma celor fine și ușoare. Și aceasta, iarăși, potrivit deosebirii create de însușirea firească se împarte în șapte categorii de lumină toate înrudite întreolaltă, dar străine după soiul lor. Prin adunarea la un loc a tuturor părticelelor menite să dea soarelui puterea de a străluci s-a format până la urmă un singur mare "luminător". Tot așa s-a întâmplat și cu luna și cu fiecare din planetele rătăcitoare precum și cu stelele fixe: împreunarea omogenă a tuturor a dat naștere unei singure lumini văzute. Și iată așa au fost făcute toate.

De altfel și marele Moise s-a mulțumit să pomenească cu numele doar pe cele mai cunoscute, anume "luminătorul cel mare" și "luminătorul cel mic", pe când pe ceilalți toți i-a numit doar cu un nume generic de "stele". Iar dacă ne-am supăra pe neputința minții noastre, care fiind copleșită de slăbiciuni nu poate urmări finețea înțelepciunii dumnezeiești să nu se mire deloc cineva dacă s-ar gândi la sărăcia firii omenești, potrivit căreia ar fi bine chiar dacă nu poți să nu greșești deloc, atunci măcar să săvârșești câte un bine. Spun lucrurile acestea cu gândul la răstimpul celor trei zile, care cred c-a fost suficient pentru ca toate cele create să poată fi văzute în lumină. Căci desigur că există și un alt mijloc poate, chiar dacă e mai potrivit decât ni-l spune puterea noastră de înțelegere prin unitatea de timp putem măsura trecerea vremii și din care să reiasă și posibilitatea de a deosebi și funcția luminii și prin ce cantitate a focului, ori în ce fel s-a făcut separarea luminii după felul lor deși sunt nesfârșite deosebiri între ele, după poziția în care sunt puși în chip firesc și după felul în care i-a așezat aceeași putere a firii. Dar n-a avut loc nici o tulburare și nici o neorânduială din pricina ordinii nestrămutate puse de înțelepciunea dumnezeiască potrivit însușirii proprii a fiecăruia, așa încât tărâmurilor celor de sus să le fie rânduite tocmai lucruri de esență cu adevărat

superioară, aşa ca şi conducătorul să-şi aibă locul său propriu, şi anume cam la mijloc, puţin spre sud, puţin spre nord, cam pe Calea lactee sau pe linia zodiacului, împlinind astfel aşezarea tuturor stelelor la locul lor propriu, dar şi fiecare stea să-şi aibă nu doar un loc oarecare, ci fiecare să fie aşezată la locul său, rânduită fiecare după mărime şi putere egală, rămânând fiecare nemişcată şi statornică după cum le-a rânduit acest lucru înţelepciunea Creatorului.

Acestea şi altele de felul lor sunt cele spre care privind îl apucă pe om ameţeala când îşi vede neputincioşia cugetului pentru că nu-şi poate explica în ce chip a fost prelungit răstimpul de trei zile pentru ca să se poată distinge întreolaltă lumina atâtor stele sau cum a fost cu putinţă ca nesfârşite fiind depărtările dintre sferele cereşti şi lumea de pe pământ marea înţelepciune a lui Dumnezeu a ştiut aşeza soarele tocmai în mijlocul universului[59] pentru ca să nu trăim cu totul în întuneric în răstimpul de dinainte de a se fi arătat şi de a fi ajuns şi la noi strălucirea stelelor. Şi a aşezat tocmai deasupra capului nostru puterea de strălucire a soarelui pentru ca razele lui să nu ne întunece din pricina prea marii lui depărtări, dar a grijit ca nici din prea marea apropiere puterea lor să nu ne moleşească şi tot aşa a grijit ca de acolo, din sferele cereşti nici corpul mai greoi şi mai slăbănog al lunii să fie atras prea jos şi să rătăcească în ţinuturi prea apropiate de pământ, fără să uite însă nici de aceea că strălucirea ei, oricât de palidă ar fi ea, totuşi să nu-şi piardă puterea de luminare. E drept, că fiind de firea ei mai greoaie, luna îţi lasă o impresie de oboseală, dar spre deosebire de lumina razelor solare, ea nu e totuşi străină când e vorba de a lumina. De altfel, cu toată neputinţa firii noastre de a cunoaşte rostul deplin al înţelepciunii cu care au fost create toate făpturile, din felul în care au fost ele văzute în planul Creatorului, socot că, totuşi, o oarecare ordine se poate desprinde destul de limpede de către cei care ştiu să distingă cât de cât lucrurile.

Reluând aşadar ordinea în care au fost create făpturile, iată ce putem spune: datorită mobilităţii sale, cea dintâi care s-a arătat în lume a fost lumina universală, care a însemnat terminarea tăriei cereşti şi care fixează drumul circular al focului. Prin despărţirea de corpurile mai greoaie, datorită firii lor mai fine, corpurile mai puţin grele s-au împărţit, unele intrând în pământ, altele rămânând în ape: odată ce a pus rânduială în cele de jos lumea uşoară şi fină a fiinţelor de sus, întrucât nu erau toate de aceeaşi fiinţă cu ele, după o anumită trecere de vreme, se desfac de comuniunea obştească şi se grupează după însuşiri înrudite, între care se

59. Ca în perspectivă heliocentrică.

distinge şi mulţimea nenumărată a astrelor, fiecare având-şi calităţi fireşti înnăscute şi care ajung tocmai la locul cel mai înalt între fapturi, unde rămân fiecare la locul lor, nici oprindu-se vreodată din drumul lor circular şi nici schimbându-şi vreodată locul lor. Căci dacă orânduirea lor este neschimbabilă, în schimb firea lor este veşnic în mişcare.

După mişcarea cea mai rapidă urmează, pe locul al doilea, cea care e cea mai apropiată ca viteză, ajungând la cercul al doilea; după el cea de pe locurile trei şi apoi patru, până la al şaptelea ca viteză. Căci cu atât e mai departe fiecare de cea de sus, cu cât e mai întârziată şi la viteza rotirii. Toţi luminătorii aceştia au fost creaţi în ziua a patra, dar nu în înţelesul că lumina abia atunci ar fi fost creată, ci că abia atunci a fost specificată fiecăruia putere de luminare, pe când cele care întrec pe altele în mărime şi anume soarele şi luna, a căror origine a fost legată încă de la început şi de crearea luminii, dar a căror orânduire definitivă s-a făcut abia după trei zile, pentru că tot ce mişcă, în timp se mişcă şi orice alegere are nevoie şi de un oarecare interval de timp. De aceea nu fără rost a fost aşa fel descrisă de către Moise lumea creată ca să se înţeleagă organizarea ei materială, cât mai ales faptul că toate au fost rânduite de către puterea Creatorului după cum s-a spus: deosebirea specifică a celor ce se văd în lume s-a făcut într-o rânduială şi înşiruire firească şi într-un anumit spaţiu, atunci prin arătarea luminii obşteşti, acum lăsând să se întrevadă în chip special puterea de luminare a soarelui şi a lunii.

Şi după cum lichidele cu putere curgătoare nu sunt toate la fel, deşi toate curg, ci la fiecare se vede o deosebire specifică de scurgere, cum se poate vedea la ulei, la apa obişnuită ori la argintul viu, pe care dacă le-ai vărsa laolaltă într-un vas, după o foarte scurtă trecere de vreme, vei vedea mai întâi argintul viu, care-i cel mai greu şi cu tendinţa cea mai grabnică de a coborî în jos, cu toate că înainte toate trei fuseseră împrăştiate; după el cea care se grăbeşte să se scurgă e apa, pe când picăturile de ulei plutesc şi se opresc deasupra amândurora; tot aşa cred că trebuie să cugetăm şi despre cele propuse, cu singura deosebire din exemplul dat că ceea ce se întâmplă acolo e din pricina greutăţii, pe când ceea ce se întâmplă pe tărâmul de deasupra tăriei cerului are o cauză tocmai opusă. Căci la cea dintâi creare a lumii toate tindeau să se urce în sus din pricina uşurinţei şi fineţii lor, după câtă viteză avea fiecare, potrivit puterii lui fireşti, tot astfel se grăbesc toate, încât ajung să se deosebească întreolaltă potrivit vitezei lor mai mari.

Aşadar, după cum potrivit acestei pilde, scurgerea lichidelor şi deosebirea dintre ele nu formează propriu-zis nici o materie nouă, ci

distinge doar pe cea creată, tot așa și în răstimpul primelor trei zile ale creației n-a fost creată firea și puterea soarelui, ci fiind deja revărsată pretutindeni în lume, era concentrată și unită în sine. Iar dacă mi-ar cere cineva lămurire despre cel de "al treilea cer"[60], despre care Moise n-a scris nimic, dar pe care Apostolul l-a văzut și fiind răpit acolo în adâncurile înțelepciunii a auzit cuvinte de nespus, vom răspunde că acel al treilea cer nu-i de felul celor pe care le-am descris căci mi se pare că și marele Apostol, care era mereu "tinzând spre cele dinainte"[61], după ce a trecut dincolo de granițele firii perceptibile prin simțuri, a ajuns la un tărâm care poate fi înțeles numai cu mintea și cu duhul și a cărui priveliște nu mai era deloc trupească, după cum însuși ne-o spune "fie în trup, nu știu; fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe, a fost răpit unul ca acesta până la al treilea cer".

Deci acea culme mai de sus a acestei lumi cred că trebuie să fie cel de "al treilea cer" pomenit de Pavel, căci acest Apostol împarte tocmai în trei ceea ce putem noi vedea cu ochii și fiecare din aceste părți de care vorbește el sunt numite după obiceiul Scripturii "cer"[62] căci cu o oarecare exagerare, cuvântul Scripturii numește "un cer" acel văzduh de aer mai des, pe unde ajung atât norii și vânturile, cât și zborurile înalte ale păsărilor atunci când vorbește de "norii cerului"[63] și de "păsările cerului"[64]. Dar el nu pomenește cuvântul "cer" numai în felul acesta, ci îl pune în legătură cu "tăria cerului" atunci când zice: "să scoată apele vietăți cu suflete vii și păsări zburătoare pe pământ sub tăria cerului"[65]. Altă dată cuvântul Scripturii numește "cer" și "tărie" acel tărâm de dincolo de sferele planetelor, pe unde trec așa-numitele "stele rătăcitoare". Căci zice: "Și a făcut Dumnezeu doi luminători mari și i-a pus pe ei în tăria cerului ca să lumineze pe pământ"[66]. E limpede pentru oricine gândește sănătos că bolta înstelată sau cum i s-a mai spus "cele de sus", culmea lumii văzute, care nu poate fi sesizată decât doar cu mintea și cu rațiunea, a fost numită "tăria" sau "cer".

Așadar spre cele care nu se pot tâlcui prin cuvinte dorindu-se Apostolul, după cum ne îndeamnă și pe noi "să nu privim la cele ce se văd", întrucât "sunt trecătoare", ci la "cele ce nu se văd că sunt veșnice"[67], ceea ce vrea să spună că unde l-a răpit dorirea, acolo a fost înălțat întru

60. II Cor. 12, 2.
61. Fil. 3, 14.
62. I Tes. 5, 23.
63. Matei 24, 30.
64. Matei 6, 23.
65. Fac. 1, 20/ed. 1914.
66. Fac. 1, 14; 16.
67. I Cor. 4, 18.

puterea harului. Pe baza acestei dorințe, în loc să spună "știu un om care a întrecut orice făptură sensibilă și care a pătruns până în adâncurile firii celei înțelegătoare întrucât a învățat Sfintele Scripturi încă din tinerețe[68] întipărindu-și în sine însuși numele ei, a numit "al treilea cer" pe cel din urmă dintre cele trei tărâmuri de sus. A lăsat în urmă văzduhul, a trecut dincolo de cercurile pe unde înconjoară stelele, a întrecut înălțimea de pe urmă a piscurilor eterice și ajungând la acea statornică și neschimbătoare fire, care numai prin cuget poate fi sesizată și acolo a văzut frumusețea raiului și a auzit ceea ce firea omenească nu poate grăi"[69].

Răspunzând la întrebările pe care înțelepciunea ta mi le-a pus, omule al lui Dumnezeu, n-am căutat să-mi înfrumusețez cuvântul cu nici un fel de grai figurativ, nici n-am lăsat necercetată vreo problemă din cele care mi s-au pus înainte, ci păstrând pe cât s-a putut înțelesul propriu al cuvintelor[70] am urmat în discuție rânduiala firii și, pe cât a fost posibil, nimic din cele care par, la prima vedere, potrivnice nu le-am lăsat necombătute și nelămurite[71]. Cât privește celelalte lucruri despre crearea lumii așa cum s-a petrecut ea în cele șase zile, am crezut c-ar fi zadarnic să mai stărui după ce acel glas neîntrecut al dascălului nostru Vasile n-a lăsat la o parte nimic din ceea ce privește acea discuție în afară de cea "despre crearea omului", pe care ți-am trimis-o mai înainte tot ție, prea vrednicule[72].

Pe tine și pe toți cei în mâna cărora vor cădea aceste cărți îi rog să nu creadă că în vreuna din aceste două cărți m-aș fi ridicat cu oarecare prepus; ci acolo am completat pe cât se putea unele lipsuri, adăugând tratatul despre om lângă celelalte la care s-a nevoit el în "Hexaimeron"[73], iar în scrierea de față m-am străduit din toată inima ca, pentru cei care caută o concluzie logică în cuvintele Scripturii, să cer ca deodată cu aceste cuvinte să se rămână la înțelesul celor exprimate acolo, în așa fel încât tâlcuirea firească să se sprijine pe textul respectiv[74]. Dacă se va fi strecurat vreo lipsă în cele ce am spus, n-ar fi nici o supărare dacă frăția ta sau oricare dintre cititori ar aduce îndreptările de lipsă. Căci nici jertfa celor doi oboli ai văduvei[75] n-a oprit dania celor bogați, după cum nici cei

68. Mat. 19, 20.
69. II Cor. 12, 4.
70. Urmând deci exegeza literală a Scripturii.
71 Aici se referă atât la ereticii arieni și pnevmatomahi, cât și la filosofii naturaliști, în mod special amintind pe Epicur.
72. Atât scrierea de față, cât și *Despre facerea omului* au fost dedicate fratelui său mai tânăr, Petru, care încă nu ajunsese să fie ales episcop de Sebasta.
73. A se vedea și cele spuse la începutul acestei scrieri.
74. Avem aici bine subliniată interpretarea istorico-literară a Bibliei, după cum în alte scrieri o avem pe cea alegoric-anagogică. Așa e cazul cu *Viața lui Moise*, și *Omiliile la Cântarea Cântărilor*.
75. Matei 12, 42.

care dăruiau lui Moise ca dar pentru ridicarea templului piei, lemn și păr nu se împotriveau prin aceasta celor care aduceau și aur, argint sau pietre scumpe[76]. Din parte-mi voi socoti c-am făcut un lucru bun dacă acest mic dar ar fi bine primit sub formă de păr, cu care, prin purpura țesută cu aurul rugăciunii Tale, s-ar putea face o îmbrăcăminte Celui al cărui nume este Judecata, Arătarea și Adevărul, cum l-a numit Moise[77], care astfel de haine a făcut arhiereului după porunca lui Dumnezeu și Căruia împreună cu Fiul și cu Duhul Sfânt se cuvine slavă și putere în vecii vecilor. Amin.

76. Ieș. 25, 1–40.
77. Ieș. 28, 26.

DESPRE PITONISĂ

Scurta compoziție intitulată uneori *Despre pitonisă*, alteori *Despre ventrilocă*[1a], ne amintește de un episod nenorocit legat de viața regelui Saul, căruia proorocul Samuel îi adusese la cunoștință că din pricina păcatelor lui, filistenii se for face stăpâni peste țara lui Israel. În disperarea sa, regele s-a gândit să uzeze de acțiunile vrăjitorești ale unei femei din localitatea Endor. Asigurând-o că nu i se va întâmpla nimic, vrăjitoarea se execută. În ce fel a decurs practica vrăjitorească nu-i ușor de spus. Dintre cercetătorii care au analizat referatul respectiv din prima carte a Regilor capitolul 28 unii s-au văzut puși în fața mai multor greutăți, de pildă: când a evocat duhul proorocului Samuel ca să-i ceară iertare vrăjitoarea a răspuns că ea ar fi văzut ridicându-se din iad un bărbat îmbrăcat într-o haină asemănătoare celei purtate de prooroc, dar îndată s-a și pus întrebarea: putem crede, oare, că un prooroc petrece în iad? Și apoi, ce fel de putere poate fi aceea pe care o avea vrăjitoarea încât să atragă după sine sufletul unui prooroc?

Dintre cei care s-au oprit mai îndelung asupra acestui episod a fost Origen[1b], care din pricina modului său de interpretare alegorică a textului sfânt, a luat aici lucrurile în sens literar crezând că într-adevăr evocarea proorocului a avut loc, altfel trebuind, zice el, să acuzăm de falsificare a evenimentului tocmai pe Duhul Sfânt, care e în ultima analiză autorul acestei cărți sacre. În definitiv, continuă el, în iad a mers însuși Domnul Hristos, după înviere, iar drepții Vechiului Testament au petrecut mult timp acolo până ce i-a eliberat Hristos Domnul. Cine ar fi prezis căderea lui Israel dacă n-am lua lucrurile în acest sens? se întreabă el.

Scandalul s-a lățit în multe regiuni. Combătând părerile lui Origen la Roma, Sfântul Ipolit se întreba[1c]: cum s-a putut ridica Samuel când nu mai era în trup?

1a. Prin "ventrilocie" se înțelege rostirea cuvintelor fără a mișca buzele și fără a deschide gura, dând impresia că se vorbește din abdomen (*Dicționarul limbii române moderne*, București 1958, pag. 924-925). Era și acesta un mod de a masca un anumit gen de vrăjitorie în care regele Saul și-a căutat "salvarea". Sf. Grigorie combate orice umbră de temei psihologic în acest gen de superstiție, în dosul ei ascunzându-se, zice el, o înșelăciune diabolică. Scrierea pare a fi fost compusă în ultimii ani din viață ai autorului (380-388). Parțial, lucrarea a mai fost tradusă în românește, de regretatul profesor E. Braniște și publicată de Mihail Urzică: *Minuni și false minuni*, București 1940, p. 91-94.
1b. Text în Migne P.G. 12, 104-128.
1c. Fragmente în Migne, P.G. 10, 605-608.

În Asia Mică, un episcop "de pioasă memorie, Metodie de Olimp", păstorind în Licia, împărtășea și el aceleași opinii ca și Ipolit.

Dar cel mai hotărât susținător al acestei păreri a fost Sfântul Eustațiu, episcopul Antiohiei, mort ca martir în Tracia înainte de anul 327. El ne-a lăsat[1d] cea mai extinsă lucrare cu titlul: *Despre vrăjitoarea din Endor* "în care combate pe larg părerile lui Origen în legătură cu acest episod. Spirit ponderat și cu vederi largi, Sf. Eustație declară de la început că învățătura creștină a condamnat totdeauna vrăjitoria, ori în ce fel s-ar manifesta. În cazul acesta evocarea unui prooroc de către o vrăjitoare miroase a escrocherie sau cel mult a manevre de felul celor practicate de "științele" zise oculte. Propriu-zis Origen era un om de adâncă evlavie și de aceea Sf. Eustație îl combate mai mult din pricina folosirii abuzive a interpretării alegorice, cu care asemenea unei femei bătrâne încurcă totul ca și cum el însuși ar vrăji cuvintele încât nici unul din ele nu rămâne la locul lor și cu înțelesul lor, umplând lumea cu scorniri copilărești.

La rândul lui, Sfântul Grigorie nu s-a sfiit să combată și el această rătăcire a lui Origen, deși nu-l numește cu numele, dar când vorbește despre "unii înaintași", la el se va fi referit. Argumentarea lui se aseamănă cu a Sfântului Eustație, dar într-un ton mai moderat.

Textul folosit de noi este cel din Migne P.G. 45, 40-414.

*

* *

Cel care a zis ucenicilor Săi "Căutați și veți afla" [2], Acela de bună seamă că va da și puterea de a descoperi celor care într-adevăr caută cu pasiune să afle adevărul și care cercetează tainele ascunse ale lucrurilor. Căci Cel care a anunțat o veste ca aceea, nu numai că nu e mincinos, ci dăruiește din prisosul darurilor sale chiar mai mult decât a făgăduit.

Drept aceea "îndeletnicește-te cu cititul, fiule Timotei" [3], căci cred că e potrivit să-ți scot în evidență marele folos sufletesc ce izvorăște din această vorbă a marelui Pavel și să-ți dea Domnul înțelegere întru toate, spre a te îmbogăți în tot cuvântul și în toată cunoștința. Iar privitor la cele ce ne-ai întrebat, atâtea câte ar părea că vrea să ne spună Domnul prin ele, am crezut că e cazul să-ți răspund în câteva cuvinte. Aceasta pentru ca și pe această cale să înveți că ni se cade să ne ajutăm unii pe alții cu iubire, făcând totdeauna voia aproapelui. Și întrucât cea dintâi dintre problemele rânduite mie spre rezolvare, este cea referitoare la proorocul Samuel și pe care o voi expune pe cât îmi va ajuta Dumnezeu, în câteva cuvinte.

1d. Text în Migne P.G. 18, 617-674.
2. Matei 7, 7.
3. I Tim. 4, 13.

Unii dintre înaintașii noștri au înclinat să creadă că vrăjitoarea din Endor[4] ar fi chemat într-adevăr sufletul proorocului Samuel, iar în sprijinul acestei păreri ei au adus înainte faptul că acel prooroc a rămas amărât din pricină că regele Saul a ajuns să fie părăsit de Dumnezeu pentru neîncetata insistență cu care cerea să se facă acea consultare cu acțiuni vrăjitorești, pentru care regele s-a îndepărtat și mai mult de popor, dar mâhnirea proorocului a crescut și mai mult din pricină că n-a vrut nici să se împace cu regele cel părăsit de toți. În situația aceasta se spune că până la urmă, Dumnezeu ar fi îngăduit totuși ca sufletul proorocului să fie consultat ca să vadă și Samuel că spre apărarea proprie în fața lui Dumnezeu, s-a scuzat spunând, însă, prin mijlocirea grăirii din abdomen, că nici calea acestor consultări înșelătoare și nici vrăjirea cu ele nu sunt favorabile aducerii pe pământ a unui suflet din lumea de dincolo.

Gândindu-mă însă la prăpastia de care ne spune Evanghelia că s-a căscat între împărăția celor buni și a celor răi – precum a zis acel patriarh, sau mai curând însuși Domnul patriarhului Avraam (parabola cu sărmanul Lazăr), anume că nimeni din cei osândiți nu se mai poate ridica până la cele cerești și nimeni din cer nu mai poate coborî în ceata celor răi – eu personal nu cred în astfel de concepții magice, ci cred că singurul adevăr e cel descoperit de Sfânta Evanghelie[5].

Pe cât știm cât de mare este Samuel între sfinți, dar și cât de condamnabilă e fascinația magiei, pe atât sunt de convins că în acea stare de odihnă completă în care se afla Samuel n-a putut nici cu voie, nici fără voie să poată trece peste prăpastia care separă pe cei răi de cei buni și anume fără voie nu s-ar fi putut face acest lucru întrucât ar însemna că s-ar fi permis diavolului să treacă el peste acea prăpastie și să mute pe acel sfânt prooroc din mijlocul cetei celor sfinți în alt loc, iar pe de altă parte nici acest lucru n-ar fi posibil, căci nici n-ar fi fost în stare, dar nici n-ar fi vrut ca lucrurile cele bune să se amestece în cele rele. Căci cine odată petrece în bine, e absurd să se spună că ar trece de bună voie în cele rele. Dar chiar dacă cineva ar avea de gând așa ceva, mărimea acelei prăpastii nu îngăduie astfel de trecere.

Cum să înțelegem, deci, problema pe care o discutăm? Întrucât vrăjmașul firii omenești e protivnicul nostru al tuturor, el n-are alt gând și altă grijă decât să lovească pe om unde-l doare, rănindu-l. Și care altă rană poate fi mai mortală pentru oameni decât a-i îndepărta ca să nu se poată apropia de Dumnezeul Cel dătător de viață și lăsându-l să treacă de bună voie spre pierzare? Întrucât, deci, mulți din cei ce se îngrijesc de cele

4. Pentru a înțelege mai ușor contextul problemei a se citi despre boala care-l muncea pe regele Saul în Cartea I a Regilor, cap. 16, dar mai ales cap. 28, 3-25.
5. Luca, 16, 19-31.

trupești caută cu de-a-dinsul ori să cunoască viitorul, nădăjduind să poată evita pe cele rele, ori să dobândească pe cele bune, de aceea, pentru a nu-și îndrepta oamenii privirile numai spre Dumnezeu, vicleanul neam al diavolilor a iscodit o mulțime de chipuri mincinoase de a cunoaște viitorul cum sunt ghicitul din zborul păsărilor (auguria), tălmăcirea semnelor (symbolon), oracole, cercetarea măruntaielor (haruspice), invocarea morților, ghicirea în momente de transă (enthusiasmos), incintarea zeității, inspirația și altele multe[6]. Și în ce fel e ghicirea prin care se lasă omul ademenit ca să afle adevărul, pe atât e de sigur că omul cade în ghearele vicleanului și înșelătorului. Diavolul e cel care îndeamnă pe cel ce observă zborul vulturilor, să-și lege nădejdea de anumite fâlfâiri mai deosebite sau de palpitațiile anumite ale ficatului, aparițiile provenite din inflamațiuni ale ganglionilor, ca și clipirile din ochi, toate aceste semnalmente vădesc tot atâtea moduri de înșelare a omului de către viclenia aceluiași diavol și aceasta cu scopul ca, depărtându-se oamenii de Dumnezeu, să caute vindecare prin diavol, pe care și cred că o dobândesc.

Una din aceste felurite înșelări este și vorbirea din stomac sau pitonia, prin care s-a crezut că s-ar putea evoca sau readuce la viață sufletele celor morți. Fiind, deci, Saul în deznădejde în privința mântuirii sale, într-o vreme când împotrivă i se răsculaseră străinii (filistenii) cu toate armatele lor și venindu-i atunci în minte că Samuel i-ar putea veni oarecum în ajutor, demonul care sălășluia în pântecele ghicitoarei și care înșela de obicei pe acea femeie, se arată femeii sub diferite înfățișări, dar pe care Saul nu le vedea, ci numai ea. Căci când s-a apucat femeia să oficieze acel act magic și au apărut în ochii femeii fantasmele acelea, atunci diavolul l-a făcut pe Saul să creadă în realitate că acele arătări l-ar fi arătat pe el însuși, mai ales că îmbrăcămintea sub care i s-a spus că s-a arătat pe măsura acelei figuri (a lui Samuel), era îmbrăcăminte care nu era deloc necunoscută femeii și care se potrivea cu aceea pe care o cunoscuse și Saul, fapt care a făcut pe acesta să se mire și mai mult, crezând acum cu tărie că de fapt nu l-a înșelat viziunea femeii. După ce ea a zis că vede niște zei înălțându-se și un bărbat în picioare îmbrăcat cu manta, atunci ce să zică la aceasta adevărații slujitori ai textului Scripturii? Că s-ar fi arătat însuși Samuel și că într-adevăr vrăjitoarea a văzut niște zei ridicându-se în sus? Cunoaște și Scriptura pe diavoli, atunci când zice: "Toți dumnezeii păgânilor sunt idoli"[7]. Credeți cumva că sufletul lui Samuel să fi petrecut împreună cu idolii? Nicidecum! Ci duhul de care vrăjitoarea era continuu stăpânită, el a fost acela care împreună a luat și pe alte duhuri spre a înșela, pe acea femeie și prin ea și pe Saul. În acea vorbire din stomac acele duhuri

6. Aici Sf. Grigorie combate credința în destin, o altă formă de credință deșartă.
7. Ps. 95, 5.

diavolești au făcut pe femeie să se spună că sunt zei, le-a descris și haina în care ar fi fost îmbrăcați și le-a învățat și glasul lor și vorbirea în chip profetic anunțând printr-o conjunctură verosimilă pe care o indicau aparențele, viitorul ca pe ceva ce reieșea logic din faptele ce se întâmplaseră. De altfel acel duh diabolic s-a dat de gol fără să vrea, spunând adevărul atunci când a zis: "Mâine tu și Ionatan cu mine"[8]. Dar dacă ar fi fost însuși Samuel, atunci cum ar fi fost posibil să stea împreună cu el un om (Saul) vinovat de atâtea crime"?

Se vede, așadar, limpede că în locul lui Samuel s-a arătat un duh rău, care desigur că n-a mințit când a zis că e împreună cu Saul. Dacă se scrie și în Scriptură că "a vorbit Samuel", să nu se tulbure de un astfel de cuvânt cugetul omului, ci să ia seama că pentru ușurința expunerii s-a folosit chiar numele lui. Căci pretutindeni aflăm acest obicei în Sfânta Scriptură de a întrebuința o aparență în locul realității, după cum știm și din istoria lui Valaam, unde ni se spune: "Auzi-voi ceea ce vorbește prin mine Dumnezeu"[9]. Însă, știind Valaam că e plăcut lui Dumnezeu să nu blesteme pe israeliți nicidecum, nu s-a mai dus, cum îi era obiceiul, să mai consulte prevestirile. Căci se vede că în mod ascuns și aici a fost pus să vorbească cu Valaam însuși Dumnezeu cel adevărat. Dar evocarea făcută de Valaam ne arată lămurit că Dumnezeul numit de el nu-i cel adevărat, cu toate că Scriptura îi dă același nume.

Tot așa și aici, unde se părea că a vorbit Samuel, au fost numai simulate vorbele lui atunci când în mod ingenios demonul a imitat graiul profetic, conchizând (din cele cunoscute) la cele ce probabil se vor întâmpla în viitor.

Privitor la ceea ce ai întrebat despre proocul Ilie, aceea trebuie discutat mai pe larg. Acolo problema se pune altfel. Căci Cel care i-a poruncit să bea apă din pârâul[10] care apoi s-a uscat pe urma secetei, Acela a făcut-o pentru a le da izraeliților a înțelege, că Cel ce a dat apă izvoarelor poate și lua înapoi, vrând astfel să-i întoarcă spre El. Lui Ilie i s-a dat să bea din pârâu probabil numai întrucât alte izvoare erau secate și el n-avea unde să-și stâmpere în alt loc setea și fiindu-i oprit să bea din alt loc, s-a poruncit ploii să cadă într-una numai asupra pârâului ca să nu lipsească apa din el. De aceea a și fost servit de corb cu cele necesare traiului spre a se arăta prin aceasta prooroculut că mulți sunt cei ce au rămas să se închine adevăratului Dumnezeu, care și ei vor putea fi hrăniți ca și proorocul Ilie prin corbi. Și desigur că nu-i aduceau nici pâine stricată și

8. I Regi (I Samuel) 28, 19.
9. Num. 22, 17.
10. III Regi 17, 3-6.

nici carne jertfită la altare idolești, prin aceasta fiind, adică, ațâțat Ilie să transmită asupra celor necredincioși ceva din mânia sa, învățându-i, prin întâmplările care s-au arătat, că mulți sunt cei ce caută spre Dumnezeu și pe care nu-i drept a-i pune alături de cei vinovați.

Că dimineața i se aducea pâine, iar seara carne, cu asta cred că vrea să ne arate în chip tainic grija pe care trebuia s-o avem întâi de toate de viața cea virtuoasă, căci aceasta e pâine sau hrana cea dintâi a celor aleși, cum zice Sf. Pavel[11]: "Iar hrana celor aleși, este pâinea cea virtuoasă, căci ei au simțurile pregătite pentru a deosebi binele de rău".

Cât despre vălul lui Moise, de care vorbește Sf. Pavel Corintenilor și de care spune că nu înțelege ce însemnează[12], bine ai face dacă ai cerceta, mai cu grijă, întreaga Carte a Leviticului și să procedezi așa fel încât partea s-o interpretezi în cadrul întregului, căci dacă a-i lua separat, n-ai putea-o înțelege și descurca ușor decât abia după ce cunoști în general despre ce este vorba. De altfel, în chestiuni în care este vorba despre puterea vrăjmașă, soluția care se impune cu claritate e aceea că n-a fost vorba de un înger oarecare, ci că a devenit o căpetenie și arhanghel cel care a căzut. E clar, doar, că prin căpetenie e indicată și turma supusă ei, motiv pentru care se explică apoi ușor și problema cum de i se zice uneori că e numai unul, alteori că sunt mai mulți. Căci problema întreagă se rezolvă prin ceata celor care de bună voie s-au supus celui cu care au căzut împreună.

Ultima întrebare, pe care mi-ai pus-o privește chipul în care coboară Duhul Sfânt peste cineva înainte de a fi botezat și întrebarea necesită examinare și cercetare mai extinsă. Răspunsul ți-l voi trimite, dacă va ajuta Dumnezeu, sub forma unei scrieri aparte[13].

11. Evrei 5, 13.
12. II Cor. 3, 13.
13. Nu știm nici unde păstorea episcopul Teodosie și nici dacă el a mai ajuns să primească răspunsul promis aici de Sf. Grigorie.

LA TITLURILE PSALMILOR[1]

PARTEA ÎNTÂI

Scurtă introducere

Omule al lui Dumnezeu, am primit, cu multă plăcere "porunca" Ta căci îmi plac și mie, și ție, în aceeași măsură lucrurile serioase, de aceea

1. După cum era și firesc pentru o carte poetică și de educație religioasă, "Psalmii cuprind dorințele și năzuințele sufletului omenesc de a se ridica de la cele pământești, către sferele mai înalte ale cerului", cum citim în *Studiul Vechiului Testament* (București 1955, p. 207). "Unii psalmi au fost compuși spre a fi cântați și citiți în comun la servicii religioase, alții cuprind sentimente și idei individuale, care sunt în același timp și ale mulțimii". De aceea cuprinsul lor este foarte bogat și variat. Sfântul Atanasie zice despre Psaltire că e ca o grădină de flori, care cuprinde toate fructele celorlalte cărți.

Dacă e vorba de "titlurile psalmilor", varietatea lor crește și mai mult. Dar cel puțin 34 de Psalmi nu au nici un fel de "cuvinte lămuritoare". În această situație, clasarea și împărțirea Psalmilor nu poate avea pretenția de a fi perfectă, dat fiind și faptul că aceeași idee e reluată în mai mulți psalmi. Și totuși Sfântul Grigorie a încercat să găsească un fir roșu, care ar străbate întreaga Psaltire și acesta e urcușul sau anabaza duhovnicească a sufletului omenesc în mersul lui spre desăvârșire. Cele 5 trepte ale acestui urcuș sunt marcate, zice el, de ideile fundamentale, care, prin extrapolare, leagă într-o frânghie încincită dorul mereu crescând după unirea cu Dumnezeu. Potrivit studiilor mai noi ale lui J. Daniélou (*L'être et le temps chez Gr. de Nysse*, Leiden 1970) și M.J. Rondeaux (*Exégese du psautier et anabase spirituelle chez Gr. de Nysse*, în "Epektasis", J. Daniélou, Paris 1972) cele 5 trepte sau etape duhovnicești par a fi legate de următoarele idei-matcă: 1) invitația de a părăsi răul, așa cum se cere în psalmul 1 și următorii până la psalmul 39, inclusiv; 2) dorul fierbinte de a ne face părtași la Dumnezeire, așa cum cuprinde ps. 41, prin imaginea cerbului însetat după apa izvoarelor; 3) esența adevăratului bine constă în "a ne lipi de Domnul" (ps. 72) și a ne pune nădejdea în El; 4) să hrănim, dar, sufletul cu meditații asupra neschimbabilității lui Dumnezeu și a schimbabilității omului, despre care vorbește ps. 89, 17 și, în fine, 5) recapitularea mântuirii omului (ps. 106) și lauda adusă lui Dumnezeu (ps. 150).

După părerea Sfântului Grigorie de Nyssa, Psaltirea are un singur scop: urcușul prin virtute până la fericire. Cercetătorii sunt de acord că nici un alt părinte bisericesc din cei care s-au ocupat de psaltire n-a văzut acest singur scop al Psaltirii. Originalitatea Sfântului Grigorie constă tocmai în finețea cu care el a surprins în om căutarea desăvârșirii, pe care printr-o alegoreză statornică el o argumentează ca nimeni altul prin stringența dintre logică (akolouthia) și scop (skopos).

Deși e foarte greu de stabilit cronologia scrierilor Sfântului Grigorie, totuși, cei mai mulți cercetători sunt de părere că opera despre care vorbim aici va fi fost redactată între anii 376–379.

În felul acesta, folosind și multe imagini luate din cugetarea antică, Sf. Grigorie ne-a dat și din acest arid tărâm al unor simple titluri clipe de înaltă cugetare creștină.

Notăm că traducerea lucrării de față s-a făcut după textul ediției critice tipărite în Leiden (Olanda) de Jacobus McDonough sub titlul *Gregorii Nysseni Opera* (GNO), vol. V, 1962, I. Cartea primă cu capitolele I–IX au fost traduse de răposata maica Teodosia Lațcu. Tot dânsa a tradus și comentariul la psalmul 6, iar restul, partea a II-a (capitolele IX–XV) au fost traduse de subsemnatul, care am purtat grijă și de indici și de notele întregii scrieri.

mi-am și îndreptat gândul spre titlurile psalmilor[2]. Am înțeles că mi-ai cerut să urmăresc ideea cuprinsă în aceste titluri ca să devină limpede pentru toți, că până și aceste titluri ne pot servi drept călăuze spre virtute. Deci, după ce m-am gândit mai pe îndelete și cu mai multă luare-aminte la întreaga Carte a psalmilor am socotit că n-ar fi potrivit să-mi încep cercetarea direct de la aceste titluri, ci va trebui ca, drept introducere, să expun mai întâi, câteva cuvinte despre Psaltire în general, urmând ca abia după aceea să ajungem la o înțelegere, specifică a acestor idei, după care se va lămuri și problema acestor titluri. Deci, trebuie mai întâi să înțelegem ce scop are în vedere această scriere, apoi să cunoaștem, în continuare, ordinea ideilor pe care le expune și care se deduce din modul în care sunt înșirați psalmii. Înșirarea psalmilor este bine alcătuită spre cunoașterea scopului, și ea, despărțind prin titlurile proprii fragmentele cărții întregi, împarte în cinci întreaga proorocire din psalmi. După ce le vom înțelege mai întâi pe acestea, folosul titlurilor ne va fi mai cunoscut, care va fi dat la iveală prin înțelegerea celor pe care le-am cercetat mai înainte. Așadar, de aici trebuie să înceapă cercetarea.

CAPITOLUL I

Ținta vieții virtuoase este fericirea. Căci orice faptă bună, care se face cu râvnă, are totdeauna în vedere un scop anumit. Și precum medicina are în vedere sănătatea trupului, iar scopul agriculturii este procurarea mijloacelor de trai, tot așa și dobândirea virtuții are în vedere fericirea celui ce trăiește potrivit ei. Acesta este propriu-zis începutul și sfârșitul a tot ce gândim noi și, la urma urmelor, s-ar putea zice că tot ce contemplăm și înțelegem noi cu adevărat pe această linie sublimă a fericirii este Ființa dumnezeiască. Marele Pavel, când numește pe Dumnezeu pune atributul "fericit" înaintea tuturor celorlalte atribute ale Dumnezeirii, scriind așa, într-una din epistolele sale: "Fericitul și singurul Stăpânitor, Împăratul împăraților și Domnul Domnilor, Cel ce singur are nemurire și locuiește în lumină neapropiată, pe Care nu L-a văzut nimeni dintre oameni, nici nu poate să-L vadă, a Căruia este cinstea și stăpânirea veșnică" [3]. Toate aceste noțiuni sublime, după părerea mea, ar putea alcătui definiția fericirii. Căci dacă ar întreba cineva ce este fericirea, credem că nu s-ar abate de la răspunsul corect cel care ar zice potrivit Sfântului Pavel, că fericirea este în chip suprem și mai întâi de toate Ființa dumnezeiască cea mai presus de fire. Iar când e vorba de oameni, fericit este și se numește

2. Cel căruia i se adresează aici este fratele mai tânăr, Petru, viitor episcop de Sebasta. Se știe că tot lui Petru îi sunt adresate mai multe scrieri ale Sfântului Grigorie: *Despre facerea omului*, *Explicație la Hexaimeron* etc.

3. I Tim. 6, 15-16.

acela care participă la fericirea cea cu adevărat reală, respectiv la acea cantitate de fericire câtă e dată în fire omului s-o aibă.

Deci definiția fericirii omenești constă în asemănarea noastră cu Dumnezeu. De aceea, deși binele suprem este binele de dincolo, singurul după care se cade să râvnim întrucât singur el e fericire din fire, totuși oricine dintre muritorii care participă la acel bine, devine și el fericit. Privită, la rândul ei, printr-o ordine creatoare și firească, Psaltirea ne poate arăta însăși calea spre fericire. Ea ne vorbește în chip creator și felurit, într-o expunere în aparență simplă, despre metoda prin care putem ajunge să dobândim fericirea. Despre acest subiect îți poți face o idee chiar de la primul psalm ca și cum, împărțind virtutea în trei părți, am defini fericirea în funcție de analogia cu fiecare virtute în parte. Așa, în primul psalm, numește fericire "înstrăinarea de rău", ea formând începutul pornirii spre mai bine. După aceea numește fericire "petrecerea cu gândul la cele sublime și dumnezeiești", ca una care trezește deja dorul după mai bine. Apoi, în al treilea rând, numim fericire "asemănarea cu Dumnezeu", de dragul căreia această treaptă se mai numește "fericirea cea premergătoare". Pe aceasta o subînțelege Psaltirea prin pomul mereu verde[4] cu care este asemănată viața, ajunsă la desăvârșire prin virtute.

CAPITOLUL II

Dar pentru a cunoaște mai amănunțit învățătura despre virtuți, pe care ne-o dă ca pe o călăuză întreaga Psaltire, ar fi bine ca mai întâi să ne clarificăm azi folosind o cale deosebită sub formă de înlănțuire logică despre felul cum poate ajunge virtuos cel îndrăgostit de o astfel de viață, căci atunci am cunoaște și înlănțuirea logică a învățăturii care ne-a fost arătată mai înainte. Așadar cel ce vrea să se orienteze spre virtute trebuie mai întâi să deosebească cu rațiunea viața cea bună de cea reprobabilă, indicându-le pe fiecare prin noțiuni proprii așa încât cuvântul, fără a face vreo confuzie între ele, să nu fie tulburat de nici una din noțiunile care le-ar putea fi comune acestor două feluri de viață. Poate că sunt și alte câteva semne ale caracterului particular al fiecăreia din cele două moduri de viețuire. Cele mai generale dintre acele alte semne, sunt, după părerea mea, acestea: că bucuria produsă de aceste feluri de viață este distribuită între simțuri și minte.

Răutatea produce plăcere simțurilor, pe când virtutea bucură sufletul. Dacă ar urma ca, prin lauda virtuților și prin ponegrirea viciului, sufletul ascultătorilor să se îndepărteze de rău și să se apropie de bine, ponegrirea vieții vicioase duce la ura față de răutate, iar lauda virtuții atrage dorința

4. Ps. 1, 3.

către virtuți din ce în ce mai mari; după aceasta, în măsura în care lauda vieții virtuoase face mai mare și mai însuflețită defăimarea vieții vicioase, se cuvine să facem pomenirea celor care au fost admirați pentru virtutea lor sau osândiți prin viciu. Căci aceasta produce o identificare a dispozițiilor sufletului și o siguranță, care scoate la lumină cele două moduri de viață întrucât nădejdea de a fi lăudat atrage sufletul să-și câștige aceeași cinste, de care s-au bucurat cei buni, iar ponegrirea păcatelor osândite pregătește sufletul ca să se ferească și să se înstrăineze de aceste deprinderi rele. Va trebui așadar, să dăm despre fiecare mod de viață învățături amănunțite, care să arate binele și să-l deosebească de rău, călăuzind auzul prin câteva principii și sfaturi spre bine, și îndepărtându-l de rău prin cuvinte de mustrare.

Materialul l-am împărțit așa, fiindcă natura omenească nu primește decât cu greu un lucru care nu-i face plăcere, iar plăcerea este propriu-zis iubirea față de trup. În schimb, adevăratele bucurii ale sufletului sunt departe de mediul plăcerilor iraționale și înrobitoare. Am înțeles de mai înainte că fiecare dintre cele două moduri de viețuire: cea în virtute și cea în răutate, au câte un semn special. Și am mai înțeles totodată că prin răutate sunt lingușite simțurile trupului nostru, iar virtutea produce bucurie în sufletele celor ce o practică. Cei care abia au intrat în viața cea înaltă au impresia că ceea ce percepem noi cu simțurile ar constitui criteriul binelui. Căci sufletul lor nu este încă în stare să-și dea seama de bine, nefiind încă exercitat și obișnuit cu acest fel de a gândi. Spre un lucru cu totul necunoscut, oricât de bun ar fi el, nu ni se trezește dorința; iar dorința neexistând dinainte, nu se naște nici plăcerea după ceva ce nu dorim. Așadar, dorința este calea spre plăcere.

Cei ce n-au gustat încă plăcerea curată și dumnezeiască trebuie neapărat să înțeleagă acest lucru, prin care pot ei să primească învățăturile despre virtute îndulcite prin ceva care bucură simțurile. La fel fac de obicei medicii: ei fac pe bolnav să ia ușor vreun medicament repulsiv, amar și greu de luat, dregându-i gustul cu dulceață și miere. Dacă introducerea în viața virtuoasă nu se deschide prin cele spuse, sub cuvânt că trebuie mai întâi să facă deosebire clară între cele două contrarii, urmând apoi fiecare dintre aceste contrarii să fie semnalate prin noțiune proprie și apoi să li se dea importanță prin expresie, așa încât fapta condamnabilă să fie făcută și mai rea prin reprobare; iar prin faptele oamenilor însemnați mintea să se întărească spre fiecare faptă bună; și prin câteva principii să se arate calea care duce la bine și cum să se întoarcă omul de la rău. Iar caracterul hotărât și bărbătesc al virtuții să-l facă plăcut celor ce se poartă ca pruncii, punând în el dulceața care veselește simțurile noastre. Atunci cititorul ar

avea ocazia să înțeleagă în ce chip, prin stilul plăcut al celor spuse, am înaintat în învățătura dată prin psalmi, care ne face să urâm răul și să ne simțim atrași spre virtute.

CAPITOLUL III

Și acum, mai întâi începem cercetarea de la sfârșit și vom lua în considerare gândul care a făcut viața atât de aspră și de obositoare, învățătura despre taine, cea atât de neînțeleasă, teologia cea nespusă și ascunsă în contemplații greu de ajuns, să fie atât de ușor de înțeles și de plăcute, încât să se poată ocupa de această învățătură nu numai bărbați desăvârșiți care și-au curățit simțurile sufletului, ci să și le poată însuși chiar și femeile tinere și pruncii. Ca joc le produce plăcere copiilor; celor mai vârstnici le ține loc de toiag și odihnă[5]; și cel ce se curățește pe sine socotește că această învățătură îi este un dar; cel ce este într-o împrejurare care îi produce o dispoziție tristă, socotește că i-a fost dat pentru el anume harul acestei cărți. Călătorii și navigatorii, ca și cei care se ocupă de lucrări sedentare, și absolut toți, bărbați și femei deopotrivă din orice fel de viață ar fi, sănătoși ori bolnavi, când sunt îndrumați spre Psaltire, consideră o pagubă să nu aibă pe buze învățătura aceasta sublimă. Ba chiar banchetele și nunțile cele strălucitoare primesc filosofia aceasta ca o parte a lor de bucurie[6]. Iar în sărbători primim cântarea cea dumnezeiască tot din Psaltire și filosofia care se propagă în adunările bisericești și care stârnește tot spre cântarea de psalmi.

Deci care este rostul acestei nespuse plăceri dumnezeiești, pe care a turnat-o peste învățături marele David și prin care omul primește mai ușor învățăturile? Poate că nu-i deloc greu oricui să spună pricina pentru care ne face atâta plăcere să ne ocupăm de psalmi: omul ar zice că pricina plăcerii pe care o simțim este faptul că vorbele sunt exprimate prin cântec, dar oricât ar fi de adevărat acest lucru, eu susțin că nu trebuie să trecem peste el fără să-l cercetăm. Căci această filosofie deprinsă prin cântare, pare un lucru mai mare decât dacă el ar fi arătat prin felul de gândire al mulțimii. Deci, ce zic eu? Am auzit pe un înțelept zicând despre firea noastră, că omul este un mic univers (un microcosmos), care conține în el toate elementele universului celui mare[7]. Iar ordinea universului este ca o armonie muzicală[8], care se armonizează cu sine însăși într-o succesiune și într-un ritm, care este alcătuit din multe și diferite elemente și consună cu

5. Idee reluată din *Viața Sfintei Macrina*,ed. GNO VIII, 1, p. 373.

6. Idee întâlnită și în tratatul privitor la "pruncii care mor prematur".

7. Despre om ca "microcosm" vorbește adeseori și Sf. Grigorie. Așa în *Despre fericirea omului*, cap. 16; *Despre suflet și înviere* (P.G. 46, 27).

8. Despre "armonia sferelor" vorbise încă Platon, Rep. 187 b. Dintre creștini, cel dintâi care susținea aceste idei a fost Origen, *Filocalia* (P.S.B. 7, 341).

ea însăși și nu iese niciodată din simfonie, deși se observă o mare deosebire între lucrurile existente, luate în parte. Căci precum se întâmplă cu plectrul[9] celui care potrivește tonurile cu artă și scoate cântecul din felurimea notelor, așa încât dacă nota este la unison, nu formează nici o melodie; tot așa compoziția universului este alcătuită și ea din diferite elemente, care se pot observa unul câte unul și care printr-un ritm ordonat și imuabil, dau armonia părților față de întreg. De aici rezultă melodia prea armonioasă a lumii, al cărei auditor se face rațiunea (mintea), care nu se asociază în nici un fel cu simțul fiziologic al auzului. Ci imitând numai simțurile trupului dar înălțându-se mai presus de ele, ascultă (mintea) cântarea cerurilor. Mi se pare că și marele David a ascultat această cântare când, prin mișcarea artistică și prea-înțeleaptă care se contemplă în ceruri[10], a auzit descrierea Slavei lui Dumnezeu, Cel ce face aceste armonii în ceruri.

Cu adevărat este un imn al slavei celei neajunse și nespuse a lui Dumnezeu, armonia întregii creațiuni, care vine dintr-un astfel de ritm, fiind un amestec de lucruri contrare. Căci sunt contrare între ele starea și mișcarea, dar în natură ele sunt amestecate; și un neștiutor vede în natură un amestec de lucruri contrare. Așa că și starea pe loc este prezentă în mișcare și în nemișcare este prezentă mișcarea perpetuă. Căci toate cele de sub cer se mișcă mereu, fie învârtindu-se în jurul unui punct fix, fie desfășurându-se în direcții contrare, prin mișcarea planetelor. Înlănțuirea dintre ele este însă statornică, rămâne identică și niciodată nu se schimbă din ceea ce este, în ceva nou; ci este mereu la fel și rămâne în aceeași stare. Așadar împreunarea stării cu mișcarea într-o muzică bine rânduită și mereu armonioasă, care este o simfonie compusă din multe elemente, formează imnul dumnezeiesc al Puterii, care stăpânește universul. Mi se pare că și marele David, ascultând acest imn, zice într-unul din psalmi că Îl "laudă pe Dumnezeu toate celelelalte puteri de sub ceruri, lumina stelelor și soarele și luna și cerurile cerurilor și apa cea mai presus ce ceruri"[11]. Iar altădată numește *apă* și pe toate celelalte pe care le are zidirea. Căci acordul reciproc al tuturor elementelor și potrivirea lor, alcătuită cu ordine, frumusețe și consecventă, este cea dintâi și adevărată muzică, modelul cel dintâi al muzicii. Pe aceasta o cântă, ca pe un preludiu, ocârmuitorul universului prin cuvântul cel nespus al Înțelepciunii, pe când creează mereu cu artă toate cele ce sunt. Deci, dacă alcătuirea lumii este o armonie muzicală, al cărei "meșter și lucrător"[12] este Dumnezeu,

9. Plectru ="placă mică de metal, de os, de celuloid sau de alt material, cu care se ciupesc coardele unui instrument muzical" (*Mic dicționar enciclopedic*, p. 721).
10. Ps. 18, 2.
11. Ps. 148, 1.
12. Evrei 11, 10.

după cum zice Apostolul, și dacă omul este un microcosm și el însuși a fost făcut după chipul Celui ce a alcătuit lumea, atunci ceea ce rațiunea contemplă în macrocosm, tot aceea vede și în microcosm[13]. Căci o parte din întreg este la fel cu întregul. Precum într-o așchie mică de sticlă în partea strălucitoare vedem apărând, ca în oglindă[14], rotunjimea soarelui, atât cât îngăduie puțina strălucire a așchiei; tot așa în lumea cea mică, adică în alcătuirea firii omenești se observă toată muzica din univers, asemănându-se cu întregul prin parte, în măsura în care partea poate conține întregul. Acest lucru îl dovedește și alcătuirea organelor trupului nostru, meșteșugită de la natură spre o activitate muzicală. Nu vezi că artera e ca un fluier, cerul gurii ca o harfă și că din limbă, din fălci și din gură cântarea iese ca din niște coarde lovite cu plectrul?[15]

Deci, fiindcă tot ce este conform cu natura, este îndrăgit de natură, iar muzica este conformă cu natura noastră, de aceea marele David a amestecat cântarea cu filosofia despre virtute, revărsând peste învățăturile cele mai înalte un fel de dulceață de miere[16], prin aceasta firea se reconsideră pe sine și se vindecă. Iar vindecarea firii este buna rânduire a vieții, spre care mi se pare că ne povățuiește cântarea, prin cuvinte nelămurite. Însuși faptul că purtarea celor virtuoși nu trebuie să fie grosolană și incultă și nepotrivită, este un îndemn spre un fel mai înalt de viață. Ei nu trebuie să ridice tonul mai presus de măsura coardei, căci se strică armonia, dacă este coarda prea întinsă. Și iarăși nici să lase coarda să se destindă fără măsură, prin plăcere. Căci sufletul asurzește și amuțește dacă este atins de astfel de dureri. Oamenii virtuoși și în toate celelalte împrejurări, trebuie să ridice și să coboare tonul la timpul potrivit. Să luăm aminte, deci și la felul comportării noastre; el trebuie să rămână bine armonizat și bine ritmat; să nu fie nici prea liber, nici din cale afară de înfrânat. Istoria îi aduce lui David mărturii despre această muzică dumnezeiască. Biruind prin bunătate pe Saul, cel cu mintea rătăcită și nebun, David l-a vindecat, alungându-i boala prin cântare, așa încât mintea lui Saul s-a întors la starea ei firească[17].

Din aceste fapte se arată deci limpede secretul cântării: că ea duce la încetarea durerilor produse în noi în chip diferit prin împrejurările vieții. Dar se cuvine să nu trecem cu vederea nici faptul că aceste cântări n-au

13. A se vedea în acest sens cele spuse de Pr. Prof. D. Stăniloae în *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I, București, 1978, p. 13.
14. În legătură cu "oglinda inimii", care reflectă în sine toată măreția înrudirii omului cu Dumnezeu, Sf. Grigorie ne-a lăsat cele mai minunate pagini. A se vedea, de pildă, comentariul la Fericirile II și VI în traducerea părintelui D. Stăniloae, "P.S.B." 29, 357-368; 378-386.
15. Aceeași idee în tratatul *Despre facerea omului*, cap. IX, tradus de noi în același volum.
16. Imagini din practica doftoricească dar și din arta culinară abundă la Sf. Grigorie. A se vedea *Despre pruncii care mor prematur*.
17. I Regi 14, 23.

fost compuse de cântăreţi lipsiţi de înţelepciune, aşa cum o concepem noi. Căci cântecul nu stă în tonul cuvintelor, după cum putem să ne dăm seama la aceia la care cântecul se formează numai după cantitatea prozodică; tonul fiind aci mai jos, aci mai ascuţit, scurtându-se şi lungindu-se nota. Însă cel ce iubeşte cântarea, care nu-i făcută şi potrivită pentru cuvinte dumnezeieşti, vrea să facă înţeleasă prin melodie gândirea exprimată în cuvinte şi printr-un fel de compoziţie, el descoperă pe cât poate, cu tonul vocii, înţelesul care este în cuvinte. Iar adaosul la mâncare este de aşa natură încât prin el să se îndulcească hrana învăţăturii, ca cu nişte dulciuri.

CAPITOLUL IV

Şi acum ar fi momentul să explicăm totuşi în cuvânt şi acel ospăţ îmbelşugat de virtuţi, după imaginea artistică pe care am expus-o mai înainte. Mai întâi, trebuie să aflăm despărţită virtutea de viciu, prin semne clare, ca să se deosebească fiecare din ele de contrarul ei şi să nu se confunde. Căci faptele sunt cele care îţi arată însuşirea, prin bucuria prin care ne-o produc, viciul veselind simţurile trupului, iar virtutea veselind sufletul. Că şi firea acestui subiect care poate fi lămurit prin aceste semne, este neîndoielnică şi fără greş, acest lucru poţi să-l afli din alte citate, conform cu o gândire mai superficială sau mai adâncă, şi în multe locuri din Psaltire; şi mai cu seamă în Psalmul 4. În el se spune că sunt "grei la inimă" cei care nu disting minciuna şi zădărnicia de adevăr, şi iubesc cele ce nu sunt, trecând cu vederea cele statornice şi vrednice de a fi iubite[18]. Căci a zis Psalmistul că numai sfinţenia este de admirat dintre toate celelalte, pe care oamenii le râvnesc în locul bunătăţilor. Acestea constau numai în supoziţii, neexistând de la sine, dar găsind că-şi au existenţa în părerea zadarnică a oamenilor. Şi, ca şi cum ar dezvălui şi mai limpede învăţătura despre acestea, Psalmistul zice la început că mulţimea mărgineşte binele la cele aparente şi crede că este bine, numai ceea ce omul simte cu simţurile trupului. Psalmul zice: "Căci mulţi zic: cine ne va arăta nouă cele bune?"[19]

Însă cel ce are în vedere virtutea, acela dispreţuieşte judecata aceasta despre bine, fiindcă este servilă. Aşa unul vede binele în lumină şi aşa se arată veselia cea înaltă şi dumnezeiască. Vorbeşte despre o astfel de lumină, care radiază de la faţa lui Dumnezeu, lumină a cărei natură mintea nu o poate pricepe. Căci zice: "Însemnatu-s-a peste noi lumina feţei Tale, Doamne"[20]. Considerând faţa lui Dumnezeu, cu anumite trăsături,

18. Ps. 4, 3 şi urm.
19. Ps. 4, 6.
20. Ps. 4, 6.

mi se pare că Proorocul n-a înţeles altceva prin aceste trăsături decât virtuţile. Cu aceste cuvinte, Proorocul arată care este semnul de recunoaştere desăvârşită al virtuţii: "Dat-ai veselie în inima mea"[21]. În loc de suflet şi minte, zice inimă, căci în momelile răutăţii nu poţi simţi cu inima. Pune în contrast cu veselia inimii îmbelşugarea materială şi mulţimea mijloacelor de trai, zicând că celor ce văd numai prezentul, stomacul le este măsura binelui. Căci pentru acest fel de oameni s-a înmulţit grâul şi vinul, cuprinzând în aceste cuvinte toate plăcerile stomacului şi ale mâncării, printr-o parte a lor. În aceste cuvinte încape toată preocuparea materială, pentru acele lucruri, a căror râvnă nu duce la nici un rezultat. Căci în natură nu există vreun depozit de lucruri pentru desfătarea de o clipă, care le vine oamenilor, cu scopul de a face din plăcere un depozit, pe care şi-l agonisesc cu toată silinţa. Dar, îndată ce vreo arătare din cele înşelătoare a ajuns în stăpânirea iubitorilor de plăceri, ea a pierit îndată şi s-a prefăcut în ceva ce nu există. În urma unor astfel de fantome, rămâne ca urmare doar ruşinea, care întipăreşte adânc şi pe vecie în inima iubitorilor de plăceri chipul acestor plăceri. Ar fi cu putinţă să cunoşti prin aceste urme viciul, precum vânătorii descriu felul fiarei după urmele pe care le lasă. Căci vânătorii cunosc animalul după urmele lui, când prada este nevăzută.

Deci, dacă, mistreţul sau leul este semnalat de propriile lui urme, urmează că putem cunoaşte şi felul plăcerii, prin urmele pe care le lasă ea. Dar urma lăsată de plăcere este ruşinea. Deci şi chipul urmei întipărit în suflet, este sau ruşine, sau o pricină de ruşine.

Am făcut aceste consideraţii, abătându-mă de la subiectul meu. Trebuie să arăt mai întâi, prin Psaltire, care este rezultatul celor două purtări în parte, cea virtuoasă şi cea rea. Aşadar în Psalmul citat, se zice că sfârşitul virtuţii este pacea, şi odihna, şi statornicia împotriva patimilor, cea simplă şi neamestecată, care lucrează prin nădejde unirea cu Dumnezeu. Iar contrarul acestora este arătat în citat prin tăcere. Însă în multe locuri din Psaltire, David strigă: "Iar cei fărădelege vor pieri şi rămăşiţa celor necredincioşi va fi stârpită"[22]. Şi "Cel ce iubeşte nedreptatea îşi urăşte sufletul"[23]. Şi iarăşi: "Va ploua peste păcătoşi laţuri"[24]. Şi alte mii de citate asemănătoare. Cartea psalmilor este plină de laude aduse virtuţii şi de învinuiri aduse celor ce trăiesc în fărădelegi.

Iar pomenirea faptelor istorice este împărţită între cele două scopuri: a face să fie râvnită virtutea persoanelor cinstite şi să fie evitată răutatea celor care au fost osândiţi. Când îndeamnă spre virtute, prin exemple,

21. Ps. 4, 7.
22. Ps. 36, 38.
23. Ps. 10, 5.
24. Ps. 98, 6-7.

Psaltirea zice: "Moise și Aaron între preoții lui și Samuel între cei ce cheamă numele Lui, chemat-au pe Domnul și El i-a auzit pe ei, în stâlp de nor a grăit către ei" [25]. Iar când arată sfârșitul cel rău al nelegiuirii expune suferințele celor osândiți din pricina răutății. "S-a deschis pământul și a înghițit pe Datan și a acoperit în adunare pe Abiron; văpaie a ars pe cei păcătoși" [26]. Și încă: "Fă-i pe ei ca pe Madian și Sisara" [27] și "Pune pe căpeteniile lor ca pe Oriv și Zev și Salmana, pe toate căpeteniile lor care au zis..."[28] Și sunt multe alte locuri de acestea. Toate aceste sfaturi, pe fiecare în parte, Psaltirea ți le strigă de la începutul până la sfârșitul ei. În nici o parte a ei nu trece cu vederea îndemnul spre bine și cuvintele prin care omul poate fi pornit să fugă de viciu. Toate sunt împletite cu preceptele care povățuiesc pe om la bine. Căci dobândirea binelui este evitarea și osândirea răului. Ar fi de prisos să expun cu de-amănuntul toate acestea, deoarece pentru cei ce citesc psaltirea este evidentă râvna cuvântului pentru ele.

CAPITOLUL V

Întregul conținut al psalmilor este împărțit în cinci categorii și cele cinci părți au o împărțire și o înșiruire artistică. Lungimea fiecărei părți se poate cunoaște ușor, căci toate părțile se termină într-un fel asemănător, prin doxologii speciale. Părțile le putem cunoaște după împărțirea în psalmi, arătată de mine. Numărul psalmilor din fiecare parte a Psaltirii este următorul: În prima parte sunt 40 de psalmi; în a doua, 31; în a treia, 17; în a patra tot atâția (17); iar în a cincea sunt 45. Partea întâi conține psalmii 1-40, sfârșitul ps. 40 fiind: "Binecuvântat este Domnul Dumnezeul lui Israel, din veac și până în veac, Amin. Amin" [29].

A doua parte, până la psalmul 71, al cărui sfârșit este: "Binecuvântat este Domnul Dumnezeul lui Israel, singurul Care face minuni și binecuvântat este numele slavei Lui în veac și în veacul veacului, și se va umple, tot pământul de slava Lui, amin, amin" [30].

A treia parte conține psalmii până la al 88-lea și se termină la fel, adică: "Binecuvântat este Domnul în veci. Amin. Amin" [31].

Partea a patra conține psalmii până la al 105-lea, al cărui sfârșit este: "Binecuvântat este Domnul Dumnezeul lui Israel și va zice tot poporul: Amin. Amin"[32].

25. Ps. 89, 7.
26. Ps. 105, 17-18.
27. Ps. 82, 9.
28. Ps. 82, 11.
29. Ps. 40, 13.
30. Ps. 71, 19-21.
31. Ps. 88, 51.
32. Ps. 105, 48.

Iar a cincea parte conține psalmii de la acesta până la ultimul, al cărui sfârșit este "Toată suflarea să laude pe Domnul"[33].

Ar fi timpul acum să spun în câteva cuvinte ce rânduială artistică am putea observa în psalmi.

La cea dintâi categorie, pe cei care trăiesc în răutăți îi ridică din rătăcirea cea fără rost și îi atrage, ca să aleagă binele, și să nu mai umble în sfatul necredincioșilor și nici să nu mai stea în cărarea cea rea, înglodați în adâncul păcatului, petrecând mai mult în răutăți, ci să se apropie în legea dumnezeiască, împlinindu-și călătoria fără rătăciri ca și cum pornirea spre bine ar fi pus rădăcină în ei, ca un pom sădit și udat cu învățăturile dumnezeiești[34]. Căci începutul lucrării binelui este lepădarea de rău, prin care omul se face părtaș binelui.

Însă cel care a gustat deja din virtute și a ajuns să cunoască prin propria experiență, firea binelui, acela nu mai este același, căci a fost smuls de la pornirea spre răutate de o silă și o admonestare oarecare. El privește numai spre virtute și este foarte însetat după bine. Căci cuvântul aseamănă cu setea caracterul cel irezistibil și violent al dorinței, cercetând firea animalului celui mai însetat. El arată și mai mult caracterul excesiv al dorinței, prin animalul care este cel mai excesiv în sete. Acest animal este cerbul[35]. Hrana cerbului este așa fel că înghite și șerpi otrăvitori. Umorile acelor șerpi sunt calde și fierbinți și înghițindu-le, cerbul se usucă și trebuie neapărat să se vindece, eliminând umorile șerpilor[36]. De aceea dorește fierbinte apa, ca să se vindece de uscăciunea pe care i-a pricinuit-o acest fel de hrană.

Deci cel ce este începător în viața virtuoasă prin prima parte a Psaltirii luând cunoștință de dulceața binelui prin gustare, dorește bunătatea. El își consumă orice fel de dorințe josnice în sine însuși. Și devorând cu dinții cumpătării patimile ca pe niște șerpi, este însetat de împărtășirea cu Dumnezeu mai mult decât cerbul de izvoarele apelor. După setea excesivă, cel ce dă peste un astfel de izvor, urmează să bea apă cât poftește; iar cel ce dobândește lucrul dorit se umple în întregime de obiectul dorinței. Odată umplut el nu se mai golește iară, precum se întâmplă în ordinea materială, cu un vas plin, care se poate goli. Binele, pe care omul îl dorește, nu rămâne nelucrător în el, ci dumnezeiescul izvor, în oricine s-ar afla el, preface pe cel ce s-a atins de el și îi împărtășește puterile sale proprii.

33. Ps. 150, 6.
34. Ieșirea din răutăți, în sensul celor prevăzute de psalmul 1, este idealul celor din prima categorie.
35. Ps. 41, 2.
36. Informație luată din cartea de zoologie *Fiziologul*, ed. Sbordane, p. 267 (citat după GNO, V, p. 39).

CAPITOLUL VI

Puterea şi lucrarea de contemplaţie a tot ce există sunt lucrări cu totul dumnezeieşti. Aşadar, cel ce a câştigat în sine binele, pe care l-a dorit, devine şi el contemplativ şi cercetează natura universului. De aceea, a *treia parte* din Psaltire are un înţeles anumit: în această parte Cuvântul cercetează mai cu seamă modul în care poate fi păstrată cu credinţă dreptatea judecăţilor lui Dumnezeu, în mijlocul dezordinii vieţii. Căci succesele din viaţa aceasta nu revin oamenilor în măsura alegerii lor, în majoritatea cazurilor. Adesea se pot vedea la acelaşi om cele două extreme: ultimul grad de răutate şi cel mai înalt grad de fericire. Văzând acest lucru, omul se îndoieşte oarecum în mintea sa, nu cumva aşa-zisul rău să fie un bun pentru firea omenească şi dimpotrivă, să fie rău acel lucru, care este pus în numărul celor bune. Căci dacă dreptatea este lăudată, iar cel ce a râvnit-o face un rău şi dacă răutatea este calomniată, dar procură desfătări celor care au săvârşit-o, cum poţi să-mi socoteşti că trebuie să alegi în viaţă mai curând păcatul decât virtutea, mai curând lucrul cel defăimat, decât pe cel lăudat? Aşadar cel înălţat cu mintea şi în stare, dintr-o privire ascuţită, să-şi aţintească ochiul asupra unor lucruri depărtate, vede în ce constă deosebirea dintre răutate şi virtute, şi vede că ele trebuie judecate nu după prezent, ci după viitor. Cu ochiul cel contemplativ şi pătrunzător al sufletului, privind cu atenţie cele depărtate, creştinul vede care este deosebirea dintre bine şi rău şi înţelege că deosebirea dintre acestea se face nu după prezent, ci după sfârşitul lor. Trecând cu sufletul dincolo de orice aparenţe şi furişându-se înlăuntrul iatacurilor cereşti, un astfel de creştin atacă pe cei care mai pot crede că aprecierea binelui poate izvorî din nebunia simţurilor. Căci zice: "Că pe cine am eu în cer, afară de Tine? şi afară de Tine ce am dorit pe pământ?" [37].

În această parte a cuvântului Psaltirii şi lăudând în chip minunat cerul, iar cele de pe pământ, râvnite de ochii celor nesocotiţi, înjosindu-le cu dispreţ şi urându-le cu batjocuri, creştinul ajunge la următorul rezultat: face ca şi cel ce s-ar fi născut în închisoare şi care crede că bezna în care a petrecut şi a crescut este un mare bine. Iar apoi, cunoscând frumuseţea de afară, revine asupra primei lui judecăţi. Căci zice: "Căror privelişti a soarelui şi a stelelor, şi a întregii frumuseţi a cerului am preferat eu bezna, cu care eram obişnuit, necunoscând ceva mai bun! Dar după ce sufletul meu s-a unit cu Dumnezeu, şi Dumnezeu este Cuvântul, şi a cunoscut slava din virtute prin care ajunge să se înalţe cel ce priveşte spre cer, atunci creştinul zice acele cuvinte prin care binele ceresc este admirat, iar nimicnicia şi zădărnicia râvnei celei amăgitoare pentru viaţa aceasta, le dispreţuieşte. Iar expresia întreagă este aşa: "Ca un necuvântător m-am

37. Ps. 72, 24.

făcut înaintea Ta", arătând că pornirea spre rău este iraţională. Apoi adaugă: "Iar eu pururea sunt cu Tine"[38]. Prin aceste cuvinte Psalmistul expune modul apropierii de Dumnezeu, aşa că am putea afla şi noi, în ce fel se uneşte după aceea cu Dumnezeu cel ce mai înainte era ca un necuvântător. "Căci m-ai apucat de mâna mea cea dreaptă" [39], zice. Vorbeşte despre ideea pe care ne-o facem cu privire la Dumnezeu, care ne îndreptează mintea spre cele de sus. "Cu sfatul Tău m-ai povăţuit" [40], căci fără sfatul lui Dumnezeu nu se face nici o povăţuire spre bine. "Şi cu slavă m-ai primit". Este bine că pune în opoziţie cu ruşinea slava, care se face un fel de car şi aripă ale celui care a fost luat de mâna lui Dumnezeu, atunci când omul s-a înstrăinat de faptele ruşinoase şi astfel s-a ridicat deasupra, cum zice în citatul: "Căci pe cine am eu în cer afară de Tine, şi, afară de Tine, ce am dorit eu pe pământ?"[41]. Mulţi oameni fac până acum aşa: având ei în mod absolut acestea în cer, îşi închipuie că amăgirile fanteziei lor se fac, de la Dumnezeu, prin rugăciune, o putere, sau o cinste, sau o avere, sau acea mică slavă de nimic, din cauza căreia firea omenească este cuprinsă de nebunie. Însă cel ce a ajuns la cele spuse în citatul de mai sus scoate, ca urmare, acest strigăt: "Iar mie bine este a mă alipi de Dumnezeu, a pune în Domnul nădejdea mea" [42]. Aici Psalmistul arată că se face oarecum una cu Dumnezeu, acela care s-a lipit de Dânsul prin nădejde şi s-a unit cu Dânsul.

CAPITOLUL VII

Aşadar, aşa se înfăţişează suişul către înălţime al primilor patruzeci de psalmi, iar cel ce s-a înălţat cu mintea până acolo[43], furat de adâncimea subiectului, se va face şi mai mare şi mai înalt atunci când va pătrunde în *partea a patra* a Psaltirii, cum spunea Pavel până la al treilea cer[44], înălţându-se şi mai presus de înălţimile la care ajunsese mai înainte. De aşa ceva va avea parte nu omul cel obişnuit, ci cel ce este alipit acum de Dumnezeu şi unit cu El. Căci iată cu ce cuvânt începe partea următoare: "Rugăciunea lui Moise omul lui Dumnezeu" [45]. Ca unul care încă nu fusese îndrumat prin Lege, Moise era "omul lui Dumnezeu", care va ajunge să dea altora Legea. Aşa era Moise cel înalt, despre care auzim că, spulberând măreţia regească cu paşii picioarelor lui, ca pe o pulbere a scuturat-o. El, timp de patruzeci de ani, îndepărtându-se de la traiul împreună cu oamenii şi trăind singur, numai cu el însuşi, a privit neîntrerupt, prin

38. Ps. 72, 22.
39. Ps. 72, 23.
40. Ps. 72, 23.
41. Ps. 72, 23.
42. Ps. 72, 27.
43. Iona 1, 3 şi urm.
44. Cf. II Cor. 12, 2-3.
45. Ps. 88, 1.

liniște deplină, în contemplarea celor nevăzute. După aceea, fiind străluminat de lumina cea nespusă și-a dezlegat mișcarea sufletului din învelișul cel mort de piele[46]. El, lovind oștirea egipteană și pe asupritor, prin plăgi, care se urmau una pe alta, a slobozit pe Israel de asuprire prin lumină și apă. Lui, după ieșirea din Egipt, toată vremea, în continuare, îi era ca o singură zi și niciodată pentru el noaptea nu s-a înnegrit cu întuneric. Căci după ce soarele își sfârșea drumul zilnic, o altă lumină din nor, înnoia strălucirile razelor, așa că soarele apunea la vreme potrivită peste Israel, lumina însă rămânea neîntreruptă și continuă. Deoarece strălucirea cea din stâlpul de nor continua fără întrerupere razele solare. Moise este cel care a îndulcit cu un lemn apa cea amară, care nu se putea bea, și când israilitenii erau însetați, a prefăcut stânca în izvor. El le-a dat hrană cerească, în locul celei pământești. El și-a ațintit privirea spre întunericul dumnezeirii și a văzut acolo pe Cel Nevăzut. El este Cel ce a descris cortul cel nefăcut de mâna omenească și a alcătuit după cuviință, podoaba preoției. El a primit tablele cele făcute de Dumnezeu și, după ce le-a sfărâmat, le-a scris din nou. El a purtat pe fața sa semnele puterii dumnezeiești, care i se arătase și privirile celor care nu erau vrednici le întorcea de la el cu strălucirea de pe fața lui ca niște raze puternice. El a osândit la prăpastia de foc pe cei ce se răzvrătiseră împotriva preoției și a nimicit pe cei care ocărîseră darul lui Dumnezeu. El a adus la evlavie pe Valaam vrăjitorul.

Despre sfârșitul vieții lui Moise se povestesc lucruri preaînalte: el s-a suit pe vârful unui munte și n-a rămas în viața aceasta nici o amintire a poverii lui pământești. El nu și-a schimbat caracterul, rămânând statornic în bine, în mijlocul firii mereu schimbătoare. El este cel ce s-a înălțat și ne-a dat pildă de al patrulea fel de înălțare, ridicând împreună cu sine pe cel ce se face mare prin trei feluri de înălțare. Căci ajungând la așa înălțime, el stătea oarecum la hotarul dintre firea schimbătoare și cea neschimbătoare; el a mijlocit între două culmi, adresând lui Dumnezeu rugăciuni pentru cei ce erau înstrăinați, din pricina păcatului. Iar mila puterii celei de sus a transmis-o celor ce au trebuință de milă. De aici putem afla că, cu cât se îndepărtează cineva de cele josnice și pământești, cu atât mai mult se împrietenește cu firea cea mai presus de toată mintea. Și prin facere de bine imită firea dumnezeiască, făcând ceea ce este propriu firii dumnezeiești. Este adică propriu firii dumnezeiești să facă bine, oricui are nevoie de binefacere.

46. Despre semnificația duhovnicească a "descălțării încălțămintelor de piele" a se vedea între altele cele spuse mai pe larg în *Viața lui Moise*, P.S.B. 29, 70 și urm. La fel J. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique*, Paris 1944, p. 30-40.

Acest înțeles îl prindem din psalmul al cărui titlu este "Rugăciunea lui Moise, omul lui Dumnezeu" [47]. Căci, de vreme ce s-a înstăpânit răutatea păcatului peste firea omenească și aceasta a fost smulsă din unirea cu Binele întinându-se cu patimile cele potrivnice binelui, ea avea nevoie de rugăciune către Acela, care putea să o oprească de la pieire. De aceea în loc de a fi vestitor, Moise se face omul lui Dumnezeu, luând parte la dezastrul celor de un neam cu el și făcând pe Dumnezeu să-și plece ochii spre plângerea celor pierduți. Căci apoi Moise se îndreptățește singur față de Cel ce ascultă și zice că a fi mereu neschimbat în bine nemișcat și mereu la fel, aparține numai lui Dumnezeu, iar firii omenești i se cuvin între evoluție și schimbare continuă și să nu rămână niciodată la fel, nici atunci când se înalță spre bine, nici atunci când cade din unirea cu Binele. Mulțumită acestui lucru firea omenească se învrednicește ca scăpare la mântuire să aibă pentru fiecare generație, caracterul neschimbat, în folosul celui rătăcit. Primul cuvânt din acel psalm (89) sună așa: "Doamne scăpare Te-ai făcut nouă din neam în neam"[48]. Și de ce așa? Fiindcă Tu, zice, ești mai înainte de zidirea toată, cuprinzând în tine toată veșnicia. De la Tine și-a luat început firea timpului, în Tine își are sfârșitul cela ce trece. Căci limita unui lucru fără sfârșit este infinită. "Mai înainte de a fi munții și de a fi zidită lumea, din veac și până în veac, Tu ești"[49]. Iar omul, prin caracterul schimbător al firii sale, a fost mânat în jos, de la înălțimea bunătăților, spre coborâșul cel umilit și alunecos al păcatului. Să nu-și dorească cel ce nu cade mâna sa către cel care alunecă. Cel ce nu cade ești Tu, Doamne, prin fire și Te faci aceasta pentru noi. Și "Să nu-l întorci pe el de la înălțimea care este la Tine, spre umilința cea din păcat". Apoi Psalmistul se face slujitor al glasului celui ce stăpânește și pronunță cuvântul cel iubitor de oameni, zicând: "Și ai zis: întoarceți-vă fii ai oamenilor" [50]. Iar acest cuvânt este o învățătură care are în vedere firea și aici este subînțeleasă vindecarea relelor. Căci fiind, zice, voi, oamenii, schimbători, ați alunecat de la bine, dar iarăși aveți nevoie de schimbare pentru a ajunge la bine și a vă întoarce iarăși de unde ați căzut, fiindcă, la libera lor alegere, oamenii, să-și facă parte de ceea ce voiesc ei, fie aceasta virtutea, fie păcatul.

Iar urmarea psalmului este o altă învățătură, care zice: "Ca o mie de ani în ochii Tăi Doamne, ca ziua de ieri care a trecut, anii lor vor fi nimicnicie" [51]. Ce învățătură luăm de aici? Că pentru cel ce s-a trezit și revine iarăși la virtute, după întoarcerea de la păcat, ca o mie de ani i se pare

47. Ps. 89, 1.
48. Ps. 89, 1.
49. Ps. 89, 2.
50. Ps. 89, 3.
51. Ps. 89, 4-5.

mulțimea relelor, iar lui Dumnezeu i se pare o nimica toată, dacă omul se întoarce. Căci ochiul lui Dumnezeu privește mereu ceea ce este prezent, neținând seama de cele trecătoare. Stăruința în răutate este considerată de Dumnezeu ca o zi sau ca o seară a nopții care a trecut și a pierit, deși este disprețuită de cei ce păcătuiesc ca și cum nu ar fi nimic. Dar de Dumnezeu este socotită ca o mulțime de ani. Căci zice: "Nimicnicie vor fi anii lor" [52]. Foarte nimerit și în înțeles propriu numește Psalmistul greșelile *"nimicnicie"*, căci în chip firesc cel ce face rău socotește greșeala ca nimic, și găsește o scuză pentru fiecare faptă rea.

Așa că îi este la îndemână să zică: pofta nu e nimic, mânia nu e nimic, nici una din simțirile de acest fel nu este nimic. Toate acestea sunt mișcări ale firii, iar firea este lucrarea lui Dumnezeu. Cel ce ia seama la viața omenească n-ar socoti ca păcat nici unul din acestea și zice că acestea sunt nimicnicii, când sunt lăsate la libera alegere a celui care le face. Ele nu sunt trecute cu vederea în ochii lui Dumnezeu, ci sunt socotite ca o mulțime de ani, fiecare în parte.

Cuvântul exprimă iarăși caracterul trecător al firii noastre, ca să dispună și mai mult spre milă pe Dumnezeu. Căci zice arătându-se care este nefericirea firii noastre, numind tinerețea dimineață și bătrânețea seară. În zori înverzește și întinerește și trece. După aceea, cu vârsta, pierzându-și seva și floarea, trecând ceasul creșterii, ceea ce rămâne este numai uscăciune și stricăciune. Căci așa zice cuvântul: "Dimineața ca iarba va trece, dimineața va înflori și va trece, seara va cădea, se va întări și se va usca" [53]. Aceasta este firea omenească.

În cele ce urmează, atrage Psalmistul și mai mult mila către om zicând că viața omului a fost cheltuită în mânie și viscolită ea de un vânt de pornirea mâniei. Dar este limpede că prin "mânie și urgie" vrea să arate lucrarea de răzvrătire a omului împotriva lui Dumnezeu. Căci din mânie vine peste oameni încetarea vieții și tulburarea celui ce se liniștește în seninătate. Iar psalmistul spune că: "am pierit de urgia Ta și de mânia Ta ne-am tulburat" [54]. La aceasta adaugă, în următoarele cuvinte, că răutatea omenească nu se cuvine să fie privită de Dumnezeu, nici veacul nostru cel întinat cu păcatele nu se cade să apară înaintea feței Sale neprihănite. Astfel zic cei ce traduc în cuvinte acest gând: "Pus-ai fărădelegile noastre înaintea Ta" [55]. Dacă cineva ar zice în loc de "pus-ai", "de ce ai pus?", ar aduce citatul la mai multă claritate, căci acesta este înțelesul citatului, că Tu trebuie să ai mereu sub ochi numai

52. Ps. 89, 5.
53. Ps. 89, 5-6.
54. Ps. 89, 7.
55. Ps. 89, 8.

binele, iar fărădelegea nu este vrednică să fie privită de Tine. Așadar, fă ca firea omenească să nu fie nevrednică de zidirea Ta, ci să se facă veacul nostru vrednic de a se arăta Ție.

Căci așa cum este veacul nostru acum, toate zilele noastre pier. A nu exista întru Tine este a nu exista defel. Căci viața celor care sunt stăpâniți de puterea mâniei este nestatornică, în chipul umbrei, asemenea unei pânze de păianjen. Căci, precum pânza de păianjen, cât timp este întreagă, se vede, iar dacă cineva pune mâna pe ea, îndată se destramă, fiind distrusă de atingerea degetelor, tot astfel viața omenească împletită din interese trecătoare, ca din niște țesături foarte subțiri, în zadar își țese pânza ei cea inexistentă. Dacă cineva se atinge de ea cu rațiune fermă, interesul zadarnic fuge și nu te lasă să-l prinzi și se preface în nimic. Căci toate cele râvnite în viața aceasta sunt doar iluzii, nu realitate. Părere doar sunt și cinstea, demnitatea, bunul nume, mândria, mărimea, bogăția, toate, de câte se îngrijesc păianjenii vieții. De aceea acestea toate au nevoie de Dumnezeu, care să le poarte de grijă. Căci eu cred că acesta este înțelesul cuvântului care zice că: "Zilele anilor noștri sunt șaptezeci de ani, și de vor fi în putere, optzeci de ani, iar ce este mai mult decât acestea, osteneală și durere" [56]. Nu că viața, pentru cel ce trăiește peste acest termen, este dureroasă, ci fiindcă cea mai mare parte a vieții, care este atât de scurtă, se trece în osteneală și durere. Pruncia este durere; tinerețea este osteneală; vârsta mijlocie se cheltuiește mai mult în durere. Dar mai cu seamă bătrânețea, prin părul cărunt și prin riduri dovedește excesul de suferință. Iarăși concepe Psalmistul și un alt mod de a-L face milostiv pe Dumnezeu față de oameni, căci așa se înțeleg aceste cuvinte. Grămada păcatelor noastre atrage după ea o mare pedeapsă, iar substanța firii noastre este de nimic (foarte slabă) așa încât nu dă loc la mânie pe măsura greșelilor. Ci chiar dacă Dumnezeu ne pedepsește cu blândețe, este de-ajuns pentru îndreptare celor care suferim pedepse. Căci dacă blândețea răsplătirii este de-ajuns pentru îndreptare și pedeapsă, cine va suferi puternica mânie a lui Dumnezeu? Sau ce număr va putea să cuprindă frica din inimă?

Deci, dacă nu putem suferi mânia lui Dumnezeu, iar lucrarea iubirii Sale de oameni o putem înțelege, atunci, "fă-ne, Doamne, să cunoaștem dreptatea Ta, prin înțelepciune, nu prin pedeapsă. Fiindcă îndreptarea noastră se face de la Tine". Iar acum, după ce am spus dinainte înțelesul, urmează să adăugăm dinainte cuvintele cele insuflate de Dumnezeu, care sună așa: "Că a venit blândețe peste noi și vom fi îndreptați. Cine cunoaște puterea mâniei Tale și cine măsoară urgia Ta, după teama de Tine?". "Învață-ne să ne socotim bine zilele noastre, ca să ne îndreptăm inimile spre înțelepciune" [57]. Și este foarte potrivit cuvântul acesta, care se acordă cu cele spuse în continuare.

56. Ps. 89, 11.
57. Ps. 89, 13-19.

Căci zice că din pricina neputinţei firii nu putem suferi mărimea mâniei pe care o porneşte păcatul împotriva noastră. Dar avem nevoie să fim dojeniţi. Iar mântuirea prin întoarcere ne învaţă mai mult decât pedeapsa pentru păcatele noastre. Aşadar, întoarce-ne pe noi, Doamne, fără nici o zăbavă, pentru harul Tău. Căci cuvintele *"până când?"* înseamnă că harul a venit degrabă. "Şi mângâie, zice, pe robii Tăi" [58]. Nu zice despre robii străini să-i împace, ci despre proprii robi ai lui Dumnezeu. Apoi ca unul care a aflat harul şi a văzut acea lumină, prin care este străluminat întunericul celor care rătăcesc în viaţa aceasta, de la care lumină începe ziua cea cu virtuţi, zice: "Că ne-am umplut dimineaţa de mila Ta şi ne-am bucurat, şi ne-am veselit în toate zilele noastre" [59]. Căci bucuria cea întru Tine a urmat după ce anii răutăţii au trecut. "Pentru zilele în care ne-ai smerit pe noi, ani în care am văzut rele"[60]. Şi astfel, Psalmistul are îndrăzneală să numească fii ai "lucrurilor" lui Dumnezeu pe cei luminaţi prin întoarcere de la păcat. Căci zice: "ia aminte spre robii Tăi şi spre lucrurile Tale". Aici vorbeşte despre patriarhii cei ce au fost cu Avraam, căci acestea într-adevăr sunt lucruri ale lui Dumnezeu. "Şi călăuzeşte (îndreptează) pe fiii lor". Cei ce fac faptele lui Avraam devin fii ai patriarhilor, înrudiţi cu ei prin virtute.

În sfârşit, prin cele din urmă cuvinte ale psalmului, cântăreţul uneşte firea omenească cu Dumnezeu prin curăţie, cerând prin rugăciune strălucirea lui Dumnezeu şi rugându-se ca viaţa noastră să strălucească precum fulgerul prin curăţia ei. Căci zice: "să fie lumina Domnului Dumnezeului nostru peste noi", pentru ca toate faptele noastre să rodească mântuire şi tot ce facem să aibă în vedere un singur scop. De aceea, după ce zice la plural: "şi lucrurile mâinilor noastre le îndreptează spre noi", reducând pe cele multe la un singur lucru, adaugă: "şi lucrul mâinilor noastre îndreptează-l". Căci grija pentru virtuţi, cea variată şi felurită, devine un singur lucru, adică mântuirea celui ce lucrează binele.

Astfel Proorocul, înălţând la a patra treaptă din suişul Psaltirii, mintea celor care se urcă împreună cu el, o ridică mai presus de toată zădărnicia râvnită de mulţime în viaţa aceasta. O ridică prin faptul că arată amăgirea din viaţa materială, că este ca o pânză de păianjen fără consistenţă, care nu duce la nici un sfârşit bun pe cei ce se ocupă de zădărnicii.

CAPITOLUL VIII

Drept urmare, prin cea de a *cincea parte* a ei, Psaltirea face pe omul în stare s-o urmeze să urce parcă spre una din ţintele cele mai înalte ale urcuşului duhovnicesc, care ne poate înălţa stricând împăinjenişurile vieţii chiar şi numai cu fâlfâitul puternic al aripilor sale. Căci cei fragili ca aburul, în zborul lor cel slab şi neputincios ca al muştelor, ling cele lipicioase ale vieţii şi se încurcă şi sunt prinşi ca în nişte mreji, în mreaja acelor fire de păianjen. Acestea sunt desfătările, fala, slava şi alte diferite pofte. În ele fiind înfăşuraţi ca în nişte pânze de păianjen, oamenii devin vânat şi mâncare a celui ce îi vânează prin aceste pofte. Iar dacă cineva cu fire de vultur privind mai ager, aţintindu-şi ochiul sufletului spre raza de lumină, ar fi destul să zboare cu toată fiinţa spre înălţime şi să se apropie de aceşti păianjeni ca să nimicească toate aceste pânze, numai cu adierea stârnită de bătaia iute a aripilor, în fâlfâitul zborului aripilor desfăşurate.

Aşadar, pe unul ca acesta ridicându-l împreună cu sine, înălţatul Prooroc îl duce pe culmea celei de a *cincea trepte*, prin care se cuprinde un fel de completare şi recapitulare a întregii mântuiri omeneşti. Căci în cele precedente, prin glasul lui Moise, s-a filosofat mult despre ce este veşnic şi ce este trecător; că veşnic este ceea ce rămâne totdeauna aşa ca acum, iar trecător este ceea ce se face cum n-a fost până acum. Căci schimbarea constă tocmai în a se preface din ce este în ceva ce nu este[61]. Psalmistul, după ce a arătat că prin aceeaşi forţă, firea în mod absolut este mânată spre rău şi iarăşi întorcându-se, este pornită spre bine, încât este cu putinţă ca strălucirea lui Dumnezeu să lumineze viaţa omenească, acum ne descoperă tot harul care vine de la Dumnezeu. În fel şi chip, prin cuvânt, pune harul sub privirea celor ce pot contempla din înălţime minunile lui Dumnezeu. Căci Psalmistul nu se mărgineşte să dezvăluie harul numai sub un singur aspect, ci, aranjând în mod felurit nenorocirile, în care au căzut prin aplecarea noastră spre rău, ne descrie ajutorul care ne vine de la Dumnezeu în lupta pentru bine. Face acest lucru ca şi cum ar vrea să sporească prilejurile de a mulţumi lui Dumnezeu, sporind mulţumirea pe măsura bunătăţilor date.

Căci zice la începutul acestei părţi: "Mărturisiţi-vă Domnului că este bun, că în veac este mila Lui"[62]. Mărturisirea este întrebuinţată aici cu înţelesul de mulţumire, nu de răscumpărare. Porunca este: să slăvim pe Dumnezeu pentru singură bunătatea Lui, arătând că toate câte le-au venit oamenilor de la Dumnezeu sunt bune şi mântuitoare şi s-au făcut din har şi bunătate. Noi oamenii nu avem nici o pricină de a face bine, ci dimpotrivă, suntem cu totul răi. Dumnezeu însă nu-şi schimbă propria fire, ci, după cum este, aşa sunt şi lucrările Lui. Căci nu era cu putinţă ca Cel din fire bun să facă ceva împotriva firii Sale. Căci zice: "Să spună cei izbăviţi de Domnul, pe care i-a izbăvit din mâna vrăjmaşului, şi din ţări i-a

58. Ps. 89, 15.
59. Ps. 89, 16.
60. Ps. 89, 17, 19.

61. Platon, *Euthyd.* 205 a.
62. Ps. 106, 1 etc.

adunat pe ei, de la răsărit și de la apus, de la miazănoapte și de peste mări"[63]. Citatul binevestește întoarcerea definitivă spre bine a neamului omenesc, căci izbăvire traduce în cuvânt rechemarea din robie. Iar Dumnezeu S-a dat pe Sine ca preț de răscumpărare[64] pentru cei ce erau stăpâniți de moarte, aceluia care avea stăpânirea morții. Și, fiindcă pe toți ce erau în închisoarea morții, e limpede că i-a răscumpărat pe toți, ca să nu rămână nimeni în puterea morții, după ce a fost împlinită mântuirea lumii. Căci dacă nu există moarte, nu poate să fie nimeni în moarte (în puterea morții).

Vorbind despre cele patru părți ale lumii, cuvântul nu lasă nici una neîmpărtășită de dumnezeiasca răscumpărare, căci zice: "de la răsărit și de la apus, de la miazănoapte și de la mare", prin "mare" indicând miazăzi. În rezumat arată apoi binefacerea lui Dumnezeu către firea omenească, binefacerea pe care a expus-o mai înainte. După aceea, prin câteva amănunte, descrie pornirea oamenilor spre rău și felul cum îi duce de mână Dumnezeu pe fiecare, spre mai bine. Căci zice așa: "Rătăcit-au în pustie, pe drum fără apă"[65]. Adică: părăsind ei calea, iar calea este Domnul[66], ei au rătăcit în pustie, în afară de cercetarea lui Dumnezeu (în locuri necercetate de Dumnezeu). Pustia era în întregime uscată și fără apă, lipsită de roua duhovnicească. De aceea cei ce rătăceau afară din cale, n-au aflat cetatea lui Dumnezeu, în care este lăcașul celor vrednici. Căci zice: "Cetate de locuit n-au aflat, flămânzind și însetând"[67]. Căci, din pricina nemâncării, lipsindu-le puterea, suferința lor sporea. Cum ar fi fost pâine în pământ uscat și neroditor? Cu ce și-ar fi potolit setea, în pământ fără de apă? E limpede că proorocia nu numește hrana pâine, nici băutura apă, ci numește hrană adevărata mâncare și băutură duhovnicească. Iar Domnul, se face amândouă acestea, oferindu-se pe Sine, celor ce au trebuință. Pentru cei flămânzi, se face hrană, pentru cei însetați, izvor. Așadar, cine este în stare să dezlege o astfel de greutate: a rătăcirii, a pustiei, a nenorocirii din cale afară, a descurajării cauzată de foame? O, minune! Un singur glas ajungând la Dumnezeu cu pocăință, a schimbat toate relele în bine. Căci zice: "Au strigat către Domnul în necazurile lor și din nevoile lor i-a scos pe ei și i-a povățuit pe cale dreaptă ca să meargă în cetatea de locuit"[68].

Cale, numește pe Domnul însuși, de la Care alunecaseră ei. Iar Calea însăși zice în Evanghelie că: "Nimeni nu vine la Mine, dacă Tatăl nu vrea să-l atragă"[69]. De aceea Dumnezeu pe cei rătăciți îi aduce din nou la Cale.

63. Ps. 106, 2-3.
64. I Tim. 2, 6.
65. Ps. 106, 4.
66. Ioan 14, 6.
67. Ps. 106, 5.
68. Ps. 106, 6-7.
69. Ioan 6, 44.

Iar El însuși se face cetate de locuit, după cum zice Apostolul că: "În El trăim și ne mișcăm și suntem"[70]. După cum se cuvine, adăugă și fraza care îndeamnă spre mulțumire, pentru ca cei care pătiseră acestea, să "mărturisească Domnului milele Sale și minunile Sale fiilor oamenilor"[71]. Adică să nu ascundă în tăcere prin nerecunoștință binefacerea, ci să vestească peste tot harul, căci a umplut de bunătăți sufletul lor care era gol. Căci zice: "A săturat suflet gol și sufletul flămând l-a umplut de bunătăți"[72]. Apoi aduce sub ochi primejdia care vine din fire, în alt fel, povestind dumnezeiasca iubire de oameni, prin care firea este schimbată spre *tot mai bine. Iar cele ce zice, sunt așa:* că *firea omenească s-a depărtat* de lumină și și-a plecat genunchiul în fața păcatului. Ea nu mai era în dreapta rânduială, ci se înstrăinase de adevărata viață adică "ședeau în întuneric și în umbra morții,... legați cu sărăcia și cu fierul"[73]. Căci era în neputință de a se mișca cel cuprins de lanțul cel greu al răutății, iar legătura binelui este sărăcia, întipărindu-se în inimi ca un fel de fier. Cauza tuturor acestora era neascultarea de Cuvântul lui Dumnezeu și neplecarea la sfatul celui Preaînalt. Căci acesta este înțelesul cuvintelor: "Că au amărât Cuvântul lui Dumnezeu și sfatul Celui Preaînalt l-au întărâtat"[74].

Pe lângă toate astea, viața unor astfel de oameni are, după cum este și firesc, parte de osteneală și umilință. Osteneală, fiindcă au fost lipsiți de hrană, iar umilință, fiindcă n-au vrut să rămână în credința celui Preaînalt. Căci zice: "inima lor a fost smerită în osteneli"[75]. Iar lipsirea de putere nu este altceva decât neputință (slăbiciune). Căci ce ajutor ar fi putut să afle ei, fiind fără putere? De aceea zice: "Slăbit-au și nu era cine să le ajute"[76]. Dar iarăși o propoziție următoare schimbă primejdiile în bucurii: "Căci au strigat către Domnul când se necăjeau ei și din nevoile lor i-a mântuit pe ei"[77]. Dumnezeu nimicește întunericul, desființează moartea, dezleagă lanțurile. Căci zice: "I-a scos din întuneric și din umbra morții și legăturile lor le-a rupt"[78].

Așadar, să fie propovăduit harul, că temnița morții, cea de care nu scapă nimeni, a fost distrusă. Ea, care era închisă cu zăvoare de fier și porți de aramă, precum zice Proorocul. Căci atât de puternică era socotită moartea, până când la venirea Vieții celei adevărate, puterea morții a

70. Fapte 17, 22.
71. Ps. 106, 8.
72. Ps. 106, 9.
73. Ps. 106, 10.
74. Ps. 106, 11.
75. Ps. 106, 12.
76. Ibid.
77. Ps. 106, 13.
78. Ps. 106, 14.

pierit, fiindcă tot ceea ce se afla în puterea ei și ținea ca și cu niște zăvoare de fier și porți de aramă, rămânea fără scăpare. Dar zice: "a sfărâmat porți de aramă și a frânt zăvoare de fier"[79]. Iar aceasta înseamnă că a pierit calea fărădelegeii lor și viața lor a fost preschimbată în cucernicie. Distrugerea aceasta a porților de fier este schimbarea vieții spre dreptate. Căci zice: I-a ajutat să iasă din calea nelegiuirii lor"[80].

Apoi prezintă în cuvânt, în alt mod, nefericirea omenească. Însă exprimă gândul că umilința este fărădelegea și cu același înțeles este și cuvântul unui alt Prooroc, care zice: "Fărădelegea s-a așezat pe un disc de plumb"[81]. Prin aceste cuvinte se arată că răutatea este grea și trage în jos, atrăgându-l în groapa ei pe cel ce se înălțase prin asemănarea cu Dumnezeu: "Din pricina fărădelegii lor au fost umiliți"[82]. Și de aceea ei s-au scârbit de acea hrană atotputernică, (s-au îngrețoșat) despre care Cuvântul zice către cei dintâi oameni: "Din tot pomul care este în rai să mănânci"[83]. Căci precum aici cuvântul numește plinătatea bunătăților "tot pomul", tot așa în Psalm numește adevărata și preaputernica hrană "mâncare". Iar îngrețoșarea de hrana aceasta produce o boală, care se sfârșește cu moartea. Iată cum zice Psalmistul: "Urât-a sufletul lor orice mâncare și s-au apropiat de porțile morții"[84]. Și iarăși, strigarea lor către Dumnezeu, le-a prefăcut nenorocirea în veselie, căci zice: "Au strigat către Domnul, când se necăjeau ei și din nevoile lor i-a izbăvit"[85]. Și mai departe istorisește felul cum i-a izbăvit. Iar povestirea aceasta este o adevărată bunăvestire. Căci zice: "și a trimis cuvântul Său și i-a vindecat și i-a scos din stricăciunile lor"[86]. Vezi pe Cuvântul cel viu și însuflețit trimis spre mântuirea celor ce piereau care au fost izbăviți din stricăciunea lor? Care Evanghelist exprimă taina atât de simplu? Zice, așadar: binecuvântat să fie harul de cei ce au avut parte de binecuvântare și ea să fie un imn închinat binefacerilor lui Dumnezeu. Căci zice: "Să jertfească Lui jertfă de laudă și să vestească lui cu veselie"[87].

După aceea, Dumnezeu iarăși le pregătește suferința, și, după suferințe iarăși vine peste ei harul lui Dumnezeu. Psalmistul, vorbind despre lipsa de prevedere a oamenilor, zice că ei, părăsind viața cea sigură și nebătută de valuri, din propria lor alegere, s-au îmbarcat pe corăbii.

79. Ps. 106, 16.
80. Ps. 106, 17.
81. Zah. 5, 7.
82. Ps. 106, 17.
83. Facere 2, 16.
84. Ps. 106, 18.
85 Ps. 106, 19.
86. Ps. 106, 20.
87. Ps. 106, 22.

Iată, chiar cuvintele psalmului: "Cei ce se coboară în mare, pe corăbii"[88]. În loc să lucreze raiul, în care au fost așezați la început, ei și-au făcut lucrarea în apă (mare). Iar "mare" numește viața aceasta materială, tulburată de toate vânturile ispitelor și umflată de patimi neîntrerupte. Căci zice: "Cei ce-și fac lucrarea în ape multe, aceia au văzut lucrurile Domnului și minunile Lui în adânc"[89]. Căci adâncindu-se în răutatea vieții și suferind naufragiile cele rele ale sufletului, au văzut asupra lor faptele iubirii de oameni ale Aceluia care ne-a mântuit pe noi din adâncuri. Căci zice: "A zis și s-a stârnit vânt de furtună"[90]. Iar aceste cuvinte nu se referă la Dumnezeu, ci la vrăjmașul, care nu suflă de-a dreptul, ci se învârtește în vârtej iute și cade apoi cu putere în apă. Fiindcă aerul aruncat pe apă ca o stâncă mare, din pricina greutății lui, marea își ridică nivelul și este sfâșiată de puterea vântului și unde o lovește vântul cel greu, apa țâșnește ici și colo în sus prin greutatea cu care cade aerul peste ea. De aceea adaugă limpede niște cuvinte înspăimântătoare, că o dată cu stârnirea furtunii "s-au înălțat valurile mării, ridicându-se până la ceruri și coborându-se până în adânc"[91]. În adevăr, stârnirea unor astfel de valuri, – adică valurile patimilor – sunt pricina pogorârii în adânc.

Iar *adâncul* în multe locuri ale Scripturii am aflat că este focul dracilor. Pe de altă parte, cei care și în această tulburare și furie a furtunii sunt luați de valuri, sunt chinuiți de grețuri, ca și cum ar fi beți. Căci zice: "Se tulburau și se clătinau, ca un om beat". Iar cei ce au fost scoși odată din mare, n-au ajuns la nici un dor de mântuire, ci înțelepciunea lor a naufragiat și a pierit de mai înainte. De aceea zice că "toată înțelepciunea lor a pierit"[92]. Și iarăși, după ce au căzut în rele atât de mari, mântuirea lor din nenorocirea aceasta fără scăpare a fost să strige către Domnul, căci zice: "au strigat către Domnul în necazurile lor și din nevoile lor i-a scos pe ei"[93]. Și pe loc furtuna s-a prefăcut în vânt favorabil pentru navigat și s-a liniștit marea, potolindu-și valurile. Căci zice: "S-a oprit furtuna, prefăcându-se în vânt lin și au tăcut valurile ei". Că atunci când zice "au *tăcut*", prin cuvântul "tăcere" Psalmistul arată că valurile sunt puteri ale voinței libere. Prin aceste puteri ale voinței se arată firea cea răzvrătită, către care zice Domnul în Evanghelie: "Taci, liniștește-te"[94]. Iar "*vânt lin*" numește harul duhului, care prin ospețele cele înțelegătoare duce sufletul la adăpost în limanul cel dumnezeiesc, rațiunea fiindu-i cârmaci și

88. Ps. 106, 23.
89. Ps. 106, 23–24.
90. Ps. 106, 25.
91. Ps. 106, 25–26.
92. Ps. 106, 27.
93. Ps. 106, 28.
94. Marcu 4, 39.

îndreptându-l ca să plutească. Căci zice: "I-a povăţuit pe ei la limanul voii Lui"[95]. Şi iarăşi Psalmistul porunceşte ca poporul şi adunarea să aducă laudă harului pentru acestea. Prin cuvântul *adunare* nu desemnează numai starea de atunci a adunărilor. Căci în scaunul celor înaintaţi cu raţiunea sunt propovăduite aceste minuni ale lui Dumnezeu prin care sunt dovedite ca sigure credinţele lor care aud despre ele (despre aceste minuni): "Să-L înalţi pe el în adunarea poporului şi în scaunul bătrânilor să-L laude pe El"[96].

Şi adaugă cauzele pentru care poporul să-i cânte imnuri lui Dumnezeu. Prin puterea Lui unele râuri izvorăsc, altele se usucă şi pier, căci scursurile răutăţii dispar iar izbucnirile virtuţilor inundă locurile până atunci uscate. Căci zice: "Prefăcut-a râuri în pustiu şi izvoare de apă în pământ uscat"[97]. *Râuri* numeşte sensurile patimilor şi *izvoare de apă* înşirarea răutăţilor, când oamenii, făcând rele după rele, lungesc şirul de răutăţi ca şi cum ar curge. Dar mai zice şi că: "Pământul l-a prefăcut în sărătură". Căci sufletul cel roditor de răutăţi, după ce a fost prefăcut în suflet însetat, este gata pregătit pentru sarea cea duhovnicească a învăţăturii, aşa încât el nu mai sporeşte răutatea locuitorilor, fiind hrănit numai de scursurile faptelor rele. Iar sufletul cel sărat şi însetat, primind în sine setea cea preafericită devine un loc udat de mulţimea de virtuţi. "Căci e făcut pustiul iezer de apă şi pământul cel fără de apă, izvoare de apă"[98].

Iar pământul acesta devine cetate în care locuiesc cei însetaţi de dreptate. Căci locuitor în preajma unui astfel de loc şi a unor asemenea ape nu devine nici un om cu greţuri şi cu stricăciune, care are sufletul sătul de răutate. Şi psalmul adaugă: "Seamănă ogoarele şi sădeşte viile"[99], arătând prin aceste cuvinte taina poruncilor dumnezeieşti şi viaţa cea îmbunătăţită. Căci porunca lui Dumnezeu este sămânţa viitoarei bune rodiri, iar virtutea este via, care prin ciorchinii ei cuvântători varsă vinul în butea înţelepciunii. Acestea nu sunt nimic altceva decât o mulţime de binecuvântări. Căci, zice: "I-a binecuvântat pe ei şi s-au înmulţit foarte şi dobitoacele lor nu le-a împuţinat"[100]. Iar *"dobitoc"* numeşte funcţiunea subordonată a mişcărilor sufletului, atunci când sufletul foloseşte toate organele noastre în vederea virtuţii. Dobitoc este furia când este sub jugul raţiunii. Alt dobitoc de acest fel este dorinţa, care duce în cârcă şi poartă sufletul, ca să zicem aşa, înălţându-l în sus, când hăţurile minţii îl mână spre cele de sus. Şi toate celelalte mişcări ale sufletului sunt *dobitoace* care cresc prin binecuvântare, atunci când ele ne slujesc spre fapte mari.

95. Ps. 106, 30.
96. Ps. 106, 31-32.
97. Ps. 106, 3.
98. Ps. 106, 35.
99. Ps. 106, 37.
100. Ps. 106, 38.

Apoi, în versetul următor, Psalmistul face recapitularea celor spuse. Căci după ce a parcurs în multe feluri pătimirile, a pus sub ochii cititorului lucrările dumnezeieşti, aşa cum, în câteva cuvinte cuprinzându-le, le recapitulează zicând: "Au fost împuţinaţi şi chinuiţi de necazul celor rele şi de durere"[101]. Prin ideea de împuţinare desemnează umilinţa şi căderea de la înălţime la smerenie, căci puţin înseamnă umil, după înţelesul cuvântului. Iar prin chinuire arată obişnuinţa cu răul. Prin necaz şi durere numeşte culmea de cădere de la virtute în toate citatele, ca de pildă în alt psalm, unde expune cam acelaşi lucru. "Cuprinsu-m-au durerile morţii, primejdiile iadului m-au aflat[102], necaz cu mare durere am aflat[103]. Numind păcatele,dureri ale morţii şi primejdii ale iadului, adaugă şi limita până la care duce firea păcatului, care nu este decât durere şi necaz. Şi Evanghelia arată acelaşi lucru prin cuvintele: "Plângerea şi scrâşnirea dinţilor"[104]. Apoi Psalmistul adaugă în continuare: "Şi a vărsat dispreţul peste căpeteniile lor"[105].

Prin aceste cuvinte Psalmistul ne învaţă că ceea ce este în esenţă, există cu adevărat; iar dacă ceva încetează de a mai fi în esenţă, încetează de a exista. A fi rău înseamnă a nici nu exista defel fiindcă răutatea nu există în esenţă, ci inexistenţa binelui se numeşte răutate. Fiindcă precum cel ce este în esenţă există cu adevărat, tot aşa cel ce este în neexistenţă nu există, ci piere. Iar răutatea este acea inexistenţă, cum zice cuvântul. Iar această decepţiune a cuvântului a fost oarecum tocită de obişnuinţă. Căci precum zicem că hrana intrată în corp este *încorporată*, iar cel legat cu lanţul este *înlănţuit* şi fierul în foc se *înfierbântă*, tot aşa despre cel ce e căzut din esenţă, ajungând la nimic, zicem că a fost *nimicit*.

Din punct de vedere moral nimicirea este şi inexistenţa virtuţii. Aşa ceva a căzut peste începătorii răutăţii – adică peste primii oameni – când s-a revărsat ca un râu murdar, care s-a transmis şi peste urmaşi. Deci, fiindcă firea unui astfel de odor, adică viaţa – a sărăcit, şi omul a ajuns sărac ca şi cum ar fi fost prădat de un hoţ şi despuiat de dumnezeiasca binecuvântare, de aceea Psalmistul zice: "pe sărac l-a izbăvit de sărăcie"[106]. Dar prin sărăcia aceluia noi ne-am îmbogăţit. Şi i-a pus pe ei Păstorul cel bun să fie "ca nişte oi de moştenire" în loc să-i fi lăsat să devină nişte fiare[107]. Iar *moştenire* numeşte mulţimea celor înscrişi în cartea lui Dumnezeu. La fel zice şi Apostolul: "De la care este numită toată moşte-

101. Ps. 106, 39.
102. Ps. 17, 5.
103. Ps. 114, 3.
104. Matei 8, 12.
105. Ps. 106, 40.
106. Ps. 106, 41.
107. Ibid.

nirea în cer și pe pământ"[108]. Psalmistul adaugă: "Vedea-vor drepții și se vor teme" [109]. Prin aceste cuvinte ne învață că dreptul privind spre această iubire de oameni se va teme. Căci *teama* este un mare păzitor al bunătăților, înțeleptind pe cel aflat în suferință ca, din aducerea-aminte a celor trecute, să ia seama la cele viitoare. Teama fiind stăpână în suflet și izgonind de acolo toată pornirea noastră spre rău, izvorâtă din ușurătate, "toată fărădelegea, zice, își va astupa gura ei" [110].

Cât de fericită este acea viață în care gura fărădelegii este pururea astupată, ca o groapă cu noroi, și nu mai întinează cu putoarea ei viața oamenilor. Aceasta este culmea bunătăților, punctul culminant al nădejdilor și sfârșitul oricărei fericiri: să nu se mai întineze firea omenească cu răutatea, ci toată fărădelegea să piară. Iar răutatea este izvoditorul fărădelegii. Căci aceasta vrea să arate expresia cea cuprinzătoare că s-a "astupat gura" aceea, al cărei glas s-a făcut de la început pentru oameni pricină de moarte.

Așadar, când va pieri tot ceea ce se împotrivește binelui, noi vom ajunge atunci la acea stare, pe care nici un cuvânt n-o poate exprima și despre care cuvântul lui Dumnezeu mărturisește că este mai presus de simțuri și de cunoaștere. La acestea Psalmistul adaugă cuvintele desăvârșite, ca pe o pecete, zicând: "Cine este înțelept... "va păzi acestea și va pricepe milele Domnului"[111]. Căci lucrarea înțelepciunii este îndoită: una este cea care explică și cercetează cele folositoare iar cealaltă care păstrează cele aflate. Acțiunea cea dintâi a înțelepciunii, adică cea de cercetare, încetează de îndată ce vrea omul, căci la ce să căutăm un lucru care e sub ochii noștri? Restul psalmului conține porunca de a păzi binele cel dobândit, lucrul la care înțelepciunea conlucrează cu noi. Însă cine este înțelepciunea și ce este păstrarea bunătăților? Să nu fii neînțelegător față de iubirea de oameni a lui Dumnezeu. Căci cel ce nu înțelege aceasta nu arată pe față binele de care s-a învrednicit. Dar cel ce nu înțelege harul va asculta de orbii care, luând în mâini o perlă sau un smarald sau o altă piatră scumpă, o aruncă primilor veniți, ca pe o pietricică oarecare. Și astfel fără să vrea sunt păgubiți de acea avuție necunoscându-i calitatea.

CAPITOLUL IX

Aceste *cinci împărțiri* ale Psaltirii, care sunt mai înalte unele decât altele, concepându-le ca pe niște trepte, le-am deosebit după criteriile mai sus spuse. Cel de pe urmă verset al fiecărei părți are cuprins în el o oprire

108. Ef. 3, 13.
109. Ps. 106, 42.
110. Ps. 106, 42.
111. Ps. 106, 43.

a cuvântului, o încetare a gândului și un sfârșit al celor zise mai înainte. Acest rezultat Psalmistul îl obține prin cuvintele de proslăvire și mulțumire, care sună așa: "Binecuvântat este Domnul în veac, fie, fie (amin, amin)"[112]. Căci înțelesul acestor cuvinte este o mulțumire care durează necontenit fiindcă cuvântul nu zice numai o dată "fie" exprimând binecuvântarea, ci prin repetarea cuvântului hotărăște că mulțumirea trebuie să fie fără sfârșit. Iar în fiecare parte, așa precum au fost despărțite potrivit cu modelul de împărțire, cuvântul a ținut seamă de o anume virtute, prin care ne vine fericirea de la Dumnezeu. Iar înșirarea virtuților, în fiecare din părți, este astfel aranjată încât ridicând sufletul spre bunătăți din cele mai înalte, îl face să ajungă la cea mai înaltă bunătate.

Și cea mai înaltă bunătate este lauda lui Dumnezeu care se face în toți sfinții, după cuprinsul ultimului psalm care zice: "Lăudați pe Dumnezeu întru sfinții Lui"[113]. Prin aceste cuvinte este exprimată tăria puterii, care constă în virtute. Și stăpâniile lui Dumnezeu arată că firea nu mai este tiranizată de răutate, când puterea omenească poate să-i aducă laudă lui Dumnezeu după mulțimea măririi Lui. Să-i aducă laudă, nu cu glas scăzut, ci pe lângă vocea ridicată, folosind și trâmbițele. Căci zice: "Lăudați pe Dumnezeu în glas de trâmbiță"[114]. Prin această introducere a trâmbițelor imită armonia universului, care este organ al lui Dumnezeu prin tonul felurit al melodiei. Iar cuvântul, printr-un înțeles figurat se numește "psaltire și alăută". După aceea, lepădând tot ce este pământesc, își potrivește sunetul propriilor coarde cu corurile cerești, în răsunetul timpanelor. Iar coardele puse în acest intrument muzical ar putea fi rezistența și tăria față de răutate a fiecărei virtuți în parte. Prin rezistența aceasta se ajunge la o cântare de ansamblu amestecând chimvalul cu coardele când sunetul chimvalelor trezește râvna pentru cântarea cea dumnezeiască.

Ni se pare că acel loc în care zice: "Lăudați pe Domnul în chimvale bine răsunătoare"[115] tâlcuiește apropierea firii noastre de îngeri. Căci unirea firii îngerești cu cea omenească, atunci când firea omenească se întoarce la destinația ei primordială, va alcătui acel glas dulce de mulțumire, prin acordul celor două firi. Și una prin cealaltă, și una împreună cu cealaltă, vor cânta necontenit un imn lui Dumnezeu, pentru iubirea Lui de oameni. Acest lucru este arătat în text prin unirea unui chimval cu altul. Un chimval este firea cea mai presus de lume a îngerilor, celălalt chimval este făptura cea cuvântătoare a oamenilor. Dar păcatul a

112. Ps. 40, 13.
113. Ps. 150, 1.
114. Ps. 150, 3.
115. Ps. 150, 4.

despărțit cele două chimvale. Când iubirea de oameni a lui Dumnezeu le va face pe amândouă să se armonizeze iarăși între ele, atunci va răsuna acea cântare de laudă alcătuită din amândouă împreună, precum zice marele Apostol "va mărturisi toată limba, a celor cerești și a celor pământești și a celor dedesubt că Iisus Hristos este Domn întru slava lui Dumnezeu Tatăl"[116]. După aceasta glasul triumfător al acestor chimvale va răsuna într-o cântare armonioasă spre pieirea vrăjmașului. După ce acesta va pieri cu desăvârșire și va fi redus la nimic, atunci nelipsit, toată suflarea într-un cuget, va săvârși lauda către Dumnezeu. Fiindcă "Lauda în gura păcătosului nu se potrivește"[117].

Da, atunci nu va mai fi păcătos, nemaiexistând păcatul, ci toată suflarea în toți vecii, va lăuda pe Domnul.

Așadar calea aceasta către fericire ne-a fost arătată de filosofia cea mare din psalmi. Căci ea îndreaptă spre atingerea unui țel mereu mai mare și mai înalt în drumul virtuții pe cei care prin citirea psalmilor, sunt călăuziți spre înălțime. Aceștia înaintează mereu, până ce ajung la acea măsură de fericire, al cărei caracter ceresc nici o minte nu ajunge să-l înțeleagă prin figuri și alegorii, nici cuvântul nu află expresie potrivită pentru cele ce urmează de aici. Însă nici mișcarea nădejdii, care se avântă în tot locul și aleargă în calea dorinței noastre, când se apropie de acea fericire neasemănată, nu rămâne mai presus de cuget. Căci lucrurile de felul acesta sunt mai presus decât cele nădăjduite, precum dovedește însăși filosofia din Psaltire prin ordinea care poate fi contemplată în ea. Căci ea ne deschide în taină un fel de ușă de intrare la viața cea fericită, vestindu-ne prin cel dintâi cuvânt al ei, depărtarea de rău. Doar primele cuvinte ale Psaltirii ne învață acest lucru atunci când ne spune că începutul fericirii este înstrăinarea de rău. Apoi, celor rătăciți, întinzându-le prin lege o mână care să-i conducă și făgăduindu-le să-i facă asemenea cu pomii cei veșnic înverziți, prin acest fel de viață, le indică cele triste ca pe o cale care se opune celor ce se apropie; pe cel ce urmează mâna care îl conduce prin suișurile următoare, îl duce spre culmea fericirii.

Or, tocmai acest lucru ni-l arată înțelesul ultimului psalm și anume că după nimicirea definitivă a răutății, toate cele din ființă vor fi sfinte și toate vor alcătui o simfonie spre lauda lui Dumnezeu. Iar măsura aceasta leagă nerăutatea cu puterea tăriei și înalță măreției lui Dumnezeu sunetul cel armonios ca dintr-o trâmbiță bine răsunătoare. Când se va armoniza într-un singur cor toată zidirea fápturilor celor de sus și a celor de

116. Fil. 2, 10.
117. Înțel. Sirah, 15, 9.

jos când făptura cea înțelegătoare care acum este împărțită și împrăștiată de păcat va săvârși cântarea cea frumoasă a simfoniei noastre; când firea omenească se va uni cu cea îngerească și oștirea dumnezeiască ridicându-se din învălmășeala luptei, după uciderea dușmanului, va cânta cu glas mare un imn de biruință Biruitorului, atunci toată suflarea va fi o singură laudă, care va prelungi harul până în veci. Și prin amplificare va mări necontenit acea fericire, care este cea adevărată. Din clipa în care mintea cea străbătătoare în cunoaștere își va înceta lucrarea, de atunci și nădejdea noastră își va înceta activitatea și va urma o stare nespusă și neînțeleasă și mai bună decât orice minte. Pe aceasta "nici ochiul n-a văzut-o, nici urechea n-a auzit-o, nici la inima omului nu s-a suit"[118]. Căci așa a caracterizat dumnezeiescul Apostol bunătățile puse deoparte pentru cei sfinți.

118. I Cor. 2, 9.

PARTEA A DOUA[1]

CAPITOLUL X

După ce am lămurit astfel lucrurile, ar fi vremea să spunem cuvânt şi în legătură cu titlurile propriu-zise ale psalmilor, căci nu de puţin folos ne sunt pentru drumul virtuţii înţelesurile pe care le putem scoate din aceste titluri.

Dar înainte de a găsi temeiul firesc al acestor titluri şi înainte de a începe explicarea lor trebuie să ne lămurim din capul locului că scopul deplin al acestei învăţături insuflate de Dumnezeu nu este altul decât de a ne înălţa şi prin ea la o tălmăcire cât mai fericitoare.

Dintre psalmi unii nu au nici un fel de titlu. Dintre cei din versiunea grecească unii psalmi poartă numele proorocului David, dar în redacţia ebraică a psaltirii nu există această indicaţie. În fruntea altor psalmi întâlnim doar cuvinte ca "al lui David", pe când la alţi psalmi numele lui David e însoţit sau înlocuit de altă indicaţie, de pildă "laudă", "cântare", "o rugăciune", "un psalm", "un gând", "o rugăminte", "la sfinţirea templului", "la scoaterea cortului", "la mărturisire", "către robul Domnului", "către Iditum sau către Eman Israelitul".

La alţi psalmi titlul este compus din perechi de câte două cuvinte legate laolaltă, de pildă "cântare de psalmi" sau "intonarea cântării", "cântare sau psalm", "psalm în versuri", "grăire în versuri", "cuvântarea lui David", "rugăciunea unui necăjit", "o cântare de laudă" sau ceva asemănător legat de numele lui David.

Şi iarăşi, la alţi psalmi se pot întâlni adaosuri mai ales de felul acestuia: "întru sfârşit", ori găsim diferite compoziţii care urmează să fie executate cu voce tare. Astfel se adaugă uneori "pentru cei ce vor schimbare", alteori "pentru cei ascunşi", "pentru ziua a opta", "pentru cea sortită să moştenească", "pentru teascuri", "pentru sprijineala cea de dimineaţă", sau titluri ca acestea: "pentru Mahelet", "pentru poporul îndepărtat de multă vreme din ceata celor sfinţi", "să nu preacurveşti", "scrisoarea stâlpului lui David" (altădată stâlpul lui Solomon), altădată, simplu, "al lui Solomon" (126) ori "cântare celui prea iubit" (44), ori ps. 9: "pentru cele ascunse ale fiului" sau "la o mărturisire" (104).

1. Întrucât nu a fost cu putinţă să cuprindem în acest volum întreaga "parte a doua" a scrierii Sfântului Grigorie, am selectat aici numai capitolele X–XIV, pe care le-am considerat mai semnificative.

Alteori se adaugă unele ştiri cu caracter istoric, de pildă "cel care stătea în peşteră" (ps. 53), sau "când a trimis Saul să omoare pe David" (ps. 58), "când petrecea în singurătate" (62), sau "la cuvintele lui Husi", sau "când şi-a schimbat faţa înaintea lui Avimelec" (33), sau "când au venit Zifeii" (53), sau "când a venit Doeg idumeul şi a vestit lui Saul (52), sau "în zilele când l-a izbăvit pe el Domnul din mâinile tuturor" (17), sau "când s-a întors Ioab şi a călcat valea Salineilor cu 12.000", sau "când a intrat la dânsul Natan proorocul după ce intrase el la Bersabe" (50).

Sunt apoi unii psalmi care au drept titlu cuvântul evreiesc "Aliluia" pe care-l întâlnim odată sau de două ori. În titulatura altor psalmi întâlnim asociate numele a câte doi prooroci, de pildă "Aliluia", al lui Aghez şi al Zahariei" (145, 148) sau "Aliluia, cântarea Ieremiei şi a lui Iezechiel" (64). Şi iarăşi alte feluri de titluri pomenesc doar de "Fiii lui Core" sau "Iditum" sau "Asaf". În chip cu totul singular apare pe un psalm şi titlul "rugăciunea" lui Moise, omul lui Dumnezeu. Între titlurile pe care le întâlnim în scriptura oficială a Bisericii şi între textul scripturii evreilor, unii psalmi nu au titluri: aici, pentru unii deosebirea pare a fi aceea că la evrei titlurile sunt indicate doar generic, prin felul în care la cei dintâi se face uz şi de indicarea numărului zilelor de peste săptămână, de pildă "întru-una din sâmbete", "a patra zi a săptămânii", "în ziua sâmbetei" ori "în preziua sâmbetei", pe când, după alţii, temeiul care explică rostul titlurilor va fi fost altul, de aceea în textul lor ebraic ele sunt cu totul trecute sub tăcere.

CAPITOLUL XI

Dar s-ar putea să întrebe cineva: de ce anume înşirarea evenimentelor nu se potriveşte cu ordinea în care sunt puşi psalmii? Căci dacă cineva ar avea în vedere pe de o parte intervalele de timp, în care s-a desfăşurat, în cazul de faţă, viaţa lui David, iar pe de altă parte s-ar gândi la ordinea logică în care au fost scrise evenimentele în care el a fost implicat, desigur că n-am găsi că ordinea în care sunt înşiraţi psalmii ar consuna cu ordinea la care se referă ei aici. Spun acest lucru referindu-mă în primul rând la planul de a ridica pe om spre o învăţătură cât mai înălţătoare că nimic din toate acestea nu le întâlnim la Învăţătorul nostru. De fapt cred că Învăţător trebuie să numim pe Duhul Sfânt, despre care ni se spune că "Acela vă va învăţa pe voi toate" [2]. Aşadar, acestui Dascăl şi Învăţător al sufletelor noastre pare că-I sunt străine toate celelalte lucruri. În schimb râvna de a mântui viaţa celor înşelaţi în deşertăciunile acestei vieţi cade în seama celor care vor putea atrage spre adevărata viaţă. Căci pentru o bună reuşită în vederea oricărui scop pe care îl urmărim e logic şi neapărat necesar să se depună şi râvnă corespunzătoare.

2. Ioan 14, 26.

Într-adevăr, după cum la sculptori scopul muncii este să cioplească piatra pe rând, mereu gândindu-se s-o facă să se asemene cu prototipul pe care şi l-au fixat – dar nu grăbindu-se să înceapă cu sfârşitul, ci dându-şi silinţa să-şi organizeze râvna potrivit planului artistic, fără de care e cu neputinţă să ducă munca la îndeplinire, trebuind mai întâi să-şi aleagă piatra potrivită, s-o despice poate din blocuri prea mari, să înlăture colţurile nefolositoare scopului pe care-l urmăresc şi astfel să se adâncească prin muncă îngrijită părţile urmărite, căutând să fie mereu cu ochii spre ceea ce mai lipseşte spre a da "fiinţei" urmărite forma dorită de artist, apoi finisând amănuntele şi colţurile prea ieşite în afară ale unor forme, nivelând în acest scop suprafaţa dură a pietrei şi abia după aceea impunând forma şlefuită şi asemănătoare originalului, redându-i de acum strălucirea şi făcând suprafaţa pietrei cât mai poleită, aşa cum numai arta adevărată şi-a putut-o proiecta[3], – tot astfel, oricât de mari ar fi strădaniile noastre trupeşti din clipa în care firea noastră a ajuns parcă să se petrifice cu totul, având mereu înainte ţinta finală, cuvântul învăţăturii ne sfătuieşte spre a ne recâştiga asemănarea cu Dumnezeu pe diferite căi şi o anumită rânduială, tăind tot câte o bucată din fiinţa noastră, care aproape se pietrificase şi anume îndepărtând din noi mai întâi ceea ce se întărise ca piatra, adică nesimţirea şi răutatea în care ne-am complăcut şi noi în toate chipurile, după aceea ciopleşte din noi ceea ce-i neesenţial, fiind de acum siguri că e îndepărtat tot ce se opune asemănării, începe să ne dea tot mai mult înfăţişarea originară. Şi astfel, printr-o revizuire amănunţită a cugetării, răcâind şi lustruindu-ne din nou gândurile, întipărim în noi printr-o viaţă virtuoasă pe Hristos al Cărui chip primordial am fost odinioară şi care redevenim acum iarăşi.

Şi atunci care e rânduiala din care se sculptează aşa zicând sufletele noastre? Într-o primă etapă ea va folosi cântarea de psalmi spre a ne rupe sufleteşte de răutăţile vieţii. În etapele următoare, printr-o neîntreruptă nevoinţă, călcarea pe urmele lui Dumnezeu ne va ajuta să păşim spre desăvârşire. Căci e un lucru ştiut de toţi, care-i ordinea în care sunt puşi psalmii întrucât, după cum am spus, ţinta spre care se doreşte sufletul nu e doar simpla înşirare a unor întâmplări, ci aceea ca prin virtutea noastră Hristos însuşi să prindă chip în sufletele noastre. Aşadar dacă vrea cineva să cerceteze care este înţelesul celor scrise în Cartea Psalmilor, atunci de bună seamă că acest lucru nu e legat doar de o învăţătură istorică,

3. E de-a dreptul impresionantă pasiunea Sfântului Grigorie pentru exprimarea imaginativă, încât - vorba unui cercetător - aproape nu întâlneşti o pagină din Migne în care să nu aflăm la el o metaforă sau altă asemănare. Cf. M. Esper: *Metaphoric und Symbolik in Gr.V. Nyssa*, "Colloquii Gregoriani Leiden sis Acta", Leiden, 1876, p. 112.

deoarece după cum am amintit în pilda cu sculptura, că pentru prelucrarea ei maestrul respectiv va fi nevoit să întreprindă multe lucrări speciale până ce va reuşi să pună în lumină toate mădularele şi amănuntele statuii (căci la început aceste mădulare nu se aseamănă la înfăţişare unul cu altul, ci unul avea la periferie conformaţie de spirală, pe când altul avea la colţuri formă dantelată, pe când iarăşi altele care păreau potrivite pentru şlefuit îţi dădeau până la urmă formă semicirculară. Unde să mai pui că fiecare din acestea, precum şi altele de felul lor, cereau artistului multă vreme până să ajungă ca acesta să finiseze lucrarea), tot aşa şi pentru cel care conduce lucrările de cioplire artistică a sufletelor noastre spre a le face să se asemene cu modelul lor dumnezeiesc foloseşte cântările de psalmi ca pe nişte unelte de cioplire cu ajutorul cărora să-şi poată termina lucrarea cea duhovnicească. Şi nu va avea grijă sculptorul să-şi bată capul pe care anume dintre mădulare să-l dea mai întâi cu bronz şi care dintre ele să ajungă mai întâi la finisare, căci nevoia însăşi va spune care anume va veni la rând mai întâi şi care mai pe urmă şi cam al câtelea. De altfel n-are nici o importanţă care dintre vedenii sunt înşirate mai întâi, cea dinspre Goliat ori dinspre Saul[4] şi care vor ajunge la rând mai pe urmă, cele care privesc istoria lui Avesalom ori a lui Urie[5], sfatul lui Husai ori întâlnirea cu Batşeba, e cu totul indiferent prin care din aceste scene va prinde Hristos chip în inimile noastre, ci e important în primul rând ca fiecare din momentele acestea să devină lucrătoare spre binele nostru sufletesc. Doar spre această ţintă e îndreptat întreg contextul lor soteriologic de aceea cea mai bună rânduială pentru noi este să ne dăm în acest scop toată colaborarea noastră.

De aceea cea dintâi grijă a omului este să se ferească de orice prilej care ne poate duce la rău. A doua ne cere să dovedim de la început că suntem strâns lipiţi de Domnul prin mijlocirea trupului Lui, arătând, prin fapte, că numai în El ne putem găsi fericirea. În al treilea rând, să nu uităm din capul locului că vrăjmaşul diavol necontenit stă să năpădească asupra noastră, dar că suntem unşi pentru împărăţia lui Dumnezeu, prin credinţă şi că oricât de mult ar manevra diavolul, Domnul nu mai îngăduie să fie scos dintr-o atât de mare vrednicie, cel care deja împărăţeşte împreună cu Sine. Căci de la altcineva vrăjmaşul nu mai poate primi putere împotriva noastră şi nici de altcineva nu mai putem fi scoşi din cinstea pe care o avem, decât doar dacă ne facem pe noi înşine slujitori ai răului. Cel care se ridică împotriva împărăţiei, acela de fapt şi stă gata să se facă stăpân şi peste noi, dacă spurcă din plin senin pe casnicii noştri săvârşind nelegiuire şi acest lucru se poate întâmpla numai din momentul în care are loc călcarea în picioare şi nimicirea virtuţilor în care vieţuiam mai înainte.

4. I Sam. 17, 57-58.
5. II Regi 11-18.

Întrucât, așadar, în cele de până acum încă n-am putut să insistăm destul și asupra alergărilor împreunate cu tot atâtea opintiri ieșite din gura vrăjmașului, iar din pilda pe care ne-a arătat-o însăși învățătura culeasă din titlurile psalmilor, am înțeles că atunci când suntem urmăriți de cineva, până și fuga din calea răutății, adeseori, ne poate oferi un adăpost sigur. Să ții minte, dar, că dacă ți s-ar întâmpla cândva să fii în situația lui Avesalom cel încurcat cu părul în răutățile vieții, fie el dintre ucigașii de frate ori dintre cei născuți din căsnicie curată, dar e stăpânit de ură puternică împotriva celui zămislit de vreo împreunare nepătată, atunci fugi – cum zice Domnul – dintr-o cetate în alta[6], fie acela chiar dintre cei ce fugeau de la fața lui Avesalom, chiar fiu de rege fiind[7], adunându-ți toate puterile unește într-o singură lucrare atât copacul cât și părul cel nenorocit și ai înfrânt astfel, prin mijlocirea altor trei săgeți, pe vrăjmașul diavol.

În orice caz e foarte ușor de înțeles taina pe care o ascunde istoria respectivă și anume ce fel de copac era acela în care s-a încurcat părul acelui nenorocit, pe care apostolul îl numește zapisul păcatului[8], căci, după cum stă scris, El: "l-a luat din mijlocul nostru, pironindu-l pe cruce", adică l-a țintuit pe lemn. Și tot așa stau lucrurile și cu cele trei săgeți aruncate între oameni cu inimă vrăjmașă, prin care mai înțelegem și faptul că "cel de pe urmă vrăjmaș al nostru este moartea"[9]. Iar despre potrivirea dintre viața noastră și imaginea săgeților va trebui să fim atenți în proorocia făcută de Isaia proorocul, atunci când a zis despre Domnul: "Făcut-a din mine săgeată ascuțită și în tolba Sa deoparte M-a pus"[10], înțelegând prin săgeată Cuvântul lui Dumnezeu, care e viu și "mai ascuțit decât orice sabie cu două tăișuri"[11]. Și sub acest cuvânt înțelegem pe însuși Hristos iar prin numele care I s-a dat se mărturisește taina Sfintei Treimi, în Care învățăm atât pe Cel Uns și Care unge, cât și pe Cel în numele Căruia am fost unși. Și dacă lipsește una singură din aceste însemnări, atunci și numele lui Hristos lipsește de acolo. Așadar numai atunci putem crede că avem numele lui Hristos când El poate zice: "În tolba sa M-a pus deoparte", adică atunci când în sufletul nostru putem spune că suntem născuți prin credință (prin "tolba" aceea înțelegem sufletul) și când nimicirea deplină a celui care s-a ridicat împotriva noastră și care ne-a urmărit tot timpul este țintuit pe cruce.

De aceea, după preferarea fugii de la fața celor ce s-au ridicat împotriva noastră (care după fire este doar unul singur, dar când e vorba

6. Matei 10, 23.
7. II Regi 18, 9 și urm.
8. Col. 2, 14.
9. I Cor. 15, 26.
10. Is. 49, 2.
11. Evr. 4, 12.

de colaborarea la rele cârdășia are o șleahtă întreagă) și după spusa "Doamne, cât s-au înmulțit cei ce mă necăjesc și mulți sunt cei ce se scoală împotriva mea!"[12], precum și câte altele de acest fel se mai cuprind în Psalmi, atunci începe să se ivească și începutul unei biruințe. Căci o fugă fericită de la fața celor care se scoală împotriva noastră devine prilej pentru biruință asupra vrăjmașilor. De aici și psalmul următor[13] are drept titlu cuvintele: "În sfârșit", întrucât capătul oricărei alergături înseamnă biruință, așa încât, după cum, odată ce am discutat atât de îndelungat despre acest lucru, cred că ne-a fost destul, mai ales când am gustat noi din această biruință, odată ce am ajuns, rând pe rând, la două concluzii pozitive: la cea dintâi biruință, ne-a dovedit, că bucuria de a fi putut duce o viață plină de greutăți a adus mari bunuri duhovnicești și aceasta, întrucât, deși erai stăpânit de plăceri pământești, totuși înclinarea spre mai bine a fost mai puternică, întrucât cunoscând pe cei ce umblă după deșertăciuni și pe cei ce îndrăgesc minciuna ai schimbat năzuințele văzute cu dorința după bunurile cele nevăzute.

Altă dată câștigi și alt fel de biruință: căci dacă doi se luptă pătimaș, unul contra celuilalt, neputându-se înțelege care din ei au dreptul la moștenirea bunurilor dumnezeiești, unul care se sprijină pe lege, sau tu sprijinindu-te pe credință, adevăratul Judecător îți va da ție premiul câștigător iar nu celuilalt, încât starea senină a sufletului tău va fi ca un răsărit de soare, care, după ce alungă întunericul, aduce zorile și căruia cântările psaltirii i-au dat numele Luceafărului de dimineață[14]. Tot așa se poate întâmpla ca cel ce se nevoiește cu sârg să treacă oricând dintr-o biruință într-alta, tinzând mereu numai spre mai bine și spre strălucire mai mare potrivit reușitelor provenite din acele biruințe.

Dar și altă biruință se mai poate câștiga dacă ne facem mai înainte corect socoteala. Căci cel care își cunoaște bine îndreptățirea lui la moștenire, acela își aduce aminte și de ceea ce se spune în psalmul 6 "pentru cea cu opt", care devine și capăt al timpului prezent dar și început al veacului viitor. Propriu acestui psalm[15] e să nu dai nici un prilej pentru pregătirea spre bine sau spre rău celor care pot avea loc atunci, că față de faptele bune pe care le-ar pune cineva drept sămânță, tot pe atâta să poți întoarce în schimb măcar cât ai la îndemână. Pentru care judecătorul ne cere să facem pocăință tocmai prin astfel de biruințe asupra noastră, strădanie care numai în iad nu se mai întâmplă.

Învățătura creștină ne mai face liberi și spre alte strădanii: ne unge și ne pregătește cum să respingem izbeliștea ispitelor. Căci același dușman,

12. Ps. 3, 2.
13. Ps. 4, 1/ed. 1914.
14. Ps. 5, 1.
15. Comentariul mai amănunțit al acestui psalm îl redăm separat în acest volum.

care era Avesalom, parcă renaște și în noi, dar tot prin el ucigașul alungă și buna noastră socotință în cele ale duhului, mai bine-zis lupta pe care însuși Dumnezeu se luptă cu noi. Dar dacă reușim să ne folosim de bunele sfaturi ale lui Husai[16], s-ar putea asigura un temei pentru mulțumirea pe care o aducem lui Dumnezeu. Ar fi însă fără rost dacă aș descrie amănuntele istorice ale acestor fapte, anume, că fiind susținător credincios lui David, acest Husai întreținea legături și cu aderenții lui Avesalom și, ceea ce-i mai probabil, a ajuns astfel să fie chiar sfetnic al tiranului Ahitofel[17]. Așa se face că acesta a reușit să impună zvonul că însăși spânzurarea lui Avesalom s-ar datora sfatului dat de David.

S-ar cuveni, așadar, să înaintăm mereu în viața cea virtuoasă și în lumina ei să tălmăcim și tainele istoriei, căci altfel nu vom înțelege, cum e posibil, că credința noastră mântuitoare a provocat până la urmă spânzurarea vrăjmașului. Și aceasta pentru că, pe de o parte, potrivit istoriei, această părere e cea mântuitoare, iar pe de altă parte tocmai în acest fel și este consemnată în titlurile psalmilor. Or, ținta noastră este să punem în lumină legătura strânsă care există între lucruri și numai datorită acestei legături ne apropiem tot mai mult de bine. De aceea vom înțelege că în cazul de față această părere nimicitoare vine de la cel rău.

Și în ce constă această părere? Să crezi că e tot atât de mare răutatea și nedreptatea, ori să te răzbuni pe cel ce a făcut așa ceva. În cazul din urmă, hotărârea urmează de la sine definind parcă și pedeapsa, dacă răul s-ar afla ca provenind în urma unui contract prin care iei ce ți s-a dat.

Or, iată că, și după atâtea lupte, tot creștinul e proclamat biruitor, căci urmează inscripția "Pentru teascuri"[18], care vrea să însemneze "sfârșitul"; or, sfârșitul luptelor e desigur iarăși o biruință. Și ar fi superfluu să explicăm cu de-amănuntul înțelesul noțiunii "pentru teascuri", întrucât despre acest lucru am vorbit pe larg în cele de mai înainte. Căci după cum în urma primei fugi a lui Avesalom atunci când a fost vorba să se facă deosebire între faptele reale și o strădanie deșartă, pe care pretindea că ea e cea care câștigă, tot așa și acum, după asemenea lupte, fiind vorba de "teascuri" și având pe Domnul drept aliat împotriva dușmanului, ajunge să devină biruitor prin aceea că se eliberează de vrăjmaș, ba ajunge chiar să fie eliberat de el. De aceea el e și numit atât dușman, cât și apărător, motiv pentru care, pentru oamenii cu bun simț, momeli de felul acesta, care să ducă la păcat, constituie pedeapsa cea mai amară, iar căile prin care omul

16. Ps. 7, 1.
17. II Regi 15, 32.
18. Ps. 8, 80, 83.

e atras în cursă spre comuniune cu cel rău, formează osânda cea mai grea de îndurat. Așa tâlcuiește acest lucru chiar și Sfântul apostol (Pavel) atunci când zice "asemenea și bărbații, lăsând rânduiala cea după fire a părții femeiești, s-au aprins în pofta lor unii pentru alții, bărbați cu bărbați, săvârșind rușinea și luând în ei răsplata cuvenită rătăcirii lor" [19]. Căci, ce altă cugetare mai urâtă ar merita să fie pedepsită decât această întinare plină de rușine, pe care o săvârșesc asupra lor lucrătorii nerușinării?

Așadar, cel care-și macină în felul acesta vlaga vieții și care se pedepsește ca unul care participă prin păcatele sale la nelegiuire, unul ca acela nu vede cerurile, măreția cea mai presus decât cerurile precum și vrednicia firii noastre de care se conduce și sub ascultarea cărora e pus. Omul e stăpân peste sine însuși și peste vietățile neînțelegătoare, dar, față de îngeri, atunci când îl comparăm, îl constatăm mai mic. Cuvântul întrupat e, așadar, Cel prin care se fac toate, dar tot El este și Cel care va lupta împotriva acestor nelegiuiți dacă despre aceștia s-a spus că sunt "mai mari și decât îngerii"[20]. Și, iată, de aici, un alt chip în care omul să mai dobândească o biruință, atunci când, ridicându-se deasupra celor văzute, se înalță până la cele negrăite (căci Cuvântul acesta este însuși Fiul lui Dumnezeu), deprinzându-se de a mai aduce încă o biruință alături de celelalte de până acum. Aceasta, pentru a cânta cele ascunse ale Fiului printr-o contemplare plină de armonie și bucurie.

Și iarăși, biruind fiara care uneltește cele ascunse împotriva noastră, încât nici fudulia vrăjmașului să nu ne mai tulbure "pentru ca să nu se mândrească omul pe pământ"[21], pentru ca să-ți faci și mai deplină convingerea pe care o ai în Dumnezeu, spune: "Întru Tine Doamne mi-am pus nădejdea"[22]. Căci până la urmă și aceasta e o biruință, de aceea adu-ți aminte despre ce vorbește titlul psalmului 11" pentru cea cu opt"[23]. Căci în ea se nimicește toată limba cea lăudăroasă și buzele cele viclene și nebunia cea protivnică lui Dumnezeu, având grijă, ca începând din neamul de care am vorbit și până în vecinicie, să nu mai umble în căile nelegiuiților, ci să se întoarcă la căile dreptății, la calea cea nouă și vie, pe care ne-a înnoit-o Dumnezeu. Și mai zici că vrei să știi, de ce trebuie să parcurgem toate aceste amănunte și din drumul de până acum să reiasă atât progresul spre desăvârșire cât și ordinea în care sunt înșirați psalmii, să reiasă chiar și din titlurile acestor psalmi? Cred că la înțelegerea celor spuse până acum destule sugestii ne vor fi oferit chiar și aceste titluri.

19. Rom. 1, 27.
20. Ps. 9, 1.
21. Ps. 9, 39.
22. Ps. 10, 1.
23. Ps. 11, 1 (după ed. 1914).

CAPITOLUL XII

Dar pentru că în prima parte a urcuşului duhovnicesc s-a ajuns cu ajutorul psalmilor ca prin mijlocirea psalmului 40 să se reia din nou problema fericirii[24], vom căuta să precizăm şi în alt chip învăţătura despre fericire. În cele de până acum fericirea era concepută ca o îndepărtare de răutate. De astă dată am înţeles că fericit este cel ce caută binele. Or fiinţa Binelui – oricât de greu am reuşi să găsim vreun cuvânt sau vreo noţiune care să-L exprime în chip satisfăcător – e însuşi Dumnezeu Cel unul Născut, Care a sărăcit pentru noi, deşi El era bogăţia însăşi. Iar aici prin sărăcirea în trup a Domnului, Cuvântul ne dă să înţelegem că de astă dată avem de a face cu însăşi desfăşurarea clară a arătării lui Dumnezeu atunci când fericeşte pe cel care înţelege în chip înţelept acea sărăcire a Domnului, Care chiar aşa cu înfăţişare de rob, totuşi e binecuvântat când se are în vedere dumnezeirea firii Sale. Căci încă în primele rânduri ale Psaltirii au fost pomeniţi nevoiaşul şi săracul, iar la sfârşitul primei părţi a ei se spune: "Binecuvântat este Domnul Dumnezeul lui Israel, din veac şi până în veac, amin, amin"[25]. Iar odată ajunşi aici, înălţimea unui alt urcuş îşi face începutul[26]. Căci părăsind pe tatăl fiilor lui Core, care s-au răzvrătit cu mândrie împotriva preoţimii, motiv pentru care din pricina răutăţii lor, pe unii i-a cuprins focul, i-au înghețat crăpăturile pământului şi i-au dus la locaşurile subpământene[27], iar pe alţii i-a unit prin credinţă cu Tatăl cel adevărat, hotărând ca unii să devină cu adevărat fii ai lui Dumnezeu, iar ceilalţi să devină fii ai lui Core. Aşadar oricine vrea să ajungă la biruinţa finală şi oricine ştie care e adevărata deosebire între tatăl răutăţii care macină şi mistuie cu gânduri rele şi otrăvitoare, aşa cum ştim că-i cazul cu cerbul ameninţat de muşcătura mortală a şarpelui rămasă pe iarbă, unul ca acela imită pe cerb atât în însetare, cât şi în dorul după izvoarele dumnezeieşti, acesta fiind adevăratul Dumnezeu, după care însetează creştinul atunci când îl completează atât în unime, cât şi în treime.

Căci se spune "în ce chip doreşte cerbul izvoarele apelor, aşa Te doreşte sufletul meu pe Tine Dumnezeule"[28]. După care şi-a stâmpărat setea care-l mistuia, prin dorinţa şi pofta după Cel pe Care-L dorea şi, mai prelungind în câteva cuvinte participarea la acele bunătăţi, rosteşte necăjit, pe la mijlocul şi pe la sfârşitul acelui psalm: "Pentru ce eşti mâhnit, suflete al meu?"[29] şi "Nădăjduieşte în Dumnezeu"[30], ca şi cum

24. Ps. 40, 1-2.
25. Ps. 40, 13.
26. Ps. 51, şi urm.
27. Num. 16, 1 şi urm.
28. Ps. 41, 1. A se vedea mai sus, capitolul V, despre legenda *Fiziologului*.
29. Ps. 41, 6.
30. Ps. 41, 7.

nădejdea dumnezeiască i-ar fi garantat împlinirea celor mai plăcute bucurii.

Şi astfel se observă o nouă înaintare[31], în care e vorba de o înnoire prin mijlocirea altarului celui dumnezeiesc: mai mult, de acum înainte, chiar şi pe cei ce se trag din neamul lui Core îi ajută. Arătând înaintea lui Dumnezeu că bunul nume nu s-a şters din pricina nesimţirii strămoşilor, de aceea chiar şi prin versurile acestui psalm a lăsat să se înţeleagă care a fost pricina pedepsirii vrăjmaşilor atunci când a zis: "ne-ai mântuit pe noi de cei care ne necăjeau pe noi şi pe cei ce ne urăsc pe noi i-ai ruşinat"[32]. De aceea glasul de laudă se adresează Celui iubit pentru cei care s-au însoţit odinioară cu cel răzvrătit să aibă şi ei parte de biruinţă asupra celui rău, aşa încât printr-o mai bună cunoaştere să ajungă la scopul propus al biruinţei, căci El este Cel designat prin cuvintele "până la sfârşit" de care ne vorbeşte larga înţelegere a Celui iubit.

Aşa şi învăţăm şi spune, pe de o parte, Cine este Cel al cărui tron conduce pe toţi încă din veci, iar pe de altă parte, cine este Fecioara logodită Sieşi spre împreună-vieţuire, iar nu învrednicită altfel de o aşa mare cinste decât împărtăşindu-se de iertare din partea Tatălui. Încheind aşadar acest vers: "Celui iubit"[33], s-a exprimat încă odată cântare de biruinţă fiilor lui Core, aducându-le cuvinte de laudă, bine ştiind că făgăduinţa cuprinsă în cântările acestui psalm conţine multe taine. În ele se aude "glasul căderilor de ape", răscoale de neamuri străine, chemări adresate împăraţilor, precum şi cutremurări de pământ, dar în toate aceste versuri înţelegem mai ales, că "Domnul puterilor" este mereu cu noi. Iar răspunzând în felul acesta ni se preveşteşte arătarea cu trupul a Domnului, când diavolii se tânguiau şi până şi munţii nu mai aveau stare, iar aşa-zisa înţelepciune pământească a fărădelegii părea amorţită şi înţepenită în inimile celor de demult. În schimb fluvii de bucurie s-au revărsat peste poporul lui Dumnezeu[34] iar locaşul lui îl sfinţeşte Cel Preaînalt în toate câte ţin de El, prin care Cuvântul lămureşte ascunzişurile care urmau să se descopere.

Şi astfel, Cuvântul mai câştigă încă o biruinţă, pe care neamurile o vestesc cu bucurie mare, care veseleşte pe toţi pentru că scris este: "suitu-s-a Domnul cu strigăt de biruinţă"[35]. Căci cu ajutorul tălmăcirii lui Pavel, ţine uşor de înţeles învăţătura despre acest urcuş din vorbele pe care le-a spus el: "iar aceea că s-a suit ce înseamnă decât că s-a pogorât (în părţile cele mai de jos ale pământului?") atunci când a poruncit tuturor să-l

31. Ps. 43, 1 şi urm.
32. Ps. 43, 8.
33. Ps. 41, 1.
34. Ps. 46, 1 şi urm.
35. Efes. 4, 9.

preamărim cu înțelegere și să-L preaînălțăm a doua zi, după praznic[36], cântându-I cântare de biruință.

Căci, dacă atunci când vorbim despre cea dintâi facere a lumii, ne gândim în primul rând la crearea cerului și a tăriei lui, făcând deosebire între apele de deasupra tăriei și cele de pe pământ, în schimb când îndrepți privirea spre Evanghelie, atunci îți dai seama că pentru noi aceasta este adevărata creare a lumii. Prin cuvântul "cer", Dumnezeu ne face să înțelegem tăria cerului iar Pavel înțelege prin "tărie" credința în Hristos, atunci când și sâmbăta a lăsat-o să treacă întocmai ca pe o "umbră", făcându-ni-se ca o taină plină de înțeles a "Celui Care a fost rânduit Fiu al lui Dumnezeu întru putere" [37], după duhul sfințeniei, prin învierea Lui din morți, Iisus Hristos "Domnul nostru", într-adevăr Domn mare și "lăudat foarte". De aceea toate câte se mai cuprind în contextul acestui psalm se referă la acea "cetate a lui Dumnezeu căreia îi mai spune și "munte bine întemeiat"[38], "spre bucuria întregului pământ" și "Muntele Sionului" despre care se mai istorisește și lucrul cel mai minunat că ceea ce era mai înainte în latura întunericului acum a ajuns să fie "cetate a împăratului celui mare".

Or, fiindcă e lucru cunoscut că Domnul petrece în palate mărețe, e limpede că prin aceste imagini se are în vedere Biserica și Tainele ei. Căci climatul nordic al lumii este tărâmul locurilor umbrite și pipernicite din pricina frigului veșnic rămase fără lumină și fără binefacerea razelor de soare, fără de care puterea de creștere și de dezvoltare nu poate da decât semne hotărâte de climă solară.

Și iată că o locuință situată cândva la miazănoapte și care a fost apoi mutată de pe acel tărâm al vieții, lipsit de lumină și expusă înghețului, devine "cetate dumnezeiască" și "sălaș împărătesc"[39], după care îți dai seama, că într-un fel Dumnezeu se cunoaște după palatele unei astfel de cetăți". Și când vorbesc de "palate" mă gândesc la acea descriere a clădirilor ridicate în formă pătrată, prin care se exprimă în chip tainic construcțiile în formă de tronuri înalte simbolizând tot atâtea virtuți, cum numai în astfel de vieți trăite după rânduiala lui Dumnezeu sunt posibile și care numai cu cele descrise mai înainte se potrivesc. Căci, după cum zice psalmul, "iată în astfel de palate s-au adunat împărații", nu-i vorba de o adunare de robi, ci de stăpâni care intră să locuiască în acea cetate dumnezeiască. Căci se spune: "aceștia văzând-o așa s-au minunat"[40]. Și ni

36. Col. 2, 5.
37. Rom. 1, 4.
38. Ps. 47, 1–2.
39. Ps. 47, 3.
40. Ps. 47, 5.

se mai istorisește și care a fost pricina acestei mirări întrucât înaintașii lor au viețuit cu nevrednicie în acea cetate, pe vremea când sălașul lor se afla la miazănoapte, de aceea s-au tulburat și s-au cutremurat și cutremur i-a cuprins pe ei acolo și nu numai cutremur, ci și "dureri ca ale celei ce naște"[41], ni se spune, "cu vânt puternic au fost sfărâmate toate corăbiile" celor care se răzvrătiră împotriva lui Dumnezeu, zdrobind astfel pe cei care s-au aventurat pe marea acestei vieți.

Iar dacă se spune "cu vânt puternic va sfărâma corăbiile Tarsului", în schimb, amintindu-și de istoria din Faptele Apostolilor, cuvântul sfânt ne aduce la cunoștință acea puternică suflare ca de vânt care vine repede și a umplut toată casa unde ședeau apostolii"[42]. Iar dacă suntem atenți la proorocia lui Iona, înțelegem că "sculându-se să fugă de la fața lui Dumnezeu a găsit o corabie care mergea la Tarsis" [43]. După aceea, ca și cum oamenii ar folosi mască de două feluri: pe de o parte s-ar pune o mască la cele declarate înainte, iar pe de altă parte s-ar da răspuns după un rol luat din cele ce s-a primit. Căci zice, ca și cum ar fi căzut de acord cu adevărul celor spuse mai înainte și ca și cum acestea ar proveni de la altcineva: "precum am auzit, așa am și văzut, în cetatea Dumnezeului puterilor, în cetatea Dumnezeului nostru"[44]. De aceea și învățăturile recomandate de unii altora sunt cele contemplate și de ei și tocmai pe acelea le-am ascultat. Iar recomandarea e următoarea: "Înconjurați Sionul și-l cuprindeți pe el, povestiți despre turnurile lui. Puneți-vă inimile voastre întru puterea lui și străbateți casele lui"[45]. Și iată așa trebuie tălmăcite toate câte stau în legătură cu psalmul acesta.

Dar și mai departe, potrivit unei ordini precise, pretutindeni se confirmă identitatea dintre text și învățătura noastră. Și după cum înainte de amestecarea limbilor domnea "un singur glas"[46] în toți oamenii, tot așa și acum toate neamurile, întreg pământul precum și toți oamenii au o singură ureche și o singură inimă, care palpită în toți. Căci, întrucât Biserica adună laolaltă în chip unitar întreg neamul omenesc și întrucât parcă cheamă într-un singur teren de teatru întreaga omenire, înțelegem de ce striga el pentru toți cu un singur glas: "Ascultați acestea toate neamurile, ascultați toți cei ce locuiți în lume, pământenii și fiii oamenilor, împreună bogatul și săracul, oricât de nevoiaș ar fi" [47]. Căci în aceste trei categorii de oameni pot stabili toate deosebirile care despart pe oameni: cea dintâi generație e cuprinsă în cuvintele "toți cei ce locuiți

41. Ps. 47, 5–6.
42. Fapte 2, 2.
43. Iona 1, 3 și urm.
44. Ps. 47, 7.
45. Ps. 47, 11.
46. Ps. 48, 1.
47. Ps. 48, 1–2.

în lume", căci prin numele "neamuri" trebuie să ne ducem cu gândul la descrierea ținuturilor unde trăiesc acele neamuri, pe când în cuvântul următor sunt vizați locuitorii anumitor părți, și anume când psalmistu vorbește de "pământeni și de fiii oamenilor", el face deosebire între cei ai cărnii și ai gliei, oameni mai reduși ca învățătură decât cei care s-au mântuit și care au în ei oarecare amprentă de ființă mai omenească. Se vede că firea proprie a omului este tendința lui de a se asemăna cu Dumnezeu, pe când neegalitatea din viață, având în vedere sărăcia și bogăția, constituie cauza cea mai des întâlnită a neplăcerilor celor mai variate și de mai multe feluri a situațiilor dintre oameni.

Dar cine va lua cuvântul spre a apăra în tribunale publice aceste adevăruri? Cine altul decât cel ce-și mărturisește sieși că "cu gura va grăi înțelepciunea și cugetul inimii pricepere". În orice caz, astfel de lucruri le va grăi cel ce are "Duhul înțelepciunii și al înțelegerii", acel mare dar pe care-l dobândim prin purtare de grijă și prin meditare. Căci n-a zis Domnul să deschidem gura mai înainte de a fi plecat urechea la cuvântul rostit. "Gura mea va grăi înțelepciune și cugetul inimii mele pricepere", zice psalmistul[48], apoi: "Pleca-voi spre pildă urechea mea" și după aceea: "tâlcui-voi în sunet de psaltire gândul meu".

Și ce trebuie să înțelegem prin "pricepere" și la ce "pildă" se gândea psalmistul? Nu înțeleg, zice, cum e cu putință ca eu, făptura lui Dumnezeu, să mă tem "de ziua cea rea", după cum mărturisește cuvântul cosmogoniei, dar păcatul este cel care a schimbat ziua de bucurie întru frică, într-o zi de pedeapsă, cu toate că nu se cădea să ne temem decât de șarpele care ne pândește călcâiul[49], ceea ce vrea să spună să ne ferim, să nu dăm în fărădelegi mersul înainte în bătaie pe loc a pasului, făcând să se înfioare și să se asprească cu frână dureroasă orice zburdare a patimilor de orice fel. După aceea parcurgem de două ori întreagă această cântare a psalmului, sfătuindu-ne în primul rând să nu socotim c-am avea pe altcineva răscumpărător, căci ni se spune că "nu fratele izbăvește", nici alt om oarecare, ci El însuși ne va mântui, după cum ni se spune: "Au izbăvi-va omul pe om? el nu va putea da lui Dumnezeu jertfă de izbăvire și nici preț de răscumpărare pentru sufletul său"[50]. De aceea sfatul cu care s-a hotărât să se laude pentru strădaniile trupești, după cea mai dreaptă socoteală, trebuie osândit ca fiind o zădărnicie fără rost. Cum vor putea birui pământenii suferințele fără rost câtă vreme ei năzuiesc să trăiască toți în suferință. Cum de nu-și pun nădejde în nimicirea morții după ce au văzut că toți care au trăit înaintea lor au murit? Și că sunt nebuni de-a binelea și

48. Ps. 48, 34.
49. Fac. 3, 15.
50. Ps. 48, 7.

nesocotiți cei care nu-și dau seama că după viața de acum se vor lipsi de toată avuția lor, zăcând după aceea pentru veșnicie în mormânt, iar numele lor nu vor rămâne scrise nici în ceruri, meniți unei vieți îmbunătățite, ci ca unii care au dorit să-și înscrie viața aici pe pământ, au rămas lipsiți de nume pentru "cetatea cea de sus". Iar pricina acestor lucruri nu provine din faptul că omul n-ar avea o vrednicie deosebită, ci din faptul că omul se lasă atras de bunăvoie spre plăceri dobitocești, pângărindu-se cu poftele gâtlejului, ale stomacului și ale mădularelor așezate mai jos decât stomacul. Aceasta e partea legată de prima categorie. Celelalte țin de altă categorie.

Tocmai la această grupă se îndreaptă acum cuvântul meu, și, anume cred că am putea spune că cei din această categorie și-au trăit viața ca niște prooroci și ca niște filosofi, în sensul că prima cauză a viețuirii lor fericite o formează faptul că sunt conștienți că pentru ei prima cauză a intrării răutății în om este supunerea lui față de simțuri, iar fericirea lui este ca omul să se comporte ca și cum ar fi mort pentru orice patimă josnică. Odată ce am obținut prin har vindecarea de răutatea respectivă printr-o reconsiderare binevoitoare a omului, chiar dacă ne aflăm încă departe de "păstorul cel bun", putem fi păstoriți mai departe de gândul la moarte, dar nu spre o moarte cerească, ci îndreptați doar spre latura iadului "ca niște oi în iad", după cum ne spune psalmistul că "moartea îi va paște pe dânșii"[51]. Și astfel, în urma păcatului nesimțirea față de har a scăzut mult, încât această a doua categorie a ajuns până la o viață de neînțeles. Căci tot ce s-a depărtat de învățătura cea adevărată e o viață fără înțeles. De altfel dorul după averi duce totdeauna la viața fără înțeles și fără rost.

CAPITOLUL XIII

Desigur ar fi de prisos să descriem amănunțit cuvânt de cuvânt fiecare din titlurile psalmilor, de aceea, în urma celor spuse mai înainte, pentru cine dorește, sunt ușor de înțeles și cele următoare, așa încât sunt de părere că nu trebuie să mai lungim vorba. Un singur lucru mai e necesar: să reținem din cele examinate până acum, că pentru două pricini și-a câștigat merit față de om marele David de o parte pentru că a designat în chip simbolic mântuirea omului, iar pe de alta pentru că a arătat oamenilor cum trebuie să se facă pocăința luând în acest scop ca model psalmul 50[52], cu ajutorul căruia putem dobândi încă o biruință asupra diavolului. Căci dacă știm să ne curățim de rele punem începutul și bază biruinței netrecătoare asupra vrăjmașului nostru, întrucât în viață trebuie să ducem neîntrerupt lupta "împotriva stăpânitorului întunericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății răspândite în

51. Ps. 48, 14.
52. Ps. 50, 1 și urm.

văzduhuri"[53], deoarece împotriva diavolului și împotriva oricărei izbeliști la care suntem expuși, pocăința e singura luptă pe care o avem de dus, bine știind că cel care ajunge să se facă stăpân pe sine însuși, acela se face biruitor pentru totdeauna și asupra vrăjmașului lui.

Dar chiar dacă s-ar părea că istoria celor relatate în titlurile psalmilor ar fi fără legătură între ele, totuși înțelesul logic dintre ele le pune în strânsă apropiere una de alta. Căci faptele relatate de psalmi despre Batșeba[54] și despre Urie, au fost redactate mult mai târziu decât cele în legătură cu Doeg Idumeul[55]. Scena dintâi a avut loc pe vremea domniei tiranice a lui Saul, câtă vreme cea din urmă s-a întâmplat spre sfârșitul domniei lui David. Și judecând duhovnicește lucrurile, datele cronologice și poftele trupești sunt fără legătură între ele. Așa, mai întâi, ce folos aș avea să știu ceva despre acest idumeu și tot așa, ce legătură are el cu istoria Batșebei? Ce virtute deosebită desprindem din istoria lor? Care e urcușul lor spre mai bine? Care-i învățătura privitoare la dorul după desăvârșire? Or, cunoscând tainele din psalmul 50, atâtea câte ni le dezvăluie Scriptura, putem deduce că leacul acesta ni s-a dat pentru a strivi pe cel viclean – mă gândesc la leacul pocăinței – încât în lupta dusă împotriva vrăjmașului, spre a face pe om mai bun și spre a-l deprinde în bine, să bagi de seamă, că urmarea firească e aceea, că într-adevăr mă antrenez urcând tot mai sus, câștigând biruință după biruință... "Întru sfârșit, un psalm a lui David, când a venit Doeg Idumeul și a vestit lui Saul, zicând lui: Venit-a David în casa lui Avimelec"[56].

Din acestea învățăm, că "până la sfârșit" biruința tot va veni, dacă vom păși pe urmele marelui David îndrumându-ne viața cu înțelepciune și mai ales când ne vom lupta împotriva răului Doeg, tiranul mântuirii noastre și când ne vom sili să ajungem în casa preotului și vom fi, ca și David, paznic al asinelor[57], dar atunci, chiar dacă vom avea puterea, să nu-mi scoți Doamne în față pe cel ce mă nedreptățește și pe cel ce primește uciderea mea depărtează-l cât mai departe de casa preotului! Iar în "asinele" peste care stăpânește idumeul e foarte limpede pe cine să înțelegem: pe întreagă firea celor îndobitociți, în care nu și-a putut găsi loc binecuvântarea lui Dumnezeu, despre care s-a spus încă la început: "creșteți și vă înmulțiți"[58], și care e zidită în făpturi. Dar sub această "înmulțire" care vine de la Dumnezeu nu trebuie să vedem o înmulțire în răutate, după cum, pe de altă parte nici despre urmașii acelor asirieni nu

53. Ef. 6, 12.
54. II Regi 11, 2 și urm.
55. I Regi 22, 9 și urm.
56. I Regi 22, 9 (după ed. 1914), Ps. 51.
57. Să nu se uite că în privința interpretării alegorice Sf. Grigorie a imitat mult pe Origen.
58. Fac. 1, 28.

trebuie să înțelegem ceva rău, cu toate că în făpturi firea mereu vine cu înnoiri, introducând pe furiș și surprinzând viața cu rătăcirile neființei.

În urma celor spuse până acum învățătura creștină ne învață că scopul pentru care a fost făcut omul pe pământ este cu totul altul. Căci dacă toate câte a făcut Dumnezeu "erau bune foarte"[59], iar asinul nu-i trecut în lista celor cuprinse în creație, e o dovadă clară că numele lui așa a fost înregistrat. Așadar el nu-și are existența nici de la Dumnezeu și nici nu continuă să ființeze ca atare în ipostasul lui. Iar firea asinilor dacă nu-și păstrează ea însăși ființa ei, tot așa nici răutatea nu se păstrează ca atare la nesfârșit, ci oricât de mult ar fi cultivată, mereu e produsă de altcineva atunci când noblețea și mândria din ființa noastră au decăzut și au degenerat repede prin aroganță și dispreț prin care ne face necunoscători și plini de alte răutăți de felul acestora. Așadar acel străin Doeg, devenit sfetnic al lui Saul și dușman al lui David, paznic al turmei de asine sterpe, nu-i altceva decât îngerul rău, care prin tot felul de patimi păcătoase atrage sufletul omenesc spre rău.

Dacă bagi bine de seamă că acest suflet se află în casa adevăratului preot și simțind că nu-i în stare să corupă pe asinele dătătoare de lapte, atunci a denunțat pe cel drept marelui răutății prin "duhul care lucrează în fiii neascultării". În schimb cel înrădăcinat "ca un măslin roditor în casa lui Dumnezeu"[60] îndreaptă împotriva tiranului, cuvintele pe care le-am auzit în psalmul care zice: "De ce te fălești cu răutatea, tu cel puternic în fărădelegi? a cărui limbă e asemănată cu sabia cea ascuțită, cărora dacă li se răpește frumusețea părului și a cârlionților își pierd și cele șapte rânduri de bucle în care cred că le stă toată faima lor. Ne gândim la înțelesul buclelor duhovnicești[61] ale săptămânii, așa cum a înșirat proorocul Isaia cele șapte haruri ale Duhului Sfânt, din care atunci când i s-a tăiat (părul = harul), așa cum i s-a întâmplat lui Samson[62], a urmat pierderea ochilor, făcându-se de râs străinilor care se îmbătau (de bucurie).

E rândul să vorbim acum despre însușirile cu care e descris căpetenia nelegiuirilor așa cum le găsim în titlurile psalmilor, pe care credem că Dumnezeu le-a ales să fie El (adevăratul) lor scop. Până aici am scos doar câteva date, dar de acum "Dumnezeu te va smulge și te va muta din locașul tău și rădăcina ta din pământul celor vii"[63], ca să se cunoască temeiurile

59. Fac. 1, 31.
60. Ps. 51, 1.
61. Ps. 11, 2.
62. Jud. 13, 3-5; 16, 1.
63. Ps. 51, 5.

răutăţii şi ale amărăciunii precum şi ale altor câteva care se cuprind în chip logic în aceste cugetări, cu ajutorul cărora se poate dobândi siguranţa vieţii, după cum a vorbit dumnezeiescul Apostol despre "cei înrădăcinaţi şi măriţi în credinţă"[64]. Căci, zice psalmistul: "eu, ca un măslin roditor în casa lui Dumnezeu, am nădăjduit în mila lui Dumnezeu, în veac şi chiar dincolo de acest soroc al veacului, a cărui măsură nu se poate pipăi, de aceea se numeşte veacul veacului"[65]. În acest sens a fost pusă şi mulţumita adusă din veci lui Dumnezeu prin cuvintele aceluiaşi psalmist: "mărturisi-mă-voi Ţie în veac, că ai făcut aceasta şi voi aştepta numele Tău, că este bun înaintea cuvioşilor Tăi"[66]. Şi voi pomeni, zice, numele Tău, că bun lucru este pomenirea numelui Tău înaintea cuvioşilor Tăi. Căci după cum lumina soarelui cea cu multe nuanţe trece pe nesimţite de la culoarea fiecărei flori spre specificul fiecăreia din ele, contopind în una singură laolaltă razele extreme ale tuturor culorilor, tot aşa putem vedea şi razele cele mai variate ale acestei gândiri ale psaltirii contopindu-se în chip logic în titlul luminos al psalmului alăturat[67] încât să se ascundă în chip automat şi printre ceilalţi psalmi, legând de ideea acestui psalm şi pe alţii dinaintea lui.

Căci cel înrădăcinat "ca un măslin roditor" şi care s-a întărit în credinţă statornică şi neschimbată, sporindu-şi nădejdea prin mulţumirea măslinului celui dumnezeiesc al necunoaşterii deşertăciunii veacurilor, acela nu se lasă pradă nesimţirii, care e culmea nesăbuinţii "peste toate şi prin toate şi întru noi toţi"[68], încât aşa ceva nici nu se poate descrie. Căci din toţi şi dintre câte sunt pe lume mai mult faţă de oameni, respectul faţă de Dumnezeu e cel dintâi, faţă de Care însăşi siguranţa nădejdii devine atât de neclintită încât nici dacă ai răbda o veşnicie nu poate fi atât de greu, că dacă ai pofti să trăieşti veşnic, atunci de ce "zi-sa cel nebun în inima sa: Nu există Dumnezeu? Stricatu-s-au şi urâţi s-au făcut oamenii în felul lor de a judeca lucrurile!"[69]

Într-adevăr, stricăciune şi nimicirea conştiinţei de sine constituie cu adevărat o cumplită decădere din starea normală a omului! Căci cum ar putea spune cineva că trăieşte ca un om câtă vreme el nu dovedeşte că ar avea astfel de calităţi? Cum s-ar putea menţine cineva viu câtă vreme acela nu crede că mai e în viaţă. Doar numai Dumnezeu singur este Cel care are

64. Col. 2, 7.
65. Ps. 51, 7.
66. Ps. 51, 8.
67. Ps. 52, 1-8.
68. Ef. 4, 6.
69. Ps. 52, 1-2.

din Sine existenţa, după cum deducem din vedenia teofaniei arătată marelui Moise[70]. Drept aceea cel care scoate din cugetul său ideea că Dumnezeu există prin Sine, dar ajunge să spună că tot nu există, acela şi-a nimicit fiinţa punând-o în afara Celui care este existenţa însăşi. De aceea se şi spune, că întrucât s-au abătut de la faţa lui Dumnezeu, toţi împreună netrebnici s-au făcut"[71], dovedindu-se de nici o treabă, ca o haină învechită"[72], în schimb când e vorba de un adevăr deplin dovedit, înclinarea spre rău nu se împacă deloc cu tendinţa spre desăvârşire. Pentru aceasta, deci, când ni se spune că "Dumnezeu a privit din cer peste fiii oamenilor" acest cuvânt ne aduce aminte de întoarcerea lui Dumnezeu spre oameni, când îndrumându-i la necredinţă preoţii evreieşti, fariseii şi cărturarii au căutat să se apropie de toţi locuitorii pământului, căci ei erau cei care prin blasfemii tulburau poporul în căile lui şi-l mâncau de toate. De aceea zice psalmistul: "S-au temut de frică acolo unde nu era frică cei ce mănâncă pe poporul Meu cum mănâncă pâinea"[73], asemenea celor care priveau apa cu teamă şi care dacă se întâmpla cumva să primească de la cineva apă, o luau şi o puneau numai de leac celui aflat în suferinţă. Dar ei se mai tem şi de faptul că-şi aşteaptă (de la altcineva) mântuirea, aşa încât se înstrăinează tocmai de Cel care le aduce mântuirea, şi asta de teama de a nu-l pierde, pregătindu-şi ei singuri pierzania. Dar tot despre ei se strigă în legătură cu izvoarele: "De însetează cineva, să vină la Mine şi să bea"[74]. De aceea, fiindu-le simţirile sufletului cu totul încolăcite de turbarea necredinţei, "s-au temut de frică chiar şi unde nu era frică"[75], fugind de băutura mântuirii şi neştiind că Dumnezeu petrece în neamul celor drepţi, că El e Cel care dă din Sion mântuire lui Israel şi prada de război poporului Lui, luată de la cel care ne robeşte cu răutate prin păcat, întorcându-ne astfel iarăşi spre Sine şi dând viaţă cu bucurie şi cu veselie adevăratului israelitean şi lui Iacob cel duhovnicesc.

Cât despre înţelesul psalmilor, aşa cum se poate deduce din însuşi textul lor, acesta e următorul. Titlurile psalmilor de obicei cad de acord cu înţelesul lor. Titlul unui psalm de biruinţă se caracterizează prin ritm de dans şi de muzică, prin conţinutul corespunzător. Cuvintele "În sfârşit" ne vorbesc despre Maeleth, iar înţelesul se referă la David, în schimb, când

70. Ieş. 3, 14.
71. Ps. 52, 4.
72. Ps. 101, 27.
73. Ps. 52, 5-6.
74. Ioan 7, 37.
75. Ps. 52, 6.

ne oprim la muzica lui, psalmul îl atribuim lui Maeleth. Dar sub același titlu "În sfârșit" întâlnim mulți alți psalmi din cei de biruință.

Și iarăși, pe măsură ce înaintăm, noțiunile pe care le întâlnim ne familiarizează tot mai mult cu tainele istorice. Așa e cazul când ne apare ca dușman acel Doeg Idumeul[76], care în calitate de păstor al asinelor dovedește atitudini contradictorii[77]. Lucrul acesta l-am mai spus și înainte, anume că păcatul acestui om se caracterizează prin felul în care descrie această viețuitoare. Astfel păcatul e socotit atât de unii cât și de alții ca avându-și cauza în mâncarea din pomul oprit, despre care o învățătură ne spune că este ceva bun, pe când o altă învățătură susține că el este ceva rău. Bun, pentru că a acoperit păcatul prin momeala unei plăceri, acțiune pe care admiratorii trupului o iau drept bună; în schimb ea e un rău pentru că sfârșește în amărăciune, deși mai târziu ea e văzută ca fiind ceva bun. Așa e cazul și cu viața aceasta pe care o vedem că are însușiri din două firi, cea de cal și de catâr. Dar, la rândul lui, asinul n-are numai însușiri specifice, ci are înfățișare atât de cal, cât și de catâr, doar că aceste însușiri le întâlnim unite laolaltă în ființa lui provenind parcă atât de la unul cât și de la celălalt. Așadar, atunci când acel străin de care am pomenit (Doeg) a denunțat tiranului Saul, de față fiind preotul, despre purtarea noastră, după care, cel ce se lăuda cu răutate și deținea puterea în chip nelegiuit a fost scos din domnie cu ajutor dumnezeiesc și dezrădăcinat cu totul, "din pământul celor vii", nu ca un măslin împodobit și încărcat cu mulțime de roade, așa încât noi cei întăriți prin nădejdea în Dumnezeu vom dănțui cu cântece de biruință împotriva dușmanului nostru. Și atunci, într-adevăr înălțându-ne spre cele de sus după cuvântul din Cântarea Cântărilor vom "sălta peste coline trecând din munte în munte"[78].

Dar propriu-zis ce vrea să spună acest cuvânt al avântării "din munte în munte"? Cred că și aici e vorba de altă biruință și alte imne de biruință adresate înțelepciunii lui David[79]. Dar cei care pornesc cursele nu sunt turmele de asini, ci neamul Zifeilor cel plasat la strâmtorile înguste ale trecătorilor, care împiedică trecerea prin strâmtori a celor mai neajutorați dintre noi silindu-ne să ne întoarcă din nou la Saul și lăsându-ne astfel întristați din pricina nesiguranței mântuirii. Căci cuvintele "până în sfârșit", întru cântările înțelegerii lui David, când au venit Zifeii și au zis lui

76. I Regi 22, 9.
77. Ps. 134, 9.
78. C. Cânt. 2, 7.
79. I Regi 23, 19 și urm.

Saul: iată David stă ascuns la noi prin locuri nestrăbătute, aduc aminte celui care nu cunoaște istoria, că ele văd doar o îngustime și un loc pustiu; în schimb prin strâmtoarea tăcerii[80] noi am înțeles o anumită cale din Evanghelia împărăției: trecerea pe aceasta o opresc Zifeii; acesta este neamul cel dușmănos al diavolilor, slujitorii puterilor celor potrivnice, dar de pe calea cea largă puțini sunt cei care s-au putut întoarce la Dumnezeu, după cum ne-o spune și cuvântul istoriei: "Iată David s-a ascuns la noi în Mesara prin locuri nestrăbătute în munte"[81]. Or, într-adevăr cei care trăiesc după legea lui Dumnezeu sunt cei care intră pe calea cea strâmtă. Această cale ne-o arată Noul Testament și prin ea putem urca până pe vârful cel mai înalt al muntelui, pentru care pricină textul istoriei sfinte îl și numește "munte"[82].

Așadar, când am apucat neîmpiedicat să pășim, pe calea cea strâmtă, Zifeii ne și pârăsc la tiranul (diavol) ca să nu dobândim mântuirea. Dar pe cei cărora, în numele Său, ne-a făcut parte de o bună judecată, ne-a mângâiat zicând: "Dumnezeule, întru numele Tău mântuiește-mă și întru puterea Ta mă judecă"[83]. "Căci ceea ce s-a întâmplat, a primit formă definitivă, fiind așteptat ca atare de către Cuvântul, precizia datei cronologice avându-și garanție în Sfânta Scriptură însăși. Adeseori proorocia care urmează să se întâmple era exprimată la timpul trecut, ca ceva care a avut deja loc și evenimentul respectiv era specificat că este așteptat la o dată precisă, după cum se poate vedea chiar în versurile acestui psalm, întrucât nu s-a spus că va fi batjocorit de către vrăjmașii mei, ci "Spre vrăjmașii mei a privit ochiul meu"[84]. Or, din aceste cuvinte învățăm că în fața lui Dumnezeu n-are importanță nici ce va fi, nici ce a trecut, ci totul se concentrează în prezent. De altfel în legătură cu forma trecută ori viitoare sub care se prezintă cuvintele despre puterea dumnezeiască, ideea prezentului nu dispare deloc din ele.

Urcând, așadar, spre Dumnezeu prin zăduf și strâmtoare și alungând pe cei din ceata Zifeilor, psalmistul ne spune, că "întru numele Tău ni Te-ai făcut nouă spre mântuire", iar "întru puterea Ta judecata își are putere spre bine" și așa se va întâmpla în veac. În sprijinul acestora e adusă drept asistență dumnezeiască ascultarea unor cuvinte de mulțumire zicând că "străinii s-au ridicat împotriva mea și cei tari au căutat sufletul meu", ca unii care "n-au pus înaintea lor pe Dumnezeu"[85], ci pe cel care ascultă de

80. Matei 7, 13.
81. I Regi 23, 19.
82. Ps. 15, 1; 24, 3.
83. Ps. 53, 1.
84. Ps. 53, 7.
85. Ps. 53, 3.

cel potrivnic, de aceea psalmistul declară cuvânt de cuvânt: "străinii n-au pus pe Dumnezeu înaintea lor, că, iată, Dumnezeu mi-ajută, în schimb cel care se întoarce la Dumnezeu va lăsa răutățile pe seama celor care le-au scornit, nimicind prin adevăr tot ce este dușman și străin de adevăr. Eu, zice cântărețul iarăși, în al Cărui nume m-am mântuit, Acestuia îi voi rămâne recunoscător pentru că ne-a făcut un mare bine, celor care nu se mai întristează și care au văzut cu ochii lor nimicirea vrăjmașilor. Căci de aceea se bucură ochiul proorocului atunci când nu mai contemplă altceva decât virtutea. Căci odată înlăturată răutatea, pe care vrăjmașul o pusese în locul virtuții, despre dușman nu va mai rămâne nici măcar numele. Căci, după cum zice apostolul: care dintre vrăjmași va mai putea fi pomenit dacă nu va mai rămâne nici ura, căci și pe ea a nimicit-o pacea"[86].

Dacă e logic să se armonizeze ideile amintite cu spusele psalmistului, atunci acest lucru citește-l cuvânt după cuvânt în cartea Psaltirii așa cum sunt ele rânduite și înșirate în psalmul 53, când dovedindu-se cu mult mai bun decât Zifeii și lăsând deoparte infamia lașității, punându-și din nou în suflet gândul la ajutorul lui, David dedică lui Dumnezeu un minunat cântec de biruință. Și iată cum e formulat titlul acestui psalm: "Întru sfârșit, întru cântările înțelegerii lui David"[87]. Căci după cum în întrecerile fizice atleții nu se mulțumesc să lupte împotriva rivalilor lor, pentru care se fortifică pe arenă încă din tinerețe pentru sporirea forței față de partenerii mai buni și mai puternici, chiar dacă aceștia au câștigat vreun avans, lăsând deoparte orice frică și acoperind cu praf pe rivali, gândindu-se mereu numai la câștigarea întrecerii chiar și când rivalii par mai puternici, tot așa și cel deprins să biruie după atâtea lupte e sigur de sine că întrece chiar și pe alți luptători mai vestiți și mai buni. De aceea e provocată urechea luptătorului: "Auzi, Dumnezeule, rugăciunea mea și Te rog nu trece cu vederea lupta mea. Ia aminte spre mine și mă ascultă" [88].

Desigur, prin cuvântul său, psalmistul arată oboselile luptelor, mâhnirea, bârfeala și tulburarea inimii, care vin din "glasul vrăjmașului și din necazul păcătosului, că a abătut asupra mea fărădelegea și întru mânie m-a vrăjit. Inima mea s-a tulburat întru mine și frica morții a căzut peste mine; teamă și cutremur au venit asupra mea și m-a acoperit întunericul"[89],

86. Efes. 2, 14-16.
87. Ps. 54.
88. Ps. 54, 1-2.
89. Ps. 54, 2-5.

la toate acestea nerămânând decât un singur gând, cel de mai bine și de desăvârșire: să-și ia "aripi ca de porumbel ca să zboare în văzduh și să se odihnească în tărâmurile unde se înaltă" căci pentru cei îndumnezeiți până și pustietatea e de preferat oricăror tărâmuri nelegiuite[90].

"Iată m-am îndepărtat, zice mai departe psalmistul, și m-am sălășluit în pustie unde am așteptat pe Dumnezeu ca să mă mântuiască de puținătatea sufletului și de viforul ispitelor"[91], spre a primi împărăția lui Dumnezeu acolo unde și răutatea a fost nimicită. Căci ieșirea în fața uraganului înseamnă aruncarea în neființă, bine știind că a pierit oricine s-a aruncat în prăpastie mare, așa încât înecarea fărădelegii duce la pierderea și desființarea noțiunii de răutate. De aceea și zice psalmistul: "potopește, Doamne, și împarte limbile lor"[92], ale celor care cred în răutăți, deoarece oricâte le mai cuprinde de acum înainte viziunea psaltirii precum și descrierea făcută despre toate profesiunile blestemate din orașe, toate privesc aceleași probleme. De aceea și spune și înregistrează pe locuitorii cei răi ai cetății, amintind de "fărădelegea și de gâlceava din cetate, parcurgând ziua și noaptea zidurile ei"[93], pomenind iarăși de "fărădelegea, de osteneala și de nedreptatea din sânul ei". Ni se descrie și poporul cel nelegiuit, care umple piețele cetății, denunțând în chip special "camăta și vicleșugul lor". Și dintre toate cele pomenite, psalmistul spune că cel mai greu păcat este prefăcătoria, îmbrăcată în haina nepăsării și a iubirii de sine, dar care ascunde viclenia sub un pretext cinstit. De aceea pe cei vrednici dintre acești locuitori dreptul judecător îi alungă ca pe niște străini. "Să vină, dar, moartea peste ei și să se pogoare la iad de vii"[94], ne spune psalmistul. Și înfățișând prin cuvânt toate laturile negative ale lor, psalmistul adaugă acel pasaj fermecător, în care a dobândit o biruință deplină asupra cetății zicând: "Iar eu către Dumnezeu am strigat și Domnul m-a auzit pe mine"[95]. Cuvântul "deplin" se referă la "bărbații sângiuirilor și ai vicleșugului" din această cetate, care "nu vor ajunge la jumătatea zilelor lor"[96] și nici a căror răutate nu poate fi descrisă în între-

90. Ps. 54, 6.
91. Ps. 54, 7-8.
92. Ps. 54, 9.
93. Ps. 54, 10.
94. Ps. 54, 16.
95. Ps. 54, 18.
96. Ps. 54, 27

gime, dar nici nu o vor sfârşi în deplinătatea nelegiuirilor lor. În schimb cel care va rămâne învingător ne dă să înţelegem semnificaţia dispoziţiei lui faţă de Dumnezeu prin cuvintele: "către Tine am strigat, Doamne".

CAPITOLUL XIV

O dată ajunşi la aceste concluzii, despre care ne vorbea vrednicul David, anume să cunoaştem cât mai bine cuvintele cele de Dumnezeu insuflate ale Psaltirii, pentru ca nu cumva pe această cale mulţimea neştiutoare să se oprească la înţelesul simplu al slovelor, să ţinem pe rând socoteală de felul cum se expune şi se argumentează fiecare concluzie în parte. După cum cei ce urcă pe drum abrupt şi anevoios, atunci când se întâmplă să nu fi şezut multă vreme, făcând apoi o întrerupere ca să se odihnească după o oboseală lungă şi grea, îşi refac puterile şi se întorc înviorați pentru urcuşul care-i mai aşteaptă, tot aşa şi cel care a pornit pe căile desăvârşirii în virtute şi pentru care trecând prin strâmtori continue, obţinea tot atâtea biruinţe împotriva vrăjmaşilor lui, după cum ne-a dovedit-o titlul psalmului anterior, aşa că încordându-se, prin biruinţa dobândită, porneşte din nou cu toate forţele spre ţinta ce şi-a propus. Căci a fost mare luptă, în care David, potrivit psalmului amintit, s-a dovedit biruitor şi ea s-a dus împotriva mâhnirii, a bârfelilor, a tulburării, a vrăjmăşiei şi a tot felul de uneltiri, întrucât aşa pusese la cale cel viclean[97]. Iar întristarea celui păcătos şi mânia celui adânc tulburat duc la frământări adânci ale cugetului, la laşitatea vecină cu moartea, la teamă şi la cutremur, precum şi la întuneric şi la altele de felul lor.

Ştiindu-se, deci, biruitori peste duşmani atât de numeroşi şi atât de feluriţi, înfăţişându-şi viaţa cumva pe o aripă de porumbel şi îndepărtându-se de toţi cei năpădiţi de răutăţi, şi-a dorit să se odihnească în pustie, pentru care trezeşte odraslele blestemate ale zâzaniilor, unde va birui toată mulţimea duşmanilor sălăşluiţi în cetate, ai cărei locuitori sunt plini de "fărădelege şi neastâmpăr, de nedreptate şi de vicleşug, de moarte şi de coborâre în iad, chiar dacă ei încă n-au murit, precum şi de tot soiul relelor sălăşluite în om, prefăcătoria a cărei mărturie este cârdăşia cu scornirea a tot felul de răutăţi. Desigur că, decât toate acestea, cel mai bun lucru face cel care în tot răstimpul zilei se străduieşte să-şi pună încrederea în Dumnezeu, căci, declară psalmistul: "seara şi dimineaţa şi la amiază spune-voi în tot decursul zilei, voi răbda şi voi striga către Domnul până ce mă va auzi"[98]. Cel care prin pace şi-a răscumpărat viaţa de către cei care, în chipul acesta, s-au apropiat de el cu multă insistenţă, îi numeşte pe aceştia "bărbaţii vărsărilor de sânge şi vicleni şi plini de răutate"[99]. Aşadar, faptul că peste atâţia vrăjmaşi David s-a dovedit superior, numai prin aceea că şi-a pus nădejdea în Dumnezeu, ne ajută să înţelegem, că printr-un fel de uitare a tuturor suferinţelor, el a dobândit curaj chiar faţă de cei mai puternici şi mai întăriţi dintre potrivnicii lui. Iată la ce fel de durere face el aluzie: "Pentru norodul care s-a depărtat de la cele sfinte"[100]. Prin "norod" înţelegem tot ce e mai de preţ în om, pe care însă depărtarea de poruncile dumnezeieşti l-a înstrăinat de Dumnezeu pe o durată nesfârşită. Pe Acesta îl invocă David prin biruinţa asupra potrivnicului făcându-se El răsplată, pentru cei care au pierdut mântuirea, de dragul căreia s-a şi gravat această ispravă cu litere neşterse pentru ca să înveşnicească amintirea evenimentului. Şi iată după titlul psalmului felul în care s-a gravat pe un stâlp biruinţa lui David: "când l-au prins pe el cei din alt neam în Gat"[101]. Însă pentru ca să nu ne inducă în rătăcire ideea ţesută în chip enigmatic de istorie vom ieşi în întâmpinare, forţând pe scurt datele istoriei. În inima tiranului Saul se iscase pisma împotriva lui David, din pricina biruinţei acestuia asupra lui Goliat, biruinţă popularizată în versuri de preamărire, aşa încât mai mult în ascuns decât pe faţă Saul caută în toate chipurile să-l ucidă. Acum însă crezând că David întinde în ascuns curse şi că poate dovedi că are asupra lui arme, Saul gândea că, deşi-i apărea supus, David ar unelti împotriva lui. Experimentând adeseori acest lucru, acesta a pus la cale sfârşitul lui David în oraşul celor de alt neam din Gat unde se afla atunci David. Or, David intenţionat stătea ascuns departe de rege fără nici o armă la el, dar însoţit de oamenii săi[102]. Acolo se aflau două femei, pe care le-a luat David să-i fie soţii legiuite, din care una israelită, iar cealaltă, fostă soţie a unui dregător din Carmel; după moartea acestuia a fost dată să fie soţie lui David. Acestea ni le spune istoria.

Aşadar pentru David unirea cu o femeie din cele de alt neam nu trebuie socotită ca o împreunare neîngăduită de lege (şi nici n-a fost), ci ca pe un sentiment, ca o pornire de iubire izvorâtă din dragoste pentru că şi cei din neamul Gat, când au fost alungaţi din pământul strămoşesc au fost primiţi să se stabilească printre evrei. Şi apoi, nu s-a distins într-atâtea

97. Ps. 54, 3 şi urm.

98. Ps. 54, 19.
99. Ps. 54, 27.
100. Ps. 55, titlul (ed. 1914).
101. Ps. 55, titlul.
102. I Regi 23, 5-6; I Regi 25, 42-43.

război acest David, fiul lui Iesei, acest adevărat bărbat între bărbați, încât enigmele zapisului să arate că întreaga fire omenească cea îndepărtată odinioară de la fața lui Dumnezeu, în urma călcării poruncilor, e chemată acum iarăși la Dumnezeu? Şi nimeni nu greşeşte dacă prin "zapis" sau vina cea pusă asupra noastră înțelege Scriptura cea de Dumnezeu insuflată. Aşa încât din scurtimea indicației istorice reiese clar că atât de vestit s-a făcut David chiar şi dincolo de munții Iudeii şi s-a stabilit într-un oraş aflat între străini luându-şi acolo două femei în căsătorie, una din neam israelit, pe cealaltă primind-o ca soție dintre cei de alt neam, încât dacă mai trebuie clarificat acest adevăr şi mai tare, el este în acelaşi timp şi învingător şi învins. Or, prin acestea, pe de o parte el a biruit şi pe cel care avea pe atunci puterea morții, ba prin puterea lui în războaie a ajuns să scoată la slobozenie şi pe poporul ținut în iad, iar pe de altă parte poporul evreu, care era pornit să-l ucidă din gelozie şi din pismă, era cu bunăvoință față de cei de alt neam avându-şi şi o cetate în mijlocul lor, prin care înțelegem Biserica, în care se întăreşte împărăția lui, de către cel rânduit să spună celor de sub lege: "Lua-se-va de la voi împărăția (lui Dumnezeu) şi se va da neamurilor care vor face roadele ei"[103]. Şi se vede că aceeaşi cetate e legată de vrednicia chemării lui, Israel după cum ne-a spus proclamația proorocului atunci când a zis: "În adunări binecuvântați pe Domnul din izvoarele lui Israel", iar cei care vor face începutul propovăduirii credinței, vestitorii adevărului, cei care au pus temelia Bisericii, mă gândesc la ucenicii şi apostolii Domnului, toți erau din izvoarele lui Israel, după cum citim: "Acolo erau căpeteniile lui Iuda, povățuitorii lor, căpeteniile Zavulonului şi ale Neftalimului[104]. Tot proorocia era cea care anunța prin semne şi simboale ce fel de însuşiri va avea neamul ucenicilor, dintre care Sfântul Pavel, fiind chemat la apostolie în chip minunat şi propovăduind tainele creştinismului, făcea parte, după cum spune chiar el, dintre "urmaşii lui Avraam şi din seminția lui Veniamin"[105].

Iar dacă ni se spune că regele (David) conviețuia şi cu o evreică, dar că iubea mai mult pe Abigail, cu care conviețuise înainte Nabal Carmeliteanul – acel om câinos, aspru şi ursuz, care-şi tundea oile – şi care, după moartea soțului ei, s-a împreunat cu regele, devenind apoi mamă a altor regi, să nu uităm că de pildă titlul psalmului 55

103. Matei 21, 43.
104. Ps. 67, 27-28.
105. Rom.11, 1.

cuprinde o taină atât de mare când vorbeşte pentru "norodul ce se depărtase de la cele sfinte"[106], care înseamnă tot biruință ca şi stâlpul pe care au fost gravate şi alte înfrângeri asupra celor de alt neam, iar prin cele scrise, pe de o parte, s-a făcut pildă despre gunoiul necredinței iudeilor, iar pe de altă parte, prin credința celor mântuiți îndrumare spre bine şi spre desăvârşire. Iar aceste cuvinte ale Psaltirii se pare că n-ar privi în primul rând pe regele care se va naşte din David, cât mai ales pe David însuşi ca luptător împotriva răutății şi ca săvârşitor al virtuții.

Dar să nu spună nimeni că textul întâlnit în cântecele psalmilor ar fi în contradicție cu grăirea echivocă din titlurile psalmilor respectivi. Căci cine urmăreşte cu atenție şi după cuviință adevărurile teologice se convinge că trăirea se acoperă deplin cu credința, cu o condiție: să nu avem de a face cu o decădere totală sub răscoala patimilor trupeşti în loc de a se griji de sporul în virtute. Iar în virtute lucrul cel mai important este ajutorul lui Dumnezeu, de care se învredniceşte doar cel care-şi însuşeşte mila dumnezeiască prin trăirea unei vieți înduhovnicite. Căci după cum, când cineva simte că va fi călcat de un hoț sau va fi ucis prin jaf, ar chema într-ajutor pe câțiva prieteni, însă nu i-ar ajunge nici fuga ca să scape de primejdie, tot aşa şi în cazul de față cel care a fost părtaş la luptă şi care-i legat de el în toate cele omeneşti (şi când vorbesc de "om" mă gândesc pe scurt la cele privind slăbiciunile firii) cere ajutorul lui Dumnezeu declarând că, muncit de cel potrivnic, toată ziua războindu-se: "m-a călcat omul şi m-a necăjit".

Şi nici măcar n-are norocul să aibă de-a face doar cu cel cu care s-a aliat să lupte împreună, şi acum tot poporul până la unul s-a ridicat la luptă împotrivă, după cum ni se spune: "Călcatu-m-au vrăjmaşii mei toată ziua, că mulți sunt cei ce se luptă cu mine, din înălțime"[107]. Şi nici măcar nu se lupta ziua, la lumină, netemându-se c-ar putea fi ajutat de lumină, de aceea zice: "Ziua când mă voi teme, voi nădăjdui în Tine", precizând, că toate acestea s-au întâmplat pe tăcute şi la întuneric de frica vrăjmaşilor. Or, Cel care a făcut ziua, Acela a făcut-o pentru ca omul să nădăjduiască în lumină, căci din clipa în care apare lumina, în acea clipă dispare şi întunericul: "Ziua nu mă voi teme şi eu voi nădăjdui spre Tine"[108].

106. Ps. 55, 1.
107. Ps. 55, 2.
108. Ps. 55, 4.

Poate că văzând, zic, exprimarea enigmatică din titlul acestui psalm, s-ar crede că aici se face aluzie mai mult la cugetările cuprinse în textul titlurilor respective, întrucât câtă vreme se îndepărta de sfinții îngeri, poporul fusese lăsat pradă patimilor firii, mereu strâmtorat și strivit de războaie, fiind aruncat "din înălțime", încât și noaptea trăia numai cu frică. Dar pe când îmi puneam nădejdea în Dumnezeu, zadarnică și rătăcită nădejde, iar nu neclătită cum o socotea vrăjmașul, atunci mi-au venit în minte cuvinte de laudă, care sunt de fapt o mărturisire de credință. Iată ce citim în ele: "În Dumnezeu voi lăuda toate cuvintele mele"[109] dar, se zice mai departe, "dușmanii mei abia dacă se vor scârbi din pricina cuvintelor mele, socotindu-le ca pe ceva rău la adresa mea, silindu-mă să trăiesc în mijlocul lor ca un străin cu gânduri furișate. Continuându-și aceeași ocupație, vrăjmașul nu încetează să fie mereu după călcâiul meu, căci "el de la început a fost ucigător de oameni"[110], urmărind cum stă "călcâiul omului"[111].

Dar oricât ar fi de greu atacul vrăjmașului,cu ajutorul Tău, Doamne, va putea fi respins și el va fi ca un dar făcut de Tine pentru mântuirea oamenilor, dar "nu din faptele dreptății, ci numai prin harul Tău, Doamne", căci scris este: "Pentru nimic nu-i vei mântui pe ei"[112]. De aceea să ținem bine minte: întreagă înșiruirea logică a Psaltirii e legată de ideea mântuirii omului, al cărui centru neșters este fapta împotriva celui potrivnic, după cum și ideea de bază a iubirii față de Dumnezeu aduce aminte tuturor făpturilor că toate sunt datoare să preamărească pe Dumnezeu. Iată de ce privind la ultimele stihuri ale acestui psalm,Psaltirea ne spune: "În Dumnezeu voi lăuda graiul, în Dumnezeu voi lăuda cuvântul; în Dumnezeu am nădăjduit, nu mă voi teme; ce-mi va face mie omul"? Și "în mine sunt, Dumnezeule, făgăduințele pe care le voi aduce laudei Tale, că ai izbăvit sufletul meu de moarte și picioarele mele de la alunecare"[113]. Iar prin "alunecare" înțelegem abaterea de la drumul poruncilor, pentru care trupul omului a ajuns să fie numit cadavru. Drept aceea, prin răscumpărarea din moarte și prin restaurarea lui din păcat, omul devine iarăși chip al lui Dumnezeu, la a cărui primă poruncă renunțând de a mai mânca s-a obișnuit să se ascundă de rușine la umbra smochinului.

109. Ps. 55, 4.
110. Ioan 8, 44.
111. Fac. 3, 15.
112. Ps. 55, 7.
113. Ps. 55, 10-13.

Recăpătându-și, deci, iarăși îndrăzneala, omul este repus din nou în lumina celui viu, "ca bine să plac înaintea lui Dumnezeu, în lumina celor vii", de care s-a înstrăinat odinioară prin păcat.

Iar în legătură cu acest fapt, se pot deduce și alte lucruri, numai că mă gândesc că nu trebuie să lungim cuvântul peste măsură întrucât sfintele cântări sunt alcătuite din mulți psalmi care preamăresc biruința, așa cum reiese din titlurile lor, în care se contemplă în multe feluri biruința dobândită împotriva vrăjmașilor, cum pare a fi și biruința la care fac aluzie faptele istorice întâlnite în exprimările enigmatice ale titlurilor psalmilor. Astfel de istorii sunt cele pe care le întâlnim adeseori în legătură cu Saul. În ele nu ordinea istorică în care sunt înșirați psalmii este cea care contează, ci felul cum se descrie procesul de desăvârșire morală, fiecare din datele și faptele amintite fiind socotite ca tot atâtea dovezi că ele se potrivesc în mod corespunzător cu o anumită etapă de creștere în virtute, rânduite în mod logic, atât cele dintâi cât și cele din urmă, după legea progresului duhovnicesc, iar nu după ordinea materială a faptelor, așa cum le întâlnim expuse în Psaltire. Așa e tâlcuită între altele, pe temeiul real al faptelor, întâlnirea dintre Saul (care urmărea să ucidă pe David) și David, cel care a evitat uciderea. În situația aceasta mândria a fost nevoită să renunțe la uciderea lui David și la planul de a-l urmări până la moarte precum și la gândul de a-l sugruma și de a-i aplica altă pedeapsă acum când îl avem în puterea lui, ca și cum s-ar fi stabilit o forță mai puternică și decât fusese puterea lui, omorând în sufletul lui până și ura față de dușman.

Datele istoriei sunt foarte cunoscute tuturor celor care studiază cele dumnezeiești în adâncul lor, iar nu în aspectele lor superficiale. Căci întrebarea pusă de noi se revelează pe scurt ca și cum ea ar fi o prescurtare prin câteva cuvinte a istorisirii aceleia. Era un ținut pustiu acela în care se desfășura urmărirea lui David, care ajunse astfel să fie supus la foarte grele strâmtorări. În acest ținut se afla și o peșteră adâncă,prin deschizătura căreia puteau fi pitiți sub pământ mulțime de oameni. Întrucât Saul urmărea pe David, iar o armată întreagă scormonea întreg pustiul căutând să-l prindă pe David, acesta s-a refugiat de nevoie și el în acea peșteră, în care se aflau și alții. Pe când se aflau în peșteră împreună David și ai lui, dintr-o dată își face intrarea prin gura peșterii și regele Saul,pentru nevoile

sale naturale, desigur fără să-și dea seama că automat se întâmplă să fie și el de acord cu strategia mântuirii lui. Saul zăbovi în peșteră și dezbrăcându-și mantaua de pe el o puse la un loc vizibil, dar, cu toată lumina care venea prin gura peșterii, mantaua rămase ascunsă celor dinlăuntru din pricina întunericului; acum toți cei din jurul lui David erau de părere să sară asupra dușmanului lor, răzbunând astfel pe cel urmărit de el întrucât, ziceau ei, "Dumnezeu l-a dat în mâinile noastre" pe dușmanul pe care-l urau de moarte; însă David le-a oprit avântul socotind lucru nelegiuit ridicarea mâinii asupra regelui lor, dar scoțând din teacă sabia, fără să fie observat, s-a apropiat de Saul, fără să mai aibă pe cineva de martor, iar întrucât întunericul din peșteră îi ascundea fața, nimeni nu l-ar fi putut învinui de vreo faptă, așa că printr-o singură lovitură de sabie ar fi putut să-l străpungă prin inimă; însă David nici nu l-a atins și nici nu a avut de gând să-i facă așa ceva, ci a tăiat doar cu sabia pe nevăzute poala hainei de deasupra (a mantalei). Ca să poată mărturisi și dovedi mai târziu dragostea ce-i purta lui Saul, partea tăiată din manta era dovada că el avusese puterea să-i sfâșie trupul. În felul acesta David lăsă să se vadă cu toată limpezimea mărinimia sa, ca unul care avusese sabia la îndemână, dându-ne așadar dovadă cum poate ajunge cineva trupește în mâna vrăjmașului său de luptă; atunci când ar fi putut să-l ucidă, David s-a arătat biruitor și asupra sa însuși și asupra voinței cugetului său, stăpânindu-și aroganța cu ajutorul temerii de Dumnezeu, făcându-se mai bun nu numai peste sufletul său, ci calmând și pe scutierul care cerea ca Saul să fie ucis, acțiune pe care el a oprit-o prin cuvintele biblice: "să nu faci unele ca acestea asupra unsului Domnului" [114].

După un timp Saul a ieșit din peșteră fără să știe nimic de cele întâmplate, avându-și înfășurată în jurul trupului mantaua sau hlamida. După Saul a ieșit și David, păstrându-și ca de obicei siguranța și calmul, apoi, urcându-se pe o colină de deasupra peșterii, a ridicat cu mâna poala hainei regești. Și aceasta nu era altceva decât "drapelul" nesângeros al biruinței asupra vrăjmașului. Strigând către Saul cu un glas puternic, David a expus detaliat această nouă și minunată superioritate, pe care sângele necurat nu a putut-o întina, cu ajutorul căreia cel mai viteaz biruie totdeauna, dar și cel învins se mântuiește. Căci nu prin cadavrul unui luptător se distinge întâietatea lui David, ci superioritatea puterii se evidențiază mai clar prin mântuirea din primejdii a vrăjmașului său.

114. I Regi 24, 7.

Iar asigurarea acestei superiorități e cu atât mai mare nu prin aceea că ai credința că te vei mântui chiar dacă cel cu care luptă își pierde viața, ci prin aceea că ești asigurat că nici măcar unul din cei de lângă tine care ți-au nutrit gânduri rele nu vor avea de suferit. Mai mult chiar: prin expunerea istorică a faptelor, însuși cuvântul are putere de zidire sufletească și aceasta pentru că ajungerea "la vârsta bărbatului desăvârșit"[115] nu se dobândește prin luptă împotriva celor de alt neam, ci prin lupta dusă împotriva patimilor. Printr-o astfel de întâietate se va dovedi biruitor acel suflet care va împlini aceste două condiții: pe deoparte să nimicească prin rațiune orice mânie proprie și să stingă orice pornire spre contrarietate, iar pe de altă parte (în cazul lui Saul) să înlăture prin iubire față de semen orice răutate dușmănoasă la adresa lui. Căci de aceea a și declarat Saul îndată către învingătorul său, că-i vine să se ascundă de rușine, pentru cele ce a îndrăznit mai înainte împotriva lui David, așa că istoria aceasta ne dovedește că Saul s-a căit din adâncul sufletului, după cum ne mărturisesc și plânsul, și lacrimile lui.

Pe de altă parte, subiectul psalmului 56, așa cum reiese din cele înșirate de el, este următorul. Înseși cuvintele din titlul lui prin care se face aluzie la întâlnirea din peșteră, confirmă acest fapt. Căci iată cum începe acest titlu: "Întru sfârșit, să nu se strice scrisoarea stâlpului despre David când s-a ascuns el de către fața lui Saul în peșteră"[116]. Iar ca să se potrivească ideea aceasta a psalmului cu cele relatate în titlu ar fi bine să lămurim în prealabil în câteva cuvinte chipul în care trebuie să ne apropiem de cuvintele cele de Dumnezeu inspirate ale Scripturii cu care începe acest psalm: "Miluiește-mă, Dumnezeule, miluiește-mă că întru Tine a nădăjduit sufletul meu și în umbra aripilor Tale voi nădăjdui, până va trece fărădelegea"[117]. Având încredere în Dumnezeu și asigurarea clară că va primi ca o arvună mila Lui, cântărețul nostru cere cu credință să i se împlinească cererea "până ce va trece fărădelegea"[118]. Iar ca să fie mai clară problema, să o lămurim în felul următor: nestatornică și trecătoare e toată ființa păcătoasă a omului, dar ea nici nu fusese rânduită de la început de către Cel ce a creat-o și a adus-o la existență să împărtășească soarta comună cu celelalte făpturi pe de o parte, iar pe de altă parte nici n-a fost adusă ca să rămână pentru totdeauna în starea aceasta. Căci cele

115. Efes. 4, 13.
116. Ps. 56; I Regi 22, 1.
117. Ps. 56, 1-2.
118. Ps. 56, 2.

ce există provin din cele existente și se mențin ca atare pentru totdeauna, dar dacă ceva își primește ființa din ce n-a existat, e ca și cum am avea o grădină pe o casă: fără rădăcină, fără însămânțare, fără îngrijire și plivire chiar dacă pentru moment ea ar reuși să tulbure cel mult vreun vlăstar inexistent, dar în vederea restabilirii spre bine a lucrurilor, de bună seamă că vine clipa hotărâtă când o astfel de metodă se dovedește greșită și nimicitoare încât nici o urmă din răutatea cu care ne obișnuisem nu mai rămâne, pentru restul vieții, nici o nădejde, după cum se spune într-un loc: "Și încă puțin și nu va mai fi păcătosul și vei căuta locul lui și nu-l vei afla"[119].

Drept aceea în titlurile psalmilor învățătura creștină meditează în termeni aleși căutând să explice după principiile naturii ce este în fond răul din lume. Ea ne învață că, până să ajungem la mila lui Dumnezeu, noi avem nevoie mai întâi de ajutorul Lui, de aceea atâta vreme cât durează viața, petrecerea noastră în nelegiuiri este o fărădelege. În schimb, ca să ne învrednicim de ajutorul Domnului trebuie să avem încredere în puterea Celui care ne ajută și să ne într-armăm sub aripile lui Dumnezeu, căci cel ce recunoaște umbra aripilor celor dumnezeiești ca acoperământ transformat în virtuți, unul ca acela nu va păcătui. Căci acest acoperământ este cel dumnezeiesc așezat de Dumnezeu în ființa noastră, ceva ce rămâne neapropiat și neșters în ființa noastră, ceva care, potrivit cugetării celei neînțelese, întrece cu mult puterea de judecată a oamenilor. Iar semnul caracteristic al firii celei negrăite devine vizibil pentru cei care știu să-l vadă prin viețuire virtuoasă, care are la bază înțelepciunea, cunoașterea, cumințenia, știința, precum și întreg cortegiul înțelegerii logice, desigur nu în înțelesul că acestea ar fi înseși aripile dumnezeiești ci doar "umbra" lor.

În această privință și facerea de bine e lucru mare, chiar dacă și ea este un fel de "umbră". Căci zice: "Striga-voi către Dumnezeu Cel prea înalt, Dumnezeu care mi-a făcut bine"[120], prin umbra aceasta, pe care din înălțime a trimis-o Domnul vieții celei de pe pământ, căci m-a mântuit prin Cel care m-a adumbrit cu norul Duhului și pe cei presărați în primele stihuri ale acestui psalm i-a îndreptat împreună cu cei pe care mai înainte îi ocărau: "Trimis-a Dumnezeu mila Sa și adevărul Său și a izbăvit sufletul din mijlocul puilor de lei"[121]. Și într-adevăr, primele greșeli mi-au fost ca niște "pui de lei", adică niște lei mai tineri, care printr-un căscat înfiorător

119. Ps. 36, 10.
120. Ps. 56, 2.
121. Ps. 56, 3.

și prin labe puternice stăteau gata să spintece prada. Dar au venit ajutoarele, "mila și adevărul", această frumoasă pereche, căci nici mila nu se dă fără judecată și nici adevărul nu-i fără milă. Iată de ce prin mijlocirea acestor virtuți mă simt degajat chiar și când mă distrez cu niște "pui de lei". Fiarele de felul acesta sunt și ele, vorba psalmistului, ca un fel de "fii ai oamenilor", ai căror dinți sunt arme și săgeți și limba lor sabie ascuțită"[122] Nu se știe dacă în structura organismului aceste săgeți ale simțurilor sunt anume așezate ca să țină loc dinților din gurile oamenilor, în schimb, când s-ar face comparația ținând seama de furia unora și a altora și s-ar aprecia până unde ar ajunge schimbarea în rău a înclinărilor lor, atunci pierzând starea firească, animalul respectiv devine fiară. De aceea, aducându-ne aminte de lei am numit pe fii ai oamenilor, "fiare, ale căror dinți și limbă sunt mădulare de luptă.

După ce am căutat să facem o apropiere între realități contradictorii, ca unii care trăim sub cerul liber al naturii la umbra aripilor dumnezeiești, să ne întoarcem de pe pământ la soarta noastră cerească ("Trimis-a din cer și m-a mântuit"), să nu mai privim de acum înainte spre cele pământești, ci să ne legăm ființa de mărirea celor mai presus de ceruri. Căci zice psalmistul: "Înalță-Te peste ceruri, Dumnezeule și peste tot pământul slava Ta"[123]. Și după ce a descris atacurile vrăjmașilor ne cere ca întorcându-ne cu totul de la răutățile proprii să nu cădem în gropi, căci iată ce zice mai departe: "Cursă au gătit picioarelor mele și au împilat sufletul meu. Săpat-au înaintea feței mele groapă și au căzut într-însa. Gata este inima mea, Dumnezeule, gata este inima mea. Cânta-voi și Te voi lăuda întru slava mea"[124], care să cuprindă în ea pe cel necuprins. Declară de mai multe ori că e gata și nu stă la îndoială să înceapă cântarea, ci invită toate mădularele lui să fie sprintene, chemând pe nume pe fiecare ca să-i ajute la cântare: "Deșteaptă-te mărirea mea, deșteaptă-te psaltire și alăută"[125]. Amintește de două ori, ca și cum omul ar fi de două feluri, cel văzut și cel ascuns, pe amândoi îi cheamă la cântare armonioasă spre preamărire dumnezeiască îndreptând urechea spre cel care le invită. Iar timpul când se execută aceste cântări e dimineața, căci mirarea lui Dumnezeu se trezește numai spre cei care s-au lepădat cu totul de faptele întunericului. "Deștepta-mă-voi dimineața", se spune celui care ne cheamă să lăudăm pe Domnul din psaltire și alăută.

122. Ps. 56, 4.
123. Ps. 56, 5.
124. Ps. 56, 6-7.
125. Ps. 56, 8.

Şi iată aşa ni se cere să aducem rugăciune de mulţumire, căreia i se mai zice şi "mărturisire": "lăuda-Te-voi, Doamne, cânta-voi Ţie între neamuri"[126], căci cu toate că-i deopotrivă pentru toţi, harul credinţei se împarte în două, după numele celor două grupuri de oameni, cel către "popor" şi cel către "neamuri", dar Dumnezeu nu este numai al iudeilor, ci şi al neamurilor. "Dumnezeu unul este, Cel care îndreptează atât tăierea împrejur cu credinţă, cât şi netăierea împrejur cu credinţă"[127]; pentru aceea dintr-un curent dublu al binecuvântării dumnezeieşti se toarnă printr-o singură revărsare atât peste "popor", cât şi "peste neamuri", tot aşa şi proorocia îmbrăţişează atât pe unii, cât şi pe ceilalţi aducând în acest chip mulţumire lui Dumnezeu, pentru că cu toată înmulţirea la nesfârşit a păcătoşeniei mărimea milei dumnezeieşti este totuşi covârşitoare, ajungând să întreacă până şi înălţimile cerului, după cum ne spune psalmistul[128]: "Că s-a mărit până la ceruri mila Ta şi până la nori adevărul Tău", iar cuvintele măririi celei peste toate cred că le exprimă ultimul stih al acestui psalm, care spune: "Înalţă-Te peste ceruri, Dumnezeule şi peste tot pământul slava Ta"[129]. Căci cu cât sporeşte pe pământ slava lui Dumnezeu fiind înmulţită prin credinţa celor mântuiţi, tot atât de mult se bucură puterile cereşti de mântuirea noastră, cântând Domnului cuvinte de laudă şi de preamărire după cum s-a spus despre păstori şi despre mulţime de oaste cerească, care cântau "pe pământ pace şi între oameni bunăvoire", şi "Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu"[130].

126. Ps. 56, 9.
127. Rom. 3, 30.
128. Ps. 56, 13.
129. Ps. 56, 14; 107, 5.
130. Luca 2, 13-14.

OMILII LA ECCLESIAST*

OMILIA I

Fiind vorba de a tălmăci acum cartea Ecclesiastului e bine să ştim că oboseala tâlcuirii acestei cărţi este la fel de mare pe cât îi este şi folosul. Căci deprinzându-ne mai înainte mintea şi gândurile cu citiri din cartea Pildelor, în care găsim destule cuvinte nelămurite, expresii înţelepte, ghicituri, şi diferite întorsături de fraze, precum se spune chiar la începutul acelei cărţi[1] prin astfel de cercetări ajungem să sporim spre învăţături şi mai desăvârşite, încât să ne putem ridica şi la această scriere din Scriptură, care este de fapt foarte înaltă şi de Dumnezeu insuflată[2].

Deci, dacă citirea Pildelor care ne pregăteşte pentru aceste învăţături din Ecclesiast este atât de obositoare şi greu de cercetat, câtă osteneală ne va cere cercetarea sublimelor gânduri din Ecclesiast, care acum ni se prezintă spre tâlcuire? Căci precum cei care, în arenele sportive, fac exerciţii fizice şi se dezbracă pentru luptele gimnastice, care cer sudori aspre şi multe osteneli, tot aşa ni se pare că citirea şi meditarea la învăţătura din cartea Pildelor este o îndeletnicire care instruieşte şi

* Titlul acestei scrieri este *Explicare corectă la cartea Ecclesiastului*. Cele "8 exegeze" sunt propriu-zis 8 omilii rostite de Sfântul Grigorie, după cum ne putem convinge din expresii ca "auditorii" sau "din cele ce am învăţat până acum".

Scopul exegezelor a fost formulat de autorul lor în cuvintele următoare:

"Ţinta celor spuse în această carte este ca mintea să întreacă simţirea şi să convingă pe cei care au părăsit tot ce pare măreţ şi strălucit pe pământ să-şi înalţe sufletul spre cele nepricepute de simţuri, precum şi să-şi formuleze dorinţa după acele lucruri, la care simţurile nu pot ajunge" (exegeza primă). Cu alte cuvinte, în afară de faptul că însuşi conţinutul Ecclesiastului obligă pe autor să se exprime în chip nuanţat şi printr-un limbaj filosofic, această "lucrare inspirată de Dumnezeu e chemată să înalţe pe om spre scopul sublim al păcii şi al înduhovnicirii".

Se pare că Sf. Grigorie va fi imitat pe Dionisie de Alexandria, care comentase Cartea Ecclesiastului, dar nici el n-a trecut dincolo de capitolul III al cărţii, întocmai ca şi Sf. Grigorie.

Notăm că pentru traducere am folosit - ca şi pentru Titlurile Psalmilor - aceeaşi ediţie critică tipărită în 1962, în Leiden: *Gregorii Nysseni Opera* (prescurtat GNO), vol. V. *In inscriptiones psalmorum. In sextum psalmum. In Ecclesiastem homiliae*, ediderunt Iac. McDonaugh, Paulus Alexander, Leiden, 1962.

1. Pilde 1, 6.

2. *Urcuşul spre Dumnezeu* (ἄνοδος) e o idee centrală în cugetarea duhovnicească a Sfântului Grigorie şi, după el, a multora dintre asceţii răsăriteni. Mai pe larg a vorbit Sf. Grigorie despre acest "urcuş" în *Viaţa lui Moise* şi în *Omilii la Cântarea Cântărilor*. De altfel încă Sf. Irineu o recomanda (*Haer.* III, 19).

înmoaie sufletul nostru pentru o luptă şi mai înteţită. Deci, dacă citirea din cartea Pildelor se face cu atâtea sudori şi osteneli, ce să credem despre luptele în sine? Poate că cineva crezând că eu exagerez nu va da importanţa cuvenită tâlcuirii cuvântului, zicând, ce osteneală ne va prezenta greutatea acestei scrieri pentru cei care se luptă să clarifice noţiunile cu ajutorul experienţei atletice?

Tâlcuirea trebuie făcută aşa fel ca să nu explice doar conţinutul brut, ci să păstreze înţelesul adevărat în întregul context al noţiunii. Dar, deoarece una dintre poruncile Domnului este şi aceea care spune că trebuie "să cercetăm Scripturile" [3], va trebui să fim atenţi cu toată grija la faptul că, într-adevăr, mintea noastră nu poate să ajungă totdeauna la înălţimea ideilor din Scriptură, de aceea, ca să nu părem că neglijăm porunca Domnului, să ne silim să tălmăcim cuvântul cu toată râvna. Drept aceea să tălmăcim Scriptura cum vom putea mai bine. Că Cel ce a dat porunca de-a cerceta Scripturile ne va da şi puterea trebuitoare, precum este scris că: "Domnul va da cuvânt celor ce binevestesc cu putere multă" [4].

Şi mai întâi, să luăm spre cercetare titlul cărţii.

În toate Bisericile se citesc cărţile lui Moisi şi Legea, Proorocii, Psaltirea, toate cărţile istorice şi tot ce ţine de Testamentul Vechi şi de cel Nou, se propovăduieşte în biserici. Cum se face însă că numai această carte este împodobită prin excelenţă cu titlul de "Ecclesiast" sau carte bisericească?

Ce am înţeles noi în fond din toate acestea?

Că toate celelalte cărţi (ale Bibliei), atât cele profetice cât şi cele istorice, au şi un scop care nu-i neapărat folositor Bisericii. Căci ce interes are Biserica să afle cu de-amănuntul întâmplările din războaie, care au fost conducătorii popoarelor şi locuitorii cetăţilor, cine şi pe cine a izgonit din ţară, sau care împăraţi vor străluci în viitor [5] precum şi căsătoriile şi naşterile câte au fost pomenite cu sârguinţă (în cărţile istorice) şi toate cele de acest fel? Care lucru de felul acesta ar putea să ajute Biserica în lupta ei pentru viaţă cucernică? În schimb, învăţătura din Ecclesiast priveşte direct viaţa bisericească arătând acele fapte prin care omul poate să-şi ducă traiul în virtute. Căci *ţinta celor spuse în această carte este ca mintea să întreacă simţirea şi să convingă pe cei ce au părăsit tot ce e măreţ şi strălucit pe pământ, să-şi înalţe sufletul spre cele nepricepute de simţuri şi să-şi formeze dorul, după acele lucruri, la care simţurile nu ajung.*

3. Ioan 5, 39.
4. Ps. 67, 12.
5. Daniel 7, 17.

Sau poate titlul cărţii are în vedere pe povăţuitorul bisericesc. Căci adevăratul conducător bisericesc care a adunat laolaltă într-un singur tot, pe cele risipite şi a reunit într-o singură Biserică pe toţi cei care rătăceau în multe locuri, duşi de diferite amăgiri, cine poate fi, dacă nu adevăratul Împărat al lui Israel, Fiul lui Dumnezeu, către Care s-a adresat apostolul Natanail zicând: "Tu eşti Fiul lui Dumnezeu, Tu eşti Împăratul lui Israel" [6].

Deci, dacă aceste cuvinte sunt ale Împăratului lui Israel şi dacă aceeaşi persoană este şi Fiu al lui Dumnezeu, precum zice Evanghelia, atunci desigur tot El este numit şi Ecclesiast (căpetenia Bisericii). Poate că pe drept cuvânt scoatem înţelesul titlului din acest concept, ca să facem cunoscut că puterea acestor cuvinte constă chiar în Acela care prin Evanghelie a întărit Biserica. Pentru că zice: "Cuvintele Ecclesiastului, fiul lui David" [7]. Aşa îl numeşte Matei la începutul Evangheliei zicând că "Domnul este Fiul lui David" [8].

"Deşertăciune a deşertăciunilor, zice Ecclesiastul, toate sunt deşertăciune" [9]. Prin cuvântul "deşert" se înţelege un lucru fără consistenţă, care-şi are fiinţa doar în pronunţarea cuvântului; iar realitatea care ar trebui să existe sub înţelesul numelui nu există, ci este numai un sunet nearticulat, zadarnic şi gol la mijloc. Acest cuvânt pronunţat ca oricare altul, pe silabe, lovind din întâmplare auzul nu are nici un înţeles. Acesta este un fel de deşertăciune. Altă deşertăciune este lipsa de folos a celor făcute fără scop, dar cu râvnă. Aşa sunt palatele de nisip ale copiilor, sau săgeţile aruncate împotriva stelelor sau goana după vânt şi lupta atletului cu propria sa umbră, când se sileşte să întreacă vârful umbrei, şi orice alt lucru de acest fel care în mod obişnuit se face. Toate acestea se cuprind în cuvântul *deşertăciune*.

De obicei este numit *deşert* şi acel lucru pe care l-a întreprins cineva cu un scop anumit, ca pe o acţiune folositoare, făcând diferite acţiuni la rând; apoi când *intervine vreo contrarietate, toată osteneala i se schimbă* în prostie, iar faptul că râvna lui n-a ajuns la nici un rezultat se numeşte *deşertăciune*. În aceste împrejurări se zice de obicei: în deşert ne-am ostenit şi în deşert am nădăjduit şi în deşert ne-am supus la multe munci. Şi, ca să nu mai arătăm unul câte unul toate lucrurile despre care se poate zice în general că sunt deşarte, vom defini pe scurt înţelesul acestui cuvânt: "*deşertăciune este sau un cuvânt nesocotit, sau o acţiune prostească, sau*

6. Ioan 1, 49.
7. Eccl. 1, 1.
8. Matei 1, 7.
9. Eccl. 1, 1-2.

un plan neserios, sau o râvnă neîmplinită, sau, în general, tot ce nu folosește la nimic"[10].

Deci acum, după ce am clarificat noțiunile de "deșert" și "deșertăciune", să cercetăm ce vrea să zică citatul "deșertăciunea deșertăciunilor". Poate că explicația pe care o căutăm ne-ar deveni mai clară dacă am cerceta felul în care Scriptura vorbește de obicei despre superioritate (superlativ). În Scriptură, pregătirea celor necesare și de interes imediat se numește *lucrare*. Dar cele ce sunt mai presus, cele cu adevărat serioase, care privesc cultul lui Dumnezeu, constituie "cea mai aleasă *dintre lucrări*", sau "*lucrarea lucrărilor*", precum arată *istoria*. Fiindcă cuvântul, cred eu, ne arată prin analogie cu lucrul lucrului, ce este de mai mare valoare pentru lucrările serioase. Or, cuvântul pe care-l folosește Scriptura pentru graba unei acțiuni, tot pe acela îl folosește când este vorba de încetarea oricărei lucrări. La fel Scriptura zice "Sfânt" și "Sfânt al Sfinților". Sfânt este ceva ce întrece în sfințenie orice necurăție, iar Sfânt al Sfinților este superlativul sfințeniei.

Cele ce le-am aflat acum despre superlativul cuvintelor în Scriptură, dau același înțeles superlativului noțiunii care ne preocupă. Așa că nu vom greși dând același înțeles și *"deșertăciunii deșertăciunilor"*. Adică toate arătările din fire nu sunt pur și simplu *deșarte*, "ci sunt deșarte la superlativ". Ca și cum ar zice cineva: mai mort decât mortul sau mai neînsuflețit decât un lucru neînsuflețit, deși nu are loc aici superlativul relativ. Dar pentru lămurirea ideii arătate ea este exprimată printr-un superlativ relativ. Precum trebuie înțelese expresiile: "lucrul lucrurilor", "sfântul sfinților" prin care este exprimată tendința spre exagerarea noțiunii, tot așa *"deșertăciunea deșertăciunilor"* arată gradul cel mai înalt, dincolo de care nu poate să treacă nici un lucru deșert.

Și să nu bănuiască nimeni că cele spuse aici sunt o ponegrire adusă creaturii, căci atunci, ar pune-o pe seama Celui ce a creat universul aducând toate din neființă la ființă, care desigur că nu e o zădărnicie. Dar, fiindcă alcătuirea omului este dublă, sufletul fiind unit cu trupul, atunci și felul de viață a fost împărțit, dându-se ceva deosebit fiecăreia din cele două părți ale noastre. Căci viața sufletului este una, a trupului este alta. Viața trupului este muritoare și pieritoare; cea a sufletului, nepătimitoare și fără prihană; viața trupului are în vedere numai prezentul, pe când scopul vieții sufletului se întinde până în veșnicie. Așadar, deoarece este deosebire mare între muritor și nemuritor, între provizoriu și veșnic, glasul Ecclesiastului ne îndeamnă să nu avem în vedere numai viața aceasta care, dacă o comparăm cu cea reală, este ireală și inconsistentă.

10. Sublinierea traducătorului.

Dar, ar putea zice cineva că nici acest argument nu este mai puțin lipsit de învinuiri aduse Ziditorului, deoarece și sufletul și trupul sunt de la El. Așa că, dacă ponegrim viața trupească, iar făcătorul trupului este Dumnezeu, atunci în chip necesar referim și la El aceste ponegriri. Astfel de obiecțiuni ar putea face numai cel care n-a ieșit din viața cea după trup și nici n-a privit spre o viață mai înaltă. Căci cel format și instruit în tainele dumnezeiești știe prea bine că oamenilor le este proprie și firească viața, care să fie după asemănarea celei dumnezeiești. Iar viața senzorială condusă de activitatea organelor de simț i-a fost dată firii omenești, cu scopul ca, prin luarea la cunoștință a fenomenelor, să călăuzească sufletul spre cunoașterea celor nevăzute. Așa zice și Cartea Înțelepciunii[11] că din mărimea și frumusețea făpturilor putem să cunoaștem prin analogie pe Ziditorul lumii. Însă nesocotința omenească n-a văzut ce ar fi trebuit să admire prin mijlocirea fenomenelor universului ci a admirat numai ce se vede. Așadar, deoarece activitatea organelor de simț este provizorie și pieritoare, prin glasul sublim al Ecclesiastului aflăm că cel ce privește spre simțuri nu vede nimic. Însă, cel ce prin mijlocirea lor este adus la perceperea realității și înțelege din cele trecătoare firea cea neschimbăcioasă și a ajuns să înțeleagă pe Cel ce este totdeauna la fel, acela a aflat binele cel adevărat și a și câștigat ceea ce a aflat. Căci aflarea acestui bine înseamnă să ți-l și câștigi.

Căci zice: "Ce folos are omul din toată truda lui cu care se trudește sub soare"[12]? A numit *"trudă"* viața în trup, căci prin ea pământeanul nu-și dă silința să câștige nici o faptă bună. Prin vorbele "ce folos are omul"[13] vrea să spună: Ce rămâne sufletului din truda pentru existență[14] a celor care trăiesc pentru cele văzute? Și în ce constă viața și ce rămâne neschimbat din cele aparente? "Soarele zorește către locul lui ca să răsară iarăși"[15], strălucind și apoi întunecându-se pe rând și luminează văzduhul de deasupra noastră, atunci când este deasupra pământului iar prin apusul său aduce întunericul[16]. Pământul este statornic și rămâne neschimbat în temelii; ceea ce este fix nu se mișcă iar ceea ce se mișcă nu este fix. Toate apar în tot intervalul de timp fără să intervină nici o schimbare în mersul lor. Marea este ca un vas, care primește într-însa apele adunate din toate părțile. Și nici curgerea apelor nu încetează, nici marea nu-și ridică nivelul. Ce țintă pot avea apele, care curg într-un vas care nu se umple nicicând? De ce primește marea apele curgătoare, rămânând totuși la

11. Înțel. Sol. 13, 5.
12. Eccl. 1, 3.
13. Eccl. 1, 3.
14. Idee similară și în lucrarea *De hom. opif.*, XIII.
15. Eccl. 1, 5.
16. Eccl. 1, 4.

același nivel, fără să crească prin acest adaos? Ecclesiastul zice astfel pentru ca, tocmai din aceste stihii în care trăiește omul, să explice nestatornicia lucrurilor după care alergăm noi. Căci dacă înconjurul larg al soarelui n-are sfârșit și nici schimbarea pe rând a lumii și a întunericului nu se oprește, dacă pământul rămâne ceea ce este în tărie, dacă râurile se ostenesc zadarnic să umple marea cea neumplută din fire, dacă marea primește zadarnic în ea curgerea apelor, neprimind în sânul ei surplusul care se varsă mereu în ea, dacă așa se întâmplă cu stihiile acestea din care este alcătuită firea pământească, atunci se pare că viața constă tocmai din aceste elemente. Deci, de ce să ne mirăm dacă "un neam se duce și altul vine" [17], iar drumul acesta se desfășoară mereu în natură și face să se succeadă generațiile de oameni, așa încât pe cea precedentă o izgonește cea care-i urmează și o înlocuiește?

Așadar, ce-i strigă Bisericii, prin acestea, cuvântul Ecclesiastului? Că, oamenilor, când veți privi spre univers veți cunoaște firea voastră. Cele ce le observi tu, omule, cu privire la cer și la pământ, ceea ce vezi la soare, ceea ce înțelegi despre mare, să-ți explice propria ta fire. Căci are și firea noastră, ca și soarele, un răsărit și-un apus. Are un singur drum pentru tot, una singură este rotirea călătoriei acestei vieți. După ce am răsărit prin naștere, iarăși suntem atrași în joc spre locul de unde ne tragem. Căci vine apusul vieții noastre și lumina noastră ajunge sub pământ, când organul de simț, cu care percepem lumina, devine pământ. Iar pământul desigur se descompune în pământ. Și acesta este un cerc care se învârtește neîncetat în aceleași elemente. Precum vorbește cuvântul despre soare că răsărind deasupra pământului înaintează spre regiunile sudice, iar pe sub pământ coboară în partea opusă spre nord și astfel înaintează mereu și-și parcurge drumul făcându-și circuitul, tot astfel "vântul rotindu-se se rotește mereu"[18].

Deci tot așa va porni și duhul tău [căci cuvântul, referindu-se la o parte (adică la vânt), numește întregul duh omenesc]. Duhul va face această mișcare de jur-împrejur, în cerc, după asemănarea vântului. Căci zice: "Vântul suflă și se întoarce prin cercurile sale" [19]. Cel care înțelege toate acestea, să scoată mult folos pentru viața sa. Ce este mai strălucitor decât lumina? Ce este mai luminos decât razele? Și totuși, dacă soarele apune sub pământ, strălucirea se ascunde și raza piere.

Cel ce va lua aceasta în considerare să-și petreacă viața cu mai multă înțelepciune, disprețuind situația înșelătoare de pe pământ, și învățând

17. Eccl. 1, 4.
18. Eccl. 1, 6.
19. Eccl. 1, 6.

din cele văzute că rangul înalt nu durează totdeauna, în schimb și seriile de întâmplări potrivnice sunt schimbătoare. Nimic nu rămâne veșnic în starea în care este acum. Nici tinerețea, nici frumusețea, nici fala politică. Și acestea sunt partea acelora, cărora le merge bine în viață. Cei cărora viața în virtute li se pare anevoioasă, să-și învețe sufletul să fie tare, cum este pământul. Pământul este stabil în veac. Ce poate fi mai trudnic, decât nemișcarea acestei fixități? Și totuși, stabilitatea pământului durează în veac. Tu însă, care ai numai puțin timp de luptat, să nu fii mai neînsuflețit decât pământul, să nu fii mai neînțelept decât lucrurile lipsite de simțire. Tu cel ce iconomisești rațiunea cu socoteală și rânduială pentru viața ta, după cum zice Apostolul, "rămâi în cele ce ai învățat și de care ești încredințat" [20], cu statornicie de neclintit.

Fiindcă și aceasta este una din poruncile dumnezeiești: "Fiți statornici și neclintiți" [21]. Cumpătarea să-ți rămână neschimbată, credința tare, dragostea statornică, stăruința în tot binele mereu aceeași, ca și când țărâna din tine ar dura în veci. Iar dacă cineva, întinzându-și spre lăcomie pofta lui nemăsurată, ar fi nesătul ca marea de câștigurile care-i curg de pretutindeni, el se va vindeca de boala sa privind spre marea propriu-zisă. Căci marea nu-și iese din hotarele ei, oricâtă mulțime de ape ar curge în ea. Ea rămâne la același nivel, ca și cum nici n-ar fi primit un surplus de apă. Tot așa și firea omului este oprită în propriile-i măsuri în desfătarea cu bunurile de tot felul. Ea nu poate să-și mărească pofta de a profita de bunurile sale, pe măsura bunurilor. Și când afluența de bunuri nu încetează, facultatea de a se folosi de ele rămâne în limitele ei. Așadar dacă desfătarea nu poate fi mărită dincolo de limitele firești, atunci de ce am târî după noi afluență de bunuri și nu luăm niciodată din ele sau prisosul lor spre a face vreun bine altora? Deoarece, cuvântul *"deșertăciune"*, așa cum l-am explicat, fie vorbă fără noimă sau faptă fără rost, tot deșertăciune este ; atunci învățătura noastră începe foarte bine cu acest adevăr. Nu cumva să socotim că vreo faptă sau cuvânt nu este important, fiindcă are în vedere vreo țintă pământească. Căci toată râvna oamenilor care se ocupă cu ceva potrivnic vieții este de-a dreptul un joc de copii în nisip[22], joc în care desfătarea provocată de cele obținute se sfârșește odată cu râvna pentru obținerea lor. Căci ele vor înceta odată cu oboseala jocului, și nisipul, curgând la loc, nu va lăsa nici o urmă a celor făcute de copii.

20. II Tim. 3, 14.
21. I Cor. 15, 53.
22. Imagine folosită și în *Iliada* lui Homer, XV, 363 (trad. Murnu, pag. 340).

Așa este și viața omenească: ambiția este nisip, puțina politică este nisip, bogăția este nisip; nisip este orice lucru de care ne bucurăm cu trupul, în măsura în care îl râvnim. Râvnindu-le, sufletele neiscusite se leagă de aceste lucruri inconsistente în chip ușuratic, răbdând pentru ele multe osteneli. Numai dacă vor părăsi locul nisipos, adică viața cea după trup, vor recunoaște zădărnicia vieții de aici. Căci desfătarea durează numai cât viața trupului și oamenii nu duc cu ei nimic fără numai conștiința. Precum ni se pare, și marele Ecclesiast, era de mult în afară de materie și cu sufletul dezbrăcat de trup, înălțat până la viața imaterială, atunci când a spus ceea ce s-ar cuveni să zicem și noi, când ieșim din locul acesta de pe malul mării, înconjurați de nisipul depus de viața din mări. Abia atunci ne vom îndepărta de valurile, care ne izbesc de jur-împrejur și mugesc, când vom reține din marea cea înțelegătoare doar amintirea celor pentru care ne-am străduit aici și când vom repeta și noi acele cuvinte: "deșertăciunea deșertăciunilor și toate sunt deșertăciune" [23], la care mai adăugăm: "Ce câștig are omul din toată truda lui de sub soare" [24].

Căci de fapt, după părerea mea, acest cuvânt cuprinde în el soarta fiecărui suflet: atunci când, după ce s-a dezbrăcat de cele de aici, se va muta la viața spre care a nădăjduit. Căci sufletul, fie că a făcut în viața aceasta o faptă dintre cele mai bune și atunci ponegrește viața în care era, nemaipunând preț pe trecut în comparație cu ceea ce a aflat acum, fie că fiind împătimit de materie, sufletul vede cele pe care nu le-a prevăzut și află din experiență că sunt fără rost lucrurile spre care s-a străduit în timpul vieții. Atunci jelindu-se, va scoate acel strigăt, pe care-l scoatem noi oamenii când ne căim, redând prin vaiete necontenitele noastre strigăte: O! "deșertăciune a deșertăciunilor" [25] și celelalte.

Și apoi, iată ce ne spune și Ecclesiastul mai departe: "Toate lucrurile se zbuciumă mai mult decât poate omul să o spună" [26]. Totuși nimic nu-i mai ușor decât a vorbi. Căci ce osteneală îndură omul când vorbește, zicând fiecare ce vrea? Limba este umedă și flexibilă și se pretează la orice fel de vorbe ar vrea omul să zică. Liberă este și respirația aerului, de care profitând, formăm sunetele. Nu ne obosește nici colaborarea mușchilor feței și a buzelor în pronunțarea cuvintelor. Deci ce "zbucium" vede Ecclesiastul în cuvânt, de vreme ce emiterea sunetului din punct de vedere fizic, nu produce oboseală? Căci noi nu pronunțăm cuvintele ca și cum am săpa pământul, sau am rostogoli stânci, sau am duce pe umăr greutăți, sau am face altceva obositor. Și gândul, care era înlăuntrul nostru, când îl dăm pe față prin grai devine vorbire. Dar, deoarece acest

23. Eccl. 1, 2.
24. Eccl. 1, 3.
25. Eccl. 1, 2.
26. Eccl. 1, 8.

fel de cuvinte nu produce oboseală ar trebui să pricepem care sunt cuvintele obositoare, pe care omul nu poate să le spună. Scriptura zice: "Preoții bătrâni să se învrednicească de îndoită cinste, mai cu seamă cei ce se ostenesc cu cuvântul" [27]. Vorbește despre bătrân în înțelesul obișnuit ca despre omul care a ajuns la o vârstă neobișnuit de înaintată, la bătrânețe. După înțelesul Scripturii, dacă cineva este nestatornic în gândire și-și duce viața în neorânduială, nu este încă nicidecum *bătrân* oricât ar fi el de cărunt, ci este un bărbat în putere. Așadar cuvintele, cele care în adevăr sunt cuvinte, cele care se spun spre folosul sufletesc și spre binele oamenilor, sunt pline de sudori și osteneli și produc multă oboseală, ca să poată fi cuvinte. Căci "se cuvine ca plugarul care se ostenește, să se împărtășească el mai întâi din roade" [28], precum zice maestrul acestui fel de cuvinte. Dar nu orice vorbă se cuvine să fie concepută ca un cuvânt, ci omul preferând celor văzute virtutea împlinită în faptă, ca să se facă cuvânt spre învățătura vieții acesteia, un cuvânt despre cele învățate. Toate cuvintele de felul acesta sunt obositoare pentru cei care după ce au fost călăuziți spre virtute au pus apoi în practică cele învățate în ei înșiși. Iată ce înseamnă că se cuvine să ne împărtășim noi mai întâi din roadele pentru care muncim prin virtute, mai mult decât ceilalți.

Sau poate cuvântul vrea să explice și neputința firii cuvântătoare. Căci mintea, trecând dincolo de simțuri, care au fost numite deșertăciune, și strecurându-se cumva spre contemplarea celor nevăzute, dă cuvântului posibilitatea de a prezenta cele inteligibile. În cazul acesta cuvântul este foarte obositor fiindcă sunetul interpretativ nu află nici un meșteșug pentru redarea celor de nespus. Noi vedem cerul, simțim razele corpurilor luminoase, pășim pe pământ, tragem aerul pe gură, întrebuințăm apa în măsura în care o cere firea noastră, focul îl primim în părtășia vieții. Dar dacă vom vrea să pricepem ceva despre ele, căruia dintre aceste lucruri i se aplică cuvântul "*substanță*"? Sau ce fel de materie are: "nu va putea omul să spună" [29], oricât ar fi el de superior altora. Toată știința minții omenești este slabă în enunțarea celor neajunse. Iar dacă vorbind despre acestea este osteneală, care covârșește putința omenească de a vorbi, ce să zicem că vor suferi cei ce vorbesc despre însuși Cuvântul prin excelență sau despre Părintele Său? Într-un fel, toată lauda și toată vorba mare nu este decât gângăveală și tăcere în comparație cu adevărata importanță a acestei probleme. Ca să spunem mai cu seamă despre aceasta, că oricât și-ar pune cineva toate gândurile în mișcare și n-ar omite nici o idee dumnezeiască, și dacă ar asemăna vorbirea, oricât de frumoasă ar fi ea, cu importanța

27. I Tim. 5, 17.
28. II Tim. 2, 6.
29. Eccl. 1, 8.

subiectului, cuvântul nici nu există. "Căci nu va putea omul să vorbească..."[30]. Văzul nu fixează imaginea care se formează în suflet despre obiect, ci privind mereu ca şi când încă nu am vedea ceea ce percepem cu simţul, căci văzul nu poate trece dincolo de culoare şi activitatea lui se reduce la ceea ce se vede din suprafaţa obiectelor existente. De aceea zice: "ochiul nu se satură să vadă şi urechea nu se umple de câte aude" [31]. Nu-i în firea simţului auditiv, ca, după ce a receptat sunetul, să-l împlinească prin cuvântul respectiv. Căci nu se va afla nici un cuvânt care să reproducă în sine cu de-amănuntul obiectul discuţiei. Şi dacă nu poate să-l umple, cum să fie umplut auzul cu auzirea cuvintelor despre obiecte.

Apoi, după aceste cuvinte, Ecclesiastul se întreabă singur pe sine şi tot el răspunde. Căci după ce întreabă: "ce a mai fost?" răspunde: "aceea va mai fi". Şi întreabă iarăşi: "Ce s-a întâmplat?" şi zice: "ceea ce se va mai întâmpla"[32]. Deci ce urmăreşte întrebarea? Ca noi, în consecinţă, să ne comparăm cu dânsul prin mijlocirea celor ce am aflat şi să zicem: dacă totul este deşertăciune, e limpede că nimic din toate acestea nu s-au făcut, pentru că nu au consistenţă. Căci ceea ce este deşert, este cu totul ireal. Iar despre ceva ireal, nimeni n-ar socoti că s-a întâmplat. Dacă deci, toate acestea nu există, spune-mi ce va rămâne în fiinţă după ce s-a întâmplat? Înţelege ce se va întâmpla şi vei pricepe ce s-a întâmplat. În cazul acesta şi eu trebuie să înţeleg prin acest lucru, o, omule! cum vei fi, când te vei ridica prin virtute: dacă vei da sufletului cele mai bune trăsături şi dacă vei fi în toate privinţele fără nici o pată. Dacă vei şterge toată necurăţia întinărilor din firea ta, vrei să ştii cum vei fi atunci când vei fi înfrumuseţat cu aceste fapte bune? Şi cu ce podoabă te vei îmbrăca? Dacă ai înţeles acest lucru cu raţiunea ta, vei afla ce s-a întâmplat şi ce trebuie cu adevărat să se întâmple, adică să fii "după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu"[33]. Şi unde este acum această asemănare, voi întreba pe Cel ce ne învaţă aceste cuvinte? Asemănarea a fost odată; şi este nădejde să fie iarăşi în viitor, dar acum nu există.

Însă cel ce ne învaţă lucruri sublime, ne răspunde totuşi cu acelaşi cuvânt; că de aceea trecutul se numeşte "deşertăciune", fiindcă în trecut nu exista această asemănare. Şi ce este? zice "ceea ce a mai fost", aceea se va mai petrece?[34]. Nici unul din ascultători să nu socotească vorbărie[35] şi petrecere zadarnică de cuvinte, distincţia dintre "s-a născut" şi "a fost creat". Căci pentru fiecare din cele două expresii, cuvântul arată

30. Eccl. 1, 8.
31. Idem.
32. Eccl. 1, 26.
33. Fac. 1, 26.
34. Eccl. 1, 9.
35. A se vedea în legătură cu această "vorbărie" şi cele spuse de Sf. Grigorie în tratatul *Despre rugăciunea domnească, Omilia I*, în trad. rom., P.S.B. 29, p. 406.

deosebirea dintre suflet şi trup. Sufletul s-a născut, iar trupul a fost creat. Nu fiindcă cele două cuvinte au fiecare alt înţeles, s-a folosit cuvântul de această deosebire, spre lămurirea fiecăruia, ci pentru ca să-ţi dea ţie avantajul de a gândi despre fiecare din cele două cuvinte. Sufletul s-a *născut* la început şi a fost aşa fel înzestrat ca şi în viitor să se poată prezenta curăţit. Iar trupul a fost făcut, alcătuit de mâinile lui Dumnezeu, în aşa fel încât să învieze la vremea cuvenită. Căci trupul a fost făcut la început întocmai în starea în care îl vei vedea la înviere. Fiindcă învierea nu-i nimic altceva, decât revenirea la starea cea de la început.

Apoi la acestea, adaugă şi următorul adevăr, zicând că nu există nimic, care să nu fi fost de la început. Căci zice: "Nimic nou nu-i sub soare"[36]. Dar şi cum ar zice: Dacă ceva nu există de la început, nici nu există de fel, ci este numai părere. Căci zice: "Nu este nimic nou sub soare". Aşa încât să poată zice şi arăta cineva vreunul din evenimentele întâmplate după aceea, că este nou şi că în adevăr are consistenţă. Acesta este înţelesul versetelor amintite. Iar citatul este astfel: "Nu este nimic nou sub soare, despre care "să poţi vorbi şi să zici: iată ceva nou" [37]. Şi iarăşi repetă cele spuse prin următoarele cuvinte: "Dacă în adevăr a fost ceva, acel lucru a fost în veacurile străvechi dinaintea noastră" [38]. Acest înţeles îl arată şi cuvintele Scripturii, care sunt aşa: "A fost în vremuri vechi, dinaintea noastră" [39]. Să nu te miri dacă întâmplările acestea au fost uitate; căci şi prezentul va fi odată acoperit de uitare fiindcă ori de câte ori firea noastră se pleacă spre rău, noi uităm binele; iar când dimpotrivă, ne hotărîm pentru bine, atunci răul este cufundat în uitare. Socotesc că acesta este înţelesul cuvintelor care sună astfel: "Nu există nici o pomenire despre cele ce au fost mai înainte şi nici despre cele ce vor fi pe urmă nu va fi pomenire" [40]. Ca şi cum ar zice că pomenirea evenimentelor de după fericirea de la început, prin care întâmplări firea omenească a ajuns la rele, va şterge amintirea celor care vor urma. Căci după întâmplările din ziua cea de pe urmă (a lumii) nu va mai exista amintirea acelora; adică starea cea de pe urmă va aduce în firea omului ştergerea amintită despre rău, în Iisus Domnul nostru, a căruia este slava în vecii vecilor. Amin.

OMILIA A II-A

Zice: "Eu Ecclesiastul" [41]. Iar cine este Ecclesiastul ştim: este Cel ce adună laolaltă cele rătăcite şi risipite şi care face din toate o singură

36. Eccl. 1, 9.
37. Eccl. 1, 9.
38. Eccl. 1, 10.
39. Eccl. 1, 10.
40. Eccl. 1, 11.
41. Eccl. 1, 12.

Biserică și o singură turmă[42], pentru ca toate să nu țină decât de glasul iubitor și făcător de viață al Păstorului. Căci El zice: "Cuvintele pe care Eu le spun sunt duh și viață" [43]. Acesta se numește pe sine *Ecclesiast* precum se numește: *doctor*[44], și *viață*[45], și *înviere*[46], și *lumină*[47], și *cale*, și *ușă*[48], și adevăr. El și-a dat numirile iubirii de oameni. Și precum cuvântul *doctor* este familiar bolnavilor și cuvântul *viață* se va face lucrător asupra celor morți, când ei vor auzi glasul Fiului Omului și nu vor mai merge în pășunea morții ca la început; precum cei ce sunt în morminte caută cuvântul învierii, iar celor din întuneric li se potrivește cuvântul *lumină* și celor rătăciți cuvântul *cale*; precum *ușă* li se potrivește celor care trebuie să intre, tot așa numirea de *Ecclesiast* (Bisericesc) este aleasă pentru cei ce formează Biserica. Așadar cu noi vorbește Ecclesiastul și deci să ascultăm cuvintele Lui, noi, cei ce formăm Biserica. Pentru că precum corul privește țintă spre dirijor, marinarii spre cârmaci, iar trupa spre comandantul ei, tot așa și cei ce formează totalitatea Bisericii privesc spre conducătorul Bisericii. Ce zice deci Ecclesiastul? -"Eu am fost împărat peste Israel în Ierusalim" [49]. Când a fost aceasta? Desigur atunci când: "A fost pus împărat peste Sion, muntele cel sfânt al Lui, vestind porunca Domnului" [50]. Către El a zis Dumnezeu: "Fiul Meu ești Tu" și "Eu astăzi Te-am născut" [51]. Căci pe Cel ce a făcut toate, Părintele veacurilor zice că L-a născut "astăzi", pentru că prin acest cuvânt a așezat numele vremelnic lângă numele nașterii. Cuvântul a arătat aici nu existența cea mai înainte de veci, ci existența cea în trup, nașterea cea de sub vreme, spre mântuirea oamenilor.

Deci acestea le expune Ecclesiastul cel nemincinos învățându-ne, așa cred eu, taina cea mare a mântuirii, în vederea căreia Dumnezeu S-a arătat în trup. Căci zice: "Am pus în inimă ca să cercetez și să socot cu înțelepciune despre toate câte se fac sub cer" [52]. Iată pricina pentru care Domnul a locuit printre oameni în trup, ca să-și pună inima Sa, să cerceteze cu înțelepciune cele ce se petrec sub cer. Fiindcă celor de deasupra cerurilor nu le trebuie cercetător, precum nici celor sănătoși nu le trebuie tămăduitor[53]. Deci relele înconjoară pământul. Căci șarpele este

42. Aceeași idee în *Omilia I*, GNO, V, 280. La fel în *Epist.* XVII, GNO VIII, 53.
43. Ioan 6, 63.
44. Matei 9, 12.
45. Ioan 14, 6.
46. Ioan 10, 25.
47. Ioan 11, 25.
48. Ioan 12, 46.
49. Eccl. 1, 12.
50. Ps. 2, 6.
51. Ps. 2, 7.
52. Eccl. 1, 13.
53. Cf. Luca 5, 31.

un animal târâtor (reptilă) târându-se pe piept și pe pântece, și se hrănește cu pământ fără să mănânce nimic ceresc, ci așa înaintează mâncând țărână și privind mereu spre mâncare. Și pândește din mers călcâiul omului[54] și își vâră otrava în cei care au pierdut puterea de a "călca peste șerpi și peste balauri"[55]. De aceea Ecclesiastul și-a dat inima sa: "ca să cerceteze și să socoată toate câte se întâmplă sub cer" [56]. Căci în cele de deasupra cerului proorocul vede *marea cuviință* (*măreția*) *dumnezeiască* cea neplecată, când zice: "S-a înălțat mărirea Ta mai presus de ceruri" [57]. Căci partea cea de sub cer a fost umilită din pricina răutății, precum zice Psalmistul că: "Pentru fărădelegile lor au fost umiliți" [58]. Ecclesiastul a venit să cerceteze ce anume s-a petrecut sub cer din cele care n-au fost de la început și cum a intrat deșertăciunea în lume? Ce putere poate avea ceva inexistent? Căci răul nu are existență proprie, ci își are ființa din neființă. Iar ceva care este din neființă, nici nu există defel, după natura lui proprie, dar totuși deșertăciunea este stăpână peste cele asemănătoare cu deșertăciunea.

Deci a venit Ecclesiastul să cerceteze cu înțelepciunea lui ce s-a întâmplat sub soare: ce fel de confuzie s-a făcut între lucrurile de aici de pe pământ, cum ceea ce există a fost robit de ceea ce nu există; cum s-a întărit ceva inconsistent asupra existenței reale. Și a văzut că: "a dat Dumnezeu fiilor oamenilor un chin rău, ca să se chinuiască între ei" [59]. Nu denotă respect față de Dumnezeu, precum poate înțelege ușor oricine, să credem că Dumnezeu însuși a dat oamenilor chinul cel rău. Sau atunci admitem că pricina răului este Dumnezeu. Pentru că, dacă cineva este bun din fire, atunci este și pricinuitor de bunătăți, fiindcă "tot pomul bun face roadă bună" [60] și "nici strugurii nu cresc în spini, nici din vița de vie nu cresc spini"[61].

Așadar cel din fire bun n-ar putea să scoată ceva rău din vistieriile sale, căci nici omul bun nu grăiește vorbe rele din prisosul inimii sale bune, ci vorba îi corespunde firii. Deci, cu cât mai mult izvorul bunătăților nu poate revărsa din propria sa fire nimic rău? O gândire mai evlavioasă ne dă de înțeles că darul cel bun al lui Dumnezeu, adică libertatea voinței omenești, prin întrebuințarea ei păcătoasă din partea omului a devenit unealtă spre păcat. Căci liberul arbitru și neînrobirea este ceva bun din fire, iar pe cel supus jugului necesităților nimeni n-ar putea să-l socotească

54. Fac. 3, 14-15.
55. Luca 13, 10.
56. Eccl. 1, 13.
57. Ps. 8, 8.
58. Ps. 106, 17.
59. Eccl. 1, 13.
60. Matei 7, 17.
61. Luca 6, 45.

un bun, chiar dacă ar face bine. Ci însăşi pornirea independentă a minţii, alunecând din lipsă de învăţătură spre alegerea răutăţii, a devenit pentru suflet un chin[62], atunci când din mişcările cele sublime şi cinstite s-a risipit în cele pătimaşe ale firii lui. Acesta este înţelesul cuvântului *"a dat"*, nu fiindcă Dumnezeu ar fi introdus răul în viaţa oamenilor, ci fiindcă omul în neghiobia lui s-a folosit de bunătăţile dăruite de Dumnezeu, ca să slujească relelor. Scriptura obişnuieşte să exprime astfel de idei prin asemenea cuvinte, precum sunt "i-a dat pe ei Dumnezeu la patimi de ocară"[63] şi "i-a dat pe ei la mintea lor cea fără judecată"[64] şi "a uscat inima lui Faraon"[65] şi "pentru ei Doamne ne-ai rătăcit pe noi"[66] şi "i-a făcut să rătăcească în loc neumblat şi fără de cale"[67] şi "m-ai înşelat şi am fost înşelat"[68]. Sunt şi alte citate asemănătoare cu acestea. Mintea cea limpede nu va susţine că Dumnezeu a unit cu firea omenească ceva nepotrivit. Ci pune vina pe libertatea voinţei omeneşti, oricât ar fi ea un bun, oricât ar fi ea un dar al lui Dumnezeu, dăruit firii. Însă prin prostia omului a devenit o forţă care ne mână în partea potrivnică.

Aşadar, Ecclesiastul a văzut că: "toate câte s-au făcut în viaţa cea de sub soare erau deşertăciune"[69]. Căci "Nu era cel ce înţelege sau cel ce caută pe Dumnezeu, toţi s-au abătut, împreună netrebnici s-au făcut"[70]. De aceea zicând Ecclesiastul că: "Şi iată toate sunt deşertăciune"[71], a adăugat şi pricina pentru care lucrurile stau astfel: că nu Dumnezeu este cauza acestora, ci libera alegere a înclinării omeneşti, pe care Ecclesiastul a numit-o *"duh"*. El acuză acest *"duh"* nu fiindcă ar fi existat de la început, căci dacă ar fi existat de la început, n-ar fi putut să fie învinuit. Dar fiind pervertit, acest duh a ieşit din ordinea prestabilită.

Căci zice: "Ceea ce este strâmb nu se poate îndrepta"[72]. Căci perversitatea nu este proprie zidirii rânduite de Dumnezeu, întrucât aşa cum un meşter care lucrează în meseria sa după propriul lui plan, potriveşte cu dreptarul şi cu sfoara părţile care prin poziţia lor artistică, una faţă de alta, îi desăvârşesc lucrarea; iar dacă vreo parte n-a fost îndreptată cu sfori, dreapta armonie nu primeşte acea parte strâmbă nicidecum, ci trebuie să fie potrivită după direcţia sforii ca să aibă o linie dreaptă, tot aşa se exprimă şi Ecclesiastul că firea cea strâmbată de răutate

62. Eccl. 1, 13.
63. Rom. 1, 26.
64. Rom. 1, 28.
65. Ieş. 9, 12.
66. Isaia 63, 17.
67. Ps. 106, 40.
68. Ier. 20, 7.
69. Eccl. 1, 14.
70. Ps. 13, 2-3.
71. Eccl. 1, 14.
72. Eccl. 1, 15.

nu poate să existe într-o fiinţă împodobită cu raţiune dreaptă. Şi mai zice: "Ceea ce lipseşte nu se poate număra"[73]. Obiceiul scripturistic ne învaţă să înţelegem că a *lipsi* înseamnă *a nu fi de ajuns*. Şi putem să ne încredinţăm de acest lucru din multe citate. Căci Pavel ştie să fie în toate şi în totul *"şi în lipsă şi în prisos"*[74]. Şi cel care în dezbinare şi-a cheltuit averea părintească strâmtorat de foamete "a început să ducă lipsă"[75]. Şi Pavel vorbind despre sfinţi, spune că au suferit cu trupul multe alte rele şi adaugă că: "au fost lipsiţi şi strâmtoraţi"[76].

Aşadar şi aici când zice lipsă cuvântul a arătat faptul de a lipsi; iar ceea ce lipseşte nu poate fi în numărul celor ce sunt. Căci şi ucenicii cât timp erau în număr deplin, erau 12 la număr. Dar după ce a pierit "fiul pierzării", numărul a rămas trunchiat, pentru că cel ce lipsea n-a mai fost pus în numărul celor rămaşi. Căci, după ce Iuda a pierit, ucenicii erau şi se numeau "cei unsprezece"[77]. Deci "ceea ce lipseşte nu poate fi numărat"[78]. Şi vrei să ştii ce înseamnă acest cuvânt? Că odată, fiecare din noi eram număraţi într-un întreg; căci şi noi alcătuim acea sută sfântă de oi cuvântătoare[79]. De când acea singură oaie s-a rătăcit de la viaţa cea cerească, adică după ce firea noastră a fost sfâşiată şi dusă spre locul acesta amar şi întinat, nu se mai pomeneşte acelaşi număr de oi nerătăcite, rămase în turmă, ci sunt socotite numai 99. Căci ceea ce este deşert nu se poate pune în numărul oilor existente. "Ceea ce lipseşte nu va putea fi numărat"[80]. Deci a venit (Domnul) să caute şi să mântuiască oaia cea pierdută şi "luând-o pe umeri" s-o aducă iarăşi la cele care sunt în realitate oi, pe cea care a pierit din pricina deşertăciunii lucrurilor fără consistenţă. Pentru ca numărul zidirilor lui Dumnezeu să fie iarăşi reîntregit prin aducerea înapoi a oii celei pierdute la cele care nu fuseseră pierdute.

Aşadar, în cuvintele următoare aflăm cum se poate întoarce oaia cea rătăcită şi care este modul trecerii de la cele rele spre bine. Căci cel ispitit întru toate "după asemănarea noastră afară de păcat"[81], stă de vorbă cu noi despre ale noastre. Cel care "a luat asupra sa neputinţele noastre"[82], chiar prin neputinţele acestea ale firii arată calea care ne scoate din răutate. Acum înţeleg că înţelepciunea ne-a vorbit prin însuşi Solomon cel în trup şi ne-a vorbit despre acele subiecte, prin care mai cu seamă putem fi îndemnaţi să dispreţuim acele lucruri, după care se străduiesc oamenii,

73. Eccl. 1, 15.
74. Filipeni 4, 12.
75. Luca 15, 14.
76. Eccl. 11, 37.
77. Ioan 17, 12, şi Matei 28, 6.
78. Eccl. 1, 15.
79. Matei 18, 11.
80. Eccl. 1, 15.
81. Evr. 4, 15.
82. Matei 8, 17.

Căci nici el nu face cuvântul pe măsura mulţimii, căreia nu-i stă în putere lucrul dorit. Acest lucru dorit devine de necrezut din pricina cuvântului care ponegreşte nişte realităţi a căror experienţă îi scapă mulţimii. Căci nu pe toate le aflăm prin experienţă, ci numai prin gânduri putem noi cunoaşte acele plăceri, a căror experiere desfătătoare sărăcia ne împiedică s-o facem.

Oricât s-ar adăuga de partea noastră sfatul că trebuie să socotim nimicuri cele ce sunt în cinste la oameni, cel ce aude acest sfat are la îndemână obiecţia că noi dispreţuim acele lucruri cinstite numai pentru că nu cunoaştem din experienţă plăcerea pe care o produc ele. Iar împotriva acestei obiecţii nu putem sta nicicum. Căci Solomon este cel ce zice acestea. Şi Solomon este al treilea împărat al lui Israel după Saul şi după alesul Domnului David. El, preluând domnia de la tatăl său şi sporindu-i puterea a apărut ca rege al israeliţilor. El nu i-a slăbit pe supuşii săi prin război şi luptă, ci în deplină independenţă, înviorându-şi prin pace regatul, şi-a făcut lucrul său nu ca să câştige cele străine, ci să se desfăteze de cele pe care le avea în jurul său. Deci, zice el, nimic nu-i poate fi piedică de la cele plăcute. Căci chiar dacă averea s-ar mări pe măsura poftei şi n-am avea altă îndeletnicire decât să ne desfătăm şi nimic nu ne-ar împiedica să ne ducem viaţa în plăceri, Solomon fiind înţelept a zis că este în stare să afle şi alte plăceri în cunoaştere. Şi că a cugetat la plăcerile râvnite şi a făcut toate acele fapte, pe care apoi le-a enumerat în cuvântul său. El a aflat chiar din experienţă că sfârşitul tuturor celor râvnite este unul singur: deşertăciunea. În expunerea sa el păstrează ordinea următoare: În primele timpuri ale vieţii sale el s-a îndeletnicit cu felurite deprinderi ca să nu se moleşească în vederea râvnei pentru ostenelile de acest fel. Dar s-a folosit de libera alegere a duhului, adică de pornirea cea firească spre sporirea cunoaşterii chiar dacă a dobândit obiectul după care a râvnit. Şi astfel, crescut prin înţelepciune, a ajuns să nu cerceteze cu raţiunea înşelăciunile pătimaşe şi nelogice ale omenirii cu privire la desfătările trupeşti, ci prin experienţă să cunoască deşertăciunea fiecărui lucru râvnit îndeobşte de oameni.

Deci scopul textului care urmează după cel pe care l-am cercetat mai înainte, acesta este. Iar acum ar fi momentul să adaug ca urmare şi înţelesul scos din ordinea însăşi a textului: "Am grăit eu în inima mea zicând: iată sunt mărit" [83]. Am văzut, zice, în jurul meu măreţia puterii şi faţa împărăţiei, adunându-se una peste alta şi nu m-am oprit la prezent, nici n-am socotit că este suficient pentru binele vieţii acesteia, ceea ce am obţinut fără osteneală. Ci mai presus de acestea, am pus dobândirea înţelepciunii despre univers. Acest lucru nu este posibil decât numai cu

83. Eccl. 1, 16-18.

osteneală şi sudori. De aceea, după ce a zis Ecclesiastul: "Am grăit eu în inima mea zicând "iată sunt mărit", a adăugat îndată: "şi am strâns înţelepciune" [84]. Căci fala puterii care mi-a revenit automat eu am sporit-o cu adaosul înţelepciunii. Zicând acestea după părerea mea, că mai cu seamă prin asta trebuie să ne arătăm superioritatea faţă de împăraţii dinainte şi să avem mai multă înţelepciune. Căci "am strâns, zice, mai multă înţelepciune decât toţi care au fost înaintea mea în Ierusalim". Şi am înţeles acestea din cele ce se întâmplaseră înaintea mea. În adevăr, cine nu ştie că înţelepciunea iubitorilor de osteneală este alcătuită din cunoaşterea câştigată din ostenelile făcute mai înainte de alţii? De aceea zice: "Inima mea a avut din belşug înţelepciune şi cunoaştere" [85].

Cunoaşterea acestor lucruri nu s-a făcut, zice, de la sine, nici fără de osteneală, deoarece "mi-am dat inima ca să cunosc înţelepciunea şi cunoştinţa", ca şi cum nu le-ar fi putut afla, dacă osteneala şi meditaţia altora n-ar fi premers cunoaşterii. Dar mai zice: "Cunosc pilde şi ştiinţă", adică priceperea unui obiect prin comparare cu alte obiecte cunoscute, şi pe aceasta, zice, a aflat-o [85a].

Zice: "Cunosc pilde şi ştiinţă". Tot aşa şi în Evanghelie, Domnul învăţând pe ascultătorii săi, pune sub ochii lor cuvântul despre Împărăţie înfăţişând fie un mărgăritar, fie o comoară, fie o nuntă, fie un grăunte, fie un aluat [86], fie altceva de acest fel. Domnul nu zice că Împărăţia ar consta în acestea, ci prin asemănare cu cele ce se înţeleg prin acestea arată ascultătorilor o pildă, un îndemn şi o ghicitură a realităţilor, în vederea perceperii lor. Şi Ecclesiastul mai zice: "în acestea mi s-a întâmplat că am ales cu duhul să am belşug de înţelepciune devenind înţelept" [87]. Eu n-aş putea să rătăcesc de la cunoaşterea universului nici să mă depărtez de la aflarea lucrurilor folositoare. Căci cunoaşterea constă din înţelepciune. Iar cunoaşterea uşurează înţelegerea celor de deasupra noastră. Dar acest lucru foarte puţin ajută la dobândirea celor râvnite de oameni, în schimb cel ce îşi sporeşte cunoştinţa împreună cu învăţătura, acela îşi măreşte şi oboseala. De aceea se zice că: "unde este multă înţelepciune este şi multă amărăciune" [88]. Şi un astfel de om care a devenit plăcut, este osândit ca deşert.

Căci zice mai departe Ecclesiastul: "Am zis în inima mea: vino să te ispitesc cu veselie şi să te fac să guşti plăcerea, dar şi aceasta este

84. Eccl. 1, 16 (după ed. 1914).
85. Eccl. 1, 16.
85a. Idee întâlnită la Platon, *Republ.* 508 e, dar ea revine adesea în scrisul Sfântului Grigorie: *Vita Moys.* 404; *De hom. opif.* 120.
86. Matei 13, 45; 44; 22, 2; 13, 31; 33.
87. Eccl. 1, 17 (citare liberă).
88. Eccl. 1, 18.

deșertăciune"[89]. Solomon nu s-a supus imediat acestui fel de ispitire, nici n-a alunecat să participe la plăcere, fără să fi gustat mai întâi dintr-o viață aspră și serioasă. Că deprinzându-se mai întâi în acelea, și dobândind seriozitate și reținere în purtarea rea, prin care cel râvnitor învață înțelepciunea, mai mult decât prin alte mijloace, s-a lăsat apoi în seama plăcerilor simțurilor. El n-a fost atras spre ele prin patimă, ci ca să cerceteze cu cât contribuie la cunoașterea adevăratului bine, prin har, faptul că simțirile zăbovesc în plăcere. Deoarece de la început el se declarase dușman al veseliei și a numit patima *"rătăcire"*. Poate că și este o rătăcire, în raport cu mintea sănătoasă, prin tulburarea și nebunia pe care le pricinuiesc.

Căci cum am putea numi mai cu seamă *râsul*, care nu-i nici cuvânt, nici faptă cu vreun scop, ci este o revărsare necuviincioasă a trupului, o tulburare și agitație a cugetului, neliniște a trupului întreg și strâmbare a obrajilor, dezvelire a dinților și a gingiilor, dezgolire a gâtlejului și a cerului gurii și frângere fără rost a glasului care este întrerupt de oprirea respirației? Ce altceva poate să fie asta, zice, dacă nu nebunie? De aceea zice: "E nebunie! am zis despre râs"[90]. Că ce este el și cum i-ar zice râsului: te agiți și ți-ai ieșit din fire și nu rămâi în limitele rațiunii, purtându-te necuviincios de bunăvoie și strâmbându-ți obrazul în chip răutăcios, fără să ai vreun folos din această strâmbătură? "Și am zis veseliei: la ce poate să-ți folosească strâmbătura aceasta?"[91] Este ca și cum ai zice, mă împotrivesc plăcerii temându-mă de apropierea ei ca de un hoț care se strecoară înlăuntrul visteriilor sufletești; n-am lăsat-o niciodată să pună stăpânire pe mintea mea. Căci dacă aș ști că numai plăcerea ca o fiară se târăște împrejurul simțurilor mele, îndată m-aș lupta cu ea și i-aș sta împotrivă. "La ce poate să-ți folosească?" zice Ecclesiastul către veselia cea irațională de robi. De ce faci să slăbească ceea ce este bărbătesc în firea noastră? De ce faci să se moleșească puterea minții? Pentru ce faci să se micșoreze tăria sufletului? De ce îl strici cu gândurile? Pentru ce întinezi limpezimea seninului din gândurile mele cu negura ta?

Spunând acestea și altele asemănătoare, "am cugetat apoi în inima mea să desfătez trupul cu vin"[92], gândindu-mă anume în felul acesta, dacă grija pentru cele înțelegătoare este mai puternică decât imboldirile trupului, grijind însă ca firea să nu se răzvrătească împotriva trupului. Și luându-o mintea în alte părți, fiindcă trupul o atrage în altă direcție, ca să facă gândul trupului nostru supus și robit părții celei înțelegătoare a sufletului, trupul este atras și înghițit de lipsă în ceea ce prisosește, cum se

89. Eccl. 2, 1.
90. Eccl. 2, 4. Idee similară în *Despre facerea omului*, XII.
91. Eccl. 2, 2.
92. Eccl. 2, 3.

întâmplă cu cel însetat. Căci vinul nu rămâne în pahar numai, ci se amestecă cu băutorul și dispare degrabă, fiind absorbit înlăuntrul lui.

După ce s-a făcut acest lucru, calea spre știință ne-a devenit nerătăcită și slobodă. Căci zice: "Inima mea m-a povățuit spre înțelepciune, prin care am biruit răzvrătirea plăcerilor; iar învățătura mi s-a făcut pricină să mă fac stăpân pe veselie"[93]. Urmarea cuvântării este așa: "Spre acest lucru mai cu seamă să-mi dau silința, în măsura cunoașterii, să nu fac în viața mea nimic grabnic, ci să aflu acel bine pe care îl dobândește omul fără să greșească în aprecierea folosului său". Binele acesta este continuu și nu provizoriu și se întinde pe tot timpul vieții. Este tot bine atât în vârsta fragedă, cât și în cea mijlocie și în cea de la sfârșit, în tot numărul de zile pe care îl avem de trăit. Căci zice: "până ce voi fi văzut care este binele pentru fiii oamenilor, pe care să-l faci sub soare în zilele vieții lor"[94]. Căci râvna pentru trup, întrucât momește simțirea spre prezent, își are bucuria în clipa prezentă.

Nimic din cele ce se petrec în trup nu poate dura necontenit. Căci plăcerea de a bea încetează o dată cu îndestularea. Tot așa și pofta de mâncare dispare în clipa în care ești sătul. La fel orice altă poftă piere după ce omul a ajuns să aibă lucrul poftit. Căci nici o desfătare a simțurilor nu este fără sfârșit, nici nu are aceeași tărie. Și pe lângă acestea, altul este binele (trupesc) pentru un prunc, altul pentru o persoană matură, altul pentru cel ce îmbătrânește și altul pentru cel trecut în vârstă, care abia se mai târăște pe pământ. Eu însă, zice Ecclesiastul, am căutat acel bine, care este bine pentru orice vârstă și pentru orice vreme a vieții în egală măsură, care nu ne produce dezgust niciodată și nu ne satură, căci împărtășirea cu acea bunătate alungă curând dorința, întrucât pofta culminează odată cu plăcerea, iar dobândirea lucrului dorit nu-i îngrădită în spațiu și timp. Dimpotrivă, cu cât omul se complace mai mult în acea bunătate, cu atât dorința se înflăcărează mai tare, împreună cu plăcerea, iar plăcerea sporește prin dorință. Și pentru cei ce îl posedă acest bine rămâne un bun în tot timpul vieții lor întrucât acest bine nu se schimbă după nestatornicia vârstelor și a vremurilor. El este în aceeași măsură bine, atât pentru cel orb cât și pentru cel văzător, pentru cel fericit ca pentru cel necăjit, pentru cel ce muncește cât și pentru cel fără de griji, pentru cel ce doarme noaptea ca pentru cel ce umblă ziua, pentru călător cât și pentru navigator, pentru conducător cât și pentru ascultător. Orice întorsături ale vieții ar veni, acel bine nu se face nici mai bun nici mai rău, nici nu scade, nici nu crește. Acesta este, după părerea mea, binele adevărat pe care Solomon căuta să-l cunoască și pe care oamenii să-l împlinească în toate

93. Eccl. 2, 3 (citare liberă).
94. Eccl. 2, 3; 5, 7 (citare liberă).

zilele vieții lor. Ni se pare că acest bine nu-i altceva decât roada credinței, a cărei lucrare este comună tuturor, întrucât stă cu o cinste egală în fața celor ce vor s-o facă. Ea durează la nesfârșit atâta vreme cât durează și viața. Aceasta este lucrarea cea bună care, o, de s-ar sălășlui și în noi, întru Iisus Hristos Domnul nostru, a căruia este slava în veci. Amin.

OMILIA A III-A

Ar fi vremea acum să explicăm și ce ne spune după acestea glasul Ecclesiastului. Mai întâi am aflat că cel ce dă înțeles duhovnicesc sau îmbisericește toată făptura, care caută pe cel pierdut și adună laolaltă pe cele risipite, Acela cercetează și dă preț vieții de pe pământ. Căci pământ este tot ce se află sub cer, tot ceea ce cuvântul numește "cele de sub cer"[95], unde este stăpână amăgirea, deșertăciunea și inconsistența. În cea de a doua exegeză am aflat că persoana lui Solomon osândește înclinarea spre patimi și desfătări. Face acest lucru, cu scopul ca noi să credem pe deplin că el, având posibilitatea deplină să se desfăteze cu ele, le leapădă și le scuipă ca și cum ar fi niște nimicuri toate cele care par râvnite de oameni[96].

Așadar, ce aflăm acum ca urmare logică în cea de a treia exegeză? Aflăm o învățătură, care cred că este potrivită, mai mult decât oricare alta, pentru oamenii Bisericii, întrucât aflăm mărturisirea celor săvârșite contrar rațiunii[97]. Mărturisirea aceasta produce sufletului sentimentul rușinii prin dezvăluirea faptelor fără rost. Căci de obicei sfiala care se află în firea omului este o armă mare și puternică cu care înlăturăm păcatul. Cred că ea a fost anume sădită în fire de Dumnezeu pentru ca această dispoziție sufletească să ne întoarcă de la rele. Sentimentul sfielii este înrudit cu cel al rușinii și au anumite trăsături comune. Căci prin ele amândouă se pune stavilă păcatului, chiar dacă cineva ar vrea să se folosească de dispoziția aceasta a sufletului, pentru a păcătui. Căci sfiala mai mult decât frica a dus adesea la fuga de necuviințe. Însă și rușinea, care urmează după mustrările făcute în urma greșelii, este în stare ea singură, să întoarcă pe cel ce a păcătuit, ca să nu ajungă iarăși în situația de a fi mustrat. Deosebirea dintre rușine și sfială se poate defini și descrie așa: rușinea este o sfială mai tare, iar sfiala este o rușine mai slabă. Aceste sentimente își arată și deosebirea și asemănarea, în culoarea feței celui care le simte[98]. Sfiala se vădește printr-o mică roșeață, căci și trupul este

95. Aceeași numire "cele de sub cer" pentru viața de pe pământ și în omilia II (GNO, V, 300-301).

96. A se vedea cele spuse mai sus.

97. Eccl. 2, 4 etc.

98. Idee similară atât la Aristotel, *Etic. Nicom.* 4, 15, 1128, cât și la Clem. Alex. (*Pedag.* I, VIII, PSB 4, 20) dar mai ales la Gr. Nyssa, *In Ps.* I, IV.

afectat împreună cu sufletul, printr-o predispoziție naturală, comună atât sufletului cât și trupului.

Când cineva simte sfială, căldura din jurul inimii i se ridică în obraji și devine vizibilă. Dar cel ce se rușinează pentru vădirea greșelii sale devine palid cu puțină roșeață. Căci paloarea fricii se amestecă cu roșeața. Deci un simțământ de acest fel poate s-o ia înaintea greșelilor, ca să nu mai cadă în acele fapte, a căror mustrare ar produce omului rușine. Dacă lucrurile stau astfel și dacă cuvântul exprimă adevărul, patima rușinii a fost pusă în fire ca să ne păzească de greșeli. Este bine ca propria învățătură a Bisericii să ducă la virtute prin mărturisirea greșelilor. Căci prin mărturisire ne putem pune în siguranță propriul suflet utilizând arma rușinii. Dacă cineva, din nemăsurată lenevie, face o indigestie și, ajungând la inflamații, trebuie să fie vindecat prin operație sau cauterizare, cel vindecat va considera boala ca pe un învățător care să-l instruiască în buna rânduială, pentru tot restul vieții când vede urma operației sau a cauterizării pe trupul său. Tot așa cel care își descoperă propriul eu prin mărturisirea faptelor sale ascunse, este înțelepțit pentru tot restul vieții prin amintirea rușinii pățite în cursul mărturisirii făcute.

Deci acestea le învață Biserica din citirea de acum a celor scrise în Ecclesiast. Căci zice: Cu glas slobod vădindu-le în public scriam faptele oamenilor parcă pe un stâlp al infamiei adăugând la urmă mărturisirea celor făcute. Iar faptele sunt de așa fel, încât este mai bine să nu le cunoști și să le treci sub tăcere, decât să le spui. Întrebarea însă este dacă Solomon în adevăr a făcut aceste lucruri, sau numai le-a inventat spre folosul nostru. Întrucât în urmare cuvântul își ajunge scopul, nu trebuie să spun acum cu de-amănuntul, dacă el a făcut sau nu faptele. Ecclesiastul totuși spune niște cuvinte cu care nu s-ar putea uni de bunăvoie cel ce are în vedere virtutea. Una din două: sau pentru economia mântuirii descrie, ca și cum ar fi reale, niște fapte care nu s-au întâmplat și se învinuiește pentru ele, ca și cum le-ar fi săvârșit, cu scopul ca noi să îndepărtăm dorința de acele lucruri pentru care el se învinuiește, mai înainte de a cădea în ele, sau că Solomon s-a și coborât de bunăvoie la desfătarea cu aceste plăceri, pentru ca să deprindă simțurile cu de-amănuntul și la gustarea celor potrivnice. Fiecare să se hotărască cum crede, pentru una din aceste două alternative. Dacă cineva zice că Ecclesiastul de fapt a avut experiența tuturor plăcerilor, atunci înțelegem lucrurile astfel: cei ce se cufundă în adâncul mării să cerceteze fundul apei, ca să afle vreun mărgăritar sau altceva asemănător din cele produse în adâncul mării, nu au nici o plăcere în timpul când se ostenesc pe sub apă, dar nădejdea de câștig îi face să se cufunde în mare. Tot așa dacă Solomon a ajuns să se cufunde în plăcere

ca un pescuitor de scoici cu purpură în mare și s-a dat pe sine să se scufunde în moliciune, a făcut acest lucru nu atât ca să stea cufundat în apa cea sărată a mării - și numesc apă sărată plăcerea - cât pentru a cerceta ce folos are mintea omului în cufundarea într-o astfel de prăpastie. Pentru cel aflat într-o astfel de situație ar fi de folos, după părerea mea, să slăbească pornirile trupului, punându-i înainte fără opreliște obiectul dorit. Căci firea omului se înverșunează și mai tare când este oprită de la vreun lucru plăcut. Sau atunci să petreacă, cel ce vrea să nu învețe, în mijlocul plăcerilor, ca să fie vrednic de crezare, pentru ca oamenilor să nu li se mai pară plăcut un lucru care a fost cunoscut prin experiență. Căci se spune că și medicii își întrebuințează știința lor cu mai mult succes când cunosc din proprie experiență boala pe care o au de tratat. Ei devin sfătuitori și tămăduitori mai siguri în aceste boli pe care le cunosc din tratamentele anterioare, instruiți fiind de propria lor suferință.

Așadar să vedem ce zice că a suferit Acela care, prin viața după asemănarea Sa, nu vindecă viața noastră. El zice: "Am început lucrări mari, am zidit case"[99]. Cuvântul începe de-a dreptul cu o învinuire. Pentru că nu zice: Am mărit lucrările lui Dumnezeu, a Cărui lucrare sunt eu, ci zice: "lucrările mele". Iar lucrarea mea nu-i altceva decât ceea ce produce plăcere oamenilor. Plăcerea, după înțelesul ei general, este una singură, dar deosebindu-se în amănunte, se împarte în multe feluri de plăceri. Căci pe cel o dată intrat în prăpastia materiei, îl stăpânește nevoia de a-și roti ochii în toate părțile de unde poate să-i vină, să-i răsară vreo plăcere. Căci precum adesea dintr-un singur izvor apa este adusă pe țevi în toate părțile, dar este aceeași apă din același izvor, chiar dacă ar curge din mii de fântâni; tot așa și plăcerea, fiind din fire una singură curge, fiind întoarsă pe toate fețele, de diferitele împrejurări ale vieții, amestecându-se cu toate nevoile noastre. Chiar viața a făcut necesară venirea plăcerii. Căci plăcerea a făcut firea omenească mai slabă decât ar fi făcut-o suportarea gerului și a fierbințelii soarelui. În apărarea de fierbințeală și de ger casa este folositoare și necesară pentru viață. Dar l-a făcut pe om să treacă dincolo de limitele necesității. Plăcerea nu-i procură trupului cele de trebuință, ci pricinuind desfătări și plăceri ochilor, ajunge aproape să-i pară rău că nu și-a băgat cerul în casă, că nu are razele soarelui într-o colibă și nu poate să se bage înăuntru. De aceea omul își lărgește în toate chipurile casa lui, făcându-și din hotarele sale o altă lume, înălțând zidurile casei cât mai sus, cumpărându-și mobile variate, speciale pentru fiecare cameră...

Omul dedat plăcerilor procurându-și mobile variate în interiorul casei, potrivește piatra din Lachaina, din Thessalia și Carist, cu ajutorul

99. Eccl. 2, 4.

fierului, tăind-o în lespezi; caută materiale din Egipt și din Numidia. Prin aceeași râvnă adaugă piatră și de Frigia. Amestecă în chip armonios albeața marmurii cu culoarea purpurie, își procură o plăcere variată pentru ochii lacomi, desemnând pe alb o revărsare de culori[100]. O! Câtă râvnă și câte mașini se întrebuințează pentru aceste clădiri! Unele mașini despică materia prin forța apei și a fierului, altele taie folosind brațele omenești, care muncesc din greu ziua și noaptea. Dar nici aceasta nu le-a fost de-ajuns, celor care se ostenesc pentru lumea cea deșartă. Ei spurcă cu diferite culori până și limpezimea cristalului, dându-i culori variate pentru ca și prin aceasta să se adauge încă o desfătare pentru ochi. Ce să mai zicem despre lucrătura atât de încărcată a tavanelor pe suprafața cărora lemnul, care a fost un copac viu, este prelucrat iarăși prin ingeniozitatea meșteșugarului, ca să reprezinte pomi cu ramuri, frunze și roade sculptate.

Nu mai vorbesc despre aurul în foițe subțiri și aeriene, care împodobește peste tot aceste sculpturi, ca să atragă privirile lacome și tot așa nu mai vorbim aici nici despre argintul bătut în cuie și alte podoabe de acest fel[101]. Ce-am mai putea zice despre pardoseala caselor, care strălucește în diferite culori după pietrele ce-i formează mozaicul, ca și picioarele stăpânilor casei să se desfăteze de strălucirea pietrelor? Apoi despre ambiția mulțimii pentru aceste case, care nu sunt zidite în vederea nevoilor vieții, ci le scornesc numai pofte de lucruri nefolositoare! Casele trebuie să aibă o intrare, dar de ce să aibă alei la intrare, antreuri, tinde și culuare? Oamenii cred că pentru fala lor nu ajung porțile și intrările și un spațiu larg înlăuntrul porților, ci vor neapărat ca acestea să-l întâmpine pe vizitator așa ca să-l uimească prin măreția spectacolului, chiar de la intrarea în casă.

Pe lângă acestea, băile întrec din ambiție, necesitatea. Ele sunt udate de râuri întregi, prin canale abundente cu săli de gimnastică lângă ele. Și acestea sunt udate cu podoabe cât mai mărețe din marmură colorată. Dar apoi porticurile care înconjoară locuința din toate părțile, susținute de coloane numidiene, tesaliene sau soenitice! Și statuete de aramă lucrate în mii de feluri după cum pofta cea rafinată a turnat materia și chipurile din marmură și tablourile, prin care oamenii se desfrânează cu ochii, fiindcă arta dezvăluie prin imitație scene goale și rușinoase, care nici nu trebuie să fie văzute! Ce să mai zicem despre toate celelalte invenții, care au fost făcute pentru a stârni admirația chiar și numai pentru un singur ceas!

Cum ar putea să spună cineva unul câte unul, acele lucruri la care, dacă râvnim, putem fi acuzați și mustrați că suntem trândavi pentru lucruri

100. Sf. Vasile: *Hom. in div.* II, Migne P.G. 31, 285; Seneca, *Epist.* 86, 6.
101. Sf. Vasile, *ibid.*; Eusebiu, *Ist. bis.* X, 43.

cu mult mai de preț! Pentru că dacă cineva se complace în urmărirea lucrurilor create în număr mare și în ambiția de câștig material, acela este vrednic de mustrare pentru lipsă de frumusețe sufletească. Căci cei care se îngrijesc de sine și-și împodobesc cu adevărat propria casă, așa încât să primească în ea ca oaspe și pe Dumnezeu, are alte materiale din care să-și alcătuiască frumusețea acestui fel de casă. Am văzut și eu strălucind în foițe subțiri aurul extras din tâlcuirea Scripturii. Am văzut și argint, cuvintele dumnezeiești cele ca de foc, a căror strălucire luminată de adevăr strălucește ca fulgerul. Iar sclipirile diferitelor pietre prețioase cu care sunt împodobite zidurile unei astfel de Biserici și pardoseala ei, să înțelegi că sunt dispozițiile sufletești spre diferite virtuți. Dacă vei tâlcui astfel lucrurile, desigur că nu vei greși în privința frumuseții cuvenite acestei case. Să se aștearnă pe jos înfrânarea, pentru ca pulberea gândirii pământești să nu tulbure pe locuitorul unei astfel de case. Nădejdea celor cerești să înfrumusețeze acoperișul așa fel ca privind în sus, spre cer, cu ochii sufletului, să nu mai ai sub ochi chipurile cioplite, a căror frumusețe este numai în sculpturi, ci să vezi însuși modelul frumuseții, care nu-i înflorit cu aur și argint, ci cu ceva mult mai presus de aur și de pietre scumpe. Dacă mai trebuie să vorbim și despre ornamentația cu plăci de marmură, atunci nestricăciunea și nepătimirea să îmbrace casa pe dinăuntru cu plăci: dreptatea și blândețea să împodobească locuința. De o parte și de alta să strălucească smerenia și mărinimia și iarăși în altă parte a casei evlavia față de Dumnezeu. Iar toate acestea să le armonizeze între ele dragostea, ca un excelent meșter; iar dacă dorești baie și încă baie particulară, cu conducte speciale în care se pot spăla necurățiile sufletului, e bine să ai baie de care s-a folosit și marele David. El în fiecare noapte se desfăta cu o astfel de baie[102]. Iar coloanele casei, care să sprijine porticul sufletesc, să nu le lucrezi din marmură frigiană, nici din porfiră, ci să dai mai mult preț pe statornicia nestrămutată în bine decât pe podoabe.

Cât despre feluritele chipuri, fie pictate, fie sculptate, pe care le fac oamenii amăgindu-se prin simularea adevărului, ele nu au loc într-o astfel de locuință. Căci ea este plină de statuile adevărului. Dacă vrei drumuri și alei, ai viața cea conformă cu poruncile căci Înțelepciunea zice: "În căile dreptății umblu și în mijlocul cărărilor adevărului petrec" [103]. Cât de bine este ca sufletul să se miște și să se deprindă fără încetare în acestea și, în mișcarea lui, trecând prin poruncă să se întoarcă iarăși în același loc! Adică după ce a împlinit porunca, pentru care are râvnă, să nu renunțe la deprinderea cucerniciei, ci să intre în întrecere a doua și a treia oară, ba și

102. Ps. 6, 7-8.
103. Înț. lui Sol. 8, 20 (după ed. 1914).

de mai multe ori. Iar frumusețile de la intrarea casei și de dinaintea intrării, să le sporească îndreptarea moravurilor și seriozitatea vieții.

Cel care își împodobește casa cu astfel de frumuseți, nu mai ține seama de materia cea pământească, nu se mai sinchisește de metale, nu mai cutreieră mările Indiei ca să cumpere fildeș, nu mai angajează cu plata meșteșugari grijulii a căror măiestrie nu constă decât în materie. El scoate din casa sa bogăția care poate procura materialele pentru astfel de lucrări. Adevărata bogăție constă în alegerea cea bună. Potrivit ei, creștinul se va îngriji de propriul său trup, cât timp va trăi cu trupul, dar atât cât să aibă o căscioară, ca să se încălzească la nevoie, și iară să stea la umbră când soarele arde prea cu putere. Cât despre veșmintele cu care să se îmbrace, le va face numai în scopul de a-și acoperi goliciunea trupului, fără să dorească nici vopsitori cu purpură[104], nici pe cei ce trag aurul în foițe subțiri. El nu se sinchisește nici de mătasea din Siria[105], nici de veșminte țesute artistic și împodobite cu fire de aur și cu purpură. Iar de hrana pe care o are la îndemână, gustă mai puțin decât îi trebuie, fără să se bucure de rețete culinare complicate. El slujește trupului în cumpătare, cu mijloacele la îndemână. Pentru un astfel de om cel mai de preț lucru în viață este grija de suflet[106], preamărind lucrarea lui Dumnezeu, nu pe a sa proprie, ca să nu fie nevoit vreodată să mărturisească și el în fața lumii, că râvna i-a fost zadarnică, precum am aflat de la acel care a zis: "Am început lucrări mari" - Nu zice lucrurile lui Dumnezeu, căci doar și el era lucru al lui Dumnezeu. Ci zice lucrul său, adică viața în trup, care niciodată nu se mărginește la necesar, ci se întinde spre dorințele cele deșarte.

După acestea, cuvântul ne pune înainte și prezența unui alt fapt pe care am putea să-l numim originea gândurilor dezordonate și a nebuniei furioase. Acest fapt este pângărirea minții prin vin. Căci după ce a zis Ecclesiastul: "Am început lucrări mari. Am clădit case", adaugă că: "Am sădit vii" [107]. Adică: după cuvântul cu înțeles general lucrurile, le enumeră mai departe pe rând. Ne dă de înțeles prin aranjarea cuvintelor că și sădirea viilor a întrecut cantitatea necesară: "Am sădit vii". Parcă ar zice am pregătit combustibil pentru focul prin care am sporit flacăra plăcerilor; sau mi-am îngropat mintea în adânc punând peste gândire beție ca pe o lespede de mormânt. "Am sădit vii" - zice Ecclesiastul. Nu m-am înțeleptit din istorisirea nebuniei lui Noe" [108]. Pe Noe această plantă dezgolindu-l de podoaba bunei cuviințe, l-a prezentat în ochii celor ce-l vedeau vrednic de

104. Vopsitul în culoarea roșu-roz obținută dintr-o materie colorantă provenind dintr-o scoică anumită era un monopol al casei imperiale, deci un articol de lux.
105. După ce au fost aduși din China viermii de mătase, și s-au înființat primele ateliere în Siria, mai ales în Tir, Beirut și în Antiohia, mătasea era și ea monopol imperial.
106. Platon: *Apăr. lui Socrate*, 29 d - 30 b (Ed. P. Creția și C. Noica, I, 30).
107. Eccl. 1, 4.
108. Fac. 9, 20, etc.

milă, dar și de ridicol. Însă celor mai înțelepți dintre fiii săi necuviința tatălui li s-a părut vrednică de milă, pe când omului obraznic și rău crescut priveliștea beției îi dă numai prilej de râs.

Cultura viței de vie conține o lungă înșiruire de patimi. Căci toate patimile care sunt urmarea băuturii, cuvântul le conține în concizia lui. Care dintre voi nu știe că vinul, când întrece nevoia, prin lipsă de măsură, aprinde lăcomia, duce pe om la plăceri, este întinare pentru tineret, necuviință pentru bătrâni, necinste pentru femei, otravă aducătoare de nebunie, hrană pentru turbare, otravă pentru suflet, amorțire pentru cuget, vrajbă față de virtute. Din vin vine: râsul fără rost, plânsul fără motiv, lacrima fără voie, înfumurarea nestăpânită, minciuna nerușinată, dorința după lucruri închipuite, nădejdi care nu se pot împlini, amenințări fără măsură, frica irațională, împietrirea în fața înfricoșătoarelor adevăruri, bănuiala zadarnică și fără temei, iubirea de oameni irațională și porunci cu neputință de împlinit. Ca să le spunem pe toate, tot urmări ale vinului sunt: moțăiala necuviincioasă, clătinarea molatică a capului, umflarea cu lichid a mădularelor, slăbirea articulațiilor, strâmbarea gâtului, care nu se mai poate ține pe umeri fiindcă moliciunea pricinuită de vin a slăbit articulațiile gâtului. Cine a săvârșit împreunare nelegiuită? Cine a furat mintea lui Lot de la cele prezente, încât a îndrăznit să comită nelegiuirea[109] și nu și-a dat seama de îndrăzneala lui? Cine a scornit numele copiilor născuți dintr-o împreunare nelegiuită ca pe o enigmă?[110]. În ce fel mamele, după nașterea cea blestemată, au devenit surori ale propriilor lor fii? În ce fel copiii au avut un tată și un bunic în aceeași persoană? Cine a tulburat natura cu nelegiuirea? Oare nu vinul fără măsură a provocat această tragedie de necrezut? Oare nu beția a scornit acest fel de mit, care întrece cu mult orice exagerare și orice mit adevărat cu bază reală? Căci zice Scriptura: "Să îmbătăm pe tatăl nostru". Și astfel scoțându-l din minți, sub puterea vinului, a împlinit o necuviință, simțirea fiindu-i înecată de beție. O! Ce rău au făcut femeile care au luat cu ele vinul din cămările Sodomei! Ele au închinat tatălui lor un pahar cu otravă! Cu cât ar fi fost mai bine să piară în Sodoma și acel vin, împreună cu toate celelalte lucruri, înainte de a deveni începutul unei astfel de tragedii[111].

Acestea sunt câteva exemple, dar în fiecare zi răsar noi nenorociri ale vieții din vin. De aceea cel ce poate să-și mustre propria purtare printr-o mărturisire, fără să aibă a roși, zice nu numai că a băut vinul pe care-l avea, ci s-a și îngrijit de cheltuială ca să aibă vin din belșug. Căci zice: "Am sădit

109. Fac. 19, 30-38.
110. Aluzie la tragedia *Oedip*.
111. Fac. 19, 32-38.

vii". El nu avea trebuință de acest vin. Doar el însuși s-a făcut vie roditoare, vie duhovnicească, frumos înflorită și stufoasă, cu ramurile vieții și cu cârceii dragostei împliniți cu ramuri și cârcei de același soi. Această vie se acoperă, în loc de frunze, cu bune purtări și hrănește ciorchinii cei dulci și copți ai virtuții. Cel ce sădește acest soi de viță în sufletul său și cultivă vița acelui vin care "veselește inima omului"[112], lucrându-și pământul după spusa din Cartea Pildelor, așa cum pretinde rânduiala unei astfel de plângeri[113], plivindu-și viața de gânduri și smulgând buruienile crescute lângă rădăcinile virtuților, udându-și sufletul cu învățături bune și cu cuget treaz, tăind pornirea spre exagerare și deșertăciune, va fi fericit de această plugărie dacă își va stoarce ciorchinii în vasul înțelepciunii.

Însă cel ce privește spre pământ și caută cele pământești, nu cunoaște acest fel de plugărie căci el preferă acestora podoabele grădinilor și ale parcurilor care aparțin oamenilor bogați. Ce nevoie are de grădini cel ce privește numai spre grădina raiului? Ce avantaj pot să am eu dintr-o grădină în care cresc legumele, hrana celor bolnavi? Dacă aș fi în acea mică grădină a raiului n-aș mai dori alte grădini. Dacă aș petrece în deplină sănătate sufletească așa încât să pot mânca o hrană mai tare, nu mi-aș pierde vremea cu legumele ca să-mi cultiv o hrană potrivită cu slăbiciunea mea. În cazul când aș fi în rai, așa ar fi. Dar, deoarece nevoia de lumină este odată îndestulată, dar pofta trece dincolo de marginile trebuinței după măreția caselor și după cheltuiala făcută cu lucruri deșarte, apoi oamenii au grijă de hrana produsă pe câmp și întrebuințează și văzduhul în slujba plăcerii. Prin cultură, ei au creat varietăți de pomi veșnic înfloriți și stufoși, care să fie ca niște acoperișuri în aer liber, ca sub acoperișul acesta ei să se desfăteze ca în casa lor, și cu fel de fel de ierburi prin măiestria grădinarilor să îmbrace suprafața pământului. Așa încât în toate părțile ochiul să dea peste lucruri plăcute, oriîncotro și-ar întoarce privirea, și să petreacă mereu în plăceri, văzând în fiecare anotimp trufandale, verdeață în timpul iernii și flori înainte de vremea lor. Și vița cățărătoare care își împletește ramurile ei cu cele ale copacului pe care se suie, și împletiturile gingașe ale iederei în jurul pomilor și iarăși multe soiuri de fructe rezultate din încrucișarea unor soiuri diferite între ele, atât la formă cât și la gust, prin violarea naturii, toate acestea, nu necesitatea vieții le-a cerut, ci le-a pretins pofta cea nestăpânită.

Cel ce se mustră pentru faptele sale zice că toate acestea s-au întâmplat fiindcă îi plăceau grădinile și parcurile frumoase. Zicând Ecclesiastul că: "Am făcut grădini și parcuri și am sădit în ele tot soiul de

112. Ps. 127, 3.
113. Sirah 40, 20.

pomi roditori" [114], a arătat prin această expresie cuprinzătoare că n-a făcut nici o excepţie în privinţa pomilor, ci a sădit toate soiurile de pomi. Apoi, după frumuseţea cea în aerul liber şi cea de sub acoperişul casei, nici apa nu este lăsată de o parte, fără să-şi dea contribuţia la procurarea plăcerilor, ca şi cum ar fi absolut necesar ca omul din toate stihiile să-şi facă desfătare. Din pământ îşi zideşte casele, în văzduh îşi sădeşte pomii, din apă îşi face o mare artificială. Căci uscatul se preface în lac pentru ca priveliştea apei să îndulcească ochii, amăgindu-i. Apa este înconjurată din toate părţile de ziduri, aşa încât şi înotul să producă o plăcere şi mai mare celor ce se scaldă. Scurgerea apei să facă parcurile să înflorească şi mai frumos, căci apa este împărţită peste tot pe cât o cer terenurile irigate. Căci zice: "Mi-am făcut iazuri cu apă ca să pot uda din ele o dumbravă unde creşteau copacii" [115]. Însă dacă aş avea izvorul raiului, adică învăţătura despre virtuţi prin care se roureaza seceta sufletului, aş trece cu vederea apele pământului, care ne oferă o plăcere de o clipă şi a căror natură este fugitivă. Aşadar ar fi mai bine să ne aducem, printr-o conductă, o mică şuviţă de apă, din izvorul dumnezeiesc, prin care odrăslesc în suflet virtuţile, ca să înflorească în inimile noastre dumbrava obiceiurilor celor bune prin Iisus Hristos, Domnul nostru, Căruia I se cuvine slava în veci. Amin.

OMILIA A IV-A

Să ne mai oprim puţin la mărturisirea Ecclesiastului. Căci cel ce-şi povesteşte faptele, le istoriseşte amănunţit aproape pe toate acelea, prin care se descoperă deşertăciunea lucrurilor din viaţa aceasta. Iar acum a ajuns să vorbească mai ales sub formă de învinuire de acele fapte ale sale, prin care se trezeşte în om patima trufiei. Căci dintre faptele pe care le-a enumerat adică: o casă luxoasă, o vie mare, grădini frumoase, apă stătătoare în bazine şi curgătoare în parcuri, ce poate fi atât de rău ca faptul de a se socoti cineva stăpânul semenilor săi, fiind şi el tot om? Căci zice: "Am cumpărat robi şi roabe şi am avut feciori născuţi fii în casă" [116]. Vezi ce lăudăroşenie umflată? O astfel de vorbă se ridică de-a dreptul împotriva lui Dumnezeu, câtă vreme am auzit profeţia care zice: "Toate câte sunt, sunt slujitoare" [117] ale puterii celei mai presus de fire, de toate. Făcând, aşadar, din proprietatea lui Dumnezeu averea sa personală şi atribuind puterea după neam, socotindu-se pe sine stăpân al unor bărbaţi şi femei, oare, care alt lucru face pe om să treacă hotarele firii şi să se considere pe sine de altă esenţă decât cei pe care îi stăpâneşte? "Am cumpărat robi şi roabe". Ce zici? Osândeşti la robie pe om, a cărui fire este liberă şi independentă şi faci legi împotriva lui Dumnezeu, răsturnând legea lui privitoare la natură? Pe omul care a fost pus peste natură, rânduit, de Ziditor să fie stăpân şi domn [118], tocmai pe el îl aduci sub jugul robiei, împotrivindu-te şi nesocotind porunca dumnezeiască? Ai uitat de graniţele puterii tale, întrucât ţi-a fost îngrădită domnia la stăpânirea fiinţelor necuvântătoare. Căci a zis Dumnezeu: "Să stăpânească peste peştii şi păsările cerului, peste toate vietăţile ce se mişcă pe pământ şi peste tot pământul" [119]. Cum tu, trecând dincolo de stăpânirea care ţi-a fost îngăduită, te-ai ridicat mai presus decât natura cea slobodă socotind pe cei de un fel cu tine în numărul vietăţilor cu câte patru picioare şi a celor fără picioare?

114. Eccl. 2, 5.
115. Eccl. 2, 6.
116. Eccl. 2, 7.
117. Ps. 118, 91.

Cuvântul strigă prin Prooroc: "Toate le-ai supus omului, boii şi oile, încă şi dobitoacele câmpului" [120]. Spune pe nume ce fel de vietăţi i-a supus omului: nu cumva din dobitoacele cele supuse s-au făcut pentru tine oamenii cei robiţi? Nu cumva vacile ţi-au fătat ţie prunci omeneşti, care să-ţi fie robi? O singură supunere este îngăduită oamenilor: aceea asupra fiinţelor necuvântătoare. Oare pentru tine acestea sunt prea puţine? Zice Psalmul: "Cel ce răsari iarbă dobitoacelor şi verdeaţă spre trebuinţa oamenilor" [121]. Tu, însă, sfâşiind natura prin înrobire şi stăpânire ai făcut-o să fie pentru ea atât roabă, cât şi stăpână. Zice: "Am cumpărat robi şi roabe" [122]. Spune-mi, cu ce preţ, ce lucru echivalent cu omul ai aflat în lume? La câţi bănuţi ai preţuit mintea omului? Dar "Chipul lui Dumnezeu"? Cu câţi lei ai neguţătorit natura omenească cea zidită de Dumnezeu? "A zis Dumnezeu: "Să facem om după chipul şi asemănarea noastră" [123]. Pe cel ce este chipul lui Dumnezeu, domn al întregului pământ, care a moştenit de la Dumnezeu stăpânire asupra tuturor celor pământeşti, cine ar putea să-l cumpere? Singur Dumnezeu ar putea, ba nici chiar Dumnezeu. "Căci darurile nu se pot lua înapoi" [124].

Aşadar nici Dumnezeu nu poate reduce la robie firea, El, care şi pe noi cei robiţi păcatului, din propria noastră alegere, ne-a chemat la libertate, nu poate să dorească robia. Iar dacă Dumnezeu nu robeşte fiinţa liberă, cine poate să-şi ridice puterea sa mai presus de puterea lui Dumnezeu? Cu ce preţ ar putea fi plătit stăpânul întregului pământ şi al tuturor lucrurilor de pe pământ? Căci lucrurile celui vândut sunt vândute

118. Fac. 1, 26.
119. Fac. 1, 26.
120. Ps. 8, 6-7.
121. Ps. 103, 15.
122. Eccl. 2, 7.
123. Fac. 1, 26.
124. Rom. 11, 29.

împreună cu persoana vândută[125]. Așadar, la cât vom evalua întregul *pământ? La cât toate cele de pe el? Acestea nu se pot prețui.*

Dar spune-mi la ce preț se ridică cel ce este mai presus de pământ și decât toate cele de pe el? Dacă-mi vei spune că prețul omului este lumea toată, nici chiar atunci prețul nu-i echivalent. Căci iată, Cel ce știe să prețuiască în amănunt firea omenească a zis că: nici lumea toată nu este un preț vrednic de sufletul omului[126]. Ori de câte ori un om este scos la vânzare, este scos stăpânul pământului, nu altcineva. Prin urmare în prețul vânzării trebuie socotită și opera lui împreună cu el. Iar opera lui este uscatul și insulele și marea cu tot ce se află în ele. Ce preț va trebui să depună cel ce cumpără pe om? Ce va primi vânzătorul, în schimbul unei averi atât de mari? Și apoi cartea de vânzare și actul întocmit și banii care au fost numărați te-au amăgit oare că ești stăpân și peste chipul lui Dumnezeu" [127]. O, ce nebunie! Dacă învoiala ar fi călcată, dacă zapisul ar fi mâncat de carii, dacă o broască venită dintr-o baltă ar șterge numele din act, unde îți sunt zăloagele de robie? Unde îți sunt mijloacele de stăpânire absolută? Văd că de la autoritatea ta, care este numai pe hârtie, nu ai altceva decât numele. Căci ce i-a adăugat firii tale puterea asupra altora? Nici viață mai lungă, nici frumusețe, nici sănătate trupească, nici superioritate în virtute. Ești alcătuit din aceleași stihii ca și cel pe care l-ai robit, modul de viață vă este asemănător, în aceeași măsură vă stăpânesc patimile trupului și ale sufletului, pe tine care stăpânești ca și pe cel supus stăpânirii tale. Dureri și bucurii, veselie și neliniște, necazuri și plăceri, curaj și teamă, boală și moarte, oare, este vreo deosebire în acestea toate de la rob la stăpân? Oare, nu toți trag în piept același aer? Oare, nu privesc ei același soare? Oare, nu amândoi își țin firea prin hrană? Oare, alcătuirea mădularelor lăuntrice nu este la amândoi aceeași, iar după moarte nu se prefac amândoi tot în țărână? Nu au parte de aceeași judecată? Nu au după moarte o împărăție de obște și un iad comun?

Având, așadar, aceeași măsură în toate ale vieții, spune-mi în ce direcție ai tu mai mult, încât să crezi că, om fiind, ești stăpân al altui om și să zici: "Mi-am cumpărat robi și roabe" [128]? Ți-ai cumpărat robi și roabe ca pe o turmă de capre sau de porci? Căci zicând: "Mi-am cumpărat robi și roabe", Ecclesiastul a adăugat numaidecât belșugul de turme de oi și de cirezi de boi. Căci zice: "Și am avut turme de vite și oi fără de număr" [129], ca și cum pune într-o singură categorie pe cei supuși stăpânirii sale, fie ei oameni, fie vite de jug.

---

125. Potrivit dreptului roman (*Dig.* 18, 1, 29, 21, 2, 3), averea unui rob nu se vinde deodată cu el, afară doar de cazuri anume prevăzute, cf. GNO, V, 337.
126. Matei 16, 26; Marcu 8, 36.
127. Fac. 1, 26.
128. Eccl. 2, 7.
129. Eccl. 2, 7.

Apoi după acestea, mărturisirea trece la cel mai mare păcat, căci strigă *împotriva sa însuși; este vorba despre rădăcina tuturor relelor*[130], adică despre iubirea de avuții și zice, cuvânt cu cuvânt: "Am strâns aur și argint" [131]. Cum de a ajuns să-i stea în cale aurul amestecat cu pământ, care fusese pus acolo la început de Creator? Creatorul a făcut, oare, pământul, ca să-ți fie dator și cu alte bogății pe lângă roadele lui? Oare, nu ți-a sortit spre hrană numai fructele și semințele care cresc pe pământ? Pentru ce treci hotarele care au fost trasate autorității tale? Sau, arată-mi că ți-a fost îngăduit de Hristos să scoți și metalele din pământ, să scormonești și să topești materia și să aduni ce n-ai risipit, căci atunci nimeni nu va socoti că este o vină să strângi bogății din metalele pământului. Însă, fiindcă Ecclesiastul adaugă îndată: "Am strâns avuțiile împăraților și ale țărilor", înțelesul cuvântului a aduna, a strânge, nu se mai potrivește cu lipsa de vină (arată o vinovăție). Înțelegem că îi este slobod puterii împărătești să adune bani mulți de prin țări, să pună biruri, să pretindă plata dijmei, să silească pe supuși să dea tot felul de contribuții în bani! Ecclesiastul zice că tocmai în felul acesta și-a adunat aurul și argintul. Ori așa, ori altfel, aș fi bucuros să aflu ce va câștiga omul care adună aurul și argintul? Să presupunem că iubitorilor de avuții le e dat să câștige, nu câte o drahmă, câte o mină, sau câte un talant[132], ci toate de-a valma să li se prefacă în aur. Pământul, deșerturile, munții, șesurile, văile, să presupunem că toate se prefac în aur[133].

Cu ce se va îmbunătăți prin aceasta spre fericire viața omenească? Dacă vezi peste tot locul, răspândit un lucru, care acum este foarte rar și nu se află decât în unele locuri, cu ce se va îmbunătăți prin această avuție, sufletul sau trupul tău? Oare, este vreo nădejde ca unul care a trăit în mijlocul unei asemenea grămezi de aur, să se facă, prin mijlocirea aurului, înțelept, inteligent, contemplativ, savant, prieten al lui Dumnezeu, cumpătat, nepătimaș și nereceptiv față de orice atracție spre păcat? Acest lucru nu poate să fie. Dar, oare, este posibil, prin lăcomia după aur, să-și facă trupul plăcerea și să-și prelungească viața pe mai multe veacuri fără să îmbătrânească, fără să se îmbolnăvească și fără să sufere, având la îndemână tot ce-și doresc oamenii pentru viața lor în trup?

Nimeni nu-i atât de ușuratic, nici atât de necunoscător încât să poată crede că ar fi posibil acest lucru pentru neamul omenesc, chiar dacă cineva ar avea râuri de avere la dispoziția sa. Fiindcă și acum, în

---

130. I Tim. 6, 10.
131. Eccl. 2, 8.
132. Monede ale grecilor antici. Drahma = 1,85 franci; mina: 92,68 franci; talantul = 5560,90 franci (A. Bailly, *Dictionnaire gr.-fr.*, ed. XI, p. 2199).
133. Fără să vrei gândul ți se duce la regele legendar Midas al Frigiei (*Enciclop. civiliz. grec.*, p. 350).

împrejurările date, vedem multe persoane excepţional de bogate, care trăiesc într-o stare trupească mizerabilă. Ei n-ar fi capabili să trăiască singuri, dacă n-ar avea pe cineva care să-i îngrijească. Iar dacă belşugul de aur pe care l-am presupus, nu s-a dovedit un câştig, nici pentru trup, nici pentru suflet, cu cât mai mult se cuvine ca oamenii să respingă acea puţină avere, nefolositoare, lepădându-se de fărâma lor de aur spre binele lor! Căci, ce câştig are din materie cel ce nu are nici gust, nici miros, nici sunet frumos şi nu-i nici plăcut la pipăit? Deoarece aurul nu afectează simţurile (sic!), el ar putea fi înlocuit cu orice altă materie contrară (sic!).

Să nu-mi dea nimeni aur când mi-e foame sau când mi-e frig, în loc de hrană sau haină! Căci dacă dai pâinea sau haina pe un ban de aur, schimbi un obiect folositor pentru unul absolut inutil. Fiindcă omul se hrăneşte cu pâine, nu cu aur. Iar cel ce-şi adună aur prin tot felul de neguţătorii, pentru ce răscumpără averea? La sfatul cui o face? Cine l-a învăţat să facă afaceri? Ce prevederi are pentru viitor? Cu ce îşi va domoli durerile trupului? Să aibă bani, să-i socotească, să-i depună să-i pecetluiască, să-i tăgăduiască atunci când este întrebat despre ei, ba să se şi jure că nu-i are! Aceasta este fericirea, la aceasta se rezumă desfătarea, cu aceasta se sfârşeşte râvna, până acolo este norocul, că materia te face să juri şi strâmb?

Însă cineva poate să-mi spună: chipul aurului este strălucitor! Oare, focul nu e şi mai strălucitor? Nu-i mai frumos chipul stelelor? Nu-i mai luminos chipul razelor solare? Cine te împiedică să te desfătezi cu aceste străluciri fireşti, aşa încât să nu mai ai nevoie să-ţi procuri plăcere din strălucirea aurului? Mi se obiectează însă că focul se stinge, soarele apune, iar plăcerea produsă de strălucirea lor nu durează mult. Spune-mi, cum se va preface aurul în plumb? Mi se răspunde: nu din foc şi din flăcări, ci din aur, sunt făcute salbele şi brăţările şi broşele şi cingătorile şi colierele şi coroanele şi toate celelalte podoabe. Pledoaria în favoarea aurului duce la culmea zădărniciei, la râvna de a-l câştiga. Căci aceasta şi vreau să vă spun: care este folosul unui om când îşi împodobeşte părul cu aur, sau îşi pune cercei la urechi, sau îşi acoperă gâtul cu salbe de aur, sau poartă aurul ca podoabă pe vreo altă parte a trupului? Da, aurul apare pe toate părţile trupului său, îmbrăcându-l din cap până în picioare, el însă (omul) nu se schimbă la faţă, nu primeşte strălucirea aurului în trupul lui. Căci dacă cineva priveşte spre un om îmbrăcat în aur, îl vede aşa cum este el, iar aurul îl vede desprins de persoana omului aceluia, parcă ar fi expus într-un magazin, în faţa lui. Oricât de bine lucrat şi de cizelat ar fi aurul, chiar dacă ar fi încrustat cu pietre scumpe verzi sau roşii ca focul, cel de faţă n-ar simţi nimic mai mult. Fie că pe faţa omului care poartă aurul este un defect, fie că-i lipseşte un mădular, un ochi scurs, obrazul brăzdat de o

cicatrice, urâţenia rămâne pe faţa omului şi nu-i acoperită de strălucirea aurului. Iar dacă cineva este suferind cu trupul, aurul nu-i oferă nici o uşurare în suferinţele lui.

Aşadar, pentru ce este râvnit aurul dacă el nu aduce celor ce-l râvnesc nici un folos, nici pentru frumuseţea şi sănătatea trupului, nici pentru atenuarea durerilor? Şi care este starea sufletească a celor care s-au lipit cu inima de materie, când au conştiinţa posesiunii lor? Cu ce lucru, din câte le au, se mândresc ei? Oare, dacă i-ar întreba cineva, de primesc să-şi schimbe firea lor omenească, în firea aurului şi să devină ei înşişi aur, pe care ei atât de mult îl preţuiesc, ar primi ei schimbul prin care să se prefacă din om în aur? Ar primi ei să nu mai fie cugetători şi inteligenţi şi neavând mădulare ale simţurilor, pentru orientarea în viaţă, ci să fie galbeni, greoi şi muţi, neînsufleţiţi şi nesimţitori, precum este aurul? Cred că nici cel mai împătimit doritor de aur nu şi-ar alege asemenea soartă. Deci, dacă pentru cei sănătoşi la minte a primi în firea lor caracteristicile materiei neînsufleţite ar constitui un fel de blestem, ce este boala aceasta nebunească pentru dobândirea unor lucruri care duc la deşertăciune? Cei ce se aruncă asupra banilor par nişte turbaţi ce îndrăznesc să ucidă şi să fure.

Dar, nu numai dobândirea banilor, ci şi planul viclean de a da bani cu dobândă[134], pe drept cuvânt ar putea fi numit altă tâlhărie sau ucidere pângăritoare. Ce deosebire este între a lua în posesiune lucruri străine obţinute ca pradă prin spargere pe ascuns sau a te face stăpân pe averea trecătorului după ce l-ai omorât şi a câştiga cele ce nu ţi se cuvin printr-o camătă silnică? O! Ce numire nepotrivită. Tâlhăria se numeşte camătă! Ce nuntă amară, ce căsnicie vicleană! Natura n-a cunoscut camăta, însă boala iubitorilor de bani a inventat-o pentru cei fără suflet! O, ce făt greu de purtat pentru a se naşte un asemenea lăstar! Numai la fiinţele însufleţite se poate observa deosebirea dintre partea bărbătească şi cea femeiască. Lor le-a zis făcătorul Dumnezeu: "Creşteţi şi vă înmulţiţi" [135], pentru ca născându-se unul din altul să se sporească numărul vietăţilor. Dar din ce fel de unire a fost conceput aurul şi cum s-a născut? Din ce sarcină a rezultat? Am văzut durerile acestei naşteri, aflând de la Prooroc: "Iată, a poftit nedreptatea, a zămislit silnicia şi a născut fărădelegea" [136]. Pe acest lăstar l-a zămislit în dureri lăcomia, i-a dat viaţă nelegiuirea şi l-a moşit ura de oameni. Căci cel ce-şi ascunde mereu avuţia şi se jură în faţa tuturor că nu are nimic, când vede pe cineva încolţit de lipsuri, atunci se arată umflat la pungă şi atunci îi oferă nefericitului lăstarul cel viclean, născut în dureri

134. *Împotriva cămătarilor* a scris Sf. Grigorie o omilie specială (Migne P.G. 46, 434-453), tradusă de noi.
135. Fac. 1, 27.
136. Ps. 7, 14.

ale setei de câștig, adică nădejdea unui împrumut. În felul acesta sporește și mai mult mărimea nenorocirii, ca și cum ai turna ulei pe foc. Căci prin împrumut cămătarul nu vindecă paguba,ci o face și mai mare.

Precum în timpul secetelor, ogoarele rodesc spini în chip automat, tot așa în timpul dezastrelor în care cad cei strâmtorați, lăstarele celor lacomi de bani cresc ca în codru. Cămătarul îi întinde celui aflat în nevoie mâna plină de bani, precum undița întinde peștelui cârligul ascuns în momeală. Nefericitul înghite bunăstarea provizorie cu tot ce ascunde răutatea, când cârligul este tras afară, vomită, și acea bunăstare provizorie. Dacă cineva pradă resursele altuia pe ascuns sau le fură, este numit pur și simplu borfaș, hoț sau altceva asemănător. Dar cel care săvârșește nedreptatea pe față, prin zapise false și-și vădește asprimea față de martori oculari și-și întărește nelegiuirea prin învoieli scrise, este numit iubitor de oameni și binefăcător și salvator sau în alte feluri[137], cu numele pe care i le dă recunoștinta iar câștigul din sustragerea averii altuia, se numește în mod obișnuit jaf. Cel ce dezbracă pe datornicul său își prezintă cu ipocrizie asprimea și lăcomia lui ca pe o "iubire de oameni". Căci în felul acesta numesc cei bogați pagubele nefericiților datornici.

"Am strâns aur și argint"[138]. De aceea cel ce conduce cu înțelepciune viața, le-a numărat și pe acestea în rândul lucrurilor rele (reprobabile). Pentru ca oamenii aflând de la unul care cunoscuse din experiență, că adunarea de argint și aur este fără rost, să se ferească de momeala răutății înainte de a mușca din ea, precum, pentru a nu păți ceva, se ocolesc locurile bântuite de tâlhari și de fiare, călătorii fiind înștiințați de cei ce s-au expus mai înainte la primejdii în acele locuri.

Pe drept cuvânt a definit slăvitul Apostol patima iubirii de bani, declarând-o "rădăcină a tuturor răutăților"[139]. Căci precum, dacă într-un loc oarecare se produce o infecție și se ridică la suprafață un lichid infectat ca un puroi, este absolută nevoie ca lichidul adunat în abces să țâșnească afară, după ce puroiul a mistuit carnea pe dinăuntru, tot așa la cei care cu boala iubirii de bani, cele mai adeseori această patimă duce la neînfrânare. De aceea, la averea de aur și de argint, Ecclesiastul adaugă numaidecât necuviința care urmează după boala iubirii de bani. Căci el zice: "Am adus cântăreți și cântărețe pentru desfătare în vremea banchetelor, paharnici și paharnice"[140]. Pomenirea acestor nume este de ajuns ca să se dezvăluie tuturor patima spre care l-a îndrumat (pe Solomon) boala banilor. O! Cât este de necuviincioasă această nesăbuință! Cum se grămădesc plăcerile una peste alta, care îneacă

137. Idee asemănătoare și în omilia *Împotriva cămătarilor*.
138. Eccl. 2, 8.
139. I Tim. 6, 10.
140. Eccl. 2, 8.

sufletele prin auz și prin văz, ca prin două șuvoaie hrănite de furtună, pentru ca răul să poată fi văzut și auzit! Cântarea la chef păgubește auzul, iar spectacolul banchetului biruiește văzul. Vocea femeiască prin armonia ei dezlănțuită aduce în inima comesenilor, patimile apoi, ca unealtă vrăjmașă, spectacolul desfrâului ajungând în ochii celui ce mai înainte era slăbit de cântare, îi distruge sufletul.

Căpetenia acestei armate de nimicire sufletească este vinul, care străpunge pe om cu săgeți îndoite, ca un arcaș viclean, îndreptând săgețile plăcerii înspre văz și auz. Cântecul se face săgeată pentru auz, iar priveliștea pentru văz. Numele de *"paharnici"* are un înțeles special. Orice numire vine de la vreun lucru. Când li se toarnă mesenilor vinul curat din belșug și această slujbă o împlinește un tinerel frumos împodobit, sau robi îmbrăcați cu podoabe femeiești sau roabe îmbrăcate bărbătește, atunci se varsă necuviința prin băutură și prin dragoste. Oare, cu ce rezultat bun se pot sfârși astfel de griji? Cel ce-și face din plăcere ținta tuturor strădaniilor și se îngrijește de ea mai mult decât trebuie, cum să le împodobească pe cântărețele sale și cu ce haină să-și învelească paharnicele, mai bine să le treacă pe acestea cu tăcere și să nu le mai descrie, adâncindu-se cu gândul în ele, ca nu cumva aducerea aminte a acestor plăceri să zgândărească rănile celor împătimiți, chiar dacă vorbește de ele acuzându-se. Aurul și mai cu seamă argintul sunt bune pentru a pregăti astfel de momeli plăcerii.

Tocmai din pricina aceasta patima plăcerii este numită în Scriptură "șarpe", fiindcă fiica șarpelui este de așa fel[141], încât dacă-și strecoară capul printr-o crăpătură, acesta atrage după sine totul ca într-o pânză de paianjen. Dar ce zic? Natura a creat necesitatea locuințelor pentru oameni. Dar prin această necesitate s-a strecurat în ungherele sufletului plăcerea. Ea a prefăcut necesitatea unei locuințe în fel și fel de podoabe de fală și a pervertit dorința firească de adăpost. Apoi balaurul plăcerii îl târăște pe om spre vii și bazine, spre parcuri și grădini împodobite. După acestea, balaurul îl încântă cu trufia și se învelește cu fumul mândriei, ajungând să subjuge pe cei de același neam. Mai mult, de acum omul se acoperă cu iubirea de bani. Acesteia îi urmează neînfrânarea, cea din urmă și mai josnică parte a prefacerii omului în fiară, prin plăcere. Însă, precum șarpele nu poate fi tras afară de coadă, pentru că solzii de pe gât se opun celor care vor să-l tragă afară, tot așa nu se poate începe de la sfârșit alungarea plăcerii din casa sufletului. Iată de ce învățătorul virtuții ne poruncește să "pândim capul șarpelui"[142]. Iar *cap* numește el începutul răutății. Dacă nu primim în suflet acest început, atunci și urmarea rămâne

141. Fac. 3, 1.
142. Fac. 3, 15.

nelucrătoare. Căci cine este cu totul vrăjmaș al plăcerii, nu va fi înfrânt nici de momelile parțiale ale patimii; dar dacă cineva a primit în suflet începutul patimii, odată cu aceasta a primit în sine și sălbăticiunea întreagă.

De aceea, acela care a vrut să facă cunoscute tuturor aceste patimi, parcurgându-le pe toate, ia cuvântul zicând de la început că: "Am început lucrări mari" [143]. Iar după ce a expus fiecare lucrare în parte, adaugă acum: "M-am mărit" [144]. Prin aceasta el arată că numai săvârșind lucrurile mari, a primit cunoașterea celor viitoare, ajungând la culmea experienței, așa încât aducerea aminte a contemporanilor săi să nu vadă nici un lucru la fel de mare la împărații care au fost înaintea lui. Căci zice: "M-am mărit și am întrecut pe toți care au trăit înaintea mea în Ierusalim" [145]. De aceea, fiind instruit mai înainte în toată înțelepciunea, Ecclesiastul zice că s-a coborât să le și încerce pe toate, iar acum dezvăluie scopul cu care a vrut să le încerce personal. Căci zice: "Înțelepciunea mea a rămas cu mine". Aceste cuvinte arată că prin înțelepciune a descoperit Solomon, după orice gând de voluptate și mintea i-a zăbovit la cea mai multă cercetare, care puternică dintre ele. Căci văzul conlucrează cu pofta și cu voia liberă care din cauza plăcerilor abuzează de cele dorite. "Și tot ce doreau ochii mei nu am dat la o parte și n-am oprit inima mea de la nici o veselie, căci inima mea s-a bucurat de toată osteneala mea și aceasta a fost partea din toată munca mea" [146].

Cuvântul *parte* nu înseamnă câștig, așa mi se pare. Citatul vrea să zică: "am cuprins în mine tot gândul luxos culegând veselia din avuția mea. Căci mai departe zice: "Nu mi-am oprit inima de la nici o veselie și inima s-a bucurat de toată osteneala mea și aceasta mi-a fost partea din toată munca mea" [147]. Așadar, după ce a trecut prin toată desfătarea care era în acea parte, alergând spre țintă de la bun început și trecându-le prin prisma rațiunii pe toate cele prin care oamenii se desfătează cu plăceri: frumusețea clădirilor, viile, grădinile, bazinele, parcurile, regalitatea, belșugul de bani, ospețele cu veselia lor, toate obiectele desfătării, cum le numește el, cu care s-a îndeletnicit înțelepciunea lui ca să le afle înțelesul și să reflecteze la ele și în care și-a găsit plăcerile, atât ale ochilor cât și ale sufletului, explică apoi expresia pe care a întrebuințat-o la începutul cuvântului său, declarând că toate sunt deșertăciuni. Ținând seama de toate acestea, el declară viața omenească și toate ale ei că sunt "deșertăciune" [148]. Toate câte le percep simțurile și câte le fac oamenii, ca

143. Eccl. 2, 4.
144. Eccl. 2, 9.
145. Eccl. 2, 9.
146. Eccl. 2, 10.
147. Eccl. 2, 10; Cf. și Epist. XVII (GNO,VIII, 2, 53).
148. Eccl. 2, 11.

să se bucure de ele, toate sunt deșertăciune". "Căci am privit spre toate lucrurile pe care le-au făcut mâinile mele și spre truda cu care m-am trudit ca să le fac și iată, toate sunt deșertăciune și alergare după vânt și nu-i nici un folos sub soare" [149]. Căci forța și activitatea simțurilor se sfârșesc odată cu viața omului cea de sub soare. Natura sensibilă nu poate să pătrundă la cele de dincolo și să ajungă la înțelegerea bunătăților celor de sus. Deci, examinându-le pe toate acestea și pe altele asemănătoare, Ecclesiastul învață pe oameni să nu admire nimic; nici bogăția, nici ambiția, nici domnia asupra unor supuși, nici mândria, nici desfătarea, nici banchetul și nici un alt lucru care în mod greșit e socotit de oameni a fi valoros. Ci să vadă că singurul sfârșit al tuturor acestora este deșertăciunea, care nu are nici un folos în viitor. Căci cei ce scriu pe apă, desenează forma literelor pe suprafața apei, dar nu rămâne nici o urmă, ci toată oboseala scrisului se mărginește numai la gesturile scrierii, suprafața apei lăsând mâna să facă gesturile scrierii, dar nepăstrând nici o urmă a scrisului. Tot astfel orice trudă pentru voluptate piere, în fața realității. Căci după încetarea activității simțurilor s-a șters și voluptatea. De aici încolo nu le mai rămâne nici o rezervă celor care se bucură de plăcerile simțurilor, nu le rămâne nici o urmă sau rămășiță, după ce s-a sfârșit activitatea simțurilor pentru plăcere. Acesta este înțelesul citatului care zice: "Nu este nici un folos sub soare" [150] pentru cei ce fac astfel de lucruri, care se sfârșesc în deșertăciune. O! De-am fi lipsiți noi de aceste fapte prin harul Domnului nostru Iisus Hristos, Căruia I se cuvine slava în veci. Amin.

OMILIA A V-A

Și acum marele Conducător al Bisericii ne introduce în chip tainic într-o știință și mai desăvârșită. Căci după ce, prin învățăturile de până acum, ne-a curățit mai întâi simțirile și după ce ne-a îndepărtat de orice dorințe deșarte, care prind rădăcină în oameni, acum ne duce gândirea spre un adevăr atât de hotărât încât ne scutură de pe umeri orice povară a poftelor deșarte. Drept aceea să tragă bună învățătură Biserica și să pună la inimă un adevăr, anume, că începutul vieții virtuoase constă în înstrăinarea de răutate[1]. Căci și atunci când a vrut să ne dea în psalmii săi o pregătire pentru o viețuire cât mai curată, marele David n-a început prin a recomanda fericirea celor desăvârșiți, așa cum le întâlnim în cele două

149. Eccl. 2, 11.
150. Eccl. 2, 11.
1. Înstrăinarea de rele și de răutate este pentru Sf. Grigorie începutul oricărui urcuș spre Dumnezeu, așa cum și postul e tot o ferire de răutăți (*De pauper. amandis*, ed. GNO IV, 2. v. Heck 4, 9; 13; 5, 5 etc.).

fericiri. Pentru că n-a zis de la început că fericit e doar cel căruia toate-i merg neted, adică cel care s-a asemănat cu "pomul cel sădit lângă izvoarele apelor", care ca și frunza acelui pom care nu cade", a stăruit numai în fapte bune și care "rodul său îl va da la vremea sa" [2], ci, drept început al fericirii, socoate îndepărtarea sau ferirea de răutăți" [3], cu alte cuvinte să nu recunoști nicidecum că vreo faptă ar fi bună, până ce n-ai spălat și n-ai șters de pe ea orice pată a răutății.

Iată, dar, de ce și prin cuvinte, acest vestit Ecclesiast atrage atenția mai întâi asupra celor deșarte și trecătoare, așa cum face și doctorul cu trupul bolnavului din care înlătură mai întâi pricina îmbolnăvirii mădularului respectiv, după care sănătatea revine de la sine. Iată de ce el osândește apriat cele deșarte[4], căci a spus că simțurile nu-s un judecător sigur pentru ceea ce-i bun și cinstit, întrucât ne aduce aminte că ceea ce doresc ele nu există în realitate și că înclinările sufletului trebuie despărțite de desfătările trupului[5]. Și astfel, a arătat că ceea ce, într-adevăr, trebuie urmărit e ceea ce e cu adevărat de dorit, anume că obiect al strădaniilor noastre nu trebuie să fie decât ceea ce-i adevărat, eficace și care-i sădit în ființa noastră, un lucru veșnic netrecător la cei care-l caută și care e cu totul străin de orice deșertăciune.

"Și mi-am întors privirea, zice Ecclesiastul, ca să văd înțelepciunea" [6]. Dar ca să văd mai limpede ceea ce doream, ne spune el, "am văzut nebunia și prostia". Căci, când le pun față în față și pe una și pe cealaltă, devine mai limpede contemplarea celor pe care le căutăm. Pe aceasta o numește și "înțelepciune" și "sfat" atunci când zice: "cine este omul care va urma sfătuirea și toate câte a făcut ea? "Așadar ea ne dă să înțelegem și cum este înțelepciunea omenească și anume că ea vine în urma celei care e cu adevărat înțelepciune. Dar o numește și "sfat" întrucât ea e într-adevăr creatoare a celor ce există cu adevărat și care, într-adevăr sunt reale iar nu a celor văzute ca deșertăciune și care țin de "înțelepciunea omenească".

Căci, după câte îmi pot de seama, adevărata înțelepciune și adevăratul sfat nu sunt nimic altceva decât înțelepciunea care trebuie privită ca fiind mai înaltă decât oricare alta. Ea este cea în care a făcut Dumnezeu toate, după cum zice proorocul[7]: "toate întru înțelepciune le-ai făcut", iar pe de altă parte: "Hristos este puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui

2. Ps. 1, 3.
3. Ps. 33, 13.
4. Eccl. 1, 12-18.
5. Noțiunile "preferat" și "dorit" (τὸ αἱρετον și τὸ επιψυμητικον) sunt tipice pentru filosofia aristotelică: *Nicom.* 1, 13, 2. Ele se întâlnesc și la Clement Alex., *Strom.* 7, 4; la Grig. de Nyssa, *Omil. I la Cânt. Cânt.*, etc.
6. Eccl. 2, 12.
7. Ps. 103, 24.

Dumnezeu" [8], întru care au fost create și împodobite toate. Și dacă aceasta este înțelepciunea omenească, de a se face prin ea cunoscute adevărata înțelepciune și adevăratul sfat, prin care au fost făcute toate, iar după părerea mea rezultatul acelui sfat și al acelei înțelepciuni sunt în același timp și nestricăciune și fericirea sufletului și bărbăție și dreptate și pricepere sau orice alt nume i-am fi dat noțiunii care ne duce la viețuirea virtuoasă, în orice caz aceasta este calea prin care ne apropiem de cunoașterea binelui.

Și, după cum ne spune, "întorcând fața am privit și am deosebit ca printr-un cântar ce este de ceea ce nu este, căci m-am încredințat că înțelepciunea are întâietate asupra nebuniei cam pe cât are lumina asupra întunericului" [9]: tot așa se poate afla și deosebirea între înțelepciune și nebunie dacă punem față în față lumina cu întunericul. Or, eu cred și pe bună dreptate se poate înțelege, că prin lumina de care am pomenit în pilda aceasta trebuie să înțelegem ființa binelui și a omenirii. Și aceasta întrucât, în ființa lui, întunericul este inexistent (căci dacă nu există ceva care să anuleze puterea luminii soarelui, atunci înseamnă că nici întunericul n-are ființă proprie), pe câtă vreme lumina există și își are ființă proprie, iar pildele de care am pomenit arată că în sinea lui, răul nu există, ci se deduce ca o lipsă a binelui. În același timp, binele există și e mereu același, tare și neschimbabil, fără să se pomenească de vreo lipsă anterioară în ființa lui. Dimpotrivă, ceea ce e conceput ca fiind contrar binelui, aceea nu există. Iar ceea ce nu are ființă proprie aceea nu există din capul locului. Păcatul însuși se caracterizează printr-o lipsă de ființă, iar nu prin existența ei. Pe cât se deosebește lumina de întuneric, tot pe atâta și înțelepciunea e altceva decât nebunia. Căci pe cât se identifică binele cu înțelepciunea, tot pe atâta izvorăște și prostia din răutate, ceea ce ne-o spune mai departe înțeleptul Solomon.

În fond, ce câștig avem din admirarea binelui dacă Dascălul nu ne-ar arăta care-i calea pe care s-o urmăm pentru a-l dobândi? S-ascultăm deci pe acest dascăl ca să putem ajunge și noi să ne împărtășim din ființa binelui.

"Înțeleptul, zice el, își are ochii în cap" [10]. Și, oare, ce vrea să zică aceasta? Nu cumva există vreo vietate din apă, de pe pământ, ori din aer, ca să nu-și aibă băgați ochii în cap? Doar, în general, față de restul trupului, la toate vietățile care au cap, ochiul anume e așezat în cap[11]. În cazul acesta, cum poate spune că numai la om, care e singurul viețuitor

8. I Cor. 1, 24.
9. Eccl. 2, 13.
10. Eccl. 2, 13.
11. Origen, *De principiis*, cartea 1, trad. rom. "P.S.B." 8, 54; idem, *Convorbire cu Heraclide*, trad. rom. "P.S.B.", 8, 337-338.

înțelept, ochii îi stau în cap? Se poate că aceasta înseamnă din capul locului că la vietățile despre care se spune că au suflet există o potrivire și o corespondență specială între suflet și mădularele trupești? Căci după cum în alcătuirea trupească spunem despre cap că are întâietate față de tot restul trupului, tot așa trebuie să înțelegem, că în locul capului rolul conducător și de cârmaci a fost încredințat sufletului[12]. Și așa cum spunem despre călcâi că e baza piciorului, tot așa înțelegem că trebuie să existe o bază a sufletului, prin mijlocirea căreia se face legătura cu trupul și de unde se pun în mișcare atât puterea simțurilor cât și a funcțiilor lor.

Așadar, în timp ce puterea de pătrundere și de contemplare a sufletului e ocupată cu activitatea simțurilor, firea ochilor transmite aceste impresii către tălpile ei, din care pricină e îndreptată mereu în jos, fără să mai poată privi spre zări mai înalte. Dacă, însă, va fi cunoscut deșertăciunea celor din jur și-și va ridica privirile spre capul său, care este Hristos[13] - după cum ne-o spune apostolul Pavel -, atunci fericită ar fi, dacă s-ar învrednici, de o privire pătrunzătoare, pentru că atunci ar avea privirea îndreptată înspre zări unde nu există nici o întunecare și nici o răutate. Marele Pavel, și poate tot așa și alții, tot așa de mari ca el, își aveau "ochii în cap"[14], pentru că "în Hristos trăiau, se mișcau și erau" [15]. Căci, după cum nu se poate ca cel ce stă în lumină să vadă întunericul, tot așa nu-i cu putință ca cel ce-și are privirea ațintită spre Hristos să se mai lase atras spre vreo deșertăciune oarecare. Așadar, cel ce are ochii în cap (și prin cap am înțeles începutul oricăror bunătăți), acela își are ochii atrași de virtute (or, Hristos este întruparea deplină a desăvârșirii), care e în același timp și adevăr și dreptate și nestricăciune și binele desăvârșit.

"Înțeleptul are ochii în cap, pe când nebunul umblă întru întuneric"[16], căci cine nu pune făclia în sfeșnic, ci o pune sub pat[17], acela a făcut din făclia sa întuneric, întrucât s-a făcut pe sine slujitor a ceva ce nu există. Or, deșertăciunea este tocmai ceva ce n-are existență. Doar, tot atât de mare e valoarea deșertăciunii, pe cât de mare este și valoarea întunericului. Așadar, sufletul unui astfel de nebun se închină numai plăcerilor trupului, el s-a transformat doar într-o grămadă de carne și în timp ce privește spre ele, de fapt nu vede nimic, căci într-adevăr dacă-ți pironești privirea numai asupra plăcerilor simțurilor, atunci nu ajungi la nimic altceva decât la întuneric. Nu vezi cât de înșelătoare și schimbătoare sunt toate în această viață, încât cei pe care-i numim pricepuți în a judeca

12. Idee similară și la Origen, *Contra lui Celsus*, VII, 34,în trad. rom. "P.S.B." 9, 471.
13. Efes. 4, 15; Col. 1, 18.
14. Eccl. 2, 14.
15. Fapte 17, 28.
16. Eccl. 2, 14.
17. Matei 5, 15.

pe om, ajung foarte ușor să scuze pe cei ce săvârșesc fărădelegea, justificându-le chiar prin martori, prin avocați, prin documente săvârșirea unor astfel de fărădelegi și scăpând în felul acesta de pedeapsă? Cine nu rămâne încremenit în fața unor astfel de apucături sucite și bine ticluite? Dar unii ca aceștia rămân totuși orbi dacă i-am pune alături de ochiul care privește la lucruri mai înalte și care e în capul celor care există cu adevărat. Și sunt cu adevărat orbi cei care își împodobesc călcâiul încolțit de dinții șarpelui[18]. Căci din clipa în care privesc numai în jos, își întipăresc în ființa lor trăsăturile păcatului. Și aceasta, pentru că pe cel ce iubește răutatea îl urăște sufletul Său" [19] și ceea ce se preamărește de către astfel de oameni e mai de plâns decât orice altă nenorocire. Dar câți alții sunt în schimb cei care se lasă duși cu privirea spre cele bune și câți sunt și din cei care se ocupă cu contemplarea lucrurilor care există cu adevărat, dar dintre care unii se socot totuși orbi și nebuni în privința lucrurilor materiale, așa cum se laudă și Pavel atunci când spunea despre sine că este "nebun pentru Hristos" [20]. Căci socotința și înțelepciunea lui nu le întâlneai deloc în nevoințele celor de care vorbim aici. Pentru că zicea: "Noi suntem nebuni pentru Hristos" ca și cum ar fi spus: "suntem orbi față de viața care se petrece aici, pe pământ, întrucât privim numai spre cele de sus și avem ochii în cap". De aceea zicea că a fost fără adăpost și fără hrană, sărac, rătăcind, gol, sugrumat de foame și de sete. Dar bagă de seamă că cele pe care el le suferise aici, pe pământ, le referea la cele de sus atunci când a fost răpit până la al treilea cer" [21], unde se afla și capul spre care-și ațintise privirile, săltând de bucurie pentru tainele nespuse ale raiului și ațintindu-și privirile spre cele care nu se puteau rosti fiind fermecat de lucruri care trec dincolo de orice putere de simțire și de înțelegere. Căci, cine nu s-ar socoti nenorocit, când s-ar vedea legat în lanțuri, plin de răni, corabia sfărâmată de valurile înspăimântătoare ale mării, țintuit mereu între lanțuri?[22].

Dar cu toate că aici pe pământ trecea prin lucruri atât de îngrozitoare, totuși nu și-a îndepărtat de loc privirea ațintită mereu spre cap, declarând: "cine ne va despărți pe noi de dragostea lui Dumnezeu, cea întru Hristos Iisus? Necazul, sau strâmtorarea, sau prigoana, sau foametea, sau lipsa de îmbrăcăminte, sau primejdia, sau sabia?" [23]. Ceea ce e tot una cu a zice: cine mi-ar scoate ochii din cap și să-i mute spre un tărâm disprețuit și pământesc? Iată, așa ceva ne poruncește să facem și noi, atunci când ne

18. Fac. 3, 15.
19. Ps. 10, 5.
20. I Cor. 4, 10.
21. II Cor. 12, 2.
22. II Cor. 11, 23-26.
23. Rom. 8, 35.

poruncește "să căutăm și noi cele de sus" [24], care e cam tot atâta ca și cum ne-ar spune că avem "ochii în cap" [25].

Dar dacă știm în ce chip sunt "ochii înțeleptului în capul lui", atunci să ne ferim de nebunia care devine întuneric pentru cei care caută doar viața aceasta. Căci scris este: "Nebunul umblă în întuneric" [26]. Iar după cum ne arată proorocia, e "nebun" cel care zice în inima lui: "nu este Dumnezeu, căci s-au stricat și urâți s-au făcut întru meșteșugurile lor" [27]. Urmarea firească după cele spuse e că de acum înainte celor legați, în chip slugarnic, doar de viața aceasta, li se potrivesc cele spuse, ca unora care socot că moartea e cea mai grea dintre nenorociri, iar despre vreun câștig care ar proveni dintr-o viață virtuoasă spun că nici nu poate fi vorba, căci și într-un caz și într-altul viața se sfârșește în același fel, pentru că de moarte nu putem scăpa chiar dacă am duce o viață oricât de îmbunătățită.

Făcând astfel de observații, ca și cum ar fi vorba de persoana lui proprie, autorul combate din nou ciudățenia celor care au adus acuze, ca cele de mai înainte, ca unii care cugetă cu totul nesocotit și nepotrivit cu firea lucrurilor, iar prin aceasta el arată cu cât e mai de preț virtutea decât păcatul că adică egalitatea dintre ele nu se poate dobândi prin faptul că și una și cealaltă au parte de moarte, ci adevărata deosebire dintre ele o găsim abia prin rezultatele bune sau rele care se vor vedea mai târziu. Căci, iată, cum e formulată, cuvânt de cuvânt, această obiecție: Dar am cunoscut și eu că aceeași soartă vor avea toți. Deci am zis în inima mea: "Aceeași soartă ca și cel nebun avea-voi și eu și atunci, la ce-mi folosește înțelepciunea? Și mi-am zis în inima mea că și aceasta este deșertăciune. Căci pomenirea celui înțelept și a celui nebun nu este veșnică, fiindcă în zilele ce vor veni,amândoi vor fi uitați; atunci și înțeleptul moare întocmai ca și nebunul"[28]. După care adaugă că a socotit vrednic de dispreț toate câte le urmărise cu toată inima, înainte, când a îmbrățișat deșertăciunea, socotind-o drept bunătate. De aceea, spune că a urât tot ce a privit cu trudă gândindu-se la cele care l-au supărat în viața aceasta, nu numai pe el, pentru că n-a mai ajuns să aibă parte de ele cât a trăit, ci și pe cel care urma să vie după el, când și pe mai puțin folos se putea conta, din pricina nesiguranței viitorului care nu se putea cunoaște de mai înainte. Căci, iată, înseși cuvintele lui: "Drept aceea, am urât viața, că vicleană este asupra mea fapta cea făcută sub soare, că toate sunt deșertăciune și vânare de vânt. Și am urât toată osteneala pe care am ostenit-o sub soare, pentru că o

24. Col. 3, 1.
25. Eccl. 2, 14.
26. Eccl. 2, 14.
27. Ps. 13, 1 (ed. 1914).
28. Eccl. 2, 15-16.

las pe ea omului care s-a născut după mine. Și cine știe, oare, înțelept va fi sau nebun? Și, oare, stăpâni-va toată osteneala cu care m-am ostenit și m-am străduit sub soare? Ci și aceasta este deșertăciune" [29].

Și când a grăit acestea a vorbit cu amărăciune și în acest scop și-a pus-o la inimă să vadă dacă într-adevăr una și aceeași dobândă câștigă și cel care și-a trăit viața în virtute ca și cel care nu și-a dat în această privință nici cea mai mică străduință. De altfel, ne-o spune el însuși, că una este truda pe care o depunem pentru dobândirea înțelepciunii, a cunoașterii și a bărbăției și alta cea pe care o gustăm la mânie și la durerile provocate de alergăturile pe care le facem în viața aceasta. A pune pe una alături de cealaltă nu-i numai un lucru fără rost, ci și o dovadă de nesocotință. Căci, iată, cu ce cuvinte exprimă el acest adevăr: "Și am început să mă las deznădăjduit pentru toată munca cu care m-am ostenit sub soare. Că este om care se ostenește cu înțelepciune și cu știință și cu bărbăție și va da partea sa omului, care nu s-a ostenit întru aceea, ci și aceasta este deșertăciune și răutate mare. Căci ce are omul din toată osteneala sa și din alegerea inimii sale, cu care s-a ostenit sub soare? Căci toate zilele lui sunt ale durerilor și a mâniei mângâierea lui, cât nici noaptea nu doarme inima lui. Ci și aceasta este deșertăciune" [30].

Și iarăși își pune autorul, lui însuși, o altă întrebare, și anume, din partea celor care socot că mai curând să dorească o viață de plăceri decât una mai înaltă și răstoarnă ceea ce s-a obiectat, aplicându-și lui amândouă rezolvările, adică atât rezolvarea cât și obiecțiunea. Și observația nu era alta decât că nu trebuie să admitem că ar exista alt bine decât ceea ce-i place fiecăruia, cu alte cuvinte am reduce totul la mâncare și la băutură[31]. Dar la aceasta s-a răspuns că nu mâncarea și băutura hrănesc și veselesc pe om, ci înțelepciunea și cunoașterea și ca atare binele adevărat constă tocmai în căutarea cu râvnă a înțelepciunii și a cunoștinței, câtă vreme promovarea poftelor trupești duce la zdruncinarea vieții sufletești și la deșertăciune. Iată, prin ce cuvinte se exprimă această înaltă învățătură: "Binele din om nu-l formează ceea ce mănâncă și ceea ce bea el, ci va arăta sufletului lui că binele vine din munca lui. Pentru că și aceasta am văzut-o, că din mâna lui Dumnezeu vin și una și alta. Căci, cine poate oare să mănânce și să bea fără să mulțumească Lui". Pentru că omului care este bun înaintea lui Dumnezeu, Dumnezeu îi dă înțelepciune, știință și bucurie, iar păcătosului îi dă sarcina să adune și să

29. Eccl. 2, 17-19 (ed. 1914).
30. Eccl. 2, 20-23 (ed. 1914).
31. Se pare că Sf. Grigorie se referă aici la învățătura filosofului Epicur (mort în anul 270 î.Hr.) care declara că "plăcerea este începutul și țelul unei vieți fericite, bunul nostru cel dintâi și propriu" (Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, trad. Balmuș-Frenkian, București, 1963, X, 129).

strângă pentru a da celui ce este bun în fața lui Dumnezeu. Şi aceasta este deşertăciune şi vânare de vânt[32].

De acum înainte, acesta este înțelesul celor scrise, prin urmare contemplarea logică a lor este cea pe care am schițat-o mai înainte. E cazul, aşadar, să repetăm din nou cele spuse şi să potrivim cu grijă tâlmăcirea cu textul cuvintelor. "Căci am cunoscut şi eu că aceeaşi soartă vor avea toți. Deci am zis în inima mea: "aceeaşi soartă ca şi nebunul avea-voi şi eu: atunci la ce îmi foloseşte înțelepciunea?" [33] Aceasta e observația pe care Ecclesiastul şi-o pune sieşi.

Iar dacă moartea decide şi de unul şi de altul, iar virtutea nu poate scăpa de moarte pe cel care s-a făcut înțelept, atunci zadarnică mi-a devenit şi râvna după înțelepciune. Şi atunci, care-i răspunsul la cele obiectate? "Eu, zice, în zadar am mai spus acestea în inima mea: cel nebun din prisosul lui grăieşte, ci şi aceasta este deşertăciune" [34]. Căci amintirea celui înțelept nicicând nu va fi pusă alături de cea a celui nebun. De aceea osândeşte o asemenea observație ca fără rost şi lipsită de legătură logică, socotind-o nebună, pentru că nu face parte din învățăturile sănătoase şi nici nu-i luată din comoara adevăratei înțelepciuni, ci e un fel de stârpitură ieşită ca o spumă dintr-o minte bolnavă. Căci scris este, "cel nebun din prisosință grăieşte" [35]. Iar a te folosi de astfel de vorbe e un lucru fără rost şi care nu aduce nimănui nici un folos, mai ales că în această carte autorul şi-a pus în gând să convingă pe oameni să nu se ia numai după ceea ce văd.

În fond, cel ce luptă împotriva învățăturii noastre, pleacă de la cele ce se văd. Şi moartea încă este una din acestea. Şi atunci ce zice? Că judecata nu se face între viața virtuoasă şi cea desfrânată ca şi cum numai nelegiuitul ar fi osândit să moară trupeşte, pe când cel bun ar rămâne neatins de moartea trupului, ca şi cum nu am şti în ce constă nemurirea pentru cei virtuoşi şi nici ce înseamnă moartea pentru cei ce viețuiesc în fărădelege. Or, după cum am spus şi mai înainte, pomenirea celui drept trăieşte la nesfârşit şi se prelungeşte peste veacuri, pe când nebunului i se stinge şi amintirea[36]. Căci la astfel de oameni s-a gândit şi proorocul când a spus: "pierit-a pomenirea lor aievea şi pe față" [37], ceea ce vrea să spună: "cu sunet mare", căci zice: "pomenirea celui înțelept ca şi a celui nebun nu este veşnică" [38], ci pe când viața celui înțelept se înveşniceşte prin amintire, pe cel nebun îl va acoperi uitarea. Căci în zilele ce vor veni,

32. Eccl. 2, 24-26.
33. Eccl. 2, 14-15.
34. Eccl. 2, 15-16.
35. Id. 2, 15-16.
36. A se vedea mai sus (GNO,V, 361, 10-13).
37. Ps. 9, 6.
38. Eccl. 2, 16.

toate ale nebunului vor fi uitate, după cum se spune în Scriptură: "în zilele ce vor veni toate vor fi uitate" [39].

Aşadar, dacă cel înțelept trăieşte datorită înțelepciunii lui, pe când cel nebun va fi nimicit de moartea uitării, atunci spune-mi, zice el, cum poți crede că şi "înțeleptul moare deodată cu cel nebun?[40]. Aceasta-i pricina pentru care spune autorul că nebunul moare de durere şi de ruşine pentru toate cele întru care s-a zbătut în această viață întocmai ca cel care, încercând să se lecuiască cu miere, a înghițit din ea cu lăcomie, după care vomită, crezând că are gust rău orice leac dulce care-i de un gust asemănător mierii, aşa încât când îşi aduce aminte urăşte chiar şi mierea, a cărei scârbă trebuie s-o înlăture prin altă doctorie. De aceea, cine s-a încărcat până la dezgust de desfătările după care era ahtiat, a ajuns scârbit şi infectat de ruşinea faptelor sale, a ajuns să-şi vomite mărturisirile ca şi cum ar fi eliminat din el ceva veninos strigând că nu-i mai trebuie o astfel de viață şi declarând astfel: "drept aceea am urât viața, căci rele sunt cele ce se petrec sub soare" [41]. Şi - zice mai departe - nu numai față de alții, ci şi față de mine însumi m-am înrăit prin cele pe care le-am făcut sub soare. Şi nici o vrednicie nu se alege din toată truda mea, ci înfumurare sunt toate strădaniile mele, porniri şi pofte goale, pentru că toate sunt deşertăciune şi vânare de vânt.

Dar şi în alt chip spune că-i vrednică de dispreț alergătura de pe pământ şi anume nu numai ceea ce-ți faci ție, ci şi ceea ce te chinuie gândindu-te că ai împlinit lucruri care vor rămâne după tine şi pe care te-ai zbătut şi ai avut norocul să le faci aici, pe pământ, cum sunt construirea corăbiilor, a porturilor, aşezăminte strălucite şi mărețe pentru apărare şi pentru locuit, pridvoare, curți şi turnuri, clădiri impunătoare necesare muncilor agricole, tot felul de păduri, cele mai încântătoare livezi şi podgorii întinse cât mările precum şi orice altfel de lucrări, de care-i pare rău oricui din cei care s-au străduit să le ridice şi al căror folos îl va trage altcineva care vine după el.

Dar nu-i sigur nici că avuția va duce la păcat. Căci nu e regulă ca din cauza cunoaşterii simțurile fiecărui om să fie osândite, să facă cunoştință cu astfel de răutăți. Pentru că - zice el - eu am lucrat aşa mânat de înțelepciune. Simțindu-mă nevinovat şi liber ca un pui față de pornirile josnice ale firii, le-am supus iarăşi prin frâna rațiunii şi le-am adus sub ascultarea ei. Căci cine ştie, zice el, dacă şi cel care vine după mine va şti să-şi stăpânească plăcerile şi nu se va supune mai curând ca un rob pornirilor puternice ale poftelor? De aceea, zice[42], "am urât toată munca

39. Eccl. 2, 16.
40. Eccl. 2, 16.
41. Eccl. 2, 17.
42. Eccl. 2, 18-19 (ed. 1914).

pe care am muncit-o sub soare, fiindcă voi lăsa-o omului care va veni după mine! Și cine știe dacă el va fi înțelept sau nebun și care stăpâni-va peste toată osteneala, cu care m-am ostenit și m-am priceput sub soare?". Și iată, care, cred că este înțelesul celor spuse adineaori: să nu-l lași pe om să lunece în viață, ci datorită unei cugetări înțelepte să ajungă acolo, încât dacă cineva ar vrea să și-l facă rob, să se vadă că are de-a face cu un stăpân, iar nu robit de acela.

Cât despre cuvintele: "Stăpâni-va, oare, cel care vine după mine toată osteneala mea, la care nu prin patimi, ci prin înțelepciune m-am trudit?"[43], acestea arată că prin ceea ce a numit el "trudă" vrea să înțeleagă "farmecul plăcerilor" și aceasta pentru că numai prin sforțări, ca printr-o luptă grea, și-a dat consimțământul să guste din plăceri, fapt care trebuie numărat - zice el - tot în rândul deșertăciunilor.

În același timp, Ecclesiastul răspunde și altora atunci când e învinuit că și-a retras sufletul față de lumea de aici, făcându-și cunoscută voința și prin scris. Căci de fapt a și fost învinuit de cineva care greșea față de dreapta socotință atunci când a văzut că există o diferență clară față de cele două feluri de viețuire. Dintre aceștia, unul obiecta, că viața virtuoasă se îndeplinește numai cu greutate, pentru că ea nu s-ar împăca deloc cu dorințele firii omenești, iar celălalt susținând dimpotrivă că din partea celor virtuoși n-ar trebui să ne așteptăm la nici o oboseală, singură truda trupească fiind cea care macină pe om. Când, deci, cineva se pronunță împotriva binelui, disprețuind pe unul care a înaintat în înțelepciune, acela dovedește că o astfel de socoteală este nu numai greșită, ci și răutăcioasă și nedreaptă. "Și m-am retras, zice, cu inima pradă deznădejdii față de orice trudă pe care am trudit-o sub soare"[44].

Ce vrea să spună "m-am retras?" Nimic, decât că există oameni care se trudesc cu înțelepciune[45], cu bună știință și cu bărbăție, dar că există și alți oameni care n-au vrut să știe nici de cea mai mică osteneală spre bine. Dar, atunci, de ce se fac părtași astfel de oameni la răsplăți atât de mari? "Și omului, zice, i se va da parte chiar și din ce nu s-a trudit"[46] (bineînțeles din ce nu s-a trudit în bine, în loc să spună: viața aceasta i se va rândui în loc de bine). "Dar aceasta este deșertăciune și un rău nespus de mare"[47]. Și cum să nu fie mare răutatea, când se știe strădania și alegerea liberă, pe care le pun oamenii în truda lor? Căci doar aceasta e ceea ce vor să spună cuvintele: "Că știe omul că n-are nimic din toată osteneala sa și din alegerea inimii sale, cu care s-a ostenit sub soare"[48]. Ce

43. Eccl. 2, 19.
44. Eccl. 2, 20.
45. Eccl. 2, 21.
46. Luca 16, 25.
47. Eccl. 2, 21.
48. Eccl. 2, 22 (ed. 1914).

vrea să spună cuvântul "știe"? Iată, ce: "Că toate zilele lui sunt ale durerilor și a mâniei mângâierea lui, încât nici noaptea nu doarme inima lui"[49]. Și, într-adevăr, încurcăturile în care ajunge sufletul în viață îi aduc atâtea neplăceri ca și cum ar fi vorba de niște porniri neostoite, care din dorința de a avea mai mult, biciuiesc neîntrerupt inima omului: căci silința de a avea mereu mai mult mistuie nu numai bucurându-te de câte ai, ci mai ales întristând-o pentru câte îți lipsesc, așa încât zi și noapte te sfâșie această durere, chinuindu-te fiecare din ele pe rând, ziua mistuindu-te în osteneli, noaptea grijile alungându-ți somnul. Și-atunci, pentru cel care observă aceste lucruri, cine nu va recunoaște că o astfel de alergătură nu-i decât o deșertăciune? De aceea și adaugă la cele spuse înainte: "și aceasta este o deșertăciune!"[50].

Și din nou atinge iarăși altă obiecțiune. Iată, cum a fost formulată ea: Dascăle, în zadar înșiri cele ce se află în afara noastră, în schimb, dacă venim la cele pe care le-am primit înăuntrul nostru, atunci desigur că nu le-ai mai osândi drept deșertăciuni. Pentru faptul că atât mâncarea cât și băutura se petrec în noi, nu trebuie să le combatem, ci să le socotim o binefacere dumnezeiască. Iată cum se exprimă Scriptura[51]: "Nimic nu-i mai bun pentru om decât să mănânce și să bea și să-și desfăteze sufletul cu mulțumirea din munca sa. Și am văzut că și aceasta vine numai din mâna lui Dumnezeu. Căci cine poate oare să mănânce și să bea fără să mulțumească Lui?".

Acesta e cuprinsul obiecțiunii adusă dascălului de către avocatul stomacului. Și ce răspunde oricărui om bun acest "doctor al înțelepciunii?" Între altele și aceea că acest plus de bine produce împotrivire, spre a evidenția că el trebuie înțeles ca potrivnic bunătății adevărate, dar nicidecum debitorului zămislit numai spre a sluji cerințelor stomacului, în care scop, în loc de rațiune are doar gură de ronțăit, pe când omul cel adevărat trăiește după chipul Celui care e singur bun. Căci Dumnezeu n-a consfințit legea numai în vederea hranei cu care se înfundă botul dobitoacelor ci, după cum stă scris, în loc de hrană, "i-a dat înțelepciune și minte și veselie"[52]. Altfel, cum ar putea însemna un "spor de bunătate" cele cu care se îndoapă fiarele? "Nu numai cu pâine va trăi omul"[53], acesta-i cuvântul învățăturii celei adevărate. Virtutea nu se hrănește cu pâine, nu prin cărnuri prinde putere și se dezvoltă puterea sufletului, ci viața cea desăvârșită are nevoie de altă hrană pentru a se întrema și a crește.

49. Eccl. 2, 23.
50. Eccl. 2, 23.
51. Eccl. 2, 24-25.
52. Eccl. 2, 26.
53. Rom. 14, 17.

Hrana binelui vine din înfrânare, pâinea ei o formează înțelepciunea, adevărata ei bucătură este dreptatea, adevărata ei băutură e nepătimirea, plăcerea ei nu izvorăște din plăcerile trupului, care-ți dau doar senzația de plăcere, ci adevărata plăcere se și numește așa, dar și produce o bucurie curată. Căci de aceea i s-a și dat acest nume pentru că ființa ei înseamnă o dispoziție sufletească bună și curată pentru că într-adevăr când ai o bună cugetare atunci te și simți îmbunătățit sufletește. De aceea trebuie să învățăm și din acestea ceea ce am învățat și de la Apostol, "căci împărăția lui Dumnezeu nu este mâncare și băutură, ci dreptate și pace și bucurie în Duhul Sfânt" [54]. Iar cele pe care oamenii le urmăresc cu pofte pătimașe, sunt alergări și împrăștieri sufletești ale păcătoșilor de la cele superioare spre cele josnice, cu care umplu întreg răstimpul cât durează viața, în care scop își și macină întreaga năzuință. Așadar, cel "care crede că e bun înaintea feței lui Dumnezeu" [55], acela nu-și dă seama că se ține bun tocmai prin ceea ce este o deșertăciune. Căci aceasta am spus-o chiar cu gura mea, pentru că se spune: "celui păcătos i-a dat grijă să umble și să adune, ca să dea celui bun înaintea feței lui Dumnezeu, ci și aceasta este deșertăciune și vânare de vânt" [56].

Drept aceea, câte am învățat din citirea de azi, examinând în paralelă binele și răul, să ne fie spre ajutor, spre a ne feri de osândă, și rezervă pentru îndreptare spre mai bine, întru Hristos Iisus Domnul nostru, Căruia mărire se cuvine în veci. Amin.

OMILIA A VI-A

"Pentru orice lucru este o clipă prielnică și vreme pentru orice îndeletnicire sub cer" [57], iată începutul cuvintelor care au fost puse în fața noastră, spre meditare. Și oboseala examinării nu-i mică, însă și câștigul după această oboseală e vrednic de ea. Dar poate că scopul celor contemplate în cele de până acum ni se dezvăluie parțial tocmai prin aceea că urmează să ni le confirme și înlănțuirea logică a scrierii. În cuvintele anterioare toate au fost osândite ca deșarte, ca fiind cu totul nefolositoare, toate câte le urmărește omul în viața sa. A fost primit ca bine doar aceea că trebuie să privim cu atenție după acele cugete ale minții care ne-au fost sădite în cap, în schimb să ne fie hrană sufletească și împotrivirea la cele ce se mărginesc doar la plăcerile trupești [58]. Rămâne să cunoaștem în ce chip trebuie să trăim virtuos și dacă în scopul unei mai

54. Rom. 14, 17.
55. Eccl. 2, 26.
56. Eccl. 2, 26.
57. Eccl. 3, 1.
58. Eccl. 2, 24-26.

bune reușite trebuie să folosim o anumită îndemânare sau metodă. La acestea s-a gândit autorul când ne-a cerut în prefața cărții să cercetăm cele ce se ascund dincolo de cuvinte atunci când a spus că: "pentru orice lucru este o clipă prielnică și vreme pentru orice îndeletnicire de sub cer" [59]. Căci dacă s-ar apleca cineva mai spre adânc, ar găsi că în aceste cuvinte e cuprinsă o adâncă filosofie, atât spre contemplare, cât și spre sfaturi folositoare. Iar dacă ar trebui să vorbim pe scurt de o anumită cale spre a contempla cuvintele respective, ne-am exprima cam așa: o parte din creaturile existente sunt de ordin material și senzorial, altele sunt de natură spirituală și nematerialnică [60]. Dintre acestea, cele fără de trupuri depășesc puterea de înțelegere sau de cunoaștere prin simțuri, dar pe care vom înțelege-o numai când ne vom fi dezbrăcat de simțuri. În schimb, simțirea care sesizează lumea materială n-are puterea de a trece și în lumea trupurilor cerești, nici să treacă peste granițele simțurilor. De aceea ne și vorbește învățătura noastră în contradictoriu atât despre lucrurile pământești cât și despre cele cerești, pentru ca să nu viețuim în rătăcire.

Această viață pământească este legată de carne, de aceea contemplarea binelui e întunecată oarecum de cele provenite prin simțuri. Avem nevoie de o știință oarecare pentru a judeca ce-i bine, pentru ca o anumită regulă să ajute la desfășurarea treburilor. Iată pe scurt ce ne propune învățătura pentru ca viața să decurgă în mod cuviincios.

Mai întâi se spune că două sunt criteriile care arată dacă ținta pe care o urmărim este un lucru bun și cinstit și anume: la timp și cu măsură [61]. Or, adineaori, tocmai acest lucru l-a precizat și înțeleptul nostru, când a zis: "pentru orice lucru este o clipă prielnică și vreme pentru orice îndeletnicire" [62]. În loc de timp trebuie să înțelegem că s-a gândit la măsură, pentru că oriunde are loc ceva, aceea se desfășoară într-un anumit timp. Acestea sunt deci criteriile binelui, dar încă nu pot spune dacă cineva face numai fapte bune, până ce acest lucru se va dovedi. Că cea mai mare parte din viața bine orânduită se desfășoară într-adevăr cinstit, oricine o va putea controla singur. Căci cine nu știe că virtutea este măsura cu care se măsoară viața [63] a jumătate din cei vizați? Căci nu poate exista virtute la cineva la care ea ori lipsește ori întrece măsura, cum se întâmplă la cei cu suflet mare, ori ieșit din comun, la care ceea ce lipsește este timiditate, iar ceea ce întrece măsura este în fond o îndrăzneală prea mare. De aceea, și unii dintre înțelepții profani, furând poate de la ai

59. Eccl. 3, 1.
60. Idee întâlnită și în scrierea *Despre facerea omului*, cap. VIII, scriere inserată în acest volum.
61. *Despre facerea omului*, cap. XIII.
62. Eccl. 3, 1.
63. Aristotel, *Etica Nicomahică* II, 6, 8.

noştri înţelesul acestui text, au găsit de bine să-l formuleze sub formă de sentinţă pentru amândouă cazurile de minus şi de plus stabilind că "nimic peste măsură" şi "măsura e cea mai bună" [64]. Prin amândouă se arată, că ceea ce nu-i destul, în raport cu măsura care se cere la virtute, aparţine celor osândite, pe când ceea ce întrece măsura, se respinge.

Dar şi când e vorba de ceva "la timpul potrivit" s-ar aplica aceeaşi regulă, căci nu-i bine nici dacă ceva apare înainte de timp şi nici dacă întârzie de termen. Căci, ce ar folosi plugarul dacă ar secera grâul înainte de a se fi copt spicele sau dimpotrivă, dacă l-ar secera după ce boabele s-au scuturat de pe pai? Nici într-unul din aceste cazuri strădania n-ar fi încununată de succes căci şi într-un caz şi în celălalt nepotrivirea sorocului de secerat ar duce la compromiterea recoltei. Iar ceea ce s-a spus în parte, e valabil şi pentru întreg. Se ştie că acelaşi lucru se întâmplă şi în navigaţie, atât în cazul când se acţionează înainte de vreme ori după sorocul ei. Dar ce să zicem despre tratamentele medicale, în care graba sau întârzierea pot deveni primejdioase sau lipsite de efect dacă ele nu se aplică "la timp" şi "cu măsură"?[65]. Şi că aşa stau lucrurile reiese şi mai limpede din pildele prezentate de Ecclesiast.

Dar de ce ne-am ales să dezbatem astfel de probleme? Pentru că nici lucrul lipsit de măsură nu-i bun şi nici cel care nu-i săvârşit la timpul său; bine şi de dorit este numai cel care îndeplineşte amândouă condiţiile amintite. Dacă se caută numai una din ele şi nu s-ar ţine seamă şi de cealaltă, s-ar dovedi nefolositor chiar şi ceea ce s-a realizat în cealaltă parte. După cum, când ne aşezăm la drum, acţionăm cu amândouă picioarele, iar dacă un picior nu ne mai ajută din pricină de boală, atunci devine nefolositor şi piciorul sănătos, tot aşa e cazul şi dacă ar lipsi "măsura" din condiţia "la timp", sau acest "la timp" ar lipsi faţă de "măsura" necesară, pentru că atât partea care lipseşte, cât şi cea care e prezentă, acţionează numai de comun acord. De dorit este ca măsura să apară când trebuie, dar atunci şi ea trebuie să fie bine dozată. Şi condiţia "la vreme" trebuie s-o înţelegem ca "măsură", pentru că în fiecare caz trupul este unitatea cu care se valorifică măsura lui[66]. Oricum, toate câte se întâmplă au loc în timp şi de durata fiecărui eveniment depinde şi distanţa de timp: mică, dacă durata a fost mică, mai mare, dacă timpul este măsură pentru zămislire, măsură pentru formarea spicelor, măsură pentru coacerea roadelor, măsură pentru navigaţie, măsură pentru plimbare, măsură pentru fiecare vârstă a pruncie, a copilăriei, a adolescenţei, a tinereţii, a bărbăţiei, a celei dintre două vârste, a celei în puterea vârstei, a vârstei

64. Diels-Kranz, *Fragmentele presocraticilor*, ed. S. şi Const. Noica, Iaşi, 1974, p. 104-105 (*Cleobul, Solon* etc.).
65. Aceste două expresii erau foarte frecvent citate şi aplicate de antici în toate domeniile.
66. Aristotel, *De gener. anim.*, IV, 10, 777a.

înaintate, a bătrânului şi, în sfârşit, a moşneagului[67]. Dacă, aşadar, nu toate evenimentele se petrec în acelaşi timp (căci, întrucât apar şi alte împrejurări, nu-i cu putinţă ca aceste soroace să fie mai mult sau mai puţin aceleaşi pentru oricare eveniment), pentru toate câte cad sub măsura timpului, timpul este măsură generală pentru toate, după cum s-a spus, întrucât el le cuprinde pe toate şi pentru că măsoară tot ce apare şi tot ce se întâmplă. Căci după cum în vârsta omului ceea ce odată a trecut aduce slăbire, pe când ceea ce încă nu s-a maturizat e supus dezordinii, cea mai bună etapă o constituie mijlocul dintre acestea amândouă, ca şi cum, prin el, scăpăm de două neplăceri: astfel pornirile tinereţii nu mai ameninţă dezordinea, iar calmul elimină sleirea bătrâneţii, aşa încât prin unirea forţei cu înţelepciunea se evită deopotrivă gârbovirea adusă de bătrâneţe ca şi nechibzuinţa tinereţii; tot aşa rânduind Cel ce rânduieşte "vreme pentru orice lucru" [68], depărtează şi de o parte şi de alta răutatea cea fără de măsură, osândind ceea ce nu s-a făcut cu socoteală şi înlăturând ceea ce lipsea.

Dar înlănţuirea logică ne spune c-ar fi vremea să purcedem acum direct la tălmăcirea unor astfel de cuvinte insuflate de Dumnezeu cum este şi acesta: "Vreme este să te naşti şi vreme să mori" [69]. Mai întâi trebuie să observăm că foarte potrivit a făcut Domnul această împerechere, punând în legătură, în această scriere, naşterea cu moartea. Căci, neapărat, după naştere urmează moartea şi fiecare naştere îşi pierde urma prin moarte. Pentru ca să se arate cât de strâns unite sunt moartea şi naşterea, pe cei cufundaţi în adâncul vieţii desfrânate şi care îndrăgiseră viaţa pământească, îi trezeşte amintindu-le de moarte ca şi cum i-ar înţepa cu o ţepuşă, îndemnându-i să se îngrijească de viaţa viitoare. Despre aceste lucruri tratează în primele cărţi ale scrierilor sale şi Moise, "prietenul lui Dumnezeu" [70], care, deodată cu "Facerea" care înseamnă "naşterea", a scris şi "Exodul", care înseamnă "ieşirea", pentru ca oamenii să citească cele scrise acolo şi să înveţe din ordinea în care se înşiruie aceste cărţi, cele care se referă la ei. Căci nu se poate ca, auzind cineva despre Facere sau naştere, să nu înţeleagă îndată că acolo e vorba şi de ieşire, adică despre moarte. Între cei care au înţeles astfel lucrurile se ştie c-a fost şi marele Ecclesiast, care a pus pe aceeaşi linie atât naşterea cât şi moartea atunci când a zis: "Vreme este a te naşte şi vreme să mori" [71]. Iată, zice, vremea a venit şi eu m-am născut, dar va veni vremea şi voi muri. Dacă privim la

67. Tradiţia medievală cunoaşte numai 7 vârste ale omului; Grigorie enumeră 10 vârste. (Cf. D. Cantemir, *Opere*, I, Bucureşti, 1974, ed. V. Cândea, p. 275-294, şi notele 67, 86-88).
68. Eccl. 3, 1.
69. Eccl. 3, 2.
70. Ieş. 33, 1.
71. Eccl. 3, 2.

acest lucru cu toții, atunci în scurtul răstimp ce-l vom mai trăi în viață, să nu mai petrecem împreună cu cei necredincioși[72], rătăcind voluntar cât ține viața în asupreli, în îngâmfări și în lăcomii, prin care lăsându-ne prinși în multe încurcături ale lumii acesteia nu vom mai găsi ieșirea din labirintul acestei vieți, deși ne zbatem și suferim cumplit, pentru că am pierdut semnele după care se poate umbla fără rătăcire pe cărările vieții. Cât de fericiți sunt aceia dintre oameni, care au părăsit înșelătoarele drumuri ale vieții și s-au pornit pe drumul drept al virtuții! Iar așa ceva înseamnă să nu ne întoarcem cugetul spre nimic din cele de aici, ci să tindem cu mare strădanie spre ceea ce ni s-a făgăduit prin credință, întru nădejde.

Dar să ne întoarcem din nou la cuvintele: "Vreme este să te naști și vreme să mori" [73]. Cât m-aș bucura dacă m-aș naște la o dată pe care eu aș alege-o și dacă aș muri când mi-ar cădea bine. Dar nimeni n-ar putea spune că aceste involuntare dureri ale facerii și această moarte imprevizibilă s-ar putea dovedi acum de către Ecclesiast că sunt prilejuri de îndreptare în virtute. Doar nici femeia nu poate preciza exact când îi încep durerile facerii și nici moartea nu are loc după libera alegere a muribunzilor. Iar ceea ce nu-i săvârșit cu voia noastră, aceea nu poate fi categorisit nici ca virtute, nici ca păcat. Drept aceea trebuie să recunoaștem că nașterea are loc "la vremea ei", câtă vreme moartea se petrece și ea "la timp". Cred că nașterea are loc mai devreme fără să fie provocată prin avort atunci când - după cum zice proorocul Isaia - femeia care a luat în pântece cu frică de Dumnezeu se zvârcolește în durerile ei mântuindu-și astfel sufletul[74]. Într-un fel ajungem să devenim părinții noștri, atunci când cu bun cuget și din voia noastră liberă ne-am plăsmuit, ne-am născut și am venit pe lume (la o viață în Dumnezeu și cu Dumnezeu). Lucrul acesta îl facem ca să primim în noi pe Dumnezeu, devenind "fii ai lui Dumnezeu, fii ai puterii și fii ai Celui prea înalt" [75]. Dar, tot așa putem deveni avortoni, născuți fără vreme, sau să fim niște vânturateci, dacă nu luăm în noi "chipul lui Hristos" [76], după cum zice Apostolul. Căci, după cum este scris, omul lui Dumnezeu trebuie să fie bine pregătit pentru orice lucru bun" [77]. Iar om deplin și "bine pregătit" numai acela poate fi în care rânduiala firii s-a împlinit întru totul.

Așadar, dacă prin virtute cineva s-a făcut pe sine fiu al lui Dumnezeu, primind îndreptățire printr-o astfel de naștere fericită; unul ca acela

72. Ps. 11, 8.
73. Eccl. 3, 2.
74. Is. 26, 17.
75. Ioan 1, 12; Lc. 6, 35; Rom. 8, 16.
76. Gal. 4, 19.
77. I Tim. 3, 17.

cunoaște și sorocul acelei nașteri fericite și pe bună dreptate se va bucura că - potrivit Evangheliei - "s-a născut om în lume" [78]. În schimb, însă, cel care s-a făcut pe sine "fiu al mâniei", fiu al pierzării, odraslă a întunericului, pui de năpârcă, soi rău și toate celelalte[79], prin care e vestejită o naștere nenorocită, unul ca acela nu cunoaște soroacele care aduc pe lume vietățile. Căci vremea care zămislește viața e numai una, nu mai multe. Așadar, păcătosul care, spre pierzania lui, nu a fost învrednicit să-și cunoască sorocul zămislirii, unul ca acela și-a și sortit sufletul spre moarte. Căci dacă e limpede în ce chip ne naștem "la vreme", atunci limpede este că și moartea are loc tot "la timp", așa cum și Sfântului Pavel îi era bine venit sorocul unei morți fericite. Căci strigă în epistolele sale, parcă jurându-se și zicând: "Mor în fiecare zi. V-o spun, fraților, pe lauda pe care o am pentru voi" [80]. Și "pentru Tine suntem omorâți toată ziua" [81] și "noi, în noi înșine ne-am socotit ca osândiți la moarte" [82]. Oricum, nu-i greu de înțeles cum putea să moară Pavel în fiecare zi, el care nicicând n-a trăit în păcate, ca unul care în toată vremea își omora mădularele trupului și purta în trup omorârea lui Hristos[83], mereu răstignindu-se pentru Hristos și netrăind pentru sine, ci având în sine în toată vremea pe Hristos viu[84]. După judecata mea, așa era moartea cea prielnică, din care ne-a izvorât viața cea adevărată. "Căci - se zice în Scriptură - Eu omor și tot Eu înviez[85], ca să vă convingeți că într-adevăr e un dar al lui Dumnezeu să mori păcatului și să viezi în duh[86]. Căci cuvântul sfânt ne făgăduiește, că abia prin moarte dobândim viață.

Asemănătoare celor spuse sunt și cele ce urmează: "Vreme este să sădești și vreme să smulgi ce ai sădit" [87]. Știm cine este lucrătorul și știm și a cui arătură suntem: pe cea dintâi am învățat-o de la Hristos, pe cealaltă de la Pavel, robul lui Dumnezeu. Căci Domnul a zis: "Tatăl Meu este lucrătorul" [88], iar Apostolul a zis către noi "a lui Dumnezeu arătură suntem" [89]. De aceea marele Lucrător nu poate sădi decât o bună arătură (după cum scrie: "apoi a sădit Dumnezeu o grădină în Eden, spre Răsărit)"[90], în schimb, pe cele ce se împotrivesc binelui le stârpește: "orice

78. Ioan 16, 21.
79. Ef. 2, 3; Ioan 17, 12; I Tes. 5, 5; Matei 3, 7; Pilde 30, 11.
80. I Cor. 15, 31.
81. Rom. 8, 36.
82. II Cor. 1, 9.
83. II Cor. 4, 10.
84. Gal. 2, 19-20.
85. Deut. 32, 39.
86. I Cor. 15, 36.
87. Eccl. 3, 2.
88. Ioan 15, 1.
89. I Cor. 3, 9 (ed. 1914).
90. Fac. 2, 8.

răsad pe care nu l-a sădit Tatăl Meu cel ceresc, va fi scos din rădăcină" [91]. De aceea, răutatea fariseilor și necredința, precum și nerecunoștința arătată față de minunile săvârșite de Domnul sunt tocmai acest răsad care a fost stârpit. Căci trebuie să se împlinească făgăduința mântuirii, trebuie să se propovăduiască Evanghelia în toată lumea, trebuie să se mărturisească de toate limbile că: "Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl" [92]. Întrucât toate acestea trebuiau oricum să se întâmple, necredința care domnește peste unii din cei de azi[93], nu pornește din răsadul Tatălui, ci din al celui care a semănat neghina și care a sădit în via Domnului și mlădiță sodomită. Așadar, ceea ce am învățat din Evanghelie prin gura Domnului, același lucru ni l-a spus acum sub formă de pildă și Ecclesiastul, anume, că și "vremea" ne aduce aminte de un răsad mântuitor al credinței, dar și de neghina necredinței, care trebuie stârpită. Iar ceea ce s-a spus parțial că s-a împlinit prin mijlocirea credinței, aceea trebuie să înțelegem, că în chip logic e valabil și pentru oricare altă virtute. Căci vreme este să sădești și înfrânare, dar și să stârpești răsadul neînfrânării. Și tot așa, după ce odată fusese sădită dreptatea, trebuie stârpită din rădăcină și sămânța nedreptății, răsadul smereniei să înlăture fumul mândriei, iar vlăstarul dragostei, buruiana rea a răutății, precum se întâmplă și dimpotrivă: deodată cu înmulțirea nedreptății s-a ajuns la răcirea dragostei" [94]. Și nu vom greși dacă vom spune că tot așa se întâmplă și cu celelalte împrejurări.

De aceea și cele ce le vom spune acum se aseamănă cu cele amintite mai înainte. Căci zice: "Vreme este să rănești și vreme să tămăduiești" [95]. Acest lucru a fost tălmăcit aidoma în legătură cu proorocul căruia i s-a adresat Dumnezeu spunându-i: "Eu rănesc și Eu tămăduiesc" [96]. Căci dacă nu rănesc relele din noi înșine, atunci nu voi putea vindeca nici dispoziția iubitoare otrăvită și ea din pricina urii. Și tot așa și toate celelalte care mocnesc în noi din pricina răutății, mă gândesc îndeosebi la lupta rea a patimilor și la războiul cel crunt care se dă între oameni din pricina plăcerilor pătimașe[97] și care ne robesc legii păcatului, încât pe bună dreptate s-a spus: "vreme este să rănești". Însă rana acestora se dovedește a fi leac pentru cel sleit cu totul de pe urma păcatelor. Căci spun doctorii că dintr-un suc al stomacului, în măruntaiele noastre, se formează niște

91. Matei 15, 13.
92. Fil. 2, 11.
93. Aluzie la arieni. Pasajul acesta dovedește că scrierea de față a fost redactată înainte de Sinodul II ecumenic (381).
94. Matei 24, 12.
95. Eccl. 3, 3.
96. Deut. 32, 39.
97. Platon, *Republica* VIII, 560, ed. Noica-Cretia, p. 368; Gr. Nyss., *Despre suflet și înviere*, Migne P.G. 46, 92. *Contra fornic.*, Migne P.G. 46, 492.

limbrici și alți viermișori de acest fel, care se hrănesc din noi și chiar dacă-i omori prin vreun preparat farmaceutic, ei ajung din nou să ne îmbolnăvească organismul[98].

Asemănător bolilor trupești e și cazul bolilor sufletești, când mânia fierbe în noi, sau când amintirea unei vechi nedreptăți ne macină tăria sufletului și tulbură liniștea cugetului, sau când fiara invidiei sau orice alt fel de a ne manifesta scornește un alt rău de felul acesta. Cel care a simțit că în sufletul său fiara îi roade liniștea, acela ar face bine să ia din doftoria care înlătură patimile sufletului. Și aceasta e învățătura Evangheliei, potrivit căreia în cazul primejduirii sănătății se recomandă doftorii amare și grele, dar care aduc ușurarea.

Și iarăși "vreme este să dărâmi și vreme să zidești" [99]. Aceleași învățături se desprind și din cele spuse de Dumnezeu proorocului Ieremia, căruia i s-a dăruit de la Dumnezeu putere mai întâi să smulgă, să arunce și să piardă și să dărâme și abia după aceea să zidească și să sădească. Căci trebuie să nimicim mai întâi temeliile răutății din noi și abia după aceea să găsim vremea și locul ca să zidim templul lui Dumnezeu[100], care urmează să se zidească în inimile noastre cu ajutorul virtuții. "Iar de zidește cineva pe această temelie aur, argint sau pietre scumpe, prin care înțelegem lemne, fân, trestie" [101], prin care se exprimă semnele răutății, întrucât de nimic altceva nu sunt bune decât ca să fie mistuite de foc. Dacă, deci, clădirile au fost ridicate pe fân și pe trestie, adică pe răutate și pe mândrie și pe alte răutăți ale vieții, Cuvântul ne poruncește că mai întâi să le nimicim pe ele și abia după aceea să folosim aurul virtuții la zidirea casei noastre celei duhovnicești. Căci nu se pot folosi laolaltă argintul cu trestia și nici nu se pot amesteca împreună aurul cu lemnul ori pietrele scumpe cu fânul, iar dacă totuși ai de gând să folosești pe cele dintâi atunci în orice caz trebuie să înlături mai întâi pe celelalte. "Căci ce părtășie are lumina cu întunericul?" [102]. De aceea, trebuie nimicite mai întâi lucrările întunericului și abia după aceea se pot ridica luminoasele clădiri ale vieții.

"Vreme este să plângi și vreme este să râzi" [103]. Acest cuvânt se lămurește cu ajutorul citatului evanghelic, în care Domnul declară personal: "fericiți cei ce plâng că aceia se vor mângâia" [104]. Acum e vreme de plâns, vremea râsului rămâne în seama speranței, căci tristețea prezentă devine rana nădăjduitei bucurii. Pentru că cine nu și-ar cheltui

98. Pasaj neidentificat din opera lui Galen, medicul (GNO, V, 384).
99. Eccl. 3, 3.
100. Ier. 1, 10. Idee întâlnită și la Origen, *Omilii la proor. Ieremia*, în "P.S.B." 6, 349, la fel în Gr. Nyssa, *Despre facerea omului*, cap. 25.
101. I Cor. 3, 16.
102. II Cor. 6, 14.
103. Eccl. 3, 4.
104. Matei 5, 4.

întreagă viaţa în plânsete şi în întristare numai să poată fi încredinţat şi să cunoască ce se va alege de el, după ce ştie ce a avut şi ce a pierdut, în ce stare era firea lui la început şi cum e acum?[105]. Atunci nu exista moarte, bolile lipseau, primejdioasele cuvinte "al meu" şi "al tău" fuseseră surghiunite din viaţa primilor oameni. Aşa cum sunt comune soarele şi aerul pentru toţi şi mai întâi de toate, aşa cum ne împărtăşim toţi din harul şi din binecuvântarea lui Dumnezeu, tot aşa deopotrivă de liberă este şi împărtăşirea binelui pentru toţi, căci boala zgârceniei încă nu era cunoscută şi nici din cei care aveau ceva în minus nu ajunsese nimeni să urască pe cei care aveau mai mult (de altfel diferenţa dintre ei nu era prea mare) şi nenumărate altele, care nici prin cuvinte nu s-ar putea explica şi care în privinţa mărimii întrec cu mult pe cele pomenite. Mă gândesc la cinstea tot atât de mare ca şi a îngerilor, la încrederea în Dumnezeu, la contemplarea bunurilor celor mai presus de ceruri, la frumuseţea de nespus a firii celei fericite, care şi astăzi formează adevărata noastră cinste, arătând că în oglinda sufletului luceşte şi acum chipul cel dumnezeiesc[106]. În schimb, cele care au urmat în locul lor sunt parcă o grămadă urâtă de patimi, şi ca un roi nervos de viespi.

Şi despre care dintre nenorocirile vieţii să vorbim mai întâi? Nu-i una mai bună decât celelalte, toate ţin loc de frunte pe scara răutăţilor, toate dau deopotrivă prilej de plâns. Ce să deplângi mai mult? poate mizeria. De unde să încep tânguirea provocată de căderea firii[107]: de la scurtimea vieţii, de la durerile care încep şi se termină cu lacrimile, de la mizeriile copilăriei, ori de la neputinţele bătrâneţii, să pomenesc doar nestatornicia tinereţii, suferinţele copleşitoare ale vârstei mature, poverile căsniciei, singurătatea burlăciei, supărările familiei cu mulţi copii, dezolarea familiilor fără copii, pismuirea celor cu bogăţii multe, suferinţele îndurate de pe urma sărăciei? Nu mai vorbesc de mulţimea şi varietatea bolilor, de condamnări, de mutilări, de putrefacţii, de atrofierea simţurilor, de nimicirea provocată de diavoli şi multe altele, prin care poate trece firea omenească precum şi atâtea şi atâtea alte patimi în care pot cădea până şi oameni care se bucurau cândva de sănătatea cea mai viguroasă. Las la o parte nebuniile dragostei, duhoarea beţiilor nesăbuite la care pot duce astfel de patimi turbate, după cum nu amintesc nici de urmările neplăcute şi jenante care vin din îndoparea peste măsură cu mâncare şi cu băutură, ca să nu se pară că ocărăsc în toate chipurile viaţa, care într-un fel pătează totuşi firea noastră.

105. Gr. Nyssa, *Despre fericiri*, III, în "P.S.B." 29, 348 şi urm.
106. Imaginea oglinzii joacă la Sf. Grigorie un rol central, prin adâncirea introspecţiunii duhovniceşti. A se vedea J. Daniélou: *Platonisme et théologie mystique*, pag. 233 şi urm.
107. Idee similară în scrierea *Despre fericiri*, cap. III.

Lăsând la o parte toate acestea şi altele de felul lor, un fapt totuşi îl mărturisesc şi-l spun să fie ştiut de toţi, care au bun simţ, un fapt ca fiind cu totul vrednic de plâns: că atunci când această viaţă posomorâtă va fi trecut, rămâne pentru noi "o înfricoşată aşteptare a judecăţii şi iuţimea focului care va mistui pe cei potrivnici" [108]. Cel care se va gândi la acestea şi la altele de felul acestora oare nu va trăi tot timpul cu tristeţe în suflet? Ar fi vremea, deci, să ne aducem aminte de aceste lucruri, iar cât priveşte viaţa prezentă să punem la inimă mizeria şi neplăcerile din ea, pentru ca să nu mai greşim şi nici să ne facem c-am uitat de nişte lucruri atât de fireşti. Dacă s-ar împlini acest lucru, atunci "nădejdea cea gătită vouă, pe care aţi auzit-o mai înainte în cuvântul Evangheliei[109] vă aşteaptă şi, după cum zice Apostolul, "nădejdea nu ruşinează" [110].

Cele ce le mai adăugăm acum sunt şi ele tot un fel de repetare a ceea ce s-a spus înainte. Căci zicând, că atât lacrimile, cât şi râsul îşi au prilejul lor, Ecclesiastul ţine să mai spună: "vreme este să jeleşti şi vreme să dănţuieşti" [111], care nu e altceva decât o întărire a celor amintite mai înainte. Căci plânsul simţit şi pornit din inimă este numit în Scriptură "cântare de jale" [112]. Şi tot aşa dănţuirea este o manifestare a bucuriei, după cum am desprins acest lucru din Evanghelie, unde se spune: "V-am cântat din fluier şi n-aţi jucat; v-am cântat de jale şi nu v-aţi tânguit" [113]. Aşa ne spune şi istoria că a fost plângere mare pe care au făcut-o israeliţii din cauza morţii lui Moise[114], dar, în schimb, se spune şi că a săltat David în haine de in înaintea cortului mărturiei[115], când l-au adus de la cei de alt neam. Căci "dansa cât putea el şi cu tot poporul, cu strigăte şi cu sunete de trâmbiţă" [116] şi, prin multele figuri ale jocului, îşi arăta în faţa mulţimii marea lui bucurie.

Iar întrucât două sunt şi părţile fiinţei omeneşti, constând din suflet şi trup, e firesc lucru ca şi viaţa omului să se vadă că e lucrătoare pe amândouă tărâmurile, aşa încât se exprimă şi jalea prin mijlocirea trupului, mai ales că numeroase sunt în viaţă şi prilejurile de plâns şi tot aşa găseşte sufletul mijloacele potrivite şi pentru exprimarea bucuriei. Căci cu cât e mai înăbuşită viaţa din pricina tristeţii, cu atât sunt mai puternice prilejurile de bucurie care se adună în suflet. Aspră e înfrânarea, serioasă e smerenia, nu-i mirare că-ţi vine să plângi cât te tot păgubesc alţii, e lucru

108. Evr. 10, 27.
109. Col. 1, 5.
110. Rom. 5, 5.
111. Eccl. 3, 4.
112. Luca 7, 32.
113. Matei 11, 17.
114. Fac. 50, 10.
115. II Regi 6, 16-22.
116. II Regi 6, 14-15.

într-adevăr de jale să te vezi mereu disprețuit de cei care se văd mai în putere, dar "oricine se înalță pe sine se va smeri" [117], iar cel ce se luptă în chip vrednic cu sărăcia, acela se va încununa; cel plin de bube[118] și care duce o viață pe care toți o cred vrednică de jale, acela se va odihni în sânul lui Avraam, în care și noi să ajungem prin mila Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Căruia slava se cuvine în veci. Amin.

OMILIA A VII-A

"Vreme este să arunci pietre și vreme să le strângi" [119]. Prin cele pe care ni le-a propovăduit până acum, dregătorul puterii bisericești și-a sporit trecerea pe care o avea în fața ascultătorilor, încât acum e în stare să arunce chiar cu pietre împotriva vrăjmașilor, și să facă în acest sens pregătirile necesare în vederea acestui scop. Căci din cele spuse mai înainte am învățat să facem din măsura timpului și din orice "clipă prielnică" criteriu de bine[120] și astfel am dobândit puterea și încredințarea de a ne întări brațul sufletului și să aruncăm cu pietre nimicitoare asupra dușmanului și să le strângem iarăși, să le avem la îndemână, ca să le aruncăm împotriva oricărui dușman nimicindu-l. Cei care se uită numai la ce spune slova și rămân numai la înțelesul ei imediat poate că aplică cele spuse la legea lui Moise, care poruncea să fie ucis cu pietre cel ce era găsit că a călcat legea, după cum am învățat și noi atât despre cei care nu cinstesc ținerea sâmbetei cât și cei care furau obiecte sfinte sau care săvârșeau alte nelegiuiri și pentru care legea poruncea să se aplice pedeapsa uciderii cu pietre[121]. Eu însă, chiar dacă Ecclesiastul ar găsi recomandată strângerea pietrelor - despre care Legea n-a hotărât nimic și nici din istorie nu se cunoaște a se fi aplicat o astfel de lucrare - aș consimți cu cei care tălmăcesc aceste cuvinte cu ajutorul Legii, în sensul că, atunci ar fi timpul de a arunca cu pietre: fie când cineva calcă sâmbăta, fie când ar fura ceva din obiectele sfinte ale altarului. Acum însă, adaosul pe care-l face, că trebuie să strângi pietrele, despre care nu s-a precizat prin nici o lege, am înțeles că pentru noi are alt sens și anume să vedem ce fel de pietre sunt acelea, care după ce au fost aruncate odată, ajung din nou în proprietatea celui ce le-a aruncat.

Întrucât am aruncat pietrele în timp, și strângerea lor am înțeles că trebuie făcută iarăși în timp. Or, mie nu mi se pare că Legea-i destul de

117. Luca 14, 11.
118. Luca 16, 20-22.
119. Eccl. 3, 5.
120. Despre interpretarea duhovnicească sau anagogică vorbește Sf. Grigorie în multe locuri. A se vedea de pildă în *Tâlcuire la Cânt. Cânt.*, Cuvânt înainte, "P.S.B.", 29, 114-115.
121. Lev. 24, 10-23.

bine tălmăcită atunci când îi luăm înțelesul așa cum ne vine la mână. Căci ce lucru mare și vrednic de Dumnezeu se poate ascunde într-o tălmăcire simplistă legată numai de niște slove? Dacă cineva ar fi prins că strânge sâmbăta niște vreascuri, pentru atâta lucru ar trebui oare ucis omul, chiar dacă împotriva lui n-a fost dovedită nici o altă învinuire? În ce ar consta vina dacă cineva a adunat o mână de fân sau paie produse undeva într-un deșert și pe care acela le-ar lua ca să le ardă în foc? Căci pentru ca să se pedepsească nelegiuirea nu cel străin e osândit să fie scos din comunitate, ci vinovat de a fi ucis cu pietre e numai cel despre care s-a pronunțat întreg poporul. Or, fiindcă acest lucru s-a întâmplat într-o zi de sâmbătă, tocmai de aceea e osândit omul ca răufăcător[122]. Cine nu știe că fiecare din faptele care se întâmplă sunt judecate după firea lor proprie, fie că avem de a face cu o faptă rea, fie cu una bună, în schimb, vremea când se săvârșește acea lucrare se socotește a fi fără legătură cu ea. Căci ce legătură poate avea intervalul de timp în care se săvârșește o faptă ca aceea ce se săvârșește din voia noastră liberă? [123]. Dacă ne-ar întreba cineva ce este o zi, îi vom răspunde că soarele este oricum mai mare decât pământul, iar măsura zilei cuprinde o dimineață și o seară. O astfel de unitate de măsură ca "zi" nu se va potrivi numai la un singur interval de acest fel dintr-o săptămână, ci aceeași socoteală se va repeta atât la întâia, la a doua și până la a șaptea zi, așa încât luată ca zi aparte ziua sâmbetei nu se deosebește întru nimic de celelalte zile.

Iar dacă ar vrea cineva să examineze noțiunea păcatului noi îi vom răspunde din capul locului că pentru așa ceva nu trebuie să săvârșim nici o faptă urâtă împotriva aproapelui, cum sunt de pildă poruncile: "să nu fii desfrânat", "să nu ucizi", "să nu furi" [124] și celelalte care se cuprind într-una singură: "să iubești pe aproapele ca pe tine însuți" [125]. Împlinirea sau călcarea zilnică a acestor porunci formează pe deoparte virtutea, pe de alta păcatul și așa vor trebui socotite faptele, ca bune sau ca potrivnice acestora. Căci dacă astăzi s-a judecat ceva ca rău, fie ucidere, fie o nelegiuire sau altceva din cele oprite, atunci despre astfel de fapte nimeni nu va putea crede că ar fi fapte bune. Și dacă așa e privit răul, în orice vreme s-ar săvârși el, atunci ceea ce nu-i încărcat cu nici o vină, nu poate fi osândit, ca din pricina unei anumite vremi să poată fi socotit primejdios. Dacă, așadar, nu-i interzis și nu ești pedepsit dacă aduni vreascuri și faci foc în ajunul sâmbetei, atunci cum poate constitui o nelegiuire dacă faci același lucru în ziua următoare? Știu și eu de sâmbăta odihnei, știu de legea care prevede că nu se lucrează în ziua sâmbetei și care poruncește ca

122. Num. 15, 32.
123. Grig. Nyssa, *Cuvânt în cinstea Sf. Vasile*, Migne P.G. 46, 789.
124. Ieș. 20, 13-15.
125. Lev. 19, 18; Matei 22, 39.

omul să nu săvârşească nici o lucrare legată de condiţia fizică. Ni s-ar porunci oare chiar şi lucruri imposibile când ni se cere să nu lucrăm în acea zi, oprindu-ne de a purta grijă până şi de celelalte trebuinţe zilnice ale vieţii? Cine nu ştie că privirea e o punere în lucrare a ochilor, auzul o lucrare a firii urechilor, mirosul o lucrare a nărilor, gura ne ajută să înghiţim chiar şi aer, limba e pentru vorbit, dinţii sunt pentru mestecarea hranei, stomacul pentru mistuire, iar mâinile pentru tot ceea ce firea ne-a lăsat să mai ajutăm celorlalte trebuinţe. Cum ar fi oare cu putinţă ca legea să poruncească nelucrarea, câtă vreme firea nu admite nici o interpretare a lucrării? Cum să conving ochiul să nu privească sâmbăta câtă vreme, potrivit firii, toată activitatea lui este numai să privească? Cum să opresc sâmbăta lucrarea auzului? Cum să conving nările să-şi înceteze funcţia mirosului numai în ziua sâmbetei? Cum ar fi cu putinţă ca stomacul să nu-şi împlinească menirea pe care firea i-a rânduit-o ca pe o lege încât alimentele să rămână nemistuite în organism şi aceasta numai ca să se vadă că legea i-a rânduit ca firea să stea în repaus? Or, dacă nici celelalte mădulări are trupului nu se pot supune legii de a nu face nimic (căci din capul locului ele nu se pot opri din lucrare atâta vreme cât omul e viu), atunci nu se poate să nu călcăm legea sâmbetei, chiar dacă în ziua aceea o mână sau un picior ne-ar rămâne nemişcate în aceeaşi poziţie şi în acelaşi loc. Iar dacă legea se aplică nu numai la o parte a trupului, ci la omul întreg, atunci cu atât mai mult nu lasă să nu se aplice legea din pricina unuia din mădulare decât să dispensăm ceea ce firea a atribuit să rămână în funcţie toate celelalte simţuri. Or, legea e dată de Dumnezeu şi nimic din cele poruncite de Dumnezeu nu sunt de aşa fel încât să fie împotriva firii ori să nu promoveze virtutea. Şi dacă repausul lipsit de socoteală din capul locului nu este virtute, atunci se cuvine să cercetăm ce înţeles are porunca repausului sâmbetei.

Părerea mea este că scopul fiecărei legi lăsate de Dumnezeu este numai unul: acela de a curăţa pe cei ce primesc Legea de faptele răutăţii şi orice lege care opreşte cele interzise porunceşte a prăznui sâmbăta prin abţinerea de la fapte rele. Acestea sunt tablele Legii, aceasta-i prevederea levitică, aceasta-i hotărârea precisă cuprinsă în Deuteronom, ca să fim pe pace şi să nu săvârşim nici o faptă din cele categorisite ca rele[126]. Aşadar, dacă înţelegem legea ca pe un mijloc de a feri pe om de păcat atunci şi eu sunt de părere că înţeleptul Ecclesiast pe bună dreptate stabileşte vremea de a arunca pietre, prin care se opreşte strângerea vreascurilor păcatelor cu care se întreţine arderea focului. Iar dacă se rămâne numai la tălmăcire literală nu ştiu cum aici Legea într-un chip vrednic de Dumnezeu s-ar aplica.

126. Ieş. 31, 18; Num. 1, 47.

Drept aceea trebuie să băgăm bine de seamă, ce fel de pietre sunt cele aruncate împotriva unui astfel de om, pentru ca nu cumva din râvna deşartă a strângerii vreascurilor să ne prindă pe neaşteptate moartea. Căci în definitiv ce sunt vreascurile prin care se va mistui şi cel ce le-a adunat? În orice caz ele sunt destul de clare pentru cel care cugetă lucrurile într-un chip mai tainic. Căci dacă pe bună dreptate numeşte Apostolul lemnele şi trestia şi fânul zidire rea, pentru că astfel de zidiri se vor face scrum la vremea judecăţii, pe când pleava, ne spune glasul Evangheliei, se va nimici în foc[127] şi pomul care nu face roadă bună se va arunca şi el tot în foc[128], atunci se va vedea limpede că lemnele strânse pentru pregătirea focului sunt deşartele îndeletniciri ale vieţii acesteia şi tot acelaşi lucru trebuie înţeles şi despre cel lovit, la timpul său, cu pietre, în care dacă cineva ar vedea cugetarea care înclină spre rele, acela n-ar fi departe de adevăr. Căci trebuie să înţelegem, că aceste cugete nimicitoare ale răutăţii sunt pietrele aruncate de Ecclesiast pe bună dreptate şi pe care mereu trebuie să se întoarcă şi să le strângă: să le întoarcă spre nimicirea celui care se ridică cu duşmănie contra vieţii noastre şi să le strângă pentru ca lăuntrul sufletului nostru să fie plin de astfel de pregătiri, pentru a putea sta la îndemână, spre a fi aruncate împotriva vrăjmaşului, dacă s-ar mai gândi vreodată să se năpustească asupra noastră.

Şi de unde să strângem pietrele cu care să ucidem pe vrăjmaş? Am auzit de ceea ce spunea o proorocie: "pietre sfinte se prăvălesc pe pământul lui" [129]. Iar acestea sunt cuvintele insuflate de Dumnezeu ale Scripturii, care coboară la noi şi pe care trebuie să le adunăm în adâncul sufletului nostru pentru ca la timpul cuvenit să ne folosim de ele împotriva celor care ne necăjesc, ale căror lovituri pot şi nimici pe vrăjmaş, dar e bine ca acestea să ne fie mereu la îndemână. Căci cu piatra înfrânării se înfrâng cugetele neruşinate care prin plăceri sporesc şi mai mult proviziile vreascurilor de pus pe foc, pe care le nimiceşte printr-o lovitură a mâinii care astfel mereu îşi are la îndemână o armă sigură. Şi astfel chiar şi dreptatea devine piatră de aruncat împotriva nedreptăţii, pe care o nimiceşte şi se păstrează în inima celui care o cultivase. Şi în acelaşi fel şi toate celelalte virtuţi care ne îndreaptă spre mai bine, biruiesc relele respective rămânând nedespărţite de promovarea virtuţii. Părerea mea este că tot în acest chip trebuie să aruncăm, din când în când, cu pietre şi iarăşi să le strângem, pentru ca, oricând se cere, să ştim da lovituri bune, prin care să nimicim răutatea şi niciodată să nu ne lăsăm fără de rezervă de astfel de arme.

127. Matei 3, 12.
128. Matei 3, 10; Luca 3, 9.
129. Zah. 9, 16 (ed. 1914).

Urmărind legătura logică a propozițiilor, putem stabili atât timpul cât și nepotrivirea oricărei fraze. Iată, cum se exprimă această legătură dintre lucruri: "Vreme este să îmbrățișezi și vreme este să fugi de îmbrățișare" [130]. Înțelesul acestor cuvinte nu-l vom putea pricepe decât dacă înrudirea dintre ele o punem în legătură cu cele spuse în Sfânta Scriptură încât să devină limpede în ce măsură cuvintele respective sunt îmbrățișate și de Scriptura cea de Dumnezeu insuflată. Așa, de pildă ce ne dă marele David să înțelegem atunci când zice: "Înconjurați Sionul și-l cuprindeți pe el" [131]. Dar și Solomon însuși, când s-a referit la legătura lăuntrică între cel mânat de dragostea de înțelepciune și cele prin care se face legătura cu virtutea, a ținut să adauge despre înțelepciune: "Ea te va ridica în slăvi dacă și tu o vei îmbrățișa" [132]. Or, dacă David ne-a poruncit să "cuprindem" Sionul[133], iar Solomon a zis că dacă vom îmbrățișa înțelepciunea ea ne va ridica în slăvi, pentru că nu suntem departe de interpretarea cuvenită, vom spune că înțelegerea e corectă. Căci muntele Sion din Ierusalim este mai înalt decât cetățuia Akra. Așadar, cel care te îndeamnă să îmbrățișezi această cetate, acela îți poruncește și să te unești sufletește cu felul de a viețui mai cinstit, pentru ca astfel să ajungi chiar sus, la cetatea virtuților, care se ascunde în chip enigmatic sub numele muntelui Sion. Or, dacă vrei să petreci cu înțelepciune, ți se vestește să te lași îmbrățișat de ea. Așa că bine ar fi să îmbrățișezi Sionul și să te lași îmbrățișat de înțelepciune, de acel Sion care dezvăluie prin numele său superioritatea vieții pe care trebuie s-o duci, adică de acea înțelepciune care și prin sine însăși însemnează toată înțelepciunea.

Dacă am cunoscut, așadar, din cele spuse până aici, oportunitatea îmbrățișării, am învățat totodată și prin ce anume despărțirea e mai folositoare decât unirea. Căci scris este "vreme este să fugi de îmbrățișare"[134]. Cine-i familiarizat cu virtutea, acela se îndepărtează de orice stă în legătură cu păcatul. Căci "ce împărtășire are lumina cu întunericul? Și ce învoire este între Hristos și Veliar?[135] Cum ar fi cu putință să slujești la doi domni[136] potrivnici și să fii binevoitor pentru amândoi, când se știe că iubind pe unul provoci ura celuilalt? Când, așadar, sentimentul iubirii se leagă de ceea ce-i bine (căci așa e și nimerit; înstrăinarea a izvorât din capul locului din ceea ce îi este sieși potrivnic), dacă într-adevăr ai îndrăgit înțelepciunea, atunci cu siguranță ai urât

130. Eccl. 3, 5.
131. Ps. 47, 11.
132. Pilde 4, 8.
133. Partea inferioară a orașului Ierusalim se numea Akra, iar partea superioară Sion (Iosif Flaviu, *Bell. Iud.*, V, IV, 1).
134. Eccl. 3, 5.
135. II Cor. 6, 14-15.
136. Matei 6, 24.

contrarul ei. Dacă ochii tăi privesc cu dragoste numai spre ceea ce-i curat, aceasta înseamnă că ai urât mirosul rău al mocirlei. Dacă te-ai lipit de bine, e semn că ai fugit cu totul de legăturile cu răul. Dacă cineva ar vrea să ne dea o imagine despre ce este bogăția, folosindu-se de cuvântul "îmbrățișare", ar fi destul chiar numai acest singur cuvânt care să ne lămurească ce fel de averi să îmbrățișăm și de imaginile căror fel de bogății să ne ferim. Am auzit de o comoară căutată cu mare strădanie, ascunsă într-o țarină[137], a cărei valoare nu știu toți s-o prețuiască. Cunosc apoi și alte averi, de astă dată vrednice de dispreț, nu din cele spre care se cade să nădăjduim, ci din cele spre care ne fură doar privirile trupești, după cum ne învață și cuvântul Apostolului atunci când zice: "să nu ne oprim privirile la cele ce se văd, ci la cele ce nu se văd[138], fiindcă cele ce se văd sunt trecătoare, iar cele ce nu se văd sunt veșnice". Dacă până acum așa am înțeles lucrurile, atunci tot așa trebuie să tălmăcim și pe cele ce vor urma de acum înainte.

"Vreme este să cauți și vreme este să pierzi" [139] căci, cine a înțeles odată, din cele care au fost examinate până acum, de care anume se cade să te ferești a le îmbrățișa și de care să te apropii, unul ca acela va ști și ce se cade să cauți, dar și ce câștig ai din altele dacă le lași la o parte, dacă așa se spune: "vreme este să cauți și vreme este să pierzi". Dar ce este, în fond, ceea ce trebuie să caut încât să mă întâlnesc cu vremea cea dorită? Ceea ce se cade să căutăm ne-o spune profeția, care zice: "Căutați pe Domnul și vă întăriți" [140]. Și iarăși: "Căutați pe Domnul și dacă-L veți afla, să-L chemați"[141]. Și "Veselească-se inima celor ce caută pe Domnul" [142]. Așadar, din cele spuse am înțeles ce anume trebuie căutat și răspunsul este acesta: să caut fără oprire. Căci între căutare și aflare nu-i nici o deosebire, ci dobânda pe care o câștig din căutare este tocmai căutarea însăși. Vrei cumva să știi și folosul și în ce timp să căutăm pe Domnul? Îți spun: viața întreagă. Căci întreaga viață nu este altceva decât timp de căutare. Căci nu-i bine să căutăm pe Domnul numai la o anumită și hotărâtă vreme, ci vremea cu adevărat potrivită de a căuta pe Domnul constă în a nu ne opri din această căutare, după cum spune Psaltirea: "ochii mei pururea spre Domnul" [143]. Nu vezi cu câtă râvnă se silește ochiul să caute, încât nu își îngăduie nici un răgaz și nu face nici o întrerupere din a cugeta la Domnul? Căci prin adaosul "pururea" psalmistul a vrut să arate și mai mult că această strădanie trebuie să fie continuă și fără întrerupere.

137. Matei 13, 44.
138. II Cor. 4, 18.
139. Eccl. 3, 6 (ed. 1914).
140. Ps. 104, 4.
141. Is. 55, 6 (ed. 1914).
142. Ps. 104, 3.
143. Ps. 24, 16.

Tot așa trebuie să înțelegem și vremea pierderii, pierderea acelui lucru a cărui existență aduce omului pagubă, de pildă iubirea de argint, care e o rea bogăție, pentru care pricină trebuie s-o și nimicim. Este o agonisită rea și faptul de a nu uita nedreptatea ce ți s-a făcut, de aceea trebuie s-o uităm. Nenorocită avere este pofta neostoită după câștig. Mai ales pe aceasta trebuie s-o deplângem pentru că numai printr-o sărăcie de felul acesta vom câștiga împărăția cerurilor, căci "fericiți sunt numai cei săraci cu duhul" [144], adică cei care năzuiesc după o astfel de bogăție și care nu jinduiesc nimic din toate celelalte bunuri otrăvitoare ale diavolului. De aceea, e mai mare fericire să nu ne încărcăm cu nici o mărire pentru ca să nu ajungem posesori ai unor bunuri care pătează și nu mai puțină fericire este să ne străduim să scăpăm de ele, dăruindu-le altora, dacă ne-au năpădit astfel de averi rele. Fără îndoială că e mai bine să nu fim părtași la altfel de averi decât s-ar putea întâmpla firii omenești, în schimb dacă am vrea să ne scăpăm de ele, atunci puterea întreagă stă în mâna oamenilor. Numai despre Domnul se poate spune că n-a avut părtășie la averile vrăjmașului, ca unul care fusese părtaș la aceleași slăbiciuni ca și noi în afară de păcat[145]. De aceea s-a zis: "Vine stăpânitorul acestei lumi și el nu are nimic cu Mine" [146]. Dar să te curățești temeinic prin pocăință e un lucru care se poate întâlni și la oamenii care strălucesc prin virtute. Astfel, Pavel a nimicit avutul cel rău al necredinței prin harul proorociei care lucra în el[147], de aceea s-a umplut cu totul din comoara pe care o căuta. A nimicit și Isaia prin curățirea cu cărbunele cel dumnezeiesc toată necurăția[148] și chiar și vorbele și gândul, de aceea s-a umplut de Duh Sfânt. Și tot așa, oricare din cei care au părtășie la mai bine poate nimici și el tot ce se știe că e potrivnic lui. Așa poate înlătura înțeleptul neînfrânarea, dreptul nedreptatea, cel smerit mândria, cel cu inima bună pisma, cel iubitor dușmănia. Căci după cum orbul din Evanghelie[149] și-a aflat ceea ce n-avusese: prin înlăturarea orbirii, locul acesteia l-a luat strălucirea luminii și prin înlăturarea leprei de pe cel lepros, a revenit din nou harul sănătății; și după cum la cei înviați din morți, moartea s-a retras când a apărut viața[150], tot așa și în filosofia pe care o expunem nu se poate câștiga binele mai înalt dacă nu nimicim în noi dorul după plăceri pământești și fără valoare. Dacă stăm să le căutăm doar pe acestea, pierdem pe cele care sunt mai de preț și dimpotrivă, lepădarea de ele ne

144. Matei 5, 4.
145. Evr. 4, 15.
146. Ioan 14, 30.
147. Gal. 2, 8-9.
148. Is. 6.
149. Marcu 8, 22-26.
150. Matei 8, 1-4; Marcu 1, 40-45; Matei 9, 29-31.

va aduce aflarea bunătăților celor mai desăvârșite. Acestea le-am desprins chiar de pe buzele Domnului: "Cel ce și-a aflat sufletul său îl va pierde pe el și cela ce și-a pierdut sufletul său pentru Mine, acela îl va afla pe el" [151]. Căci tocmai faptul că îți pui sufletul doar în cele legate numai de materie, e pricina să nu-l mai găsești în bunurile adevărate și, dimpotrivă, renunțarea la acel fel de nădejdi formează temeiul adevăratelor nădejdi. "Căci ce va folosi omului dacă ar dobândi lumea toată, dar și-ar pierde sufletul?" [152] Sau, cum am zice: "vreme este să cauți și vreme să pierzi" [153]. Așadar, dacă știm să câștigăm din ceea ce căutăm și că din acestea reiese că se nimicesc cele rău dobândite și în același timp noi tocmai pe acelea le căutăm și pe acestea le părăsim, atunci să căutăm pe cele bune și să lăsăm pe cele rele.

Pe bună dreptate și în deplină consonanță cu cele cercetate până acum se înșiruie în consecință logică și cele ce urmează mai departe în scris. Căci se spune: "vreme este să păstrezi și vreme să arunci" [154]. Ce să păstrezi? Desigur ceea ce am aflat din ce am căutat. Și ce să arunci? Desigur, ceea ce s-a crezut că-i folositor a pierde. Bun gând ți-a venit să zici, atunci când te-a cuprins dorul de a vedea pe Dumnezeu, că a însetat sufletul tău de Dumnezeu[155], Cel tare și cel viu și că dorești să se sfârșească sufletul tău în lăcașurile Domnului[156]. După părerea mea, acele lăcașuri ale Domnului sunt virtuțile în care sălășluiește cugetul și tot ceea ce ascultă el. De ele să ai grijă, să le păstrezi ca să nu ți se scurgă ca printre degete bogăția bunătăților curate ale cugetului. Căci s-ar putea furișa vreun cuget vrăjmaș, care ca un fur ascuns ar putea spurca cugetele cele bune. Pe acesta trebuie să-l arunci și să-l scoți din gând. Din clipa în care îl vei fi biruit pe acesta, comoara bunătăților o vom putea păstra cu siguranță. Dacă nu va fi înlăturată primejdia, nu va mai fi nici o nădejde de averi, căci prin uneltirea furilor se va scurge în pierdere orice nădejde de câștig. De aceea ni s-a vorbit despre vreme de căutare, căci "tot cel ce caută află"[157]. Și pentru ca ceea ce s-a aflat să rămână, se cade să asigurăm comoara cu pază sigură după cum este scris: "cu toată paza păzește-ți inima ta" [158], pentru ca, după ce odată vei fi aflat, să păzești harul aflat, așa cum a făcut, de pildă, cel care ajungând la credință și-a găsit curățenia prin spălare. Căci mai mare trudă este să păzești ceea ce ai primit, decât să găsești ceea ce n-aveai. Căci după cum spuneam mai înainte, că nu trebuie

151. Matei 10, 39.
152. Matei 16, 26.
153. Eccl. 3, 6.
154. Eccl. 3, 6.
155. Ps. 62.
156. Ps. 83, 2.
157. Matei 7, 8.
158. Pilde 4, 23.

să mărginim doar la o singură dată prilejul potrivit de a găsi pe Domnul, întrucât întreaga viață e vreme neîntreruptă pentru acea aflare fericită, tot așa declarăm că și vremea păzirii trebuie să cuprindă întreaga viață, în care scop repetăm și aici același cuvânt al proorociei care zice: "Ochii mei pururea spre Domnul, că El va scoate din laț picioarele mele" [159].

Căci numai așa vom putea păstra buna noastră dobândă dacă vom pune pe Dumnezeu să fie paznicul bunătăților noastre. Așadar, dacă ochii mei vor fi pururea îndreptați spre Domnul, atunci nelucrătoare vor fi uneltirile vrăjmașului, prin care acesta urzește laturi primejdioase pentru suflet. "Să nu lași să se clatine piciorul tău" [160], nici să dormiteze cel ce te păzește. Așadar, e strânsă legătura între cele spuse acum și cele spuse mai înainte. Căci atunci ni s-a poruncit să căutăm ca să aflăm, acum ne sfătuiește să păzim ca să nu pierdem. Chipul în care trebuie să păzim bunurile constă în a ne descotorosi de cele pe care le vedem că sunt stricăcioase. Întocmai ca la asedierea unei cetăți, unde paza mai sigură constă mai întâi în a scăpa de trădători, pentru că atâta vreme cât ei se află în rândurile noastre, cei ascunși uneltesc mai ușor decât cei care luptă pe față împotriva noastră. Pentru că s-a zis: "vreme este să păstrezi și vreme este să arunci" [161].

Înlănțuirea logică ne duce de acum înainte spre o filosofie mai înaltă a sufletului. Căci ni se arată că în sinea ei lumea este o realitate neîntreruptă și armonia dintre creaturi n-are sfârșit, căci între toate făpturile există o înțelegere reciprocă[162]. Nu se vede nici o spărtură în unirea dintre lucruri, ci, în esența lor, toate par a fi conduse de aceeași putere universală. Ceea ce cu adevărat există e sau atotbunătate sau o ființă care să primească un nume mai presus decât acesta. Căci cum I s-ar putea da nume Celui Care I-a dăruit Lui nume, care este mai presus de orice nume"?[163], se întreabă și glasul Apostolului, afară doar dacă nu s-ar afla acel nume care exprimă puterea și ființa cea negrăită care, în orice caz, trebuie numită Bunătate. Așadar, ceea ce este prin sine bun sau mai mult decât bun și care există cu adevărat a dat și dă de la Sine putere făpturilor să se nască și să se mențină în ființa lor. Căci tot ce ar putea fi conceput ca existând, în afară de acea Ființă, e inexistență. Iar întrucât opus iubirii nu poate exista decât păcatul, urmează că Dumnezeu este puterea deplină și absolut bună. Cu alte cuvinte, în afară de Dumnezeu care e numai bunătate, nu există altceva decât păcatul, a cărui ființă nu se

159. Ps. 24, 16.
160. Ps. 120, 3.
161. Eccl. 3, 6.
162. Idee similară în *Cuv. cateh.*, cap. VI și în *Despre facerea omului*, cap. I, din cartea de față.
163. Fil. 2, 9.

cuprinde în ceva existent, ci în ceva inexistent. Căci ce e în afară de noțiunea de bine l-am numit răutate. De aceea socotim păcatul ca pe ceva opus binelui, după cum și ceea ce nu există e opus existenței, după cum cădem din bine prin dorința liber consimțită a voinței noastre, după cum și cei care nu sunt în lumină spun că văd întunericul. Căci, când spui că vezi întunericul nu spui altceva decât că privești ce nu există. Or, în cazul acesta natura inexistentă a răului e în fond o cădere ființială din bine, care durează atâta vreme cât noi ne aflăm în afara binelui. Dacă însă, libera mișcare ne rupe din nou din acea obișnuință, care se caracterizează prin inexistență și se unește iarăși cu ceea ce există, atunci chiar și ceea ce părea c-ar fi prins rădăcini în mine, și-a pierdut ființa și nici nu va mai renaște. Dacă eu nu-mi dau consimțământul de bună voie, răul nu poate prinde rădăcină în sufletul meu. Dacă însă mă lipesc de ce este bine[164] și mă obișnuiesc cu el, atunci într-adevăr voi rămâne în ceea ce am fost, în care voi fi neîntrerupt și în care stau și acum. Iată, acesta cred eu că e înțelesul vorbelor "vreme este să rupi și vreme este să coși" [165] pentru ca odată rupți de cel de care ne-am lipit în chip nenorocit, să ne alipim de Cel de care e bine să ne alipim. Căci așa spune psalmistul: "iar mie bine este a mă alipi de Dumnezeul meu, a pune în Domnul nădejdea mea" [166].

Și, pe lângă atâtea altele care s-ar putea spune, iată un sfat: "scoateți afară dintre voi pe cel rău" [167]. Acestea le poruncește slăvitul Apostol atunci când a cerut să scoată din adunarea obștească a Bisericii pe cel osândit din pricina acelei nelegiuite împreunări, pentru că "puțin aluat din acea răutate blestemată primejduiește întreaga frământătură[168] a rugăciunii bisericești. Iar pe cel care a căzut în păcat îl introduce iarăși prin pocăință, zicând: "să nu fie copleșit de prea multă întristare unul ca acesta" [169]. Și, iată, așa știe să îndepărteze la timp potrivit partea murdărită a cămășii Bisericii și apoi iarăși s-o coasă la loc, readucând pe om, la timpul potrivit, prin predică, la sânul Bisericii după ce s-a spălat necurăția păcatului. Și am mai putea aminti multe astfel de întâmplări atât în vremile cele trecute ale Bisericii, cât și din viața ei cea de azi, care toate se rezolvă cu tact, prin orânduielile bisericești. Căci știi cum ne-am rupt unii de rânduielile dreptei credințe, dar acum știi și cum ne-am întors intrând pentru totdeauna în țesătura Bisericii, sfâșiindu-ne prin erezie, iar prin evlavie ne-am țesut la loc, atunci când am văzut cămașa cea nesfârtecată a

164. Ps. 72, 27.
165. Eccl. 3, 7.
166. Ps. 72, 27.
167. I Cor. 5, 13.
168. I Cor. 5, 6.
169. II Cor. 2, 7.

Bisericii[170] și ne hotărâm să ne rupem cu totul de erezie[171]. Iată cum, pe temeiul celor examinate mai înainte, fie că ne-am propus să ne ridicăm prin contemplare la o cugetare mai înaltă, fie că, prin consfătuire tragem învățătura potrivită, pentru ca să ne fie la timp potrivit, folositor și necesar, atât ruperea noastră prin sfârtecarea nenorocită și alipirea de rău, pe care am făcut-o, cât și întoarcerea noastră la vreme, să însemne că ne-am cusut iarăși în chip vindecător în țesătura unitară a Bisericii.

Dar să trecem și la cele următoare căci cred că, prin ele învățătura acestei cugetări se apropie și mai mult de cele spuse. Căci ni s-a dat să înțelegem că "vreme este să taci" și, după tăcere, ni s-a îngăduit să spunem și "vreme este să grăiești" [172]. Dar când și în legătură cu ce împrejurări e mai bine să taci? Poate că ar riposta cineva, din cei care au în vedere purtarea omului, că adeseori e mai de dorit să taci, decât să vorbești, după cum grăiește Pavel, c-ar fi potrivit să taci ori să vorbești, poruncind că uneori e mai bine să taci, alteori, însă, îngăduie să vorbești, atunci când a spus: "din gura voastră să nu iasă nici un cuvânt rău" [173]. Aceasta-i legea tăcerii. În schimb, dacă cineva vrea, prin bunătatea lui, să întărească credința, ca să dea har celor ce ascultă - și în cazul acesta "vreme este să grijești" - Pavel a spus: "femeile voastre să tacă în Biserică" [174]. Însă, totuși altădată, iarăși recunoaște că-i potrivit să vorbească: "iar dacă voiesc să învețe ceva", în legătură cu cele pe care nu le cunosc, "să întrebe acasă pe bărbații lor" [175]. Și iarăși altădată recomandă tăcerea: "Nu vă mințiți unul pe altul" [176], pentru ca apoi iarăși să vadă că-i potrivit să vorbești: "grăiți adevărul fiecare cu aproapele său" [177].

Multe din acestea se pot desprinde și din Scriptura mai veche: "Pus-am gurii mele pază, când a stat păcătosul înaintea mea. Mut am stat și m-am smerit și nici de bine n-am grăit". Și "mut am rămas nu am deschis gura mea" [178], când a stat păcătosul înaintea mea, s-a făcut fără glas cel care a rămas nemișcat în fața vrăjmășiei celui rău, dar când trebuie să se folosească de grai, atunci a deschis "în pilde gura sa" [179], a răspuns la învinuiri, și-a umplut gura de laudă, alteori "limba i se face condei de scris"[180]. Dar câtă vreme se găsesc în Scriptură nenumărate astfel de pilde,

170. Rezolvarea prin "iconomie" (cu tact) a faptelor vizate aici ne poate duce cu gândul la reprimirea arienilor în comunitatea Bisericii. Bogate referințe în lexiconul patristic grec al lui Lampe, s.v.
171. Iuda 23. Aluzie directă la frământările și dezbinările create de eretici în Biserică.
172. Eccl. 3, 7.
173. Efes. 4, 29.
174. I Cor. 14, 34.
175. I Cor. 14, 35.
176. Col. 3, 9.
177. Efes. 4, 25.
178. Ps. 38, 2-3; 12.
179. Ps. 77, 2.
180. Ps. 44, 2.

ce folos este să le îngrămădim aici cu de-amănuntul? Totuși din câte mi-a venit pe buze mai întâi în legătură cu recomandarea: cum ar fi mai potrivit să tăcem ori să vorbim, adică să rupem ori să coasem, vreau să revin, adăugând doar câteva cuvinte. Căci după cum am spus-o mai înainte, atunci când omul s-a lipit de vrăjmașul lui, și-a frânt dintr-odată și liniștea sufletului. De aceea mi se pare, că pe locul prim în astfel de necazuri trebuie să păstrăm tăcerea, întrucât ceea ce e mai presus de orice cuget și de orice nume[181], e sufletul frânt de acum de cel rău, care caută mereu și dorește fierbinte ceva care nu se poate exprima prin nici un grai. Cine se grăbește din pismă să treacă cu vederea însemnătatea acestui cuvânt, acela nu-și dă seama că greșește prostește față de Dumnezeu. Pentru că ceea ce s-a crezut că e mai presus decât toate, aceea desigur e mai presus și decât un astfel de cuvânt[182]. Căci cine caută să înțeleagă prin cuvinte ceea ce nu poate fi cuprins între nici un fel de granițe, acela fără îndoială nu recunoaște că deasupra tuturor se află ceva ce e potrivnic chiar acestei învățături, ceva despre care crede că e atât de mare și de mult pe cât o poate omul cuprinde, neștiind că în credința că Dumnezeu este mai presus de cunoaștere, se păstrează însăși concepția cinstită despre Dumnezeu. Pentru ce? Pentru că tot ce există în lumea creaturilor stă în legătură cu ceva ce ne este înrudit de la natură și nimic din cele câte există nu s-au creat într-un alt mod decât cel firesc, în care se și păstrează până azi: focul nu-l găsim în apă, nici apa în foc, nici uscatul nu se poate menține în adâncul mării, nici apa și nici aerul nu se confundă cu pământul și nici pământul cu aerul, ci fiecare din ele se păstrează între granițele proprii firii lor atâta vreme cât se află între aceste granițe. Dacă ar fi în afara acestor granițe atunci ar fi și în afara firii lor.

Și puterea simțurilor e lucrătoare atâta vreme cât ea rămâne în cadrul firii și nu se poate transmite la vreo altă făptură înrudită. Astfel, nici ochiul nu face serviciu de auzire, nici urechea nu gustă, nici pipăitul nu vorbește și nici limba nu face serviciul de vedere sau de auzire, ci fiecare din facultățile acestor simțuri își au marginile lor după lucrările proprii firii fiecărui simț. De aceea prin puterea de cunoaștere rațională nici una din creaturi nu se poate amesteca cu alte creaturi, ci fiecare rămâne în sinea ei mereu neschimbată și pe sine se are în vedere oricum am privi-o. Și chiar dacă s-ar crede că funcția vreunui simț trece dincolo de sine însuși, adevărul e că nu-i cu putință ca firea să fie văzută în alt chip decât în locul ei și în cadrul ei, cum e cazul cu noțiunea despre distanță, atunci când contemplăm cele existente și pe care le vedem ca și cum ar fi forțate să treacă mai repede, dar care nu-și schimbă mersul. Căci în orice

181. Fil. 2, 9.
182. Platon, *Rep.*, 509 b.

descoperire a cugetării noastre despre lume, desigur că apare și noțiunea de spațiu, întrucât așa ne spune mintea că trebuie văzută ea. Propriu-zis ideea de spațiu sau de interval nu apare decât deodată cu creația. În schimb, acel Bine pe care am învățat că trebuie să-L căutăm și să-L păstrăm, ba am fost sfătuiți chiar să ne alipim de El, fiind deasupra creaturii, e în același timp și mai presus de puterea noastră de înțelegere. Căci cum ar fi în stare mintea noastră orientată spațial să pătrundă natura cea nemărginită a Dumnezeirii?[183]. Și astfel cugetarea omului, care vrea să înțeleagă până și natura cea nemărginită și care pătrunde tot ce se poate cunoaște, făcând o privire analitică de la cei de azi până la cei de altădată, s-a dovedit totuși că nu poate face abstracție de timp și să treacă dincolo de el.

În felul acesta toate cele pe care am crezut că le cunoaștem s-au scurs pe lângă noi ca și însăși noțiunea de "veac", fără să le găsim vreo noimă prin care să explice concepția despre veșnicie[184], ca și cum toate ar fi în afară de starea lor firească și ar trece chiar și dincolo de cele veșnice, parcă am fi în fața unei stânci ieșită afară din mare de o lungime nesfârșită (să ne închipuim o stâncă oarecare, de jos părând a sta în picioare, iar în capătul de sus dându-ți impresia c-ar avea o frunte teșită și aplecată ca o sprânceană deasupra apei). Așadar, cam ceea ce se poate întâmpla celui care atinge cu vârful piciorului colțul ieșit al stâncii aplecate spre valuri, dar nu ajunge pe ce să-și poată așeza piciorul și nici de ce să se prindă cu mâinile, același lucru îl poate păți sufletul celui care, căutând să străbată prin spațiile de timp dintre veacuri, vrea să ajungă la Ființa de dincolo de veacuri, cale care nu poate fi măsurată prin intervale de timp și care nu se poate sesiza nici în spațiu, nici în timp, nici prin măsură, nici prin altceva de acest fel, ceea ce înseamnă că Ființa de dincolo de spațiu și de timp nu poate fi cuprinsă de cugetarea noastră care nereușind să sesizeze nici o cale de cunoaștere, amețește, se încurcă și se tulbură, negăsind în acest scop alt mijloc decât să se întoarcă la ceea ce este apropiat firii ei, socotindu-se mulțumită doar cu constatarea că Cel ce este mai presus decât firea noastră e cu totul altceva decât lucrurile care pot fi cunoscute.

De aceea când e vorba de cele mai presus de cuget, cugetul devine "vreme de tăcut" [185] și în adâncul conștiinței, această firească neputință de a explica firea cea negrăită a Dumnezeirii se schimbă în admirație la cel

183. Despre ideea de spațiu, respectiv de interval, raportată la lumea fizică și pe care o depășește "măreția lui Hristos, care e mai presus decât tot ce poate fi sesizat prin simțuri", vorbea deja Clement Alexandrinul, *Stromata* V, XI, 71. Sf. Grigorie "analizează" și el această problemă în Omilia I din această scriere.

184. Despre noțiunea de "distanță" în timp și în spațiu și despre noțiunea înrudită "veac" amintește Sf. Grigorie de Nyssa și în tratatul *Contra lui Eunomiu*, I, 135, II, 217, apoi în *Despre fericiri*, VI (cf. GNO, V, p. 413).

185. Eccl. 3, 7.

care știe că marii prooroci erau cei care vorbeau, iar nu Dumnezeu, atunci când spuneau: "cine va grăi puterile Domnului?" [186] și "spune-mi toate minunile Tale" [187] și "neam și neam vom lăuda lucrurile Tale" [188]. Ei spun toate acestea, discută despre ele și le încredințează graiului pentru ca să se facă cunoscute creaturile lumii, dar, când e vorba despre Cel care-i mai presus de orice putere de înțelegere a omului, spun dimpotrivă, că în loc de grai e mai potrivită tăcerea, atunci când declară: "măreției slavei și sfințeniei Tale nu este sfârșit" [189].

O! Ce minune! Cât de mult s-a temut cugetul să se apropie să vadă mărirea firii dumnezeiești, încât n-a putut pricepe nici măcar minunea celor contemplate în afara ființei Lui! Căci n-a zis că El nu există dincolo de ființa lui Dumnezeu întrucât a socotit că așa ceva ar fi o îndrăzneală prea mare sau să fi spus că ființa Lui s-ar putea cuprinde într-o definiție oarecare, ci s-a mulțumit să admire doar slava și mărirea de care s-a putut convinge. Și tot astfel nici despre mărirea Lui n-a putut spune în ce constă, ci a rămas fără de glas minunându-se de mărirea sfințeniei Lui. Iată, așadar, cât de departe a fost el de acea căutare curioasă și ambițioasă prin care voia să declare ce este în fond Ființa cea nesfârșită, pe care nici cea din urmă dintre făpturi nu s-a săturat să o admire! Propriu-zis el n-a preamărit nici sfințenia și nici mărirea sfințeniei Lui (Dumnezeu, n.n.), ci întrucât își propusese doar să preamărească mărirea slavei Lui, și-a dat seama că pentru aceasta puterile sale sunt prea slabe, neputând pricepe cu mintea lui cât de nesfârșite sunt granițele și dimensiunile a ceea ce preamărește, după cum spune psalmistul: "Măririi slavei și sfințeniei Lui nu este margine".

Drept aceea când se vorbește despre Dumnezeu și se întreabă în ce constă ființa Lui, atunci "vremea este să taci", în schimb când e vorba de oarecare lucrare sfântă, a cărei cunoaștere se coboară chiar și la noi, atunci e "vreme să vorbești" și să te folosești de grai, despre puterile ei, să vestești minunile ei, să istorisești faptele ei. Dar în cele ce întrec puterile omenești să nu se îngăduie făpturii să-și depășească granițele proprii, ci trebuie să se mulțumească cu cât cunoaște. Căci, după părerea mea, dacă făptura nu cunoaște încă acea Ființă, și nu a înțeles încă nici ce esență are sufletul, care e natura corpului, de unde sunt cele pe care le vedem în lume, în ce chip se formează neamurile unul din altul, cum ajunge neexistentul să primească viață și în ce chip ceea ce există să piară în neființă precum și cum se păstrează în lume buna ordine a lucrurilor. Așadar, dacă făptura nu se cunoaște pe sine, cum va istorisi cele ce trec

186. Ps. 105, 2.
187. Ps. 9, 1; 117, 17.
188. Ps. 144, 4.
189. Ps. 144, 3; 144, 5.

dincolo de ea? În cazul de față se potrivește să spunem: "vreme este să taci"[190], căci în astfel de cazuri e mai bună tăcerea. Dacă vrem să spunem "vreme este să grăiești", atunci să intre în lucrare faptele prin care înaintăm în bine prin Hristos Iisus, Domnul nostru, căruia mărirea și puterea fie în veci. Amin.

OMILIA A VIII-A[191]

"Vreme este să iubești și vreme să urăști" [192].

Dar, oare, cine va avea auzul atât de curățat, încât să primească cu deplină curăție acest cuvânt despre iubire și să nu aducă cu sine nimic rușinos în iubire? Poate că și urechile noastre au nevoie de degetele lui Iisus pentru ca prin pipăirea dumnezeiască a Cuvântului[193] să ni se spele auzul de orice necurăție cu care fusese astupat, eliberând astfel puterea de auzire corectă a sufletului nostru, să priceapă și ce este în fond o dragoste curată, dar și să înțeleagă în sufletul său ce anume înseamnă "vreme este să iubești și vreme să urăști". Și nu cred că această "vreme" ne vorbește despre altceva decât despre ceea ce este în folosul nostru. Căci, după părerea mea, ceea ce e de trebuință pentru amândouă părțile este prilejul de a ne face folositori unul altuia, întrucât dacă nu vrem să respectăm folosul altuia, atunci nici pentru noi nu va exista prilejul de a se săvârși ceva asemănător.

Dar cred că mai întâi trebuie să precizăm bine înțelesul acestor două cuvinte, adică "a iubi" și "a urî" [194], pentru că numai în chipul acesta putem să judecăm drept și folosirea lor prielnică. Dragostea este o pornire interioară caracterizată prin plăcere și atracție, pe când ura este o înstrăinare de ceva care nu place sufletului și de aceea îl îndepărtează de ceva care-l supără. Față de amândouă aceste dispoziții sufletești ne putem comporta fie cu folos, fie dimpotrivă și de obicei de aici își iau începutul atât viața virtuoasă, cât și cea păcătoasă. Spre cine sau spre ce vom fi înclinați într-acolo vom năzui, spre cine sau spre ce suntem porniți cu ură, de acea țintă ne înstrăinăm. Căci ori spre bine, ori spre rău ne-ar fi înclinarea, sufletul nostru se leagă de ceea ce iubește. Dar orice ar fi și oricui s-ar fi adresat între timp ura, urmează depărtarea, fie de ceva bun, fie de ceva rău. Drept aceea, trebuie să băgăm de seamă ce anume este în

190. Eccl. 3, 7.
191. După cum a dovedit P. Alexander (GNO, V, p. 230, 232, 244), citatele biblice folosite de copiștii codicilor GOP (sec. XII-XIV) confirmă existența unui arhetip pierdut azi.
192. Eccl. 3, 8.
193. Marcu 7, 33.
194. Eccl. 3, 8.

sine vrednic de iubit și dimpotrivă, ce e vrednic de a fi urgisit[195], pentru ca la timp arătând o dispoziție corespunzătoare a sufletului să ne înstrăinăm de cele rele, urgisindu-le, și să ne lipim de cele bune. Fie ca mai înainte de de toate, acest lucru să-l învețe oamenii, ajungând să deosebească ce e bine și ce nu este bine. Căci patimile sufletului n-ar găsi drum liber în viața noastră dacă noi am fi cunoscut binele încă de la început. Acum însă, după ce am făcut mai întâi din simțurile noastre cele lipsite de rațiune judecători ai binelui și ai răului, ne hrănim doar cu judecăți despre lumea creată, care judecăți s-au adâncit atât de mult în noi încă de la început, încât acum numai cu foarte mare greutate ne putem rupe de cei care cred că binele stă în simțuri, hrănindu-ne de atunci cu această statornică și sigură obișnuință cu care am fost crescuți.

Oamenilor le pare frumos ceea ce pare plăcut la prima vedere, fie că această priveliște care delectează face parte din materia neînsuflețită, fie din lumea viețuitoarelor. Auzului nostru îi plac melodiile. La fel simțim plăcere când gustăm un lichid plăcut ori când mirosim niște aburi plăcuți. Iar dintre toate simțurile cel mai nesănătos și mai primejdios este pipăitul, prin care plăcerea nestăpânită trece pe locul prim când e vorba de frumusețea firii. Întrucât, așadar, simțurile se trezesc în noi deodată cu nașterea și întrucât cresc și ele deodată cu noi, în puterea simțurilor crește mult totodată și năzuința intimă spre o viață dezordonată. De altfel, lucruri de felul acestora se observă la toate viețuitoarele necugetătoare. Într-un fel mintea e împiedicată în lucrarea ei de copilăria încă nedomesticită, dar oarecum e îngrădită prin dominarea unor simțuri și mai lipsite de rațiune. De aceea, orientarea rătăcită și greșită a simțământului iubirii devine principiu și sprijin pentru o viață păcătoasă.

Întrucât ființa omenească e alcătuită din două părți: una cugetătoare și cealaltă supusă simțurilor, în chip corespunzător, pentru fiecare parte și viața din noi să fie dublă începând încă de la naștere și anume: o viață trupească, legată de simțuri și una cugetătoare, care e netrupească. În această situație binele și contrarul lui nu sunt la fel înțelese în cele două sectoare, ci ceea ce izvorăște din cugetare e cu bună socoteală, pe când ceea ce pleacă din simțuri și din dorința trupului e așa cum o cere porunca simțurilor. Iar, întrucât aceste simțuri sunt treze în noi încă de la prim început, pe câtă vreme cugetarea se maturizează abia prin înaintarea în vârstă, pentru ca abia treptat să-și poată arăta rostul ei, de aceea simțurile caută să-și întindă stăpânirea asupra întregii cugetări, care cu timpul se supune, până ce ajunge, prin abuz, s-o aducă cu totul sub ascultarea lui, așa încât bine sau rău urmează să fie numai ceea ce vor aproba ori vor respinge simțurile. Din această pricină e greu și anevoios

195. Eccl. 3, 8.

lucru să se pună în lumină ceea ce e cu adevărat bine, câtă vreme se folosesc numai mărturii aduse de simțuri și câtă vreme se judecă binele după măsura în care el provoacă bucurie sau plăcere. Căci după cum nu putem privi frumusețea cerului înstelat atâta vreme cât norii au coborât până deasupra capului nostru, tot așa e cu neputință ca ochiul sufletului să poată vedea în ce constă virtutea dacă plăcerile au pus un fel de albeață pe ochii noștri. Întrucât simțurile nu caută altceva decât plăcerea, iar judecata minții e împiedicată de plăcere ca să poată vedea virtutea, înseamnă că plăcerea e începutul păcatului pentru că ea a aprobat cu votul ei o judecată sucită despre bine, câtă vreme, cugetarea e supusă robiei plăcerilor, încât dacă ochiul spune că ceea ce vede el e bine, e cinstit și în culori trandafirii, tot spre aceasta va înclina și cugetarea. Și tot astfel și pe alte tărâmuri, ca bine e socotit numai ceea ce încântă simțurile...

Dacă însă ar fi fost cu putință cumva, ca încă de la început să se fi născut în noi judecata despre bine, așa cum mintea noastră mărturisește ea însăși despre bine, atunci nu ne-am fi făcut robi simțurilor asemenea viețuitoarelor celor lipsite de cugetare. Ca să se curme orice socoteală sucită din viața noastră și pentru ca să poată omul cunoaște fără greșeală ce anume trebuie îndrăgit și ce trebuie urgisit, iată ce cuvinte ne mai spune Ecclesiastul în cartea sa: "vreme este să iubești și vreme să urăști" [196], prin care deosebește firea lucrurilor, arătându-ne ce anume se cade să iubim cu folos și ce să nu iubim, ci să urgisim. Căci tineretul cel înfierbântat de pasiunile vârstei spune că la vremea lui trebuie să iubească cele ce sunt dragi vârstei lui tinere. În schimb, Ecclesiastul strigă dimpotrivă acestui tineret, hotărând că altceva e prielnic pentru o prietenie curată. Căci adevărata prietenie nu constă în legături sufletești, necinstite și rușinoase. Pentru că așa cum într-un trup deplin sănătos se poate întâmpla la un moment dat să-l surprindă setea, dar nimeni n-ar putea spune că setea ar fi fost provocată tocmai atunci de mușcătura unui anumit fel de viperă, căci o astfel de poftă firească nu poate proveni dintr-o astfel de mușcătură, ci ea, setea, este o anumită cerință firească a trupului, tot așa și iubirea rușinoasă a tineretului nu e iubire adevărată, ci e o boală provocată de un fel de înțepătură sau neastâmpăr tineresc, nu prea deosebit de mușcătura viperei. Pentru că nu orice prietenie și nu orice iubire e binevenită, ci numai aceea care se naște și izvorăște de la sine, de dragul ei. Și s-ar putea să nu ajungi la o alegere bună în această privință, dacă nu examinezi cazul pe toate fețele: dintre atitudinile celor pe care lumea îi socoate oameni buni, unele sunt cu adevărat așa cum le este numele, pe când altele au nume fals. Unele din acestea nu se dovedesc folositoare curând, chiar dacă altora li s-ar părea, altele nu sunt

196. Eccl. 3, 8.

deloc folositoare, în schimb toate și pentru toți sunt bune, oriunde ar fi ele, cele care cu adevărat sunt bune și care nu vor să aibă în nici un fel amestec cu cele rele. Din această categorie face parte, pentru cine examinează temeinic lucrurile, singură ființa cea dumnezeiască și veșnică a lui Dumnezeu.

În schimb, toate celelalte, care potrivit simțurilor par bune și frumoase, se văd frumoase numai din greșeală, iar prin firea lor nici n-au fost și nici nu sunt, întrucât însăși ființa lor e trecătoare, fiind socotite bune și adevărate doar din greșeală și printr-un calcul ușuratic abia pentru cei neștiutori. Legându-se doar de lucruri netrecătoare, acești oameni nu mai caută nicicând plăceri veșnice, de aceea ca și cum ar observa la pândă într-o oglindă înaltă Ecclesiastul se adresează cu glas tare zicând: "vreme este să iubești și vreme să urăști" [197]. Căci altele sunt cele cu adevărat bune, care și sunt în realitate bune și care îi fac buni pe cei ce au o astfel de părtășie. Căci cum e natura la care participi, în aceea te transformi și tu, pentru ca bine mirositoare să devină și gura celui ce a gustat din acele arome și, dimpotrivă, rău mirositoare gura celui ce a mușcat din usturoi sau din altceva rău mirositor. Și rău mirositoare este orice necurăție a păcatului, pe când virtutea e "buna mireasmă a lui Hristos" [198], iar raporturile bazate pe prietenie și pe iubire duc la apropierea sufletească de cel iubit. Ce vom alege prin iubire, aceea vom fi: fie mireasma lui Hristos, fie gust rău mirositor. Căci cine a îndrăgit binele acela se va și face bun, din bunătatea proprie schimbându-l și pe cel care a primit-o. De aceea, Cel existent din veșnicie ni S-a și oferit pe Sine Însuși spre mâncare, pentru ca luându-L în noi înșine să ne facem și noi ceea ce este El. Căci a zis: "Trupul Meu este adevărată mâncare și sângele Meu, adevărată băutură"[199]. Cine iubește, așadar, acest trup acela va fi un adevărat iubitor de trup, iar cine dorește acest sânge acela va curăți sângele său cel trupesc. Căci trupul Cuvântului și sângele care curge din vinele acestui trup n-au numai un farmec oarecare, ci sunt plăcute pentru cei ce gustă din El și dorit pentru cei care Îl doresc și îndrăgite de cei ce-L iubesc.

Dacă însă cineva schimbă înțelesul iubirii, îndreptând-o spre tărâmuri inexistente, cum sunt în firea lor acestea, trebuie ca și el să se schimbe în ceea ce a vrut. De aceea, întrucât din câte sunt pe lume unele au existență reală, pe când altele doar una deșartă sau goală, e bine să cunoaștem ce este această deșertăciune, pentru ca prin comparație să înțelegem într-adevăr natura celor existente cu adevărat. Căci așa fac toți sfinții atunci când aduc din nou la calea cea bună pe toți cei care au pășit

197. Eccl. 3, 8.
198. II Cor. 2, 15.
199. Ioan 6, 55.

pe o cale greşită, strigând de departe: "abate-te de pe drumul pe care ai pornit, căci pe el se află numai furi, tâlhari şi unelţiri de ucigaşi, pentru ca, ştiind ce primejdie îl paşte, să se ferească de drumul ce rău"[200]. Întoarcerea de pe drumul greşit înseamnă totodată păşirea pe calea mântuirii. De aceea şi marele Ecclesiast trâmbiţează, de sus, cu putere adresându-se neamului omenesc rătăcind "prin locuri neumblate" [201], iar nu pe drumul bun, după cum zice proorocul: De ce vă rătăciţi în viaţă, oamenilor? De ce iubiţi cele deşarte şi de ce îndrăgiţi lucruri care nu există? De ce v-aţi apropiat cu sufletul de cele care există numai în închipuire? Alta este calea cea neabătută şi care duce la mântuire, pe aceasta s-o iubiţi, pe ea să umblaţi cu dragoste, numele ei este Adevărul şi Viaţa şi Lumina[202] şi nepătimirea şi toate celelalte.

În schimb, calea pe care o bătătoriţi acum e vrednică de a fi urgisită şi de a o părăsi. Ea este lipsită de lumină, e toată numai întuneric şi duce numai la povârnişuri şi la prăpăstii, prin locuri sălbatice şi printre cuiburi de tâlhari. Cel care a spus "vreme este să iubeşti" [203], acela ne-a arătat şi ce anume trebuie iubit şi îndrăgit, e acelaşi care a recomandat că este şi vreme de a urî cele de care şi trebuie să ne ferim. Aşadar, după ce am învăţat că însăşi firea ne spune că trebuie să îndrăgim pe cineva, proorocul David lămurindu-ne că aceasta se cade s-o facem prin iubire, întorşi cu totul de la ceea ce am putea judeca că nu e bine, dar arătându-ne totuşi cu dragoste faţă de cei pe care el îi opreşte, marele David zice: "fii ai oamenilor, până când sunteţi grei la inimă? Pentru ce iubiţi deşertăciunea şi căutaţi minciuna?" [204] Există numai o singură fiinţă pe care trebuie s-o iubim în chip firesc, despre care ne vorbeşte şi Decalogul când ne porunceşte: "Să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta şi din tot sufletul tău şi din tot cugetul tău" [205]. Şi iarăşi un singur lucru se cade să urâm, anume, pe născocitorul răutăţii, vrăjmaşul vieţii noastre, despre care Legea spune: "să urăşti pe vrăjmaşul tău" [206], căci iubirea lui Dumnezeu e întărire celui ce iubeşte, pe când dorirea răului aduce pieirea celui ce caută răul. Căci aşa zice proorocia: "Iubi-Te-voi Doamne, vârtutea mea! Domnul este întărirea mea şi izbăvitorul meu" [207], pe când despre vrăjmaşul său zice: "Pe cel ce iubeşte nedreptatea îl urăşte sufletul său. Va ploua peste păcătoşi laţuri" [208]. Prilej pentru a iubi pe

200. Ps. 34, 8.
201. Ps. 106, 40.
202. Ioan 14, 6.
203. Eccl. 3, 8.
204. Ps. 4, 2.
205. Deut. 6, 5.
206. Matei 5, 43 (dar Lev. 19, 18?).
207. Ps. 17, 1.
208. Ps. 10, 4, 5-6.

Dumnezeu avem la îndemână toată viaţa, iar ca să ne înstrăinăm de vrăjmaşul Lui avem prilej în orice clipă. Cel căruia nu i-a trebuit decât un scurt răstimp din viaţa lui pentru ca să se rupă de iubirea faţă de Domnul, acela a ieşit cu desăvârşire de la faţa Celui de a Cărui iubire s-a despărţit; de aceea, cel care s-a depărtat de la faţa lui Dumnezeu, acela trebuie să fie lipsit şi de lumină şi de viaţă, şi de nestricăciune precum şi de orice alt gând ori lucrare mai înaltă, care în fond toate sunt legate de Dumnezeu. Căci cine n-are parte de acestea, acela desigur se împărtăşeşte de altele, potrivnice. Pe unul ca acesta îl aşteaptă întunericul, nimicirea, pieirea şi moartea.

După ce a deosebit pe scurt prietenia binevoitoare de ură, aşa cum le poate aduce pe amândouă vremea, cuvântul Ecclesiastului arată şi dă pe faţă firea aşa cum o crede fiecare că e natura pe care fiecare o vede la celălalt. Mai întâi zice: "Vreme este a iubi", iar tu adaugi "binele" şi iarăşi "vreme este de-a urî", la care cuvântul tău se îndreaptă spre potrivnicul lui. Dar zice: Tu, omule, gândeşte-te la ceea ce se spune: a privi la ce e bun. Căci ceea ce într-una din aceste două e simţire pervertită şi rătăcită a sufletului, aceea e rădăcină şi pricină a păcatului. Căci bine se spune: "Nimeni nu poate sluji la doi domni, căci pe unul îl va urî şi pe celălalt îl va iubi" [209]. Prin aceasta ne-a pus în faţă deosebirea: cine e, pe de o parte cel care stăpâneşte în chip nelegiuit şi de care trebuie să ne înstrăinăm prin ură şi pe de altă parte cine este cel care stăpâneşte prin bunătate şi de care trebuie să ne apropiem prin iubire. Însă dacă cineva îmbrăţişează ceea ce trebuie urgisit dar dispreţuieşte ceea ce trebuie să iubească, aceasta schimbă prin răutatea lui prilejul bun cu unul rău. Căci cine dispreţuieşte ceva nedrept, de acolo îi vine pieirea, iar cine îmbrăţişează pierzania, îşi va primi drept plată ceea ce a îmbrăţişat[210]. De aceea, cine va deosebi prin cuvinte ceea ce înţelege prin virtute şi păcat, acela va cunoaşte folosul lor aşa cum trebuie să se întâmple în amândouă cazurile. Ecclesiastul ţi-a arătat limpede, omule, atât cumpătarea cât şi plăcerile trupului, înfrânarea şi desfrâul, smerenia şi mândria, bunăvoinţa şi reavoinţa precum şi alte astfel de perechi, pentru ca din toate acestea tu să te sfătuieşti corect. "Vreme e dar să iubeşti" cumpătarea şi "să urăşti" plăcerile cărnii, ca să nu te arăţi că iubeşti mai mult plăcerile decât pe Dumnezeu precum şi toate celelalte: cearta, dorul după câştig, după măriri şi toate celelalte care privesc binele, dar care nu înţeleg cum se cuvine prietenia şi iubirea[211], aşa cum am reţinut în trecere această învăţătură că orice mişcare spre bine a

209. Matei 6, 24.
210. Pilde 13, 13.
211. I Tim. 4, 4.

sufletului pleacă de la Cel care a alcătuit firea noastră. Dar dacă se greşeşte faţă de tendinţa acestor porniri , această tendinţă poate născoci prilejuri pentru păcat: puterea voii noastre libere, oricât de bună ar fi ea, totuşi, când e îndreptată spre păcat, provoacă cel mai mare rău. Dimpotrivă, din unealtă a virtuţii, ea poate alunga tristeţile, cărora le putem da numele de ură atunci când e îndreptată împotriva unui vrăjmaş; în schimb, ea devine armă a păcatului atunci când se împotriveşte binelui. De fapt, prin cele din care este alcătuită "orice făptură a lui Dumnezeu e bună" [212] şi nu-i de aruncat, ci trebuie socotită ca o binecuvântare dumnezeiască. În schimb, când e apreciată în chip nemulţumitor, făptura e socotită pacoste, prin care se pierde familiaritatea noastră cu Dumnezeu, care e înlocuită cu o ţinută potrivnică lui Dumnezeu prin aceea că se fac din nişte simţăminte viciate adevărate zeităţi. Astfel, celor mâncăcioşi pântecele le este Dumnezeu, iar zgârciţii îşi fac idoli din lăcomia lor. Tot astfel sunt cei ce în această lume şi-au întunecat prin înşelăciune ochii sufletului şi şi-au făcut dumnezeu din deşertăciuni. Ca să spun pe scurt, oricine şi-a subjugat cugetul, făcându-l rob vreunei patimi, acela şi-a făcut dumnezei din aceste patimi. Ei n-ar fi făcut aşa dacă n-ar fi îndrăgit păcatul. Astfel, după cum vom fi înţeles care este priincioasă: iubirea sau ura, să scoatem învăţătura; pe cea dintâi s-o îndrăgim, împotriva celeilalte să luptăm.

Ni se mai spune: "Este vreme de război şi vreme de pace" [213]. Vezi dar linia de bătaie a patimilor vrăjmaşe: legea trupului luptându-se împotriva legii minţii, făcându-te rob legii păcatului?" [214] Să fii cu luare-aminte cât de temeinic e pusă la cale această luptă şi în cât de nesfârşite chipuri se dă lupta împotriva cetăţii sufletului tău. Trimite iscoade înainte, unelteşte cu trădători, pune curse de-a lungul drumurilor, caută aliaţi şi pune la cale uneltiri, angajează voluntari, pregăteşte maşini de asalt, caută aruncători de flăcări, lăncieri, pedestraşi şi luptători corp la corp, călăreţi şi tot soiul de alţi războinici împotriva ta[215]. Oricum, nu se poate să nu fi înţeles, din cele spuse, cine-i trădător, cine-i iscoadă, cine sunt uneltitorii, cine sunt trupele de asalt, lăncierii, aruncătorii de săgeţi şi cine sunt luptătorii de aproape şi cei de pe cai şi care sunt armele şi urzelile prin care se izbeşte în zidul sufletului tău. Ştiind toate acestea, trebuie să ne înarmăm şi noi, să încurajăm şi noi luptătorii care ţin cu noi şi să facem deosebire clară între cei care ne sunt supuşi pentru ca nu cumva să ţină cu trupele vrăjmaşe; să

212. Fil. 3, 19.
213. Eccl. 3, 8.
214. Rom. 7, 23.
215. Imagine privind asedierea sufletului, (Platon, *Rep.*, 559-560).

cercetăm din vreme nu cumva să se fi pus curse pe lângă drumuri, să ne asigurăm de aruncarea săgeţilor precum şi de cei care luptă corp la corp alături de noi, dacă scuturile ne protejează bine precum şi să ţinem departe de şanţurile de dinaintea cetăţii pe călăreţii duşmanilor. Poate c-ar fi bine să ne întărim şi zidurile de apărare pentru ca să nu se clătească în urma izbiturilor de asalt. În orice caz, nu-i lipsă de cuvinte pentru a explica în ce fel primejduieşte vrăjmaşul fiecăreia din cetăţile noastre pe care ni le-a sădit în suflet, fie iscodind bunurile noastre, fie căutând să facă trădători pe unii din luptătorii noştri.

Iar pentru ca lucrurile să se limpezească şi mai mult, iată care-i primul atac la care suntem supuşi, de unde îşi iau început patimile: mai întâi e vorba de iscodirea avuturilor noastre, cam aşa cum ar cădea înaintea ochilor o privelişte care poate trezi pofta. Prin aceasta vrăjmaşul se informează despre puterea noastră, dacă suntem destul de tari şi de bine pregătiţi ori suntem slabi şi uşor de cucerit. Dacă nu ţi-a frânt înfăţişarea şi nu ţi-a moleşit de tot puterea cugetării, ci ai reuşit să treci cu bine peste orice încercare care a dat peste sufletul tău dejucând planul iscoadelor ca o ceată de soldaţi cărora li se zbârlesc perii când zăresc o iscoadă[216], vreau să zic îndată ce aud de o pregătire a unei argumentări logice. Dacă însă, din pricina plăcerilor simţurile s-au moleşit, aşa cum apare şi din exterior şi năluca chipului său pătrunde prin priviri înlăuntrul cugetului, atunci intră în luptă mintea, oşteanul din lăuntru ca şi cum n-ar mai fi în ea nimic bărbătesc şi tineresc, ci numai moleşeală şi sleire iar mulţimea trădătorilor din cetatea cugetului se strâng cu toţii pe lângă iscoadă. Toţi aceştia sunt nişte trădători şi despre ei a zis Domnul: "duşmanii omului sunt casnicii lui" [217], care "ies din inimă" [218] şi pun în mişcare pe om, iar numele lor se poate cunoaşte uşor după Evanghelie. Prin urmare, de aici nu ţi-ar fi greu deloc să înţelegi cu de-amănuntul cine face toate pregătirile de luptă împotriva ta, cine sunt cei care pun în ascuns curse şi cine se aruncă pe neaşteptate în luptă împotriva celor care au pornit-o pe calea vieţii. Ca unii care sub pretext de prietenie şi de bunăvoinţă atrag pe cel pe care-l conving la prăpădul păcatului, aceştia sunt cei care pun curse pe drumuri, cei care preamăresc plăcerile, cei care atrag pe oameni la teatre, care îndrumă spre uşurătatea păcatului şi prin care ceea ce fac provoacă şi pe alţii să-i urmeze, numindu-se întreolaltă fraţi şi prieteni cu

216. Platon, *Rep.*, 560; Gr. Nyssa, *Despre fericire*, III.
217. Matei 10, 36.
218. Matei 15, 18-19.

cei pe care îi duc la pierzanie. Despre ei s-a scris: "fiecare prieten cu amăgitură va amăgi și tot prietenul cu vicleșug umblă" [219]. Iar dacă am priceput de unde vin cursele, atunci ușor vom putea ghici care-i ceata aruncătorilor de pietre, a aruncătorilor de săgeți și a lăncierilor. Și să nu uităm pe certăreți și pe mânioși, pe cei care înjură pentru că în loc de săgeți și de pietre, aceștia împroașcă vorbe nerușinate și blesteme, vorbe care ațâță mai rău decât arcul și decât praștia, lovind la țintă tocmai adâncul inimii celor care au trecut pe drum fără scut și fără grijă. În schimb, cine ar greși asemănând păcatul celor trufași și mândri cu mersul cailor celor țanțoși? Căci sunt unii cai care țin gâtul și capul întins în sus parcă ar izbi cu copitele ca și cu niște vorbe umflate de semeție pe trecătorii smeriți și bine crescuți. Despre aceștia grăiește Scriptura: "Să nu-mi vie mie piciorul mândriei" [220]. Mașinile de asalt cu care se izbesc întăriturile zidurilor le-am putea asemăna pe bună dreptate cu zgârcenia și cu lăcomia după bani. Căci nimic nu-i atât de greu și cu ce s-ar putea năvăli mai primejdios împotriva pregătirii dușmanului decât cu uneltirea zgârceniei? Căci chiar dacă celelalte virtuți sunt temeinicite în sufletul omului pe o minunată conlucrare, nu-i mai puțin adevărat că adeseori mașina uneltirilor poate trece prin ele. Chiar și prin înfrânare se poate vedea năvălind în noi zgârcenia, ba chiar și prin credință, prin înțelegerea dreaptă și râvnitoare a tainelor, prin dăruire și smerenie precum și prin altele de felul lor, acest rău mare își poate face loc între noi. Așa se face că unii înfrânați și înțelepți și cu credință arzândă, cu putere bună și cu suflet smerit nu sunt în stare să se împotrivească acestui singur flagel.

Dar dacă știm împotriva cărei cete de luptători trebuie să ne împotrivim, atunci ar fi și vremea să ne oștim. De aceea, să nu îndrăznim să dăm față cu frontul dușmanilor dacă nu ne-am îmbrăcat cu armele Apostolului, întrucât nimeni nu poate spune că nu cunoaște ce sunt aceste arme sfinte prin care devine neatins de săgețile dușmane oricine stă în fața cetelor acestora. Căci împărțind virtuțile pe categorii, Apostolul a rânduit pentru tot felul de prilejuri ca armă specială un anumit soi de virtute[221]. De credință a legat dreptatea și coordonându-le a întărit echipamentul osteanului cu scutul, asigurând prin amândouă, în chip minunat, pieptul luptătorilor. Căci cine folosește astfel de arme nu le

219. Ier. 9, 4 (ed. 1914).
220. Ps. 35, 11 (ed. 1914).
221. Efes. 6, 14-15.

poate despărți una de alta: căci nici credința nu-i destulă dacă nu o însoțesc faptele dreptății[222], dar, la rândul ei, nici dreptatea vieții nu poate asigura ea singură mântuirea, dacă-i despărțită de credință. De aceea, ca armătură deosebită a ostașului, pe lângă credință i se cere și dreptul pentru ca să pună la adăpost partea din jurul inimii. Căci, când se vorbește de piept, înțelegem inima. Capul viteazului ostean se asigură prin credință[223], ceea ce vrea să spună, că un ostaș bun se cade să aibă deasupra capului coiful nădejdii în Cel de sus. Scutul, unealta care ne apără, este credința nesmintită, prin care împunsăturile suliței nu pot trece. Prin săgeți înțelegem diferitele atacuri ale patimilor cu care ne înțeapă dușmanii. În sfârșit, arma de apărare, care întărește dreapta celor ce se oștesc cu vitejie, este Duhul Sfânt cel atât de mult temut de vrăjmași, dar salvator pentru cel care-L folosește. Iar învățătura evanghelică întreagă dă multă siguranță picioarelor încât nici o parte din trup nu rămâne goală și care să poată fi atinsă de săgeți.

Și acum, după ce am văzut odată împotriva cui trebuie să luptăm și cum să ne oștim, această carte ne învață să cunoaștem și cealaltă parte a luptei, anume cu cine să ne însoțim și cu cine să încheiem pace. Și cine este acea armată bună cu care să mă împrietenesc și să închei pace? Cine e împăratul care conduce această armată? Cred că-i ușor de ghicit, după cele ce am auzit din Scriptura cea insuflată de Dumnezeu, că e vorba de oastea armatei cerești[224] a îngerilor. "Fost-a, zice, mulțime de oaste cerească a celor care lăudau pe Domnul" [225]. Iar Daniil a văzut arătându-se "miriade de miriade și a văzut mii de mii" între cei care slujeau Lui. Și alți prooroci mărturisesc același lucru atunci când numesc pe Domnul Cel peste toate "Domnul oștirilor" și "Domnul puterilor" [226]. Și către Iisus Navi a venit "Cel tare în războaie" zicând: "Eu sunt căpetenia oștirii Domnului" [227]. Iar dacă știm cine e ajutorul cel bun în război și care este căpetenia acestor aliați, ca să facem pace cu el, atunci să alergăm la puterea lui, să ne înfrățim cu Cel ce a dobândit atâta putere. Iar despre chipul în care trebuie să ne împrietenim și să ne unim, ne învață marele sfetnic în ale prieteniei, Pavel Apostolul, atunci când zice: "Îndreptați fiind prin credință, pace să avem către Domnul" [228]. Și iarăși: "Propovăduim în numele lui Hristos, ca și cum Dumnezeu v-ar îndemna prin noi. Rugămu-vă, deci, în numele lui Hristos,

222. Iac. 2, 18.
223. I Tes. 5, 8.
224. Luca 2, 13.
225. Deut. 7, 10.
226. Ps. 23, 10; 45.
227. Iov 5, 14.
228. Rom. 5, 1.

împăcaţi-vă cu Dumnezeu!" [229] Căci până eram "fii ai mâniei" [230], făcând cele ce nu se cădea, am fost şi noi în rândul celor răzvrătiţi, dar apoi, fiind puşi de-a dreapta celui preaînalt" [231], am părăsit nelegiuirea şi plăcerile lumeşti, vieţuind în sfinţenie, în dreptate şi în evlavie, în nădejdea că, prin această pace, ne vom uni cu pacea cea adevărată, cum zice Apostolul: "El este pacea noastră" [232]. El s-a făcut început şi sfârşit, al tuturor celor zidite în timp. Căci am fost învăţaţi, că toate au fost făcute în timp, pentru ca aceasta să ne îndemne să avem pace cu Dumnezeu, pentru că înainte am fost faţă de El cu vrăjmăşie, ca faţă de vrăjmaş. Dar oricum, dacă ar spune cineva, că virtuţile sunt armata păcii cu care trebuie să ne unim prin prietenie, acela nu va fi prea departe de adevăr, pentru că orice numire şi orice cugetare virtuoasă este strâns legată de domeniul virtuţilor.

În acest caz, de ce s-o mai lungim cu astfel de vorbe, câtă vreme cele spuse au fost destule ca să descopere înţelesul care se ascundea în ele? Or, întrucât autorul a aţâţat cumva sufletul celui ce fusese învăţat în aceste înalte învăţături, iată acum îl urcă şi mai sus, spunându-i în continuare: "Care este folosul celui ce lucrează întru osteneala pe care o ia asupră-şi?" [233] Este ca şi cum i-ar spune cu alte cuvinte: ce-i rămâne omului din truda din care n-a mai rămas nimic? plugăreşte, navighează, îşi face necazuri din oboseli războinice, neguţătoreşte, umblă după moşteniri, păgubeşte, câştigă, se judecă, se luptă, pierde procese, câştigă, se crede nefericit, e pismuit ca fericit, îi place să stea acasă, rătăceşte prin străini, toate acestea, într-un fel le vedem în îndeletnicirile şi în viaţa unor oameni, în alt fel la alţi oameni. Ce mai rămâne din toate acestea celui care şi-a cheltuit astfel toată râvna vieţii sale? Oare, nu rămân toate acoperite cu uitare îndată ce a încetat din viaţă şi, oare, nu se va duce gol de toate cele în care îşi pusese toată nădejdea, fără să ducă cu sine decât singură conştiinţa faptelor sale, singura care poate că-l va întreba mai târziu pe cel ce s-a rătăcit în viaţă din pricina unor astfel de îndeletniciri: cu ce te-ai ales din toate strădaniile cu care te-ai trudit? unde sunt strălucitoarele tale lăcaşuri? unde sunt pungile de bani ascunse? unde sunt statuile de bronz şi glasurile celor cu care petreceai? Iată focul şi biciul şi judecata nemitarnică şi cântărirea necruţătoare a celor săvârşite.

229. II Cor. 5, 20.
230. Efes. 2, 3.
231. Ps. 76, 10.
232. Efes. 2, 14.
233. Eccl. 3, 9.

"Care-i folosul celui ce lucrează întru osteneala pe care o ia asupră-şi?" [234] Şi după aceea: "Am văzut zbuciumul, pe care l-a dat Dumnezeu fiilor oamenilor, ca să se zbuciume. Toate le-a făcut Dumnezeu frumoase şi la timpul lor, a pus în inima lor şi veşnicia, dar fără ca omul să poată înţelege lucrarea pe care o face Dumnezeu de la început până la sfârşit" [235]. Ce vrea să spună aceste cuvinte? "Am văzut, zice, cum s-a hărţuit fiinţa omenească din pricina vieţii luând prilejuri chiar din binefacerile dumnezeieşti. Pentru că El pe toate le-a făcut bune şi celor ce urmau să se împărtăşească de acestea le-a dat minte ca să desprindă de aici mai binele pe care, cu ajutorul judecăţii libere, fiecare om poate ajunge să simtă cu adevărat ce este bine. Întrucât însă, printr-un sfat rău cugetul a alunecat de la dreapta judecată a lucrurilor, ceea ce fusese prielnic fiecăruia, s-a schimbat în contrarul său. După cum cineva ar fi fost invitat la o masă aranjată cu toată rânduiala şi cu vase pregătite pentru servirea alimentelor şi totodată aranjată şi cu toate cele care veselesc, încât sunt găsite toate făcute cu multă meşteşugire, între altele şi cu cuţite fine cu care să-şi poată împărţi fiecare din oaspeţi bucatele aşezate, ba chiar şi furculiţe de argint speciale pentru mâncarea din scoici, care în partea de jos sunt scobite, făcute anume aşa pentru ca să se poată servi cu ele şi polenta sau mămăliga de orz[236]. După un timp, cineva din cei invitaţi la masă, schimbându-şi obiceiul de a servi cum nu se cuvenea şi, anume, servind cu sabia (în loc de furculiţă) pentru el şi pentru cel de lângă el, a ajuns să-i spargă ochiul cu o astfel de furculiţă unuia care şedea aproape. Ai zice poate, că la aranjarea mesei, cel care a dat masa, n-a fost cu grijă, însă dimpotrivă, reaua folosire a celor ce le erau puse în faţă a dus la nenorocirea de care acela, fără voia lui, s-a făcut vinovat.

Şi astfel, "Am văzut şi eu, zice Ecclesiastul, că din partea lui Dumnezeu, toate au fost făcute cât mai bune, dar, fiecare să avem grijă a ne folosi de ele aşa cum trebuie, la timpul potrivit. Căci folosirea în alt chip, decât se cădea, a adevăratului rost al lucrurilor a dus la nenorocirea amintită. Aceasta e totuna cu întrebarea: ce-i mai plăcut decât vederea ochilor? Dar când această vedere devine complice la rău, în anumite cazuri, atunci ceea ce era spre fericire, iată, devine şi prilej de nenorocire. Aceasta nu-i altceva decât că cineva a dat rea întrebuinţare unor lucruri bune, făcând dintr-un bine un rău. Şi aşa stau lucrurile cu cele pe care le avem în chip firesc de la Dumnezeu: depinde de libera voinţă a celor ce se

234. Eccl. 3, 9.
235. Eccl. 3, 10.
236. Pentru "furculiţă" opinează şi Fronton Ducaeus, editorul din 1643 al acestei scrieri! (Migne P.G. 44, 139).

folosesc de ele, ca ele să devină bune sau rele. De aceea, zice Ecclesiastul: "Toate le-a făcut Dumnezeu frumoase şi la timpul lor; El a pus în inima lor şi veşnicia" [237]. Or, acest "veac" e noţiunea prin care desemnăm distanţa de timp pentru toate făpturile create în acest răstimp. Altfel spus, acest cuvânt se referă la tot ceea ce se petrece în decursul lui. Toate câte au fost create în decursul veacului le-a dat Dumnezeu spre bine în inima omului, pentru ca din măreţia şi bunătatea lor el să poată vedea pe Făcătorul lor. Dar nefolosind cum se cuvenea binefacerile pe care le-au primit, şi-au făcut mare pagubă, pentru care Ecclesiastul a ţinut să adauge: "ca să nu poată omul să afle făptura pe care a făcut-o Dumnezeu" [238], ceea ce înseamnă, că prin aceasta s-a întărit înşelăciunea sufletului omenesc spre a nu cunoaşte binele, căci cum zice Ecclesiastul: "lucrarea pe care a făcut-o Dumnezeu" fusese săvârşită spre folosul omului, întrucât în toate câte a făcut Dumnezeu de la începutul făpturii şi până la sfârşitul lumii, nu se găseşte nimic rău. Căci nici nu stă în firea lucrurilor ca din bine să iasă ceva rău. Iar dacă Cel care a făcut totul e bun, atunci desigur că bune sunt şi cele care şi-au luat fiinţa din bine.

După aceea Ecclesiastul adaugă: "Atunci mi-am dat seama, că nu este fericire, decât să te bucuri şi să trăieşti bine în timpul vieţii tale" [239]. Prin aceste cuvinte se recapitulează cele spuse înainte. Căci săvârşirea la timp a faptelor bune constituie cel mai mare bine al vieţii omeneşti, este cu adevărat singurul bine, bucuria neîntreruptă pe care ţi-o dau faptele bune. Căci împlinirea poruncilor bucură întru nădejde pe făcătorul faptelor bune, iar după ce a primit roada faptelor bune, vesteşte celor vrednici veselie deosebită, aşa cum vorbeşte Domnul despre cei care săvârşesc binele: "Veniţi, binecuvântaţii Părintelui Meu de moşteniţi împărăţia cea pregătită vouă" [240].

Şi ceea ce este mâncarea şi băutura pentru trup, întrucât prin ele se prelungeşte viaţa, acelaşi lucru este pentru suflet căutarea binelui. Şi e un adevărat dar de la Dumnezeu să-ţi aţinteşti ochii numai spre Domnul. Şi acesta este şi înţelesul care se desprinde din cele ce urmează. Iată textul lor: "Drept aceea dacă un om mănâncă şi bea şi trăieşte lesne de pe urma muncii lui, acesta este un dar de la Dumnezeu" [241]. Căci după cum puterile trupului sunt legate de mâncare şi băutură, tot astfel şi cel care are privirea aţintită numai spre Bine (căci binele adevărat este numai Cel care singur e bun), are darul lui Dumnezeu în toată truda lui şi tocmai aceasta constituie adevăratul bine: să priveşti mereu numai spre Bine, întru Hristos Iisus, Domnul nostru, Căruia mărirea şi puterea fie în vecii vecilor. Amin.

237. Eccl. 3, 10.
238. Eccl. 3, 11 (ed. 1914).
239. Eccl. 3, 12.
240. Matei 25, 34.
241. Eccl. 3, 13.

SCRIERI DOGMATICO-POLEMICE ŞI MORALE

MARELE CUVÂNT CATEHETIC SAU DESPRE ÎNVĂŢĂMÂNTUL RELIGIOS

PRELIMINARII

Titlul acestei scrieri ne dă să înţelegem că avem de a face cu o expunere sistematică a principalelor puncte din doctrina Bisericii creştine. Şi de fapt, după lucrarea cu titlul *Despre principii* redactată de Origen în secolul III, scrierea de faţă este "cea mai importantă dintre scrierile dogmatice ale Sfântului Grigorie", afirmă unul dintre patrologii contemporani (J. Quasten). Propriu-zis, Sf. Grigorie ne-a mai lăsat o serie întreagă de scrieri dogmatice dintre care unele sunt mult mai extinse (după cum mărturiseşte însuşi autorul lor în capitolul 38 al operei de care ne ocupăm acum). Între scrierile dogmatice mai extinse, pe primul loc e tratatul *Contra lui Eunomiu*, o lucrare în patru părţi, păstrate, din păcate, într-o ordine intervertită. O altă scriere, destul de lungă, este tratatul *Despre suflet şi înviere*, pe care îl inserăm aici alături de *Marele cuvânt catehetic*, după care, cititorul va găsi şi o scriere privind învăţătura despre Sfânta Treime.

Trebuie spus că scrierile dogmatice ale Sfântului Grigorie au drept caracteristică generală în primul rând spiritul polemic, combătând învăţăturile unor eretici din epoca respectivă. De aceea e uşor de înţeles de ce autorul lor foloseşte mai mult expunerea filosofico-metafizică decât argumentarea biblică. Totuşi, Sf. Grigorie este, poate, cel mai profund gânditor creştin al timpului. Când a citit, în preajma Sinodului II ecumenic - de faţă fiind Sf. Grigorie Teologul şi Fer. Ieronim - tratatul său *Contra lui Eunomiu*, a fost un moment de mare însemnătate pentru convingerea că sfârşitul arianismului era aproape; iar dacă marele Vasile n-a mai trăit să vadă şi destrămarea apolinarismului, la combaterea căruia Sf. Grigorie de Nyssa şi-a adus o contribuţie hotărâtoare, în schimb

creştinii au răsuflat uşuraţi, spre sfârşitul secolului patru, pentru liniştea din biserici.

Revenind la Cuvântarea sau Cuvântul catehetic, trebuie să reţinem că noţiunile: "cateheză", "catehumenat", "catehism" ori "catehetică" ne duc cu gândul la memorabilele strădanii depuse de întâistătătorii Bisericii (proiestoşii ei) în explicarea sau predarea prin grai viu a învăţăturilor crezului creştin până când catehumenii sau credincioşii dovedeau că în sufletul lor "s-au făcut ecou" (κατήχειν) învăţăturilor mântuitoare ale Bisericii, încoronate până la urmă prin primirea Sfintelor Taine.

Iată, cum li se vorbea catehumenilor pe la mijlocul veacului IV: "Noi, slujitorii lui Hristos, v-am primit pe fiecare şi având oarecum slujba de portari, am lăsat uşa deschisă. Poate că ai intrat având încă sufletul pângărit de păcate şi de intenţie rea. Ai intrat, ai fost primit; numele tău s-a înscris. Vezi această cinstită aşezare a Bisericii? Observi ordinea şi disciplina de aici? Ai destulă vreme. Ai zeci de zile de pocăinţă. Ai timp îndelungat să te speli. Dacă însă stărui în intenţia ta rea, eu, care îţi vorbesc, n-am nici o vină. Tu însă nu aştepta să primeşti harul! Apa te va primi, dar Duhul nu te va primi" (*Procateheza* de Sf. Chiril de Ierusalim, Bucureşti, 1943, p. 41).

Sfântul Grigorie nu vorbea aşa simplu, totuşi vorbea profund. El făcea atenţi pe creştini, faţă de rătăcirile ereticilor, ale iudeilor, ale păgânilor. Dintre eretici, pe locul prim sunt eunomienii (adepţii arianismului "reînnoit"); apoi maniheii (închinători ai dualismului persan), marcioniţii (care preconizau un gnosticism reformist). Dintre gnosticii obişnuiţi amintim pe Vasilide şi Valentin. Probleme permanente provocau păgânii prin politeismul lor precum şi iudeii, cu încăpăţânarea lor, care, cu toate că cinsteau scrierile proorocilor Vechiului Testament, totuşi nu voiau să recunoască în persoana Domnului Hristos pe Fiul cel Unul Născut, Care, după cum se va vedea din expunerea ulterioară, este "de o fiinţă" cu Tatăl şi cu Duhul Sfânt. Căci "Cel Unul Născut" este El însuşi Dumnezeu adevărat, în acelaşi timp fiind şi "Unul din Treime", deci având-şi existenţa din veci, iar nu în chip eronat, cum susţineau aderenţii lui Sabelie (sec. III) atunci când susţineau că există o singură persoană dumnezeiască manifestată, potrivit modului său, o dată ca Tată (atunci când El crea lumea), altă dată ca Fiu (când vorbea de El ca mântuitor) şi altă dată ca Duhul Sfânt (când vorbea despre El ca sfinţitor).

În chip special, expunerile dogmatice din *Marele cuvânt catehetic*, lămuresc în mod apreciabil învăţătura creştină despre Sfânta Treime, despre creaţie, despre păcatul strămoşesc şi urmările lui, despre întruparea Cuvântului şi despre consecinţele ei, despre harul Sfintelor Taine, chiar

dacă se resimt şi influenţe platonice, respectiv origeniste, mai ales atunci când e vorba de judecata universală. E drept că domină peste tot un "nobil efort" de exprimare raţională şi intelectualistă, dar influenţa exercitată asupra teologiei răsăritene ulterioare s-a dovedit hotărâtoare.

S-a spus pe bună dreptate că Sfântul Grigorie de Nyssa, mai mult decât contemporanii săi, poseda gust pentru scrisul ştiinţific (Puech). Nu-i de mirare, deci, că în studiul său: *Teoria exegezei* (publicat în *Actele colocviului Grigorie de Nyssa*, de la Chevetogne, din 1971, p. 87-110), Monique Alexandre spunea, analizând modul de lucru din cele două tratate, *Despre facerea omului* şi *Explicarea apologetică a Hexaimeronului*, că episcopul de Nyssa a ştiut găsi şi teme sau idei mari, dar şi terminologia potrivită unei lucrări exegetice, care să se poată citi cu folos şi astăzi, după mai bine de 1500 de ani de la data la care au fost scrise. Iar dacă ţinem seama de studiul dens al lui Jean Daniélou: *Akolouthia chez Gr. de Nysse* (publicat încă în 1953, în "Revue des Sciences religieuses"), se lămureşte şi mai temeinic înlănţuirea logică a argumentării creştine de care a dat dovadă din plin acest profund teolog capadocian, în gândirea căruia rădăcinile merg dincolo de Origen şi de Filon din Alexandria, în Cuvântul sfânt al Scripturii, pe care îl găsim, acum - la finele secolului IV - mult mai clar şi mai adânc după ce citim imaginile şi metaforele Sfântului Grigorie. Data compunerii acestei scrieri pare a fi anul 385.

Mulţi teologi socotesc această scriere ca pe cea mai valoroasă dintre câte ni le-a lăsat Sfântul Grigorie. Când avem în vedere munca dascălilor creştini însărcinaţi cu instruirea catehumenilor, scrierea aceasta poate fi socotită într-adevăr o punte dogmatică între "Principiile" lui Origen şi "Dogmatica" Sfântului Ioan Damaschinul, cum afirma pr. prof. I.G. Coman, dar trebuie ţinut seamă şi de faptul că în ea se resimt şi influenţe ale filosofiei platonice, precum şi din cugetările antecesorilor săi creştini, Atanasie cel Mare şi Metodiu de Olimp. Oricum, aşa cum este, mai mult carte de cugetare filosofică decât argumentare biblică şi teologică, *Marele Cuvânt catehetic* este un puternic "stâlp" şi întărire ale adevărului creştin, din veacul al patrulea.

Pentru traducere am folosit mai întâi textul ediţiei Migne (*Patrologia Graeca*, vol. 45, pag. 9-106), după care am şi publicat câteva capitole (14-16, 21-23) în "Telegraful român" 49-52/1946.

N-am putut avea la îndemână ediţiile mai bune, ale lui Krabinger (München 1835) şi H. Polack (Leiden 1972). În schimb, am beneficiat de ediţiile scoase de Fr. Oehler (Leipzig 1858) şi L. Méridier (Paris 1908) însoţite, ambele, şi de traduceri. Am mai folosit şi alte traduceri, de pildă,

în limba germană, în colecția "Bibliothek der Kirchenväter": H. Hayd (1874) și K. Weiss (1927). În românește, lucrarea a mai fost tradusă în 1947 de preotul D. Cristescu, în colaborare cu prof. N.I. Barbu.

Urmează în continuare textul scrierii propriu-zise.

*

* *

Introducere. Cei dintâi care trebuie să cunoască adânc învățătura creștină sunt cei puși să îndrume viața și dreapta credință, pentru ca prin ele Biserica să crească, iar numărul celor intrați în rândurile ei să se înmulțească prin propovăduirea cuvântului adevăratei credințe în auzul cât mai multor credincioși.

Trebuie să spunem însă că nu există o singură metodă de a învăța pe toți cei care se apropie de învățătură, ci la învățăturile deosebitelor religii trebuie folosite și metode de învățare diferite, bineștiind că chiar dacă ținta învățământului este una, metoda de a-l propovădui nu-i pentru oricine aceeași. Cel ce urmează învățăturii iudaice se leagă de un anumit fel de idei, câtă vreme cel ce a trăit în păgânism se pasionează de cu totul altele. La fel stau lucrurile și cu cel din partida lui Eunomiu, a lui Manes, a lui Marcian, Valentin, Vasilide sau a oricăruia din șirul celor ce petrec în credințe rătăcite. Întrucât fiecare din aceștia au vederi deosebite, înseamnă că și noi va trebui să ducem lupta contra fiecăreia din aceste credințe ale lor. Aceasta pentru că totdeauna felul bolii ne arată și pe al vindecării. Doar nu putem vindeca cu același fel de leacuri credința în mai mulți zei ai păgânilor și încăpățânarea iudeilor de a crede în Dumnezeu-Fiul, cel Unul-Născut, după cum același fel de arme nu putem folosi nici pentru a răsturna, în mințile pornite pe erezie, închipuirile amăgitoare pe care le spun ei despre dogmele creștine. Pentru că dacă ajungem să-l aducem iar pe drumul adevărat, să zicem, pe un adept al lui Sabelios, nu tot aceleași arme ne vor ajuta contra lui Eunomiu, iar o luptă pornită contra maniheului nu ne poate aduce folos și contra iudeului. Trebuie, așadar, după cum am mai spus, să avem în vedere înclinările minții fiecăruia și să îndreptăm învățătura rătăcită a fiecăruia, în așa fel ca să reiasă cu ușurință adevărul din înseși punctele de acord ce se observă în decursul discuției între cele două partide.

Astfel, când intri în discuție cu un păgân, ar fi bine să începi prin a-l întreba: crezi în Dumnezeu sau mărturisești a fi de credința ateilor? Dacă răspunde că nu crede c-ar exista vreun Dumnezeu, să-l facem să recunoască, pe temeiurile înțelepciunii și măestriei cu care este orânduită lumea, că tocmai prin aceasta e dovedită existența unei puteri care se face vădită în viața acestei lumi și care depășește însăși lumea întreagă. Dacă, dimpotrivă, nu se îndoiește că există o divinitate, dar se amăgește pe sine

crezând în mai mulți dumnezei, atunci e cazul să-l întrebăm așa: este această dumnezeire, în care crede el, desăvârșită sau nu? Dacă va recunoaște - ceea ce-i foarte probabil - că desăvârșirea ține de însăși natura divinității, atunci să-i cerem să mărturisească în legătură cu Dumnezeu că în mod logic toate însușirile și manifestările Domnului trebuie să fie desăvârșite, căci doar nu vom socoti pe Dumnezeu ca pe o amestecătură de lucruri opuse unul altuia, unele desăvârșite, altele nedesăvârșite. De aceea, fie că-i vorba de puterea dumnezeiască ori de bunătatea, de înțelepciunea ori de nestricăciunea Lui, de veșnicia sau de oricare altă însușire potrivită cu El, va trebui să recunoaștem, după judecata logică a unei minți sănătoase, că desăvârșirea ține de tot ceea ce este ființă și lucrare dumnezeiască.

O dată câștigat acest punct, nu va mai fi pentru noi o greutate să-l facem ca, din împrăștierea credinței în mai mulți dumnezei, să creadă că există numai un singur Dumnezeu; cel cu care stăm de vorbă să recunoască și el că, vorbind de Dumnezeu, trebuie să ne gândim la El ca la ceva desăvârșit, dar că, în același timp, mai există încă și o mulțime de alte ființe, care ni se arată desăvârșite; atunci, neapărat, va trebui să ne demonstreze în ce constă desăvârșirea ființelor acestora, care nu se deosebesc unele de altele și care ni se arată cu aceleași feluri de însușiri: ori că mintea nu vede nimic deosebit acolo unde nu există deosebiri între lucruri, ori că nu este de fapt deosebire între ele. Or, dacă nu aflăm în astfel de cazuri nici o deosebire de mai mult sau de mai puțin (și ideea de desăvârșire exclude împuținarea), nici una de mai rău sau de mai bun (și iarăși, nu ne putem închipui o dumnezeire dacă nu depărtăm de la Ea orice noțiune de rău), în sfârșit, dacă nu aflăm nici o deosebire de vechi și nou (iar ceea ce nu-i veșnic același, e străin de dumnezeire) - urmează, așadar, că ideea de Dumnezeu poate fi numai una singură și aceeași, iar mintea sănătoasă nedescoperind nicăieri în restul lumii ceva deosebit, care să mai aibă astfel de însușiri, înseamnă că în mod cu totul necesar credința greșită în mai mulți dumnezei trebuie redusă la ideea unei singure Ființe Divine

Într-adevăr, dacă numai despre un singur Dumnezeu putem spune că-i bun și drept, înțelept și atotputernic, dacă, iarăși, numai Lui I se potrivesc nemurirea, veșnicia și orice altă însușire pe măsura sfințeniei Lui, atunci, în orice fel ar suci lucrurile cugetarea noastră, se șterge orice deosebire, deodată cu aceasta dispărând și credința în mai mulți zei, căci această identitate absolută ne silește să admitem numai un singur Dumnezeu.

CAPITOLUL I

DESPRE LOGOSUL DIVIN

Dar, întrucât învăţătura creştină recunoaşte în unitatea naturii şi existenţa unor persoane diferite, noi va trebui să nu ne lăsăm duşi spre învăţătura iudaică[1] în vreme ce combatem păgânismul. Cade-se, deci, printr-o lămurire temeinică să aducem pe drumul drept şi această învăţătură rătăcită.

Căci chiar şi cei care stau pe altă linie decât a Bisericii creştine nu-şi închipuie pe Dumnezeu fără raţiune sau fără cuvânt înţelegător, fără Logos, cum i se spune în greceşte. Or, faptul că aici şi necreştinii mărturisesc ca şi noi, ne va uşura mult limpezirea învăţăturii creştine. Căci cel ce crede, ca şi noi, că nu există Dumnezeu fără acel Logos, acela crede totodată şi în Logos, care e nelipsit din Dumnezeire. Dar în acelaşi timp noi avem şi un logos sau un cuvânt omenesc şi pentru el folosim aceeaşi vorbă[2]. Iar dacă adversarul nostru zice că îşi închipuie Cuvântul divin prin asemănare cu cuvântul omenesc, să nu ne speriem: pe această cale îl putem duce la o înţelegere mai înaltă. Întâi de toate, trebuie neapărat să credem că, întocmai ca şi la celelalte puteri ale sufletului, cuvântul e pe potriva firii. Oricine se poate convinge că în om vedem putere, viaţă, înţelepciune, dar nimănui nu-i va trece prin minte să afirme, din cauza identităţii de nume, că şi în Dumnezeu întâlnim aceeaşi viaţă, putere sau înţelepciune, ci cel mult că înţelesul acestor cuvinte se coboară pe potriva firii noastre. Întrucât firea noastră e stricăcioasă şi slăbănoagă, desigur şi viaţa omenească e efemeră, puterea fără consistenţă, cuvântul fără tărie. Dimpotrivă, când vorbim de natura Dumnezeirii, atunci şi însuşirile pe care i le atribuim vor trebui să fie pe măsura celei la care ne gândim. De aceea chiar dacă vorbim de un Cuvânt al lui Dumnezeu, nu trebuie să credem că El îşi are fiinţa doar în actul vorbirii sau al intonării, urmând ca după ce s-a sfârşit cu exprimarea unui cuvânt, ca la om, El să înceteze de a mai trăi; ci, după cum firea noastră trecătoare are un cuvânt trecător, tot aşa şi firea cea nestricăcioasă şi care în veci nu se schimbă, are un Cuvânt veşnic şi continuu statornic.

1. Sfântul Grigorie este unul din teologii care susţin în modul cel mai insistent învăţătura creştină despre Sfânta Treime. Veacul IV a fost epoca în care Biserica a fost nevoită să-şi precizeze atitudinea sa şi în această privinţă.

Sfântul Grigorie de Nyssa ne-a lăsat şi o "epistolă lungă" despre *ousia* şi *ipostase*, tradusă de noi între Epistolele Sfântului Vasile, nr. 389 (P.S.B. 12, 177-186).

A se vedea şi A. Grillmeyer: *Le Christ dans le tradition chrétienne*, Paris, 1972, p. 323 şi urm.

2. Dar cu literă mică (nota trad.).

În chip logic, după ce am ajuns să convingem pe vrăjmaş să mărturisească existenţa veşnică a Cuvântului lui Dumnezeu, va trebui să recunoaştem că această fiinţă se bucură şi de viaţă. Căci ar fi o blasfemie să atribuim Cuvântului o fiinţă neînsufleţită ca a pietrelor. Din clipa în care admitem în Cuvântul o fiinţă cugetătoare şi necorporală, din acea clipă trebuie să spunem că El şi trăieşte, căci dacă-i lipsit de viaţă, n-are nici fiinţă. Prin aceasta însă am dovedit doar cât de nedemn lucru ar fi să credem într-un Cuvânt al lui Dumnezeu care n-ar avea fiinţă. Iar deodată cu aceasta am admis implicit şi aceea că având fiinţă, Cuvântul divin are şi viaţă.

Convinşi odată de simplitatea fiinţei Cuvântului, adică după toată aparenţa nu-i format nici din amestecul a două, nici a mai multor lucruri, atunci nici despre viaţa Cuvântului să nu spunem că ea a fost împrumutată sau dată, prin participare, de altcineva - căci afirmaţia că unul se cuprinde în celălalt, e cam totuna cu a spune că-i compus - ci va trebui să zicem în chip necesar că, din clipa în care am mărturisit simplitatea Cuvântului, El îşi şi are viaţă, prin Sine, iar nu prin participare. Şi dacă Cuvântul trăieşte şi-şi are viaţă prin Sine, urmează în mod limpede că are şi darul de a acţiona liber, pentru că nici o fiinţă vie nu-i lipsită de voinţă. Că această voinţă este puternică şi neşovăitoare, iarăşi e urmarea logică a cugetării noastre despre Dumnezeu. A nu-I recunoaşte puterea, e exact totuna cu a-I afirma neputinţa. Or , tocmai gândul de neputincioşie e departe de ideea de Dumnezeu - bine ştiind că în Fiinţa divină nu se întâlnesc contraziceri. De aceea va trebui să afirmăm sus şi tare că cu puterea Cuvântului e deopotrivă de mare şi vrerea Lui. Aceasta pentru a nu lăsa se se înţeleagă că în ceea ce-i simplu ar încăpea amestecuri sau uniri de lucruri contradictorii, de pildă, în actul aceleiaşi voinţe să existe şi putere şi slăbiciune, putere într-o privinţă, slăbiciune în alta. Voinţa Cuvântului lui Dumnezeu, fiind atotputernică, nu poate în nici un fel înclina spre rău - bine ştiind că alunecarea spre rău e cu totul străină de firea divină -, ci numai ce e bun trebuie să dorească, dorind să şi poată şi nu numai să poată fără să facă, ci gândul bun să-l şi îndeplinească într-adevăr.

Bună lucrare este lumea şi toate câte vedem în ea cu înţelepciune şi cu măiestrie sunt făcute![3]. Toată lumea este însă făptura Cuvântului celui viu şi netrecător, pentru că El e Cuvântul lui Dumnezeu, care vrea pentru că are viaţă, făptuieşte pentru că vrea şi vrea numai ce-i bun şi înţelept, întrucât tot ceea ce lucrează El e desăvârşit.

Am spus adineaori că făptura lumii acesteia, ca roadă a lucrării Cuvântului, este o orânduire bună, întrucât a împlinit-o Cuvântul

3. A se vedea studiul nostru *Sfântul Grigorie de Nyssa, admirator al creaţiei*, în "Mitropolia Ardealului", 3/1989.

Domnului, care poate alege și poate realiza binele. Pe de altă parte, Cuvântul de care vorbim e deosebit de Cel al cărui Cuvânt este, de Tatăl, deși într-un fel oarecare termenul "cuvânt" e relativ, înțelegând în același timp prin cuvânt și pe Tatăl, căci n-ar exista nici un cuvânt dacă n-ar fi fost rostit de cineva. De aceea, dacă mintea ascultătorilor deosebește, în urma unui termen de relație, pe Cuvântul de Cel ce L-a trimis, să nu ne fie teamă că, în vreme ce combatem rătăcirile păgânești, am cădea în greșelile adepților iudaismului. Mai curând credem că ocolim prin aceasta extravaganța unora și a altora, și, anume, mărturisind că în același timp Cuvântul lui Dumnezeu este viu, împlinitor și creator, și că nu există propriu-zis deosebire, în ce privește firea, între Cuvânt și Cel din care se naște.

După cum, fiind vorba de oameni, spunem că din minte iese cuvântul, dar nu se confundă cu ea și nici nu e total despărțit de ea, ci întrucât purcede din ea este ceva specific dar și deosebit de ea, însă, în același timp, ca manifestare a minții, iarăși nimeni n-ar putea spune despre cuvânt că nu stă în legătură cu mintea, ci că au natură comună, dar ființă diferită, tot așa stau lucrurile și în ce privește pe Cuvântul lui Dumnezeu: având viață aparte, Cuvântul se deosebește de Cel care I-a dat-o; după natură, însă, este una cu Cel ale Cărui însușiri, ca Dumnezeu ce este, le are deopotrivă. Căci vrând să vorbim de Tatăl și să-I înșirăm însușirile specifice, ca bunătate, putere, înțelepciune, veșnicie, depărtarea de rău și de moarte, cu un cuvânt desăvârșirea deplină sau oricum ne-am exprima, în mod automat vom atribui aceleași însușiri și Fiului, care-și are existența din Tatăl.

CAPITOLUL 2

DESPRE DUHUL SFÂNT

După cum am ajuns să cunoaștem, prin ridicarea cu mintea noastră de la cele pământești la cele suprasensibile[4], pe Cuvântul cel din fire Dumnezeu, tot așa putem ajunge să ne facem o idee despre Duhul Sfânt, urmărind în propria noastră fire un fel de umbră și chip al puterii celei nevăzute.

E drept că omul când răsuflă, înghite aer, care, în virtutea unei legi firești, lasă să intre și apoi să elimine un element cu totul străin din corpul nostru. În cazul când cuvântul se exprimă asistăm, prin intonație, la producerea graiului a cărui exprimare plastică este cuvântul.

4. Urmând exemplul dascălului său (Origen), uneori chiar întrecându-l, Sfântul Grigorie a folosit din plin "ridicarea cu mintea de la cele pământești la cele suprasensibile" (ἀναγωγή), ori de câte ori căuta să tragă concluzii morale.

Tot în urma unei rânduieli dumnezeiești, credința creștină ne cere să credem că există și un Duh Sfânt sau o Suflare Divină și tot așa dacă s-a mărturisit că există și un Cuvânt al lui Dumnezeu, care nu poate fi mai mic decât cuvântul sau vorba noastră omenească (și așa ar fi dacă, față de cuvântul omenesc însoțit de suflare, însuși Cuvântul divin ar fi fost zămislit fără suflare), dar a crede în ceva străin, care după asemănare cu răsuflarea oamenilor ar veni de undeva din exterior și s-ar transforma în Duh, așa ceva ar fi o hulă adusă lui Dumnezeu. Or, când am spus că există și un Cuvânt, noi nu L-am închipuit ca pe ceva fără ființă și fără conținut, nici ca pe o cunoștință pe care am fi învățat-o cândva, după cum nici n-am crezut că iese la iveală prin mijlocirea graiului, dar că apoi încetează imediat ce s-a exprimat, ori c-ar fi supus vreunei altfel de schimbări pe care le observăm că se petrec cu exprimarea cuvântului omenesc, ci ni L-am închipuit ca pe ceva care are existență din sine, având voie liberă, activitate și atotputernicie. Tot așa, vorbind despre Duhul Sfânt și despre suflarea Lui, suflare care însoțește și face cunoscută activitatea Cuvântului, noi n-am fi înțeles aceasta ca pe o respirare - căci ar însemna să înjosim într-adevăr măreția și suflarea divinității ca fiind asemănătoare celor omenești - nu, ci ca pe o putere care-și are izvorul existenței în Sine însuși și din Sine, nedespărțit de Dumnezeu Tatăl, întru care trăiește, nici de Cuvântul Tatălui, pe care-L însoțește, care nu ajunge să-și piardă ființa când se împărtășește, ci având, ca și Cuvântul Domnului, existență aparte, voie liberă, autodeterminare, lucrare personală, veșnic alegând numai binele și având pentru oricare dorință a Sa o tărie corespunzătoare voii de a o împlini.

CAPITOLUL 3

UNITATE ȘI PERSOANE

Scrutând cu precizie adâncimile acestei taine, mintea omului poate ajunge, e drept, într-o mică măsură, să-și facă o idee tainică despre învățătura cunoașterii lui Dumnezeu, dar desigur fără a putea tălmăci în cuvinte și adâncimea inexprimabilă a tainei acesteia și fără să poată explica în ce chip un lucru se poate și număra și în același timp se sustrage numărătoarei, apare ca separat și totuși e conceput în unitate, e divizat cu privire la persoane, dar nu se poate diviza în ființă.

Într-adevăr, ceea ce deosebește pe Duhul Sfânt de Cuvânt - iar pe amândoi de Cel care e Părintele amândurora, de Tatăl -, este noțiunea de persoană. Dacă ideea de persoană îi deosebește, cea de unitate a firii nu mai permite separarea lor și anume în așa fel că nici puterea de conducere unitară a lumii nu se împarte prin această divizare în mai multe zeități,

dar, pe de altă parte, credința noastră nu se confundă nici cu cea iudaică, ci adevărul stă la mijloc între aceste două concepții, curățind pe fiecare din ele de afirmațiile greșite și din amândouă primind ceea ce-i folositor. Iudeului i se purifică învățătura prin primirea Cuvântului și prin credință în Duhul Sfânt, păgânilor li se înlătură credința rătăcită în mai mulți dumnezei prin dogma unității firii, care anulează închipuirile pluralității.

Să păstrăm, deci, din concepția iudaică unitatea firii, iar din cea păgână reținând numai deosebirile care disting persoanele, corectând astfel reciproc părțile singuratice din concepțiile nepotrivite ale fiecărora despre Dumnezeu. Numărul Treimii e, așa-zicând, leacul pentru cei ce păcătuiesc contra unității, iar învățătura despre un singur Dumnezeu e leac împotriva adepților pluralității (politeismului, n.n.).

CAPITOLUL 4

SCRIPTURA DESPRE SFÂNTA TREIME

Dacă iudeul ar îndrăzni să combată acest adevăr, nu ne va fi greu să-i răspundem, că învățăturile cu care a crescut fac să reiasă cu claritate adevărul. Că, de fapt, există în chip substanțial un Cuvânt al lui Dumnezeu și un Duh Dumnezeiesc ca două puteri de sine stătătoare, una făcătoare a tot ce se vede, cealaltă susținătoare a lor, reiese mai mult decât limpede din Scripturile inspirate. E de-ajuns s-aducem o singură mărturie, lăsând pe seama celor mai râvnitori grija de a le căuta pe celelalte mai multe.

Se spune în Psaltire că: "Cu Cuvântul Domnului, cerurile s-au întărit și cu Duhul gurii Lui toată puterea lor" [5]. Despre ce fel de Cuvânt și despre ce fel de Duh e vorba aici? Pentru că prin Cuvânt nu putem înțelege aici sunetul grăit și nici prin Duh vreun fel de respirare, căci dacă așa ar sta lucrurile, atunci am face pe Dumnezeu, pe urma asemănării cu firea noastră, om în toată legea și ar trebui să învățăm că Făcătorul Cerului și al Pământului s-ar sluji de cuvinte și de răsuflare ca și muritorii. Și apoi ce putere ar fi trebuit să aibă acele grăiri și acele suflări încât să poată pune ordine între tăriile cerurilor și tot ce se cuprinde în ele? Dacă s-ar asemăna Cuvântul divin grăirii omenești, iar Duhul Sfânt suflării noastre, puterea cu care ar grăi și ar sufla ar fi absolut egale cu ale omului, iar nu mai mult decât poate acesta. Or, noi știm cât de neputincioase și de slabe sunt intonările graiului nostru și respirația care însoțește aceste grăiri. Cei care coboară Dumnezeirea la măsura asemănării grăirii omenești ar pune peste Cuvântul și peste Duhul lui Dumnezeu pecetea neputinței și a lipsei de tărie specific omenești. Or, dacă înseși tăriile cerurilor s-au întemeiat prin Cuvântul Domnului și toate puterile lor prin Duhul gurii Lui și-au primit

5. Ps. 32, 6.

viață, după cum a grăit David, atunci se dovedește întemeiată și taina acestui adevăr, care ne învață că și Cuvântul și Duhul își au viață și existență proprii.

CAPITOLUL 5

DESPRE OM

S-ar putea însă ca păgânul, pe baza ideilor generale[6] și iudeul pe temeiul Scripturii să nu nege existența unui Cuvânt și a unui Duh al lui Dumnezeu, în schimb planul lui Dumnezeu - Cuvântul privitor la mântuirea omului, să nu poată fi aprobat nici de păgâni, nici de iudei întrucât spun ei, pare neverosimil și nepotrivit cu sfințenia Dumnezeirii[7]. De aceea vom pleca de la un temei diferit spre a putea readuce și în această privință pe adversari la credința dreaptă.

Să stabilim întâi: cred ei, oare, că toate lucrurile din lumea aceasta au fost făcute prin mintea și înțelepciunea Celui ce a făcut toată lumea, ori mai fac și alte greutăți până să admită și acest punct? Dacă nu admit că o minte și o înțelepciune desăvârșită au rânduit lumea întreagă într-o minunată ordine, atunci înseamnă că fac din dezordine și din stângăcie autori ai universului. Or, dacă așa ceva ar fi absurd și nedemn, atunci vor trebui să recunoască, cum că la cârma lumii se află o minte și o înțelepciune neîntrecută. Dar chiar adineaori s-a dovedit că nu înseamnă același lucru Cuvântul lui Dumnezeu și cuvântul grăit de om, că Cel dintâi nu-i un rod al științei și al înțelepciunii, ci e o putere de sine stătătoare, continuu alegând numai binele și în stare totdeauna de a-l duce la îndeplinire, că, mai departe, lumea fiind bună, are drept cauză puterea care tinde continuu spre bine și care-l și realizează. Iar dacă temelia întregii lumi depinde de puterea Cuvântului, după cum ne-a arătat chiar logica minții sănătoase, atunci în mod necesar trebuie că și singuraticele părți sau lucruri din univers toate își au o singură cauză, pe Cuvântul însuși, Cel prin care toate au fost chemate la viață.

Că-i spunem acestuia Cuvânt sau Înțelepciune, Putere nesfârșită sau Dumnezeu sau orice alt nume preaînalt și demn, nu ne vom supăra. Orice vorbă sau nume am găsi ca să exprimăm acest lucru, toate spun un singur

6. Dintre toți părinții capadocieni, Sf. Grigorie de Nyssa a suferit cel mai adânc influența argumentării logice a cugetătorilor greci. O dovadă clară în acest sens este tratatul privitor la aplicarea "ideilor generale" în legătură cu învățătura despre Sfânta Treime; a se vedea studiile lui J. Daniélou: *La théorie chez Gr. de Nysse*, în"Studia Patristica" 1972, dar mai ales *Akolouthia*, în "Rev. Sc. Rel.", 1959. Folosirea deasă a argumentării logice e cu atât mai semnificativă la acest scriitor, cu cât știm că el a fost pe drept socotit "părintele misticii creștine".

7. În text "iconomia" = planul de mântuire.

lucru: că puterea veșnică a lui Dumnezeu e aceea care a făcut toate, care plăsmuiește ceva ce încă n-a ieșit din neființă, care susține toate cele create și care prevede și cele ce vor veni. Așadar acest Dumnezeu-Cuvântul, înțelepciunea, puterea, El a zidit și firea omenească și anume nu pentru că ar fi fost silit la aceasta de ceva, ci l-a adus pe om pe lume, numai și numai dintr-o revărsare a dragostei Sale. Și aceasta pentru că lumina Lui nu trebuie să rămână ascunsă, mărirea nemărturisită și bunătatea Lui neîmpărtășită și nici orice alte însușiri pe care le vedem în firea dumnezeiască nu puteau rămâne inactive, încât să nu se împărtășească și să nu se înfrupte nimeni din ele.

Or, dacă omul de aceea a fost adus pe lume, pentru ca să se facă părtaș la bunurile dumnezeiești[8], în mod necesar urmează că, așa cum a fost zidit, el e și capabil de a se putea împărtăși din ele. Căci după cum ochiul ajunge să guste părtășia razelor luminoase prin aceea că firea a pus în el o putere ce atrage spre sine elemente înrudite cu ceea ce e sădit în ochi, tot așa va trebui să fi insuflat Dumnezeu și în firea omului ceva înrudit cu Sine, pentru ca prin aceasta omul să ajungă să-L dorească pe Dumnezeu. Doar și firea celor necuvântătoare, fie că trăiesc în apă sau în aer, toate au fost structurate conform felului de viață pentru care au fost zidite, încât potrivit conformației și a felului propriu de viață, fiecare să-și găsească mediul corespunzător de viețuire, unele în aer, altele în apă. De aceea și omul, care a fost zidit pentru a se putea bucura de bunurile dumnezeiești, trebuia să aibă sădită în el o înrudire firească cu Cel din care se împărtășește. De aceea a și fost înzestrat cu viață, cu rațiune, cu înțelepciune și cu toate bunătățile pe care numai firea dumnezeiască le are, pentru ca fiecare din acestea să trezească în el dorul după Dumnezeu, cu care se știe înrudit. Dar, întrucât veșnicia este una din bunătățile cu care e înzestrată firea dumnezeiască, trebuia din capul locului ca să nu fie lipsită de acest dar nici firea omenească, ci să aibă în sine nemurirea, pentru ca această putere înnăscută să-l ajute să cunoască ceea ce trece și dincolo de această lume și pentru ca astfel să trăiască cu dorul continuu după veșnicia divină.

Adevărul acesta îl spune pe scurt, și anume, printr-un singur cuvânt, istoria creațiunii, atunci când zice că omul a fost zidit "după chipul lui Dumnezeu", căci în ideea de chip al Lui se cuprinde tot ceea ce caracterizează pe Dumnezeu, iar tot ceea ce ne descrie Moise mai pe larg în forma unei istorioare, se reduce, de fapt, la același sâmbure de învățătură. Căci raiul acela și felurimea fructelor, a căror mâncare nu dă celor ce gustă din ele mulțumirea stomacului, ci adevărata cunoaștere și viață de veci: toate acestea se potrivesc cu tot ce am spus mai înainte despre

8. Idee centrală în cugetarea Sfântului Grigorie.

om, anume că firea noastră a fost la început bună și era înconjurată numai de bine.

Dar s-ar putea ca gândindu-ne numai la starea prezentă a omului, să nu fie toți de aceeași părere cu afirmația noastră și să spună, că o astfel de afirmație e falsificată, pentru că astăzi omul nu mai posedă acele bunuri, ci e într-o situație aproape cu totul opusă. Ce mai e azi dumnezeiesc în sufletul omului? unde-i lipsa de suferință a trupului? unde e semnul că viața nu se sfârșește? Viața pământească e atât de scurtă, atât de plină de supărări, felul ei trecător și în general tot soiul de suferințe fizice și morale, la care suntem expuși, acestea și altele de felul acestora sunt învinuirile care pot fi aduse firii omenești, fapt pentru care mulți se cred îndreptățiți să nu primească învățătura creștină despre om.

Dar, pentru a nu lăsa ca expunerea noastră să se abată de pe adevăratul ei drum, să mai stăm puțin de vorbă despre această problemă.

Faptul că în condițiile de astăzi omul nu-și mai regăsește locul lui adevărat, nu-i o mărturie concludentă, că el n-ar fi fost vreodată în posesiunea bunătăților de care am vorbit. Fiind operă mâinilor lui Dumnezeu, care din bunătatea Sa a adus pe lume această ființă, nimeni din cei ce judecă n-are drept să bănuiască pe Cel ce l-a creat din dragoste că El, Creatorul său, ar fi fost cel care l-a aruncat pe om de la început în această lume a răutăților. Alta e pricina că acum ne aflăm într-o astfel de stare și că suntem despuiați de bunătățile de altădată.

Dar și aici să plecăm de la un adevăr pe care îl admit și adversarii noștri. Într-adevăr, Cel care a zidit pe om tocmai spre a-l face părtaș la bunătățile Sale și care a sădit în firea lui, încă de la creație, principiul binelui, pentru ca fiecare din darurile acestea să-i îndrume mereu dorința spre semenul său, desigur că nu l-ar fi lipsit de binele cel mai înalt și mai prețios, de darul de a trăi liber și de a acționa după voia lui. Căci dacă sila ar fi aceea care ne-ar dirigui viața, atunci de bună seamă că chipul din om n-ar mai fi unul dumnezeiesc, ci fals, înstrăinat și fără asemănare cu originalul. Și cum să mai vorbești de un chip al naturii absolute când acesta e sugrumat și robit slăbiciunilor? Căci cel care a fost zidit întru totul asemenea lui Dumnezeu, trebuia să fie din fire liber și stăpân pe voința proprie, pentru ca apoi participarea la bunurile dumnezeiești să fie răsplata unor strădanii virtuoase.

Vă veți întreba, poate, cum de a schimbat cel înzestrat cu atâta noian de daruri, binele cu răul? Nici aici nu-i greu să răspundem. Nimic din ce e rău nu-și are izvorul în voia lui Dumnezeu (căci răutatea n-ar mai fi condamnată dacă și-ar avea ca urzitor și părinte pe Dumnezeu însuși), ci răul se plămădește înlăuntrul nostru și se dezvoltă pe măsură ce îl ajutăm cu voia noastră, ori de câte ori sufletul se depărtează de bine. Căci, după

cum vederea e şi ea un dar şi o lucrare a firii[9], iar orbirea e lipsirea de această facultate naturală, tot aşa se opune şi virtutea păcatului. Nici nu putem înţelege altfel răul, decât ca o lipsă a binelui[10]. Întocmai după cum, când dispare lumina, urmează întunericul - care, cât timp lumina e de faţă, nu poate fi prezent -, tot aşa nici răul nu poate prinde rădăcină de la sine, în fiinţa noastră, atâta vreme cât trăieşte acolo binele. Când s-a îndepărtat însă binele, în locul lui a venit contrariul său. Însuşirea de căpetenie a libertăţii fiind alegerea în mod nesilit a ceea ce dorim, pricina relelor de care suferim azi nu poate fi Dumnezeu, tocmai El care ne-a înzestrat cu o fire liberă şi neîngrădită, ci prostia noastră de a alege răul în locul binelui.

CAPITOLUL 6

DESPRE CĂDEREA ÎN PĂCAT

Dar poate vă veţi întreba care e pricina acestei mari greşeli a vrerii noastre. Căci, de fapt, aceasta e urmarea logică a celor de mai sus. Vom vedea că şi aici vom găsi un principiu care ne va lămuri şi această chestiune.

Iată ce învăţătură am primit în această privinţă de la părinţii noştri. Şi de această dată nu-i vorba de o povestire închipuită, ci îşi are temeiul vredniciei de credinţă în însăşi natura noastră.

După părerea noastră, mintea vede în realitatea din jur două lumi diferite: una spirituală şi alta simţuală, cea dintâi operând prin intelect, iar cealaltă prin datele oferite de simţuri[11]. Nimic nu s-ar mai putea concepe în natură, care să nu intre în una din aceste două compartimente. E drept că distanţa între ele este aşa mare încât nu afli nici în lumea inteligibilă trăsături simţuale, nici în cea simţuală din celelalte, ci fiecare din ele se defineşte precis cu ajutorul celeilalte. Lumea spirituală este necorporală, nepipăibilă, informă, câtă vreme lumea simţuală cade, după cum o arată şi numele, în sfera de cunoaştere prin simţuri. Dar chiar şi în această lume a simţurilor, cu toată mulţimea contradicţiilor reciproce dintre aceste două stihii, înţelepciunea care diriguieşte lumea a stabilit un acord între sensibil şi inteligibil, care împacă toate contradicţiile şi astfel peste întreaga făptură stăpâneşte o armonie interioară, fără ca vreo disonanţă sau

9. Orientându-se, probabil, după Platon (*Timeu* 45 b), Sfântul Grigorie de Nyssa e de părere că ochiul omului cuprinde în el elemente luminoase, prin care atrage lumina de afară.

10. Cunoscuta afirmaţie patristică. A se vedea Sf. Vasile, *Dumnezeu nu e autorul relelor*, în P.S.B. 27, 434 şi urm. 441 etc.

11. νοητος şi αισθητος, noţiuni platonice (Platon, *Timeu* 37b, 67) preluate, mai întâi, de Origen, iar apoi de Sf. Grigorie de Nyssa.

contradicţie firească să strice unitatea armoniei. În acelaşi fel are loc, pe temeiul orânduit de aceeaşi înţelepciune divină, un amestec şi o contopire de inteligibil cu sensibil, pentru ca ambele tărâmuri să aibă părtăşie în bine, în aceeaşi măsură şi pentru ca nimic din cele existente să nu fie exclus de la bunătăţile cele de sus.

De aceea, cu toate că însuşirile potrivite firii spirituale: fineţea şi mobilitatea şi care se situează la o înălţime oarecum deasupra pământului - şi prin aceasta câştigă prin firea lor însăşi o mare înrudire cu cele inteligibile -, totuşi printr-o înţelepciune mai înaltă, lumea spirituală se întrepătrunde cu cea simţuală pentru ca, după vorba apostolului[12], nici o făptură să nu fie lepădată şi nici lipsită de părtăşia cu darurile divine.

Din această pricină Dumnezeu a şi făcut în om un fel de amestec de inteligibil şi de sensibil, după cum ne arată chiar relatarea din Cartea Facerii, unde se spune[13], că "luând Dumnezeu ţărână din pământ, a făcut formă de om şi apoi, suflând peste el din suflarea Sa, a sădit în om viaţă vie". Aceasta pentru a arăta că şi pământeanul se înalţă din clipa în care se uneşte cu elementul cel dumnezeiesc, pe urma amestecului celor de jos cu cele de sus, unul şi acelaşi har revărsându-se de sus pătrunde prin toată lumea.

Întrucât lumea spiritului a luat început înainte de cea a simţurilor şi întrucât Cel ce cârmuieşte lumea a însărcinat pe fiecare din puterile îngereşti cu anumite lucrări în opera de guvernare a universului şi tot o putere cerească a fost rânduită să poarte de grijă şi de lumea noastră pământească şi s-o diriguiască, în cele din urmă, după ce a fost rânduit totul în lume, a făcut Dumnezeu din tina pământului o făptură, în care a sădit chipul însuşi al puterii cereşti. Vietatea aceasta era omul.

În el a pus Dumnezeu frumuseţea dumnezeiască a firii celei înţelegătoare, care era dotată cu o putere negrăită. Iată pricina pentru care cel ce promisese la început, să ia parte la cârmuirea lumii, găseşte acum straniu şi de nesuferit faptul că, din firea pusă sub ascultarea lui, iese şi se manifestă o fiinţă făcută după chipul demnităţii celei mai presus de ceruri.

Cum a putut ajunge să cadă în patima invidiei acest înger, care n-a fost creat de la început spre a fi rău, de cel care toate le-a făcut pe temeiul bunătăţii? A trata pe larg o astfel de problemă nu intră în cadrul acestei scrieri. Cu toate acestea, s-ar putea discuta în câteva cuvinte pentru cei care se lasă mai uşor convinşi.

De fapt nu trebuie înţeleasă deosebirea dintre virtute şi păcat ca pe o opoziţie dintre două lucruri, ambele de aceeaşi substanţă, ci după cum

12. I Tim. 4, 4.
13. Fac. 2, 7.

neantul e contrariul existenței - fără însă a putea califica drept substanțială această diferență, căci dimpotrivă noi spunem că neexistența e negarea existenței - tot așa și viciul se opune ideii de virtute. Păcatul nu poate fi conceput ca ceva ce există în realitate, ci ca reieșind din lipsa binelui. Și după cum spunem că orbirea e ceva opus vederii, fără însă ca prin aceasta să afirmăm că în chip firesc toți oamenii ar trebui să fie orbi - posesiunea precede privarea -, tot așa zicem și de păcat că se săvârșește atunci și acolo unde lipsește binele, ca și o umbră care își face apariția imediat ce s-a retras soarele.

Or, lumea cea necreată nu admite mișcare în sens de schimbare, de transformare sau de înstrăinare de la firea ei, ci, dimpotrivă, numai cele create, din fire, tind spre schimbare, întrucât însăși creația a însemnat o schimbare, și anume o înlocuire, prin puterea de sus, a ceea ce n-a fost cu ceea ce acum este. Și întrucât tot o făptură a fost și ființa respectivă (îngerul căzut), și anume, una care a acționat liber, și-a închis ochii spre bine și atunci a dat de invidie, ca și omul care, uitându-se spre soare își închide pleoapele, așa încât atunci vede numai întuneric. Tocmai de aceea și îngerul acela, fiindcă n-a vrut să vadă binele însuși, s-a legat de contrariul lui și acel contrar era invidia.

E un adevăr limpede, că punctul de plecare al oricărui lucru determină și urmările ce decurg din el. De pildă, nu poți fi viguros, nici nu poți munci sau să te bucuri de viață dacă nu ești sănătos; în schimb dacă ești bolnav, atunci ești și slăbănog, nu-ți vine nici să te miști și n-ai nici o poftă de viață. Cu alte cuvinte, în toată firea, după cum e începutul așa e și urmarea. După cum, așadar, lipsa de patimi e începutul și condiția virtuții, tot așa și înclinarea spre rău, izvorâtă din invidie, deschide drum tuturor celorlalte rele.

După cum, prin depărtarea de bine, omul a lăsat invidia să prindă rădăcini în sufletul său - fapt pentru care înclină spre rău - tot așa el a ajuns să fie ca o piatră care, odată pornită să se rostogolească pe un munte în jos, e dusă mai departe de însăși greutatea sa[14]. Văzându-se (îngerul cel căzut) smuls din afinitatea pe care a avut-o în mod firesc cu Binele Suprem și observând că acum alunecă spre rău în mod automat, dus oarecum de însăși greutatea sa până la ultimul grad de decădere, iar puterea minții, pe care i-a dat-o Creatorul spre conlucrare și părtășie, a întrebuințat-o numai pentru născocirea de noi răutăți, acel înger a corupt pe om prin înșelăciune, convingându-l să devină propriul său asasin și sinucigaș.

Întrucât, prin binecuvântarea lui Dumnezeu, omul fusese într-o stare cu adevărat ridicată și privilegiată - căci pus a fost să stăpânească

14. Imagine folosită și în tratatul *Contra lui Eunomiu*, Migne, P.G. 45, 620.

pământul[15] și toate cele de pe el -, apoi, întrucât era frumos la chip (nu degeaba era icoană a frumuseții celei din început), firea lui nemâncată de patimi[16] (el care era imitarea Celui neprihănit), deschis la suflet și încrezător, ca unul care singur a avut bucuria să vadă pe Dumnezeu față către față toate aceste pricini aprindeau și mai mult în îngerul cel rău flacăra invidiei. Deoarece, pe calea forței și prin mijloace silnice el nu și-a putut pune planul în aplicare - pentru că puterea binecuvântării dumnezeiești era mai mare decât forța lui - de aceea a căutat el cu orice preț să depărteze pe om de darurile care îl făceau atât de tare, pentru ca astfel să-l poată prinde mai ușor în mrejele vicleniei sale. Și după cum, atunci când fitilul unei lămpi care arde cu flacără mare nu poate fi stins când sufli peste ea, ci se toarnă apă în ulei, pentru ca prin această șiretenie să se micșoreze flacăra, tot așa, în chip viclean, vrăjmașul a vârât răutatea în sufletul omului, reușind pe această cale să stingă și să slăbească puterea harului, în locul acestuia sălășluind acum tocmai contrariul lui. Căci moartea e contrariul vieții, slăbiciunea opusul vigorii, blestemul contrariul binecuvântării, simțământul rușinii e opusul sincerității și astfel toate bunătățile își au și ele contrariul lor. Iată, prin urmare, de ce e așa de înrăutățită azi starea omului, stare care e roada întâmplărilor acelora, de la începutul vieții omenești.

CAPITOLUL 7

BUNĂTATEA CREATORULUI

Nimeni să nu întrebe: dacă Dumnezeu cunoștea de mai înainte nenorocirea, în care va cădea omul prin nesocotința sa, de ce l-a mai creat, când poate era mai bine să nu mai fi venit pe lume, decât să cadă pradă relelor? De fapt, așa ceva susțin, ca să-și apere credința lor, numai cei care s-au lăsat înșelați de învățăturile lui, numai maniheii, ca să convingă pe adepții lor, că Cel care a făcut pe om a fost El însuși o ființă rea. Căci ei zic astfel: dacă, pe de o parte, Dumnezeu știe toate acestea, iar pe de altă parte omul totuși zace în răutăți, atunci înseamnă că povestea despre bunătatea lui Dumnezeu nu mai rămâne în picioare, căci doar nu de aceea îl va fi creat pe om, ca să-l rânduiască a trăi într-o viață de mizerie. Căci dacă săvârșirea binelui e singura însușire a ființelor care au o fire neprihănită, atunci această viață mizerabilă și trecătoare, zice maniheul, n-ar mai putea fi socotită ca o lucrare a mâinilor Bunului

15. Fac. 1, 28-30.
16. În text: ἀπαθής, stare de curăție fizică și morală deosebită, întrezărită în literatura împlinirilor duhovnicești maxime; Rahner-Viller: *Aszese und Mystik in der Väterzeit*, Freiburg i. Br., 1939, passim.

Dumnezeu, ci trebuie că izvorul acestei vieți e altcineva, și anume o ființă a cărei fire e înclinată spre rău.

Toate acestea și altele asemenea lor, la prima vedere și în ochii celor îmbibați de înșelăciune eretică constituiau o atracție oarecare făcând pe unii să vadă lucrurile numai într-o anumită culoare, în schimb cei care au o privire mai perspicace în aflarea adevărului, aceia sesizează repede putreziciunea acestui argument și ne ajută să demascăm cu ușurință înșelăciunea ereticului.

Cred că-i potrivit să citez aici ca martor pe Sfântul Apostol Pavel spre a răsturna acuzele lor. Anume, în prima epistolă către Corinteni, el îi împarte pe oameni în trupești și duhovnicești, cred, pentru a arăta că binele și răul nu trebuie judecat în mod emipiric, cu simțurile, ci îndepărtându-ne cu mintea de orice însușire corporală și căutând să distingem în ce constă însăși firea lor, binele și răul. Căci spune Sfântul Pavel acolo[17], că "omul duhovnicesc toate le judecă, numai pe el nu-l judecă nimeni". Iată care, cred eu, este pricina care zămislește idei atât de fanteziste în mintea celor ce susțin astfel de învățături: ei determină noțiunea binelui în funcție de îndestularea și după plăcerea trupului. Întrucât în mod necesar, firea trupului e supusă suferințelor și îmbolnăvirilor, deoarece e compusă și destinată spre descompunere, iar suferințele aceste sunt împreunate și cu oarecare durere fizică, maniheii cred că facerea omului e opera unui Dumnezeu rău. Dacă cugetul lor ar fi știut să privească lucrurile mai sus, dacă și-ar fi eliberat mintea de pornirile plăcerilor și ar fi privit la firea lucrurilor cu niște ochi liberi de orice patimă, atunci n-ar mai fi văzut alt rău în lume decât păcatul. Orice păcat sau orice răutate se caracterizează prin aceea că e cu totul lipsit de bine, fără să-și aibă existență proprie, nici realitate. Nimic rău nu există dacă nu iese din voință, ci tocmai prin aceea că nu-i bun își primește răul numele. Or, ceea ce nu există nu poate avea realitate, iar ceea ce n-are realitate, nu poate fi opera celui care a creat realitatea.

De aceea, nici nu poate fi învinuit Dumnezeu de răul pe care-l vedem, căci El e autor a ceea ce există, nu a ceea ce nu există[18]. El a făcut vederea, nu orbirea, ne-a pus în față virtutea, nu lipsa ei. El a făgăduit ca răsplată pentru cei ce-și rânduiesc viața după legile virtuții liber acceptate fericirea de a se bucura de bunurile dumnezeiești, dar nesupunând firea omenească bunului Său plac prin forță sau prin silă, târându-l spre bine fără voia lui, ca pe un obiect neînsuflețit. Și iarăși dacă cineva, uitându-se

17. I Cor. 2, 15.

18. Până și păgânii neagă că Dumnezeu ar fi autor al relelor: Platon, *Republica* 379, 617 c. De aceea, mai ales literatura creștină patristică a sec. IV respinge ideile maniheismului, care afirma că răul din lume e opera unei divinități negative; a se vedea și tratatul *Despre feciorie*, al Sf. Grigorie (în Colecția P.S.B. 31).

spre cerul plin de lumină și de strălucire la un moment dat nu vrea să mai privească, ci își închide pleoapele, nu soarele poate fi învinuit că acel om nu mai vede.

CAPITOLUL 8

DESPRE VIAȚĂ ȘI MOARTE

Omul se întristează ori de câte ori se gândește că trupul său va fi sortit stricăciunii. Suntem amărâți și ne vine greu să admitem că viața noastră se termină în clipa când murim și ne închipuim că cel mai mare rău e că făptura frumoasă a omului va fi mai târziu doar un cadavru. Or, în legătură cu această jalnică situație, să luăm seama cât de mare a fost bunătatea lui Dumnezeu, căci poate tocmai prin aceasta vom fi siliți să admirăm și mai mult harul și grija cea mare, pe care o poartă Dumnezeu omului.

Gustarea plăcerilor este cea care leagă de existență pe cei care au parte de viață. Așa se face că cineva care e copleșit mai mult de dureri și suferințe preferă, decât o astfel de viață, mai bine să nu se fi născut. Să cercetăm, deci, dacă nu cumva Dătătorul vieții a avut cu noi alt gând decât să ne lase să trăim în condiții trupești cât mai înfloritoare.

Și așa, iată, omul a ajuns să guste răul în urma unui gest liber al voii sale, introducând, pentru o clipă de plăcere, răul în sângele său ca pe un fel de otravă în care s-a amestecat miere și căzând pentru această pricină din fericirea cuvenită unor ființe lipsite de patimi, fiind mânați de acum numai spre răutăți. Din aceste pricini se întoarce iarăși omul în pământ ca un ciob de lut ajuns netrebnic, pentru ca, odată curățit de spurcăciunea pe care o ascunde de acum, să fie restaurat prin înviere, în forma sa primordială[19].

Această învățătură ne-o spune și Moise, e drept, în formă de istorisire, dar și sub formă ascunsă, alegorică. Dar și alegeoriile cuprind învățături foarte lămurite. Spune, adică, Moise[20] în Cartea Facerii, că atunci când cei dintâi oameni au făcut ceea ce le fusese interzis și când, apoi, au fost despuiați de fericirea pe care o avuseseră, Dumnezeu le-a dat primilor oameni să poarte "haine de piele".

19. Rom. 9, 21. Formulare apropiată de conceptul origenist de apocatastază.

20. Fac. 3, 21. Altă imagine des întâlnită în scrisul Sfântului Grigorie. Expresia "hainele de piele" e explicată de dânsul în tratatul *Despre feciorie*, XII, ca "cugetări ale cărnii" în sensul paulin (Rom. 8, 5). E drept că alături de acest sens, lipsit încă de încărcătură origenistă, el înțelege în primul rând "condiția umană căzută în păcat" (J. Daniélou: *Platonisme*, p. 30); datorită influenței marelui scriitor alexandrin, atunci când scrie omilia *De mortuis*, imaginea respectivă simbolizează înclinările josnice, plăcerile, patimile, despre care pedagogia "restaurativă" a lui Origen crede că, până la urmă, pot fi "restaurate".

Dar mie mi se pare că în înțelesul povestirii nu-i vorba numai de piei obișnuite. Căci ce fel de animale au putut fi sugrumate și despuiate pentru a li se da o astfel de întrebuințare? Or, întrucât orice piele luată odată de pe animal e moartă, sunt absolut sigur că prin această condiție muritoare rezervată doar animalelor necuvântătoare, a fost dată mai târziu omului, din grijă și prevedere, capabilitatea de a muri. Sigur, însă, că moartea nu a fost dată omului pe vecie, căci doar haina se îmbracă numai pe dinafară, aducând, la nevoie, folos trupului, dar nefiind inerentă firii sale.

Așadar, moartea a fost împrumutată din lumea celor necuvântătoare, sigur, cu un anumit rost, ca să îmbrace firea omenească ce fusese, de altfel, zidită ca să nu moară. Ea învăluie numai exteriorul omului, nu și interiorul lui, cuprinde numai partea sensibilă din om, dar nu se atinge de chipul dumnezeiesc din el. E drept că trupul se destramă pe încetul, dar nu se nimicește, căci nimicirea e tocmai trecerea în neexistență, câtă vreme destrămarea e numai o împrăștiere, respectiv, o reîntoarcere a trupului la stihiile pământene din care fusese luat. Iar ceea ce se află în această stare, nu se pierde, cu toate că așa ceva trece dincolo de înțelegerea noastră simțuală.

Pricina destrămării reiese clar din pilda pe care am dat-o. Căci fiind simțurile noastre oarecum înrudite cu ceea ce-i pământesc și mai grosolan în această lume, iar firea înțelegătoare fiind mai sus decât mișcările simțurilor și superioară acelora, aceste fapte explică de ce s-a greșit atunci când s-a încercat de către simțuri o deosebire a binelui, iar această necunoaștere a lui a dat naștere la o stare tocmai opusă. Și astfel, această parte din noi, rămasă înjosită și nefolositoare, trebuie să fie sortită destrămării.

Iată cum se explică pilde de care am vorbit. Să ne închipuim că într-un vas de pământ s-a turnat din greșeală plumb topit, care întărindu-se nu mai curge afară. Proprietarul vasului, cunoscător în ale ceramicii, își reclamă vasul și de aceea desface tot câte un ciob din jurul plumbului solidificat și, odată cu această materie străină înlăturată, dă vasului iarăși forma de la început pentru a se putea folosi de el când va avea nevoie. Tot așa procedează și Cel care modelează vasul trupului nostru: după ce va desface de materia simțuală, adică de trup, răul care s-a amestecat cu ea, Creatorul va înlătura, prin înviere, tot elementul străin ce s-a infiltrat în firea omenească spre a o putea modela din nou în frumusețea elementelor de la început.

Deoarece sufletul și trupul sunt oarecum unite și părtașe la relele care însoțesc păcatul, e firesc să existe și o analogie oarecare între moartea trupului și cea a sufletului. După cum moartea trupului se atribuie plecării vieții din elementul sensitiv, tot așa în ce privește sufletul, numim moarte

despărțirea lui de viața cea adevărată. Dar întrucât, după cum s-a spus mai înainte, părtășia la rău trebuie privită ca având loc deodată atât în suflet, cât și în trup (pentru că puterea de a săvârși păcatul reiese din amândouă), din pricina aceasta moartea, prin descompunere sau prin dezbrăcarea de oricâte piei moarte cu care am fost înveliți, nu poate atinge sufletul. Căci cum s-ar putea descompune ceea ce nu-i compus? Tocmai pentru că sufletul avea nevoie de un leac, care să-i șteargă petele pe care i le-a lăsat săvârșirea păcatului, tocmai de aceea i s-a dat în viața pământească leacul virtuții, care să-l lecuiască de acel fel de răni, iar dacă aici pe pământ nu se poate întrema, se scontează vindecarea lui în viața de dincolo[21].

Or, după cum există mai multe feluri de boli trupești, unele care se vindecă mai ușor, altele mai greu, și în astfel de cazuri se recurge la operații, la arderi, la cauterizări cu fier roșu sau la băuturi de medicamente amare spre a se putea astfel scoate din rădăcină răul ce s-a încuibat în trup, tot așa același lucru îl prevede și judecata viitoare pentru vindecarea sufletului de infirmitățile sale. Pentru cei ușuratici, această judecată e o amenințare și un corectiv pentru ca de teama unei ispășiri dureroase să fugă omul de rele și să se cumințească, câtă vreme pentru cei înțelepți, cred că ea e un mod de vindecare și de înzdrăvenire pe care le-a hotărât Dumnezeu spre a putea readuce astfel această creatură a Lui la frumusețea originară.

După cum cei care elimină prin operație sau cauterizare ochiurile de găină și negii încuibați în corp împotriva naturii, dar nu pot vindeca pe suferind fără a nu-i provoca și dureri - în schimb, se știe că operația se face pentru folosul, iar nu spre paguba pacientului -, tot așa și bătăturile simțuale care s-au înrădăcinat ca niște răni în sufletul nostru prin participarea lui la răutăți și au infectat întreg organismul, vor fi tăiate și rase de negrăita înțelepciune și puterea Celuia despre care spune Evanghelia că e Doctor al celor răi, căci "nu sănătoșii au nevoie de doctor, ci bolnavii" [22].

Întrucât, însă, vreme îndelungată sufletul a crescut împreună cu păcatul și se poate întâmpla și cu noi ceea ce se întâmplă când se face o incizie într-un neg[23]: ni se încrâncenează pielea de durere, căci ceea ce a intrat în chip nefiresc în organism, se încuibează acolo atât de adânc, încât pare amestecat cu viața noastră, deși până atunci era cu totul străin, iar descotorisirea de el provoacă dureri și usturimi până la lacrimi, tot așa

21. Mai pe larg în cap. XXVI și XXXV, despre apocatastază.
22. Matei 9, 12; Luca 5, 31.
23. Ps. 39, 12 (original ebraic, lipsă în LXX). Aceeași imagine (durerea provocată de scoaterea negilor) e întâlnită și în tratatul *Despre suflet și înviere*, Migne, P.G. 46, 56.

se întâmplă şi cu sufletul care se istoveşte şi se mistuie în păreri de rău pentru greşelile săvârşite, cum zice proorocul, ca haina de molii. Toate acestea pe urma înfrăţirii atât de adânci a sufletului cu păcatul şi care duce la un lanţ întreg de dureri pe care nimeni nu le poate descrie şi nici exprima, cum de altfel nu se poate exprima nici fericirea după care însetăm. Într-adevăr, nici pe una, nici pe cealaltă nu le poate dibui nici puterea vorbei, nici ascuţimea minţii.

Dacă priveşte, deci, cineva cu băgare de seamă la înţelepciunea Celui care chiverniseşte lumea aceasta, acela cu greu ar mai putea, judecând limpede şi fără micime de suflet, să acuze pe Dumnezeu că-i autorul răului, sau să afirme că Dumnezeu ori nu ştia ce se va întâmpla în viitor, ori dacă ştia şi totuşi a făcut pe om, atunci înclinarea omului spre rău nu-i străină de opera lui.

De fapt, Dumnezeu cunoştea viitorul şi nu s-a pus de-a curmezişul acestei înclinări. Nici faptul că omul se va depărta de bine nu-i era necunoscut Celui a cărui putere de cunoaştere îmbrăţişează toate, trecut şi viitor deopotrivă. Dar după cum a prevăzut căderea omului, tot aşa a înţeles şi dorul acestuia de a se reîntoarce la starea de la început. Cum ar fi fost mai bine: să nu fi chemat deloc la viaţă firea omenească, deoarece ştia de la început, că aceasta va apuca pe cale greşită, ori, chemând-o şi văzând că s-a îmbolnăvit, s-o readucă prin pocăinţă la starea ei primordială?

A pleca de la suferinţele trupeşti care ating în chip necesar partea trecătoare din noi şi a numi, pentru aceasta, pe Dumnezeu drept creator al răului sau a nu vrea din capul locului să-L socoţi (pe Dumnezeu) făcător al omului numai pentru a nu spune că e pricinuitor al suferinţelor noastre, iată semnul celei din urmă micimi de suflet a acelora care caută să deosebească, cu ajutorul impresiilor simţuale, binele de rău. Numai firile lipsite de judecată cântăresc binele după senzaţia de durere sau de plăcere, întrucât neavând minte şi înţelegere nu-şi pot face o idee despre binele cel adevărat. Că, dimpotrivă, omul e făptura lui Dumnezeu, că a fost creat bun şi a fost destinat celor mai mari bucurii, nu reiese numai din cele spuse până aici, ci şi din multe alte pricini, care aşa fiind, iar înşirarea lor ne-ar îngreuna prea mult, le lăsăm la o parte.

Spunând că Dumnezeu e creatorul omului, să nu uităm ceea ce am spus, de altfel destul de amănunţit, în prefaţă, atunci când am vorbit despre păgâni şi când am dovedit că, având fiinţă şi existenţă de sine stătătoare, Cuvântul lui Dumnezeu e în acelaşi timp şi Dumnezeu şi Cuvânt, că e înzestrat cu putere de creaţie absolută sau mai bine-zis e

însăşi puterea întruchipată, că nu e pornit decât spre bine, că săvârşeşte tot ceea ce vrea fiindcă vrerea şi puterea merg pe acelaşi drum, că tot ce există se datoreşte vrerii şi lucrării Sale, că El a chemat pe om la viaţă, împodobindu-l, după model dumnezeiesc, cu cele mai frumoase însuşiri.

Fire neschimbabilă poate avea numai Cel ce n-a fost creat. Dimpotrivă, tot ce a fost creat din nimic de către Fiinţa Necreată, trăieşte din schimbări continue, după ce însuşi începutul lor a fost o schimbare. Sigur că sensul acestei schimbări e progresiv, dacă urmează legile firii; dacă însă, se abate continuu de pe drumul cel drept, sensul e regresiv. Pornit o dată pe acest povârniş, acum când firea uşor schimbătoare nu mai întâlnea piedici, după ce a părăsit binele, omul s-a afirmat în rele tot mai adânc. De acum, depărtarea de viaţă a adus moartea, după cum retragerea luminii aduce întunericul, lipsa virtuţii răutatea, pe scurt, întreg şirul de forme ale binelui e înlocuit acum cu contrarul lor. Căzut odată din nesocotinţa sa în tot felul de capcane ale relelor - fiindu-i mintea rătăcită nu se mai putea folosi de ea şi nici înţelepteşte nu mai putea decide din moment ce s-a îndepărtat de calea înţeleaptă - în această situaţie cine-l mai putea readuce în starea harică de la început? Pe cine-l interesa ridicarea unei creaturi căzute, reîntoarcerea celui pierdut, îndreptarea celui rătăcit? Pe cine altul decât pe Stăpânul suprem al firii? Numai Cel ce dăduse omului dintru început viaţă, numai Acela mai avea puterea şi căderea de a reînviora această viaţă aproape stinsă. Taina adevărului ne învaţă că Dumnezeu a făcut pe om şi că tot El l-a şi izbăvit după ce căzuse.

CAPITOLUL 9

A FOST MOARTEA O ÎNJOSIRE PENTRU HRISTOS?

Cine a luat seama la cele expuse până acum poate că va aproba pe cel care ţine seamă de înlănţuirea ideilor, pentru că nimic din cele afirmate nu pare să contrazică ideea adevărată despre Dumnezeu.

În cele ce urmează nu va fi tot aşa, întrucât abia aici facem cunoştinţă cu adevărata taină a creştinismului, adică cu întruparea Domnului, cu creşterea Lui din pruncie până la bărbăţie, cu trebuinţa Lui de mâncare şi băutură, cu oboseala, somnul, durerea, lacrimile, cu denunţarea şi judecarea Lui, cu crucea, cu moartea, şi cu punerea în mormânt. Faptele cuprinse în tainele credinţei pe care le-am pomenit până acum pe scurt slăbesc oarecum credinţa celor mici de suflet, întrucât din pricina celor relatate s-ar părea că-i opreşte de a accepta pe cele următoare. Ceea ce-i cu adevărat vrednic de Dumnezeu, învierea Lui din morţi, ei o resping socotind că ea înjoseşte pe un Făcător al lumii.

Părerea mea este întâi de toate, că, depărtându-ne cugetarea de la senzualismul carnal, trebuie să ne facem o idee clară despre binele în sine și despre contrarul său, întrebându-ne sub ce însușiri ni se prezintă ele gândirii noastre. Cred că nici o minte sănătoasă nu mă va contrazice când afirm că singurul lucru vrednic de ocară e răutatea și anexele ei, iar ceea ce-i străin de rău, aceea nu-i vrednic nici de ocară. În același timp însă și ceea ce nu a venit în atingere cu ocara trebuie socotit bun, căci bunătatea adevărată stă departe de contrarul său. Între bunătăți intră doar numai ceea ce îi place și i se potrivește lui Dumnezeu. Să ni se dovedească în ce constă răutatea nașterii, a educării, a creșterii, a ajungerii la bărbăție, a trecerii din viață și pe urmă a învierii Domnului din morți! Or, dacă cele pomenite nu-s de ocară, va trebui să recunoaștem că ceea ce-i străin de rău nu poate fi nici ocărât. Iar dacă ceea ce-i dovedit ca lipsit cu totul de rău și de rușine e perfect bun, atunci cum să nu te plângi de nebunia celor ce afirmă că binele nu-i o însușire vrednică de Dumnezeu?

CAPITOLUL 10

SE POATE OARE EXPLICA UNIREA FIRILOR ÎN PERSOANA LUI HRISTOS?

Dar, s-ar putea zice: firea omenească e un lucru mărunt și ușor de descris, câtă vreme dumnezeirea e nemărginită. De aceea cum ar putea încăpea nemărginitul într-un atom? Dar cine spune că nesfârșitul Dumnezeu a fost circumscris la limitele trupului, trebuind să încapă în el ca într-un vas? Doar nici în viața noastră nu e inclus spiritul în cadrele înguste ale trupului, ci numai volumul trupului e circumscris de părțile proprii, câtă vreme sufletul se împrăștie prin mișcările libere ale minții peste tot întinsul creației, atingând înălțimile cerului, cufundându-se până în adâncul mărilor, bătătorind toate întinderile locuite ale lumii, scormonind, din dorul de cunoaștere, chiar și adâncurile subpământene, ba adeseori căutând să cuprindă cu mintea și minunile cerului, toate acestea fără să se simtă împovărat de greutatea trupului.

Iar, dacă, sufletul omului se simte la largul său peste tot și în toată vremea - cu toată unirea lui cu trupul, unire cerută de fire -, atunci ce nevoie este să spunem că Dumnezeirea e circumscrisă din toate părțile de firea trupului, în loc ca, folosindu-ne de pilde mai la îndemâna înțelegerii noastre, să ne formăm despre iconomia dumnezeiască o idee mai vrednică de ea?

Când ne uităm la o lumină aprinsă, vedem și lumina, dar și materia din care se alimentează și mintea le distinge pe una de alta, dar nu le poate despărți spre a arăta într-un loc focul și în altul materia respectivă, ci amândouă formează un întreg, o torță. Tot așa și în ceea ce ne preocupă.

Fiindcă nimeni nu are voie să obiecteze că, de exemplu, în pilda respectivă, focul e trecător și nu reținem decât ceea ce e esențial luminării, restul nu ne interesează. După cum vedem, așadar, că se întinde flacăra torței pe toată fața materiei, dar n-o vedem închizându-se și mărginindu-se numai la volumul ei, tot așa, în legătură cu unirea firii dumnezeiești sau cu apropierea ei de cea omenească, cine ne oprește să ne formăm cu privire la această unire sau apropiere o idee vrednică de Dumnezeire, convinși fiind că, deși se află în om, această Dumnezeire n-are margini?

CAPITOLUL 11

TAINA ÎNTRUPĂRII

Dacă te vei întreba cum se poate uni Dumnezeirea cu omenitatea, atunci va trebui mai întâi să-mi spui cum se face unirea sufletului cu trupul și dacă nu vei putea ajunge să pricepi cum se face aceasta, atunci de cealaltă nici să nu-ți treacă prin minte a te apropia. Mai mult, după cum în primul caz suntem convinși că sufletul e ceva complet deosebit de trup - pe motiv că imediat ce pleacă sufletul din trup, acesta e mort și fără mișcare și totuși modalitatea unirii lor n-o cunoaștem - tot așa și în al doilea caz mărturisim, că în măreția ei inaccesibilă, firea dumnezeiască e și mai departe de cea muritoare și stricăcioasă și că tot așa de puțin putem pricepe și cum se unește Dumnezeu cu omul.

Și totuși, pe baza minunilor raportate de Biblie, noi nu avem dreptul să ne îndoim că Dumnezeu S-a născut cu trup omenesc. Cum s-a făcut însă această întrupare, renunțăm de a cerceta, întrucât ea depășește puterile minții noastre. Crezând că toată creatura corporală și spirituală e opera Ființei celei mai presus de trup și necreate, noi nu ne mai întrebăm de unde și cum s-a făcut aceasta, ci primind-o, ca atare, lăsăm celelalte la o parte fără să tot iscodim cum s-a creat lumea, știind că așa ceva e misterios și cu totul inexplicabil.

CAPITOLUL 12

MĂRTURII DESPRE ÎNTRUPARE

Dacă vrea cineva dovezi că Dumnezeu s-a arătat în trup, n-are decât să cerceteze urmările acestei uniri. Din capul locului, chiar existența lui Dumnezeu, tot numai din mărturiile operei Sale o deducem. După cum, deci, aruncând ochii asupra universului întreg și fiind atenți la ordinea minunată din el precum și la binefacerile care s-au revărsat din partea lui Dumnezeu asupra vieții noastre, înțelegem că există deasupra acestui univers o putere creatoare care a făcut tot ce există și care ne poartă de

grijă la toţi, după cum şi fiind vorba de Dumnezeu care s-a arătat în trup, credem că minunile care au însoţit activitatea sa sunt destulă mărturie, că însuşi Dumnezeu s-a arătat în trup, întrucât în toate faptele pe care le-a săvârşit vedem însuşiri care se potrivesc numai firii dumnezeieşti. Numai un Dumnezeu a putut da viaţă oamenilor, numai El poate purta de grijă la toate, numai El poate da mâncare şi băutură celor ce se bucură de viaţă în trup, numai Dumnezeu poate face bine unde şi când trebuie, numai El poate readuce firea omenească cea măcinată de boli la sănătatea de mai înainte, numai El e în stare să stăpânească în acelaşi fel făptura întreagă, pământ, apă, văzduh şi cele mai pe deasupra ale lor, numai Dumnezeu poate avea putere peste tot şi să biruiască înainte de toate moartea şi stricăciunea. Dacă, la cele înşirate până aici, ar fi ceva nepotrivit cu ideea de Dumnezeu, pe bună dreptate ar putea păgânii să respingă tainele credinţei noastre; dacă însă în tot ce am spus despre El nu-i nimic potrivnic ideii de Dumnezeire, atunci ce piedică se mai pune credinţei?

CAPITOLUL 13

NAŞTEREA ŞI MOARTEA MÂNTUITORULUI

Dar, se obiectează, naşterea şi moartea sunt însuşiri ale firii trupeşti. Şi eu zic tot aşa. Dar starea dinainte de naştere şi de după moarte nu mai are părtăşie cu legile firii noastre. Dacă ne uităm la ambele capete ale vieţii omeneşti, atunci înţelegem şi de unde venim şi încotro ne ducem: în dureri se naşte omul, în dureri se sfârşeşte. În legătură, însă, cu întruparea Domnului, nu întâlnim nici naştere din dureri, nici moarte urmată de stricăciune, căci acolo unde naşterea nu s-a făcut din poftă bărbătească, nici moartea n-a fost urmată de stricăciune.

Nu crezi într-o astfel de minune? Mă bucur! Prin aceasta tu mărturiseşti că minunile, din pricina cărora nu admiţi cele spuse înainte, depăşesc rânduielile firii. Mărturia că Dumnezeu s-a arătat în trup să-ţi fie tocmai faptul că învăţătura noastră despre El nu se încadrează în rândul unor învăţături obişnuite. Religia de toate zilele, pe care o propovăduim, nu se sprijină, oare, pe legi suprafireşti? Căci dacă ceea ce se istoriseşte despre Hristos intră în rândul lucrurilor fireşti, ce-ar mai fi dumnezeiesc în El? Iar dacă, dimpotrivă, aceste istorisiri rămân totuşi în domeniul suprafirescului, în care tu nu crezi, atunci chiar aici e dovada că cel propovăduit e Dumnezeu adevărat.

Omul se naşte din împreunare firească între bărbat şi femeie, iar după moarte trece în stricăciune. Dacă aceleaşi lucruri le-ar spune învăţătura noastră şi despre Hristos, atunci ai avea tot dreptul să refuzi a socoti drept Dumnezeu pe Acela pe care mărturia noastră îl aşază în rândul firii. Dacă

însă, dimpotrivă, auzi că şi El s-a născut, dar atât felul cum a fost zămislit, cât şi modul cum S-a născut trec dincolo de rânduielile obişnuite în natură şi de părtăşia cu ea - ambele fiind cu totul străine de schimbările care duc la stricăciune - în acest caz necredinţa ta va trebui în mod logic şi consecvent să facă loc credinţei, afirmând că El n-a fost un om de genul celorlalţi oameni care se nasc în chip firesc.

Or, dacă nu crezi că a fost un astfel de om, atunci trebuie în mod necesar să crezi că era Dumnezeu. Cel ce a istorisit naşterea lui Hristos, acela a adăugat şi faptul că naşterea Lui s-a făcut dintr-o fecioară[24].

Acum, dacă pe baza celor raportate, credem în naşterea lui Hristos, atunci nu avem nici un motiv să ne mai îndoim de condiţiile în care a avut loc această naştere, căci tot acelaşi evanghelist, care ne vorbeşte despre naştere, ne relatează şi că aceasta s-a făcut dintr-o fecioară şi iarăşi, tot acelaşi evanghelist, vorbind de moarte, imediat după aceea vorbeşte şi despre înviere. Iar dacă pe baza relatărilor amintite admiţi că realmente a avut loc o naştere şi mai târziu o moarte, tot pe baza aceloraşi mărturii va trebui să admiţi că această naştere şi această moarte se petrec în afara graniţelor patimii fireşti şi neputinţelor fireşti. Cu alte cuvinte, acestea depăşesc firescul. De aceea şi Cel despre care s-a dovedit că s-a născut în chip supranatural, nu poate fi în nici un caz încadrat în ordinea naturii.

CAPITOLUL 14

CAUZA ÎNTRUPĂRII

Se va pune întrebarea care e pricina că Dumnezeu s-a coborât până la o asemenea înjosire, încât parcă îţi vine să te îndoieşti în credinţă, cum de a fost posibil că Dumnezeu, fiinţa cea nemărginită, cea mai presus de cuget şi de cuvânt, Cel care întrece orice cinste şi mărire, a fost în stare să se amestece cu putreziciunea firii omeneşti, înjosind astfel prin această părtăşie cu cele de jos chiar şi cele mai sublime lucrări şi forme ale Dumnezeirii?

CAPITOLUL 15

TOT DESPRE CAUZA ÎNTRUPĂRII

Nu vom întârzia să dăm şi aici un răspuns potrivit cu măreţia divină.

Întrebi de ce a luat Dumnezeu trup omenesc? Dar ia depărtează din om darurile date de Dumnezeu şi ai să vezi că nu mai ai după ce să recunoşti în om pe Ziditorul său. Căci doar după darurile primite se recunoaşte binefăcătorul, aşişderea după cele ce vedem că se întâmplă în

24. Matei 1, 16, 23.

lume, putem cunoaște firea Creatorului lumii. Iar dacă însușirea de căpetenie a Dumnezeirii e dragostea de oameni[25], atunci iată răspunsul la ceea ce cauți, iată pricina pentru care S-a întrupat Dumnezeu. Firea noastră cea slăbănogită, într-adevăr, avea nevoie de doctor, omul căzut de istoveală aștepta pe Cel ce-i va întinde mâna, cel ce-și pierduse viața aștepta pe Dătătorul ei, cel ce se depărtase de părtășia binelui avea nevoie de îndrumătorul care să-l readucă de unde plecase, tânjea după lumină cel ce zăcea la întuneric, cel căzut în robie își aștepta izbăvitorul, cel legat aștepta pe Cel care să-l dezlege, cel din jugul sclaviei, pe slobozitorul său. Erau aceste lucruri atât de mici și de neînsemnate, încât să nu poată îndemna pe Dumnezeu să coboare și să cerceteze pe oameni cum cercetează un doctor pe bolnavii săi, mai ales în starea nenorocită și vrednică de milă în care se găsea omenirea?

Se obiectează că Dumnezeu ar fi putut face bine omului, chiar dacă nu s-ar fi îmbrăcat în slăbiciunile și durerile firii omenești. Cel ce a pus rânduială în lumea întreagă numai printr-un act de voință și care a dat viață nimicului printr-o singură pornire a dorinței sale, de ce n-a smuls și pe om din ghearele dușmanului său printr-o autentică și dumnezeiască manifestare a puterii sale, dacă i-ar fi plăcut s-o facă? De ce face, dimpotrivă, ocoluri atât de mari, luând asupră-și haină trupească spre a intra în lume prin naștere, pentru ca apoi să treacă în mod consecutiv prin toate etapele și vârstele omenești și în urmă să guste și moartea[26] și abia prin învierea propriului trup să atingă ținta sa de răscumpărare, ca și când nu i s-ar fi permis să rămână la înălțimea măririi Sale dumnezeiești și de acolo să mântuiască pe om printr-o poruncă oarecare, lăsând la o parte marile ocoluri pe care le-a făcut?

Deci, trebuie să stabilim încă o dată adevărul în fața acestui fel de obiecțiuni, pentru ca nici o piedică să nu mai stea în calea credinței acelora care caută cu sete explicarea rațională a învățăturii creștine.

Întâi de toate să cercetăm în ce constă contrarul binelui, lucru pe care l-am mai examinat, de altfel, până acum destul de pe larg. După cum luminii se opune întunericul, iar vieții moartea, tot așa e limpede că răul și numai răul se opune binelui. Căci, după cum din mulțimea celor ce le vedem că există în lume, nimic nu se opune luminii sau vieții, nici piatra, nici lemnul, nici apa, nici omul, nici vreun alt lucru din cele create, decât numai ceea ce e cugetat ca potrivnic lor, adică întunericul și moartea, tot

25. φιλανθρωπία = iubirea de oameni, ca singură explică motivul întrupării Domnului Hristos (Ioan 3, 16). E firesc, așadar, că Sfântul Grigorie repetă, ca și în alte scrieri ale sale, acest adevăr, *Despre feciorie* II, 2; *Contra lui Apolinarie* II, 42; *Contra lui Eunomius* VI, Migne, P.G. 45, 724 etc.

26. Evr. 2, 9.

așa cu greu ar putea afirma cineva despre bunătate că opusul ei ar putea fi altceva decât potrivnicul ei, răutatea.

Acum, dacă învățătura creștină afirmă despre Dumnezeu că a binevoit să se nască într-o atmosferă de răutate și de păcat, atunci ar avea tot dreptul vrăjmașul nostru să ia în râs doctrina noastră și s-o socotească incompatibilă și în contrazicere cu noțiunea adevăratei divinități. Căci, într-adevăr, ar fi un sacrilegiu să afirmăm că Cel care e însuși Înțelepciunea întrupată, bunătatea, nestricăciunea sau orice alt nume sau atribut înalt I-am atribui, ar fi ajuns să se schimbe tocmai în contrarul său. Dacă, deci, Dumnezeu e adevărata bunătate și adevărata virtute și dacă e firesc lucru, că nimic nu se opune bunătății decât răutatea și că Dumnezeu nu se naște în răutate, ci în trup omenesc și, în sfârșit, dacă nepotrivire cu Dumnezeu și înjosire pentru El e numai faptul că a îmbrăcat haina slăbiciunii și a neputinței fără a se naște, ca Dumnezeu ce era, din acestea, în acest caz, să ne rușinăm, oare, a mărturisi că Dumnezeu s-a unit cu firea omenească, în timp ce mintea nu vede nimic rău în firea omenească? Doar nici puterea minții, nici a înțelegerii ori a cunoașterii sau oricare alta din facultățile omenești nu sunt potrivnice noțiunii de bine.

CAPITOLUL 16

FIREA DUMNEZEIASCĂ N-A FOST ÎNJOSITĂ

Se mai poate obiecta că trupul omenesc, fiind supus patimilor e nestatornic și slăbănog[27], câtă vreme în Dumnezeu nu există patimi. Desigur însă că ar fi greșită concepția noastră despre Dumnezeu dacă am afirma că Cel care, din fire, e străin de orice părtășie cu patima și cu slăbiciunea, ar ajunge, prin întrupare, în stare de neputință, de slăbiciune. Și aici va trebui să subliniem, ca și mai înainte, că există o neputință firească și una nefirească, izvorâtă din abuzuri, din păcat. Ceea ce pune stăpânire pe voința noastră și o trage de la bine la rău e într-adevăr o neputință, o slăbiciune. Dimpotrivă, tot ce vedem în natură, decurgând în mod succesiv într-o ordine care e înscrisă în firea lucrurilor, aceasta va trebui să spunem că e mai mult un mod de manifestare, decât o stare de slăbiciune: de pildă, nașterea, creșterea, felul cum reacționează eul nostru în tot decursul îngrășărilor sau slăbirilor trupului, prefacerea elementelor în corpul omenesc, ca și destrămarea din nou a acestora și întoarcerea lor la locul de unde au fost luate.

Dar, în definitiv, cu ce intră în contact, potrivit doctrinei noastre, Dumnezeirea? Cu neputința propriu-zisă, care izvorăște din răutate, sau cu

27. Se resimte aici influența eticii lui Aristotel (2, 4 etc.), în care tronează mai ales generozitatea și înțelepciunea, cf. N. Balcă, *Istoria filosofiei antice*, 220 și urm.

elementul schimbător din firea noastră? Dacă doctrina noastră ar susţine că Dumnezeu S-a născut în chip păcătos din ceea ce fusese înainte interzis, atunci ar trebui să fugim de absurditatea unei învăţături care nu se pricepe să-şi facă despre Dumnezeu nici măcar o idee sănătoasă! Dacă, dimpotrivă, am afirma că Dumnezeu S-a unit cu firea noastră, care ea însăşi tot din El îşi are începutul şi fiinţa, atunci în ce constă greşeala credinţei noastre cu privire la ideea despre Dumnezeu, câtă vreme nu există nicăieri în această credinţă a noastră despre Dumnezeu nici o înclinare spre patimă sau spre slăbiciune? Căci noi nu zicem, că doctorul care vindecă pe bolnav, trebuie neapărat să se îmbolnăvească şi el, ci vom spune că, chiar dacă ia contact cu boala, el tot rămâne teafăr.

Dacă naşterea nu este o neputinţă sau un rău, atunci tot aşa trebuie înţeleasă şi viaţa. Dimpotrivă, pofta după plăceri este însoţită de pornirea noastră spre rău: iată, în ce constă adevărata boală a firii umane.

Credinţa creştină spune însă că Dumnezeu e străin şi de una şi de alta. Dacă zămislirea Domnului nu s-a făcut din poftă şi dacă viaţa pentru care s-a întrupat El e lipsită de păcat, atunci ce răutate sau ce slăbiciune ar mai putea fi aceea, de care ar afirma credinţa noastră că s-ar fi împărtăşit Dumnezeu? Iar dacă cineva ar spune că şi despărţirea sufletului de trup ar fi tot o dovadă de păcătoşenie, atunci cu atât mai vârtos ar trebui socotită astfel unirea lor, căci dacă despărţirea a ceea ce a fost unit e un rău, atunci de ce n-ar fi un rău şi unirea lor, căci doar tot o mişcare e şi adunarea părţilor ca şi împrăştierea întregului? De aici urmează că ultima mişcare trebuie să primească aceeaşi numire ca şi cea dintâi. Iar dacă prima mişcare, pe care o numim "naştere" nu e un rău, atunci nici cea de-a doua mişcare, pe care o numim "moarte" şi care aduce desfacerea trupului de suflet, în mod logic, nu poate fi socotită un rău.

Cât despre Dumnezeu, noi afirmăm că El a trecut prin amândouă felurile de mişcări, dintre care una leagă sufletul de trup, iar cealaltă îl desparte. Mai spunem că această unire a lui Dumnezeu cu omul s-a făcut şi cu partea sensibilă şi cu cea raţională şi că a găsit cu cale, pe urma acestei tainice şi inexplicabile uniri, ca ceea ce s-a unit odată, adică sufletul şi trupul, să şi rămână unite pe vecie.

Întrucât, însă, potrivit mersului ei natural, firea omenească înclina - chiar şi în persoana divină, după ce S-a unit cu cea dumnezeiască - spre despărţirea sufletului de trup, Mântuitorul a unit din nou printr-o putere dumnezeiască, parcă lipindu-le cu un fel de clei, cele două, sufletul cu trupul, unindu-le din nou, într-o unire inseparabilă, ceea ce până atunci fusese cu totul dezbinat. Aceasta e învierea, reîntoarcerea la unire nedespărţită a ceea ce fusese împrăştiat prin destrămare, pentru ca astfel să fie posibilă revenirea omului la starea lui harică de la început şi să i se

redea viaţa de veci, după ce, sigur, prin moartea noastră, răutatea, intrată în fire, va fi fost înlăturată, întocmai cum se împrăştie pe jos şi dispare lichidul dintr-un vas care s-a spart şi care, din cauza aceasta, nu l-a mai putut ţine.

După cum începutul morţii s-a făcut la început printr-un singur om şi de aici s-a transmis apoi la întreagă firea omenească[28], tot aşa şi începutul învierii[29] trece de la unul la toată omenirea. Căci Cel care a unit din nou cu propriul Său trup sufletul, pe care i l-a luat - datorită puterii, comunicate dintru început şi sufletului şi trupului - tot Acela a amestecat într-un mod şi mai cuprinzător substanţa spirituală cu cea sensibilă, încât începutul urmează un drum firesc, până la sfârşit. După cum, în omenirea pe care Hristos a îmbrăcat-o din nou, sufletul e redat din nou trupului după descompunere, tot astfel, după reunirea prin înviere, de la un prim început se întinde lucrarea asupra întregii omeniri. Aici este taina planului dumnezeiesc privitor la moarte şi la învierea din morţi: prin moarte sufletul e despărţit de trup, dar, fără să pună piedici mersului firesc al naturii, s-a pus de-a curmezişul, apoi le-a unit din nou prin înviere spre a fi El însuşi de acum punctul de plecare al vieţii şi al morţii, oprind pe de o parte în Sine descompunerea naturii produsă de moarte, iar pe de alta devenind El însuşi un principiu de reunire a celor despărţite.

CAPITOLUL 17

ÎNCETAREA IDOLATRIEI

Dar poate că se va răspunde că obiecţiunea ce ni s-a făcut n-am înlăturat-o încă, ci rămâne în picioare tot teza contrară, ceea ce ar da celor necredincioşi puteri noi. Într-adevăr, dacă sălăşluieşte în Dumnezeu o putere atât de mare după cum am arătat în expunerea anterioară, dacă stă în puterea Sa de a omorî moartea şi a deschide drum vieţii, de ce nu-Şi aduce la îndeplinire hotărârea printr-un simplu act de voinţă, fără a realiza mântuirea noastră printr-un ocol atât de mare, născându-se în trup, crescând până la bărbăţie şi suferind şi moarte numai spre a-l mântui pe om, câtă vreme ne-ar fi putut mântui şi fără să fi trecut prin atâtea ocoluri?

Faţă de o asemenea observaţie, ar fi destul să răspundem pentru cei care judecă limpede, că nu bolnavii sunt cei care prescriu medicilor metoda de tratament şi nici nu dau lecţii binefăcătorilor lor despre modul cum trebuie trataţi, întrebându-i de ce se ating de porţiunea dureroasă a trupului sau de ce a întrebuinţat într-un caz oarecare de lecuire cutare metodă şi nu cealaltă, ci, gândindu-se numai la rezultatul binefacerii, primesc cu bucurie orice tratament.

Întrucât, însă, noianul bunătăţilor dumnezeieşti, de care pomeneşte proorocul[30], se revarsă peste noi în mod misterios, în orice caz în viaţa

28. Rom. 5, 15.
29. I Cor. 15, 21.
30. Ps. 32, 20.

aceasta nu se observă totdeauna precis chipul arătării lor, altfel dacă ar prea sări în ochi, ar dispărea ori ce obiecţiune a necredincioşilor, ba mai mult, va trebui să aşteptăm veacurile de apoi spre a se descoperi în ele ceea ce acum abia întrezărim prin credinţă, de aceea va fi neapărat nevoie să căutăm rezolvarea, pe cât posibil, cu ajutorul a câtorva dovezi raţionale şi în acord cu cele discutate până acum, a problemelor prezente încă nelămurite.

CAPITOLUL 18

PUSTIIREA TEMPLULUI DIN IERUSALIM

În orice caz e de prisos şi fără nici un rost faptul că cei care critică venirea pe pământ şi petrecerea între noi a Domnului nu s-ar fi făcut potrivit unei înţelepciuni divine sau unui plan mai înalt. Pentru cei care nu se încăpăţânează prea mult să accepte adevărul, există încă aici în viaţa pământească - deci înainte de descoperirea vieţii viitoare - o mărturie destul de puternică: cea a faptelor săvârşite, când Domnul a fost pe pământ.

Într-adevăr, cine nu ştie că înşelăciunea diavolească a cuprins aproape toate colţurile pământului şi că a pus stăpânire pe viaţa omului prin nebunia închinării la idoli, cum a devenit un obicei la toate popoarele lumii de a cinsti chipurile cioplite, aducându-le jertfe de animale vii şi punând pe altare tot felul de murdării? Din clipa în care, s-a arătat, însă, prin mijlocirea firii omeneşti[31], harul lui Dumnezeu, cel ce mântuie pe toţi, cum zice Apostolul, din acel moment precum piere fumul aşa au pierit toate: a încetat nebunia tălmăcirii semnelor de noroc şi a proorocirilor deşarte, s-au înlăturat procesiunile animale şi măcelăririle pline de spurcăciuni ale hecatombelor, iar la cele mai multe popoare au dispărut în întregime altarele păgâne, curţile templelor, tămâierile sacre şi chipurile idoleşti de prin pieţe sau din poieni, în sfârşit toate lucrurile prin care slujitorii demonilor se înşelau pe ei înşişi şi pe cei care trăiau în apropierea lor, încât în multe locuri nu-şi mai aduce aminte omenirea nici dacă au mai existat vreodată asemenea lucruri.

În locul lor s-a ridicat pe întreg pământul, în numele lui Hristos, pe lângă biserici şi altare, o preoţie nesângeroasă şi neprihănită, precum şi o filosofie înaltă[32], care pune preţ mai mult pe faptă decât pe vorbă şi care vorbeşte aproape cu dispreţ faţă de viaţa trupească şi-şi râde parcă de moarte.

Aceştia sunt cei pe care tiranii i-au silit s-o trădeze în public, dar care din nou s-au arătat învingători prin aceea că au primit cu nepăsare tot felul de

31. Tit 2, 11.

32. În multe din scrierile Sfântului Grigorie, cuvântul φιλοσοφια are înţeles de viaţă induhovnicită, iar la scriitorii ascetici, termenul respectiv priveşte pe monahi, indiferent dacă ei locuiau în pustiurile Egiptului ori în alte aşezări. Uneori se înţelege prin acest termen şi pietatea ca virtute etc. Aşa trebuie înţeles pasajul din *Viaţa Sfintei Macrina* (în trad. *Despre cei care amână Botezul)* (Migne P.G. 46, 420 etc., *Despre feciorie* XXIII, 1; 6 etc).

torturi în trupul lor[33], lucru pe care de bună seamă nu l-ar fi putut suporta cu atâta tărie dacă n-ar fi avut dovada sigură şi nestrămutată că Dumnezeu este cu ei.

Pentru iudeii care nu vor să creadă în Hristos, faptul trecerii Lui pe pământ reiese în mod limpede şi din următoarele: până a nu se fi arătat mărirea dumnezeiască a Fiului, iudeii vedeau strălucind în Ierusalim jilţul regilor lor în templul lor vestit în toată lumea[34] şi unde an de an jertfele se aduceau regulat. Tot ceea ce le spusese Legea până atunci în chip învăluit, minţile care puteau pricepe graiul proorocilor au putut vedea că toate li s-au împlinit, exact după rânduielile fixate de la început în Legea lor. Când însă au văzut în carne şi oase pe Acela pe care-L aşteptau şi despre care le vorbiseră Legea şi Proorocii şi când în loc să creadă descoperirii noi pe care le-o aducea, au preferat să rămână şi pe mai departe în vechile lor rătăciri şi să păstreze, interpretând-o greşit, slova legii lui Moise - legându-se şi de ea în chip slugarnic mai mult din obişnuinţă, decât de spiritul ei -, atunci ei n-au putut să primească harul ce s-a arătat, de aceea din toate ceremoniile lor sacre nu le-au mai rămas decât nişte povestiri: din templu n-au rămas nici urme, din oraşul strălucitor de altădată azi nu mai sunt decât ruine, iar din vechile prescripţii ale Legii, iudeii n-au mai păstrat nimic, ba chiar şi vizitarea locului, pe care altădată l-au cinstit atât, le-au interzis-o decretele împăraţilor[35].

CAPITOLUL 19

NATURA LUI DUMNEZEU

Şi totuşi. Chiar dacă nici păgânii, nici dascălii poporului iudeu nu vor să scoată cele pomenite ca mărturie pentru arătarea lui Dumnezeu, pe pământ, ar fi bine ca să răspundem în parte la fiecare obiecţiune făcută şi să cercetăm de ce s-a unit firea dumnezeiască cu cea omenească, mântuind omenirea printr-o acţiune proprie, în loc să-şi pună în aplicare acest gând printr-o simplă poruncă. Cum să începem, deci, mai bine pentru ca să ajungem în mod logic mai uşor la ţinta propusă? Cum să începem altfel decât arătând pe scurt ce crede omul evlavios espre Dumnezeu?

CAPITOLUL 20

COEXISTENŢA ATRIBUTELOR DUMNEZEIEŞTI

E lucru cunoscut de toţi că nu trebuie să credem că Dumnezeu e numai atotputernic, ci că e şi drept, bun, înţelept, cu un cuvânt El are

33. A. Malingrey, *Philosophia*, Paris 1961.

34. Templul din Ierusalim, una din cele sapte minuni ale lumii vechi.

35. Despre aceste evenimente Sfântul Grigorie trimite pe cititori la *Istoria bisericească* a lui Eusebiu de Cezareea (IV, 6). De altfel, ca unul care a călătorit de mai multe ori prin Ierusalim, Sfântul Grigorie ne putea da ştiri mai bogate.

toate însușirile desăvârșirii. De aici urmează că, vorbind de economia întrupării Cuvântului, numai unele din aceste însușiri ar ajunge să se realizeze, celelalte nu. Din capul locului, dacă le despărțim unele de altele, nici unul din aceste atribute sublime nu reprezintă, în sine, vreo desăvârșire oarecare. Nici bunătatea nu-i cu adevărat bunătate, dacă nu merge mână în mână cu dreptatea, cu înțelepciunea, cu atotputernicia, căci nu poate fi bun ceea ce nu-i drept, nu-i înțelept și nu-i puternic, tot astfel, nici puterea nu-i cu adevărat virtute atunci când e despărțită de dreptate și de înțelepciune, căci o asemenea putere ar fi ceva sălbatic și tiranic. Tot așa stau lucrurile și cu celelalte însușiri. Dacă înțelepciunea n-ar fi însoțită de dreptate sau dacă dreptatea nu ne-am închipui-o unită cu puterea și cu bunătatea, în acest caz ar trebui să le socotim pe fiecare din ele ca păcate, iar nu virtuți. Căci cum ar putea fi socotit între bunătăți ceea ce e plin de lipsuri?

Dar, fiindcă în concepția pe care noi o avem despre Dumnezeu, trebuie să adunăm laolaltă toate atributele Lui, în cazul acesta să vedem, deci, din însușirile pe care trebuie să ni le facem despre Dumnezeu, dacă nu lipsește vreuna în planul lui Dumnezeu, care privește pe om. Iată, bunăoară, să vorbim despre toate notele privind bunătatea lui Dumnezeu. Or, ce mărturie de bunătate ar putea fi mai hotărâtoare decât a aduce înapoi pe dezertorul trecut la inamic, fără ca firea Sa statornică să se spurce prin atingerea cu firea atât de ușor schimbătoare a vrerii omenești? Căci, după cum zice proorocul David, El n-ar fi venit să ne mântuiască, dacă bunătatea Lui nu i-ar fi dictat un asemena gând[36].

Dar, bunătatea acestui plan de mântuire n-ar fi fost de nici un folos, dacă înțelepciunea n-ar fi făcut să și rodească iubirea de oameni. Desigur, mulți sunt cei care ar vrea să ajute să scape de boală pe un bolnav care zace pe pat, dar numai aceia își duc la capăt bunăvoința pe care o nutresc față de cel suferind care știu și să ajute efectiv la vindecarea lui. Cu alte cuvinte, înțelepciunea trebuie să fie unită cu bunăvoința.

Dar cum se manifestă în cazul de față această înțelepciune unită cu bunătatea? Prin aceea că nu putem concepe izolat bunătatea intenției. Și cum s-ar putea ști dacă o intenție e bună sau rea, dacă nu se manifestă în fapte? Numai desfășurându-se într-o înlănțuire logică și într-o anumită ordine, faptele care vădesc înțelepciunea și iscusința Economiei dumnezeiești. Dar dacă, după cum am spus adineaori, înțelepciunea e o virtute numai când e unită cu dreptatea, pe când dacă o luăm aparte,ea nu poate fi socotită ca atare, atunci va trebui să privim ca unite și în cadrul credinței despre întrupare, aceleași două atribute divine, adică înțelepciunea și dreptatea.

36. Ps. 105, 4-5; 118, 65-66, 68.

CAPITOLUL 21

DREPTATEA LUI DUMNEZEU

Ce este propriu-zis dreptatea? Să ne aducem aminte de ceea ce am spus, în înlănțuirea firească a ideilor, la începutul acestei cercetări, anume că omul a fost creat după chipul naturii dumnezeiești și că a păstrat asemănarea sa cu Dumnezeu atât în privința celorlalte daruri ale sale, cât și în ce privește libertatea voii sale. Totodată însă, nu trebuie să uităm, că structura firii omenești e, în chip natural, schimbătoare. Căci ar fi fost cu totul imposibil, ca cel al cărui început e o schimbare, să fie el însuși neschimbător, când trecerea de la neființă la ființă este și ea tot un fel de schimbare și anume o trecere, cu ajutorul puterii divine, de la neexistență la existență. În chip necesar se vede la om schimbarea și prin aceea că el e copie sau chip al Ființei dumnezeiești, iar la o copie, dacă n-ar exista o diferență față de original, ea s-ar confunda întru totul cu el. Deosebirea dintre original și copie constă tocmai în aceea că originalul e neschimbat din fire, pe când copia e schimbătoare și anume viața ei se obține tocmai prin schimbare, căci, după cum am mai spus, entitatea supusă transformării nu poate fi egală cu sine însăși.

Schimbarea e o continuă mișcare, trecere de la starea prezentă la una diferită și ca atare, mișcarea aceasta e de două feluri: una e îndreptată veșnic spre bine și aici progresul nu cunoaște oprire[37], pentru că spațiul pe care-l parcurge e conceput ca nelimitat, cealaltă tinde spre direcția opusă, a cărei caracteristică e inexistența. Aceasta pentru că, după cum am mai pomenit, contrarul binelui se poate concepe față de bine cam în felul în care zicem că ceea ce nu este, e contrarul a ceea ce este, pe când neexistența e opusă existenței. În virtutea schimbării și transformării, care însoțesc mișcarea și impulsul creaturii, desigur că firea omenească nu poate și nici nu rămâne în sinea ei nemișcată, ci vrerea noastră tinde cu toată puterea spre un scop, pentru că însuși dorul după bine este cel ce o pune în mișcare.

Acum, să notăm că există un bine real sau adevărat și unul fals, acesta din urmă având numai aparența de bine. Singur cugetul sădit înlăuntrul ființei noastre poate să le dovedească. Suntem susceptibili să dăm peste un bine adevărat, ori mai adesea, suntem momiți de o aparență înșelătoare, să alunecăm tocmai spre contrarul binelui, spre rău, cum s-a întâmplat în fabula păgână cu câinele care, văzând în apă umbra a ceea ce el tocmai ținea în gură, a lăsat să-i cadă adevărata mâncare din gură din poftă după umbra aceleia devenind victimă lăcomiei și foamei sale[38].

Lăsându-se, așadar, înșelat de dorul după adevăratul bine, cugetul a dat peste ceea ce de fapt nu există. Sedus de sfetnicul și de născocitorul

37. "Prin firea sa, binele n-are hotar", iată o temă dragă Sfântului Grigorie; *Viața lui Moise*, în "P.S.B.", *Despre facerea omului*, XXI etc.

38. Esop, fabula: *Câinele cu carnea în gură*, ed. Chițimia, București 1956, p. 177.

răutății, omul s-a lăsat convins că binele e tocmai opusul lui. Doar viclenia n-ar fi avut efect dacă aparența binelui n-ar fi stat ca momeală în undița păcatului. Se poate spune că omul a căzut în această năpastă de bunăvoie într-atâta, întrucât, de dragul unei clipe de plăcere, el s-a pus sub ascultarea dușmanului vieții.

Să căutăm acum împreună toate atributele ideii pe care ne-o facem despre Dumnezeu: binele, înțelepciunea, dreptatea, puterea, nestricăciunea și tot ce mai aparține încă lui Dumnezeu. Pe urma bunătății i se face lui Dumnezeu milă de omul căzut, iar datorită înțelepciunii Sale, El îndată găsește modul cum să-l mântuiască. Și dreptatea am putea-o aduce în discuție, căci adevărata dreptate n-o poți lega de o nesocotință.

CAPITOLUL 22

RĂSCUMPĂRAREA

Dar în ce constă aici dreptatea? În aceea că nu s-a făcut uz de autoritatea tiranică împotriva celui care avusese stăpânirea peste noi, precum și în aceea că, deși mult mai puternic decât acel tiran, nu ne-a smuls cu forța, ci a lăsat și motiv de justificare celui care robise pe om prin ispita plăcerilor. Căci întocmai cum cei ce-și vând pe bani libertatea devin robi ai cumpărătorilor lor și, după ce, odată ce ei înșiși au încheiat acest târg de vânzare, nu mai au drept nici ei, nici oricine ar vorbi în folosul lor, să mai ceară înapoi "libertatea", chiar dacă cei ce s-au vârât cu capul lor într-o astfel de nenorocire ar fi de neam cine știe cât de nobil sau, mai mult, chiar dacă, din grija pentru cel vândut, ar vrea cineva să folosească și violența împotriva cumpărătorului, ar cădea el în vină, pentru că ar însemna că a vrut pe cale silnică să-l redobândească de la cel care-l cumpărase legal, (dar iarăși nici o lege nu poate opri pe un binefăcător să răscumpere pe cineva dacă vrea), tot așa, după ce noi de bunăvoie ne-am vândut libertatea, trebuia ca și Cel care din bunătatea Lui cea mare ne-a scos din robie iarăși la libertate, să găsească pentru aceasta tot un procedeu legal, în nici un caz silnic. Și acest procedeu constă tocmai în a lăsa posesorului să fixeze el prețul de răscumpărare pe care dorea să-l primească de la cel ce dorea să-l aibă.

CAPITOLUL 23

PREȚUL RĂSCUMPĂRĂRII

Să vedem acum asupra cărui preț s-a învoit stăpânul? După felul cum a decurs până acum înlănțuirea ideilor, ne putem închipui cam care a fost această dorință dacă evidențele de până acum pot servi drept mărturii pentru ceea ce căutăm. În schimbul cărui lucru l-a putut da din mâini pe om cel care, după cum am spus la începutul acestei cărți, a închis ochii

față de bine (din invidie pentru fericirea omului) și a zămislit în inima sa întunericul păcatului, îmbolnăvindu-se de pofta după mărire, început și mamă a tuturor răutăților, zic, în schimbul cărui alt lucru ar fi putut da pe om, decât poate în schimbul a ceea ce era mai prețios și mai înalt, pentru ca și prin acest schimb, ceea ce are mai mare pe ceva mai mic, să-și sature încă o dată patima mândriei sale? Atunci însă s-a întâmplat ceva, ce nu mai cunoscuse până atunci istoria întregii omeniri: zămislire fără împreunare bărbătească, naștere fără dureri, alăptare printr-o fecioară, glasuri care mărturiseau în mod nevăzut, de undeva din văzduh, despre mărirea Lui supranaturală, vindecare fără oboseală și fără leacuri, numai prin cuvânt și prin pornirea voii sale, a tuturor slăbiciunilor și bolilor firești, readucerea la viață a celor morți, îndreptarea osândiților, înfricoșare a dracilor, arătare a puterii peste furiile văzduhului[39], umblare pe mare[40], neafundare în valuri atunci când călca pe ele, întocmai ca în minunile lui Moise când se întărise fața mării spre a se putea trece pe ea mai departe, lipsire de hrană pentru Sine pe timp cât mai lung ar fi vrut, dar în același timp oferire în pustiu a hranei îndestulătoare pentru mii și mii de flămânziți[41] cărora cerul nu le-a trimis mană și ale căror trebuințe firești nici pământul nu le putea sătura prin grânele sale, ci din jitnițele pline de taină ale atotputerniciei dumnezeiești pâinea ieșea de-a gata în mâinile slujitorilor Lui parcă izvorând din brazda pământului și se înmulțea văzând cu ochii pentru săturarea mulțimilor, peștele sporea într-una fără ca marea să-și fi oferit serviciile sale, numai datorită puterii Celui care a presărat în mări toate soiurile de pești; dar cum să arătăm numai în câteva cuvinte tot șirul lung al minunilor din Evanghelie? În fața unei puteri atât de mari a recunoscut și vrăjmașul omului, că târgul ce i se oferea îi aducea mai mult decât avea el. Iată de ce a ales el pe Hristos drept preț de răscumpărare[42], pentru cei pe care el îi ținea închiși în temnița morții. Îi era însă cu neputință să poată privi în față trupul gol al arătării dumnezeiești fără a zări în această arătare măcar o părticică din trupul peste care se înstăpânise prin păcat. De aceea s-a și îmbrăcat Dumnezeirea în haina trupului, pentru ca omul având de acum în fața ochilor ceva apropiat și cunoscut sieși, să nu-i mai fie frică să se apropie de puterea cea suprafirească a Dumnezeirii, ci încetul cu încetul să-și obișnuiască ochii

39. Matei 8, 26-27.
40. Matei 14, 25-26; Marcu 6, 48-49; Ioan 6, 49.
41. Matei 14, 20; Marcu 6, 42-43.
42. Ideea "prețului de răscumpărare" a fost înțeleasă în mod variat de Părinții și scriitorii bisericești. Sf. Irineu ar fi adoptat părerea lui Origen care vedea în sângele lui Hristos răscumpărarea cerută de Satana; idee adoptată și de scriitorii latini Ambrozie, Augustin.

minții tot mai mult cu puterea care reiese din minunile dumnezeiești, pentru ca mai curând să dorească această arătare decât să spună de ea.

Iată, dar, cum se unește binele cu dreptatea și cum nici înțelepciunea nu stă departe de ele. Că puterea dumnezeiască a găsit cu cale să ni se facă cunoscută în haină trupească, pentru ca iconomia mântuirii noastre să nu afle o piedică în frica față de arătarea Dumnezeirii, tocmai aceasta e o mărturie comună pentru bunătatea, pentru înțelepciunea și, în sfârșit, pentru dreptatea Lui. Faptul că El a vrut să ne mântuiască e o mărturie a bunătății Lui, faptul că S-a dăruit pe Sine ca preț de răscumpărare pentru cei robiți e o dovadă a dreptății Lui, iar faptul că a știut să-l facă pe vrăjmaș să cuprindă cu mintea ceea ce e de necuprins, e mărturia supremei Lui înțelepciuni.

CAPITOLUL 24

SE ÎNJOSEȘTE PUTEREA DIVINĂ PRIN ÎNTRUPARE?

Dar poate că cel ce urmărește cu atenție înlănțuirea acestor idei se va întreba: în ce se vede, din cele expuse până aici, atotputernicia Dumnezeirii? În ce, veșnicia puterii sale? Pentru ca să lămurim mai de aproape aceste fapte, să cercetăm cu grijă și cealaltă parte din taina învățăturii noastre: aceea în care atotputernicia lui Dumnezeu e unită mai ales cu iubirea Lui de oameni.

Mai întâi de toate faptul că firea cea atotputernică a fost în stare să se coboare până la josnicia condiției umane e o mai mare dovadă de putere, decât aceea care reiese din măreția și suprafirescul minunilor. Săvârșirea de către Dumnezeu a unor fapte mari și minunate e oarecum un lucru firesc și de așteptat și parcă n-ar suna straniu în urechile noastre afirmația, că toate fápturile din lumea aceasta și tot ce este dincolo de ce vedem s-au făcut prin puterea Lui, însuși voința Lui urmând oarecum vrerii Sale. Venirea lui Dumnezeu întru smerenie este, însă, un și mai mare prisos de putere, prin aceea că și în cele nefirești și unde nu te-ai aștepta, nici o piedică nu se poate pune acestei puteri.

Căci, după cum caracteristica focului este de a se repezi în sus și de acest lucru nu se mai miră nimeni, căci stă în firea lui - dacă însă, flacăra focului s-ar îndrepta în jos, precum corpurile grele, care cad spre pământ, atunci ar trebui să ne cuprindă mirarea, căci cum ar fi posibil ca focul să coboare în jos, contrar firii sale? -, tot așa nici împodobirea tuturor făpturilor și chiar nici legile neschimbate ale firii nu vădesc așa de mult atotputernicia divină și mai presus de cuvânt, pe cât o dovedește această coborâre a lui Dumnezeu până la adâncul slăbiciunilor firii noastre. Putem vedea astfel înălțimea coborâtă în smerenie, fără ca nici în această înjosire să se piardă ceva din înălțimea ei. Vedem, așadar, cum

Dumnezeirea s-a contopit cu firea omenească, Hristos Domnul rămânând însă în același timp și Dumnezeu și om.

Căci , după cum am spus mai înainte, neavând din fire cel rău putere de a intra în legătură cu prezența directă a lui Dumnezeu și nici să rabde a vedea față către față arătarea Lui, din aceste pricini, spre a da de înțeles aceasta celui ce dorea pentru noi un preț de răscumpărare, Dumnezeu s-a ascuns sub chipul firii omenești pentru ca, după cum se întâmplă și cu peștii lacomi, cel rău să înghită deodată cu momeala trupului omenesc, și undița Dumnezeirii și astfel, prin intrarea vieții în împărăția morții și prin arătarea luminii în lumea întunericului, să piară odată pentru totdeauna ceea ce nu-i lumină și nu-i viață. Căci nu poate răbda întunericul să vadă în față lumina și nici moartea să persiste în fața vieții.

Recapitulând astfel înlănțuirea punctelor principale ale învățăturii creștine, să răspundem acum mai pe larg criticilor ce se aduc planului dumnezeiesc, potrivit căruia însuși Dumnezeu a găsit potrivit să intervină personal pentru mântuirea omului. Dumnezeirea trebuie doar să păstreze toate atributele corespunzătoare, iar nu într-o parte să fie concepută ca atare, iar în alta nu. Credința noastră trebuie să acorde lui Dumnezeu absolut toate atributele desăvârșirii și cinstirii, astfel ca fiecare din aceste atribute și toate la un loc să fie articulate într-un tot unitar.

S-a arătat până aici că bunătatea, înțelepciunea, dreptatea, nestricăciunea, toate se vădesc în planul de mântuire a omenirii. Bunătatea se vede în gândul Mântuitorului de a merge "să caute pe cel pierdut"[43], înțelepciunea și dreptatea reies din modul în care ne-a mântuit, iar puterea se evidențiază în asemănarea Lui cu omul, al cărui chip l-a luat, anume spre a fi pe potriva josniciei noastre, dând spre acest scop a se înțelege că, întocmai ca și oamenii, ar putea să cadă și El pradă morții, dar că, deși întrupat, El acționa tot cum îi poruncea firea Sa și cum Î se cădea, ca unui Dumnezeu ce era.

Rostul luminii e să împrăștie întunericul, al vieții să înghită moartea. Întrucât, însă, noi am apucat pe un drum greșit îndată ce am fost creați și am căzut în ghearele morții, atunci de ce ni se pare greșită afirmația creștină că însăși curățenia întrupată se unește cu noi cei spurcați, viața cu cei morți, cârmaciul cu cei rătăciți, toate acestea pentru ca necurăția să se spele, rătăcirea să se îndrepte și cel mort să revină la viață?

CAPITOLUL 25

CUM A FOST PĂCĂLIT VICLEANUL DIAVOL?

Că Dumnezeu a îmbrăcat trup omenesc, n-ar trebui să mire deloc, decât pe cei care privesc lucrurile cu ochi prea miopi; cine ar fi atât de

43. Luca 19, 10.

copil la minte încât să nu vadă, fiind vorba de univers, că Dumnezeu e pretutindeni, că toate le străbate, toate le cuprinde și în toate sălășluiește? Toate fapturile atârnă de "Cel ce este"[44] și nimic nu există din ceea ce vedem care să nu aibă viață în El. Dacă, deci, în El sunt toate și El e în toate, atunci de ce să ne rușinăm de acea afirmație din iconomia mântuirii, care ne învață că Dumnezeu S-a născut într-un trup omenesc, El pe care azi nici credința nu-l mai desparte de noțiunea de om?

Dacă prezența lui Dumnezeu în noi n-are aici pe pământ aceeași formă ca acolo, nu-i mai puțin adevărat că înlăuntrul nostru a fost și este în siguranță[45]. Când zicem că și azi e unit Dumnezeu cu noi, înțelegem că El ține firea noastră în viață; atunci însă se unise cu omul pentru ca omul să se îndumnezeiască prin acest amestec, după ce a fost scos din moarte și slobozit din tirania vrăjmașului, bine știind că ridicarea Lui din morți s-a făcut pentru cei muritori începătură a vieții nemuritoare.

CAPITOLUL 26

LECUIREA FĂPTURII

Dar s-ar putea ca, cercetând cineva dreptatea și înțelepciunea care se observă în acest plan al Iconomiei, să fie ispitit a crede că e o înșelătorie metoda aceasta, prin care Dumnezeu se gândea să ne mântuiască. Prin faptul că s-a dat pe mâna celui ce stăpânise pe om, fără a-și dezvălui Dumnezeirea, ci ascunzându-și-o sub haină omenească - pentru că în acest fel a fost cunoscut de diavol -, Dumnezeu s-a folosit, ca să zicem așa, de un șiretlic și de un plan ingenios, întrucât caracteristica înșelătorilor este tocmai de a îndepărta de la cele pe care le vizează vicleniile lor și de a acționa tocmai cum nu se așteaptă aceia. Dar cel ce are în vedere adevărul, acela va mărturisi că și aceasta e tot o lucrare a dreptății și înțelepciunii dumnezeiești.

A face dreptate înseamnă a da fiecăruia ce-i a lui[46], iar a fi înțelept înseamnă a păcătui împotriva dreptății, a nu separa intențiile bune ale iubirii de poruncile dreptății, ci a le împăca laolaltă precum se cuvine, dând dreptății atât cât se cade, dar fără a pierde din vedere gândurile bune ale dragostei față de oameni. Să vedem, așadar, nu cumva se confirmă aceste două lucruri și în realitatea faptelor?

E o faptă de dreptate că s-a dat și diavolului o plată după vrednicia lui, adică a fost și el înșelat; în același timp scopul acestui procedeu e o mărturie a bunătății Celui ce l-a aplicat. Bine știm doar că specificul dreptății e de a împărți fiecăruia ceea ce el însuși a lucrat și ceea ce însuși a inițiat intenționat, după cum și pământul dă roade după felul semințelor semănate.

44. Ieș. 3, 14.
45. Luca 17, 21.
46. Parcă ar vorbi Ulpian în cunoscuta formulare a dreptului roman.

În acest caz rostul înțelepciunii este de a nu se pierde din ochi modul după care trebuie realizat cu orice preț binele. După cum într-o bucățică de hrană se amestecă veninul celui care vrea să ne otrăvească, precum se amestecă tot într-o bucățică de hrană și leacul doctorului care vrea să ne vindece - unul are în mână veninul, celălalt antidotul și modul terapiei nu atinge întru nimic buna intenție a vindecătorului (deși amândoi amestecă o otravă în mâncare, totuși, gândindu-ne la intenția lor, pe unul îl lăudăm, pe când pe celălalt îl osândim) -, tot așa și în planul Iconomiei: după dreptate, diavolul își primește ca răsplată tocmai ceea ce a semănat atunci când a urzit de bunăvoia lui capcana înșelării oamenilor. Cu alte cuvinte, cel care momise pe om prin amăgirea plăcerilor, la rândul său e păcălit și el acum prin chipul de om pe care îl întâlnește în Dumnezeu. Desigur că intenția bună a Domnului schimbă în bine felul procedurii.

Diavolul a înșelat pe om pentru a-i corupe natura, în vreme ce Dumnezeu ca drept, bun și înțelept ce este, s-a folosit și El de un fel de "înșelăciune", dar pentru a mântui pe cel căzut, făcând bine prin acel șiretlic nu numai celui pierdut, ci și celui ce l-a dus la pierzanie. Căci prin apropierea morții de viață, a întunericului de lumină, a stricăciunii de nestricăciune se înlătură și se nimicește răul, spre binele celuia care a fost curățit de rele. După cum în cazul amestecării aurului cu un material mai prost, cei care se pricep la curățirea aurului folosesc proba focului pentru a înlătura astfel materialul străin care trebuie eliminat, spre a se ajunge iarăși la însănătoșirea metalului și la strălucirea pe care acela trebuie s-o aibă - o lucrare plină de oboseală, căci puterea mistuitoare a focului înlătură ceea ce-i netrebnic numai după vreme îndelungată, fără să mai pomenim că aceasta e adevărata "lecuire a aurului", prin topirea elementului străin, a cărui prezență altera frumusețea metalului - tot așa și moartea, stricăciunea, întunericul și orice alt rod al răutății, pe care le-a sădit izvoditorul lor, se nimicesc când simt că se apropie, ca un foc, puterea dumnezeiască, spre a înlătura orice element necurat din natura de acum lămurită, chiar dacă această lămurire e foarte obositoare. Însuși vrăjmașul n-ar putea pune la îndoială că această lucrare e dreaptă și mântuitoare, sigur, dacă peste tot va putea el înțelege ce-i bunătatea.

După cum bolnavii, cărora trebuie să li se facă o tăietură în rana cu puroi sau să li se ardă rana cu fier roșu, se zvârcolesc, și țipă la doctor din cauza durerii tăieturii, dar apoi, după însănătoșire, știind că tocmai durerile acelea le-au făcut bine și, după ce nu mai simt nici o durere, nu știu cum să fie mulțumitori acelor doctori, tot așa vor fi mulțumitoare și recunoscătoare toate făpturile atunci când, după lungi și ocolite încercări, vor fi restabilite în starea lor primordială[47], toate făpturile pe care le

47. Se știe că sub influența lui Origen, Sf. Grigorie a adoptat învățătura greșită despre apocatastază sau despre restabilirea tuturor în starea primordială "ca Dumnezeu să

vedem azi afundate în rele, iar cei ce aveau nevoie de curățire și au răbdat chinuri ca și cei care au răbdat fără să fi avut vină, toți vor aduce atunci într-un singur glas numai mulțumire lui Dumnezeu.

Acestea și altele de felul lor sunt învățăturile pe care le culegem din marea taină a întrupării dumnezeiești. Prin unirea cu firea omenească și prin luarea asupră-Și a tuturor însușirilor firii omenești: naștere, creștere și chiar trecând și peste proba morții, Dumnezeu a îndeplinit toate lucrurile de care am pomenit, slobozind pe om din răutăți și vindecând până și pe izvoditorul răutății[48]. Căci adevărata vindecare de boală e tocmai îndepărtarea veninului bolii, chiar dacă aceasta se face cu durere.

CAPITOLUL 27

NECESITATEA ÎNTRUPĂRII

Era absolut firesc și necesar ca Cel care luase asupră-Și firea noastră să ducă această unire cu noi până la ultimele puncte posibile: căci după cum cei care spală necurăția de pe haine, nu lasă deoparte nici o pată necontrolată, ci iau pe rând toată stofa, de la un capăt la celălalt, curățind-o temeinic de murdării, pentru ca haina să fie deopotrivă de curată în toată întinderea ei și să aibă același luciu după ce a ieșit de la spălat, tot așa, odată ce viața omenească s-a mânjit încă de la început cu urâțenia păcatului, se cădea ca și la sfârșit și în tot decursul timpului puterea cea atotcurățitoare să vie în atingere cu toate părțile iar nu doar pe unele să le curățească și pe altele nu. Iată de ce, având viața noastră două capete, începutul și sfârșitul, găsim la amândouă capetele aceeași putere divină care înnoiește făptura, putere care se lipește de făptură încă de la crearea ei, o însoțește în tot lungul vieții și e prezentă și în ceasul morții.

Întrucât toți oamenii au un singur drum care-i duce la viață, din ce parte trebuie să vină Cel care S-a sălășluit în noi? Din cer, va răspunde probabil, cel ce urgisește ca rușinos și nedemn felul în care s-a întrupat Dumnezeu. Dar omul nu era în cer și nici pecinginea păcatului nu reușise să prindă rădăcină în viața de dincolo de lume. Dar cel ce se unise cu omul voia totuși să facă folositoare această unire. Întrucât în cer nu exista rău și nici viață omenească, oare, cum să pretindem ca Dumnezeu să se unească acolo cu omul și încă nu cu omul adevărat, ci cu chipul sau asemănarea lui? Ce fel de îndreptare a firii noastre s-ar fi realizat dacă, în lipsa făpturii pământești, o altă ființă să zicem, din cele cerești, ar fi ajuns

fie totul în toate", I Cor. 15, 28. Despre apocatastază ni se pomenește în multe scrieri ale Sfântului Grigorie: *Despre suflet și înviere* 104, 148, 152, 156, *Despre feciorie*, 12, 4, 2; *In. Ps.* 1, 9 etc. Trebuie subliniat însă că în destule locuri formularea e nesigură. Uneori el susține veșnicia chinurilor iadului (*In. usur.* 436, 452).

48. Adică va întoarce apoi și pe diavol.

să se unească ea cu Dumnezeu? Căci doar știm că un bolnav nu se poate vindeca, dacă leacul nu-i aplicat chiar pe locul suferind.

Dacă, deci, partea bolnavă ar fi rămas pe pământ, iar puterea dumnezeiească nu s-ar fi pogorât să lecuiască această boală numai pentru că ar fi socotit nedemn de Sine așa ceva, atunci toată grija pe care Dumnezeu o purta omului - cu care n-avea atunci nimic comun -, ar fi fost zadarnică pentru om. Pentru Dumnezeu nevrednicia ar fi fost aceeași, dacă, totuși n-ar fi ceva cu totul sacrileg să concepem altă nevrednicie decât păcatul.

Pentru cei care judecă cu micime de suflet și care zic că majestatea divină constă în a nu admite contact cu atributele firii noastre, pentru ei cu nimic nu-i micșorată această nedemnitate, fie că am zice că dumnezeirea a luat forma unei ființe cerești, fie că aceasta ar fi pământească. Într-adevăr, față de Cel prea înalt și inaccesibil cu firea, toată făptura stă la aceeași distanță, sigur, mult mai jos și toată lumea e de același rang, dar mai jos decât El. Căci ceea ce e din capul locului inaccesibil, aceea nu poate fi inaccesibil doar unora, iar altora să rămână accesibil, ci se află deopotrivă de sus desigur, deasupra a tot ce există. Doar nici pământul nu-i mai departe de vrednicia dumnezeiască și nici cerul nu-i mai aproape de ea, iar sub acest raport nici locuitorii unuia, nici ai celuilalt nu se deosebesc întreolaltă. Nu se poate spune că unii sunt atât de aproape încât se ating de firea Celui neajuns, în vreme ce alții sunt cu totul despărțiți de El, ori, în sfârșit, să bănuim că puterea care ține toate n-ar fi prezentă deopotrivă peste tot locul, ci în unele locuri ar prisosi, pe când în altele ar fi foarte puțină. Dacă am admite așa ceva, atunci, în urma diferenței acesteia de mai mare și mai mic, de mai mult ori și de mai puține, ar trebui să spunem că Divinitatea ar fi ceva compus și fără unitate în Sine, ori, în sfârșit, că, potrivit firii Sale, ea ar fi depărtată de noi, dar apropiată de nu știu care altă ființă pentru a putea intra cu aceasta într-un raport de vecinătate sau într-un contact mai ușor de realizat.

Or, adevărata învățătură despre majestatea prea înaltă a lui Dumnezeu nu aruncă nici o privire comparativă în jos sau în sus. Toate făpturile rămân deopotrivă de jos față de puterea care cârmuiește lumea, încât dacă am socoti firea pământească nevrednică de unirea cu Dumnezeu, tot așa de imposibil ar fi să aflăm o alta vrednică de așa ceva. Dacă toate rămân la aceeași distanță verticală față de majestatea divină, atunci numai un singur lucru se arată demn de Dumnezeu: facerea de bine pentru cel aflat în lipsă.

După toate cele de până acum, dacă recunoaștem că puterea Dumnezeirii s-a dus tocmai acolo unde era boala și unde se simțea nevoia, atunci ce greșește această credință a noastră împotriva ideii pe care trebuie să ne-o facem despre Dumnezeu?

CAPITOLUL 28

NAŞTEREA DUPĂ TRUP A LUI HRISTOS

E nedemnă naşterea pentru Hristos? Lumea face glume proaste pe seama firii omeneşti, flecărind într-una asupra modului în care are loc naşterea şi bătându-şi joc în felul acesta de religia creştină, zice că ar fi nedemn de Dumnezeu să intre în acest chip în contact cu viaţa omenească.

Am vorbit până acum destul despre acest lucru şi am văzut că singurul lucru ruşinos şi înjositor pentru Dumnezeire este răul şi tot ceea ce are legătură cu păcatul. Rânduiala firii, cârmuită de voia lui Dumnezeu şi de o lege veşnică, stă departe de orice defăimare a răutăţii, afară de cazul când acuza contra firii ar cădea pe Creatorul ei, în sensul că unele din lucrurile create ar putea fi socotite vrednice de ocară şi înjositoare.

Dacă, deci, Dumnezeirea nu-i departe decât de rău şi dacă natura nu-i în sine un rău, dacă, pe de altă parte, doctrina creştină învaţă că Dumnezeu a luat naştere în om, iar nu în răutate şi dacă pentru om e o singură cale, de a veni pe lume: zămislirea şi naşterea, atunci de ce ar fi trebuit să se prescrie pentru venirea lui Dumnezeu între noi o altă modalitate? Şi cine spune asta? cei care consideră a fi potrivit că natura cea slăbănogită de rele trebuia să-şi primească un doctor care s-o vindece, dar despre chipul în care s-a prezentat acest doctor aceiaşi nemulţumiţi nu sunt satisfăcuţi. Ei se fac a nu înţelege că toate părţile din conformaţia trupului au în sine aceeaşi importanţă şi că nimic din această conformaţie care contribuie la zămislirea şi întemeierea vieţii nu poate fi acuzat ca necinstit şi rău.

Întreaga rânduire a mădularelor organice are un singur scop: menţinerea omului în viaţă. În vreme ce, deci, celelalte mădulare conservă viaţa prezentă a oamenilor, fiecăruia dintre ele fiindu-le încredinţată una sau alta dintre facultăţi - de pildă înţelegerea sau acţiunea-, mădularele genitale au chemarea să grijească de viitor, prin ele având să se asigure naturii o succesiune neîntreruptă.

Dacă privim lucrurile din punctul de vedere al folosului, care ar trebui să fie mădularul cel mai important şi înaintea căruia să nu mai fie altul?

Într-adevăr, nici ochiul, nici urechea, nici limba şi nici altul din mădularele simţurilor noastre nu promovează prelungirea speţei, căci toate cele pomenite sunt în slujba plăcerilor prezente. Altele sunt cele dintâi care asigură omenirii nemurirea, făcând parcă ineficace şi fără urmări desele atacuri ale morţii împotriva noastră, întrucât firea pretutindeni întregeşte iarăşi la loc, ceea ce lipseşte. Ce lucru de ocară cuprinde, aşadar, învăţătura creştină atunci când, pentru a se uni cu viaţa omenească, Dumnezeu a ales tocmai calea prin care firea luptă contra morţii?

CAPITOLUL 29

SOROCUL MÂNTUIRII

În afară de aceasta, se mai caută batjocorirea credinţei noastre şi prin alte defăimări. Iată încă una din ele. Dacă era bună şi compatibilă cu Dumnezeu întruparea, de ce a întârziat atât de mult buna ei realizare? De ce n-a fost oprit răul la început, când încă nu se împrăştiase?

La această observaţie răspunsul nostru e scurt: amânarea s-a făcut din înţelepciunea şi prevederea Celui care voia să fie folositor făpturii. În bolile trupeşti, când au loc infecţii în ţesuturi, cei ce vindecă în mod ştiinţific bolile trupului, încă înainte de a începe tratamentul cu astringente şi cu alte metode, ei aşteaptă să iasă la suprafaţa pielii tot răul adunat înăuntru şi abia după ce văd ce fel este rana, abia atunci aplică leacul corespunzător. Tot aşa, după ce odată veninul răutăţii s-a încuibat în sângele omenirii, Doctorul lumii întregi a aşteptat până când n-a mai găsit ascunsă în trupul nostru nici un fel de răutate.

Iată, de aceea El nu a vindecat pe om imediat după invidia şi fratricidul lui Cain, căci răutatea celor ce au fost nimiciţi pe vremea lui Noe nu ieşise încă la iveală, nici nenorocita boală a fărădelegilor sodomite nu se descoperise, nici lupta egiptenilor contra lui Dumnezeu, nici mândria asirienilor, nici sângiuirile contra sfinţilor lui Dumnezeu săvârşite de iudei[49] şi nici abominabila crimă a uciderii pruncilor de către Irod[50], precum nici celelelalte toate de care îşi aduc oamenii aminte şi pe care nu le mai pomeneşte nici istoria de-a lungul atâtor generaţii, când rădăcina răului odrăslea tot felul de lăstare după felurimea închinărilor omeneşti. Când, însă, răutatea a atins culmea şi când nu mai exista nici o perversitate pe care să n-o fi încercat omenirea, abia atunci a venit Dumnezeu, în clipa când boala era mai progresată, iar nu de la început, pentru ca vindecarea ce a adus-o să treacă la întreg cuprinsul bolii.

CAPITOLUL 30

DĂINUIREA PĂCATULUI

Dacă ar crede cineva că poate combate credinţa creştină prin aceea că şi după terminarea acestei terapii viaţa omenească e încă tot viciată de păcate şi de fărădelegi, pe unul ca acela să-l punem la punct printr-un exemplu cunoscut. Dacă la şarpe, care primeşte lovitura mortală în cap, nu moare în întregime în aceeaşi clipă cu capul şi restul corpului, ci, în vreme ce capul e mort, coada încă mai mişcă în virtutea principiului

49. Matei 23, 34.
50. Matei 2, 16-18.

vital şi-şi păstrează câtăva vreme această mişcare vie,tot aşa şi răutatea păcatului, deşi rănită de moarte, tulbură mai departe rămăşiţele ce au încă viaţă[51].

Dar lăsând la o parte şi aceste observaţii contra doctrinei noastre, vrăjmaşii ridică şi o altă plângere împotrivă-ne, anume că învăţătura creştină nu-i crezută de toţi oamenii. De ce, adică, zic ei, n-a venit harul[52] peste toată lumea, ci, alături de câţiva inşi, care se lipesc de noua învăţătură, un număr considerabil de oameni nu se împărtăşesc din ea? Fie că Dumnezeu n-a vrut să dea la toţi din acest prisos de bunătăţi, fie că din capul locului nu era în stare. Oricare din aceste eventualităţi constituie o ocară la adresa lui Dumnezeu. Căci nu stă în firea Dumnezeirii să nu vrea binele sau să nu-l poată face. Dar dacă credinţa e ea însăşi, un bine, zic ei, de ce nu se dă harul credinţei la toţi?

Într-adevăr, dacă am afirma şi noi în doctrina creştină că Dumnezeu împarte oamenilor credinţa după bunul său plac, că unii sunt chemaţi s-o primească[53], alţii nu, atunci, desigur, c-ar fi îndreptăţită o asemenea acuză împotriva creştinismului. Dacă, însă, chemarea aceasta se face deopotrivă tuturor oamenilor, fără a se avea în vedere diferenţa de rang, vârstă sau naţionalitate - căci de aceea s-a şi dat apostolilor, printr-o insuflare de sus, atunci când au început vestirea cuvântului, să grăiască în aceleaşi limbi toate popoarele, pentru ca nimeni să nu fie lipsit de la împărtăşirea cu aceste învăţături -, în acest caz, cum ar mai putea fi învinuit Dumnezeu că învăţătura Sa n-a fost impusă tuturor?

Cel care are puterea de a dispune de toate a lăsat, dintr-o nemaipomenită consideraţie faţă de om, ca şi noi să avem un tărâm al nostru, asupra căruia fiecare din noi să fie singur stăpân. Aceasta e vrerea noastră liberă, acel ceva nesupus nimănui şi liber pe destinul său şi ale cărui temelii stau în independenţa cugetului nostru. Cu mai multă dreptate ar trebui să învinuim de acest lucru pe cei care încă n-au voit să primească credinţa, decât pe Cel care pe toţi i-a chemat la împăcare. Dar nici când a predicat, atunci la început, Petru în faţa mulţimii iudeilor[54] şi când 3000 de oameni au primit dintr-o dată credinţa, nici atunci păgânii, deşi mai numeroşi decât convertiţii, n-au învinuit pe Apostol de ce nu i-a convins şi pe ei. Nici n-ar avea sens - după ce harul e la îndemâna tuturor - ca, cel ce fuge de bunăvoie de acest har, să dea vina pe alţii, că el nu s-a împărtăşit de acesta.

51. *In diem natalem Christi* (Migne, P.G. 46, 1133).
52. Harul, adică harurile evanghelice ale Noului Testament.
53. Nu prin tragere la sorţi, dar nici prin silă nu s-a făcut convertirea oamenilor la creştinism. Se ştie că Sfântul Grigorie a întreţinut cu un filosof păgân o discuţie publică în Constantinopol, discuţie redată în lucrarea *Contra fatum*, tradusă şi publicată în acest volum, dovedind că viaţa omului nu-i condusă de legile oarbe ale fatalismului.
54. Fapte 2, 8-11.

CAPITOLUL 31

CREDINŢA TREBUIE SĂ FIE LIBERĂ

Dar chiar şi în faţa acestor mărturii, adversarii nu pot răbda să nu facă vreo observaţie. Dacă ar vrea Dumnezeu, zic ei, ar putea sili şi pe cei ce I se împotrivesc să primească învăţătura creştină. Dar atunci unde mai e libertatea? În ce constă vrednicia faptei bune? Mai pot fi lăudate strădaniile spre bine? Numai vietăţile lipsite de suflet şi de raţiune acţionează după poruncile unei voinţe străine. Naturile înţelegătoare şi cugetătoare, dacă pierd libertatea, pierd şi darul înţelegerii şi al cugetării. Într-adevăr, ce folos au ele de cugetare, dacă puterea de a se decide ceea ce găsesc ele de bun depinde de altcineva? Pe de altă parte, dacă voinţa nu-i activă, în mod necesar dispare şi virtutea, fiindcă o împiedică inerţia voinţei şi dacă nu există virtute, atunci toată viaţa îşi pierde valoarea, lauda ce se aduce isprăvilor mari dispare, păcatul nu mai presupune pericol şi nu se mai poate face nici o deosebire între felul de a trăi şi de a se purta al nimănui. În astfel de împrejurări cine ar putea acuza în mod logic pe un dezordonat sau să laude pe unul cumpătat? Fiecare ar avea răspunsul la îndemână: nu de noi depinde să vrem ceva - o putere mai mare orânduieşte aşa fel ca vrerile oamenilor să asculte de a stăpânului.

Aşadar, nu în voinţa lui Dumnezeu stă vina că nu în toate sufletele a prins rădăcini credinţa, ci în voinţa celui căruia nu a primit predica.

CAPITOLUL 32

DE CE A TREBUIT SĂ MOARĂ HRISTOS PE CRUCE?

Ce observaţii mai fac adversarii noştri? Înainte de toate aceea că în nici un caz firea dumnezeiască nu poate ajunge să sufere moarte, ci, că, fără să ajungă aici, ar fi putut uşor duce la îndeplinirea planului de mântuire altfel, prin folosirea altfel a prisosului puterii sale. Dacă totuşi, dintr-un motiv inexplicabil, ar fi trebuit să moară, cel puţin să nu se fi lăsat batjocorit printr-o moarte atât de înjositoare. Căci ar putea fi vreo moarte mai ruşinoasă, zic ei, decât cea de pe cruce?

Ce să răspundem la aceasta? Că naşterea implică numaidecât moartea. Cine odată s-a hotărât să împărtăşească soarta şi însuşirile firii omeneşti, acela trebuie să şi suporte apoi toate condiţiile omenescului. Dacă, deci, Domnul n-ar fi atins decât unul din cele două capete ale existenţei, atunci misiunea lui ar fi rămas nedeplină, deoarece n-a trecut şi prin ultima din cele două stări sau însuşiri proprii firii omeneşti. Cu mai mult temei ar putea spune cineva, care cunoaşte mai adânc doctrina creştină, că nu naşterea e pricina morţii, ci, că dimpotrivă, din cauza morţii noastre a acceptat Dumnezeu să se nască. De fapt, nu de aceea s-a supus naşterii trupeşti, Cel veşnic viu, pentru că ar fi dorit viaţă, ci pentru că voia să ne cheme pe noi iarăşi de la moarte la viaţă. Întrucât, însă, întreagă firea noastră trebuia să se împărtăşească din această ridicare din morţi,

Dumnezeu S-a aplecat, aşa-zicând, asupra cadavrului nostru, a întins mâna omului care zăcea în păcat, apropiindu-Se atât de tare de moarte încât a atins-o cu mâinile Sale, pentru a reda naturii, prin trupul Său, începătura învierii şi ridicând din morţi totodată şi omenirea întreagă.

Întrucât, deci, omul care a primit în trupul său pe Dumnezeu şi s-a ridicat din morţi prin înviere deodată cu Dumnezeu, din nimic altceva nu-i luat decât tot din plămădeala din care şi noi suntem luaţi, de aceea, întocmai precum în trup activitatea unuia dintre simţuri aduce cu sine o senzaţie comună pentru întreg organismul legat de acest simţ, tot aşa trec asupra întregii firi omeneşti învierea uneia din părţi, ca şi cum întreaga fire omenească ar fi o singură vietate, aceasta pe urma continuităţii şi unităţii care se vede în toată firea noastră, atunci când ceva individual se atribuie întregului şi viceversa. Ce învăţăm noi, prin urmare, condamnabil în tainele doctrinei noastre, atunci când spunem că Cel ce stă bine pe picioarele sale întinde mâna celui căzut ca să-l îndrepte? Că taina crucii ar mai cuprinde şi alt înţeles mai adânc, aceasta vor şti-o cei ce se ocupă cu tâlmăcirea înţelesurilor mai ascunse.

Iată ce am primit în această privinţă din predaniile Părinţilor.

Deoarece tot ce s-a scris şi s-a petrecut în Evanghelie are şi un alt înţeles mai înalt şi mai dumnezeiesc şi întrucât nimic din ce există nu se poate să nu aibă acest caracter, adică să fie un amestec de dumnezeiesc şi omenesc, în aşa fel că chiar dacă modul în care se desfăşoară pare mai mult omenesc şi totuşi înţelesul ascuns vădeşte o prezenţă divină, urmează că nu va trebui să vedem numai o faţă a lucrurilor, iar cealaltă s-o neglijăm, ci să vedem, adică, în faptul că a murit, latura omenească, iar în felul cum a murit, ascunzându-se ceva dumnezeiesc. Iar specificul dumnezeiesc să nu fie mărginit ci să pătrundă prin toate şi să se întindă până la ultima fibră a existenţei, căci nimic nu poate exista dacă nu rămâne în Cel ce e viaţa însăşi şi mai presus de orice şi înainte de toate Dumnezeirea e cea care există (căci permanenţa lumii ne sileşte în mod imperios să credem aşa); de acum şi noi învăţăm din cele patru braţe pe care le are crucea, că din mijlocul crucii, de acolo unde se unesc toate braţele, au ţâşnit patru ramificaţii, iar cel ce a fost întins pe lemnul Crucii în clipa în care, prin moartea Lui, se împlinea însuşi planul divin, e acelaşi care uneşte strâns şi armonizează cu Sine însuşi întreg universul, aducând, prin propria sa fire, diferitele aspecte ale pământului până aproape la identitatea de simţire şi de suflare cu Sine însuşi. Căci cugetarea noastră, acest lucru îl întâlneşte fie sus, fie jos, fie înspre extremităţile orizontale. De aceea, fie că ne gândim la întinderile cereşti, ori la adâncimile subpământene, ori la amândouă laturile orizontale, gândul nostru întâlneşte pretutindeni pe Dumnezeu, singurul care ne apare în toate colţurile universului şi singurul care ţine lumea în viaţă.

Că unii numesc această Fiinţă Dumnezeu, alţii Îi zic putere, înţelepciune sau folosesc orice altă numire sublimă, în stare să exprime această putere desăvârşită, e indiferent; noi nu ne supărăm deloc din pricina unei deosebiri de nume, de cuvinte, de expresii. Întrucât, deci, toate creaturile privesc această Fiinţă şi în jurul Ei şi gravitează toate, fiindcă puterea Dumnezeirii le ţine unite pe toate întreolaltă, cele de sus cu cele de dedesubt, cele dintr-o latură cu cele din cealaltă, trebuie ca nici noi să nu ne lăsăm duşi la cunoaşterea Dumnezeirii numai pe calea auzului, ci trebuie ca astfel de învăţături să le dobândim şi pe calea vederii mai înalte.

De la acestea a plecat Sfântul Pavel când a făcut cunoscut poporului efesenilor în ce constau tainele creştinismului în adâncimea şi înălţimea, în lărgimea şi lungimea lor[55]. Cu alte cuvinte, el foloseşte câte un cuvânt special pentru fiecare din cele patru prelungiri ale Crucii: înălţimea e partea de sus, adâncimea partea de jos, iar lăţimea şi lungimea cele două capete laterale.

În alt loc şi anume, după cât îmi amintesc, în Epistola către Filipeni[56], el lămureşte şi mai deaproape aceeaşi idee atunci când zice: "Întru numele lui Iisus Hristos tot genunchiul să se plece, al celor cereşti, al celor pământeşti şi al celor de dedesubt". Aici foloseşte de fapt un singur cuvânt pentru amândouă braţele orizontale ale Crucii, arătând prin expresia "cele pământeşti" tot ce se află între cele cereşti şi cele de dedesubt.

Iată, aşadar, taina care ni s-a propovăduit despre Cruce. Cât despre ceea ce urmează în chip logic din aceasată învăţătură, ea e aşa de firească încât înşişi necredincioşii mărturisesc că nu cuprinde nimic nepotrivit cu ideea de Dumnezeu. Că Mântuitorul n-a rămas în mormânt, că rana lăsată pe trup de împunsătura lăncii[57] nu L-a împiedicat deloc după aceea să trăiască, dar mai ales că S-a arătat ucenicilor după înviere şi anume după cum I-a fost voia, apărând nevăzut în mijlocul lor fără să fie nevoit să intre pe uşă, întărind pe ucenici prin suflarea[58] Duhului peste ei, făgăduindu-le să fie continuu cu ei şi că nimic nu-i va despărţi de Sine[59], apoi că L-au văzut cu ochii cum se înălţa la cer[60]; în timp ce cu mintea Îl vedem pretutindeni şi ştim toate câte le mai istoriseşte Biblia, iată lucruri care n-au nevoie de dovezi raţionale pentru a fi recunoscute ca dumnezeieşti sau vrednice de atotputernicia şi absolutul puterii divine.

Asupra acestei învăţături nu găsesc necesar a insista mai pe larg, întrucât însăşi istorisirea scoate în evidenţă caracterul lor supranatural.

55. Efes. 3, 18.
56. Fil. 2, 10.
57. Ioan 19, 34.
58. Ioan 20, 19.
59. Matei 28, 20.
60. Fapte 49.

Doar despre baia Botezului este nevoie să vorbim, întrucât și ea face parte din învățăturile cele descoperite, fie că o numim Botez, Luminare sau naștere din nou (nu discutăm numirile).

CAPITOLUL 33

DESPRE BOTEZ

Vrăjmașii noștri ne aud spunând cam așa: în trecerea din moarte la viața nesupusă morții - să facem așa fel ca această nouă naștere să nu înceapă și ea prin stricăciune și să se termine tot prin stricăciune, ci să aducă o viață care să nu aibă sfârșit; apoi, după cum într-o naștere muritoare trebuie în chip necesar să aibă și el o existență muritoare, tot așa nașterea aceasta fără de stricăciune are ca scop biruirea de către cel născut a stricăciunii izvorâte din moarte. Or, dacă vrăjmașii noștri aud aceste cuvinte și altele asemenea lor și dacă le mai explicăm și cum se face Botezul și că mijloacele prin care se săvârșește taina nașterii din nou sunt rugăciunile către Dumnezeu, invocarea harului ceresc, apa și credința, în acest caz păgânii se vor uita poate neîncrezători la toată ceremonia, fără să vadă că într-adevăr omul se naște realmente din nou, așa cum ne făgăduiește. Cum se poate, întreabă ei, ca o rugăciune și o invocare a puterii dumnezeiești săvârșită deasupra apei să devină izvor de viață pentru cei inițiați?

Pe acești necredincioși, dacă n-ar fi prea încăpățânați, un singur cuvânt va fi destul spre a-i face să primească învățătura. Să le punem și noi la rândul nostru o întrebare despre felul în care se face nașterea trupească cea atât de cunoscută tuturor: cum se poate să se formeze un om viu dintr-o părticică de sământă? Dar e sigur că nu există în acest punct nici o teorie care să ne descopere pe cale rațională explicația probabilă. Căci dacă le compari, ce au oare comun definirea omului și calitatea care se observă în această sământă? Omul e ființă înzestrată cu rațiune, capabil de înțelegere și știință, câtă vreme acea sământă ni se prezintă în stare lichidă și în afară de ce ne spune senzația, nici mintea nu concepe în ea altceva. Răspunsul pe care l-am avea la întrebarea: "cum se poate ca un om să iasă dintr-o astfel de sământă?", același răspuns îl vom da și noi celor ce ne întreabă cum se face nașterea din nou prin apă. Parcă văd că la întrebarea dintâi fiecare va răspunde că desigur puterea lui Dumnezeu este cea care face om din sământă și fără ea sământa ar rămâne nemișcată și nelucrătoare. Ei, bine, dacă acolo nu materia produce pe om, ci puterea dumnezeiască e aceea care o transformă în ființă omenească, așa cum o vedem, atunci, dacă atribuim lui Dumnezeu, în primul caz, o atât de mare putere, ar fi cea mai mare nebunie și nedreptate să-ți închipui în acest din urmă caz că Dumnezeu nu mai are atâta putere să-Și ducă la îndeplinire voia Sa.

Ei mai întreabă: ce are comun apa cu viața? Dar să-i întrebăm și noi: ce are comun această părticică umedă cu chipul lui Dumnezeu? Dacă, în cazul dintâi, nu avem de ce ne mira că puterea lui Dumnezeu face din acele elemente cele mai nobile ființe vii, atunci tot așa de puțin trebuie să ne mirăm de prezența puterii divine care trece în nestricăciune o ființă născută în stricăciune.

CAPITOLUL 34

INVOCAREA LUI DUMNEZEU

Dar vrăjmașii vor și o dovadă că Dumnezeu e prezent la invocarea de sfințire a apei. Cel care pretinde un astfel de lucru, să citească ceea ce am examinat adineaori. Dovada că puterea ce ni s-a arătat nouă în trup e cu adevărat dumnezeiască reiese în chip logic din cele ce afirmăm. Demonstrând divinitatea celui ce ni S-a arătat în trup și care și-a definit natura prin faptele pe care le-a săvârșit pe pământ, am demonstrat totodată și prezența Lui la fiecare invocare ce I se face. Căci după cum fiecare lucru își are specificul său, care îi caracterizează firea, tot așa și specificul deosebit al naturii divine e adevărul. Or, Mântuitorul Hristos a făgăduit că va fi prezent de fiecare dată când doi sau trei îl vor chema, că se va afla în mijlocul celor ce vor crede în El[61], că în ei va rămâne[62] și sălaș la ei va face[63]. De altfel, nici nu avem nevoie de altă dovadă că Dumnezeu e de față la astfel de rânduieli divine, după ce odată ne-am câștigat, pe urma rânduielilor sale, convingerea că El e Dumnezeul și când știm că însușirea Dumnezeirii e de a nu avea nimic comun cu minciuna și când nu ne îndoim că legată de făgăduința nemincinoasă e totdeauna siguranța reală a ceea ce El a făgăduit.

Faptul că invocarea prin rugăciune se face înainte de împărtășirea harului, e mai mult decât o dovadă că ceea ce se săvârșește se și îndeplinește de însuși Dumnezeu. Într-adevăr, dacă în celălalt fel de naștere a omului, prin pornirile lor, părinții, chiar dacă nu invocă Dumnezeirea, reușesc, cum s-a spus mai înainte, să dobândească, cu ajutorul Domnului, un nou născut - în vreme ce fără acest ajutor ele ar rămâne zadarnice și neroditoare - atunci cu mult mai deplin se va realiza scopul nașterii după duh, când știm că El însuși a promis că va fi de față la împlinirea rânduielilor Tainelor Sale și când, după cum El însuși ne-a spus, știm că în actele ce le săvârșim tot El pune la contribuție chiar puterea Sa când și noi năzuim cu toată puterea spre El, mai ales cu ajutorul unei rugăciuni potrivite.

După cum cei ce se roagă lui Dumnezeu să răsară peste ei soarele[64], nu slăbesc cu nimic acest fenomen care are loc orice s-ar întâmpla, dar pentru aceasta nimănui nu-i trece prin cap să spună că râvna rugătorilor

61. Matei 7,7; Ioan 14, 13; 15, 7.
62. Matei 18, 20; 28, 20.
63. Ioan 14, 23.
64. Matei 5, 45.

n-ar avea rost când, și fără ruga lor, ceea ce cer se întâmplă, tot așa stau lucrurile și cu cei convinși că, potrivit făgăduinței ce li s-a făcut, harul într-adevăr se dă așa cum s-a făgăduit celor înnoiți prin Taina Botezului și anume ori li se împărtășește o creștere de har ori măcar nu-l pierd pe ce-l ce l-au primit. În orice caz, prezența harului o dovedește divinitatea Celui ce a făcut făgăduința[65], iar mărturia acestei divinități o constituie minunile Sale. De aceea, nu există nici o îndoială că Dumnezeu e de față în Taina aceasta.

CAPITOLUL 35

DE CE BOTEZĂM PRIN ÎNTREITĂ SCUFUNDARE?

Intrarea omului în apă precum și întreita lui scufundare au un înțeles tainic. Întrucât, felul în care s-a făcut mântuirea noastră nu ține atât de învățătura dată, cât mai ales de faptul că Domnul Hristos a binevoit să ia trup de om dând vieții lui o realitate faptică, pentru ca, prin trupul pe care l-a luat asupră-Și și pe care l-a îndumnezeit[66], să se mântuiască omul și tot ce ține de firea lui, de aceea trebuia să se fi descoperit și un drum anumit pe care să pășească în chip asemănător și apropriat, atât urmașii cât și înaintașii.

Trebuie, așadar, să vedem ce fapte a săvârșit Cel ce s-a făcut căpetenie a sufletelor noastre pentru ca noi care-L urmăm, ca pe un "Începător al mântuirii noastre"[67], cum spune apostolul, să-L putem într-adevăr urma sau imita cu real folos.

Căci, după cum cei deprinși cu exerciții militare dau recruților îndrumări pentru manevre, spunându-le cum să se miște și să pășească în cadență și dacă nu urmează acestei instrucții înseamnă că nu le intră în sânge cadența militară, tot așa și cei ce caută binele cu aceeași însuflețire să pășească pe cât se poate numai pe urmele Celui ce ne-a condus la mântuire și să pună în faptă tocmai ceea ce El ne-a arătat să facem.

De altfel o țintă comună nu o poți nicicum atinge dacă nu mergi și pe un drum asemănător.

Întocmai ca și cei ce s-au rătăcit prin întortocherile unui labirint și care nu mai știu ieși din numeroasele cotituri ale edificiului dacă nu se țin cu mâinile de spatele unuia care cunoaște locurile și dacă nu pășesc pe urmele aceluia până ce se văd afară, altfel dacă nu-l urmează, nu vor putea nicicum ieși, tot așa să ne închipuim și viața aceasta un labirint, prin care omul nu se poate descurca și din care nu putem ieși decât dacă urmăm de aproape drumul pe care a ieșit Cel ce ne-a scăpat din această închisoare.

Când am pomenit de labirint m-am gândit la închisoarea fără de ieșire a morții, în care fusese închis nenorocitul neam omenesc. Ce am

65. Ps. 138, 2; Luca 24, 49.

66. Credința despre "îndumnezeirea" omului a fost exprimată încă de Sf. Irineu (*Adv. haer.*, IV, prefață), de Clement Alexandrinul (Cuvânt de îndemn către elini, în P.S.B. 11, 114, 4), Origen (*Filoc.* I, 24, în P.S.B. 7, 323), pentru a fi popularizată de Sf. Atanasie (*Serapion* I, IV, P.S.B. 16, 25; 48 etc.; P.S.B. 15, 54 etc.).

67. Evr. 2, 10.

băgat de seamă, deci, la Cel care ne-a condus la mântuire? Că a stat trei zile în mormânt și apoi a înviat. Ei, bine, ceva asemănător trebuie să ne închipuim și la noi. Pe ce cale am putea noi face să se repete și în viața noastră ceea ce a făcut El? Iată cum:

Orice mort își are un loc anumit, potrivit cu firea lui. La om e pământul, unde, după ce moare, e întins și acoperit. Or, între pământ și apă e mare apropiere, ele fiind, atunci la început singurele elemente grele și care coboară în jos, ambele fiind unul în altul și absorbindu-se reciproc. Întrucât deci, moartea Îndrumătorului nostru s-a făcut, potrivit firii comune, în sânul pământului, tot așa și imitarea de către noi a acestei morți se face în mod simbolic prin elementul înrudit, prin apă. Și, după cum Omul cel de sus (Hristos) care a luat asupră-Și moartea, s-a întors iarăși la viață după o zăcere de trei zile în pământ, tot așa toți care suntem acum uniți cu El prin aceeași fire a trupului, dacă ne punem ca țintă a existenței dobândirea vieții adevărate, reproducem, prin turnarea peste noi a apei în locul pământului și prin întreita scufundare în acest element, harul dobândit prin învierea cea de a treia zi.

De altfel și până acum am mai vorbit că moartea a fost dată firii omenești de către pronia divină cu un scop hotărât, anume ca, odată cu înlăturarea răului, prin despărțirea sufletului de trup, omul refăcut prin înviere să ajungă iarăși sănătos, neprihănit, întreg și lipsit de orice amestec cu răutatea. Desigur că planul pe care l-a avut Dătătorul vieții și Săvârșitorul mântuirii noastre, murind pe cruce l-a și împlinit într-un chip desăvârșit, iar cu aceasta a dus la îndeplinire însuși scopul întrupării Sale. Căci în același timp despărțind prin moarte ceea ce unise (dar a și reunit ceea ce despărțise, pentru ca, o dată curățită firea, prin despărțirea sufletului și a trupului, adică prin moarte) readucerea la viață a acestor elemente, altfel despărțite unul de altul, să se facă de acum fără amestec dăunător.

Desigur că celor ce urmează pe Hristos nu le îngăduie firea să-L imite întru toate, dar totuși deocamdată le primește numai cât au putut realiza cu puterile lor, scontându-le restul pentru timpurile viitoare.

Atunci, oare, în ce măsură putem noi spune că imităm pe Hristos? În măsura în care nimicim prin imaginea înecării răutatea ce s-a încuibat în firea noastră – desigur nu o nimicire completă, ci o întrerupere a continuării ei – și, anume, să înlăturăm răul prin doi factori: prin căința noastră după ce am greșit și prin aceea că imităm moartea Domnului, eliberându-ne astfel oarecum de rele, prin părerea de rău urând răul și îndepărtându-ne de el, iar prin moarte contribuind la însăși omorârea răului.

Dacă ar fi cu putință să murim cu adevărat în imitarea morții prin botez, atunci aceea n-ar mai fi imitare, ci moarte propriu-zisă, iar răul

ar pieri cu desăvârșire din ființa noastră, după cum zice și Apostolul[68]: deodată cu moartea, noi am murit păcatului. Întrucât, însă, noi imităm, precum am mai spus, atotputernicia divină numai în măsura în care ne îngăduie acest lucru sărăcia firii noastre, de aceea ne afundăm de trei ori în apă și ne ridicăm de fiecare dată în sus, închipuind prin afundare și ridicare îngroparea cea mântuitoare și învierea cea de a treia zi, gândindu-ne la Stăpânul lumii că, după cum El, după ce S-a afundat în pământ ca și noi în apă, și de El a depins să Se ridice iarăși de acolo într-o preamărire pe care numai El o putea avea, tot așa, de noi depinde a avea la îndemână apă, a ne afunda în ea și a ieși de acolo curățiți.

Dacă judecăm deci cum se cuvine și cântărim lucrurile după gradul de putere al fiecăreia din părți, atunci nu găsim nici o deosebire între aceste lucrări, întrucât fiecare realizează după măsura firii sale ceea ce îi stă în putere. Căci, după cum stă în puterea omului să se apropie de apă, numai să vrea, apoi neasemănat mai ușor îi va fi lui Dumnezeu să intre în împărăția morții și să nu Se lase atins de patimi.

Iată, așadar, de ce e necesar să ne pregătim duhovnicește prin apă pentru harul învierii, ca să știm că pentru noi e deopotrivă de ușor de a ne lăsa botezați în apă ori a ne ridica din moartea păcatului. Dar după cum în lucrurile vieții, unele preced pe celelalte și fără cele dintâi celelalte n-ar putea exista - deși comparând începutul cu sfârșitul, acesta din urmă ne va părea aproape infim (cum s-ar putea pune pe același cântar omul și sămânța din care s-au creat toate câte există în lume? Și totuși fără aceasta omul n-ar fi putut exista) – tot astfel și marea înviere, deși superioară firii, din fire își ia începutul și pornirea, căci ar fi cu neputință ca cineva să învie până n-a murit.

Când spun însă că omul nu poate învia dacă n-a trecut întâi prin baia Nașterii din nou, nu mă gândesc deloc la plăsmuirea din nou și la restaurarea făpturii noastre corporale (la urma urmei la această restaurare va trebui să ajungă firea noastră, potrivit nevoilor proprii și planului Celui ce a zidit-o, ori că se împărtășește de harul Botezului, ori că va rămâne lipsită de această inițiere), ci mă gândesc la restaurarea vieții fericite[69], dumnezeiești.

68. Rom. 6, 10.

69. Am mai vorbit în cap. 26 despre această credință greșită a Sfântului Grigorie, preluată de la Origen. (Credință întâlnită și în alte scrieri ale sale: *Despre viața lui Moise*, *Despre suflet și înviere*, *Despre cei morți*, *Despre facerea omului*. Se știe că în sec. VIII patriarhul de Constantinopol, Gherman, a încercat chiar să apere ortodoxia credinței Sfântului Grigorie afirmând că "apocastataza" ar fi fost introdusă de niște călugări origeniști. Totuși teologii medievali n-au încetat să admire scrisul și cugetarea Sfântului Grigorie).

Căci nu toți câți se învrednicesc de înviere prin Botez ajung să și guste imediat din acea viață, ci e o mare distanță între cei care se curăță aici pe pământ și cei care au nevoie încă să se curețe după moarte.

Cei care au ajuns încă din viața aceasta să se purifice prin baia Botezului vor trece dincolo la un fel de viață înrudită cu cea pe care au trăit-o, bine știind că nepătimirea e strâns legată de curăție, și că tot în aceasta constă, fără îndoială și fericirea.

Cât despre cei pe care patimile i-au învârtoșat și care n-au folosit nici un leac pentru a se curăți de întinăciuni, pe aceștia nu-i poate salva nici tainica apă a renașterii, nici invocarea puterii dumnezeiești, nici îndreptarea cea izvorâtă din părerea de rău, de aceea și aceștia trebuie să ajungă la un loc și la o stare potrivită cu felul lor de viață.

Locul ce se cuvine aurului falsificat e cuptorul de topit, pentru ca odată ce s-a topit răul care prinsese rădăcini în sufletul păcătoșilor, firea lor să fie redată, după lungi veacuri de lămurire, întreagă și neprihănită lui Dumnezeu. Întrucât focul și apa au o anumită putere de a curăți, cei care s-au curățat de întinăciunea păcatului prin apa cea plină de taină a Botezului nu mai au nevoie de o altă formă de purificare; dimpotrivă, cei care n-au vrut să se împărtășească de o astfel de curățire trebuie în chip necesar să se lămurească prin foc.

CAPITOLUL 36
NECESITATEA BOTEZULUI ȘI ROADELE LUI

Atât mintea sănătoasă cât și învățătura Sfintei Scripturi învață, că într-adevăr nimeni nu poate face parte din ceata sfinților, dacă n-a fost curățat în întregime de întinăciunile răutății[70].

Oricât de mică ar fi în sine această condiție, ea devine începutul și temelia marilor bunătăți. Am zis că-i mică din pricina ușurinței cu care se obține. Căci ce greutate e, de fapt, a crede că Dumnezeu e pretutindeni de față, că, fiind prezent, dă puterea cea de viață făcătoare celor ce cheamă numele Lui și, în fine, că fiind prezent El lucrează peste tot ceea ce e compatibil cu firea Sa? Iar însușirea de căpetenie a Dumnezeirii e să dea mântuire celor ce au nevoie de ea. Or, mântuirea aceasta se realizează tocmai prin curățirea cu apă. Cel ce s-a curățit ajunge să fie părtaș la starea de nepătimire, iar curățenia adevărată e însăși natura divină. Iată, deci, cât de simplu începe viața creștină și cât de ușor se realizează: credință și apă,

70. Ioan 3, 3.

din care cea dintâi stă în puterea voinței noastre, iar cealaltă e strâns legată de viața omului. Pe de altă parte, însă, cât e de prețios și de bun lucru ceea ce reiese din credință și apă, atât de prețios și de bun încât îi putem acorda atribute dumnezeiești!

CAPITOLUL 37
DESPRE SFÂNTA CUMINECĂTURĂ

Dar întrucât omul constă din două părți, din suflet și trup contopite laolaltă, cei ce vor să se mântuiască trebuie să se pună în legătură cu Îndrumătorul vieții atât prin suflet, cât și prin trup. În vreme ce sufletul se unește cu El prin credință și în aceasta își află temeiurile mântuirii - căci unirea cu viața înseamnă părtășia cu ea - în același timp și trupul își are un mod al lui de a ajunge la părtășie și la unire deplină cu Mântuitorul său. Căci după cum cei care vor să dea impresia că s-au otrăvit iau în ascuns un antidot pentru a nimici lucrarea primejduitoare a otrăvii - dar și antidotul trebuie să treacă prin întreg corpul ca și otrava, pentru că numai trecând peste tot nimicește efectul otrăvii - tot așa și noi, după ce odată am gustat din stricăciunea însăși a firii, simțim dorința după Cel care pe toate le unește, pentru ca o dată luând în noi acest leac să alunge, prin efectul său contrar, influența primejdioasă a otrăvii de mult timp înrădăcinată în trupul nostru.

Ce leac poate fi acesta? Nu altul decât acel Trup minunat care a biruit moartea și care s-a făcut izvor al vieții noastre. Căci, după vorba apostolului, după cum "puțin aluat dospește toată frământătura", tot așa și acest Trup, făcut nemuritor prin puterea lui Dumnezeu, o dată introdus în noi, schimbă și transformă întreg trupul nostru după măsura Aceluia. După cum, dacă organismul nostru sănătos înghite un medicament dăunător sănătății, întreg trupul se slăbănogește, tot așa, prin cuminecare, acel Trup nemuritor transformă întreaga făptură a noastră în făptură dumnezeiască.

Acum, e adevărat însă că nimic nu poate intra în noi pe altă cale, decât amestecându-se cu măruntaiele noastre prin mâncare și băutură. De aici necesitatea pentru trupul nostru de a-și primi puterea dătătoare de viață tot pe calea îngăduită de natură. Iar, întrucât singur acel Trup în care S-a întrupat Hristos a primit acest har și întrucât, am mai spus-o și mai înainte, trupul omenesc n-ar putea ajunge la nemurire dacă prin strânsa-i unire cu Cel nemuritor nu s-ar împărtăși din nestricăciunea cea adevărată,

urmează că trebuie să cercetăm cum e cu putință ca acel singur Trup să se împartă necontenit la miriade și miriade de credincioși de pe întreg pământul și încă să se dea fiecăruia în întregime, fără ca El să înceteze de a mai fi un întreg.

Pentru a nu ne mai îndoi în credință - pe linia consecvenței logice - de adevărul celor afirmate, e bine să ne oprim o clipă la legile fiziologice ale trupului. Căci cine nu știe că natura trupului nostru luată în sine nu-și are o existență independentă, ci se menține și trăiește prin forța care însuflețește, atrăgând fără încetare ceea ce îi lipsește și respingând ceea ce este de prisos? Și întocmai după cum un burduf plin cu apă nu-și mai păstrează forma plină dacă printr-o parte a început conținutul să se scurgă, decât dacă turnăm noi alt lichid în locul celui scurs (căci cel ce ia în considerare forma unui burduf, acela știe că aceasta nu aparține propriu-zis obiectului pe care-l vedem cu ochii, această formă o dă turnarea în el a lichidului care-i umflă pereții), tot așa nici structura corpului nostru n-are în sinea ei nimic care s-o mențină, ci își asigură trăinicia prin puterea ce se revarsă în ea.

Această putere este și se numește hrană. Ea nu e aceeași pentru toate trupurile, care se mențin prin hrană, ci Cel ce cârmuiește firea a hotărât pentru fiecare vietate câte un anumit fel de hrană. O parte din animale se hrănesc cu rădăcini, altele cu iarbă, iar altele cu carne, în vreme ce pentru om hrana mai obișnuită e pâinea. Tot așa, pentru a menține în noi umezeala necesară și pentru a ne întreține, avem ca băutură nu numai apa, ci adeseori mai adăugăm pe lângă ea și ceva vin spre a da trupului o căldură mai mare.

Desigur, când vorbim de aceste elemente, ne gândim la puterea pe care o dau ele trupului, ca să se mențină în viață, dar, odată intrate în stomac, ele se prefac în sânge și carne, prefăcându-se prin puterea de asimilare în hrană a organismului nostru.

O dată ce am făcut aceste precizări, să ne întoarcem cu gândul iarăși la problema pe care o discutam. Ne întrebăm, adică, în ce chip e cu putință ca acest singur Trup al Domnului să dea viață tuturor oamenilor care cred în El, împărțindu-se la toți și totuși neîmpuținându-se? Iată, care, cred, e explicația probabilă a problemei. Dacă existența întregului trup se sprijină pe hrană, iar aceasta constă din mâncare și băutură, dacă, apoi, ca mâncare avem pâinea, iar ca băutură apa dreasă cu vin; pe de altă parte, dacă, după cum s-a arătat și mai înainte, Cuvântul lui Dumnezeu s-a unit

cu firea omenească în calitate dublă, de Cuvânt și de Dumnezeu, și, o dată intrat în noi, nu a adus o structură nouă și deosebită de cea a omului, ci mai curând a asigurat trupului permanența sa prin mijloace obișnuite și potrivite și, anume, a menținut omului existența prin mâncare și băutură (iar mâncarea aceasta e pâinea), în aceste condiții, întocmai ca și pentru noi, când vedem pâinea, vedem – precum am spus mai de multe ori - trupul omenesc, fiindcă, intrând în trup, ea se transformă în însuși trupul nostru, tot așa și aici, Trupul care a primit în el pe Dumnezeu, hrănindu-se și El cu pâine, era într-un fel totuna cu pâinea, transformându-se pentru a lua firea trupească. Într-adevăr, s-a recunoscut că acest minunat Trup al Domnului avea o însușire comună tuturor oamenilor, se menținea și el prin hrănirea cu pâine.

O dată ajuns sălaș al Dumnezeirii, trupul se preface prin prezența Domnului, fiind astfel înălțat la vrednicia dumnezeiască. Avem, deci, tot dreptul să conchidem că pâinea cea sfințită de Cuvântul lui Dumnezeu s-a prefăcut în noi în însuși Trupul Cuvântului lui Dumnezeu.

De fapt, acest Trup era tot o pâine, dar una potențială, căci acest Trup în care sălășluiește era sfințit prin umbrirea Cuvântului.

Așadar, prefacerea care a dat putere dumnezeiască pâinii ce s-a asimilat cu acel Trup, aceeași schimbare va aduce și aici un rezultat asemănător. Căci acolo harul Cuvântului fusese cel ce sfințise Trupul ce se hrănise cu pâine și era într-un anumit fel el însuși pâine; tot așa și aici, pâinea se sfințește, după cum zice Apostolul, "prin Cuvântul lui Dumnezeu și prin rugăciune" [71], numai că acum nu ar mai trece prin mâncare în Trupul Cuvântului, ci îndată se schimbă în Trupul Lui prin puterea Cuvântului, după cum stă scris: "Acesta este Trupul meu" [72].

Dar orice trup are nevoie și de lichid spre a se hrăni[73], căci cu greu ar putea trăi partea pământească din noi fără părtășia cu apa. Întocmai după cum părțile tari și osoase din noi se mențin prin mâncăruri consistente și solide, tot așa dăm și pentru părțile mai umede din noi un adaos corespunzător, care, o dată ajuns în noi, se asimilează și trece în sânge, iar dacă acesta conține și vin, atunci înregistrăm și o creștere de căldură.

Întrucât, așadar, acel Trup în care s-a născut Hristos a primit în sine, în vederea subzistenței sale, și acest element, iar Dumnezeu, Cel ce S-a

71. I Tim. 4, 5.
72. Matei 26, 26; Marcu 14, 23; Luca 22, 19.
73. Aristotel, *De gen. an.* III, 2, 753.

arătat, s-a unit cu firea noastră cea stricăcioasă pentru a îndumnezei în același fel și omenirea, prin primirea ei la părtășia cu divinitatea, din această pricină El se împarte ca o sământă la toți credincioșii, potrivit unui plan al harului, tocmai prin acest Trup compus din pâine și vin și se contopește cu trupul credincioșilor, pentru ca această unire cu Trupul cel nemuritor să permită omului să participe și el la nestricăciune.

Aceasta e binefacerea pe care ne-o dă acest Trup, schimbând, prin puterea binecuvântării[74], firea elementelor în acel Trup nemuritor.

CAPITOLUL 38

NATURA CREDINȚEI

Cred că după cele ce am vorbit nu mai lipsește din expunerea privitoare la doctrina creștină decât doar problema credinței, pe care o vom schița pe scurt și în această parte a expunerii. Aceia, însă, care doresc o expunere mai completă, o vor afla în lucrările anterioare ale noastre, în care am explicat amănunțit acest adevăr cu toată grija posibilă[75] și unde, susținând discuția contra adversarilor noștri, am examinat și problema aceasta care s-a ridicat.

În scrierea de față, am crezut că e destul să spunem atât despre credința creștină cât ne cere Evanghelia: cel născut duhovnicește prin nașterea din nou să știe al cui fiu este și ce fel de viață este aceasta. De fapt, singur acest fel de naștere are puterea de a fi în realitate ceea ce vrem.

CAPITOLUL 39

OMUL NU POATE RENAȘTE DECÂT PRIN CREDINȚA ÎN TATĂL, PRIN FIUL ȘI ÎNTRU SFÂNTUL DUH

Viețuitoarele care se nasc trupește datoresc nașterea aceasta poftei de reproducere a părinților lor, în timp ce nașterea duhovnicească depinde de voința celui ce dorește să primească această naștere. Întrucât, însă, în acest din urmă caz există primejdia de a greși împotriva interesului propriu prin aceea că aici fiecare se hotărăște de bunăvoie, dacă vrea să se nască sau ba, ar fi bine, cred, ca cel ce dorește să se nască duhovnicește la o viață nouă, să chibzuiască bine cu mintea și să știe ce folos îi va aduce tatăl cel nou din care vrea să se nască și, din care tată, anume, va fi mai

74. În original εὐλογία, deci prin rugăciunile prefacerii, II Cor. 11, 24.
75. Prin aceste cuvinte se face aluzie, în primul rând, la tratatul *Contra lui Eunomiu* și probabil și la *Cuvântarea despre dumnezeirea Fiului și a Duhului Sfânt.*

bine pentru el să primească a da viață nouă firii sale? Pentru că trebuie să nu uităm ceea ce am spus adineaori, că în acest fel de naștere noi suntem cei care ne alegem de bunăvoie părinții.

Așadar, deoarece lucrurile se împart în două categorii: create și necreate și deoarece firea necreată are sădite în sine statornicia și neschimbabilitatea, în timp ce lumea creată e nestatornică și schimbăcioasă, cel care va judeca să-și aleagă de părinte pe cel care i-ar putea fi mai de folos, acela se va hotărî, oare, să fie copilul firii veșnic schimbătoare, ori al acelei firi care e veșnic statornică și neschimbătoare pe linia bunătății și care este totdeauna egală cu sine?

Întrucât, deci, Evangheliile ne spun cine sunt cele trei persoane care dau naștere credincioșilor, ba li se dă și numele și întrucât nașterea aceasta se face în treime: din Tată, din Fiu și din Duh Sfânt - căci așa stă scris[76] la Evanghelii despre Duhul: "ceea ce s-a născut din Duh, Duh este", iar Pavel spune că îi naște pe corinteni în Hristos[77] și iarăși, Tatăl e Părintele tuturor[78] - de aceea să fie tare cu grijă și să judece înțelepțește cugetul ascultătorului spre a nu se face fiu al firii celei nestatornice, când știe că în puterea voii lui stă să aleagă ca izvor al vieții sale firea cea statornică și neschimbătoare.

După cât dorește de mult inima să se apropie de Sfânta Treime, pe atât e de sănătos fătul care s-a născut duhovnicește, încât dacă mărturisește că Sfânta Treime e ceva necreat și neschimbabil, apoi și viața în care intri, va fi tot una neschimbabilă și statornică, pe când cel care, dintr-o concepție greșită, vede în Sfânta Treime ceva creat, acela și Botezul cu care se va boteza îi va da să se nască tot într-o viață continuu supusă schimbării și nestatornică; aceasta pentru că în mod necesar copilul totdeauna trebuie să aibă ceva asemănare cu firea părinților.

Or, ce ar fi mai folositor: a intra într-o viață neschimbătoare sau a te lăsa din nou bătut de valurile unei existențe nestatornice și schimbătoare? Dacă e lucru limpede și pentru cel cu oricât de puțină rațiune, că mult mai de preț este statornicia decât nestatornicia, desăvârșirea decât nedesăvârșirea, a nu fi lipsit decât a fi lipsit și că cel care nu are nevoie să progreseze[79], fiindcă stăruiește continuu în desăvârșirea binelui, e mult

76. Ioan 3, 6.
77. I Cor. 4, 13.
78. Efes. 4, 6.
79. Aici se face aluzie la rătăcirea antitrinitară a lui Pavel de Samosata, care prin adopționismul său nu accepta deoființimea Fiului cu Tatăl (Sf. Atanasie, *Despre sinoade*, trad. în PSB 16, 132-133). Fiul lui Dumnezeu e conceput de el ca și creatura cea mai aleasă, care progresează până când va ajunge să fie la fel cu Tatăl!

mai vrednic decât cel care se înalță în etape. De aceea, cel ce judecă oricât de puțin, va trebui să aleagă în mod imperios una din două: ori să creadă că Sfânta Treime nu face parte din firea lumii create și de aceea să o ia în nașterea lui duhovnicească drept izvor al propriei sale vieți, ori (dacă nu crede că și Fiul și Duhul Sfânt sunt de aceeași fire cu Dumnezeu cel dintru început, cel adevărat și bun, adică cu Tatăl), să nu primească aceste credințe în clipa nașterii, dacă nu vrea să cadă din neatenție, în rândul firilor celor nedesăvârșite și care ele însele se doresc după un mântuitor, întorcându-se astfel oarecum iarăși în mediul său firesc și depărtându-se cu credința de firea cea dumnezeiască.

Cel care se înhamă la carul fapturii, acela, fără să bage de seamă, și-a pus nădejdea mântuirii în făptură, iar nu în Dumnezeu. Căci toate fapturile au o notă comună între ele, anume că toate ies deopotrivă din nimic la existență și după cum în structura corpului toate mădularele cresc și se dezvoltă deodată, fie că unele sunt în partea de sus, iar altele în cea de jos a corpului, tot așa și făpturile, toate sunt parcă legate laolaltă cu aceeași legătură a creațiunii, iar deosebirea din ele, de mai mică ori mai mare desăvârșire, nu atinge deloc această unitate creaturală. Căci chiar și lucrurile care au putut fi odată cugetate ca lipsite de existență, în această privință nu ne arată nici o diferență de natură, ci poate altele cu totul neînsemnate.

Dacă, deci, omul, și el, numai o făptură, ar crede că poate socoti ca făptură și pe Duhul Sfânt și pe Dumnezeu cel Unul-Născut, atunci nădejdea unei schimbări înspre mai bine ar fi deșartă, întrucât de la o făptură nu poți aștepta mai mult decât are omul.

Aceasta seamănă cu ceea ce credea și Nicodim despre naștere. Auzind cuvântul Mântuitorului că trebuie să ne naștem din nou[80] și nepuțând cuprinde cu mintea taina acestei vorbe, s-a dus cu gândul la nașterea din nou din pântecele matern. Dacă, așadar, nu ne îndreptăm spre natura cea necreată, ci spre făptura schimbătoare și supusă acelorași legi ca și noi, atunci nu ne naștem de sus, ci de jos. Or, Evanghelia spune lămurit că cei ce vor să se mântuiască trebuie să se nască de sus[81].

CAPITOLUL 40
NECESITATEA CONVERTIRII

Dar mi se pare că, mărginindu-se la ceea ce s-a spus până aici, învățătura creștină nu-i destul de completă. După părerea mea, va trebui

80. Ioan, 3, 4.
81. Ioan, 3, 3.

luat în seamă și ceea ce urmează dincolo de viața pământească și acest lucru mulți din cei ce se apropie de harul Botezului îl scapă din vedere și se înșeală, astfel, crezând că deja s-ar fi născut din nou, câtă vreme aceasta e numai o părere a lor. Doar e limpede, că schimbarea vieții noastre dobândită prin Botez nu-i propriu-zis o schimbare, dacă noi rămânem tot în starea în care am fost. Despre cel ce rămâne același, nu știu cum s-ar putea crede, că a devenit alt om, câtă vreme în el nu s-a schimbat nici una din trăsăturile lui caracteristice. E doar limpede pentru fiecare că mântuitoarea naștere din nou se face în scopul înnoirii și schimbării firii noastre. Or, luată așa în starea ei văzută, omenirea nu arată nici o schimbare după ieșirea din baia Botezului; nici rațiunea, nici înțelegerea, nici știința și nici o altă însușire caracteristică naturii umane nu ne arată a fi suferit vreo schimbare. Ba încă schimbarea ar fi și în mai rău, dacă una din aceste însușiri ale firii ar suferi vreo schimbare tot în cadrul naturii. Dacă, deci, nașterea de sus e de fapt o plăsmuire din nou a omului, dar aceste însușiri naturale nu îngăduie nici o schimbare în domeniul lor, atunci trebuie cercetat cu prețul cărei schimbări se dă harul deplin al înnoirii.

E limpede că, atunci când se nimicesc însușirile rele ale firii, firea însăși aduce repede o schimbare înspre mai bine. Dacă, deci, după cum zice proorocul Isaia[82], spălându-ne în această tainică baie ne curățim gândurile și ne îndepărtăm răutățile din suflet, e semn că ne-am făcut mai buni și înaintăm tot spre mai bine cu această schimbare. Dacă, însă, Botezul e dat numai pentru spălarea trupului, iar sufletul nu se curățește de întinăciunea patimilor, ci duce și după primirea tainei o viață la fel cu aceea dinaintea ei, atunci, oricât de îndrăzneț ar părea, eu o spun fără înconjur: în acest caz apa e numai apă, pentru că nu se vede nicăieri în cel nou născut nici o urmă de dar al Duhului; ba încă batjocorim și chipul lui Dumnezeu nu numai prin păcatul urât al mâniei, prin patima lăcomiei nesăturate, prin gânduri neînfrânate și nerușinate, prin mândrie, invidie sau prin aroganță înfumurată, ci în cazul acesta nici câștigurile nedrepte nu-l mai părăsesc, iar femeia, pe care din curvie și-a luat-o sieși de nevastă, îi va sluji și pe mai departe doar plăcerilor lui necurate.

Dacă, deci, aceste vicii și altele, ascunse, asemenea lor, au loc în viața celui ce s-a botezat tot așa de mult după Botez, ca și înainte de el, atunci nu văd ce s-a putut schimba, câtă vreme eu am sub ochi același om ca și înainte. Omul nedreptățit, omul calomniat și cel uzurpat din bunurile

82. Is. 1, 16.

proprii nu văd nici o schimbare în cel botezat. Ei nu l-au auzit și pe el zicând ca și Zaheu: "Dacă am păgubit pe cineva, întorc împătrit"[83]. Și acum povestesc despre el aceleași lucruri pe care le spuneau înainte de Botez, poreclindu-l cu aceleași numiri când lacom, când dornic după bunurile altora, când îmbuibat pe spinarea nenorocului oamenilor.

De aceea, cel care a rămas același, dar care apoi vorbește peste tot de schimbarea ce i-a adus-o Botezul, schimbare, care, spune el, l-a făcut mai bun, acela să asculte vorba Sfântului Pavel[84]: dacă gândește cineva despre sine că este ceva, nimic fiind, acela se amăgește pe sine.

Căci nu poți fi, ceea ce n-ai ajuns. Iară câți L-au primit, zice Evanghelia despre cei născuți din nou, acelora le-a dat putere să fie fiii lui Dumnezeu[85]. A ajunge, însă, fiu al cuiva înseamnă în orice caz să fii din aceeași natură cu cel ce te-a născut. Iar dacă ai primit pe Dumnezeu în tine și dacă ai ajuns fiu al Lui, atunci arată că în tine se află Cel ce te-a născut.

După care semne cunoaștem pe Dumnezeu, tot după aceleași semne trebuie să cunoaștem și înrudirea cu El.

Acum când ai ajuns fiu al Lui, Unul ca Acela își deschide mâna Sa și satură de bunătăți pe tot cel viu[86], trece cu vederea nedreptățile, îi pare rău de răutăți.

Blând e Domnul față de toți și nu dă drumul mâniei sale în fiecare zi[87], drept e Domnul Dumnezeu și întru El nu este nedreptate[88] și câte altele de acest fel nu ne învață Scriptura?

Dacă așa ești și tu, atunci cu adevărat ai ajuns fiu al lui Dumnezeu; dar dacă petreci și pe mai departe în gândurile răutății, atunci degeaba te mai fălești cu nașterea de sus. Glasul proorocului îți va spune: Fiu al omului ești, nu fiu al Celui prea înalt[89]. Iubești deșertăciunea și cauți minciuna. Tu nu știi cât de mult a fost omul preamărit și că asta nu a fost altfel cu putință decât dacă se sfințește tot mai mult?

Ar trebui să mai adăugăm la cele discutate până acum și singurul lucru ce ne-a mai rămas, anume, că bunătățile făgăduite celor ce vor viețui cum se cuvine, nu sunt de natură să poată fi exprimate prin cuvinte. Căci cum s-ar putea descrie ceea ce ochiul n-a văzut, urechile n-au auzit și la

83. Luca 19, 8.
84. Efes. 6, 3.
85. Ioan 1, 12.
86. Ps. 44, 16.
87. Ps. 7, 12.
88. Ps. 112, 6.
89. Ps. 82, 6-7.

inima omului nu s-a suit?[90]. Dar tot așa, nici viața păcătoșilor, cea plină de suferințe de tot felul, nu se poate asemăna cu nici o cazna sau cu chinurile ce le rabdă omul pe pământ. De le-ai da orice nume și de le-ai compara cu cele mai grele torturi din lume, diferența dintre ele este totuși enormă. Când auzi că și acolo va fi un foc, să știi că acela are o însușire, pe care n-o găsești deloc la focul cel obișnuit; acela nu se stinge[91], pe când pentru focul acesta mințile oamenilor au descoperit multe chipuri de a-l stinge și între ceea ce se poate stinge și ceea ce nu rabdă stingerea este o mare deosebire.

Cu ale cuvinte, acela e cu totul altceva decât focul de aici.

Și iarăși, când vei auzi de viermii care nu mor, să nu ți se ducă gândul, prin asemănarea numelor, la târâtoarele care trăiesc pe pământ, căci adaosul "care nu mor" ne face să ne gândim la o altă fire decât aceea pe care o vedem în realitatea pământească.

Dacă, deci, acestea sunt cele ce ne așteaptă în viața de dincolo și dacă ele sunt rezultatul comportării libere a fiecăruia din noi, după dreapta judecată a lui Dumnezeu, atunci cine are nițică înțelepciune nu trebuie să se îngrijească prea mult de viața prezentă, ci de cea viitoare și să se pună numai temelia pentru fericirea de dincolo, care nu se poate exprima și să se ferească de rău prin întoarcerea vrerii spre cele bune în această viață, iar mai târziu pentru răsplata de veci.

90. I Cor. 2, 9.
91. Is. 66, 24.

DIALOGUL DESPRE SUFLET ȘI ÎNVIERE

PRELIMINARII

Pe cât de măreț a fost felul de viață la care s-a ridicat Macrina, cu nimic mai prejos constatăm a fi fost sfârșitul vieții ei. Dorind să-l reconstituie sub formă de dialog, Sfântul Grigorie a realizat în această scriere una din operele lui mai deosebite. Dacă, în legătură cu un alt dialog, cel al lui Plato, cu care se aseamănă, s-a putut spune că "pentru filosoful adevărat întregul curs al vieții ar trebui să fie o pregătire continuă pentru moarte" și că această scriere a înțeleptului antic "este cartea cea mai mare a umanității" (Const. Noica), atunci cu mai mare îndreptățire se poate afirma că dialogul dintre cei doi frați capadocieni, pe care îl prezentăm acum cititorilor noștri, depășește cu mult modelul lui Plato prin finețea exprimării și adâncimea gândirii.

Să rememorăm contextul împrejurărilor în care s-a ținut acest dialog, folosindu-ne de cuvintele biografiei Macrinei: "Când s-au împlinit nouă luni sau poate ceva mai mult de la moartea marelui Vasile (1 ian. 379), încă înainte de sfârșitul anului, mi-a venit un dor mare: să caut să-mi revăd sora... Ea era de acum foarte sleită de puteri din pricina bolii, încât nici nu se mai odihnea pe pat, ci era întinsă jos, pe o scândură înfășurată într-un sac sărăcăcios, iar sub cap își pusese drept pernă o scândură îmbrăcată în pânză, pieziș și mai ridicată. Dar cu toate acestea era atât de departe de a se lăsa stăpânită de apăsările durerii și ale patimilor, încât pornind de la amintirea fratelui mort (Vasile) a făcut din aceasta motiv de meditare și de filosofare și mai înaltă, antrenându-se în discuție despre suflet, despre moarte, dar mai ales despre nemurire și despre învierea omului, teme pe care le epuiza cu o seninătate uimitoare".

Macrina era numită de fratele ei: "dascălul meu" sau "învățătoarea mea" (după ce altădată fusese socotită cu adevărat "mamă" pentru ceilalți frați pe care i-a crescut și i-a îndrumat), de aceea *Dialogul* acesta a și fost denumit de unii cercetători *Macrinia*, desigur și pentru motivul că acesta este mai mult un monolog, în care expunerile ei sunt cele mai lungi și mai concludente. La începutul discuției, Sfântul Grigorie apără rolul diavolului atunci când descrie tragismul destinului sumbru al morții. Macrina obiecta că a crede că omul dispare complet odată intrat în descompunere prin moarte ar însemna să se admită teza epicureană a celor care n-au vrut să asculte pe Sf. Pavel în Areopagul Atenei. Făcând un pas mai departe "dascălul" conchide că din clipa în care susținem existența lui Dumnezeu, susținem implicit și nemurirea sufletului, de aceea ea repetă afirmația din tratatul *Despre facerea omului* (cap. 16) că omul e un microcosmos, în care sufletul joacă același rol pe care-l are Dumnezeu în lume. Dacă suprimăm lumea, rămâne Dumnezeu; dacă

suprimăm simțurile rămâne sufletul ceea ce nu vrea să spună că sufletul s-ar confunda cu Dumnezeu, al cărui chip este. La obiecțiunea Sfântului Grigorie că tot în suflet își au izvorul atât dorința cât și curajul, Macrina îi răspunde că pentru un creștin nu-i destul să identifici pornirile bune și rele ale sufletului cu niște cai buni sau nărăvași prinși la trăsura condusă de un vizitiu. Numai dacă recunoaștem posibilitatea unei comuniuni libere între om și Dumnezeu putem asigura o lume lipsită de patimi. Acesta este și idealul urmărit atât de om, cât și de Dumnezeu. E drept că la urmă purificarea de patimi e explicată de cei doi frați numai prin procesul progresiv al unei "restaurări universale" sau prin apocatastază.

Dacă moartea Sfintei Macrina se va fi petrecut în vara anului 380 (19 iulie), scrierea acestui "Dialog" va fi avut loc la puțin timp înainte de aceasta. Să urmărim în continuare acest dialog.

*
* *

După ce marele între sfinți Vasile se mutase din viața aceasta la Dumnezeu[1], provocând jale în bisericile noastre și pe când se mai afla încă în viață sora și învățătoarea mea Macrina, m-am dus în grabă la ea ca să-i împărtășesc vestea despre nenorocirea întâmplată cu fratele nostru[2]. Sufletul îmi era adânc îndurerat și de aceea căutam pe cineva la fel de întristat ca mine, ca să-l fac părtaș lacrimilor mele. Când ne-am văzut față în față, chipul învățătoarei mi-a stârnit din nou durerea, căci se observa că și pe ea o măcinase mult boala, încât acum se vedea că se apropie și ea de moarte. La început mi-a îngăduit totuși câtva timp să dau frâu liber grelei mele dureri, apoi, așa cum fac călăreții cei isteți, a început să mă liniștească cu vorba, alungând tulburarea din sufletul meu cu dreapta ei socotință ca cu un frâu, aducându-mi aminte de cuvântul Apostolului că pentru cei ce au adormit nu se cade să ne întristăm, căci așa ceva fac numai cei care nu au nădejde[3]. Cu inima încă înfierbântată de durere i-am zis:

- Dar cum ar fi cu putință așa ceva între oameni când în fiecare din noi există o ciudă și o ură atât de firească față de moarte încât unii nu îndură ușor nici măcar privirea unui muribund, iar cei ce se apropie de moarte încearcă să fugă de ea cât mai mult? Or, dacă până și legile stăpânitorilor văd în moarte o mare nelegiuire, pentru care trebuie dată cea mai mare pedeapsă, atunci, cum să fie socotit lucru de nimic încetarea din viață a unor străini oarecare, ca să nu mai vorbim de cei apropiați nouă? Și apoi, am mai zis eu, vedem că toate străduiile omenești au ca

1. Sf. Vasile a murit la 1 ianuarie 379.

2. "Înainte de sfârșitul anului 379 mi-a venit dorul să-mi revăd sora", zice Sf. Grigorie în *Viața fericitei Macrina*, trad. T. Bodogae, p. 30-31. Dorul revederii crescuse din pricină că Sf. Grigorie fusese scos din scaun vreme de mai mulți ani, timp în care el a stat ascuns. Moartea Sfintei Macrina are loc la data de 19 iulie 380.

3. I Tes. 4, 13.

scop să rămânem cât mai mult în viață. Doar de aceea au și ridicat oamenii case pentru ca trupurile lor să fie scutite de prea mult frig sau de prea multă căldură. Ce altceva pregătește agricultorul, decât mijloace de trai? Însăși grija de viață nu se naște ea, oare, din frica de moarte? Ce este medicina? De unde vine cinstea de care se bucură ea în fața oamenilor? Oare, nu din faptul că pare a combate întrucâtva moartea cu ajutorul științei? Oare, de ce se fac pieptare și scuturi și pulpare și coifuri și arme de apărare și ziduri de întărire și porți ferecate și șanțuri de ascuns și alte asemenea mijloace, dacă nu din frică față de moarte? Deci, dacă în chip firesc moartea este ceva atât de înfricoșător, cum poți să te lași ușor convins de acela, care ne recomandă să nu ne mâhnim la plecarea celor ce ne sunt apropiați?

- Dar, zice învățătoarea mea, ce anume te îndeamnă în chip deosebit să crezi, că în sine moartea e un lucru atât de trist?[4] Căci faptul că așa s-a obișnuit s-o creadă mulțimea nu-i un motiv suficient ca s-o ponegrești atât de mult.

- Cum adică? am răspuns eu. Cum? Nu-i ceva trist să-l vedem pe cel ce până cu o clipă mai înainte era viu și vorbea, devenind dintr-odată neînsuflețit, mut și nemișcat? Toate simțirile îi sunt stinse, văzul și auzul îi rămân nesimțite și toate celelalte simțuri prin care omul își dă seama de cele din jur nu mai funcționează. Chiar dacă apropii de cel mort un fier înroșit, sau îi sfârteci trupul cu sabia sau îl azvârli fiarelor sau îl îngropi în pământ, mortul rămâne fără simțire la toate. Așadar, în toate acestea noi vedem o schimbare, iar cauza aceea a vieții, oricare ar fi ea, se stinge și se face dintr-odată nevăzută ca flacăra unei lămpi aprinse până atunci, pe care o stingem și care nu rămâne nici pe fitil, dar nici nu se mută altundeva, ci se nimicește de tot. Cum ar fi cu putință să înduri fără tristețe o astfel de schimbare, când nu-ți mai rămâne nici un punct de sprijin? Cu toate că ne dăm seama cumva cu ajutorul minții despre ieșirea sufletului, totuși noi nu vedem decât trupul care a rămas, iar despre sufletul care a ieșit nu știm nimic, de ce natură este el și nici unde s-a mutat; căci nici apa, nici pământul, nici aerul și nici vreun alt element nu se arată a avea în sine acea forță care a ieșit din trupul omului mort. Iar după ce acea forță a ieșit, ceea ce rămâne este mort și supus stricăciunii.

Pe când eu îi înfățișam toate acestea, învățătoarea mi-a făcut semn cu mâna să tac și mi-a zis:

- Oare, te tulbură cumva teama și ți-a cuprins mintea gândul că în cazul acela sufletul nu mai are viață veșnică, ci se sfârșește și el odată cu descompunerea trupului?

Se vede că, întrucât nu reușisem să mă reculeg din suferința îndurată, i-am dat un răspuns cam prea îndrăzneț, până să-mi aleg cuvintele. Căci i-am

4. Idee similară în cuvântarea *Despre morți*, GNO IX, la început.

spus că Scripturile dumnezeieşti par să ne silească prin porunci să credem că sufletul trăieşte în veci. Or, noi n-am fost aduşi la această credinţă prin vreun argument raţional, ci se pare că mintea noastră primeşte porunca aceasta ca o roabă, din frica sădită înlăuntrul ei, fără să fie de acord cu porunca, printr-o mişcare voluntară. De aici sporeşte şi mâhnirea noastră pentru cei plecaţi, fiindcă nu ştim dacă pricina aceea dătătoare de viaţă (adică sufletul, n.n.) mai dăinuieşte încă, şi unde este, şi cum trăieşte sau dacă a dispărut complet. Căci nesiguranţa cu privire la starea reală a sufletului face amândouă ipotezele la fel de probabile şi unii au o anumită părere, alţii păreri contrare. Şi sunt la greci unii filosofi cu mare vază care au crezut şi au susţinut astfel de idei.

- Lasă, îmi zise ea, palavrele păgâneşti, prin care tatăl minciunii împleteşte nişte păreri amăgitoare în chip convingător spre paguba adevărului. Uită-te şi tu mai bine la ei: chipul în care văd ei viaţa sufletului nu înseamnă decât înstrăinare de virtute şi încurajare de a nu lua în seamă decât plăcerea prezentă, viaţa veşnică existând numai ca nădejde, potrivit căreia numai virtutea are preţ[5].

- Şi cum (am întrebat eu) am putea ajunge la o credinţă tare şi neşovăitoare despre nemurirea sufletului, fiindcă simt şi eu că viaţa omenească ar fi lipsită de cel mai mare bine din toate, adică de virtute, dacă n-ar prinde rădăcini în noi o credinţă neşovăielnică. Pentru că, în ce chip şi-ar mai afla loc virtutea în acele suflete care presupun că existenţa este limitată la viaţa de acum, după cum nu mai nădăjduiesc nimic altceva?

Învăţătoarea mea îmi răspunse:

- Trebuie, deci, să căutăm punctul de plecare valabil al unei discuţii despre chestiunile acestea. Şi dacă te învoieşti, ia asupra ta susţinerea părerilor contrare credinţei creştine. Căci văd că mintea ţi-e încă pornită spre acest fel de argumentaţie. În felul acesta vom putea stabili adevărul, după ce vor fi puse faţă în faţă şi părerile contrare.

După ce a spus acestea eu am rugat-o să nu creadă că prin vorbele mele aş căuta doar s-o contrazic, ci fac acest lucru numai ca să iasă la lumină cât mai sigur dogma despre suflet, după ce vor fi fost înlăturate argumentele care se opun scopului nostru. "Dar cei care îmbrăţişează părerea contrară, n-ar putea ei, oare, susţine în chip firesc cum că trupul omului, fiind un corp compus, se descompune în elementele din care a fost alcătuit? Nimicindu-se unirea dintre cele două stihii din trupul omului, fiecare în chip necesar porneşte către cea înrudită cu ea, întrucât, printr-o atracţie neostoită firea fiecărei stihii înapoiază celeilalte ceea ce îi este propriu. Astfel, căldura din trupul nostru se va uni iarăşi cu căldura

5. E vorba de epicurei care afirmă "când vine moartea noi nu mai existăm", N. Balcă, *Ist. filos. antice*, Bucureşti, 1982, p. 276.

din lumea mare şi ţărâna din noi cu tărâmul uscatului şi aşa fiecare din celelalte stihii va trece la cele înrudite lor. Şi atunci sufletul unde va fi? Căci dacă s-ar susţine cauza că sufletul se cuprinde în însăşi stihiile acelea, s-ar admite numaidecât că şi sufletul este tot o stihie asemănătoare lor. Or, stihiile de un fel nu se amestecă cu altele de alt fel. Dacă s-ar amesteca, atunci, desigur, amestecul de însuşiri contrare s-ar înfăţişa ca ceva compus. Dar un corp alcătuit din mai multe bucăţi nu mai este un corp simplu, ci trebuie considerat corp compus. Însă orice corp compus, se şi descompune în chip necesar. Iar descompunerea este destrămarea corpului compus. În acelaşi timp, corpul care se destramă nu este nemuritor, căci dacă ar fi nemuritor, atunci şi timpul s-ar numi nemuritor, cu toate că se ştie că el se descompune în părţile din care a fost alcătuit. Dacă sufletul este altceva, cu totul deosebit, atunci în ce loc ar putea presupune judecata noastră că se află el? Doar nu se află printre elemente, nefiind de o fire cu ele; iar în lume nu există nici un loc în care sufletul să se poată sălăşlui într-un mod corespunzător firii sale. Or, dacă spunem despre ceva că nu-i nicăieri, înseamnă că acel ceva nici nu există".

Învăţătoarea mea suspină uşor la spusele mele şi apoi vorbi astfel:

- Poate cu astfel de cuvinte sau cu altele asemănătoare au combătut stoicii şi epicureii pe Apostol la Atena[6], căci am aflat că mai ales Epicur înclină spre aceste păreri. Ei presupun că firea lucrurilor este întâmplătoare şi independentă şi că nici o Pronie nu hotărăşte lucrurile, rânduindu-le. În urma acestui fapt viaţa oamenilor poate fi asemănată pe drept cu nişte balonaşe de aer[7] al căror înveliş este trupul nostru: o vreme oarecare învelişul e purtat încoace şi încolo de puterea vântului, dar în scurtă vreme acesta-l nimiceşte cu tot ce se cuprinde în el. Odată cu destrămarea trupului se stinge şi suflarea vie care era închisă în el[8]. Căci mai ales pentru Epicur, natura se mărginea la cele ce se văd, iar, măsura cunoaşterii universului se mărginea pentru el la simţuri, fiindcă era cu desăvârşire orb sufleteşte şi cu totul neputincios să vadă cele duhovniceşti şi nematerialnice, după cum cel închis într-o casă nu poate privi minunăţiile de pe cer pentru că zidurile şi acoperişul îl împiedică să privească afară. De fapt tot ce vedem şi pipăim cu simţurile noastre în lume sunt ca nişte ziduri de pământ care opresc pe cei miopi la suflet să vadă că mai sunt multe lucruri, care numai cu puterile duhovniceşti se pot cunoaşte. Un astfel de om nu vede decât pământul, apa aerul şi focul[9].

6. Fapte 17, 18.

7. H.D. Saffrey: Homobulla. Une image épicuréene chez Gr. de Nysse în "Epektasis", J. Daniélou, Paris, 1972, p. 534-544.

8. A se vedea o formulare similară şi în Platon, *Fedon* 70 a., *Tim.* 66 b, 83. b.

9. Aşa gândeau presocraticii "hilozoişti", care vedeau în aceste patru stihii, patru elemente: pământul, apa, aerul şi focul, principiul constant al naturii. A se vedea Diels-

însă, de unde provin fiecare din aceste stihii sau în ce constau ele, care este rostul lor, aşa ceva el nu poate înţelege din cauza îngustimii lui sufleteşti. Când vede cineva o haină îndată se şi gândeşte la ţesător, iar la vederea unei corăbii îi vine în minte meşterul care a alcătuit-o. Tot astfel vederea unei case îndreaptă mintea privitorului spre mâna unui zidar, care a zidit-o. Dar ei privesc doar spre lumea văzută, de aceea rămân orbi şi nu văd pe Cel ce se descopere prin ea.

De aici, cei ce susţin că sufletul este pieritor aduc şi aceste argumente sfătoase şi şirete: că trupul este compus din anumite stihii, iar acestea provin din materie şi că sufletul nu poate să existe singur, de sine-stătător, decât dacă unul din cele două principii există separat ori dacă ele s-au unit unul cu altul. Dar dacă împotrivitorii sunt de părere că sufletul, nefiind de o fire cu acele stihii, nu ocupă loc în spaţiu, ei să demonstreze mai întâi că viaţa noastră pământească (în trup) este lipsită de suflet, iar la rândul lui, trupul nu-i decât o îmbinare de elemente. Pe de altă parte, ei pot zice că sufletul nu este o stihie cuprinsă în celelalte, care tocmai prin această unire dă viaţă trupului, întrucât, după cum cred ei, nu-i cu putinţă să existe laolaltă şi elemente şi suflet. De aceea, drept concluzie ei susţin doar un singur lucru: că viaţa noastră este o viaţă moartă. Pe de altă parte, întrucât nu pot pune la îndoială existenţa sufletului în trup, atunci cum de susţin ei nimicirea sufletului odată cu descompunerea trupului? În acest caz ar avea curajul să susţină acelaşi lucru şi despre firea dumnezeiască! Pentru că, pe ce s-ar întemeia când ar spune că acea fire cugetătoare, nematerialnică şi lipsită de formă, strecurându-se în corpurile umede şi moi precum şi în cele fierbinţi şi tari susţine universul fără ca ea să fie înrudită cu stihiile în care se află, şi neputându-se afla în ele din cauză că nu sunt înrudite cu ele? Aşadar, prin aceasta ei vor să alunge cu totul din credinţa lor pe Dumnezeu care susţine universul!

La acestea eu am răspuns: "Mă mir că se mai îndoiesc unii de faptul că lumea a fost făcută de Dumnezeu şi că El le susţine pe toate câte sunt sau că există în general o Fiinţă dumnezeiască, superioară naturii acestei lumi". La care ea continuă în felul următor:

- Ar fi mai nimerit să tăcem şi să nu mai dăm răspuns la asemenea întrebări nebuneşti şi nelegiuite, cu atât mai mult cu cât şi un cuvânt dumnezeiesc ne opreşte de a răspunde nebunului după nebunia lui"[10]. Iar, într-adevăr, nebun este, după vorba proorocului, cel ce zice că "nu este Dumnezeu"[11]. Dar, fiindcă trebuie să-ţi spun acest lucru, îţi voi ţine o

Kranz: *Fragmentele presocraticilor*, Iaşi, 1974, p. 108 şi urm.; N. Balcă, *Istoria filosofiei antice*, Bucureşti, 1982, p. 19 şi u.

10. Pilde 26, 4.
11. Ps. 52, 1.

cuvântare, în care nu spun lucruri de la mine şi nici de la alt muritor, căci oricât de vestit ar fi un om, el este totuşi mic[12]. Ci îţi voi repeta învăţătura pe care ne-o oferă zidirea prin minunile care se petrec în ea, şi pe care o urmărim cu ochiul şi o auzim răsunând în inimă, o învăţătură plină de înţelepciune şi de măiestrie, prin mijlocirea celor văzute în jurul nostru. Căci zidirea strigă cu glas mare numele Celui ce a făcut-o şi cerurile, după cuvântul proorocului, "spun slava lui Dumnezeu"[13] cu glasuri negrăite". Căci priveşte armonia universului, minunile cereşti şi pământeşti, precum şi faptul că stihiile deşi sunt opuse una alteia, prin firea lor, totuşi se împletesc toate într-o comuniune în vederea aceluiaşi scop, ajutând fiecare în parte, cu puterea lor, la dăinuirea întregului.

Vezi mai departe că nici stihiile cele neamestecate şi necompuse după însuşirile lor particulare, nu se împotrivesc unele altora, nici nu se nimicesc unele pe altele, fiindcă s-au amestecat întreolaltă chiar şi însuşirile lor. Căci chiar şi cele care sunt, prin firea lor uşoare, sunt atrase în jos, precum se întâmplă cu căldura soarelui, care se scurge de sus prin raze. Iar corpurile grele se uşurează, devenind mai subtile din cauza răsuflării pe care o scot. Vezi, apoi, cum se ridică în sus şi apa, împotriva naturii ei, fiind dusă prin văzduh, pe aripile vânturilor şi focul, deşi este de natură eterică, se leagă atât de strâns cu pământul, încât el face să se încălzească până la o mare adâncime. Vezi, iarăşi, cum umezeala, deşi este de o singură natură, odrăsleşte tot felul de plante diferite, pătrunzând în părţile de dedesubt ale pământului, precum trebuie. Pune, apoi, la socoteală şi rotirea rapidă a axei polilor şi mişcarea de revoluţie mereu reînnoită şi traiectoriile şi întâlnirile şi fazele armonioase ale corpurilor cereşti. Dacă ne gândim la toate acestea cu ochiul cel iscusit al sufletului, oare, nu ne vom convinge de faţă, prin cele văzute, că există o putere dumnezeiască, meşteră şi înţeleaptă, care grăieşte prin toate câte există şi străbate toate, armonizându-se fiecare în cadrul întregului şi împlinind întregul din părţi, rămânând mereu aceeaşi în sine mişcându-se fără impuls din afară cu mişcare neîncetată fără să-şi schimbe locul în care se află?

- Atunci - am întrebat-o eu - cum se pot dovedi deodată şi existenţa lui Dumnezeu şi existenţa sufletului omenesc? Căci sufletul nu-i totuna cu Dumnezeu, aşa încât, dacă admitem existenţa lui Dumnezeu, să admitem totodată şi existenţa sufletului?

La acestea ea mi-a răspuns: "Înţelepţii numesc pe om, un micro-cosmos sau o lume în mic [14], fiindcă, în sinea lui, omul cuprinde aceleaşi

12. Ps. 48, 2.
13. Ps. 18, 1.
14. Aceeaşi expresie şi în *Despre facerea omului*, cap. 16.

stihii din care este alcătuit și universul întreg. Dacă este adevărată această definiție - și așa pare a fi - poate că nu vom mai avea nevoie de alt ajutor, ca să dovedim concepția despre suflet. Părerea noastră este că sufletul are o existență proprie și o natură particulară și deosebită de materia cea vârtoasă. Căci noi ca unii care cunoaștem universul prin înțelegerea pe care ne-o dau simțurile, suntem călăuziți de însăși puterea lucrătoare a simțurilor spre înțelegerea realității și a gândirii celei mai presus de simțuri. Precum ochiul ne tălmăcește atotputernicia lui Dumnezeu și înțelepciunea care poate fi contemplată în univers și dă mărturie despre Cel ce ține în mâna Lui întreaga lume și pe care această înțelepciune îl descoperă, tot așa, când privim la lumea noastră lăuntrică, avem multe prilejuri de a ne da seama de cele ascunse și tainice, prin mijlocirea celor văzute. Iar "ascuns" numesc eu tot ce este inteligibil și fără formă în sine și care nu poate fi cunoscut prin simțuri". La care eu am întrebat: "Dar chiar dacă ajungem a cunoaște înțelepciunea cea mai presus de toate prin temeiurile cele înțelepte și meșteșugite care pot fi văzute în firea lucrurilor din această ordine armonioasă a lumii, la ce cunoaștere a sufletului ar ajunge, prin mijlocirea și manifestările trupului, cei care urmăresc să descopere cele ascunse cu ajutorul celor ce se văd?

Fecioara mi-a răspuns: "Desigur că pe cei care doresc să se cunoască pe ei înșiși, însuși sufletul lor îi va învăța potrivit îndrumării lui înțelepte: că este nematerialnic și netrupesc, că lucrează și se mișcă potrivit cu propria lui fire, făcându-și-le cunoscute prin mijlocirea simțurilor. Căci alcătuirea aceasta organică a trupului se află și la cei morți, dar acolo ea rămâne în nemișcare și în nelucrare, pentru că lipsește puterea sufletească. Trupul se mișcă numai atunci când sau se produce în mădulare o senzație și facultățile intelectuale pătrund acea senzație, punând în mișcare organele de simț, sau prin impuls propriu spre obiectul voinței".

- Și atunci ce este sufletul? - am întrebat-o eu. Oare, poate fi el cuprins într-o definiție, ca astfel să cunoaștem întrucâtva obiectul convorbirii noastre?

Și învățătoarea îmi răspunse:

- Unii au grăit despre suflet într-un fel, alții într-altfel, fiecare înfățișându-l cum a crezut de cuviință. Dar credința noastră despre suflet este următoarea: sufletul este o ființă creată, dăruită cu viață și înzestrată cu gândire, care de la sine insuflă trupului organic și sensibil puterea de viață și dă simțurilor puterea de a cunoaște cât timp firea trupului admite aceste activități prin alcătuirea ei.

Și zicând aceste cuvinte, îmi arată cu un deget pe medicul care stătea lângă ea ca s-o îngrijească, și continuă: "Dovada spuselor mele, iat-o aici: căci după cum medicul luându-i bolnavului pulsul, aude, ca să zic așa, prin

simțul pipăitului natura, descriindu-i suferințele și grăindu-i în aceeași măsură îi și spune că slăbiciunea corpului este în creștere, că boala a cuprins cutare organe interne și că inflamația înaintează spre cutare alt organ. Medicul află și cu ochiul liber alte informații despre suferința bolnavului, ținând seama de poziția în care zace, de lâncezirea mușchilor și de felul cum se înfățișează starea organelor interne, de culoarea feței, palidă sau verzuie, cât și mișcarea ochilor, care privesc tocmai punctul supărător și dureros. Tot astfel îl informează și auzul despre alte aspecte ale bolii, căci el înțelege suferința după răsuflarea grăbită a plămânilor și după geamătul care o însoțește. Am putea zice că pentru cunoscător, nici măcar mirosul nu-i uitat la examinarea bolii, căci el își dă seama de ea chiar și numai după felul în care suflă bolnavul.

Așadar, dacă n-ar exista în fiecare organ de simț o putere înțelegătoare, oare, ce ar putea să ne învețe mâna singură, dacă gândirea n-ar călăuzi simțul pipăitului spre cunoașterea obiectului? Cu ce ar ajuta la cunoaștere urechea sau ochiul sau nasul sau alt organ de simț, despărțite de minte, dacă fiecare din ele ar fi lăsat numai în puterea lui? Este foarte adevărat ceea ce se pomenește că ar fi spus atât de nimerit un învățat păgân, care a zis că: "mintea aude și mintea vede"[15]. Căci dacă n-am admite că acesta-i adevărul, ia spune-mi, de ce când privești soarele, îl vezi așa cum ai învățat de la profesorul tău și nu zici că mărimea lui se întinde doar atât cât se vede, cum zice mulțimea, bine știind că discul lui este cu mult mai mare decât pământul? Oare nu spui lucrul acesta numai fiindcă urmărind cu mintea prin cele văzute feluritele mișcări și distanțe de timp și de loc și cunoscând cauzele eclipselor susținând sus și tare că soarele este de mii de ori mai mare decât pământul. Și felul în care scade și apoi crește luna te învață alte adevăruri despre stihiile ei, care sunt multe prin firea lor și se învârtesc în jurul globului pământesc, luându-și lumina de la razele soarelui, precum este și firesc să se întâmple cu oglinzile, care după ce au primit pe suprafața lor razele soarelui nu le reflectă pe ale lor proprii, ci reflectă tot razele soarelui, care sunt răsfrânte în direcție contrară de corpul lui neted și strălucitor. Celor care văd strălucirea aceasta fără să cerceteze cauza, li se pare că ea este de la lună. Dar că nu luna luminează ne-o dovedește faptul, că atunci când luna stă față în față cu Soarele, este luminată în diagonală toată suprafața întoarsă spre noi. Trebuind să parcurgă un drum mai scurt, luna parcurge mai repede cercul în care se mișcă: mai înainte de a-și fi sfârșit soarele drumul său o singură dată, luna își sfârșește cercul mai mult decât de 12 ori. Așa se face că luna nu este totdeauna luminată în întregime. Căci prin frecvența revoluțiilor ei, luna nu rămâne mereu față în față cu soarele, care-și parcurge

15. Epiharni, filosof și poet comic (540-486).

înconjurul într-un interval de timp mai lung, pe când luna se învârtește de mai multe ori pe circuitul ei, într-un interval dat. Dar, după cum poziția lunii drept în fața soarelui a făcut să fie luminată de razele soarelui în fața întoarsă spre noi, tot așa când luna este în poziție înclinată față de soare atunci puterea razelor solare se împarte, așa că partea lunii întoarsă spre soare este luminată iar cea întoarsă spre noi ajunge în umbră. Lumina trece de la partea din lună care este ascunsă soarelui la acea parte, care va fi curând întoarsă spre el, până când, trecând pe sub elipsa soarelui în linie dreaptă, primește razele din direcția contrară. Și astfel, jumătatea de sus a lunii fiind luminată, partea dinspre noi devine nevăzută pentru că intră în eclipsă, luna fiind prin firea ei nestrălucitoare și neluminoasă.

Dacă însă luna în mișcarea ei proprie și rapidă trece din nou în cealaltă parte a soarelui și ia poziție oblică față de raze, partea care cu puțin înainte era fără strălucire, începe să lumineze, fiindcă razele soarelui trec de la partea care fusese luminată la partea lunii care era lipsită de strălucire. Vezi, dar, ce lucruri mari te învață văzul? Dar n-ar putea să-ți mijlocească numai singur astfel de priveliști, dacă n-ar exista o rânduială care vede cu ajutorul ochiului și care făcându-se ca o călăuză de la cunoștințele primite prin simțuri pătrunde la cele nevăzute prin mijlocirea celor văzute. Ce să mai vorbesc despre metodele geometrice, care prin mijlocirea unor semne văzute ne duc de mână spre cele de deasupra simțurilor și pe lângă metodele geometrice ce să mai înșir mii de alte adevăruri prin care se poate demonstra că puterea de înțelegere ascunsă în firea noastră ni se face cunoscută prin cele ce se lucrează înlăuntrul nostru în chip material?"

- Da, am replicat eu, materialitatea este o însușire comună pentru firea pe care o vedem la toate stihiile, însă deosebirea este mare între diferitele feluri de materie, după particularitățile fiecărui fel. Căci cu toate că mișcarea este contrară, unele din elemente ridicându-se în sus, altele lăsându-se în jos, ele nu sunt totuși de același fel, ci au însușiri deosebite. Ar putea zice cineva că și în aceste stihii sălășluiește o putere care produce reprezentările și mișcările intelectuale, printr-o însușire și facultate naturală precum vedem la unele mașini făcute de mecanici. Prin felul meșteșugit în care materia este rânduită, mașinile imită natura și nu imită numai forma naturală, ci și mișcarea, ba chiar și sunetul care răsună din partea sonoră a mașinii. Dar în toate acestea noi nu vedem cu siguranță acea forță inteligibilă care să producă forma, felul, sunetul, mișcarea, potrivite fiecărui lucru imitat de mașină. Același lucru l-am putea spune și despre felul în care e alcătuită firea noastră, care este ca o mașinărie, că este lipsită de orice substanță inteligibilă ascunsă în el. O, dacă în firea

noastră există o putere care pune în mișcare stihiile din noi, atunci toată această lucrare a ei este un rezultat sau nimic altceva decât o pornire lăuntrică spre cunoașterea lucrurilor de care ne ocupăm. Prin acest argument, ce am putea să dovedim mai bine: că există acea substanță inteligibilă și nematerialnică a sufletului, având existență proprie, sau că nu există suflet defel?

Macrina răspunse:

- Și cugetarea ta vine în sprijinul gândirii mele, așa încât chiar și ceea ce ai crezut că e împotriva spuselor mele ajută mult la întărirea părerilor mele.

- Ce te face să crezi acest lucru?

- Fiindcă, răspunse ea, știința de a o mânui și de a orândui materia neînsuflețită în așa fel încât să nu lipsească mult ca măiestria închegării mașinilor să țină loc de suflet materiei, prin care sunt imitate mișcarea, sunetul, forma și celelalte însușiri ne-ar putea face să credem că există în om o putere de acest fel care a produs mașinăriile prin puterea de cugetare și de descoperire a minții omenești, care născocește mai întâi planul unei astfel de mașini și apoi prin meșteșug le pune în lucrare, făcându-și astfel cunoscută gândirea prin mijloace materiale. Căci mai întâi mintea este cea care a aflat că este nevoie de aer pentru ca să se producă un sunet iar apoi tot cu ajutorul minții a studiat și chipul în care să introducă aer în acea mașinărie, cercetând însușirile stihiilor, ea a aflat că nu există loc gol în lume, ci este socotit ca "gol" ceea ce este de fapt mai ușor, în comparație cu unul mai greu, câtă vreme până și cerul are însușirea de a fi des și plin. Un vas este numit gol în chip greșit, când este golit de orice substanță lichidă, dar un om învățat va zice că este plin cu aer[16]. Dovadă că un vas, care plutește pe suprafața unui lac nu se umple într-o clipă cu apă, ci mai întâi se ține la suprafață, fiindcă aerul pe care-l conține vasul îl împinge în sus. În schimb, când e împins de mâna celui care-l folosește ca să scoată apă, vasul se lasă în jos și atunci apa intră pe gura vasului, ceea ce dovedește că el nu era gol înainte de a se fi umplut cu apă. Căci la gura vasului vede cum se dă luptă între cele două stihii: pe de o parte apa mânată de greutatea ei ca să intre în vas, iar pe de altă parte aerul care fusese închis în vas este împins în direcția contrară, țâșnind în sus pe lângă apă. Așa că apa se împrăștie, vâjâe și spumegă în jurul gurii vasului din cauza presiunii aerului. Omul a băgat de seamă acest lucru și a găsit calea prin care să introducă aer în mașină cunoscând natura elementelor. Făcând o spărtură într-un material prin care nu trece apa și silind aerul din ea, fără a-i lăsa vreo răsuflătoare, introduce prin spărtură

16. Aluzie la legea lui Arhimede?

aceea câtă trebuie, în felul acesta făcând alături o altă deschidere din drumul aerului în direcție contrară. Astfel, fiind împins de apă, care este mai grea decât el, se naște un curent puternic, lovind pereții spărturii și provocând vârtejul acela. Oare, nu se vede limpede din această întâmplare că există în om o minte, care-i cu totul altceva decât ceea ce se vede? Mintea, în virtutea caracterului nevăzut și inteligibil al naturii ei, le concepe pe acestea de aici înainte prin imaginație, după care, cu ajutorul materiei, aduce la lumina zilei gândul care a existat în interior. Or, dacă ar trebui să punem pe seama naturii elementelor asemenea minuni, atunci ar urma că și mașinile s-ar construi de la sine, în chip automat. Nici arama n-ar mai trebui s-aștepte măiestria meșterului pentru a deveni statuie, ci ar fi statuie de la natură, în mod nemijlocit. Aerul n-ar mai avea nevoie de fluier ca să scoată cântece și sunete, ci el însuși ar răsuna pretutindeni de la sine, curgând și mișcându-se la întâmplare. Nici țâșnirea apei în sus prin țeavă nu s-ar obține cu forța, mijloacele tehnice făcând să țâșnească în sus, împotriva firii, mișcarea prin împingere, ci, dimpotrivă, apa ar intra de la sine în mașinăria călăuzită de propria ei fire. Însă dacă nimic din toate acestea nu se desfășoară în chip automat printr-o lege oarbă a firii, ci pare-mi-se că fiecare lucru este produs de un meșteșug, iar meșteșugul este desigur un gând împlinit cu un anumit scop, cu ajutorul materiei, iar la rândul lui gândul este și o mișcare și o lucrare deosebită a minții, atunci concluzia discuției noastre în contradictoriu dovedește că judecata minții este altceva decât ceea ce ne spun simțurile.

- Și eu sunt de părere - am adăugat la rându-mi - că e mare deosebire între ceea ce poate fi cunoscut prin simțuri și ceea ce trece peste puterea lor. Totuși nu văd unde se află în discuția noastră miezul întrebării pe care o cauți. Căci încă nu știu limpede ce să cred despre partea nevăzută din om, deși prin argumentarea ta am aflat că ea este nematerialnică. Totuși încă nu știu ce să zic despre ea. Or, eu aș vrea să aflu mai curând ce este acea parte nevăzută, decât ce nu este ea.

Iar ea a răspuns:

- Despre multe lucruri se pot afla lămuriri dacă luăm în seamă însușirile pe care ele nu le au. Am putea spune, de pildă, despre cineva că e un om bun dacă știm că el e lipsit de răutate, iar despre unul lipsit de bărbăție că este timid. Și sunt multe însușiri, am putea spune, de caractere asemănătoare, prin care ajungem la ideea binelui prin tăgăduirea răului sau, dimpotrivă, ne întoarcem gândurile spre răutate, descriind răutatea prin negarea bunătății, așa încât folosind această metodă nici în discuția de față n-aș putea greși în ideea cea dreaptă despre obiectul cercetării. Obiectul cercetării este următorul: în ce măsură gândirea cuiva se acoperă

real cu adevărata lui stare sufletească? Cel ce nu se îndoiește de existența a ceea ce discutăm din pricina activității care se manifestă în noi, dar care vrea să știe ce este acest lucru, aceluia îi este de ajuns să afle că omul nu-i numai ceea ce zic simțurile; el nu-i nici culoare, nici frumusețe, nici tărie, nici greutate, nici cantitate, nici nu se întinde pe cele trei dimensiuni, nici nu ocupă vreun loc în spațiu, nici nu este absolut nimic din ceea ce se poate vedea în lumea pământească, ci este cu totul deosebit de acestea.

În timp ce dânsa vorbea eu am întrerupt-o zicând: "Dacă din convorbirea noastră eliminăm toate acestea, atunci nu știu dacă nu va trebui să eliminăm dimpreună cu ele și obiectul însuși al convorbirii. Căci fără aceste considerații, dorul după cunoaștere nu-i pare omului nicidecum ca o pornire firească, cel puțin după părerea mea. Căci pe fiecare tărâm de cercetare a lumii reale cu ajutorul minții care o cercetează, căutând și pipăind după obiectul cercetării, noi suntem ca niște orbi care se îndreaptă spre ușă pipăind zidurile. Astfel aflăm una din însușirile despre care s-a vorbit, dând fie peste culoare, fie peste formă, fie peste alte din cele enumerate de tine. Dacă tăgăduim existența tuturor acestor însușiri, atunci din deznădejde suntem siliți să tăgăduim cu totul chiar și existența omului în general."

Adânc tulburată, ea mi-a luat vorba zicându-mi: "O, ce lucruri nesocotite vorbești! Iată, la ce rezultat duce această judecată îngustă și josnică despre lume! Căci dacă tot ce nu se poate cunoaște prin simțuri va fi exclus din univers, atunci cel ce susține așa ceva n-ar admite deloc nici chiar puterea care conduce și cuprinde lumea, ci aflând că Ființa dumnezeiască este nematerialnică și fără formă, ar trage din aceasta concluzia că ea nici nu există. Iar dacă în acest caz inexistența pune în primejdie orice ar mai exista, atunci cum să nu fie tăgăduită chiar și mintea omenească din clipa în care i s-ar tăgădui și orice însușire materială?"

La acestea am răspuns: "Dacă vom continua în felul acesta vom înlocui o ciudățenie cu alta. Or, discuția noastră vrea să arate că trebuie să avem în vedere că în Ființa dumnezeiască și în mintea noastră întâlnim ceva comun, căci și despre una și despre cealaltă ne dăm seama că le vedem a fi în afară de lucrurile care pot fi cunoscute prin simțuri."

- Nu spune că sunt unul și același lucru, zise învățătoarea mea, căci chiar și numai spunând acest lucru săvârșești o nelegiuire. Ci, așa cum ai aflat, Sfânta Scriptură spune doar că unul a fost zidit după asemănarea cu celălalt. Căci ceea ce a fost făcut după chip înseamnă că se aseamănă cu modelul întru toate; ceea ce e cugetător se aseamănă cu modelul atotștiutor, ceea ce este nematerial cu modelul nematerialnic, iar ceea ce nu poate fi cântărit și măsurat se aseamănă cu modelul care nu poate fi

măsurat nici în greutate, nici în lungime, întocmai ca și modelul. Însă este cu totul altceva decât modelul dacă ne gândim la însușirile firii lui. Căci dacă mintea omenească ar fi întru totul identică cu Dumnezeu, ea n-ar mai fi chipul Său. Și tocmai în însușirile din firea nezidită din care se înfățișează chipul, în aceleași însușiri firea zidită arată modelul. Și, precum într-un ciob de sticlă, când este în calea unei raze, se vede întreg globul solar, doar că nu apare în mărime naturală, ci numai cât micimea ciobului îngăduie oglindirea globului, tot astfel în mărimea redusă a firii noastre strălucesc chipurile acelor însușiri nespuse ale firii dumnezeiești[17]. Așa încât, dacă se lasă condusă de aceste străluciri, mintea nu poate greși în concepția sa atunci când crede, că este de esență dumnezeiască, fiindcă nu ia în considerare în cercetarea acestui subiect numai mijloacele ei materiale și nici nu aduce la același nivel cu firea nevăzută și neamestecată a Dumnezeirii pe cea neînsemnată și amestecată a minții omenești. Cu rațiunea credem că sufletul poate fi înțeles și cunoscut în ființa lui deoarece este chip al unei ființe cugetătoare, dar în același timp nu spunem că chipul și modelul sunt unul și același lucru. Căci, precum nu ne îndoim că firea și puterea dumnezeiască, prin mijlocirea negrăitei înțelepciuni a lui Dumnezeu, Care vede în toată lumea, este prezent în toate ființele, cât timp există toate, tot astfel putem crede că esența sufletului, deși este altceva, orice ar putea să fie ea, nu-l împiedică să existe, de vreme ce lumea văzută nu se potrivește în nici un fel cu sufletul în felul lui de a fi. Dacă ai întreba despre felul de a fi al lumii, apoi esența lui Dumnezeu se deosebește de orice lucru real sau gândit din univers, dar totuși mărturisim că Dumnezeu este prezent în ele, deși El este de altă fire. Nici măcar în trupurile vii, după cum am spus adineaori, a căror existență constă într-un amestec de elemente, nu există potrivire în modul de a fi între sufletul simplu și nediversificat și materia cea vârtoasă. Dar, totuși este sigur că în trupurile vii sălășluiește o lucrare dătătoare de viață a sufletului și anume ea e legată de un principiu superior puterii de înțelegere a omului. Așadar, chiar și după ce stihiile din corpul omenesc se despart unele de altele, legătura care le unește prin lucrarea cea dătătoare de viață nu piere. Ci, precum atunci când încă dăinuie amestecul dintre stihii, fiecare dintre acestea erau însuflețite și sufletul pătrundea în egală măsură și cu aceeași intensitate în toate părțile componente ale trupului, dar nimeni n-ar putea afirma, că în contact cu pământul sufletul devine tare, sau elastic, sau umed, sau rece sau că își ia însușiri contrare acestora, deși el este în toate acestea și le insuflă putere

17. Despre sufletul omenesc ca oglindă a măreției dumnezeiești vorbește adeseori Sf. Grigorie. A se vedea J. Daniélou: *Platonisme et théologie mystique*, Paris 1944, p. 223 și urm.

de viață, tot așa putem formula părerea că și după destrămarea stihiilor, când ele se alătură fiecare la cele cu care e înrudită, natura simplă și necompusă a sufletului rămâne în fiecare din părți chiar și după despărțirea lor. Însuși sufletul, odată ce a crescut în chip tainic împreună cu stihiile cu care s-a amestecat, rămâne în veci așa și odată ce a crescut împreună cu ele, nicidecum nu se mai rupe de amestecul acesta chiar și când acest amestec se destramă. Fiindcă dacă se destramă un corp compus, nu urmează să se destrame împreună cu el și ceea ce nu fusese compus.

Eu am răspuns: "Nimeni n-ar putea tăgădui faptul că stihiile se urăsc și se despart deodată și că în asta constă existența și dispariția corpurilor. Dar deoarece vedem că este deosebire mare între stihii, fiecare dintre ele fiind diferite, după locul pe care-l ocupă în spațiu și după însușirile lor particulare, când se unesc între ele împrejurul nucleului, această fire cugetătoare și care nu poate fi cântărită și măsurată, pe care o numim "suflet", a crescut strâns unită cu trupul. Când însă stihiile se despart unele de altele și fiecare ajunge acolo unde le duce firea lor, ce se va întâmpla cu sufletul, când vasul în care trăiau le va fi risipit în toate direcțiile? Un navigator, când vasul i-a naufragiat, nu poate să se mențină la suprafață apucându-se de toate părțile vasului, care se împrăștie într-o parte și în alta pe mare, ci, apucându-se de scândura cea mai apropiată, lasă celelalte părți în voia valurilor. Tot așa, dacă sufletul, nefiind în stare să se împartă și el în mai multe, atunci când va avea loc destrămarea stihiilor, fiindcă nu se poate despărți de trup, se va uni cu o singură stihie, despărțindu-se de celelalte. Și astfel ajungem să înțelegem că este tot atât de imposibil ca sufletul să nu fie nemuritor, și să-și continue existența într-un singur element, cât și să nu fie muritor, dacă s-ar afla în mai multe elemente.

- Dar, mi-a zis ea, ceea ce este cugetător și nu poate fi cântărit, aceea nici nu se strânge, nici nu se întinde (căci strângerea și întinderea sunt însușiri care se potrivesc doar în lumea materiei). În același fel, însă, însușiri care se potrivesc doar în lumea materiei). În același fel, însă, conform firii sale lipsite de formă și materie, sufletul participă atât la unirea stihiilor cât și la despărțirea lor, fără să fie nici strâmtat în chip silit când se unește cu ele și nici părăsit de ele atunci când ele se întorc fiecare la cele cu care sunt înrudite și care sunt de același fel cu ele, oricât ar fi de mare deosebirea între însușirile fiecăreia. Căci între un corp ușor, care plutește pe sus, și unul greu ca pământul, este mare deosebire; de asemenea este deosebire între unul umed și unul uscat și între unul cald și unul rece. Totuși pentru firea cugetătoare a sufletului nu-i nici o greutate să participe la fiecare din stihiile cu care a fost unit prin amestec, fără să se împartă din pricina deosebirii lor, după cum și în ce privește locul și felul însușirilor stihiile sunt socotite distanțate unele de altele, natura

nedimensională a sufletului se uneşte şi cu cele depărtate în spaţiu. De aceea îi este îngăduit şi acum minţii să preamărească cerul şi să-şi întindă dorul cunoaşterii până la marginile lumii, în schimb, puterea de cercetare a sufletului nostru nu se rupe în două, nici acum când ea se întinde pe o distanţă atât de mare. Aşa că sufletul nu se simte cu nimic împiedicat să participe la stihiile trupului omenesc, nici când e vorba să se unească cu ele şi nici când trebuie să se despartă de ele. Căci după cum la amestecarea aurului şi argintului cu alte metale se vădeşte măiestria celui ce topeşte laolaltă metalele, iar dacă s-ar pune şi această amestecătură la topit atunci şi metalele s-ar desface unul de altul, dar măiestria tehnică rămâne întreagă în fiecare metal, deşi materia amestecului se desparte, iar tehnica nu se desparte împreună cu materia (căci cum s-ar putea împărţi ceva ce nu se împarte?), tot aşa se poate cunoaşte şi firea cugetătoare a sufletului atât din amestecul stihiilor, de care nu se desparte nici măcar când ele se desfac din amestec, ci rămâne în ele şi se întinde şi la stihiile cele mai depărtate, dar nu se rupe în bucăţi şi nici nu se fărâmiţează în părticele şi fărâme, căci firea ei este curgătoare şi nesupusă cântăririi, deoarece nu are nimic de suferit de pe urma despărţirii elementelor. Aşadar, sufletul rămâne în aceleaşi stihii în care a fost la început, pentru că nici o nevoinţă nu-l rupe din amestecul cu ele. Şi atunci ce-i,oare,atât de trist în faptul că noi dăm pe cele văzute în schimbul celor nevăzute? Şi pentru ce ţi se răzvrăteşte atât de mult mintea împotriva morţii?

Aducându-mi aminte de cuvintele prin care dânsa dăduse o definiţie sufletului, eu i-am spus că în ea nu a lămurit de ajuns puterile lucrătoate ale sufletului, atunci când a zis că sufletul este o substanţă cugetătoare, care dă mădularelor trupului o putere dătătoare de viaţă în stare să pună în lucrare simţurile. Căci lucrarea sufletului nu se mărgineşte numai la cunoaştere şi la cugetare prelucrând stihiile adunate de mintea lui şi nici nu îndrumă numai lucrarea firească a simţurilor, ci în fiinţa sufletului întâlnim şi o puternică pornire spre atragere şi respingere[18]. Şi fiindcă în noi găsim deopotrivă amândouă aceste porniri, le vedem în fiecare, desfăşurându-se în multe şi felurite forme. Căci vedem multe fapte săvârşindu-se din poftă şi multe purced din mânie, şi nici una din ele nu sunt materie iar ceea ce nu e materialnic,aceea este duhovnicesc. Or, în definiţia dată ai declarat sufletul ca având doar însuşiri cugetătoare. Aşa că din înşiruirea de argumente îşi scoate capul una din următoarele absurdităţi: sau că atât mânia cât şi pofta sunt în noi nişte alte suflete în

18. Sufletul pus în faţa vieţii şi a materiei a putut simţi o pornire de atracţie sau de respingere, care, cu timpul, s-a schimbat în "patimi". Oricum, patimile sunt urmarea căderii în păcat. De atunci a început "războiul nevăzut" din om. A se vedea şi cele spuse de J. Daniélou, *Op. cit.*, 66 sq.

locul unuia singur, sau că nici puterea de cugetare nu trebuie socotită suflet, căci în amândouă alternativele avem de a face cu noţiuni inteligibile, aceasta dovedeşte fie că toate simţirile sunt suflete, fie că trebuie să excludem dintre însuşirile sufletului orice provine din simţuri.

Macrina mi-a răspuns: "Mulţi alţii şi-au pus aceeaşi întrebare, pe care ţi-ai pus-o şi tu, adică: ce trebuie să credem că sunt pofta şi mânia? Sunt ele unite cu sufletul şi se află în el încă din clipa în care a început să existe sau sunt altceva decât sufletul şi în cazul acesta sunt un adaos ulterior? Întrucât toţi sunt de aceeaşi părere că pofta şi mânia există în sufletul omului, dar mintea încă nu poate spune cu aceeaşi siguranţă ce anume trebuie să credem despre ele, încât să avem o concepţie sigură despre aceste două simţăminte. Mulţimea stă încă la îndoială având păreri greşite şi contradictorii în această privinţă. Dacă filosofia păgână care s-a ocupat cu multă pricepere de acest subiect ne-ar fi de ajuns pentru dovedirea adevărului, ar fi poate de prisos să mai cercetăm această chestiune. Însă, fiindcă filosofii au cercetat sufletul în chip uşuratic, numai după ceea ce se vede, iar noi nu avem libertatea de a spune orice ne trece prin cap, căci folosim Sfânta Scriptura ca îndreptar al credinţei şi al alegerii, referindu-ne mereu la ea, noi nu primim decât ceea ce se potriveşte cu înţelesul Scripturii.

Aşadar, să lăsăm deoparte carul platonician şi perechea de mânji înhămaţi la el şi care nu trag la fel de bine[19], să lăsăm şi pe vizitiul care-i mână, prin mijlocirea cărora Platon îşi exprimă în pilde învăţătura lui despre suflet. Să lăsăm la o parte şi pe urmaşul său în filosofie[20], care după ce a urmărit cu multă iscusinţă mai ales cele văzute, cercetând cu grijă lumea înconjurătoare, a declarat că sufletul este muritor. Să-i lăsăm şi pe toţi cei de dinaintea acestora şi pe cei de după ei, care au făcut filosofie în proză sau în versuri[21], întrucât noi vom purcede de la Scriptura cea de Dumnezeu insuflată, care ne opreşte să credem că sufletul ar avea însuşiri străine de firea dumnezeiască. Căci Cel ce numeşte sufletul "un chip al lui Dumnezeu" [22] a declarat prin aceasta că tot ce este străin de firea dumnezeiască, aceea nu ţine nici de suflet, deoarece nu s-ar putea păstra în întregime asemănarea dintre chip şi model dacă am întâlni ceva de altă natură între ele. Iar întrucât în fiinţa dumnezeiască nu poate încăpea nici mânie, nici poftă, desigur că nu ne putem închipui nici că ele fac parte

19. Frâul raţiunii trebuie să stăpânească bine carul vieţii tras de cei doi cai, unul bun, altul nărăvaş. Imaginea provine de la Platon: *Fedros* 246 E.

20. E vorba de Aristotel, care s-a exprimat mai corect despre suflet (*De anima* II, 1, 5, II, 2, 3).

21. Dintre aceştia, se pare că stoicii, epicureii şi neoplatonicii au fost cei mai vizaţi, cel puţin aşa s-au prezentat lucrurile în alte opere ale Sfântului Grigorie.

22. Fac. 1, 26-27.

din ființa sufletului. De aceea pentru a întări credința noastră ne vom descotorosi de filosofie ca fiind prea puțin grăitoare și chiar lipsită de argumentarea încrederii, în dovedirea adevărului, prin silogism și analiză potrivit iscusinței dialectice, căci toată lumea știe că lupta bătăioasă de cuvinte se folosește mai ales la tăgăduirea adevărului și la osândirea minciunii. De altfel, adevărul însuși când este apărat cu iscusința dialecticii ne dă de bănuit, întrucât dibăcia folosită la aceste argumentări ne abate mintea și o face să alunece de la adevăr. Dacă ar vrea cineva să înfățișeze adevărul în chip nemeșteșugit și lipsit de orice înfloritură, să se știe că noi suntem din cei care vom vorbi fără podoabe, arătând învățătura despre suflet, așa cum ne-o istorisește Sfânta Scriptură.

În fond, ce susținem noi? Că omul, această ființă cugetătoare este în stare să gândească și să cunoască - lucru pe care îl mărturisesc și cei de alte religii -, dar că ființa noastră omenească nu s-ar putea totuși defini numai prin aceste noțiuni, dacă am admite că mânia și pofta și toate patimile de acest fel ar fi înnăscute în noi de la bun început (căci în nici o definiție nu redăm acele caractere ale obiectului definit care sunt comune mai multor feluri de obiecte, ci exprimăm pe cele particulare și specifice). Întrucât însă mânia și pofta sunt patimi comune atât firii necugetătoare cât și celei cugetătoare, n-ar fi lucru cuminte să caracterizăm pe fiecare în parte, plecând de la însușirile comune amânduror naturi. Dar ceea ce este de prisos pentru descrierea unui lucru și de care, așadar, ne putem lipsi, cum să mai trebuiască și să-l definească? De aceea,la orice definiție se ia în considerație obiectul definit în trăsăturile lui particulare. Tot ce are trăsături străine și care e de altă natură, este trecut cu vederea în definiție. În schimb, toți cercetătorii sunt de părere că acțiunea mâniei și a poftei o întâlnim în toată lumea viețuitoarelor necugetătoare. Însușirile obștești nu sunt același lucru cu cele particulare. În chip special urmează că nu trebuie să socotim mânia și pofta printre sentimentele prin care se caracterizează în primul rând firea omenească, ci după cum vedem în noi lucrând mădulare deosebite pentru pipăit, pentru hrană și pentru creștere, nimeni nu va tăgădui din pricina lor definiția amintită despre suflet căci existența în suflet a unor însușiri anumite nu presupune inexistența în trup a acelor lucrări și mădulare), tot așa după ce a observat cineva că pornirile firii noastre spre mânie și spre poftă există, el s-ar opune pe nedrept definiției sufletului, sub cuvânt că ea nu e completă?

- Ce idee trebuie să ne facem despre acestea? - am întrebat-o pe învățătoarea mea. Căci nu sunt în stare să înțeleg cum pot fi mânia și pofta înlăturate pentru motivul că sunt străine de firea noastră, când aceste porniri se află totuși în noi.

Ea mi-a răspuns: "Să nu uiți că împotriva lor cugetul nostru duce o adevărată luptă și că sufletul se străduiește să scape cât mai mult de înrâurirea lor. Și sunt unii a căror strădanie s-a dovedit biruitoare, așa cum aflăm despre Moise că își stăpânea mânia și pofta, fiindcă Scriptura aduce mărturie pentru amândouă cazurile, că era blând mai mult decât toți oamenii[23]. Iar prin blândețe știm că se înțelege fuga și înstrăinarea de mânie. Moise n-a poftit nici unul din lucrurile pe care vedem că le poftește mulțimea. Acest lucru nu s-ar fi putut întâmpla dacă mânia și pofta ar fi fost înnăscută în fire și dacă ar fi ținut de ființa ei. Căci e cu neputință să rămână în ființă ceva ce nu este în fire. Însă în ființa lui Moise nu era loc pentru mânie și pentru pofte, care sunt cu totul altceva decât firea și de aceea ele nu sunt nicidecum proprii firii. Căci în adevăratul înțeles, firea este aceea, în care se văd însușirile de bază ale cuiva. De noi depinde să ne luptăm cu aceste porniri, în așa fel încât nimicirea lor să nu fie numai fără pagube pentru suflet, ci să fie chiar aducătoare de câștig. Este limpede așadar, că mânia și poftele trebuie socotite ca fiind în afara firii, scăderi ale firii, iar nu însăși ființa ei. Cu alte cuvinte ființa este ceea ce există prin sine (în mod independent). Cei mai mulți cercetători sunt de părere că mânia este înfierbântare a sângelui din jurul inimii[24], alții spun că este pornirea de a face rău la rândul nostru celui ce ne-a făcut rău mai întâi. După părerea noastră, mânia este pornirea de a face rău celui ce ne-a ațâțat cu ceva. Or, nici una din toate acestea nu se potrivesc cu definiția sufletului. Pe de altă parte, dacă e vorba să definim poftele, vom zice că ele sunt doruri după cele ce ne lipsesc, dorință de a trăi în plăcere sau durerea după plăcerea la care nu putem ajunge, sau strădanie după o plăcere care nu se poate îndeplini. Toate aceste însușiri și altele asemănătoare sunt în strânsă legătură cu poftele, dar ele nu ne pot descoperi toată definiția sufletului.

Sunt și alte simțăminte pe care le întâlnim în suflet și care sunt uneori potrivnice întreolaltă, precum sunt lașitatea și cutezanța, durerea și plăcerea, frica și nepăsarea, și toate câte li se aseamănă, care chiar dacă fiecare în parte s-ar părea a fi rânduite cu mânia și pofta, își arată ființa proprie printr-o definiție specială. Căci cutezanța și nepăsarea arată o ținută de un anumit fel a pornirii spre mânie, iar starea de lașitate și de frică sunt o micșorare și o slăbire a aceleiași porniri. La rândul ei, durerea își are și ea pricinile fie în mânie, fie în pofte, căci atunci când omul nu poate să se răzbune împotriva celor ce mai înainte l-au supărat, patima

23. I Cor. 3, 2-3.
24. Despre cunoștințele medicale ale Sfântului Grigorie a se vedea comentariile noastre la *Despre facerea omului*, *De infantibus* etc.

mâniei se schimbă în durere. Şi desnădejdea de-a dobândi cele dorite şi lipsa de acele obiecte pentru care avem o slăbiciune, ne aduce în minte o stare sufletească tristă.

Dar şi potrivnica durerii, adică boala plăcerii îşi are originea parte în mânie, parte în pofte, căci plăcerea le stăpâneşte pe amândouă în aceeaşi măsură. Toate acestea au legătură cu sufletul, dar nu sunt hotărâtoare pentru suflet, ci sunt ca nişte răni cu mâncărime, care apar în cămara gânditoare a sufletului. Întrucât rădăcinile lor se află în suflet, ele pot fi socotite nişte părţi ale sufletului, dar nu fac parte din însăşi fiinţa lui".

Iată, atunci, ce i-am răspuns fecioarei: "Se vede, aşadar, că şi aceste simţăminte trag mult în cumpănă la scorul în bine al celor virtuoşi. Căci Daniel a cules laudă de pe urma poftei lui[25] şi prin mânie Fineas L-a făcut pe Dumnezeu să se milostivească![26] Şi de la Pavel aflăm că "întristarea cea după Dumnezeu aduce pocăinţă spre mântuire[27], iar Evanghelia ne porunceşte să nu ne temem de primejdii, întrucât lipsa de frică nu-i altceva decât îndrăzneală[28], pe care înţelepciunea o pune între virtuţi[29]. Deci prin aceste exemple raţiunea dumnezeiască dovedeşte că astfel de simţăminte nu ajută cu nimic la săvârşirea virtuţii".

Învăţătoarea mi-a răspuns: "O, poate că eu însămi am fost pricina unei nelămuriri, căci n-am vorbit destul de limpede ca să pun în cercetarea noastră ordinea cea mai firească. Acum să păstrăm o oarecare ordine, oricare ar fi ea, în desfăşurarea gândirii noastre, înaintând printr-o înlănţuire firească de idei care să nu mai dea loc unor astfel de neînţelegeri între noi. Căci suntem de părere că puterea de cugetare de a deosebi şi a cerceta lumea sunt înnăscute în sufletul omului şi sunt potrivite firii lui întrucât prin aceste însuşiri se păstrează în el chipul frumuseţii dumnezeieşti, deoarece despre Dumnezeu, oricare ar fi firea Lui, mintea ne spune că cercetează tot universul şi deosebeşte binele de rău. În schimb, cele ce se ivesc în unele unghere lăturalnice ale sufletului şi se înclină când într-o parte, când într-alta, a căror întrebuinţare e felurită, când spre bine, când spre rău, precum este mânia sau frica, sau altă pornire de acest fel din suflet, fără de care nu putem să ne închipuim firea omenească, noi socotim că acestea i-au fost adăugate sufletului din afară, fiindcă în frumuseţea originalului nu se vedea nici o trăsătură de acest fel. Iar de aici înainte discuţia va fi dusă şcolăreşte, ca să ocolim răutăţile celor care-şi pleacă urechea la tălmăciri pizmaşe.

25. Daniel 9, 13; 10, 11.
26. Numeri 25, 3.
27. II Cor. 7, 10.
28. Luca 21, 9; Matei 28, 5.
29. Pilde 9, 10.

Scriptura istoriseşte că în legătură cu facerea omului Dumnezeu a folosit o anumită cale şi a urmat o anumită ordine. Căci, după ce a fost alcătuit universul fizic - ne spune Scriptura - omul nu s-a ivit îndată pe pământ, ci înainte de el au fost create fiinţele necuvântătoare, iar înainte de acestea au fost aduse la viaţă plantele. Prin această ordine cred că Scriptura a vrut să ne arate că puterea dătătoare de viaţă s-a amestecat cu natura materială într-o oarecare ordine: mai întâi s-a îmbrăcat cu cele lipsite de simţuri, apoi înaintează spre fiinţele simţitoare şi la urmă se înalţă spre firea cugetătoare şi cuvântătoare.

Aşdar, dintre toate câte există în lume, o parte este materială şi simţitoare, iar alta e cugetătoare. Dintre cele materiale, o parte sunt neînsufleţite, altă parte sunt însufleţite, iar însufleţite numesc vietăţile, adică pe cele care au suflare de viaţă. Dintre vietăţi, o parte au simţire, cealaltă parte sunt lipsite de simţire. Iar dintre fiinţele înzestrate cu simţire unele sunt cugetătoare, altele necugetătoare. Dar, fiindcă viaţa înzestrată cu simţire n-ar putea să existe fără materie şi nici firea cugetătoare n-ar putea să fie altundeva în trup decât înnăscută şi amestecată cu partea sensibilă, de aceea crearea omului este istorisită la sfârşit fiindcă el recapitulează şi cuprinde în sine toate însuşirile specifice de viaţă atât ale plantelor, cât şi ale necuvântătoarelor. Căci şi omul se hrăneşte şi creşte ca şi plantele (la ele putându-se vedea cum îşi sug hrana prin rădăcini şi o elimină prin fructe şi frunze), dar în acelaşi timp el se lasă slujit şi de simţuri, ca şi vietăţile necuvântătoare. În schimb însă, gândirea şi raţiunea sunt însuşiri speciale, neamestecate cu cele ale firii văzute, putându-se cerceta ele pe ele însele[29a].

Dar, după cum firea are puterea de a atrage cele necesare vieţii materiale care la noi oamenii se numeşte instinct nutritiv - iar eu cred că acesta ţine de felul de viaţă al plantelor, căci şi la ele putem vedea în lucrare nişte instincte fireşti pentru săturarea cu hrană potrivită şi pentru înmulţire - tot aşa au fost amestecate cu sufletul cugetător şi câteva însuşiri specifice firii necugetătoare. Printre ele - continuă ea - este mânia, frica, precum şi toate celelalte patimi care lucrează în noi uneori spre ţinte potrivnice, afară de vorbire şi de gândire care, ele singure cele mai proprii vieţii noastre, având în ele, precum am mai spus, chipul trăsăturilor dumnezeieşti. Numai că, după cum ne-am lămurit mai înainte, puterea cugetătoare a sufletului nu se poate desfăşura în viaţa trupească decât numai prin mijlocirea simţurilor. Dar, fiindcă simţurile au existat mai înainte în natura fiinţelor necugetătoare, în mod necesar sufletul

29a. Despre lumea "inteligibilă" şi cea "sensibilă" vorbeşte Sf. Grigorie adeseori. Aşa, în *Despre facerea omului XI-XII; Marele cuvânt catehetic VI, 2, 3; XI, 2* etc.

nostru unindu-se cu trupul, se unește și cu cele legate de trup, adică cu simțurile. Din aceste dezvăluiri lăuntrice ale noastre, pe care le numim patimi sau simțăminte, nu toate au fost date vieții omenești ca un rău de obște (căci în cazul acesta Ziditorul ar fi Cel care ar purta vina relelor, dacă nevoia de a păcătui ar fi fost sădită de El în însăși firea noastră), ci, după felul după cum întrebuințăm voința noastră liberă, astfel de porniri ale sufletului devin niște unelte fie ale virtuții, fie ale răutății, după cum tot așa și fierul când este turnat după cum vrea fierarul, ia forma dorită de meșter și imaginată în gândul său, devenind fie sabie, fie vreo unealtă oarecare de plugărie.

Deci dacă gândirea, care este cea mai aleasă parte a firii noastre, ar pune stăpânire peste toate aceste simțăminte strecurate una câte una în noi – precum a arătat-o sub formă tainică atunci când Cuvântul Scripturii a poruncit ca judecata omului să împărățească peste toate fápturile necugetătoare[30] –, atunci nici una din aceste porniri nu ne-ar sluji spre păcat. Căci frica ar da naștere ascultării, iar mânia curajului; lașitatea, ignoranței; dorința ne-ar pricinui bucuria cea după Dumnezeu și plăcerea cea curativă. Dacă, dimpotrivă, cugetarea, ca un vizitiu așezat în car, scapă frâiele din mâini și este târât ori încotro l-ar mâna pornirea nesocotită a cailor înhămați[31], atunci instinctele se prefac în patimă așa cum se poate observa la vietățile necuvântătoare. Căci în măsura în care gândirea nu stăpânește pornirile firii, unele vietăți sălbatice ajung să se și sfâșie întreolaltă mânate la luptă de furie și de mânie, după cum unora din ele cu multă carne pe ele și celor cu mușchi puternici nu le este puterea de nici un folos, între altele și pentru că fiind lipsite de cugetare, ele ajung în mâna ființelor cugetătoare. În sfârșit patimile legate de dorințe și de plăceri nu stau în legătură cu nici o lucrare netrecătoare și sublimă, după cum iarăși nimic din ceea ce se vede la vietățile necuvântătoare nu duce în nici un fel la ceva de folos. Așa și în noi oamenii, dacă aceste patimi nu sunt îndrumate de înțelepciune și de rațiune acolo unde trebuie, ele pun stăpânire pe puterea minții, iar omul se preschimbă într-un dobitoc lipsit de cugetare, fiindcă nu mai dă dovadă de minte și de asemănarea cu Dumnezeu".

Foarte mișcat de spusele ei, am zis:

- Pentru orice om cu mintea întreagă sunt de ajuns aceste mărturii înfățișate atât de simplu și fără înflorituri, doar cu judecata sănătoasă ca să-și formeze o părere dreaptă și să nu se rătăcească de la adevăr. Întrucât însă, cei dornici de mărturii se sprijină doar pe vorbe meșteșugite, singurele în care ei cred că află adevărul, pe care noi mărturisim că mai

30. Fac. 1, 28.
31. Platon, Critias 116 c, *Polit.* 226 e.

convingătoare decât orice măiestrie logică este descoperirea din Sfintele învățături ale Scripturii, sunt de părere că trebuie să cercetăm dacă spusele tale consună întru totul cu învățătura noastră sfântă.

- Și cine tăgăduiește că adevărul constă numai în spusele care poartă pecetea Scripturii? zise ea. Dacă-i vorba ca în apărarea acestei păreri să adăugăm ceva și din învățătura Evangheliei cred că n-ar fi fără rost pentru noi să adâncim puțin pilda neghinelor[32]. În ea ni se spune că stăpânul a semănat sămânța cea bună și că țarina suntem desigur noi, oamenii. Așteptând ca oamenii să adoarmă vrăjmașul a aruncat sămânță rea peste sămănătura cea bună, amestecând astfel neghinele cu grâul așa încât semințele au răsărit de-a valma, căci nu se putea ca sămânța neghinei, o dată amestecată cu grâul, să nu răsară deodată cu el. Paznicul a oprit pe lucrători să smulgă buruiana - pentru că ea crescuse de la rădăcină împreună cu grâul -, ca nu cumva să smulgă și grâul împreună cu neghina. Părerea noastră este că prin semințele cele bune Cuvântul arată acele porniri ale sufletului nostru, care, dacă ar fi plugărite spre bine, ar odrăsli fiecare din ele rodul virtuții.

Dar, fiindcă pe lângă acestea, a mai fost semănată și judecata falsă despre bine, chiar și acel unic bine, care este bine din propria sa fire, și-a pierdut strălucirea din pricina mugurelui înșelăciunii, care a răsărit împreună cu binele. Căci dorința nu se mai naște și nu se mai ridică spre acel bine firesc, ci și-a schimbat odrăslirea spre ceea ce este animalic și dobitocesc, fiindcă neputința de-a deosebi binele de rău mână într-acolo pornirea dorinței. Tot așa sămânța mâniei nu s-a mai călit nici ea, ca să le vină curaj, ci a înarmat pentru luptă pe cei de aceeași fire cu noi. Iar puterea de-a iubi s-a îndepărtat de cele ale dreptei judecăți fiind înnăbușită de buruiana deasă a plăcerilor trupești și astfel și celelalte simțăminte au lăsat să crească muguri răi în locul celor buni. De aceea plugarul cel înțelept a lăsat plantele răsărite în locul lor, desigur din grija de a nu ne opri pe noi de la cele bune dacă împreună cu buruienile ar fi dezrădăcinat cu totul pofta. Căci dacă natura omenească ar fi pățit așa (dacă ar fi fost dezrădăcinată cu totul pofta din firea omenească), ce ne-ar mai înălța spre unirea cu cerul? Și dacă dragostea ne-ar fi luată de tot, în ce chip ne-am mai putea uni cu Dumnezeu? Și dacă s-ar fi stins cu totul focul mâniei din noi, ce armă am mai avea împotriva vrăjmașului? Așadar plugarul lasă în noi semințele buruienilor, nu ca să covârșească pe vecie sămănătura cea de mult preț, ci ca să usuce țarina (căci așa numește Scriptura în chip figurat și inima), prin puterea care este în buruiană, adică gândirea, pentru ca apoi să curețe țarina de buruieni și să cultive numai semințe roditoare și înfloritoare.

32. Matei 13, 24.

Dacă acest rezultat nu-i atins (în viața aceasta) plugarul lasă focul să despartă plantele cele bune de buruieni. Așadar, dacă cineva se folosește de simțuri în chip cuviincios, fără a se lăsa în voia lor, ci ca un împărat, care se folosește de colaborarea miilor de mâini ale slujitorilor săi, își va înfăptui cu ușurință râvna spre virtute. Dar dacă se lasă în voia simțurilor, ca și când ar fi niște robi răzvrătiți împotriva stăpânului, se lasă dus în robie, plecându-se în chip josnic sub jugul pornirilor slugarnice și ajungând robul celor pe care ar fi trebuit, în chip firesc, să-i țină el sub jugul său, va fi dus neapărat în direcția în care îl silește să meargă puterea vizitiilor lui. Dacă așa stau lucrurile, declarăm că nu sunt nici virtuți nici nelegiuiri aceste porniri ale sufletului care depind de libertatea celui ce le folosește: dacă sunt pornite spre bine, ele se fac temei de laudă, precum e cazul cu pofta lui Daniel, cu mânia lui Fineas și cu durerea la cei ce plâng plânsul cel bun. Iar dacă sunt pornite spre rău, ele sunt și se numesc patimi sau boli.

După ce sora și-a sfârșit vorbirea și întrucât a făcut o întrerupere de câteva clipe, eu mi-am repetat în minte cele zise și m-am întors iarăși la cea dintâi concluzie a convorbirii noastre, în care stabiliserăm că se poate ca sufletul să rămână în stihiile trupului și după descompunerea lui și am pus următoarea întrebare:

- De unde acel faimos iad foarte des pomenit, atât în viața de toate zilele, cât și în scrierile păgâne și creștine, în care vor fi mutate ca într-un vas sufletele ieșite din viața aceasta, după cum cred toți? Căci doar nu vei vrea să spui că sub cuvântul "iad" am înțelege tocmai aceste stihii.

Învățătoarea mea răspunse: "Se vede de departe că n-ai prea luat seamă la cuvintele mele. Căci altfel, atunci când am vorbit despre trecerea sufletului din viața văzută la cea nevăzută, nu cred că ai fi uitat nimic din cele privitoare la iad, dacă ai fi fost atent, căci mi se pare că acest nume prin care este desemnat locul unde vor merge sufletele, e pomenit atât de păgâni, cât și de Sfânta Scriptură. Iadul n-are alt înțeles decât acela de loc de mutare în lumea tainică și nevăzută".

La aceasta, eu am întrebat: "Pe ce temei se sprijină cei ce cred că acel tărâm (de sub pământ) se numește iad sau Hades, despre care se spune că găzduiește în el sufletele de curând plecate în zbor din viața omenească?"

Învățătoarea îmi răspunse:

- Prin această tâlcuire învățătura noastră nu-i zdruncinată întru nimic, chiar dacă ar fi adevărat ceea ce spui tu. Căci prin aceea că bolta cerească este continuă și neîntreruptă, cuprinzând în sfera ei totul și că pământul și zonele dimprejurul lui se mișcă circular în jurul unui punct fix și dens, în chip necesar toate stihiile care se află pe partea de deasupra a pământului se află și pe partea de dedesubt (adică la antipod, n. n.) și aceasta fiindcă

numai una și aceeași substanță circulă de jur-împrejurul globului întreg al pământului. Căci precum, când soarele se ivește deasupra pământului, umbra se întoarce spre partea de dedesubt (la antipod, n.n.), fiindcă forma sferică a pământului face ca razele solare să nu poată lumina în același timp peste tot ci, atunci când pe o parte a pământului soarele își revarsă razele, în oricare punct al sferei pământești s-ar afla peste cealaltă parte (la antipod) va fi întuneric și astfel în drumul neîntrerupt al soarelui, la nadir va fi mereu întuneric. Așa că, atât partea de deasupra, (cea luminată), cât și cea de dedesubtul pământului (acoperită de noapte) vor trece pe rând de la lumină la întuneric în aceeași măsură. Tot așa n-avem motive să ne îndoim că aceleași stihii, pe care le vedem în emisfera noastră se află și la antipod. Căci nu există decât una și aceeași totalitate a stihiilor în orice parte a pământului ar fi. De aceea cred că nu trebuie nici să tăgăduim nici să ne sprijinim pe cei cunoscători în astfel de lucruri, dacă trebuie să atribuim sufletelor lipsite de trupuri un locaș deasupra sau dedesubtul pământului. Căci atâta timp cât tăgăduirea existenței sufletului după plecarea lui din trup nu răstoarnă învățătura noastră fundamentală, părerea mea despre locul în care sufletul continuă să existe nu se deosebește de fel de cea generală și anume: că a ocupa un loc în spațiu este o însușire a corpurilor materiale, pe când sufletul fiind ceva nematerial nu are nevoie prin firea lui, de vreun loc în spațiu".

"Dar, am zis eu, ce se va întâmpla dacă cineva vrând să contrazică (cele de mai sus, n.n.) ar cita pe Apostol, care se referă la niște lucruri subpământene când zice în Epistola către Filipeni că în vremea stabilirii din nou a lumii[33], toate ființele cuvântătoare vor privi spre conducătorul lumii: Înaintea Lui tot genunchiul să se plece, al celor cerești și al celor pământești și al celor de dedesubt?" [34].

"Noi rămânem la părerea noastră, răspunse învățătoarea mea, chiar dacă auzim spunându-ni-se așa ceva, fiind de acord cu învățătura potrivnică în ce privește existența sufletului, dar nu vom fi de aceeași părere când e vorba de locul în care sufletul petrece, precum s-a spus mai înainte".

Atunci am întrebat-o:

"Ce poate să spună cineva celor care vor să afle înțelesul dat de Apostol acestei expresii, dacă înlăturăm din cuvinte înțelesul spațial?"

Iar ea îmi răspunse: "Sunt de părere că Apostolul nu a întrebuințat numirile "ceresc", "pământesc" și "subpământesc", gândindu-se la o împărțire spațială a ființelor cugetătoare. În schimb, există trei categorii de ființe cugetătoare. Prima, numită îngerească, este sortită de la bun

33. Fapte 3, 21.
34. Filipeni 2, 10.

început unei vieţuiri nematerialnice. A doua, pe care o numim omenească, este unită strâns cu trupul. A treia, cea care a fost dezlegată de trupuri prin moarte. De aceea cred eu că Apostolul, luând în socotinţă aceste lucruri despre suflete, cu adânca lui înţelepciune a înfăţişat mai întâi unitatea în bine a întregii firi cuvântătoare, care a existat în trecut, numind *cerească* acea categorie îngerească lipsită de trupuri, *pământească* pe cea unită cu trupul, *subpământeană* pe cea care este despărţită de trup sau pe oricare altă fiinţă cugetătoare, pe care am putea-o numi fie demon, fie duh, fie orice altceva asemănător; noi nu discutăm despre asta. Căci, pe temeiul credinţei obşteşti şi a predaniei Scripturilor, cei mai mulţi cred că, în afară de cele trei categorii de fiinţe, există şi o fire cu porniri potrivnice binelui, care vrea să păgubească omenirea vie şi care dinadins se împotriveşte unei vieţuiri mai bune. Această ceată de fiinţe a lăsat să crească în ea rădăcina răului prin lepădarea binelui. Pe aceasta Apostolul o pune în rândul "celor de dedesubt", înţelegând lucrurile în felul următor: Că odată, într-o vreme de veacuri îndepărtate, pierind răutatea, nu va mai rămâne nimic în afară de bine[35]. Atunci şi acele fiinţe vor mărturisi într-un glas că Hristos este Domn. Aşa stând în realitate lucrurile, nimeni nu ne va mai putea sili să înţelegem prin numirea de "subpământesc" locul de sub pământ, dat fiind că văzduhul înconjoară la fel tot pământul, aşa că nu rămâne nici un loc pe pământ care să nu fie acoperit cu acest veşmânt aerian".

După ce învăţătoarea mea termină cu aceste vorbe, am luat eu iarăşi cuvântul şi am zis: "Tot nu sunt încă destul de mulţumit de rezultatul discuţiei şi mai stăruie încă în mintea mea o îndoială. Te rog să-mi repeţi argumentaţia din care reiese această concluzie, înlăturând din ea ideile care au fost odată demonstrate de noi. Căci eu nu prea cred, că, prin cele spuse de noi, cei ce sunt împotriva noastră pot fi convinşi să admită că, după descompunerea trupurilor, sufletul nu este redus la nimicire şi la inexistenţă, dar nu pot nici să stabilească viaţa sufletească printre cele existente, sufletul fiind de altă natură decât substanţa elementelor. Oricâtă nepotrivire este între firea cugetătoare nematerialnică şi stihiile trupului, ea se află totuşi în ele. Despre faptul acesta avem asigurări din două părţi: mai întâi că în această viaţă sufletul se află în trupuri, cu toate că firea lui e deosebită de cea a trupului, iar în al doilea rând prin aceea că, aşa cum s-a dovedit, fiinţa duhovnicească, cu totul deosebită de lumea simţurilor şi a materiei, străbate totuşi tot ce există şi, fiind strâns unită cu universul, ţine

35. După cum se ştie, tratatul *Despre suflet şi înviere* este una din operele în care Sf. Grigorie a susţinut apocatastaza lui Origen. O formulare mai clară este aici, mai jos. La fel în *Cuv. cateh.*, cap. 26, 32, 35.

în viaţă toate câte există, aşa încât nici despre suflet nu trebuie să spunem că s-ar nimici atunci când se mută dintr-o viaţă cu înfăţişare văzută într-una lipsită de orice forme văzute.

Dar, am mai întrebat eu, dacă prin unire şi întrepătrundere reciprocă stihiile au luat o altă formă cu care sufletul a intrat într-o strânsă legătură, însă deodată cu despărţirea stihiilor a pierit şi forma trupului, atunci cum şi după ce semn se va lua sufletul în alegerea sa, când nu-i va mai rămâne aici un semn pe care l-ar putea recunoaşte?".

După o scurtă reflecţie, ea mi-a răspuns aşa: "Îngăduie-mi să mă folosesc de o pildă cu care să lămurim această întrebare cu toate că ceea ce spun pare un lucru cu neputinţă. Să zicem că destoinicia zugravilor e în stare numai să amestece, unele cu altele, culori din cele mai diferite, după cum le este obiceiul ca să poată înfăţişa tocmai forma şi statura pe care o doresc, ci pot şi să despartă aceste culori după ce odată le-au amestecat lăsând fiecărei culori nuanţa ei firească. Dacă se amestecă de pildă aurul cu negrul sau roşul cu auriul sau oricare altă nuanţă, pentru ca pictura să redea ceea ce se cere, şi dacă pe urmă una din ele nu mai este amestecată cu altă culoare, ci se foloseşte numai ea singură, eu zic că nici într-un caz nici în altul zugravul nu va recunoaşte mai puţin felul culorii şi nu va da uitării nici roşul şi nici negrul, dacă una din aceste culori, după ce a fost amestecată cu altele, intră la locul ei firesc pentru ca amintindu-şi chipul în care a amestecat culorile între ele, zugravul ştie cât să pună din fiecare culoare şi tot aşa ştie şi pe ce cale se poate întoarce la culoarea de la început, după ce nuanţa cealaltă a fost scoasă din amestec. Iar dacă zugravului i se cere să ajungă prin amestecarea culorilor la o anumită nuanţă, pregătirea amestecului nu-i va mai da nici o bătaie de cap întrucât a deprins-o în pregătirile de dinainte[36].

Dacă pilda aceasta a fost bine înţeleasă, atunci să căutăm cum trebuie înţeles lucrul şi când e vorba de învăţătura noastră creştină. Să punem dar, în locul meşteşugului zugrăvitului sufletul, iar în locul culorilor să ne gândim la elementele trupeşti. Amestecul de vopsele de diferite culori şi întoarcerea la culoarea firească de la început, de care am vorbit în pilda noastră, să închipuiască unirea şi despărţirea elementelor trupeşti, după cum spuneam că zugravul amintit cunoaşte felul fiecărei culori, atât când ea e amestecată cu altele, cât şi atunci când e întrebuinţată numai ea singură, cu însuşirile ei fireşti, aşa încât recunoaşte roşul sau negrul sau orice altă culoare, care, amestecată cu alta, ne dă nuanţa dorită, recunoscând-o şi în amestec, dar şi când e folosită singură în starea ei tot astfel recunoaşte şi sufletul însuşirile fireşti ale elementelor trupului în

36. Idee similară şi în *Epistola XVIII*, GNO, VIII, 2 Pasquali ed. II, p. 58.

care a trăit chiar și după ce acestea se despart unele de altele. Cu toate că firea ține uneori elementele materiale despărțite din pricina însușirilor deosebite ale fiecăruia, ținându-le pe fiecare în altă parte, totuși sufletul se află în fiecare, ținându-se, prin puterea de cunoaștere în elementele trupești care îi sunt proprii, stăruind în acestea până când se va face din nou unirea acestor elemente împrăștiate în vederea unei reînnoiri a trupurilor descompuse. Și aceasta este propriu-zis ceea ce numim noi înviere".

La care eu am răspuns: "Mi se pare că ai apărat foarte bine învățătura despre nemurire, căci în felul acesta s-ar putea ca prin aceste argumente dușmanii credinței noastre să fie aduși să înțeleagă că nu-i chiar cu neputință ca elementele trupești, stihiile să se unească din nou și să alcătuiască iarăși același om".

"Da, zise învățătoarea mea, aici ai dreptate. Căci putem auzi pe potrivnicii acestei învățături zicând următoarele: După ce deja elementele din trupul nostru s-au despărțit împrăștiindu-se, fiecare din ele întorcându-se iarăși spre cele de un fel cu ele, prin ce mijloc se va alege din nou la un loc căldura de acum, care se va afla împrăștiată în toate părțile? Căldura a fost scoasă din amestec și acum trebuie să fie adunată iarăși ca să alcătuiască omul firesc. Căci dacă n-ar veni din nou în lume tocmai aceeași alcătuire și ar primi în amestec doar elemente înrudite în locul celor care-i sunt proprii, se va reconstitui un alt om, în locul celui autentic, lucru care n-ar mai fi o înviere, ci o creare pe cale obișnuită a unui alt om. Dar dacă trebuie să se întoarcă iarăși același om în sine însuși, trebuie să fie în întregime același și în toate părțile sale elementele să-și capete din nou locul lor în firea lor de la început".

"Așadar, am spus eu, ca să îndepărtăm această rătăcire ne-ar fi de ajuns dacă am crede despre suflet că el petrece în elementele trupului și după despărțirea lui de trupul în care a crescut și a trăit încă de la început, rămânând de acum ca un fel de paznic peste ceea ce avea și nelăsându-le să se amestece cu alte elemente de același fel. Agerimea și trezia puterii cugetătoare nu îngăduie nici o rătăcire în realcătuirea elementelor trupești. Și împreună cu materia proprie care este amestecată în elementele apropiate se încorporează și sufletul și nu le lasă să slăbească legătura care le ține pe toate în univers, ci rămâne pururea în aceste elemente ori în ce loc și ori în ce chip le-o cere firea.

Iar când Cârmaciul lumii va face începutul unirii din nou a elementelor împrăștiate prin lumea văzută, atunci se va întâmpla ca și când mai multe funii de diferite lungimi sunt prinse într-un singur punct, toate împreună și fiecare în parte urmând să fie trase la Sine: tot astfel prin una și aceeași putere a sufletului, feluritele elemente sunt atrase și

toată alcătuirea trupului nostru va fi în întregime întrețesută cu puterile sufletului. Cu ajutorul sufletului elementele proprii se vor uni din nou, fiecare intrând iarăși în alcătuirea veche și obișnuită.

"Dar și pilda următoare, zise învățătoarea, poate veni în sprijinul celor cercetate de noi, ca dovadă că sufletul deosebește foarte ușor elementele care-i sunt proprii de cele străine. Să presupunem că în fața olarului se află o grămadă mare de lut frământat, din care o parte a fost pregătită pentru facerea vaselor, cealaltă urmează abia de acum să fie pregătită. Să mai adăugăm că nici vasele nu au toate aceeași formă, ci fiecare e în altfel: unul o oală, altul ulcior, altul amforă, altul blid sau farfurie sau alt vas de folos casnic, oricare ar fi el. Să ne închipuim că nu una și aceeași persoană va cumpăra toate aceste vase, ci fiecare va ajunge în mâna unui alt stăpân. Așadar, cât timp vasele sunt întregi meșterul lor le cunoaște și chiar după ce se vor sparge, proprietarii lor vor recunoaște tot atât de ușor care ciob este din ulcior și care din ceașcă. Dacă cioburile vor fi amestecate cu lutul modelat alegerea lutului modelat din lut nemodelat va fi cu mult mai ușoară și sigură. Tot așa și omul este ca un vas modelat, alcătuit dintr-o grămadă de materii prin amestecarea anumitor elemente dar prin conformația lui proprie el e cu totul deosebit de materia înrudită a firii. Când amestecul acesta se desface, sufletul care e proprietarul vasului își va recunoaște la fel de bine chiar și după cioburi ceea ce ține de el, de aceea nu vrea să renunțe la al său nici când cioburile sunt grămadă și nici când ele s-ar amesteca cu materia cea nemodelată. Sufletul cunoaște întotdeauna ceea ce ține de el și după împrăștierea elementelor trupului său, recunoscându-le chiar și numai după semnele care rămân în cioburi".

Eu am încuviințat cele spuse ca fiind în strânsă legătură și apropiate de țelul propus și am zis: "Este bine să spui și să crezi că lucrurile stau așa. Dacă însă cineva ți-ar pune în față cuvântul Domnului din Evanghelie despre felul cum stau lucrurile în iad, care sunt cu totul altfel decât spusele tale, atunci în ce chip trebuie să răspundem?"

Ea a zis: "Cuvântul Scripturii prezintă lucrurile și ne oferă multe prilejuri prin care cheamă la o înțelegere mai adâncă pe cel care se apropie de ea cu gând de cercetare mai deplină. Căci Evanghelia deosebind binele de rău printr-o prăpastie mare"[37] și făcând pe cel aflat în chinuri să simtă nevoia unei picături de apă adusă pe vârful unui deget și apoi zicând că sânul patriarhului Avraam este locul de odihnă al celui care a suferit rele în viața aceasta - după ce mai înainte a spus că bogatul și săracul au murit și au fost îngropați -, zguduie puternic pe cel ce urmărește cu atenție istorisirea, cu o înțelegere mai adâncă, de la înțelesul simplu și la îndemâna tuturor. Căci ce fel de "ochi" mai poate ridica bogatul din iad

37. Luca 16, 19-31.

după ce pe ochii cei trupești i-a pus în pământ? Și cum de simte "văpaia" arzându-l câtă vreme el nu mai avea trup? Și ce fel de "limbă" vrea să-și răcorească cu picătura de apă, pe câtă vreme pe cea de carne n-o mai are? Ce fel de "deget" să-i aducă picătura de apă? Și însuși "sânul" de odihnă ce înseamnă? Căci după ce trupurile sunt în mormânt, iar sufletul nu este nici în trup și nici nu este compus din părți, ar fi foarte greu să se potrivească amănuntele pildei în înțelesul lor simplu cu adevărul, dacă nu ia cineva aceste cuvinte unul câte unul, într-o înțelegere mai adâncă. De aceea prin "prăpastie" să se înțeleagă ceva ce desparte cele ce nu se pot amesteca, și care nu le lasă să fie împreună, iar nu o oarecare crăpătură a pământului. Căci ce greutate ar fi pentru o ființă nematerială și cugetătoare să zboare peste o prăpastie, oricât ar fi ea de mare, deoarece ființele inteligibile prin însăși natura lor, se află într-o clipită oriunde doresc să fie?"

"Și atunci - am întrebat-o eu - ce-ar putea să însemneze focul și prăpastia și celelalte lucruri, despre care este vorba, dacă ele nu sunt ceea ce le arată numele că sunt?"

Ea mi-a răspuns: "Cred că prin fiecare din acestea Evanghelia subînțelege niște învățături privitoare la viața sufletească. Pentru că, după ce mai înainte patriarhul i-a spus bogatului: "Tu ți-ai primit partea de bunătăți în viața pământească", și după ce zice la fel și despre sărac, că și el și-a îndeplinit în viață menirea de a suferi rele, patriarhul ne împărtășește în cuvintele lui o adâncă învățătură atunci când vorbește, apoi, despre prăpastia care-i desparte pe cei doi. Iar, învățătura, după părerea mea, este următoarea: la început viața oamenilor era simplă. Simplă, adică petrecută numai în bine și neamestecată cu nici un rău. Iar despre faptul că viața omenească era de acest fel stă mărturie prima legiuire a lui Dumnezeu, care făcea omului parte îmbelșugată din toate bunătățile raiului, oprindu-l numai de la acele lucruri, a căror fire era un amestec de însușiri potrivnice, adică un amestec de bine și de rău, de aceea moartea i-a fost dată omului ca pedeapsă după ce a încălcat legea. Dar omul de bună voia lui, printr-o pornire liber hotărâtă, părăsind soarta lui cea neamestecată cu răul, a ales viața stăpânită de porniri potrivnice. Dar Pronia cea dumnezeiască n-a lăsat de capul ei nesocotința noastră. Totuși fiindcă moartea trebuia să urmeze neapărat călcării legii, ca un judecător, Dumnezeu a împărțit viața omenească în două: cea petrecută în trup și cea de după aceasta, în afară de trup, lungimea lor nefiind la amândouă la fel. Pe cea în trup a mărginit-o Dumnezeu la un interval de timp foarte scurt, pe cealaltă a prelungit-o la nesfârșit; din iubire de oameni, Dumnezeu le-a dat oamenilor libertatea, să-și aleagă fiecare ce vrea: adică binele sau răul, fie în această viață scurtă și degrab trecătoare, fie în acele veacuri

nesfârșite al căror capăt este necunoscut. Atât binele cât și răul sunt simple cuvinte, în schimb fiecare din ele au câte două înțelesuri: unul în legătură cu mintea, celălalt în legătură cu simțurile. Unii oameni pun în locul binelui ceea ce-i plăcut pentru simțuri, iar alții cred că este și se numește bine numai ceea ce poate fi socotit bine după cum ne-o spune cugetul. Cugetul unora n-a trecut prin încercări, de aceea ei nu bagă de seamă ce este cu adevărat bine, așa încât din lăcomie, își cheltuiesc în viața aceasta trupească partea de bine, pe care-l au din fire, nepunând deoparte pentru viața viitoare nimic. În schimb, ceilalți, economisindu-și viața cu o minte plină de înțelepciune și de pricepere, chiar dacă sunt chinuiți în viața aceasta de lucruri neplăcute simțurilor, și-au pus binele deoparte pentru veacul viitor, așa încât pentru ei "partea cea bună" va dura cât veșnicia. Aceasta este, după părerea mea, prăpastia, are nu-i o despicare a pământului, ci e pricinuită de deosebirea pe care o face omul în viața aceasta prin alegerea unor căi potrivnice. Căci cel ce și-a ales pentru viața aceasta numai plăcerea și nici nu vrea să-și vindece nesocotința prin pocăință, acela își face locul celor buni din veacul viitor de neajuns pentru el, săpându-și împotrivă, ca pe o prăpastie de netrecut, trebuințele trupești. Cred că de aceea și înțelege Scriptura prin "sânul lui Avraam" starea cea fericită a sufletului, în care el pune pe luptătorul răzbătător să se odihnească. Căci Scriptura zice că acest dintâi patriarh a ales în locul plăcerii față de lucrurile de acum nădejdea în bucuriile viitoare și lepădând toate bunurile în care trăise la început, și-a dus viața printre străini. Și prin mijlocirea patimilor prezente și-a negutătorit fericirea în care nădăjduia. Așadar, după cum numim prin asemănare, "*sân de mare*", o anumită formă a malului mării, tot așa mi se pare că poate fi înțeles, în sensul unor bunătăți nemăsurate, și termenul de "sân" (din Evanghelie) în care cei ce au trecut prin viața aceasta, petrecându-și-o în virtute, își vor adăposti sufletele anume în sânul cel bun, ca într-un liman fără valuri. Pentru ceilalți suferința pentru pierderea bunătăților avute li se va părea asemenea cu o văpaie, care e în stare să ardă în întregime sufletul, care dorește, spre mângâiere, măcar o picătură din marea de bunătăți ce înconjoară pe sfinți, dar nici pe aceea n-o primește. Iar când citim despre limbă și ochi și deget și celelalte numiri ale trupului, într-o convorbire dintre ființe nemateriale, trebuie să înțelegem că aceste numiri stau în legătură cu credința noastră despre suflet, tălmăcită mai mult în pilde prin asemănarea înțelesului cuvintelor. Căci precum unirea diferitelor elemente formează alcătuirea trupului întreg, credem că pe aceeași cale își vor găsi împlinirea și părțile trupului, una câte una. Așadar, pentru că sufletul este de față în elementele trupului atunci când trupul este întreg și astfel cunoaște trupul în întregimea lui așa cum este alcătuit din unirea

elementelor care se leagă împreună și se află în ele, prin aceasta el va recunoaște după ce trupul se va descompune, fiecare parte a trupului cu însușirile sale, din ce fel de părticele a fost compusă. Nu este deloc cu neputință ca sufletul să existe, atât în unirea deplină a elementelor cât și în fiecare element în parte. Și dacă cineva, socotind în felul acesta elementele și gândindu-se că în ele se află rădăcina mădulărilor trupului, una câte una, își închipuie că Scriptura învață că sufletul cuprinde în sine și degete și ochi și limbă și toate celelalte mădulare după ce acestea s-au despărțit de trup, acela nu va fi departe de adevăr. Deci, dacă toate lucrurile acestea îndepărtează mintea de la o tălmăcire materială a pildei, atunci nici iadul mai sus pomenit nu trebuie să fie socotit un loc în spațiu care poartă acest nume, ci ca ceva nevăzut și nematerialnic, în care sufletul își duce mai departe viața, după cum ne învață Scriptura. Dar, din istorisirea despre bogatul nemilostiv și săracul Lazăr mai aflăm o învățătură strâns legată de discuțiile noastre. Scriptura ne spune despre acel om că era împătimit și iubitor de trup, întrucât după ce a înțeles că nu poate să scape de nefericirea lui, își făcea griji pentru rudele lui după trup rămase încă în viața pământească. Și după ce Avraam i-a spus că viața celor care trăiesc în trup este în grija lui Dumnezeu și că ei au libertatea de a se lăsa conduși de Lege și Prooroci, bogatul tot mai stăruia că doar-doar le va fi mai vrednică de crezare o solie dusă de cineva înviat din morți".

"Dar ce învățătură - am întrebat eu - putem trage de aici?".

Ea mi-a răspuns: "Vedem pe de o parte că sufletul lui Lazăr nu se îngrijorează de cele ale vieții acesteia și nu se mai întoarce spre nici unul din lucrurile lăsate în urmă. Pe de altă parte însă, bogatul și după moarte se lipește de viața trupească, parcă ar fi folosit în acest scop un clei, fiindcă nu s-a dezbărat de ea cu totul, nici după ce a încetat de a trăi pe pământ, ci își face încă mereu griji de trup și de sânge. Din aceea că bogatul se roagă să-i fie scăpate rudele de la rele, reiese limpede că el nu este încă dezlegat de împătimirea trupească, de aceea - continuă ea - sunt de părere că Domnul ne învață următoarele: cei ce trăiesc în trup trebuie să se dezlege de legătura cu viața, mai ales printr-o viață virtuoasă, pentru ca după moarte să nu mai aibă nevoie de altă moarte, care să dezlege lanțurile rămase; ci rupând definitiv lanțurile, moartea să-i lase sufletului cale ușoară și neîmpiedicată spre bine; fiindcă acum nu-l mai trage în jos nici o povară materială. Dacă cineva își formează o minte cu totul trupească, punându-și toată pornirea și lucrarea sufletului în slujirea dorințelor trupești, un astfel de om nici după ce a ieșit din trup nu se desparte cu totul de patimile trupești. După cum cei ce-și petrec cea mai mare parte a vieții în locuri rău mirositoare, nici dacă s-ar muta în aer

curat n-ar putea să se curățească de putoarea aceea, care a intrat în ei prin petrecerea lor îndelungată în mirosul greu, tot așa și cei iubitori de trup n-ar fi cu putință să nu ducă cu ei, după mutarea în viața cea nevăzută, măcar cât de puțin din putoarea trupului; iar din pricina aceasta, suferința le sporește, fiindcă sufletul lor a ajuns și mai legat de cele materiale. Cu aceasta se potrivește și părerea celor spuse de unii că în jurul mormintelor se arată adesea, ca niște umbre, nălucile celor adormiți. Dacă aceasta este adevărat, atunci prin asta se dovedește că unele suflete sunt foarte alipite de viața trupească, alipire care trece, în cazul acesta, dincolo de marginile firești și aceasta fiindcă sufletul n-a putut să iasă din trup și să zboare din el curat și fără materie, nici să îngăduie chipului său să se transforme cu totul într-unul nevăzut, ci zăbovește încă lângă forma trupului, chiar și după ce forma s-a destrămat și, deși el a ieșit din trup, el cutreieră cu dor locurile în care se afla materia trupului și se întoarce mereu la ele".

După o mică pauză, în care mi-am repetat în gând înțelesul spuselor ei, am zis: "Mi se pare că, din cele spuse ar fi o contrazicere față de cercetările noastre de mai înainte despre sentimente, dacă credem că anumite porniri ale sufletului reînvie în noi din pricina înrudirii noastre cu ființele necugetătoare așa cum le-am înșirat mai înainte, adică mânia și frica și dorința și plăcerea și altele de acest fel. Dar dacă am spus că întrebuințarea lor bună duce la virtute iar cea greșită dă naștere la păcat, iar cugetul ne-a asigurat mai înainte că și una și alta ajută la viața virtuoasă, întrucât prin dorință ne înălțăm spre Dumnezeu, ca și cum am fi trași de jos în sus cu o frânghie, în acest caz mi se pare, că oarecum aceste lucruri nu se potrivesc cu învățătura noastră".

- Cum înțelegi asta? De ce zici așa?

- Fiindcă - am răspuns eu - după curățire, când se va stinge în noi acea pornire necugetată, nu va mai fi în noi nici o dorință, în nici un chip. Iar fără dorință n-ar mai exista nici avântul spre mai bine, fiindcă sufletului nu i-ar mai rămâne nici o pornire care să trezească în el dorința de bine.

"La acestea noi răspundem - zice Macrina - că puterea de a cugeta și de a deosebi lucrurile sunt însușiri ale sufletului prin care sufletul se aseamănă cu Dumnezeu, fiindcă și pe Dumnezeu numai cu ajutorul acestor puteri sufletești îl putem cunoaște. Deci, dacă, fie printr-o grijă în prezent, fie printr-o curățire viitoare, sufletul se eliberează de legătura cu patimile proprii ființelor necugetătoare, atunci nimic nu-l va mai împiedica de la contemplarea Binelui. Or, Binele are prin însăși firea lui puterea de-a atrage oarecum la sine pe oricine îl caută. Așadar, dacă sufletul este curățit de acea răutate, el petrece desigur în bunătate. Dumnezeu este prin firea Sa bunătate și de El se va alipi sufletul unindu-se cu ființa cu care este înrudit prin bunătate. Când acest lucru se împlinește,

nu mai este nevoie de pornire din poftă, care să ne călăuzească sufletul spre bunătate. Căci cel ce își duce viața în întuneric, acela duce dorul luminii, iar când ajunge la lumină, locul dorinței îl ia desfătarea. Iarăși dacă putem să ne desfătăm la nesfârșit, atunci pofta se dovedește de prisos și chiar supărătoare. Așadar, din unirea cu binele și din eliberarea de astfel de porniri sufletul nu va resimți nici o pierdere: căci se întoarce în sine și se vede limpede în sine de ce natură este, privind prin mijlocirea propriei sale frumuseți ca într-o oglindă, ca într-o icoană, modelul lui de la început. Căci într-adevăr am putea spune, că adevărata asemănare cu Dumnezeu constă în aceea că sufletul nostru imită oarecum natura cea mai presus de fire; iar aceasta fiind neajunsă de nici o gândire și înălțându-se cu mult peste tot ce putem noi pricepe, își duce viața într-alt chip, iar nu cum ne-o trăim noi aici pe pământ. Căci fiind firea noastră în continuă schimbare, noi oamenii suntem împinși într-acolo, încotro ne duce libera noastră alegere, fiindcă sufletul nu tinde așa zicând să înainteze cam atât pe cât dă și înapoi. Nădejdea dă sufletului o mișcare în direcție contrară. Dar dacă nădejdea dă sufletului un îndemn spre bine, mișcarea voinței libere se imprimă în memorie ca un fel de dâră luminoasă, pe când, dimpotrivă, dacă nădejdea s-a înșelat în privința binelui amăgind sufletul cu o icoană falsă a mai binelui, atunci amintirea trecutului se schimbă în rușine. Și așa se iscă acel război lăuntric în suflet, în care amintirea se luptă cu nădejdea, fiindcă aceasta a călăuzit spre bine voința liberă. E limpede că în acest înțeles trebuie tălmăcit simțământul rușinii, când sufletul se mâhnește din pricina trecutului său, biciuindu-și prin căință pasiunea nebuloasă și chemând în ajutor uitarea, ca să-i treacă necazul. Dar, fiindcă firea ne este săracă în bunătate, ea se avântă mereu spre ceea ce-i lipsește. Și tocmai dorința după ceea ce ne lipsește este pornirea pofticioasă a firii noastre, care fie că se înșeală printr-o prețuire greșită (și atunci se lipsește de binele adevărat), fie că dobândește binele, care cu adevărat trebuie dobândit. Dimpotrivă, firea dumnezeiască cea mai presus de cuget și care întrece orice putere și nu are nevoie de nici una din bunătățile care s-ar putea închipui fiindcă ea însăși este plinătatea bunătăților, fiind bună nu numai prin participarea la bunătate, ci fiind ea însăși esența binelui, orice concepție și-ar forma cugetul nostru despre bine, această fire nu are sentimentul nădejdii. Fiindcă nădejdea tinde înainte spre ceva care în prezent nu există încă. Iar Apostolul zice: "Cum ar nădăjdui cineva ceea ce vede?"[38]. Ea nu are nevoie nici de lucrarea aducerii aminte pentru a ști tot ce există, căci pentru a putea vedea ceva nu-i nevoie să ne reamintim de acel ceva.

38. Rom. 8, 26.

Așadar, fiindcă firea dumnezeiască este mai presus de toată bunătatea, iar bunătatea iubește desigur binele, de aceea Dumnezeirea se vede pe sine însăși și vrea ceea ce are și are ceea ce vrea, iar de la altcineva nu primește nimic. În afară de Dumnezeire nu există nimic decât poate răutatea singură, care, oricât ar părea acest lucru de ciudat, își are existența în neființă, fiindcă originea răului este lipsa a ceea ce există. Iar natura binelui este existența absolută. Ceea ce nu este în realitate, nici nu există defel. Așadar, după ce sufletul a lepădat toate acele felurite porniri ale firii și s-a făcut asemenea cu Dumnezeu, el se ridică deasupra poftelor și ajunge acolo unde era mânat până atunci de dorințele lui, după care nu mai voia să știe nimic nici despre nădejde, nici despre amintire, acum a ajuns la ceea ce a nădăjduit și fiind acum ocupat cu gustarea bunătăților le înlătură din minte amintirea. Și astfel el imită viața din cer, modelându-și ființa după chipul lui Dumnezeu[39], așa încât nu-i mai rămâne nici o altă pornire, afară de dispoziția spre iubire care este din fire contopită cu binele. Căci iubirea nu-i decât legătura lăuntrică cu obiectul doririi. Așadar, când sufletul, devenit simplu și curat și cu totul asemenea cu Dumnezeu, află acel bine curat și nematerial, care singur este vrednic de iubire și cu adevărat de dorit, se unește și se amestecă cu el prin pornirea și acțiunea înfierii, întipărindu-se în forma acelui bine pe care l-a conceput mereu cu mintea și pe care acum l-a aflat. Prin asemănarea sa cu binele, sufletul se împărtășește din bunătate. El nu mai are nici o dorință, căci nu simte în sine nevoia nici unui bun. Am putea trage concluzia că sufletul nemaiavând trebuință de nimic leapădă de la sine pornirea și înclinarea spre pofte, care se nasc numai atunci când obiectul dorinței lipsește.

Spre aceeași concluzie ne duce și dumnezeiescul Apostol (Pavel) când vestește încetarea și întreruperea tuturor faptelor noastre de acum, chiar și a celor mai bune; numai iubirii Apostolul nu i-a aflat sfârșit. Căci zice: "Prorociile se vor desființa, darul limbilor va înceta, dar dragostea nu cade niciodată"[40]. Ceea ce înseamnă că ea rămâne mereu aceeași (iubire). Dar zicând că credința și nădejdea dăinuiesc împreună cu iubirea, Apostolul a pus-o pe aceasta mai presus decât acelea. Că nădejdea durează cât timp nu avem obiect nădăjduit și credința este asemenea unui sprijin, pentru că nu avem siguranța că cele nădăjduite se vor împlini. Pavel a și definit-o zicând: "Iar credința este încredințarea celor nădăjduite"[41]. Când

39. Modelarea sau plăsmuirea după chipul originar e o imagine care revine mereu în scrisul Sfântului Grigorie. Astfel *Epist. III* (GNO VIII, 2, p. 20); *La titlurile Psalmilor*, II (Migne P.G. 44, 965); *Apol.* 6 (Migne P.G. 45, 428) etc.

40. I Cor. 13, 8.

41. Evr. 11, 11.

nădejdea s-a împlinit, rămâne numai lucrarea iubirii, care nu poate să fie înlocuită chiar dacă toate celelalte încetează. De aceea și este iubirea cea dintâi dintre virtuți și dintre poruncile Legii. Sufletul o dată ajuns la această stare nu mai are nevoie de celelalte simțiri finale, a atins plinătatea existenței și pare că păstrează oarecum în sine tiparul fericirii dumnezeiești. Căci viața cerească este iubirea, deoarece binele este vrednic de iubirea celor ce-l cunosc și Dumnezeu se cunoaște pe Sine. Iar cunoașterea dă naștere iubirii, fiindcă obiectul cunoașterii este prin excelență bun. Iar de adevăratul bine nu te saturi niciodată[42]. Dacă însă nici îmbuibarea sau dezgustul zburdalnic nu prinde rădăcini cu ajutorul iubirii, urmează că a intrat în acțiune viața dumnezeiască, întrucât prin însăși firea ei, bună și iubitoare de bine, n-are margini, fiindcă granița binelui nici măcar n-o putem întrezări, așa că iubirea nu se sfârșește decât o dată cu binele. La urma urmei marginea binelui este numai contrariul binelui (răul). Cel a cărui fire nu acceptă răul, va înainta mereu spre binele nelimitat și nesfârșit. Deoarece, însă, orice ființă atrage la sine ființa înrudită cu ea, iar omenirea este întrucâtva înrudită cu Dumnezeu, fiindcă poartă într-însa asemănarea cu modelul, sufletul este atras în chip necesar spre Dumnezeu ca spre o ființă înrudită cu El. Căci Dumnezeu în orice caz păstrează ce este al Său. Dacă sufletul este ușor și simplu și nu-l împovărează nici o grijă a trupului, calea către Cel ce îl atrage este plăcută și ușoară. Dacă însă sufletul este străpuns de cuiele alipirii către materie, atunci se întâmplă ceea ce se petrece de obicei în vreme de cutremur cu trupurile acoperite de movile de pământ: aceste trupuri nu sunt strivite numai de ruine, ca să dăm un exemplu, ci sunt străpunse și de bețele ascuțite sau de lemnele care se află în pământ. Tot așa trupurile când sunt sub puterea forței de comprimare pălesc de tot și sunt sfâșiate și suferă cel mai greu chin când le apasă pământul și când cuiele le străpung prin forța de atracție. Mi se pare că la fel suferă și sufletul, când Dumnezeirea își scoate, cu iubirea de oameni, din dărâmături ceea ce este al Ei. Căci Dumnezeu, după părerea mea, dă celor păcătoși o viață chinuitoare, nu doar pentru că îi urăște sau că vrea să-i pedepsească pentru viața lor vicioasă, căci El stăpânește și atrage la Sine tot ce există de dragul Său. Dar El atrage sufletul la Sine cu un scop mai bun. Fiindcă El este izvorul a toată fericirea. El nu dă sufletului când îl atrage la Sine, decât durerea necesară. Și precum cei ce vor să obțină aur curat dintr-o materie brută, topind-o în foc, nu topesc numai materia de rând, ci în orice caz se topește

42. O notiță marginală osândește aici pe Origen, care a tălmăcit greșit termenul koros (îmbuibare), alunecând spre erezie mai ales când a fost vorba de preexistența sufletelor și de apocatastază. După câte știm, Sf. Grigorie a combătut preexistența sufletelor, dar a aprobat apocatastaza.

și aurul curat împreună cu materia cea obișnuită, în mod absolut necesar și sufletul, care este unit cu materia, ajunge în foc, până ce va fi înlăturat toată acea materie de rând și falsă care este mistuită de foc.

Și mai amintesc și altă pildă: dacă ar unge cineva o funie cu lut gros pe toată lungimea ei și apoi i-ar băga capătul printr-o gaură mică și ar trage la sine cu forță mare funia înlăuntru, toată funia urmează tracțiunii iar lutul cu care a fost unsă rămâne dincolo de orificiu, fiindcă funia se curăță de el. De aceea funia nici nu trece cu ușurință prin gaură, ci așteaptă să se depună o forță mai mare din partea celui ce o trage. Cam tot așa să ne închipuim că sufletul fiind prins de îndeletniciri materiale și pământești se chinuiește și se întinde când Dumnezeu atrage spre Sine partea Sa și când îl subțiază forțat de elementele străine, care s-au lipit de el, iar această lucrare pricinuiește sufletului chinuri amare și de nesuferit.

Eu am zis: "Așadar, din cele spuse înainte, s-ar părea că nu judecata dumnezeiască ar fi cea care vestește păcătoșilor pedeapsa, ci rolul ei constă, precum a dovedit demonstrația, numai în despărțirea binelui de rău și în atragerea spre participarea la fericire a celui mai bun. Iar aceasta produce smulgerea celui bun din legătura cu cel rău, precum și atragerea lui spre Dumnezeu îi produce durere mare".

- Da, zise învățătoarea mea. Aceasta este și părerea mea. Și mai cred că pe cât de multă răutate este în fiecare, pe atât este de mare și durerea. Căci nu se cuvine ca celor ajunși la ultimul grad de răutate și la săvârșirea a tot felul de fapte nelegiuite să li se dea aceeași pedeapsă de îndreptare ca și celor care s-au împovărat doar cu câteva greșeli mai mărunte, ci acea flacără chinuitoare va arde mai mult sau mai puțin, după cantitatea de combustibil cu care va fi hrănită. Așadar, pe cine-l însoțește o povară mai mare de materie, pe acela îl arde o flacără mare și continuă, iar dacă la un altul se găsește mai puțin combustibil, acolo acțiunea pedepsei își micșorează tăria și întinderea, pe măsură ce se împuținează obiectul răutății. Căci odată și odată răul trebuie să fie înlăturat cu totul din existență[43]. Și, precum s-a mai spus, ceea ce nu are existență, nu există defel. Și fiindcă răutatea din fire nu are existență, ci există numai în liberul arbitru, când toți vor vrea ce vrea Dumnezeu, răutatea va pieri definitiv, fiindcă nu-i rămâne nimic care s-o conțină.

- Dar ce câștigă din această nădejde bună - am zis eu - cel ce se gândește cât de greu este să suporți o durere, fie și un singur an, iar dacă

43. Iarăși formulată credința în apocatastaza origenistă.

se transpune acel chin în veșnicie, ce mângâiere rămâne până la urmă din nădejdea în viitor pentru cel căruia i se dă pedeapsa veșnică?

Învățătoarea mea îmi răspunse:

- Trebuie să ne îngrijim în așa măsură, ori să ne păzim sufletul neamestecat și despărțit de petele răutății, ori dacă acest lucru nu-i cu putință din cauza firii noastre pătimașe, căderile virtuții noastre să fie cât mai mici cu putință și lesne de îndreptat. Căci învățătura Evangheliei vorbește despre un om care era dator cu 10.000 de talanți[44], apoi despre un altul care datora 500 de dinari și iarăși despre altul datorând 50 de dinari, precum și altul dator cu un singur bănuț din cel mai mic[45]. Scriptura mai zice că dreapta judecată a lui Dumnezeu trece prin toate și măsoară plata după mărimea datoriei, netrecând cu vederea nici cea mai mică datorie. Iar plata datoriei, zice Evanghelia, nu se face prin achitarea banilor, ci datornicul este dat chinuitorilor "până-și va plăti toată datoria". Și asta nu înseamnă altceva decât să achite prin chinuri toată datoria cea silnică contractată prin participarea la ceea ce cauzează dureri. Omul s-a îndatorat în viață fiindcă, din prostie, și-a ales numai un trai de plăceri lipsit de orice necazuri; și după ce va lepăda tot ce este străin, adică păcatul, și se va spăla de rușinea care vine de pe urma datoriilor, va deveni iarăși liber și îndrăzneț. Iar libertatea este asemănarea cu acea neatârnare și autodeterminare, care ne-a fost dăruită dintru început de Dumnezeu dar a fost apoi acoperită de rușine din pricina datoriilor cu care ne-am încărcat față de El. După natură, libertatea este una singură și se înrudește numai cu ea însăși; prin urmare tot ce este liber are legături de prietenie, deci ceea ce se aseamănă lui. Or, însăși virtutea este independentă, de aceea în ea totul este liber. În același timp, Dumnezeirea este izvorul a toată virtutea. Așadar, în Dumnezeire vor fi cei ce s-au eliberat de răutate pentru ca, după cum zice Apostolul, "Dumnezeu să fie totul în toate"[46]. Căci acest citat mi se pare a confirma limpede ideea cercetată de noi mai înainte, că, adică, Dumnezeu este atât totul, cât și în toate. Dar, fiindcă în viața aceasta faptele pe care le săvârșim sunt variate și de diferite feluri, tot astfel sunt și împrejurările la care luăm noi parte, așa e cazul cu timpul, cu văzduhul, cu spațiul, mâncarea și băutura, îmbrăcămintea, mișcarea și la lumină, precum și alte multe lucruri necesare vieții. Dar nici unul din acestea nu este Dumnezeu. Nici chiar fericirea viitoare nu are nevoie de nimic din toate acestea, căci Dumnezeu va fi atunci pentru noi de toate și ne va ține loc de toate, fiindcă El ni se va împărți după trebuințele acelei

44. Luca 7, 41.
45. Matei 18, 23.
46. I Cor. 15, 28.

vieți viitoare. Și din cuvintele dumnezeieștii Scripturi reiese clar că Dumnezeu se face celor vrednici și lăcaș, și casă, și veșmânt, și hrană, și băutură și lumină, și bogăție și împărăție, și orice lucru despre care gândim sau afirmăm că ar contribui la îmbunătățirea vieții. Scriptura ne mai învață și aceea că dispariția definitivă a răului constă în faptul că întrucât Dumnezeu se află pretutindeni, în tot ce există, atunci e clar că răul nu există. De aceea dacă ar presupune cineva că Dumnezeu este numai într-un anume loc, cum ar mai menține afirmația că El este în toate? Dacă facem o excepție, zicând că răutatea există paralel cu Dumnezeu, această excepție infirmă întreaga demonstrație. Căci cel ce se află în toate, nu poate să se afle în cele ce nu există.

- Cum trebuie să le vorbim, am întrebat-o eu, celor care-și pierd curajul în nenorociri?

Învățătoarea îmi răspunse:

- Să le spunem așa: În zadar vă pierdeți răbdarea și abia îndurați înșirarea ordinii necesare a lucrurilor, pentru că nu știți spre ce scop se îndreaptă iconomia celor rânduite pentru fiecare. Căci se cade ca toate să se potrivească naturii divine după ordine și rânduială stabilită, potrivit înțelepciunii neîntrecute a Ocârmuitorului. Căci tocmai de aceea a luat naștere firea rațională, ca să nu rămână nefolosit belșugul de bunătăți dumnezeiești. Însă, înțelepciunea care ține lumea, a pregătit un fel de vase și încăperi, ca locuri de găzduire pentru bunătăți, în care ele să încapă și care să crească mereu pe măsura adaosului ce se revarsă în acele încăperi și vase. Căci participarea la bunătatea dumnezeiască îl face pe participant mai mare și mai primitor de bunătăți, fiindcă îi dă spor în forță și mărime, așa încât cel ce este hrănit cu bunătatea dumnezeiască crește mereu și niciodată nu încetează de-a crește.

Deoarece izvorul de bunătăți curge fără încetare, firea primitorului devine mai capabilă să-l primească și să-l cuprindă, fiindcă nimic din ce primește nu este aici de prisos, nici fără folos, tot ceea ce curge în sufletul primitor apărându-i propria-i mărime. Căci amândouă cresc împreună: puterea hrănitoare sporește și mai mult belșugul de bunătăți, iar izvorul de hrană curge și mai îmbelșugat prin lărgirea sufletului, care se face din ce în ce mai mare. Așadar sufletul trebuie să se ridice la atâta sporire, încât nimeni să nu-i mai poată stăvili creșterea. Iar apoi fiindcă așa stau lucrurile cu noi oamenii, te mai superi că natura înaintează spre scopul ei, pe calea care a fost croită pentru noi? Căci noi n-avem altă cale de a ajunge la bunătățile de dincolo, decât dacă, după ce sufletul se va fi ușurat de această povară pământească grea și apăsătoare, precum și de atașamentul față de povară pe care l-am avut în viața aceasta, după ce am fost curățiți

printr-o rânduială mai bună, să ne putem uni cu Cel curat, făcându-ne și noi curați. Dacă ai legături de rudenie cu mortul și te doare despărțirea de cel pe care-l iubești, nici atunci să nu-ți pierzi nădejdea; căci acest înveliș material, acum descompus prin moarte, îți va apărea din nou țesut din aceleași elemente, nu cu această alcătuire grea și grosolană, ci țesut din nou subtil și eteric, așa încât obiectul iubirii tale va fi tot lângă tine, dar refăcut mai frumos și mai vrednic de a fi iubit de tine.

- Dar, am zis eu, mi se pare că prin înlănțuirea argumentelor am ajuns la învățătura despre nemurire, care după cât ne învață Scriptura, mi se pare adevărată și convingătoare, încât nu mă îndoiesc de ea. Dar, fiindcă neputința minții omenești ne face să ne sprijinim oarecum mai mult pe argumente ușor de înțeles pentru a crede în nemurire, ar fi bine să nu trecem peste acest punct, fără să-l cercetăm. Să vedem ce trebuie să afirmăm despre acestea.

La care învățătoarea mea răspunse:

- Și cei străini de noi, adică filosofii păgâni au atins parțial, unii într-un fel, alții într-altul, după diferitele lor concepții, credința în înviere. Desigur, ei nu sunt în totul de acord cu ideile noastre, dar nici nu renunță de tot la nădejdea învierii. Unii defaimă omenirea propunând ideea unei comuniuni a omenirii cu universul[47], zicând că sufletul este parte omenesc, parte animalic, uneori îmbrăcând un trup, alteori trecându-l în alte ființe după plac[48], ajungând după ce a fost om, să se facă o dată pasăre, altă dată pește, altă dată animal de uscat, și se întoarce după acestea iarăși în firea omenească. Alții, merg cu prostia lor până la a susține că sufletele intră și în tufișuri, încât socotesc că și viața copacilor ar fi potrivită pentru suflet și înrudită cu el. Alții, în fine, sunt de părere că sufletul trece mereu dintr-un om în altul și că viața omenească se petrece mereu cu aceleași suflete, ele aflându-se necontenit aci în unii, aci apoi în alții[49]. Noi însă pornind de la învățătura Bisericii, zicem că e bine să preluăm de la filosofii care s-au ocupat de aceste chestiuni numai atât, cât se dovedește a fi de acord cu învățătura despre înviere. Când ei afirmă că sufletul se strecoară iarăși în niște trupuri, după ce s-au despărțit de cele pământești, ei nu se deosebesc prea mult de noi, creștinii, care nădăjduim în înviere. Căci și învățătura noastră susține că trupul este compus, atât în prezent cât și în viitor, din elementele din care este compusă și lumea, și tot așa spun și filosofii păgâni. Căci ei nu-și pot închipui pentru trupuri o

47. Platon: *Fedros* 248 c; *Menon* 81; *Fedon* 84 b; *Republica* 620. 621; *Timeu* 42 s.

48. Hermias, *Irris. Gentil. Philos.*, p. 83 (citat după F. Oehler, *Bibl. d. K. Väter* I, Leipzig 1858, p. 108).

49. Tertulian, *Despre suflet*, cap. 28-35, trad. rom. în "Părinți și scriitori bisericești", vol. 3, p. 298-308.

altă modalitate de naștere decât unirea pe mai departe tot cu niște elemente existente de la început. Dar între noi și ei intervine o deosebire, în faptul că noi susținem că același trup va învia și împreună cu același suflet, numai o singură dată, fiind alcătuit din aceleași elemente, pe când ei cred că sufletul decade mereu, ajungând în alte trupuri, fie de ființe raționale fie iraționale, ca și în lucrurile lipsite de simțire despre care ei zic că sunt compuse din aceleași părți ca și lumea întreagă. Se mai deosebesc de noi și prin faptul că ei nu cred că aceleași elemente se unesc cu sufletul și cresc împreună cu el de la începutul vieții trupești până la sfârșitul ei. Recunoaștem, dar, că și după mărturia filosofiei păgâne este posibil ca sufletul să vină iarăși în trup.

În schimb, însă, ar fi momentul potrivit să cercetăm netemeinicia doctrinei păgâne și să arătăm adevărul pe cât putem, într-o înlănțuire rațională de argumente. Și cum să vorbim despre acest lucru? Mi se pare că cei ce cred că sufletul rătăcește în ființe cu natură diferită, confundă proprietățile naturii, amestecând și încurcând lucrurile între ele: iraționalul cu raționalul, sensibilul cu insensibilul, care dacă vin în contact unul cu altul, nu sunt despărțite între ele de nici o ordine firească. Or, să zicem că același suflet este acum cuvântător și gânditor, purtând haina trupească corespunzătoare, iar apoi același suflet alunecă, vârându-se în găuri ca șerpii sau se adună în stoluri ca păsările sau se face vită de povară sau carnivor acvatic sau decade până la insensibilitate și face rădăcini, devenind copac și odrăslind ramuri care cresc și pe ele apar fie o floare, fie un fruct comestibil, fie unul otrăvitor. Dar asta nu e altceva decât să credem că toate sunt la fel și că în toate câte sunt există o singură fire, topită într-o generalizare confuză și nedistinctă, de vreme ce nici o proprietate nu desparte corpurile unul de altul. Căci cel ce afirmă că în tot universul nu este decât o singură natură, prin aceasta susține că toate sunt una, pentru că diferența înnăscută în lucruri nu le împiedică să aibă ceva comun cu ele[50]. Așa încât, când un filosof păgân vede vreun animal veninos sau o fiară sălbatică o socotește în chip necesar de același soi cu sine însuși, înrudită cu propria lui ființă. Ba nici cucuta n-o socotește a fi de altă natură decât a lui proprie, întrucât vede și în plante tot oameni, ba va bănui că este om chiar și strugurele cultivat pentru hrană. Căci și strugurele este plantă și tot plante sunt și spicele care ne hrănesc. Cum să taie el spicele? Cum să zdrobească strugurii? Cum să culeagă floarea sau să vâneze păsările ori să facă focul cu lemne? Căci nu-i sigur dacă nu cumva își ridică mâna împotriva rudelor sale, a strămoșilor, sau a conaționalilor

50. Se pare că aici e vizată gândirea filosofului presocratic Empedocle, care vorbește în chip original despre o cosmogonie "vie". N. Balcă, *Ist. filos. antice*, I, p. 54.

săi și din trupurile lor aprinde foc sau drege vin sau gătește mâncare? Prin credința că sufletul omului devine plantă sau animal și nu sunt semne care să arate care anume plantă sau animal are suflet omenesc în el și care plantă sau animal are suflet de la natură, cel care are o astfel de concepție este îmboldit să se poarte cu aceeași inimă față de toate trupurile. Așa că el, numaidecât, fie că va fi crud față de oamenii care sunt oameni din fire, fie, dacă se înduplecă spre egalii săi din iubire firească, el se poartă în același fel cu orice om sau lucru. În felul acesta el va fi cu aceeași purtare față de toate animalele, fie târâtoare, fie cu patru picioare. Ba chiar dacă s-ar duce într-o pădure, ar considera copacii un neam de oameni. Cum poate fi viața unui astfel de om, care se poartă cu același respect față de toate lucrurile din cauza înrudirii lui închipuite cu ele? Sau se poartă cu cruzime față de oameni, fiindcă nu-i deosebește de celelalte lucruri.

Așadar, din cele ce am spus mai înainte rezultă că ar trebui respinsă această doctrină fiindcă și alte multe argumente ne depărtează de concepțiile ei[51]. Căci am auzit de la adepții acestei filosofii, că ei presupun că multe soiuri de suflete trăiesc mai înainte de viața lor în trup într-o anumită stare și din cauza naturii lor subtile și mobile se învârtesc mereu împreună cu mișcarea de rotație a universului. Înclinând spre răutate, sufletele își pierd starea de fericire și se întrupează, mai întâi în trupuri omenești, apoi, când ies din viața omenească, prin alipirea de patimile iraționale, se prefac în animale. Din viața animalelor decad până la viața vegetală, lipsită de simțuri, așa că sufletul care este de la fire subtil și mobil se face mai întâi greu și este tras în jos, sălășluindu-se în trupuri omenești din pricina răutății. Apoi, după ce i s-a stins și intelectul, sufletul se mută în animale, iar de acolo, după ce i-a fost luat harul simțirii intră în viața lipsită de simțire a plantelor.

După aceea se suie iarăși la aceeași treaptă și este așezat iarăși la locul lui în cer. Dar o astfel de învățătură a fost născocită de oameni care nu judecă, pentru că se vede limpede că o astfel de învățătură sau gândire este cu totul lipsită de conținut: căci dacă din pricina răutății sufletul este tras de la viața cerească în jos, la viața vegetală, iar de la aceasta prin virtute, se ridică iarăși la cea cerească, atunci mintea lor nu știe nici măcar pe care viață să pună mai mult preț, pe cea vegetală sau pe cea cerească? Ajungem astfel la un cerc vicios în care se cuprind în neorânduială atât ființe, cât și lucruri de același fel, dar pe care sufletul nu le poate reține, fiind mereu în mișcare, ori în care trup s-ar afla el. Căci dacă sufletul decade, schimbându-se din netrupesc în ceva trupesc pentru ca s-ajungă chiar în nesimțire, iar după aceea să devină iarăși netrupesc înseamnă că

51. Idee similară în altă scriere a Sfântului Grigorie, *De hom. opif.*, în același volum.

cel ce adoptă aceste învățături confundă fără nici o socoteală răul și binele. Căci nici în ceruri viața sufletului nu rămâne mereu fericită fiindcă răutatea îi atinge și pe viețuitorii cerești, după cum, de altfel, și copacii își pierd virtutea, fiindcă după părerea acestor gânditori după ce a petrecut un timp în copaci sufletul se întoarce iarăși la o stare bună, pentru ca din nou să decadă la viața de răutate. Or, dacă și în existența lui cerească sufletul nu-i ferit cu totul de răutate, ci este tras în jos spre materie iar apoi se înalță de acolo la o viață sublimă, reiese limpede din acestea că chiar și în condițiile ei materiale viața se poate elibera de păcat, pe când dimpotrivă existența nerătăcită din cer poate fi pentru suflete început și cauză a relelor. Căci datorită virtuții, sufletelor le cresc aripi în timpul vieții materiale și se ridică spre înălțimi, dar chiar și acolo pierzându-și aripile, prin păcat, cad pe pământ și devin pământești, asemănându-se prin densitate cu natura cea materială.

Or, absurditatea acestei învățături nu constă numai în a întoarce ideile pe dos, dar nici înțelesul lor nu e întotdeauna statornic. Căci dacă ei susțin că natura cerească este neschimbătoare, cum ar mai putea avea loc patima în astfel de împrejurări? Și dacă firea pământească este pătimașă, cum ar fi cu putință să ajungă la nepătimire o fire pătimașă? Dar acești oameni confundă idei care nu se pot amesteca și în schimb contopesc pe cele care nu au nimic comun, fiindcă văd în patimi neschimbare și se schimbă în nepătimire. Mai mult, ei nici măcar nu stăruiesc în aceste idei; ci chiar în acel loc, unde susțin că sufletul se mută din pricina răutății, îl așează iarăși pentru o viață sigură și neprihănită la ieșirea din viața materială, ca și cum ar fi uitat ce au susținut mai înainte, că sufletul îngreunat de răutatea de acolo s-a amestecat cu firea cea de jos.

Așadar, ei confundă și amestecă întreolaltă ponegrirea vieții de aici și lauda vieții cerești, fiindcă după părerea lor tocmai ceea ce este de osândit în viața pământească duce sufletul spre bine; iar ceea ce am acceptat ca bun dă sufletului prilej să alunece în răutate. Să alungăm așadar dintre învățăturile adevărate orice concepție rătăcită și netemeinică despre nemurire[52]. Nu ne vom lua însă nici după cei ce susțin părerea că sufletele se mută din trupuri de femei în trupuri de bărbați sau invers, că sufletele ieșite din trupuri bărbătești devin femei sau din bărbați se mută în bărbați și din femei în femei, fiindcă ei s-au înșelat în privința adevărului. Căci părerea de mai sus este de nesusținut, nu numai prin caracterul ei

52. Ca și cum Sfântul Grigorie s-ar fi temut ca nu cumva, prin expunerile sale, Sfânta Macrina să lase neterminat ceea ce avea de explicat, înainte de a muri; Sfânta Macrina ne dă să înțelegem că ultima problemă pe care o mai credea necesară este cea despre înviere, cu care se termină scrierea.

instabil, învârtindu-se mereu în ea însăși ca în fine să ajungă la ideea contrară, ce este cu totul nelegiuită, care susține că nici unul din lucrurile existente nu poate exista decât dacă răutatea i-a făcut un început existenței. Dacă oamenii, animalele și plantele nu se nasc decât atunci când sufletul vine în ele de sus, iar venirea pe lume a unui suflet se face din pricina răutății, căci după cum se spune, ei cred că răul este principiul existenței universale. Și cum e cu putință să aibă loc în aceeași clipă și nașterea unui om printr-o căsătorie și căderea sufletului în aceeași clipă în care are loc împreunarea dintre bărbat și femeie? Mai reiese o prostie și mai mare: dacă primăvara, cele mai multe din ființele materiale se împerechează, oare, trebuie să presupunem că în cerurile cele mai de sus primăvara face să se nască răutatea, ca să coincidă căderea sufletelor pline de răutate cu luarea în pântece din partea animalelor necuvântătoare?

Ce-ai zice despre plugarul care ar înfige în pământ tulpinile plantelor? Cum să îngroape mâna lui deodată cu planta și sufletul omenesc, coincizând căderea sufletului cu grija omului pentru vegetale? La fel de neghioabă este și cealaltă părere, după care sufletul ține seamă de unirea celor căsătoriți, pândind clipa nașterii ca să intre în trupurile abia născute. Dar, oare, dacă bărbatul ar renunța la însurătoare, iar femeia s-ar lepăda de inevitabilele chinuri ale nașterii, atunci păcatul n-ar mai împovăra sufletele? Cu alte cuvinte, să fie oare împreunarea dintre soți cea care dă răutății existente încă în rai libertate împotriva sufletelor, sau și fără nuntă, unirea cu răul cuprinde sufletul? Lipsit de locuință și pribeag, sufletul va rătăci prin lume fiindcă s-a înstrăinat de cer și n-a avut noroc de lăcașul unui trup. Dar cum se mai poate presupune că Dumnezeirea guvernează lumea, dacă ei pun originile vieții pe seama acelei căderi întâmplătoare și iraționale a sufletelor, câtă vreme neapărat trebuie să existe armonie între începutul unui lucru și desfășurarea lui ulterioară? Dacă viața omenească a început dintr-o întâlnire întâmplătoare, desigur că toată desfășurarea ulterioară este și ea întâmplătoare. Și zadarnic adepții acestei doctrine leagă existența lumii de puterea divină, când ei nu recunosc că lumea a fost creată prin voința lui Dumnezeu, ci pun începuturile lumii pe seama unei întâmplări nefericite, ca și cum n-ar exista viață omenească, dacă răul nu i-ar fi dat prilejul de a exista. Și dacă acesta este începutul vieții, atunci e limpede că și urmarea ei se va desfășura conform cu originea. Căci nu susține nimeni că din rău se naște binele și nici din bine răul. După felul sămânței așteptăm și rodul. Acești gânditori cred că lumea e guvernată de o mișcare întâmplătoare și necontrolată, fără ca vreo Pronie să străbată universul. Gândurile prevăzătoare ar fi fără nici un rost, din virtute n-ar avea nici un câștig iar

depărtarea de vreun păcat n-ar fi răsplătită nicicum. Căci toate ar depinde în întregime de întâmplare și viața nu s-ar deosebi deloc de corăbiile fără încărcătură, care sunt duse ca de niște valuri, de întâmplarea oarbă, aci spre o soartă bună, aci spre una rea. Căci cei a căror fire are la bază contradicția nu pot realiza un câștig în virtute. Dacă însă viața noastră este condusă de Dumnezeu, atunci trebuie să admitem că ea nu-și are începutul în răutate. Dacă ar fi un produs al răutății, am trăi mereu și exclusiv în ea. Prin această concepție se poate admite că temnița de după moarte nu este răsplată după merit și toate câte se spun și se cred că sunt spre înlăturarea răutății n-ar fi decât vorbărie goală! Căci cum ar putea omul să rămână în afară de ele, când este zămislit în răutate? Cum s-ar putea produce vreo pornire liberă spre viața virtuoasă în om, dacă firea lui, așa precum spun aceia, își are originea în rău?

Căci precum nici un animal nu încearcă să vorbească așa cum vorbește omul, ci folosindu-se de vocea lui obișnuită și naturală nu socotește că a fi lipsit de cuvânt este o pagubă, tot așa și cei ce socotesc că răutatea este originea și cauza vieții nu pot ajunge să dorească virtutea, ea fiind în afară de natura lor. Prin aceasta se dovedește clar că răul nu-i mai vechi decât viața și nu în el își are originea firea, ci viața noastră își are începutul în înțelepciunea lui Dumnezeu, Care conduce toată lumea prin iconomia sau purtarea Lui de grijă. Dar după ce sufletul a fost adus la viață în modul în care I-a bineplăcut Ziditorului, atunci își alege în libertate, după judecata lui proprie, prin facultatea liberului arbitru, orice vrea el, aceea să și devină. Acest adevăr îl aflăm și din exemplul ochiului, care din firea lui vede, dar din voința lui liberă sau din cauză de boală, poate să nu vadă. Căci se poate întâmpla câteodată și un fenomen contrar naturii la un ochi natural, fie că omul își închide ochiul de bunăvoie, fie că o boală l-a lipsit de vedere.

Același lucru trebuie spus și despre suflet: anume că originea lui este de la Dumnezeu, dar fiindcă nu ne putem închipui nimic rău în legătură cu Dumnezeirea, sufletul este în afară de constrângere și așa fiind este dus la propria lui judecată spre ceea ce i se pare bun, fie închizându-și înadins ochiul în fața binelui, fie că are ochiul vătămat de uneltirea vrăjmașului care trăiește cu noi, și-și duce viața în bezna amăgirii. Dar tot așa se poate întâmpla și situația inversă: că sufletul privește limpede spre adevăr și se depărtează de patimile cele întunecate.

Dar s-ar putea întreba cineva: de unde a apărut și cum s-a născut sufletul? Chestiunea modului în care au fost făcute toate pe rând, trebuie s-o lăsăm la o parte, căci nici despre lucrurile mai ușor de înțeles, pe care le pricepem cu simțurile, nu s-ar putea pricepe ușor chipul în care au fost

aduse la viață, așa că trebuie să socotim acest lucru ca neînțeles până și de Sfinții cei deprinși cu contemplația. Căci după cum zice Apostolul, doar prin credință pricepem că s-au întemeiat cu cuvântul lui Dumnezeu, de s-au făcut din nimic cele ce se văd[53]. După părerea mea, Apostolul, afirmă fecioara, n-ar zice așa ceva dacă ar fi socotit că această chestiune poate fi cunoscută prin rațiune. Dar Apostolul zice că el crede că atât lumea, cât și cele ce sunt în lume, au fost întemeiate de voia lui Dumnezeu, indiferent de înțelesul pe care l-a dat el cuvântului "lume", în care se cuprinde indirect toată zidirea văzută și nevăzută.

Însă Apostolul a lăsat neexplicat chipul întemeierii. Cred că acest chip nu-i ușor de înțeles pentru cercetători, fiindcă întâlnim mari greutăți când vrem să știm cum a luat început mișcarea din ceva care stă pe loc? Apoi cum se explică deosebirile dintre lucruri precum și compunerea lor într-o ființă simplă și nediversificată? Oare din însăși Ființa supremă? Dar acest lucru nu-i admisibil fiindcă realitatea înconjurătoare este de altă natură decât Ființa supremă. Și nu cred că cercetătorii pot ajunge să soluționeze astfel de chestiuni, fiindcă este foarte spinoasă întrebarea: cum s-a produs mișcarea din natura fixă și din cea simplă și nediversificată, cum s-a produs diversitatea și compoziția? Oare chiar prin ajutorul Ființei supreme? Însă nu suntem de acord nici cu faptul că lumea ar fi cu totul străină de Ființa dumnezeiască. Atunci, de unde, de altundeva, au apărut mișcarea și diversitatea? Până la urmă mintea nu vede nimic din care ar putea să fi provenit ele în afară de Firea dumnezeiască, pentru că ar trebui să concepem diverse principii și să ne împărțim în mai multe păreri asupra lor, chiar dacă ne închipuim ceva în afară de cauza eficientă și de la ea își cerșește înțelepciunea creatoare mijloacele de creație.

Deci, fiindcă una singură este cauza a tot ce există, dar cele pe care Ființa supremă le-a adus la existență sunt de altă natură decât Ea, este la fel de absurd să presupunem atât că toată zidirea este de aceeași ființă cu Dumnezeu, cât și că lumea a fost alcătuită dintr-o altă substanță oarecare în afară de Dumnezeu. În caz că presupunem că Dumnezeirea este una din proprietățile zidirii lumii, atunci tot ce există ar trebui să fie de aceeași natură cu Dumnezeu sau trebuie să introducem, paralel cu natura dumnezeiască și în afară de ea, o substanță materială care, fiind necreată, să dureze veșnic, ca și lumea. Acest lucru și-l închipuie și maniheii, și fiindcă unii filosofi greci au avut aceeași părere, această fantezie a fost ridicată la rang de dogmă[54].

53. Evr. 11, 3.
54. Oehler (*Op. cit.*, p. 126) crede că în afară de "maniheii", aici se face aluzie la Plotin.

Ca să evităm cât mai mult absurditatea din ambele ipoteze în cercetarea lumii existente, după pilda Apostolului, vom lăsa nebăgată în seamă chestiunea providenței fiecărui lucru, menționând numai că dorința și voia lui Dumnezeu devin realitate și se fac faptă, intenția devenind imediat realitate fiindcă orice voiește să facă voința dumnezeiască în înțelepciunea și măiestria Ei, aceea și împlinește. Căci dacă există la Dumnezeu voință, ea este totodată și împlinire. Și fiindcă lumea întreagă este împărțită în două, o lume a ființelor înțelegătoare și alta, cea materială, iar zidirea cea inteligibilă nu pare străină de firea nematerială, ci este aproape de ea, fiindcă se dovedește nevăzută, nepipăibilă și fără mărime, de aceea cel ce aplică aceste însușiri Ființei supreme nu se înșală deloc. Dar fiindcă noi socotim zidirea materială ca având niște însușiri care nu sunt aceleași cu ale Dumnezeirii, tocmai de aceea îi dă mult de furcă rațiunii, care nu poate să explice cum a ieșit din ceva nevăzut ceva văzut, din ceva nepipăit ceva tare sau moale, din ceva nesfârșit ceva sfârșit, din ceva nemăsurat și fără întindere ceva ce poate fi măsurat și așa una câte una din proprietățile naturii materiale. Despre acestea nu spunem decât că nici una dintre însușirile materiei nu formează materia însăși, nici forma, nici culoarea, nici greutatea, nici poziția în spațiu, nici cantitatea, nici altceva din cele ce determină materia, ci fiecare din aceste însușiri își au rostul lor; abia alcătuirea și unirea lor laolaltă spunem că formează trupul. Deci fiindcă acele însușiri, care hotărăsc trupul, pot fi înțelese numai cu mintea fără să poată fi pricepute cu simțurile, în vreme ce firea dumnezeiască este cugetătoare, atunci ce greutăți ar reprezenta pentru o astfel de ființă să creeze acele însușiri inteligibile, a căror unire reciprocă dă naștere pentru noi firii trupești? Însă acest adevăr l-am lămurit doar pe scurt, fără să-l adâncim mai mult.

Vom căuta să răspundem acum la întrebarea cum și când se nasc sufletele și dacă nu cumva ele existau înainte de nașterea trupurilor? Până acum convorbirea noastră a lăsat necercetată această întrebare nefiind acolo locul ei. Acum problema despre momentul în care sufletele își încep existența, fiind totuși în legătură cu ceea ce am discutat până acum, rămâne să o examinăm aici. Căci dacă nu admitem că sufletul trăiește într-o situație aparte, înainte de a se îmbrăca în trup, atunci ar trebui să socotim cu totul valabile acele învățături rătăcite[55], după care sufletele sunt întemnițate în trupuri din pricina faptelor rele pe care le-au făcut într-o

55. A se vedea, între altele, *Marele cuvânt cateh.* XIII, ed. Méridier, p. 74-76. De reținut că, deși Sf. Grigorie este dependent în unele privințe de Origen, totuși, când e vorba de preexistența sufletului, el socotește această învățătură "rătăcită".

viață anterioară. Pe de altă parte nici un om întreg la minte nu poate presupune că sufletele s-ar naște mai târziu decât trupurile, fiind astfel o făptură mai tânără decât cea a trupurilor, fiindcă e limpede pentru toți că nici unul din obiectele neînsuflețite nu are puterea de a se mișca de la sine, lucrul pe care nu-l tăgăduiesc nici viețuitoarele pe care le hrănesc pântecele mamelor lor și nici faptul că acestea se mișcă singure. Deci rămâne să admitem că nașterea sufletului și a trupului au unul și același început. Și precum pământul după ce a primit de la plugar un răsad, produce un pom, fără să-i dea răsadului pe care-l hrănește și puterea de dezvoltare, ci îi dă doar posibilitatea de dezvoltare, tot așa zicem că ceea ce a fost luat din om, ca să fie sădit în alt om, este tot o ființă vie, ființă însuflețită și nutrită provenind din altă ființă însuflețită și nutrită. Iar că în acel mic răsad nu încap toate lucrările și pornirile sufletului, nu-i de mirare. Căci nici grâul semănat nu are îndată aparența de spic (cum ar putea să încapă întreg spicul într-un singur bob de grâu?), ci pământul hrănind la sânul său grâul cu hrana potrivită, bobul se face spic, fără să-și schimbe în pământ firea lui, ci rămânând același, răsare și se coace, datorită lucrării sale nutritive. Deci în ce chip înaintează creșterea la semințele plantelor, puțin câte puțin, până la coacere, în același chip și în viața omenească, pe măsură ce trupul crește, se descoperă și puterea sufletului. Mai întâi sufletul intră în trupul care se plămădește în trupul mamei, iar apoi prin nutriție și creștere dă sensibilitate celor ieșite din pântece la lumina zilei; pe urmă, după ce trupul a crescut ca o plantă, sufletul îi arată, ca pe un rod, puterea de a gândi, în măsura corespunzătoare, nu pe toate deodată, ci crescând împreună și proporțional cu creșterea plantei trupului. Așadar, fiindcă germenul unei ființe însuflețite, care este luat din ea în vederea nașterii unei alte ființe, nu poate fi mort (căci a fi mort înseamnă a fi lipsit de suflet și nu poți fi lipsit de ceva decât după ce ai avut acel ceva), de aceea putem să ne dăm seama că intrarea în viață a acestor duble alcătuiri este simultană pentru amândouă părți ale ei, căci nici sufletul, nici trupul nu sunt nici în avans, nici în întârziere unul față de celălalt[56].

Dar cugetarea ne spune că trebuie să existe cândva neapărat și o oprire a creșterii numărului de suflete, pentru ca scurgerea firii, care prin transformare succesivă merge mereu înainte și nu încetează de a se mișca, să nu fie fără sfârșit. Cauza pentru care firea noastră va să devină cândva fixă și nemișcată, credem că este următoarea: dacă toată firea inteligibilă este stabilă în plinătatea ei, atunci poate va ajunge odată și omenirea la

56. Se știe că privitor la originea sufletului Sf. Grigorie de Nyssa a oscilat între creaționism și traducianism (I.G. Coman, *Patrologie*, p. 175).

ținta ei, căci ținta omenirii este foarte aproape de firea inteligibilă. Deci să nu ni se pară că omenirii i-ar fi lipsit mereu câte ceva, fiindcă natura omenească ar putea fi învinuită că mereu simte o lipsă, din faptul că i se fac mereu adăugiri. Așadar atunci când omenirea va ajunge la cea mai mare deplinătate a ei, mișcarea aceasta de evoluție naturală se va opri de tot, căci firea omenească va ajunge la măsura la care trebuie să ajungă și existența va continua într-o altă stare, deosebită de cea prezentă, care, aceasta, constă din naștere și distrugere. De vreme ce nu va mai fi naștere, nu va mai fi nimic de distrus; căci dacă sinteza trebuie să premeargă descompunerii - iar sinteză numesc nașterea -, atunci desigur că nu va mai avea loc sinteza, nu va mai urma nici descompunerea. Așadar viața viitoare se dovedește stabilă și nepieritoare și nu-și schimbă starea prin nici o naștere și nici o distrugere.

Întrucât, însă, cei mai mulți din cei prezenți credeau că învățătoarea mea a terminat de expus aceste idei, fiindcă se părea că a ajuns cu argumentarea la sfârșitul celor mai multe dintre întrebările puse, eu temându-mă ca nu cumva să nu mai poată nimeni răsturna învinuirile pe care ni le aduc cei de altă credință, în cazul în care i s-ar întâmpla învățătoarei mele o nenorocire din pricina bolii - precum i s-a întâmplat -, am zis:

"Dar încă n-am ajuns să vorbim despre punctul principal al învățăturii privitoare la dogma Învierii, despre care Scriptura cea insuflată de Dumnezeu pomenește în învățătura Vechiului și a Noului Testament. Deci odată și odată, după ce firea noastră va fi trecut într-o oarecare ordine și înșiruire prin schimbarea periodică a anilor, se va opri și trecerea aceasta care merge mereu înainte prin înșiruirea evenimentelor. Iar faptul că lumea întreagă va fi ajuns la desăvârșita ei dezvoltare nu-i va mai îngădui să crească mai departe. Atunci toată mulțimea de suflete se va întoarce iarăși din starea ei de creștere și răspândire nevăzută într-o stare văzută și statornică, elementele de același fel unindu-se între ele iarăși în aceeași ordine. Acest mod de viață este numit învățătura sfântă a Scripturilor: Înviere, cuvânt prin care se arată în același timp și mișcarea de trezire și de reînviorare a tuturor elementelor legate de viața pământească".

Ea mă întrebă: "Și ce a mai rămas neatins în convorbirea noastră de până acum?"

- Dogma despre învierea însăși, am răspuns eu.

- Și totuși - zise ea - multe din lucrurile discutate până aici, pe larg, duc la acest rezultat al învierii.

- Nu știi, am întrebat-o eu, ce roi de contraziceri stârnesc împotriva nădejdii în înviere cei de alte păreri? Și deodată cu aceasta am început să-i

spun tot ce au născocit iubitorii de gâlcevi spre răsturnarea credinței în înviere.

Ea mi-a zis: "Mi se pare că trebuie să parcurgem pe scurt cele spuse ici-colo de Sfânta Scriptură despre dogma aceasta, ca de acolo să putem scoate încheierea convorbirii noastre. Așa am aflat de la David, care a cântat imnuri sfinte, că și-a luat obiectul Psalmului 103 din organizarea universului și zice la sfârșitul cântării: "Lua-vei duhul lor și se vor sfârși și în țărână *se vor întoarce; trimite-vei Duhul Tău și iarăși se vor zidi și vei înnoi* fața pământului"[57]. Psalmistul vrea deci să spună că puterea Duhului este cea care lucrează totul în toți, care dă viață celor în care intră și care lipsește de viață pe cei din care iese. Așadar, fiindcă zice că prin retragerea Duhului tot ce-i viu încetează, iar prin prezența Duhului se înnoiesc cele ce au dispărut, și fiindcă în *ordinea cuvintelor pieirea este pusă înainte de* înnoire, eu susțin că taina învierii a fost prevestită Bisericii de Duhul proorocesc al lui David, care a vorbit mai înainte despre acest har. Același Prooroc zice în alt loc că: "Dumnezeu este Domnul și S-a arătat nouă. Tocmiți sărbătoare întru cele frumoase, până la coama altarului". Prin cuvântul "coamă" psalmistul înțelege Sărbătoarea corturilor care, după tradiție, fusese așezată în vechime de către Moise. Cred că, în chip de profeție, legiuitorul vorbește despre viitor ca și cum s-ar fi împlinit. Sărbătoarea corturilor trebuia să urmeze, dar în clipa în care Moise vorbește despre ea, încă nu era în ființă. Adevărul este arătat în asemănarea cu faptele în chip figurat. Cortul cel adevărat încă nu fusese statornicit. Dar pentru aceea "ni S-a arătat nouă Dumnezeu și Domnul tuturor", ca să fie întocmită pentru omenire locuința cortului nostru descompus, care și-a dobândit iarăși tăria prin unirea elementelor alcătuitoare. Căci cuvântul "coamă", în înțeles propriu, înseamnă haina și podoaba ei. Iar citatul din Psalmi este așa: "Dumnezeu este Domnul și S-a arătat nouă, ca să tocmească sărbătoare în cele acoperite până la coama altarului"[58]. Aceasta mi se pare că exprimă mai înainte printr-o figură de stil, că Dumnezeu avea să întocmească o singură sărbătoare pentru toate făpturile inteligibile, când în adunarea celor buni vor dănțui împreună cei mici cu cei mari. Căci în alcătuirea rituală a templului nu le era tuturor îngăduită intrarea în lăcașurile cel mai dinlăuntru, ci era oprit să intre orice păgân și străin. Și iarăși nu toți aveau voie să intre în curțile interioare, ci numai cei sfințiți printr-o viață mai curată și prin stropirea cu apă sfințită. Dar și dintre aceștia, nu tuturor le era îngăduită intrarea în interiorul templului, ci numai preoților le îngăduia Legea să stea în

57. Ps. 103, 29.
58. Ps. 48, 25.

lăuntrul catapetesmei, când slujba lor cerea acest lucru. Dar în partea cea mai ascunsă și mai tainică a templului, în care era zidit altarul împodobit cu niște vârfuri ca o coamă nu era voie să intre nici măcar preoții, ci doar întâistătătorul tagmei preoțești, odată pe an, într-o anumită zi rânduită de Lege: intra să oficieze o slujbă mai tainică și mai deosebită, așa pătrundea în partea cea mai din lăuntru.

Diferitele categorii de oameni de la intrarea în acel templu sunt chiar și asemănare a unei anumite stări duhovnicești, care prin mijlocirea observațiilor trupești ar vrea să ne învețe că nu toate ființele cugetătoare au voie să se apropie de Templul lui Dumnezeu, adică de mărturisirea adevăratului Dumnezeu, ci cei rătăciți în învățături false sunt în afara curții dumnezeiești, iar cei ce au intrat înăuntru prin mărturisirea lui Dumnezeu, sunt cei care s-au curățit mai înainte prin stropire și prin viața neîntinată. De aceea ei se bucură de cinste mai mare decât ceilalți[59]. Dintre aceștia cea mai deplină cinste o au cei care și-au închinat viața total lui Dumnezeu, așa încât s-au învrednicit să guste din tainele cele mai adânci.

Dar pentru ca să explicăm și mai limpede înțelesul figurat din acest cuvânt de învățătură, putem afla că și printre puterile cugetătoare unele sunt așezate ca un sfânt altar în locașul de necuprins al Dumnezeirii, altele pot fi văzute în contemplație ieșind în afară în chip de coamă de altar și iarăși altele într-o ordine stabilă sunt rânduite în jurul acestora. Cu alte cuvinte, unele iau loc în primul rând, iar altele în al doilea rând. Cât despre neamul omenesc, el fusese scos în afara curților din pricina răutății de care a dat dovadă, însă, fiind curățit prin apa botezului, intră iarăși în lăuntru. Întrucât însă odată totuși vor dispare îngrăditurile acelea din mijloc, prin care răutatea ne desparte ca printr-un zid de cei aflați în lăuntrul catapetesmei, atunci când, prin înviere, firea noastră își va înfige iarăși cortul și va pieri din lume toată stricăciunea provocată de noi, prin răutate, o sărbătoare obștească va rândui Dumnezeu în jurul lui pentru cei ce și-au dobândit prin înviere o "coamă" sau un acoperământ de apărare, încât în fața tuturor va sta una și aceeași bucurie și nu va mai fi nici o deosebire, ci toată firea cuvântătoare va avea parte egală la bucurie. Iar cei ce acum sunt lipsiți de răutate și ajung în locurile cele de taină ale fericirii dumnezeiești, se vor ține de "coama" altarului, adică de cele mai înalte dintre puterile cerești.

Chiar acest lucru îl spune Apostolul mai de-a dreptul, dând un înțeles bun armoniei universale când zice că "tot genunchiul să se plece, al celor

59. Aluzie la pregătirea prin catehumenat a primirii în sânul Bisericii a celor dornici de a intra în rândul creștinilor. Însuși Sf. Grigorie ne-a lăsat în această privință și câteva canoane.

cerești, al celor pământești și al celor de sub pământ, să mărturisească toată limba că Domn este Iisus Hristos întru slava lui Dumnezeu-Tatăl"[60]. În locul "coamei" altarului, Apostolul vorbește despre firea cea îngerească și cerească, iar prin celelalte numiri înțelege celelalte făpturi, la care ne gândim în afară de îngeri, adică de noi, care toți împreună vom prăznui una și aceeași sărbătoare. Iar sărbătoarea înseamnă mărturisirea și cunoașterea Celui cu viața mai presus de fire.

Sunt, adăugă Macrina, și multe alte locuri din Sfânta Scriptură, care se pot cita în sprijinul dogmei despre înviere, căci și Iezechiel, prin duhul profetic, străbătând toată vremea care era la mijloc și ajungând la epoca prezentă, se transferă, prin facultatea vederii înainte chiar în vremea învierii și, văzând viitorul, ca și cum ar fi prezent, ni-l pune înaintea ochilor printr-o istorisire[61]. El a văzut un câmp mare care se întindea la nesfârșit și pe el o grămadă mare de oase risipite la întâmplare, ici-colo. Apoi mișcându-se toate împreună și unindu-se cu cele înrudite și proprii și crescând împreună în încheieturile lor potrivite, apoi învelindu-se în nervi, cu mușchi și cu piele, acest lucru Psalmul îl numește "acoperământ". Un duh le dă oaselor viață și au înviat toate care zăceau acolo. Ce s-ar putea spune despre descrierea amănunțită a minunilor din vremea învierii, care se află în cartea Apostolului[62] și care este la îndemâna cititorilor? Citatul zice că la poruncă și cu sunet de trâmbiță, într-o clipită, tot ce zace mort va fi schimbat în stare de ființă nemuritoare. Dar vom cita și cuvintele Evangheliei care sunt cunoscute de toți. Căci Domnul nu zice numai cu cuvântul că vor învia morții, ci săvârșește într-adevăr și unele învieri, începându-Și minunea de la cele apropiate de noi și făcând-o astfel ușor de crezut. Mai întâi El își arată puterea dătătoare de viață, lucrând împotriva bolilor mortale, alungând suferințele prin porunca și prin cuvântul Său. Apoi înviază o fetiță moartă de curând[63], pe urmă ridică din moarte un tânăr care era dus la groapă și îl redă mamei lui[64]. După aceea scoate viu din mormântul de piatră trupul lui Lazăr care începuse deja a putrezi, fiind îngropat de patru zile[65]. A dat viață celui ce zăcea, printr-o poruncă făcută cu glas tare. Apoi înviază din morți partea omenească a persoanei Sale care fusese străpunsă de cuie și de suliță și purta ca mărturie a învierii semnele cuielor și rana făcută de suliță[66]. Dar cred că

60. Filipeni 2, 10.
61. Iezechiel 37, 4. și etc.
62. I Cor. 15, 15-51.
63. Marcu 5, 23-43.
64. Luca 7, 11-17.
65. Ioan 11, 32-47.
66. Idee similară în tratatul *Despre facerea omului*, cap. 28.

despre acestea nu trebuie să mai vorbim deloc, fiindcă cei ce admit Scriptura nu au nici o îndoială în privința lor.

"Totuși, am zis eu, nu aceasta era întrebarea care trebuia lămurită. Căci în urma descrierilor scripturistice și a cercetărilor noastre de până acum, majoritatea ascultătorilor va admite că va fi odată o înviere și că oamenii vor fi supuși unei judecăți nemitarnice. Rămâne să vedem dacă existența în care noi nădăjduim este la fel cu cea de acum. Dacă așa este, aș zice că oamenii ar trebui să fugă de nădejdea învierii. Căci dacă trupurile oamenilor vor fi redate vieții, din care încetaseră să mai facă parte, atunci oamenii și-ar pune nădejdea doar într-o nefericire fără sfârșit. Căci ce priveliște ar putea fi mai jalnică decât trupurile ajunse în ultimul hal de bătrânețe și urâțite, care ar fi refăcute în hidoșenia și diformitatea lor, cu carnea putredă de vechime, cu pielea încrețită și uscată pe oase? Și vinele se contractă, fiindcă nu le mai umflă sângele, cum e natural, și tot trupul este și el contractat, ceea ce formează o priveliște urâtă și jalnică. Căci capul se apleacă spre genunchi iar mâna care nu-și mai face lucrarea firească tremură mereu fără să vrea. Cum arată trupurile celor care au suferit de boli îndelungate și se deosebesc de scheletele goale numai prin aceea că sunt acoperite de o piele subțire și roasă și trupurile celor care au murit de hidropizie? Dar ce cuvânt ar putea să înfățișeze violența cu neorânduială a celor stăpâniți de boala rea așa încât toate mădularele lor și organele de simț le mistuie putreziciunea care avansează pe încetul? Ce-ar mai putea zice omul despre cei ce au fost mutilați în cutremure sau în războaie sau din alte pricini și au trăit înainte de moartea lor în această stare nenorocită? Sau de cei care au trăit mutilați încă de la naștere? Și ce să mai credem despre copiii nou-născuți, care au fost părăsiți sau sugrumați, sau au murit de moarte firească? Oare, vor rămâne tot la vârsta copilăriei?[67]. Și ce-ar fi mai trist decât asta? Oare, vor mai ajunge ei la maturitate? Și cu ce fel de lapte îi va hrăni natura?

Așa că, dacă trupul nostru va trece din nou prin toate aceste împrejurări, noi nu așteptăm decât nenorocire. Iar dacă nu este identic, atunci trupul înviat va fi diferit de cel care a murit. Căci dacă a murit un copil și înviază o persoană matură sau invers, cum se poate susține că a înviat mortul? Doar a intervenit o diferență de vârstă în persoana mortului. Căci cine vede un om matur în locul unui copil, un om tânăr în locul unui bătrân, un om întreg în locul celui mutilat, un om gras în locul celui slăbit, și așa mai departe, ca să nu mai adaug, înșiruindu-le unul câte unul, vede două persoane diferite. Dacă trupul nu învie la viață în starea în care era când a fost amestecat cu țărâna, atunci nu va mai învia cel care

67. Idei similare în tratatul *Despre pruncii morți prematur*.

a murit, ci pământul va fi modelat din nou și se va forma alt om. Și ce mă privește pe mine învierea, dacă va reveni la viață un altul în locul meu? Căci în ce fel aș putea să mă recunosc eu însumi pe mine nevăzându-mă pe mine în mine însumi? Pentru că n-ar fi cu adevărat eul meu, dacă, n-ar fi în întregime identic cu mine însumi. Căci dacă în această viață mi-aș aminti de o persoană și aceasta ar avea, să zicem, părul rar, buzele cărnoase, nasul cam cârn, fața cam albă, ochii albaștri, trupul cam veșted și părul cărunt; iar apoi căutând acea persoană aș întâlni-o iar, cu părul des, cu nas de vultur, brun la față și schimbat la toate trăsăturile, când l-aș vedea, zic, aș mai putea crede că este tot el?

Și mai cu seamă de ce să mă opresc la contrazicerile mici și să le las la o parte pe cele mari? Căci cine nu știe că ființa omenească merge înainte într-o curgere continuă, trecând mereu de la naștere la moarte prin mișcarea de progres și că o dată cu mișcarea încetează și existența omului? Mișcarea aceasta nu constă într-o mutare din loc (căci firea nu poate ieși din ea însăși), ci înaintează prin schimbare. Iar schimbarea niciodată nu rămâne în același punct, căci în ce fel și-ar putea păstra identitatea un obiect care se schimbă? Și precum focul de pe fitilul lămpii este mereu același la aparență (căci continuitatea mișcării îl face să pară neschimbat) dar în realitate se înlocuiește mereu pe sine și nu rămâne niciodată același. Căci umezeala provocată de căldură se face flacără, și arzând se preface în fum, și activează mișcarea flăcării. Nu-i cu putință să atingi de două ori aceeași flacără, deși arde în același loc, căci viteza schimbării ei nu-ți îngăduie să atingi de două ori flacăra, oricât de repede ai face-o. Ci flacăra este mereu în devenire, nouă și proaspătă, înlocuindu-se mereu singură pe sine și niciodată nerămânând în ceea ce era. Cam așa este și cu firea trupului nostru. Refacerea și desfacerea firii noastre care mereu înaintează și se mișcă prin transformare și mobilitate doar atunci se va opri, când noi vom înceta din viață. Dar cât timp noi vom rămâne în viață, ea nu se va opri. Căci firea noastră ori crește ori scade, ori trece pe rând prin acomodarea acestei stări. Așadar dacă omul de ieri nu este același ca cel de azi, ci devine altul prin schimbare, atunci când învierea va readuce la viață trupul nostru, urmează că fiecare individ va deveni un popor întreg, pentru că nu-i va lipsi nici unul din trupuri nici trupul de făt, nici cel de prunc, nici cel de copil, nici cel de flăcău, nici cel de bărbat, nici cel de tată, nici cel de moșneag, nici cele care sunt între aceste vârste[68]. Dar dacă atât cumințenia cât și neînfrânarea au loc prin mijlocirea trupului și

68. Lista celor 6-8 "vârste" ale omului revine adeseori în operele Sfântului Grigorie: *Despre pruncii morți prematur, In Eccl. hom.*, VI, *Despre facerea omului* etc.

atât cel ce rabdă durerile pedepselor pentru dreapta credință, cât și cel căldicel în credință se manifestă prin mijlocirea organelor de simț ale trupului, cum se va mântui cel drept la judecată? Sau dacă același om, o vreme a păcătuit, dar apoi prin pocăință s-a curățit și, chiar așa curat cum este, ajunge să cadă din nou în păcat prin schimbare și întinare potrivit firii sale, fie el chiar și neîntinat fiindcă nici pocăința, nici păcătoșenia nu i-au fost continue, care dintre trupuri va fi pedepsit pentru neînfrânare? Cel covârșit de bătrânețe și care se apropie de moarte? Dar trupul aceluia este altul decât cel care a săvârșit păcatul. Va urma oare să fie pedepsit cel ce s-a întinat prin patimi? Și atunci ce se întâmplă cu trupul din bătrânețe? Căci ori nu va învia acela și în acest caz învierea nu este efectivă, ori va învia același, dar persoana respectivă scapă de pedeapsă.

Dar să spun ceva și despre cei care nu admit dogma despre înviere. Firea, zic ei, n-a lăsat nici o părticică din trup în nelucrare întrucât mădularele trupului sunt cauza și forța vieții noastre. Fără ele nu putem trăi în trup: așa sunt ficatul, plămânii, creierul, stomacul și celelalte mădulări interne. Unele din acestea sunt sortite simțirii, altele ne ajută în muncă ori în mișcare, pe când altele asigură înmulțirea seminției. Așadar, dacă viața viitoare va consta doar din aceleași funcțiuni trupești, atunci trecerea în veșnicie nu ne asigură nici un folos. În schimb, dacă cuvântul este adevărat - precum și este - că în viața de după înviere nu va avea însemnătate nici căsătoria și nici mâncarea, nici băutura nu vor fi cele prin care se prelungește această viață, atunci la ce vor folosi mădularele trupești? Fiindcă în viața de acolo nu mai putem nădăjdui acele lucruri care nu mai au rost întrucât nemaiexistând căsătorie, nu vor mai exista nici mădularele în vederea împreunării dintre bărbați și femeie. Tot așa va fi cazul și cu mâinile pentru lucru, cu picioarele pentru mers, cu gura pentru primirea hranei, cu dinții pentru nutriție, cu intestinele pentru digestie și cu orificiile prin care sunt eliminate materiile nefolositoare. Deci dacă funcțiile acestea încetează atunci, în folosul cui și pentru ce să mai existe astfel de mădulare, care au fost create în vederea acestor funcții?

În chip necesar dacă nu vor mai exista acele funcții, care să mai continue cumva la viața viitoare, atunci nu va mai exista nici unul din mădularele care alcătuiesc trupul nostru. Căci după înviere viața noastră va consta în cu totul altceva, fără de care nici nu s-ar putea vorbi cu adevărat de înviere, dacă fiecare mădular în parte n-ar învia sub altă formă, în forma actuală dovedindu-se nefolositor pentru viața aceea. Or, dacă învierea se dovedește schimbătoare și acestor mădulare, atunci Cel ce ne-a dat învierea, ne-a dovedit că vechile mădulare sunt zadarnice și

nepotrivite pentru viața aceea. Noi însă trebuie să credem că învierea există și că nu este zadarnică. Deci să luăm seama cum vorbim, ca să putem menține prin toate argumentele valabilitatea învățăturii despre înviere.

După ce am ajuns la capătul acestor argumente, învățătoarea mea zise: "Tu ai atacat dogma învierii cu multă dibăcie și după așa-numita artă oratorică, ocolind adevărul de jur-împrejur, prin argumente care inspiră încredere. Așa că cei ce n-au cercetat taina adevărului ar admite, după aparențe, ceva împotriva doctrinei, socotind că au temei să se îndoiască de spusele mele. Așadar, deși nu suntem în stare să ne împotrivim demonstrației tale, cu dovezi la fel de puternice, adevărul este așa: În această chestiune adevărul este depus în comorile cele ascunse ale înțelepciunii și va fi dat pe față numai atunci când vom afla chiar din faptul însuși al învierii taina ei. Atunci nu vom mai avea nevoie de cuvinte pentru a exprima cele pe care acum le nădăjduim; și precum cei care au călătorit mult vorbesc multe despre cât este de mare strălucirea soarelui, dar frumusețea unei singure raze face zadarnică orice descriere prin cuvinte, tot astfel se va dovedi fără rost orice gând care vrea să adâncească situația noastră viitoare, atunci când vom trăi noi înșine cele acceptate. Dar pentru că nu trebuie să lăsăm de tot neexaminate obiecțiunile care ni se aduc, vom continua convorbirea după cum urmează.

Mai întâi trebuie să înțelegem care este scopul dogmei despre înviere și de ce vorbește despre ea glasul lui Dumnezeu, Sfânta Scriptură, și de ce credem noi în ea. Așadar ca să cuprindem într-o definiție această noțiune și s-o rezumăm, vom zice că sub înviere înțelegem restaurarea sau reîntoarcerea firii noastre la starea ei de la început și anume în acea primă viață, al cărei ziditor a fost însuși Dumnezeu și în care firește n-a existat nici bătrânețe, nici pruncie, nici suferință, de pe urma feluritelor boli, nici oricare alta din mizeriile trupului, poate pentru că n-a fost cu putință ca Dumnezeu să fi creat vreun lucru rău de acest fel. Ci dimpotrivă, înainte de a fi ajuns să încline spre rău, firea omenească așa cum a fost ea plăsmuită de Creator era aproape dumnezeiască. Toate aceste nenorociri au dat peste noi o dată cu începerea răutății.

Așadar, nu va trebui deloc să aibă consecințele răutății viața lipsită de răutate. Căci precum e lucru firesc să înghețe trupul celui care călătorește prin locuri geroase, iar celui care umblă în bătaia razelor fierbinți urmează să i se înnegrească fața, dar dacă călătorul iese din frig sau din căldură, îndată încetează înghețarea trupului și respectiv înnegrirea feței, căci nimeni nu ar avea motiv să caute urmările unei cauze când cauza nu există, tot așa firea noastră după ce a căzut în patimi a fost silită să sufere

urmările vieții împătimite. Dar după ce se va întoarce iarăși la starea de fericire nepătimașă, va scăpa și de urmările răutății. După cum, așadar, nici una din însușirile vieții nesocotite, care s-au amestecat în firea omenească, n-a existat la început în noi, până când prin păcat omul a căzut pradă patimilor, tot așa, de îndată ce vom părăsi patima, vom părăsi și toate urmările ei. De aceea nimeni nu este îndreptățit să caute în viața de dincolo ceea ce ni s-a întâmplat nouă aici pe pământ, ca urmare a patimilor. Căci precum un om care are pe el o haină ruptă, după ce s-a dezbrăcat de acel veșmânt, nu mai vede că poartă urâțenia zdrențelor pe care le-a aruncat, tot așa și noi, după ce ne vom fi dezbrăcat de haina cea moartă și rău mirositoare care a fost pusă pe noi și care este făcută din niște piei fără socoteală[69] - iar când zic piei, înțeleg trăsăturile firii rătăcite cu care ne-am îmbrăcat după ce ne-am unit strâns cu patimile -, de toate zdrențele de piei lipsite de socoteală, care au fost pe noi, ne vom dezbrăca odată cu dezbrăcarea de haină. Și iată câte se leagă de aceste piei lipsite de socoteală: împreunarea trupească, zămislirea, nașterea, murdăria, alăptarea, hrănirea, darea pruncului la doică, creșterea încetul cu încetul, până la maturitate; vârsta de mijloc, bătrânețea, boala, moartea. Or, dacă nu vom mai fi înveliți în piele, cum va mai rămâne vreo urmă a ei pe noi? Așa că dacă este nădejde să existe vreodată altă stare în viața viitoare, este zadarnic să faci obiecțiuni împotriva dogmei despre înviere, folosind niște idei care nu au nici în clin nici în mânecă cu viața viitoare.

Căci ce legătură este între faptul că cineva e slab ori e gras, că are în el puțin sânge ori are mult - precum și alte întâmplări ale naturii schimbătoare a trupurilor - și viața de dincolo, care cu totul este străină de cursul cel trecător al vieții acesteia? Dogma învierii cercetează numai o singură chestiune și anume că omul a venit în lume prin naștere, sau mai bine, cum zice Evanghelia, "că s-a născut un om pe lume"[70]. A mai cerceta apoi lungimea sau scurtimea vieții, sau felul morții, dacă a fost într-un fel sau în altul, este cu totul nefolositor pentru credința în înviere. Oricum am admite că stau lucrurile, situația rămâne totuși aceeași, pentru că din astfel de deosebire nu rezultă nici o dificultate, nici o ușurare pentru înviere. Căci cel ce și-a început odată viața trebuie, oricum, să trăiască mai departe, pentru că sfârșitul adus de moarte își primește adevăratul înțeles abia prin înviere. Dar cum și când se întâmplă acel sfârșit, ce are a face asta cu învierea? Cercetarea despre înviere are alt scop, și anume: Cine a trăit în plăceri și cine în necazuri, cine în virtute și cine în păcat, vrednic

69. "Pieile moarte" îmbrăcate în rai de primii oameni sunt imaginea oamenilor căzuți în păcat.
70. Ioan 16, 2.

de laudă sau vinovat, vrednic de mustrare sau fericit. Toate acestea și altele asemănătoare rezultă din măsura trăirii și modul de viață. Și pentru a judeca pe cei morți, judecătorul ar trebui să țină seama de patimă, de năprazna, de boală, de bătrânețe, de maturitate și de tinerețe, de bogăție și de sărăcie numai în măsura în care omul venind în contact cu fiecare din aceste împrejurări și-a petrecut bine sau rău viața ce i-a fost sortită și a adunat multe fapte bune sau rele în timpul vieții, ori dacă a rămas cu totul nepăsător atât față de bine cât și față de rău, încetând de a trăi cu adevărat, ca și cum mintea lui n-ar fi fost dezvoltată deplin. Iar atunci când, prin înviere, Dumnezeu va readuce firea omenească la starea ei de la început, ar fi zadarnic să vorbim despre astfel de lucruri și să credem că prin astfel de întrebări puterea lui Dumnezeu poate fi împiedicată de la scopul ei.

Scopul lui Dumnezeu este ca după ce toată firea noastră în întregimea ei va ajunge la desăvârșire prin fiecare om în parte, unii fiind de acum gata curățiți de păcat în timpul vieții, alții urmând să fie vindecați prin foc într-un anumit timp după aceea, iar alții nerecunoscând prin faptele lor nici binele nici răul în viața aceasta, li se va oferi tuturor participarea la bunătățile care se află în Dumnezeu. Despre acestea Scriptura zice că nici ochiul nu le-a văzut, nici urechea nu le-a auzit, nici gândul omului n-a ajuns la ele[71]. Or, după părerea mea, aceasta nu-i altceva decât a ajunge până la Dumnezeu. Căci binele care nu poate fi cuprins nici cu auzul, nici cu văzul, nici cu inima, ar putea fi numai Binele suprem. Iar deosebirea dintre viața în virtute și în păcat se va manifesta în viața de apoi prin participarea mai devreme sau mai târziu la fericirea nădăjduită. Căci pe măsura răutății care este în fiecare, i se va potrivi și lungimea purificării sau a îndreptării. Iar această curățire a sufletului se face prin purificarea de răutate. Curățirea la rândul ei nu este cu putință să se facă fără durere, precum s-a stabilit mai înainte. Ar putea constata cineva și mai mult caracterul de prisos și nepotrivit al pretextelor când examinează temeinic adâncimea înțelepciunii apostolești. Căci lămurindu-le taina aceasta corintenilor, care și ei, poate, îi opuneau aceleași argumente care și astăzi sunt întrebuințate de cei ce atacă credința în înviere, spre sminteala credincioșilor, Apostolul mustră prin propria știință îndrăzneala lor cea din prostie, zicând așa: "Dar va zice cineva: Cum învie morții și cu ce trup au să vină? Nebun ce ești! Ceea ce tu semeni nu dă viață, dacă nu va fi murit mai întâi. Și ceea ce semeni nu este trupul ce va să fie, ci un bob gol, poate de grâu sau de altceva din celelalte, iar Dumnezeu îi dă un trup precum a voit El" [72] Mi se pare că aici Apostolul vrea să închidă gura

71. Cf. I Cor. 2, 9.
72. I Cor. 15, 35-38.

celor care tăgăduiesc măsurile proprii ale firii omenești și, comparând forța lor cu puterea dumnezeiască, cred că Dumnezeu nu poate mai mult decât poate concepe omul, iar ceea ce este mai presus de noi întrece și puterea lui Dumnezeu. Căci cel ce întreabă pe Apostol cum învie morții, arată că ar fi ceva cu neputință revenirea elementelor la unire după împrăștierea lor, fiindcă nu recunosc alt trup în afară de cel format prin unirea elementelor. El trage din ipotezele sale o concluzie ca un dialectician iscusit. Și zice așa: Dacă trupul este format prin unirea elementelor și dacă este imposibil ca elementele să se unească a doua oară exact în aceeași coeziune, ce fel de trup vor avea cei înviați? Dar tocmai faptul că aparența a fost împletită de ei cu oarecare înțelepciune meșteșugită, Apostolul l-a numit "nebunie" a celor care nu văd în toată creația puterea supremă a lui Dumnezeu. Căci Pavel lasă la o parte minunile cele mai mari ale lui Dumnezeu prin care putea să-și pună la încurcătură auditoriul precum sunt: din ce fel de materie este cerul și de unde provine materia aceea? Dar materia solară sau cea lunară? sau materia din stele? ce este eterul, aerul, apa, pământul?[73] El mustră ușurătatea celor ce i se împotrivesc pornind de la lucruri comune.

Nu te învață chiar plugăria, zice el, că este un prost cel ce măsoară cu măsura sa de om măreția puterii dumnezeiești? De unde au semințele trupurile care cresc în jurul lor? Prin ce începe odrăslirea lor? Nu prin moarte, dacă moartea este cauză de descompunere a unui corp compus? Căci sămânța n-ar ajunge să încolțească dacă n-ar fi pusă mai întâi în pământ devenind moale și poroasă, așa încât umezeala înconjurătoare să se amestece cu propriile ei însușiri și așa să se transforme în rădăcină și mlădiță. Or, sămânța nu rămâne mereu în aceeași stare, ci se schimbă în paiul, în care este din loc în loc câte un nod ca un fel de încheietură ca să poată purta prin poziția lui dreaptă spicul îngreunat de rod. Așadar, unde erau toate aceste componente ale grâului mai înainte de a fi putrezit bobul în pământ? În adevăr, toate provin numai din grăuntele de grâu. Căci, dacă n-ar fi fost mai întâi aceasta, nu s-ar fi format nici spicul. Deci precum trupul spicului crește din sămânță, puterea dumnezeiască lucrându-l cu măiestrie, dintr-un bob și spicul nici nu este identic în toate privințele cu sămânța, nici cu totul identic lui, tot astfel, zice Apostolul, și taina învierii îți este de mai înainte tălmăcită prin minunea făcută cu semințele. Căci puterea dumnezeiască are deplină libertate nu numai să-ți înapoieze acel trup care s-a descompus, ci îți dă pe deasupra și alte calități mari și excelente prin care firea ta va fi pregătită pentru o stare mai

73. Cf. I Cor. 15, 40-41.

măreață, căci zice: "Se seamănă întru stricăciune, înviază întru nestricăciune; se seamănă în slăbiciune, înviază în putere; se seamănă în necinste, înviază în slavă; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc"[74]. Căci precum după descompunere bobul de grâu din pământ nu-și pierde nici micimea, nici forma, nici celelalte însușiri, ci rămânând tot grâu, devine un spic care diferă total de bob în mărime și frumusețe, în varietate și în formă, în același fel și firea omenească, după ce-și va fi pierdut prin moarte toate acele însușiri care i s-au adăugat din pricina înclinării spre patimă, adică: necinstea, stricăciunea, neputința, diferitele vârste cu deosebirile dintre ele, fără a ieși din sine se preschimbă *în nemurire ca într-un spic, întru mărire, în cinste și în putere și în toată* desăvârșirea. Iar viața omului nu mai este orânduită după înclinările firești, ci se schimbă într-o stare duhovnicească și nepătimașă. Căci natura trupului firesc are proprietatea de a se schimba din starea în care se află și se preface în altceva printr-o curgere și mișcare neîntreruptă. Din acele calități fizice pe care acum le vedem nu numai la oameni, ci și la plante și la animale, nu va mai rămâne nici una în viața de apoi.

Mi se pare că cuvântul apostolic consună întru totul cu concepția noastră despre înviere și exprimă ceea ce conține și definiția dată de noi: că învierea nu este nimic altceva decât restaurarea firii noastre în starea ei de la început. Căci citim în Scriptură la începutul facerii lumii, că pământul a odrăslit mai întâi diferite ierburi, apoi, din fiecare plantă a crescut sămânța; după ce aceasta a căzut în pământ din ea a crescut iarăși același soi de plantă cum a fost la început. Și zice slăvitul Apostol că același lucru se petrece și la înviere. Dar aflăm de la el nu numai că firea omenească se va schimba în ceva foarte mărit, ci că ceea ce nădăjduim noi este altceva decât starea noastră primordială. Căci la început spicul n-a răsărit din sămânță, ci sămânța a crescut din spic; iar după aceea spicul a răsărit din sămânță. Învățătura care se poate trage în chip firesc din acest exemplu arată că toată fericirea care ne va odrăsli din înviere, ne va aduce înapoi la starea fericită și plină de har de la început. Căci fiind și noi la început ca un spic, ne-am uscat de arșița păcatului, iar pământul primindu-ne pe noi ca pe niște descompuși prin moarte, în primăvara învierii va face ca grăuntele cel gol al trupului să fie un spic mare și rodnic, și drept și tinzând spre înălțimea cerului, în loc de paie și de mustăți înfrumusețat cu nestricăciunea și cu celelalte semne ale măreției dumnezeiești. Căci "trebuie, zice Apostolul, ca acest trup stricăcios să fie îmbrăcat în nestricăciune"[75]. Or, nestricăciunea și mărirea și cinstea și

74. I Cor. 15, 42-44.
75. I Cor. 15, 53.

puterea, mărturisim că sunt însușiri ale firii dumnezeiești, dar au devenit și însușiri ale celui făcut după chipul lui Dumnezeu și în felul acesta, nădăjduim, i se vor da iarăși celui după chip. Primul spic a fost primul om, Adam. Dar după ce prin ivirea păcatului, firea s-a dezbinat într-o mulțime de părticele, ca boabele de grâu dintr-un spic, fiecare din noi, după ce ne-am dezbrăcat de chipul acelui spic și ne-am amestecat cu pământul, vom fi prin înviere ridicați iarăși la frumusețea de la început și vom lua locul acelui prim și unic spic, făcându-ne dintr-unul mii nesfârșite de țarini de grâu.

De fapt adevărata deosebire dintre viața virtuoasă și cea păcătoasă constă în aceea că cei buni plugărindu-și propriul eu aici, prin virtute, ajung curând la coacere cu spicul lor. Iar pentru ceilalți puterea seminței sufletești piere și este scuturată de vânt din cauza păcatelor în viața de aici, precum zic botaniștii că se întâmplă cu legumele care au coaja tare: deși sunt și ei răsădiți prin înviere, vor avea parte de multă asprime din partea Judecătorului fiindcă nu pot să se ridice la chipul spicului să se facă ceea ce eram cu toții înainte de a cădea pe pământ. Iar conducătorul însămânțărilor are grijă să strângă neghinele și spinii care cresc împreună cu sămânța, fiindcă toată seva hrănitoare din rădăcină se scurge spre buruieni și de aceea sămânța cea bună rămâne fără sevă și se usucă înnăbușită de plantele crescute împotriva firii. După ce va fi smuls din mijlocul plantelor hrănitoare tot ceea ce e buruiană de alt soi și va fi nimicit de focul care va mistui ierburile crescute împotriva firii, atunci și firea lor va primi hrană și se va umple de rod prin purtarea de grijă a Marelui Grădinar, ceea ce vrea să spună că după multă vreme își va relua iarăși acel chip care ne-a fost dat de Dumnezeu tuturor la început. Fericiți cei care, atunci când vor fi răsăriți prin înviere, vor ajunge îndată la frumusețea desăvârșită a spicelor!

Asta o spun nu că ar apărea la înviere vreo deosebire trupească între cei virtuoși și cei răi, așa ca să crezi că unii sunt cu trupul desăvârșit, iar ceilalți îl au nedesăvârșit, ci precum în această viață trupul unui om întemnițat este la fel cu al unui om slobod, dar deosebirea dintre ei în ce privește plăcerea sau durerea pe care o resimt ei este mare, tot așa cred că trebuie socotită și deosebirea dintre cei buni și cei răi în veacul ce va veni. Căci desăvârșirea trupurilor care s-au născut din sămânță, va fi întru nestricăciune, în mărire, în cinste și putere, zice Apostolul, iar nedesăvârșirea nu înseamnă schilodire trupească pentru cel ce crește, ci înstrăinarea de tot binele pe care ni-l putem închipui. Deci, fiindcă de noi

depinde fie binele, fie răul, care de altfel sunt cu totul străine unul de altul, e limpede că, dacă cineva nu prezintă dovezi că este bun, acela este rău. Or, cel rău nu va avea nici cinste, nici mărire, nici nestricăciune, nici putere. Deci,în chip necesar nu trebuie să ne îndoim că unde nu se află nimic din toate acestea, acolo se află contrarele lor: neputinţa, necinstea, stricăciunea şi tot ce este asemenea cu ele, care, după cum am spus mai înainte, sunt patimi ruşinoase. Sufletul anevoie se poate elibera de acestea, fiindcă ele au pus stăpânire pe el, au crescut împreună cu el şi s-au făcut una cu el. Deci,după ce unii ca aceştia au fost curăţiţi şi sfinţiţi printr-un fel de curăţire, toată bunătatea va intra în ei: nestricăciunea, viaţa, cinstea, harul, slava, puterea şi toate celelalte însuşiri pe care de obicei le atribuim lui Dumnezeu şi celor ce I se aseamănă, adică oamenilor.

DESPRE PRUNCII MORŢI PREMATUR, CĂTRE HIERIOS

Puterea graiului ţi-au recunoscut-o, preabunul meu prieten, nu numai toţi oratorii şi scriitorii, ci ţi-ar putea-o dovedi, dacă sunt atenţi la mărimea talentelor tale, până şi cei care ţin cuvântări într-un stadion oarecare, întrucât eşti în stare să răspunzi chiar şi cerinţelor celor mai înalte, dar în acelaşi timp ştii şi să rosteşti un cuvânt mai măreţ, mai pompos şi mai bogat decât s-ar aştepta cineva. În ce mă priveşte, asemenea unor cai mai bătrâni, rămaşi în afara arenei cuvintelor, abia dacă mai ciulesc urechea spre lupta de întrecere a discuţiilor la care iei tu parte, urmărind să vadă dacă pătrunde şi până la mine vreun ecou despre vioiciunea avântului şi despre uruitul carului de curse al cuvântărilor tale. Dar, după cum se întâmplă ca din cauza bătrâneţii să rămână mai în urmă până şi câte unuia din caii de curse, i se mai administrează adeseori câte o lovitură de bici pentru a-i trezi bunăvoinţa, şi atunci poţi vedea cum mai ridică odată capul, părând că-i tot cal de curse, în care scop mai freamătă odată curajos şi o iuţeşte, izbind pământul cu copita, dar totuşi rămânând bunăvoinţa numai de formă, întrucât în scurt timp i se epuizează puterea, tot aşa e cazul şi cu cuvântul meu ieşit din competiţie din cauza bătrâneţii şi retras din arenă tocmai când s-ar fi simţit mai mare nevoie de el în educaţie, arătând doar bunăvoinţa de-a se lua la întrecere cu frăţia ta, care te afli în floare şi încă în cea mai bună etapă a vieţii.

Dar cât de mare e dovada bunăvoinţei pe care ţi-o port, n-aş vrea să reiasă numai din cele istorisite despre tine. Căci aşa ceva abia dacă ar putea-o cuprinde o cuvântare bogată şi abundentă, pe când cele mai multe vor rămâne pe dinafară, mai ales când e vorba de a tălmăci armonia morală cu neputinţă de explicat, când ne gândim că ea constă din unirea contradicţiilor. După cum prin perii genelor natura protejează în chip firesc puritatea vederii, umbrind, dar şi aducând în câmpul privirilor o lumină potrivită, aşa cum e cea din razele soarelui, pe care ştie s-o rânduiască omul prin umbra genelor, tot aşa, dozând demnitatea şi curăţenia moravurilor cu smerenia cuviincioasă a sentimentelor, tu reuşeşti să nu fugi de privirile cunoscuţilor, ci să le arăţi mereu o căutătură veselă în aşa fel încât nici frumuseţea smereniei să nu se compromită, dar nici să nu cadă în cealaltă extremă, ci să fie potolite amândouă

deopotrivă, blândețea și supunerea prin demnitate, iar asprimea și smerenia prin seriozitate. Dar pe acestea să le laude altcineva și acela să preamărească bogăția cea cu mulți ochi a sufletului Tău[1]. De altfel nici unui guvernator nu-i strică să aibă "ochi mulți". Căci poate că pe cât sunt de numeroase firele de păr din cap, tot atât de mulți sunt și ochii sufletului, care pot privi sigur și cu agerime în toate direcțiile oricât de departe ar fi câmpul vizual, dar nici în apropiere să nu-i scape nimic ascuns ba nici din experiență să nu piardă vreo învățătură de folos, ci ori să prevadă cu ochii nădejdii celei viitoare, ori să treacă în revistă cu ajutorul memoriei toate cele trecute și apoi să observe cu mare grijă tot ce se întâmplă în prezent, pentru toate aceste lucrări cugetul având să se împartă pentru fiecare deopotrivă de treaz și de pătrunzător. Dar în același timp, la tine trebuie admirate mai ales comorile sfinte ale modestiei și ale sărăciei, dacă peste tot se mai găsește în vremea noastră cineva care să știe cinsti cu destule laude și prețuire o astfel de viețuire. Căci, chiar dacă înainte nu exista așa ceva, poate că acum datorită ție va înflori și dorința după sărăcie și atunci cumpătarea ta va prețui mai mult decât grămezile de aur agonisite de Cresus[2] și averile tale vor fi socotite mai fericitoare decât aurul aceluia. Căci pe care dintre muritori l-au dovedit pământul sau marea atât de fericit prin înfruptarea din amândouă aceste tărâmuri, cum te-au dovedit pe tine atunci când ai disprețuit în viață bunurile și averile pământești? Căci după cum cei care șterg rugina de pe fier și-l fac lucitor și alb ca argintul, tot așa și pentru tine luminozitatea vieții tale a devenit tot mai strălucitoare din clipa în care ea s-a curățat cu sârguință de veninul banilor.

Dar să lăsăm și acestea pe seama celor care au darul de a grăi mai convingător. Mai bine sârguiește-te să-mi spui cum se face că prin renunțarea la câștig dobândești ceva mai de preț decât orice încasări? Să mi se îngăduie, așadar, cu voia ta să spun că tu nu nesocotești și nu disprețuiești orice fel de câștiguri, ci doar pe cele de care nimeni încă nu s-a atins, și pe care tu le-ai îmbrățișat cu amândouă mâinile. În loc de haine scumpe, de robi și de bani, tu câștigi suflete, pe care le păstrezi în vistieria dragoastei tale[3].

Despre aceste lucruri să ne vorbească scriitorii și sofiștii, a căror preocupare o formează tocmai descrierea împodobită a acestui fel de

1. Oricâtă nuanță retorică aflăm în prezentarea caracterului acestui personaj, cuvintele acestea ne conving că Hierios era de fapt guvernator (ighemon), cum reiese și din capitolul VII (*Pasquali*, p.37).

2. Rege al Lidiei (sec. V î. Hr.), vestit pentru pofta lui de aur.

3. Fără a fi ascet, Hierios va fi fost un filosof de genul lui Seneca.

lucrări, graiul meu bătrânesc doar atât să facă: să urmărească conștiincios întrebarea pusă de înțelepciunea ta și anume ce trebuie să știm despre pruncii răpiți din viață înainte de vreme și la care viața stă gata să se unească cu moartea?

Astfel de întrebări le-a lăsat nelămurite și acel înțelept profan Platon, care discutând în dialogurile sale filosofice[4] lasă să se înțeleagă prin gura unuia, după ce a trecut prin tribunalele zeilor, ar fi revenit la viață, ceea ce desigur nu poate sta în picioare în fața puterii de judecată a minții omenești. Dacă pe baza discuțiilor ar fi cu putință să se rezolve nelămuririle legate de întrebarea pusă, tu vei fi în măsură să o apreciezi (desigur dacă temeiul aflat va fi logic, dacă nu, atunci pune totul pe seama bătrâneții mele), dar recunoaște măcar buna credință a cugetului meu, prin care am vrut să-ți fac o bucurie. Căci și despre împăratul Xerxes, care din aproape toată lumea câtă exista sub soare a făcut un singur teatru de război și așa a pornit la drum atunci când s-a războit cu grecii, ni se istorisește c-a primit cu bucurie darul unui om sărac. Și acest dar era apa, care nici măcar nu i-a fost oferită într-un pahar de porțelan, ci doar în căușul palmelor acelui sărman om[5]. Tot așa și tu, pentru cuvenita-ți înălțime sufletească, imită doar pe cel căruia i-a fost sortit să ofere acel dar, chiar dacă acesta ar fi tot atât de mărunt, poate cât un pahar de apă. Căci după cum frumusețile pe care ni le oferă minunile cerului înstelat impresionează deopotrivă pe oricine privește spre el, fie învățat, fie simplu și fără școală, în schimb altfel va judeca lucrurile cel care meditează ca un filosof și iarăși cu totul altfel cel care judecă cele văzute doar după datele simțurilor. Acesta din urmă va spune că se bucură de razele soarelui socotind adevărată minune frumusețea stelelor și cel mult ajunge să cunoască și cele patru etape ale cursului lunar. În schimb omul cu minte pătrunzătoare și care se înalță sufletește prin cunoașterea tot mai adâncă a tainelor cerești, unul ca acela părăsind cele fără rost ale lumii și care bucură doar simțurile, privește cu sufletul deschis spre armonia întregului univers[6] și se lasă pătruns de buna orânduială a contrariilor, așa cum reiese ea din plecarea și reîntoarcerea repetată a astrelor, așa cum vedem în cadrul mișcării de revoluție mersul variat, parcă lipit de cer, al stelelor rătăcitoare, unele apropiindu-se, altele îndepărtându-se, unele dispărând, altele pierzându-și strălucirea, toată această mișcare de pe întinsul boltei cerești desfășurându-se într-o armonie neîntreruptă, dar repetată veșnic la fel. Iar la toate acestea poziția și mișcarea astrelor nu se desfășoară fără

4. *Republ.* 616, 6.

5. Despre această legendă vorbesc și predosloviile vechilor noastre tipărituri. Bianu-Hodoș: *Bibliografie românească veche*, II, 331.

6. A se observa expresiile tehnice referitoare la astronomie: apropiere, îndepărtare, dispariție, eclipsă etc.

rost, căci pentru cel care prin înțelepciune și-a mutat mintea la cele de sus, ele nu sunt de loc întâmplătoare. De aceea și tu, scumpul meu, vei lua în considerare cât de mare este purtarea de grijă a lui Dumnezeu față de întreg universul, și vei lăsa deoparte cele ce pasionează doar mintea oamenilor de rând (vorbesc de bogății, de plăceri și de măriri deșarte care vrăjesc în așa măsură inima celor nesocotiți ca și cum ar fi străfulgerate de sus) încât nu vei lăsa necercetate nici cele mai mărunte lucruri din câte sunt pe lume, ci vei cântări și te vei ridica deasupra tuturor contradicțiilor din viața omenească, fie că-i vorba de bogăție ori de sărăcie, de diferențele privitoare la rangul dregătoriilor ori ale neamului din care ne tragem. Ca unul care știi că astfel de lucruri sunt fără însemnătate, miezul lor cu adevărat firesc nefiind cel care se vede prin simțuri și izvorând din părerile deșarte ale unora care s-au deschis sufletește spre cele inexistente, ca și cum ele ar fi adevărate realități ale vieții, căci chiar dacă s-ar împopoțona cineva cu tot felul de găteli și i-ar plăcea să se umfle mereu în astfel de măriri, să știi că din părerea și prețuirea celor care au obiceiul să caute numai astfel de lucruri, până la urmă nu-i va rămâne nimic celui care se lasă târât spre astfel de patimi chiar dacă ar aduna grămezi de bani oricât de mari.

Dar, pe de altă parte să mai ai grijă că dacă știm ce se petrece în lume e rânduit de Providența cea dumnezeiască. Ea este cea care ne spune de ce viața unor oameni se prelungește până la adânci bătrâneți, pe când unii se bucură de viață numai atât cât trag aer în piept, după care îndată li se și termină viața. Căci dacă nimic din câte sunt pe lume nu se poate să nu provină de la Dumnezeu, ci toate depind de voia Lui cea dumnezeiască, atunci urmează că totul pleacă de la înțelepciunea cea prevăzătoare a lui Dumnezeu, Care e totodată și temeiul a tot ce există, purtând semnele înțeleptei Lui purtări de grijă. Căci nimic din ceea ce pare a se petrece la întâmplare și fără temei nu poate fi opera lui Dumnezeu, pentru că, după cum spune Scriptura, una din însușirile cele mai firești, ale lui Dumnezeu este aceea că El pe "toate cu înțelepciune le-a făcut"[7]. Și în ce constă această înțelepciune? Omul a intrat în viață prin naștere; îndată după aceea el a tras aer în plămâni și printr-un scâncet s-a inaugurat viața, prima jertfă adusă firii au fost lacrimile, iar drept pârgă dăruită vieții a fost plânsul. Și aceasta, încă înainte de a se fi împărtășit din vreuna din plăcerile vieții și înainte de a se fi instăpânit în el deplin puterea simțurilor, înainte de a fi cunoscut conlucrarea armonică a mădularelor din trupul omenesc, oricât de tânăr și fără formă ar fi fost, ca să spunem pe scurt, înainte de a fi ajuns om deplin (bine știind că

7. Ps. 103, 25.

însușirea de căpetenie a omului este harul cugetării, care încă nu se putuse sălășlui în el). Iar această ființă, care nu era încă în stare să cugete și care n-avea încă nimic în plus față de ceea ce avusese în pântecele mamei și afară de ceea ce a putut găsi deja în aer, pentru acea vârstă, zic, la care se afla atunci era oare logic ca viața pruncului să fie plătită deja prin moarte, el să fie lepădat, înăbușit sau să înceteze de a mai trăi cumva, prin vreo boală, ei bine, ce-ar trebui să cugetăm despre astfel de lucruri?

Și tot așa, ce trebuie judecat despre cei care o sfârșesc în chipul acesta? Oare îi va fi dat și unui astfel de suflet să se înfățișeze înaintea Judecătorului lumii? Oare va sta și el împreună cu alții la scaunul de judecată? Va fi judecat și el pentru greșeli? va primi răsplată pentru vrednicie sau va fi aruncat în foc, după cuvântul Evangheliei[8], ori va fi răcorit de roua binecuvântării și iertării?

Este limpede că, potrivit pildei evanghelice (despre bogatul nemilostiv și Lazăr cel sărac), după moartea fiecărui păcătos, care n-a ajuns să se pocăiască înainte de a-și fi dat duhul, e logic să treacă prin suferințe și chinuri. Căci despre un astfel de om a fost vorba când ni se spune că se "chinuie în văpaia aceasta"[9], (despre bogatul cel nemilostiv), după cum ni se spune și despre cel sărac (adică despre Lazăr) că se stâmpără în răcoarea binecuvântării. De aceea și hotărârea Dreptului Judecător că vor merge aceștia (păcătoșii) la osânda veșnică, iar drepții la viață veșnică"[10], s-a dat încă înainte de a fi avut loc traiul fiecăruia.

Însă, nu mă pot dumiri deplin cum trebuie judecat sufletul unor astfel de făpturi care mor înainte de vreme. Căci cuvântul prin care se exprimă răsplătirea ne dă să înțelegem că trebuie să ne gândim la ceea ce presupune o pregătire anterioară, câtă vreme celui care încă n-a trăit, i se răpește și această ocazie. Dacă n-ai încredințat cuiva ceva, aceluia nu-i poți cere nimic. Iar dacă nu se face nici o răsplătire, atunci nu poate fi vorba nici de bine, nici de rău, spre care să nădăjduim ori să ne temem potrivit așteptării. Doar prin cuvântul "răsplătire" se are în vedere o apreciere în amândouă sensurile (spre bine ori spre rău), pe câtă vreme dacă el nu are în vedere nici o apreciere, de bine ori de rău, atunci urmează că nici una, nici alta din aceste eventualități, nu există, căci nemijlocit trebuie să se afirme o opoziție sau alta față de antiteza pusă înainte, fie că aceasta era bună sau rea, din care nici una nu există dacă cealaltă n-a început să existe. Dacă cineva ar putea spune din capul locului că nu există una, atunci nici cealaltă nu se poate concepe[11].

8. Matei 25, 41.
9. Luca 16, 24.
10. Matei 25, 46.
11. A se observa stringența logică a argumentării, akolouthia.

Dacă, așadar, cineva afirmă că ceva există și că acel ceva face parte din lucrurile bune, oare Dumnezeu, Căruia Îi atribuim numai lucruri bune, ce cauză găsește pentru a-și justifica o astfel de afirmație? Cum se va împăca atribuirea Sa cu învățătura Sa? Cum se poate dovedi că aceasta e conformă cu spusele Evangheliei? Poate că va zice cineva că în cazul respectiv s-ar fi luat după exemplul acelui negustor bun care a făcut târguială ca să dobândească "împărăția"[12]. Căci va zice: dacă ați făcut cutare și cutare faptă, atunci sunteți îndreptățiți să dobândiți și împărăția. În schimb, pruncul care n-are nici o faptă și nici voință, pe ce temei și cu ce îndreptățire poate obține o astfel de răsplătire de la Dumnezeu?

Pe de altă parte, dacă cineva îmbrățișează părerea potrivit căreia în viitor viața celor buni se va desfășura așa cum le-a fost trecutul, din această părere ar reieși că cel care nici măcar n-a avut parte de viață, va fi mai fericit și într-o situație mai bună decât dacă ar fi trăit, pentru că, fără nici o îndoială, se va împărtăși din acele bunuri chiar dacă părinții lui ar fi fost niște barbari ori s-ar fi născut dintr-o căsnicie legitimă, în schimb pentru cel care a viețuit după plăcerile firii (singurele porniri și plăceri în care a crezut) acela nu-i cu putință să nu se fi întinat în viață mai mult sau mai puțin de necurăția păcatului: un astfel de om chiar dacă n-ar avea deloc părtășie cu păcatul, acela totuși va avea nevoie să treacă prin multe munci și sudori, căci fără strădanii nu se poate concepe viață virtuoasă și nici nu-i cu putință oamenilor să părăsească viața de huzur, așa încât unul care a avut parte de o viață mai îndelungată va trebui să facă față măcar unui fel de neplăceri, ori să se lupte din greu și cu răbdare aici, pe pământ, pentru o viață cât mai virtuoasă, ori dacă nu, să se chinuiască în suferințe, dincolo, drept răsplată pentru o viață dusă în păcat. Or, la cei care mor prematur nici una din aceste două eventualități nu este cu putință, pentru că, după credința celor mai mulți, dat fiind faptul că se duc din viață la o vârstă atât de fragedă, când cugetul le-a fost nevinovat și bun, de aceea ei vor avea parte de o soartă și de o stare din cele mai bune.

Se vede, așadar, că chiar și numai pe temeiul judecății logice, în această problemă incertitudinea e cu mult mai de preferat decât ceea ce se spune de către unul sau altul, așa încât nici ideea de virtute nu se poate aplica aici. Și aceasta pentru că, dacă cel care n-a dus viață virtuoasă nu suferă nici de o osândire și nici o pierdere când e vorba de a se împărtăși din bunuri și din fericiri veșnice, atunci zadarnică și absurdă e toată strădania omului, pentru că în situația aceasta el ar câștiga pe nedrept îngăduință la judecata cea înfricoșătoare.

12. Matei 13, 45-46.

Poate că la toate acestea te-ai gândit când m-ai îndemnat să aflu răspuns la o problemă controversată ca aceasta, pentru ca, în urma unei analize logice firești, judecata noastră să se oprească la o soluție mai hotărâtă. Gândindu-mă, însă, la greutatea de a afla un răspuns clar la problema pusă, cred că-i potrivit să ținem seamă și de spusa Apostolului, care în fața unor adevăruri mai presus de puterea de înțelegere a omului exclamă: "O! Adâncul bogăției și al înțelepciunii și al științei lui Dumnezeu! Cât sunt de necercetate judecățile Lui[13], și cât de nepătrunse căile Lui! Căci cine a cunoscut gândul Domnului?"[14] Dar, întrucât același Apostol spune că e specific Duhului "să judece toate" și să aprecieze pe cei îmbogățiți prin harul dumnezeiesc în toată cugetarea și cunoașterea, ar fi bine, zic, să nu las neprețuite, pe cât se poate, cercetarea și examinarea celor amintite și nici să disprețuiesc sau să trec prea ușor peste ceea ce se caută, pentru ca, după pilda celor discutate, cercetarea respectivă să nu se dovedească incompletă și neputincioasă în aflarea adevărului, asemeni copiilor răpiți din viață înainte de vreme, care, înainte de a veni pe lume sau înainte de a fi ajuns să crească, dispar printr-o istovire de moarte.

Cred, așadar, c-ar fi bine să se atace problema încă de la început și nu doar din gură și prin cuvinte, ci punând mai multă ordine în expunere, să aducem în chip logic o oarecare lămurire a problemei în cauză. În fond, în ce constă această ordine? Să se facă cunoscut, mai întâi de unde provine omul și în ce scop a fost el adus la existență! Căci dacă nu ne înșelăm pe noi înșine, nu ne vom rătăci nici în comentariile privitoare la această problemă, fiindcă e cu totul de prisos să mai căutăm argumente și dovezi în expunerea noastră, când constatăm că fiecare din lucrurile pe care le cugetăm sau le vedem că ar fi normale provine de la Dumnezeu, așa încât nimeni din cei care contemplă adevărul acestor lucruri nu va putea fi de altă părere. Căci e adevăr mărturisit de oricine, că toate lucrurile din lume atârnă de o singură cauză și nici unul din ele nu-și poate avea cauza sau începutul decât în una și aceeași cauză necreată și veșnică, egală cu sine însăși, în chip neîntrerupt și în același mod, care-i mai presus de orice putere de cugetare, nefiind supusă creșterii sau scăderii și care trebuie văzută și înțeleasă ca fiind dincolo de orice margini, din mâna căreia au ieșit și timpul și locul, precum și tot ce se poate cuprinde cu mintea, fie că spunem despre ea că abia dacă ne-o putem închipui în judecata noastră, fie că ne mulțumim să zicem că-i mai presus de lume.

Una dintre făpturile create spunem că este și omul, după cum deducem din îndrumarea pe care ne-o dă învățătura creștină, care ne

13. Rom. 11, 33-34.
14. I Cor. 2, 10.

amintește că atunci când - după ce au fost create toate celelalte viețuitoare, fiecare după neamul lor - a fost creat și omul ca "să stăpânească tot pământul"[15], iar firea lui a fost alcătuită din elemente diferite și anume, din unul dumnezeiesc și cugetător, unit cu altul omenesc și pământesc în așa fel încât fiecare își păstrează menirea proprie. Și această creare a omului s-a făcut în așa fel ca să reflecteze o asemănare vie cu puterea cea suprafirească a lui Dumnezeu[16].

Dar mai bine ar fi să redăm chiar rostirea sfântă care spune așa: "Și a făcut Dumnezeu pe om, după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el"[17]. Iar despre cauza creării unei astfel de vietăți, cineva din cei care au trăit înainte de noi[18] a redat-o în înțelesul că întreaga lume se împarte în două, după cum zice Apostolul, adică în lumea văzută și în lumea nevăzută, prin cea nevăzută înțelegându-se ceea ce numai cu mintea se poate cuprinde, deci lumea netrupească, iar prin lumea văzută înțelegându-se cea trupească, pe care o cunoaștem prin simțuri.

Așadar, toate câte există, sunt, cum am zis, constituite dintr-o lume cunoscută prin simțuri și o alta, pe care o poate sesiza numai cugetul sau mintea. La această lume din urmă aparține și firea îngerească, fără de trup, care nu poate fi văzută cu ochi trupești, iar sălașul îngerilor este în ținuturile cele mai presus de lume și de ceruri, pentru că unei astfel de firi și sălașul trebuie să-i fie corespunzător (căci ființele cugetătoare sunt ceva fin, curat, fără greutate și ușor mobil, o ființă cerească neputând fi decât fină, ușoară și veșnic mobilă). În același timp pe pământ, care e tărâmul propriu al vieții conduse de simțuri, e firesc și de la sine înțeles ca pe el să nu sălășluiască ființele conduse de rațiune (căci, ce fel de legătură poate fi între ceea ce-i ușor și care tinde mereu în sus, și ceea ce-i greu și care tinde în jos?). Pentru ca nu cumva să rămână pământul cu totul lipsit și văduvit de orice legătură cu lumea cugetătoare și netrupească, de aceea, printr-o mai bună purtare de grijă în vederea creării omului, structura firii pământești a fost cumva adaptată la firea cea cugetătoare și dumnezeiască, pentru ca prin unirea dintre cele două firi sufletul să viețuiască trupește în mod cât mai vrednic și să fie cât mai înrudit și mai apropiat de condiția trupească.

Ținta ultimă a tuturor acestora este ca, prin contemplarea întregii creații, mintea omului să preamărească peste întreaga lume creată din cer

15. Facere 4, 26.

16. Se știe că Sf. Grigorie a scris *Despre crearea omului* și *Explicarea apologetică a Hexaimeronului*.

17. Facere 1, 27.

18. Platon, *Fedon* 850.

și de pe pământ puterea cea mai presus de fire a Dumnezeirii celei veșnic lucrătoare (căci spre ea țintesc toate acum, după ce au fost legate laolaltă în acest sens). Iar înclinarea ori îndreptarea omului spre Dumnezeu nu-i altceva decât viața cea mai proprie și mai potrivită unei ființe cugetătoare. Căci, după cum trupurile pământenilor se mențin cu ajutorul hranei materiale și prin aceasta și deducem că e vorba de o viețuire în trup și o astfel de viață se întâlnește atât la ființele necuvântătoare cât și la cele dotate cu rațiune, tot așa trebuie să presupunem că se petrec lucrurile și în viața cea nevăzută și sesizabilă doar cu mintea și că prin aceasta își păstrează însușirile și firea celor netrupești[19]. Și chiar dacă intrând și ieșind din trup hrana aduce o oarecare întărire corpului prin care a trecut, cu atât mai mare va fi participarea acelei hrane care rămâne și se păstrează în veci neschimbată și care ține viu și pe cel împreună cu care trăiește.

De fapt, aceasta și este viața cea indicată și potrivită unei ființe cugetătoare: să stea în legătură cu Dumnezeu, iar nu să umble după lucruri străine de firea ei. Căci după cum îi este dat ochiului să guste și să se bucure de lumină prin aceea că are în el, în chip firesc, o astfel de alcătuire de a putea percepe lumina cu care e înrudit, întrucât nici degetul și nici un alt mădular trupesc nu poate ajuta vederii, nefiindu-le dată în chip natural această însușire înrudită[20], tot așa, și când e vorba de părtășia cu Dumnezeu, trebuie să presupunem că e cu putință doar atunci când cel ce gustă din ea și se împărtășește din ea are în ființa lui ceva înrudit. De aceea și spune Scriptura că omul a fost "făcut după chipul lui Dumnezeu", pentru că - după cum cred - numai dacă ai în tine ceva asemănător poți vedea pe cel asemenea ție[21]. Or, după cum s-a spus în cele de până acum, viața sufletului constă în a căuta să vezi pe Dumnezeu. Dar necunoașterea a ceea ce este cu adevărat bine așterne un fel de ceață în fața viitorului și negura aceasta se tot îndesește cu vremea, devenind ca un fel de nor. Iar din pricina acestei necunoașteri adânci nu mai pot pătrunde în suflet razele adevărului. Lipsindu-i lumina, însăși viața se slăbănogește, după cum s-a și spus, că adevărata viață a sufletului se dezvoltă prin participarea la bine, pe câtă vreme piedicile aduse de necunoașterea lui Dumnezeu aduc căderea sufletească a celui ce nu stă în legătură cu El, cu lumina Lui.

Nimeni însă să nu-mi ceară să spun numaidecât care-i pricina neștiinței și nici să mă întrebe de unde și din ce izvorăște ea, ci să

19. Spre a face cât mai ușor de înțeles tainele lucrurilor dumnezeiești, Sf. Grigorie folosește adeseori exprimările metaforice. A se vedea studiul nostru în *Mitrop. Ard.* 2, 1989.

20. Părtășia cu Dumnezeu (*metousia tou theou*) este o idee centrală în scrisul Sf. Grigorie.

21. Ca în proverbul "Cine se aseamănă, se adună".

înțeleagă chiar și numai din însemnarea acestui cuvânt că gândul ne duce la felul în care sufletul simte sau nu simte vreo dorință de a cunoaște. Nimic din ceea ce se înțelege sau se spune despre ceva nu exprimă și nu demonstrează esența lor. Căci una e ceea ce se spune despre ceva și alta e esența lucrului însuși. Or, dacă cunoașterea nu pătrunde până în miezul lucrurilor, ci e abia o încercare a minții în legătură cu lămurirea unui adevăr oarecare, atunci cu atât mai mult e o dovadă că suntem departe de miezul lucrurilor. Oricum, simpla încercare care nu pătrunde până la rădăcina lor nu poate fi numită în nici un caz cunoaștere. Drept aceea, ar fi o nebunie să încercăm a explica mai mult decât am putea izvorul a ceea ce nu există.

Întrucât, așadar, învățătura noastră ne spune că viața sufletului constă din "participarea lui la Dumnezeu", în acest caz cunoașterea însăși depinde de măsura cu care ne împărtășim din Dumnezeu, iar neștiința dovedește, dimpotrivă, lipsa oricărei dorințe de a cunoaște, sau mai curând negarea însăși a acestei dorințe. Căci dacă nu simțim nici o dorință de a ne apropia de Dumnezeu, fără îndoială că ne-am îndepărtat de El (ceea ce constituie răul cel mai mare), așa încât e logic până la urmă de ce chiar și un om, care până la un moment dat săvârșea binele, va ajunge să deschidă ușa răului, care să intre în sufletul lui. Săvârșirea binelui constituie un fel de leac pentru suflet, în schimb cine nu tinde mereu spre tainele Evangheliei, unul ca acela nu se va putea vindeca. Convingându-ne, așadar, că răul provine din îndepărtarea de Dumnezeu, Care este viața noastră, e limpede că numai dacă ne-am împăca din nou cu Dumnezeu am putea ajunge iarăși la viață.

Dacă n-am putea spune că o astfel de viață se clădește numai pe nădejdea într-o viețuire curată, după cum nu s-ar putea spune nici contrarul, atunci poate că răsplata se va orienta după pilda celor văzute cu ochii noștri. Căci nici despre cel cu privirea curățată nu spunem că plata sau răsplata pe care o primește e dictată numai de cele ce se văd și, iarăși, dimpotrivă, nici despre cel a cărui privire e bolnavă nu spunem că neapărat e osândit la o pedeapsă oarecare pentru pricina că ochii nu-l ajută să vadă așa ceva. Ci, după cum îi este dat în chip firesc unuia să vadă, altuia să nu poată vedea, din pricină că puterea de a vedea i-a fost întunecată și împuținată, tot așa stau lucrurile și la cei cu viața fericită: ea e asemenea cu a celor care au simțurile sufletului curățate, pe câtă vreme la ceilalți s-a pus un fel de albeață pe ochii lor din pricina acestei boli a necunoașterii, care nu le îngăduie să guste din bucuria luminii, de unde urmează că, neputându-se împărtăși din ea, spunem că un astfel de om a ajuns să nu mai aibă parte de viață.

După ce am făcut această precizare, e vremea acum să ne întoarcem și să cercetăm problema care ne-a fost pusă și care era următoarea: dacă pentru ceea ce-i drept se dau răsplăți bune, atunci ce se va alege de cel care aflându-se încă în vârstă fragedă, își sfârșește viața la o vârstă atât de tânără și care n-a cunoscut până atunci nici ce e rău și nici ce e bine, încât răsplata să-i fie atribuită pe bună dreptate pe baza acestor factori? Judecând drept, dacă ținem seama de cele spuse până acum, vom răspunde că binele pe care-l așteptăm în cazul acesta este ceva firesc în viața neamului omenesc, deoarece acestuia i se și spune cu un alt cuvânt "răsplată", lucru pe care îl vom putea explica mai ușor printr-o pildă. Căci să zicem că în discuția noastră e vorba de doi oameni, care au dat într-o boală de ochi oarecare, dintre care unul s-a îngrijit mai serios să se vindece, încercând cu grijă toate tratamentele oricât ar fi fost ele de neplăcute, pe când celălalt nu numai că nu s-a lăsat de petreceri pe la băi publice și de beții fără capăt, ci nici măcar n-a vrut să audă de vreun sfat al medicului, care să-i ajute la vindecare. Drept aceea putem trage concluzia în amândouă aceste cazuri, că pe bună dreptate își primesc fiecare din ei roadele pe care și le-au ales după voia lor, căci se vede că acesta din urmă a vrut să se lipsească de lumină, pe când cel dintâi a ajuns să se bucure de ea, deși am putea spune în chip figurant, că în amândouă cazurile e vorba tot de un fel de "răsplătire".

Același lucru se poate spune și în legătură cu cele discutate despre pruncii răpiți din viață înainte de vreme, căci gustarea din viață e un lucru firesc naturii omenești; dar, fiindcă aproape toți cei ce trăiesc sunt stăpâniți și răpiți de boala necunoașterii, cel care dintre aceștia, se purifică prin tratamentele cuvenite și-și spală așa-zicând albeața de pe vederea sufletului se face vrednic de a primi răsplata strădaniei sale și de a intra în calea firească a vieții, pe când cel care nu vrea să știe de căile de curățire prin virtute, ci prin plăceri înșelătoare s-a lăsat molipsit de boala greu de vindecat a necunoașterii, apucă astfel pe o cale nefirească, înstrăinându-se de menirea lui prin aceea că n-a vrut să mai fie părtaș vieții la care fusese chemat și care i se potrivea. În schimb, pruncul, care n-a cunoscut răutatea și ai cărui ochi sufletești n-au fost împiedicați de boala nici unei albețe de a gusta din bucuriile luminii, acela petrece în sălașurile lui firești întrucât nu simte să-i lipsească nimic, nici în sănătate, pentru că încă de la bun început el n-a îngăduit bolii să prindă rădăcini în sufletul său.

De altfel mi se pare că într-o anumită măsură felul în care decurge viața prezentă se apropie de cel al vieții pe care o așteptăm. Căci, după cum cea dintâi creștere a pruncilor se datorește sânului de mamă și

legănării doicii, după care urmează cealaltă hrană potrivită cu vârsta spre a-i fi de folos celui care trebuie să crească și în chipul acesta continuă lucrurile până la deplinătatea vârstei, cred că tot așa se împărtășește și sufletul, după putere, din fericirea legată de viața care i-a fost rânduită în chip firesc, după cum am învățat acest lucru de la Apostolul Pavel, căci într-un fel hrănim pe cel care a crescut în putere și în alt fel pe prunc și pe cel nedeplin dezvoltat. Doar despre ei vorbește Apostolul atunci când zice: "Cu lapte v-am hrănit, nu cu bucate, căci încă nu puteți mânca"[22], iar despre cei care au îndeplinit măsura vârstei celei înțelegătoare: "hrana tare este pentru cei desăvârșiți"[23], ca unii care au, prin obișnuință, simțurile deprinse (să deosebească binele de rău).

Așadar, întrucât nu se poate spune că atât bărbatul cât și pruncul se află în aceeași situație, chiar dacă nici o boală nu s-ar lega de nici unul din ei (căci cum ar putea trăi cineva în desfrâu dacă nici măcar n-a cunoscut o astfel de viață?), trebuie să spunem că nici unul, nici celălalt nu ajung să sufere ceva, pentru motivul că atât unul, cât și celălat sunt liberi de patimi, dat fiind că roadele acestor plăceri nu se mai percep la amândoi în același fel, întrucât oamenii în vârstă se lasă ademeniți uneori chiar și de niște cuvinte sunătoare, altora le stă gândul numai cum să întreprindă isprăvi nepotrivite chemării lor, unora le place să fie lăudați și preamăriți pentru te miri ce slujbe înalte, altora le place să-și facă renume prin ajutorarea celor lipsiți, altuia îi stă la inimă să-și ia o soție de neam mare, prin care să ajungă la o casă falnică sau câte și mai câte plăceri la care poate să-i ducă o viață ușuratică, fie că e vorba de plăceri care gâdilă urechile, fie din cele care ațâță pofta ochilor, cum sunt: vânătoarea, bălăcirea în râuri ori în lacuri balneare, participarea la întreceri de gimnastică, la banchete și petreceri ori alte și alte prilejuri de acest fel. În schimb, ceea ce farmecă mai mult închipuirea pruncilor este laptele, brațul doicei, umbletul și legănarea liniștită care știu îndemna și îmbia la somn, căci e tipic pentru vârsta aceasta să nu priceapă ceea ce-i dincolo de plăcerile copilărești. De aceea și cei care până trăiesc își hrănesc sufletele cu virtute și care, după cum grăiește Apostolul, "și-au deprins simțurile cugetului" [24] cu cele plăcute Domnului, ar fi și ei nevinovați ca pruncii dacă i-ar muta la acea viață netrupească, drept temei că în ei nu există astfel de pofte decât plăceri și gânduri duhovnicești, de care s-au împărtășit mai mult sau mai puțin după măsura care le-a fost dată până acum în viață. Tot așa, sufletul unui copil, care n-a ajuns încă să guste din virtute, rămâne liber de relele care izvorăsc din necinste și din nelegiuire, întrucât el n-a ajuns să se întineze de boala răutății, iar din viața lui, pe care o învățătură mai

22. I Cor. 3, 2.
23. Evr. 5, 14.
24. I Tim. 4, 7-8.

înaltă a definit-o fie "cunoaștere", fie "împărtășire" din Dumnezeu, un astfel de ucenic ajunge să înțeleagă atât pe cât e în stare să-l ajute educația lui, pentru ca să ajungă apoi, la timpul potrivit, la hrană vârtoasă pe măsură ce poate primi în el învățătură tot mai deplină și mai bogată.

Privind, așadar, la acele răutăți care decurg din neciste și din lene, vom spune că în afară de faptul că sufletul este lipsit acum de ceea ce numim "înaintare în virtute", cât și de ceea ce înseamnă "a nu se împărtăși deloc din viața propriu-zisă", prin aceasta nu vrem să spunem că amândouă aceste comportări s-ar petrece la fel. Căci la unul s-au auzit - zice proverbul - "graiurile cerurilor"[25], prin care se vestește mărirea lui Dumnezeu și prin mijlocirea celor create se îndrumă la cunoașterea Celui care le-a făcut pe toate, iar cu ajutorul celei care e într-adevăr Înțelepciunea, trebuie să vedem un adevărat Dascăl, pe care-l ascultă toate creaturile lumii, înțelegând, prin asemănare cu frumusețea acestei lumini văzute, frumusețea luminii celei adevărate, iar din tăria pământului deducând tăria de neclintit a Celui care l-a făcut, precum din mărimea fără măsură a cerului trebuind să deducem pe Cel ce are în Sine puterea nesfârșită și fără margini.

În sfârșit, credem că privind la razele soarelui, care coboară de la înălțimi atât de mari și care ajung până la noi, trebuie să înțelegem că n-a slăbit deloc puterea lucrătoare a Proniei dumnezeiești, Care de acolo, de sus, din înălțimea Dumnezeirii, coboară la fiecare din noi. Căci dacă acest singur luminător (care este soarele) cuprinde totul cu puterea lui strălucitoare, împărtășindu-se pe sine însuși tuturor celor care vor să se folosească de el și care vor să guste din el (căci deși se dăruiește întreg pe seama fiecăruia, el a rămas totuși nedespărțit), cu atât mai mult vom zice despre Făcătorul luminii, că "s-a făcut tuturor toate"[26], cum a zis Apostolul, împărțindu-se și dăruindu-se fiecăruia pe atât pe cât de supus era. Căci și cel care vede un spic dintr-un lan de grâu, sau un vlăstar oarecare dintr-un pom, ori un strugure dat în pârgă dintr-o vie, sau în general frumusețea toamnei timpurii, fie că privind mai devreme merii în floare, ori mai apoi plini de rod, sau chiar și numai iarba înflorită și crescând parcă singură, ori muntele care se înalță cu piscurile lui până la înălțimea stelelor și izvoarele de la poalele munților curgând, asemenea unor ciorchini, din coastele sau din despicăturile munților și apoi formându-se adevărate râuri pe ținuturi tot mai joase; în sfârșit, privind mările care primesc apele râurilor din toate direcțiile, dar care rămân și pe mai departe la nivelul lor, valurile care se izbesc puternic de țărmuri, dar care totuși rămân și ele

25. Ps. 18, 3.
26. I Cor. 15, 28.

pe mai departe înghițite în mare, fără să treacă însă dincolo de tărâmurile rânduite, luând deci în considerare toate acestea și altele de acest fel, cum să nu-ți dea să înțelegi că nu numai învățătura despre Dumnezeu izvorăște de la "Cel ce este"[27], ci că, într-un fel oarecare, El ne-a rânduit și puterea de a gusta din plăcerile acelea?

Și apoi să luăm în considerație disciplinele științifice, prin care cugetul omului se agerește, promovând virtutea, cum sunt geometria și astronomia, cunoașterea adevărului cu ajutorul cifrelor (aritmetica)[28] precum și întreg temeiul și metoda de a demonstra pe cale rațională a celor pe care nu le cunoșteam ca și calea confirmării celor pe care le înțelegem și, desigur, mai presus de toate, filosofia Sfintei Scripturi, toate acestea sunt tot atâtea căi pe care cei care au fost instruiți în tainele creștine își dobândesc deplin purificarea. În schimb, cel care n-a ajuns să cunoască nimic din toate acestea și nici n-a fost, așa-zicând, dus de mână prin lumea aceasta ca să cunoască lucrurile suprafirești, ci, trecând prin viață, a rămas fraged, nevinovat și lipsit cu totul de experiență și cu mintea netulburată de nici o viclenie, un astfel de "om" n-a ajuns la nici una din stările, pe care le-a cunoscut cel despre care am vorbit adineaori, dar pentru aceasta s-a dovedit, că deși nu s-a împărtășit din nici una din plăcerile vieții, totuși n-a fost cu nimic mai puțin fericit, în comparație cu cel aflat în situația opusă, căci, în felul lui, și el a "participat" totuși. Mai fericit decât cel care a trăit numai în răutăți se dovedește a fi fost nu numai cel care n-a cunoscut niciodată răutatea, ci chiar și cel care nici măcar n-a ajuns să guste bine din viață[29]. Acest lucru ni-l spune Evanghelia atunci când, vorbind despre Iuda, zice că oameni de felul acestora "ar fi fost mai bine de nu s-ar fi născut"[30]. Căci, câtă vreme la Iuda din pricina mărimii unei astfel de nelegiuiri, pedeapsa prin care s-ar ispăși ar trebui să se întindă până la nesfârșit, cum s-ar putea prescrie o durere unde temeiul ei nu există?

A face deci comparație între viața sfârșită în lipsă de virtute și cea a unui prunc fraged, care n-a ajuns la maturitate, a raporta, deci la realitate astfel de lucruri e o dovadă că judecăm nematur. Și iarăși te poți întreba, în cazul că un prunc e răpit din viață la o vârstă atât de crudă, se mai împacă acest lucru cu înțelepciunea dumnezeiască a Providenței? Vorbind, apoi despre pruncii născuți dintr-o căsnicie nelegitimă, care, poate, ar fi fost în interesul părinților ca acești prunci să dispară cu totul din viață, s-ar imputa pe nedrept lui Dumnezeu o astfel de faptă nelegiuită,

27. Ieș. 3, 14.
28. A se vedea studiul nostru din *Mitr. Ard.* 2/1989.
29. Mereu față în față categoria virtuoșilor cu cea a celor răpiți prematur din viață.
30. Matei 26, 24.

acuzându-L la judecată că așa ceva n-a fost săvârșit pe cale dreaptă. Dar dacă un prunc, deși a fost crescut și îngrijit cu dragoste de către părinții lui, care l-au primit ca pe un dar al lui Dumnezeu, n-ajunge totuși să se bucure de viață, fiindcă a fost răpus de o boală nevindecabilă (a cărei cauză nici nu se cunoaște), un astfel de caz, credem fără îndoială, că se încadrează în cele prevăzute cu totul de Providență și trebuie nu numai să tratăm cu răbdare astfel de suferințe, dar chiar nici măcar n-avem dreptul să presupunem că încă din copilărie n-ar fi putut fi prevăzut ceva de acest fel. Căci se poate ca Cel care a cunoscut mai dinainte viitorul să oprească dezvoltarea până la desăvârșire a pruncului pentru ca nu cumva răul cunoscut prin puterea Preștiinței să se dovedească biruitor și copleșitor peste viața tânărului și astfel, pe temeiul deplinei libertăți, restul vieții să devină izvor nesecat de nenorociri. Dar ca să înțelegem mai limpede lucrurile, mai bine să dăm un exemplu.

Să presupunem la un ospăț o bogăție variată de mâncăruri și să ne închipuim că între toți oaspeții veniți acolo era unul care cunoștea exact gusturile și înclinările tuturor invitaților din întreaga mulțime, știind și ce-i place fiecăruia și ce nu. Acestui om i s-a încredințat atâta putere și răspundere, încât putea să rânduiască, singur, pe seama fiecăruia, ceea ce credea el că le convine sau nu, având libertatea să rânduiască lucrurile în așa fel încât nici să nu-i îmbolnăvească cu mâncărurile, dar și să pregătească mâncări cât mai hrănitoare fără să provoace tulburări în stomacul oaspeților prin mulțimea bucatelor. Pe lângă acesta se mai afla acolo, ales din mulțimea pivnicerilor, și unul mai mare peste băuturi, care era și căpetenia petrecerii, care trebuia să servească băuturile trebuind să fie încontinuu, de la început până la sfârșit, în bună dispoziție, înveselind pe toți, dar ferindu-se curat de orice beții și alte nebunii.

După cum unuia nu-i place mirosul unor bucate, în care lipsește - zice altul - ce-i mai de dorit, acuzând pe căpetenie de nepricepere, care ar face așa ceva din invidie, iar nu ca pe unul care lucrează în numele Providenței dumnezeiești. Dacă ne gândim la cei care în urma băuturii au o ținută necuviincioasă dedându-se la vomitări, gesturi urâte și la rostirea unor cuvinte nepotrivite, aceștia mulțumesc celui care i-a certat mai înainte, încât acum s-a putut stăpâni de la astfel de fapte lipsite de măsură.

Dacă am înțeles bine pilda spusă adineaori, ne va fi ușor s-o aplicăm la înțelesul temei propuse. Și care-i această temă? Cărei cauze se datorește faptul că în strădania lor părinții care pun cel mai mare preț pe faptul de a-și asigura după ei un urmaș vrednic, Dumnezeu răpește totuși adeseori fără vreme, la o vârstă prea puțin dezvoltată, pe unele din ființele pe care le-a plăsmuit? Celor care pun astfel de întrebări le amintim pilda

cu banchetul, căci la masa vieții sunt multe și variate bucate (să mă înțelegi bine când ți-am vorbit de destoinicia pregătirii bucatelor și de pregătirea lor după diferite gusturi, căci nu toți caută să-și îndulcească viața cu mierea plăcerilor, ci pentru ei undeva viața e condimentată după gusturi mai piperate, cum născocesc, de pildă, cei ce aleargă după plăceri și după dresuri de tot felul încât să le gâdile stomacul cu mai multă acreală, cu mai multă sare și cu mai mult piper), pentru că nu toate îndeletnicirile cer să ne îndulcim viața, făcându-ne-o mereu plăcută și veselă, ci în unele cazuri viața ne-a adus prea multă sărătură în bucate, alteori ea are gust piperat, oțetit, cu gust amar și uneori acru, adeseori rămânându-ne hrana nemistuită și greu de acceptat multe din întâmplările vieții, multe din vasele din care mâncăm fiind pline de falsitate și de înșelăciune, mulți din oaspeți punând să fiarbă în aceeași oală păcatul îngâmfării la un loc cu înșelăciunea gătelii, alții prăjesc și beau laolaltă nerușinarea cu rătăcirea bețiilor nesfârșite, pe când alții pun alături vomitarea greșitei lor judecăți cu insinuările cele mai rușinoase ale desfrânării[31]. Ca să nu întârzie prea mult cu pregătirea unui astfel de banchet, cel care nu-i în stare să se poarte cinstit și cuviincios la masă e scos mai devreme din ceata comesenilor ca să nu facă ceva ce nu se cade în astfel de întâlniri, apucături care se potrivesc mai mult pornirilor dobitoacelor.

Aceasta e ceea ce numesc eu lucrarea desăvârșită a Providenței, care nu vindecă numai bolile declarate, ci ferește și de cele care încă nu au apărut. Așa am înțeles eu lucrurile și în legătură cu moartea prematură a pruncilor. Cel care toate le lucrează cu rânduială prin iubirea Sa de oameni, Acela nimicește până și ființa răutății fără ca prin puterea preștiinței Sale să îngrădească libertatea voii, aceasta ca să arate chiar prin fapte că sprijină mai mult binele decât răul ori de câte ori pornește la luptă împotriva răului. Dar și prin cazuri de felul acesta a combătut adeseori păruta necesitate a zgârceniei Cel care a organizat banchetul vieții pentru ca - mă gândesc - lipsit de pretexte înșelătoare, boala iubirii de argint să apară umbrită, de vreun văl închipuit. Căci cei mai mulți spun pe față, că de aceea și-au sporit și mai mult pofta lăcomiei, pentru ca pe urmașii lor să-i facă și mai bogați, boală specifică lor și de neiertat argumentând că de nevoie nu-și căsătoresc copiii, ba unii nici copii nu vor să aibă, tocmai din cauza acestei lăcomii condamnabile. Căci întrucât mulți nu-și doresc urmași sănătoși din pricina greutăților aduse de nașteri

31. În studiul său A. Lallemand (din "Al III-lea colocviu Gr. Nyss.", de la Leiden) se aduc dovezi că Sf. Grigorie cunoștea îndeaproape și gusturile culinare ale "societății înalte" de atunci.

mai numeroase și nici nu nădăjduiesc să mai aibă cândva, în loc de mai mulți copii se dezvoltă în ei multe și diferite alte pofte, între altele și aceea ca să nu cumva să se îmbolnăvească din nou.

Iar dacă unii din cei care o duc rău în viață sunt cruzi și mereu cu gânduri negre, robiți tuturor poftelor, porniți spre mânie, nedându-se în lături de la nici o nelegiuire, hoți, ucigași, trădători de patrie sau chiar și la ceva mai detestabil decât toate acestea (cum sunt cei ce-și ucid părinții sau care-și maltratează mamele, cei ce-și ucid copiii sau care trăiesc în chip nelegiuit în căsnicii mixte[32]), dacă, așa cum sunt, toți aceștia îmbătrânesc în răutățile lor, atunci cum se împacă faptele lor cu cele spuse înainte? Căci dacă cel răpit prematur din viață, pentru ca nu cumva după exemplul celor chemați la banchet să se îndoape până la sfârșitul vieții numai din plăceri și să cadă pradă mâniei, e scos de la banchet, printr-o prevăzătoare purtare de grijă și bunăvoință pe când era încă viu, atunci din ce cauză să se zbuciume el până la bătrânețe într-o benchetuire continuă răspândind atât sieși, cât și celorlalți comeseni, mirosul rău al beției patimilor?

În cazul acesta de ce se susține întruna că tocmai prin marea ei iubire de oameni Providența Dumnezeiască scoate din viață pe prunci înainte de a ajunge ei să săvârșească rele, dând a se înțelege că mai bine ar fi fost omului să nu se fi născut deloc?[33]. Vom răspunde și la această întrebare la fel, anume că de multe ori viața celor care au trăit cinstit este ea însăși pentru cei pe care i-au adus pe lume o cauză de mai bine.

Se pot culege din Sfintele Scripturi nenumărate mărturii[34], din care deducem limpede că Dumnezeu ocrotește pe cei drepți și pe cei din neamul lor. Și ar fi cel mai mare bine dacă, gândindu-ne la această ocrotire de sus, ar putea fi împiedicat cineva de a ajunge în viitor la rele. Dar întrucât în astfel de cazuri nesigure se pot face numai presupuneri, nimeni nu poate fi făcut răspunzător de ce ți se duce mintea la astfel de presupuneri. Căci nu numai din pricina întemeietorilor neamului, ar spera cineva, că Dumnezeu cel binevoitor îl scoate dintr-o viață ticăloasă pe cel care ar fi trăit o astfel de viață, dar chiar și dacă nu ar fi așa ceva cu cei răpiți din viață înainte de vreme, nici în astfel de caz n-ar fi deloc absurd să se creadă că pentru ei ar fi mai chinuitor și mai primejdios să ducă o viață necinstită, decât să fie lipsiți de aceasta. Doar am înțeles din multe fapte că nimic nu se întâmplă fără știrea lui Dumnezeu, ci de fiecare dată vedem că nimic nu decurge la întâmplare și nu-i fără rost nici o faptă din cele prin care Dumnezeu conduce lumea; nimeni n-ar

32. E ușor de reținut aspectul social al problemei.

33. Hierios pare a fi exprimat ideea că Dumnezeu ar putea fi autor al răului din viața oamenilor.

34. Ps. 25, 21, 27, 7-10 etc.

putea tăgădui faptul că Dumnezeu e temeiul a toate, El este înțelepciunea, bunătatea și adevărul. Căci se știe doar că ceea ce nu-i bun, nu-i nici adevărat.

Așadar, fie că, potrivit pricinilor amintite, unii din prunci sunt răpiți din viață înainte de vreme, fie că e vorba de altceva, în afara celor spuse se cade să mărturisim că din capul locului toate se petrec cu un anumit scop și încă *cu un scop superior*. Cunosc și am auzit și de un alt temei decât cel izvorât din înțelepciunea Apostolului, prin care unora din cei care se făcuseră vestiți prin nelegiuirile lor li s-a îngăduit să-și ducă traiul după cum le era voia. Meditând mai pe larg la Explicarea epistolei către Romani și căutând să scot concluziile logice la problema libertății, de la un moment dat am găsit că nu trebuie să mai învinuim pe Dumnezeu de rău, ca și cum acesta ar proveni de la Dumnezeu, întrucât din capul locului răul nu există și nu scapă nici controlului Celui care a creat toate; de aceea răspund întrebării puse eliminând contradicția pornită dintr-o oarecare cugetare mai adâncă. Pentru că zice: "Dumnezeu răsplătește pe fiecare după faptele lui[35], de aceea e cazul ca de dragul mai binelui să se dea și răutății un răspuns cuvenit. Căci doar de aceea a și răbdat să se nască, adică să vină pe lume, un astfel de tiran egiptean[36], pentru ca prin suferința cauzată de el să se îndrepteze Israel, să se adune la un loc și să se închege acest mare popor cu tot neamul lui. Căci după cum puterea dumnezeiască se făcea mereu tot mai cunoscută, arătând că-i în stare să răsplătească cu bine pe cei care se arătau vrednici, iar pentru pedepsirea fărădelegii *nu-i lipsea nici puterea* - întrucât, până la urmă, poporul acela trebuia scos din Egipt, pentru ca să nu se molipsească și el de fărădelegile izvorâte din învățăturile rătăcite ale egiptenilor -, *tot așa* și acel dușman al lui Dumnezeu, care din pricina marii lui nelegiuiri a fost numit "faraon", s-a amestecat și a înflorit tocmai în viața acestui popor cu viață cinstită, pentru ca poporul Israel să ajungă la o îndoită cunoaștere a puterii lui Dumnezeu, arătată pe bună dreptate fiecăruia, adică pe iudei învățându-i să se facă mai buni, iar pe egipteni biciuindu-i și mai tare din pricina răutăților lor și astfel să se vadă că, în desăvârșirea înțelepciunii Sale, Dumnezeu știe să se folosească și de rău pentru promovarea binelui. Căci - trebuie să subliniem dacă mai era necesar ca și cuvintele noastre să întărească spusa Apostolului - se simțea nevoia ca, uneori, unealta de fier (adică omul n.n.) să fie călită de meșter (adică de Dumnezeu n.n.) în foc spre a o face și mai potrivită trebuințelor vieții și, nu numai atunci când fierul a ajuns să se înmoaie în chip aproape firesc, oricât de refractar ar fi

35. Rom. 2, 6.
36. Asupra Sfântului Grigorie se resimte aici (ca și în alte pasaje) influența cugetării lui Origen ("P.S.B." 7, 321-326, 421-426 etc.).

fost și oricât n-ar fi vrut să se schimbe bucuros cu ajutorul focului, să fie totuși modelat spre colaborare și spre a se face de folos. Căci de aceea se și utilizează nicovala, pentru ca fierul înmuiat în foc prin loviturile primite, să poată fi făurit și format după cum ne este de folos.

Dar vei zice, poate, că în decursul vieții nu toți oamenii au avut parte de suferințe, după cum nici cei care au dus viață cinstită n-au ajuns să culeagă roadele sudorilor lor. Cum se explică, vei zice Tu, cum se explică faptul că unii care au trăit în nelegiuiri au reușit să scape nepedepsiți? Am să-ți dau răspuns și la această întrebare omenească și încă un răspuns ceva mai presus decât cugetarea obișnuită. Căci zice undeva în proorociile sale marele David că o părticică oarecare de bucurie au totuși și cei care se dedică virtuții, dacă punem față în față bunătățile lor cu pieirea celor osândiți: "veseli-se-va dreptul când va vedea răzbunarea împotriva necredincioșilor; mâinile sale își va spăla în "sângele" păcătosului"[37]. Și spune aceasta nu ca și cum s-ar bucura de răul altuia, ci pentru că abia în astfel de clipe ajung ei să înțeleagă cât de sănătoasă este viața virtuoasă a celor drepți, întrucât prin cuvintele spuse ni se dă să înțelegem că deosebirea dintre oamenii cinstiți și cei răi ne aduce un spor de bucurie și de putere. De aceea vorbele "mâinile sale își va spăla în sângele păcătosului" tocmai acest înțeles îl arată, că viața și faptele lui curate sunt puse în lumină îndeosebi prin pierzania păcatosului. Doar însuși cuvântul "a spăla" ne duce cu gândul la o lucrare de curățire. Pe de altă parte, nimeni nu are obicei să se spele în sânge, pentru că atunci se pătează mai tare, așa încât se vădește și mai limpede că aici se înfățișează tocmai deosebirea dintre opusul virtuții și al fericirii.

Să rezumăm, dar, cuvântul nostru pentru ca înțelesul celor examinate să poată fi ușor de ținut minte. Nici moartea prematură a pruncilor nu ne dă drept să înțelegem că dacă ei au sfârșit-o în chinuri, ar urma neapărat să credem că acest lucru numai așa se putea întâmpla, dar nici să spunem că soarta lor ar fi egală cu a celor care viața întreagă s-au curățit prin virtuți, dat fiind că purtarea de grijă a lui Dumnezeu n-ar fi îngăduit ca răul să copleșească dorința de mai bine a celor care se nevoiau să trăiască în felul acesta.

Biruirea unora dintre rele nu schimbă cele ce am spus. Prin ajutorul harului, răul a fost biruit de unii dintre părinții și strămoșii noștri, dar la cei care n-au (ei sau părinții lor), o astfel de îndrăzneală de a se apropia de Dumnezeu, aceia nu se bucură de o astfel de binefacere. Cu mult mai

37. Ps. 57, 10.

nenorocit decât cei vestiți prin fărădelegi și de-a dreptul monstruos pare cel pe care numai moartea îl oprește să ajungă nelegiuit și a cărui răutate fără de margini a fost săvârșită liber și nesilit de nimeni.

Dar poate că și pentru unii din cei care au ajuns pe treapta cea mai de jos a nedreptății cugetarea apostolică găsește totuși un răspuns mângâietor, căci Cel Care "toate cu înțelepciune le-a făcut"[38] va ști să săvârșească ceva bun și prin mijlocirea răului. Căci chiar dacă cineva ar fi ajuns la culmea nelegiuirilor și potrivit asemănării pe care am pomenit-o, ar fi ispitit să creadă că n-ar fi fost plăsmuit de mâna măiastră a lui Dumnezeu pentru un scop superior, chiar și în acel caz pentru cei care viețuiesc creștinește, tot mai există o rezervă îmbucurătoare, după cum ne-a dat proorocul să înțelegem, căci când e vorba de bine, oricât de mic ar fi acest bine, el nu-și pierde valoarea și nici nu-i fără de preț în fața Providenței lui Dumnezeu.

38. Ps. 103, 25.

EPISTOLA DESPRE SFÎNTA TREIME[1] CĂTRE MAI MARELE DOCTORILOR, EUSTATHE

I

Toți cei care vă îndeletniciți cu medicina știți că chemarea voastră înseamnă grija față de om. Și mi se pare că cel care pune știința aceasta înaintea tuturor celorlalte îndeletniciri, cărora își poate închina omul râvna, și-a găsit judecata cuvenită și nu s-a depărtat de ceea ce trebuie crezut, în schimb e tot atât de adevărat că de lucrul cel mai prețios dintre toate, care este viața, îți vine greu să fugi ca de ceva dureros atunci când nu poți reda cuiva sănătatea.

Or, iscusința voastră are drept scop să redea sănătatea. În mod special, pentru tine această știință se dovedește plină de rezerve, căci tu lărgești și mai mult granițele filosofiei, nelimitând doar la trupuri binefacerile acestei măiestrii, ci te preocupă și gândul să vindeci și bolile sufletului. Și când zic aceasta nu mă iau după zvonurile celor mulți, ci pentru că am învățat din propria mea experiență și anume, în multe alte împrejurări, dar mai cu deosebire acum de curând când am ajuns într-o stare foarte grea din pricina negrăitei răutăți a vrăjmașilor noștri: parcă ar fi fost un curent rău, așa s-a năpustit ea peste viața mea, dar tu l-ai îndepărtat cu

1. Între cei care în decursul controverselor ariene au dovedit mare interes pentru problema religioasă, întâlnim adeseori și persoane laice așa cum a fost cazul cu guvernatorul Hierios și mai marele peste doctori (arhiiatros) Eustathe, cel dintâi preocupându-se de situația pruncilor decedați prematur, iar al doilea fiind dornic de a preciza taina de nepătruns a Sfintei Treimi. Către amândoi acești distinși laici, Sfântul Grigorie de Nyssa a scris două tratate scurte, dar pline de o caldă simțire creștină. Între anii 379-385, frământările teologice legate de dumnezeirea Duhului Sfânt se răsfrâng și în alte scrieri ale Sfântului Grigorie, fie sub formă de combatere a pnevmatomahilor (care credeau că Duhul Sfânt este doar o creatură a Tatălui), fie sub formă de învățătură plenară despre însăși Sfânta Treime, una în ființă, întreită în Persoane. În acest al doilea caz merită pomenit încă un laic provenit din înalta societate a vremii, tribunul Simpliciu, căruia îi adresează Sf. Grigorie un tratat scurt, intitulat "Despre Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt".

Multă vreme s-a crezut că "Epistola către Eustathe" ar fi fost scrisă de Sf. Vasile cel Mare, pentru motivul că textul ei figura în unele copii în colecția epistolelor episcopului din Cezareea Capadochiei, unde și purta numărul 189. Cercetări mai recente, îndeosebi cele realizate de Fr. Mueller (în ediția critică din Leiden 1958, în vol. III, 1), au recunoscut Sfântului Grigorie paternitatea acestei scrieri. De fapt în majoritatea surselor manuscrise acest tratat poartă titlul: "Despre Sfânta Treime" și aparține Sfântului Grigorie, a cărui formulare ("identitatea de lucrare în Tatăl, în Fiul și în Duhul Sfânt arată absoluta asemănare de natură") o întâlnim de fapt și în alte scrieri ale acestuia.

curent rău, așa s-a năpustit ea peste viața mea, dar tu l-ai îndepărtat cu dibăcie, scoțând această nesuferită rană de la inima mea și revărsând în locul ei apa mângâietoarelor tale cuvinte. Cât despre mine, pe măsură ce mă gândeam la uneltirile neîntrerupte și variate ale vrăjmașilor îndreptate una împotriva mea, am socotit că ar trebui să tac și să primesc în liniște ceea ce unelteau, fără să mă împotrivesc acelor oameni înarmați cu minciuna, această armă nelegiuită, care adeseori se folosește și de adevăr ca să-și înfigă mai adânc colții. Dar tu m-ai îndemnat, pe bună dreptate, să nu trădez adevărul, ci să combat calomnia, din teamă că nu multă vreme am mai putea răbda, dacă minciuna ar tot progresa în paguba adevărului.

II

Acești oameni, care au prins ură pe mine, mi se părea că fac cu mine ceea ce se spune într-o fabulă de Esop, unde lupul a ajuns să învinuiască pe miel, pretextând că îi este rușine, așa-zicând, să-l mănânce fără vreun motiv temeinic, deși acesta niciodată nu i-a putut face nici un rău, dar cu toate că mielul a înlăturat orice învinuire calomnioasă, lupul nu-și pierdu deloc pofta, așa că, dacă a pierdut din punctul de vedere al dreptului, în schimb s-a arătat biruitor prin dinții săi. Tot așa se întâmplă și cu cei care-și dau silința să ațâțe ură împotriva mea și socotesc că acest lucru ar fi o cauză nobilă, dar pentru că se rușinează să mă urască fără motiv, scornesc împotriva mea tot felul de motive și de acuzații. De fapt ei nu duc până la capăt nici una din afirmațiile lor, ci acum spun una, mai târziu spun alta, și până la urmă cine știe ce încă altă pricină o socotesc a fi izvorul urii pe care mi-o poartă. Răutatea lor nu se mărginește la un fapt precis, iar când îi iei la cercetări mai serioase, întrebându-i despre una din învinuiri, îndată trec la alta, și chiar dacă toate acuzațiile le sunt respinse, ei tot nu se lasă de ură! Ne învinuiesc că ne închinăm la trei dumnezei, fac să răsune de minciunile lor urechile multora și nu încetează să scornească orice altă calomnie, numai să poată câștiga oarecum încrederea.

Or, adevărul e de partea noastră: arătăm în public tuturor și îndeosebi celor cu care ne întâlnim, că am dat anatemei pe oricine vorbește de trei dumnezei și că nici măcar nu-i socotim creștini pe astfel de oameni[2]. Când aud așa ceva, îndată ridică pe Sabelius împotriva noastră, iar în legătură cu această învățătură se vorbește tot mai des despre o boală a cărei cauză e tocmai acest om. Împotriva acestei învinuiri, noi recurgem la arma obișnuită, arătându-le că împotriva unei astfel de erezii simțim același dezgust ca și pentru iudaism.

Însă, ce? Credeți, oare, că după atâtea confruntări se descurajează și se liniștesc cumva? Deloc! Ne învinuiesc că am introduce alte înnoiri în ale credinței, și dacă uneltesc în felul acesta împotriva noastră e pentru că noi

2. Se vede că hotărârea luată în anul 362 la Sinodul din Alexandria (o singură ființă, dar trei persoane) era încă departe de a fi acceptată de toți. Cf. A. Grillmeier, *Le Christ dans la tradition chrétienne: de l'âge apostolique a Chalcédoine*, Paris, 1973, p.242 s.u.

recunoaștem existența a trei ipostasuri și totuși vorbim de o singură bunătate, o singură putere, o singură Dumnezeire[3]. Într-un fel, observația lor nu-i departe de adevăr, spunem și noi, dar atunci când ne aduc această învinuire ei fac obiecțiunea că felul nostru de a vorbi nu se potrivește cu cel obișnuit în Scriptură, care îl contrazice. Și noi, ce răspundem la această observație? Că nu socotim că ar fi drept să facem din obiceiul în vigoare la ei legea și canonul dreptei credințe. Căci dacă obiceiul este o dovadă de credință dreaptă, în schimb și noi ne putem împotrivi cumva obiceiului aflat în vigoare. Iar dacă acești oameni îl resping, aceasta nu înseamnă că și noi am fi siliți să facem ca ei, întrucât pentru noi arbitru e Scriptura cea insuflată de Duhul Sfânt, de aceea, cei la care dogmele sunt de acord cu cuvintele Scripturii, vor câștiga de partea lor votul adevărului. Și atunci, în ce constă vina noastră? În învinuirea care ni s-a adus ni s-au reproșat două lucruri: cel dintâi ar fi că despărțim ipostasurile; al doilea, să nu mai punem la plural nici una din numirile pe care le atribuim lui Dumnezeu, ci, după cum s-a mai spus, să vorbim la singular, să spunem că e vorba de o singură bunătate, o singură putere, o singură Dumnezeire și tot așa și cu oricare dintre desăvârșirile de acest fel.

Cât privește separarea ipostasurilor, ei n-ar putea să spună că sunt străini de cei care afirmă o diversitate de substanță în natura divină. Într-adevăr, nu-i logic ca aceia care vorbesc de trei substanțe să vorbească și de trei ipostasuri. Prin urmare, învinuirea se concentrează numai pe faptul că pronunțăm la singular numirile care sunt atribuite Ființei dumnezeiești unice.

III

Pe de altă parte, putem aduce aici și alt temei la îndemână și clar. Omul care osândește pe cei care vorbesc de o singură Dumnezeire va fi neapărat de aceeași părere cu cei care vorbesc de mai multe dumnezeiri, ori chiar de nici una. Căci nu se poate închipui o altă atitudine în afară de cea exprimată. Or, învățătura cea inspirată nu ne îngăduie să vorbim de mai multe dumnezeiri, căci de fiecare dată când amintește despre Dumnezeire o citează la singular "căci în El locuiește trupește toată plinătatea Dumnezeirii"[4]. Iar în alt loc: "Cele nevăzute ale Lui se văd de la facerea lumii înțelegându-se din făpturi, adică veșnica Lui putere și Dumnezeire"[5]. Dacă înmulțirea numărului dumnezeilor e un obicei al celor atinși de răul rătăcirii politeiste și dacă negarea Dumnezeirii e o caracteristică a ateilor, care poate fi temeiul pe baza căruia suntem învinuiți că credem într-o singură Dumnezeire? Vrăjmașii noștri ne descoperă și mai deschis scopul argumentării lor: despre Tatăl, ei admit că

3. A se vedea, de altfel, și epistola 52 a Sfântului Vasile. Sabelios admitea numai o singură persoană în Dumnezeire.
4. Col. 2, 9.
5. Rom. 1, 20.

e Dumnezeu; despre Fiul admit la fel că se cuvine ca și El să fie cinstit cu nume de Dumnezeire; cât despre Duhul Sfânt, deși e alături de Tatăl și de Fiul, totuși ei nu vor să-L mai cuprindă sub numirea de Dumnezeire, ci socotesc că puterea Dumnezeirii începe de la Tatăl și se termină la Fiul, excluzând de la mărirea dumnezeiască natura Duhului[6]. Drept aceea, vorbind foarte pe scurt, suntem datori să ne apărăm adevărul împotriva acestei învățături.

IV

Cum judecăm noi lucrurile? Împărtășind credința mântuitoare celor pe care i-a crescut, Domnul pune și pe Duhul Sfânt în strânsă legătură cu Tatăl și cu Fiul. Or, ceea ce o dată a fost unit, spunem că această unire rămâne sub toate formele, căci nu s-a unit într-un punct ca să se despartă unul de altul. Puterea dătătoare de viață, prin care firea noastră se schimbă și din viața pieritoare trece la nemurire, puterea Duhului, dacă o înțelegem alături de Tatăl și de Fiul, rămâne nedespărțită de Ei în multe alte privințe, de pildă când e vorba de noțiunea de bine, de cea de sfințenie și de veșnicie, de înțelepciune, de dreptate, de tărie, de putere și desigur de ubicuitate (pretutindenitate), deci în toate numirile folosite în înțelesul cel mai înalt[7]. Ne gândim deci - așa e just să credem - că Cel Care S-a unit cu Tatăl și cu Duhul în atâtea înțelesuri, care sunt în același timp și sublime și vrednice de Dumnezeu, Acela nu poate fi întru nimic despărțit de El. Într-adevăr, nu cunoaștem între numirile atribuite firii divine să existe vreo deosebire în înțelesul de mai bine sau mai puțin bine și nici nu ne putem închipui c-ar fi corect să atribuim Duhului însușiri mai mărunte, pe care le-am socoti inferioare față de celelalte persoane dumnezeiești. Toate noțiunile ca și toate conceptele care se potrivesc lui Dumnezeu sunt între ele de o egală vrednicie, pentru că nu se deosebesc în nici o privință pentru specificarea obiectului lor. Noțiunea de bun nu ne duce gândul la un anumit obiect, pe când cea de înțelept, de puternic și de drept la alte obiecte, ci, oricare ar fi numirile care li se dau, ele nu descriu toate decât pe unul singur. Dacă Acestuia Îi zicem "Dumnezeu", descriem aceeași ființă ca și cea la care ne duce gândul oricare dintre celelalte numiri. Dar dacă toate numirile întrebuințate pentru ființa divină au între ele aceeași valoare pentru a designa același obiect și dacă ele ne duc gândul spre aceeași Ființă, cu toate că o descriu și unele și altele sub aspecte diferite, atunci pentru ce motiv să dăm Duhului alte numiri în comuniunea cu Tatăl și cu Fiul și să-L excludem numai de la Dumnezeire? Într-adevăr, trebuie ori să-I recunoaștem însușiri comune în orice privință, ori să nu I le recunoaștem în nici o privință. Dacă-i îndreptățit la unele, nu poate fi nedreptățit la celelalte. Dacă-i prea mic, după cum susțin ei, ca să se poată împărtăși împreună cu Tatăl și cu Fiul de numirea de Dumnezeire, atunci nu-i drept să fie părtaș la nici un alt nume potrivit lui Dumnezeu. Dovada constă în aceea că ne servim de aceasta din urmă ca să numim multe altele chiar inferioare.

Mai mult, Sfânta Scriptură nu cruță astfel de numiri echivoce chiar când ele ni s-ar părea neprobabile atunci când designăm idolii sub nume dumnezeiesc. Astfel: "dumnezeii, care n-au făcut cerul și pământul, vor pieri de pe pământ și de sub ceruri"[8]. "Toți dumnezeii neamurilor sunt idoli"[9]. Când vrăjitoarea în vraja ei cheamă pentru Saul sufletele pe care le dorea, ea zice că a văzut dumnezei urcând din pământ[10]. De ce să nu vorbim la fel și despre Valaam, care era un fel de prooroc și de vrăjitor, care avea profețiile în palmă, cum zice Scriptura[11], și care se asemuise diavolilor, prin curiozitatea proorocirilor lui, dar care a primit, zice Scriptura, sfaturile lui Dumnezeu? Din Scriptură se pot aduna multe mărturii de felul acesta, dovedindu-se prin ele că acest nume nu-i deloc mai mare decât celelalte care I se aplică lui Dumnezeu, întrucât, după cum s-a spus, îl aflăm întrebuințat cu două înțelesuri, chiar și pentru unele neverosimile. Cât despre numirile de Sfânt, de Nestricăcios, de Drept, de bun, nicăieri n-au legătură cu ceea ce nu Îi se cuvine, așa cum am desprins din Sf. Scriptură. Așadar, dacă nu se neagă că Duhul Sfânt are comune cu Fiul și cu Tatăl însușiri pe care credința le atribuie numai naturii divine, ce rost are să spui că El e exclus din această comunitate din pricina unei singure expresii pe care, după cum am văzut, până și demonii și idolii o au comună cu Tatăl și cu Fiul din pricina că adeseori s-au folosit și pentru ele numiri asemănătoare?

V

Dar, spun vrăjmașii, această numire desemnează natura. Or, pentru Duhul nu există comunitate de natură cu Tatăl și cu Fiul și de aceea El nu are acest nume în părtășie cu Ei. Dar să ne arate după ce fel de semne au recunoscut deosebirea de natură și au descoperit, cu ajutorul evidențelor, ceea ce-i propriu și ceea ce-i străin de El, căci noi nu avem nici o nevoie de cuvinte sau de alte semne ca să precizăm ceea ce căutăm, însă întrucât această natură e prea înaltă pentru ca să poată fi înțeleasă de cei ce o caută și întrucât noi judecăm după anumite semne privitoare la lucruri care scapă cunoașterii noastre, va trebui neapărat să fim duși de mână, prin aceste lucrări dumnezeiești, la căutarea naturii divine. Dacă

6. De fapt, erezia pnevmatomahă pleca de la erezia ariană.

7. Poate că nicăieri nu s-a susținut atât de hotărât dumnezeirea Duhului Sfânt ca în această Epistolă.

8. Ier. 10, 11.

9. Ps. 95, 5.

10. I Regi 28, 13 (ed. 1914). A se vedea Sf. Grigorie de Nyssa: *Despre pitonisă*, (în acest volum).

11. Num. 22, 1-41.

am vedea, deci, că lucrările săvârșite de Tatăl, de Fiul și de Duhul Sfânt diferă unele de altele, vom trage concluzia că naturile care le produc sunt și ele diferite, după diferența lucrărilor. Or, nu-i cu putință ca ființele care diferă în privința naturii să se acorde între ele din pricina caracterului specific al lucrărilor. Nici focul nu răcește, nici gheața nu încălzește, ci, cu diferența naturilor, activitățile care pleacă din ele se deosebesc unele de altele. Dacă acceptăm ca unică lucrarea Tatălui, a Fiului și a Duhului Sfânt, fără nici o deosebire, nici varietate față de oricine ar fi, va trebui să deducem din unitatea de acțiune o unitate de natură[12].

VI

Tatăl, Fiul și Sfântul Duh împreună sfințesc, împreună dau viață, luminează, mângâie și desăvârșesc în același fel toate lucrările asemănătoare. Deci nimeni să nu atribuie în chip special acțiunii Duhului puterea de a sfinți, după ce am auzit în Evanghelie pe Mântuitorul spunând Tatălui Său în legătură cu ucenicii Săi: "Părinte, sfințește-i întru numele Tău"[13]. Așadar, pentru ce-i care-s vrednici trebuie să credem că tot ce se lucrează în ei e în comun lucrarea Tatălui, a Fiului și a Duhului Sfânt: orice har, orice putere, orice înaintare morală, viața, mângâierea, schimbarea care duce la nemurire, trecerea la libertate, precum și toate celelalte bunuri care ajung până la noi. În schimb, până și în privința noastră, planul dumnezeiesc care ne conduce, indiferent că el se realizează în făptura noastră tainică, duhovnicească sau în făptura noastră sensibilă (dacă trebuie, cu ajutorul a ceea ce cunoaștem, să facă unele presupuneri în legătură cu ceea ce ne este superior), nici el nu s-a realizat în afara acțiunii și puterii Duhului Sfânt, întrucât fiecare om de la El primește ajutorul potrivit vredniciei lui personale și potrivit trebuinței lui. Într-adevăr, chiar dacă orânduirea și purtarea de grijă a acestei lumi întrec puterea noastră de înțelegere, fiind mai presus decât puterea simțurilor noastre, s-ar putea afirma totuși cu ajutorul a ceea ce ne este cunoscut nouă, ca o consecință logică, cum că puterea Duhului e lucrătoare în ambele domenii și că nu poate fi străină de guvernarea lucrurilor superioare. Într-adevăr, cel ce susține o astfel de bârfeală comite o blasfemie goală și nu-și sprijină absurditatea pe nici un temei. Dimpotrivă, cel care recunoaște că și lucrurile de deasupra noastră sunt guvernate de puterea Duhului Sfânt, împreună cu Fiul și cu Tatăl, face în această problemă o afirmație sprijinită pe o dovadă evidentă, care-i luată din însăși viața noastră personală. Deci identitatea de acțiune în Tatăl, în Fiul

12. Mai pe larg despre această problemă în studiul Pr. Prof. Șt. Alexe, *Dumnezeirea Sfântului Duh la Sfântul Vasile cel Mare*, în volumul "Sfântul Vasile cel Mare. Închinare la 1600 ani de la săvârșirea sa", București, 1980, p. 131-156.

13. Ioan 17, 17.

și în Duhul Sfânt arată limpede absoluta asemănare de natură. Iată de ce, chiar și dacă numele divinității indică natura, totuși comunitatea de substanță permite acestei numiri să se aplice în sens propriu și Duhului Sfânt.

VII

Dar nu înțeleg de ce prin această numire, vrăjmașii noștri vor să denigreze natura Dumnezeirii, acești oameni care aranjează toate lucrurile, ca și cum n-ar fi citit în Scriptură că natura nu-i rezultatul alegerii. Moise a fost ales rege al egiptenilor atunci când proorocirea l-a numit, zicând: "Iată, Eu fac din tine un dumnezeu pentru Faraon"[14]. Această numire ne ajută deci să credem că e vorba de o putere oarecare, fie de supraveghere, fie de lucrare. Dar natura divină sub toate numirile câte s-ar putea imagina, nu poate fi exprimată, în esența ei, așa cum ar vrea-o învățătura noastră. Când însă am atribuit lui Dumnezeu numirile de "binefăcător", de "judecător", de "bun", de "drept" și toate celelalte de același fel, la deosebitele Lui lucrări ne-am gândit, dar natura Celui Care lucrează prin ele noi n-o mai putem descoperi prin cunoașterea intuitivă a faptelor Lui. Într-adevăr, când se va da o definiție a fiecăreia din aceste numiri și a naturii însăși care designează aceste numiri, se va da aceeași definiție a acestora și a aceleia. Or, lucrările a căror definiție e contrară vor avea și ele o natură diferită. Deci altceva e substanța sau ființa, pentru care nu s-a aflat termenul în stare să o facă cunoscută, și altceva e și semnificația numirilor pe care le poartă și care Li se dă pe temeiul unei activități ori a unei vrednicii oarecare. Că n-ar fi nici o diferență în acte, vom descoperi-o noi în comunitatea numirilor.

Cât despre diferența de natură, noi nu i-am aflat nici o dovadă evidentă pentru că, după cum s-a spus, identitatea actelor lasă să se vadă comunitatea de natură. Deci, dacă divinitatea e un nume care designează un act, după cum zicem și noi că nu există decât un singur act pentru Tatăl, Fiul și Duhul, tot așa zicem că nu există decât o singură Dumnezeire și dacă, așa cum cred cei mai mulți, numele Dumnezeirii indică natura, întrucât nu găsim în natură nici o diferență, nu greșim dacă spunem limpede că Sfânta Treime nu formează decât o singură Dumnezeire.

14. Ieș. 7, 1.

DESPRE ÎNȚELESUL NUMELUI DE CREȘTIN[1], CĂTRE ARMONIU

După cum oamenii stăpânirii puși să încaseze zilnic dările, dacă li s-au adunat debite neîncasate de mai multe zile, strâng într-o rubrică toate datoriile unui singur datornic și-i taie o chitanță pentru toate, dacă se întâmplă ca acesta să facă rost de bani, tot așa am să fac și eu cu Cucernicia ta, frate Armoniu. Căci fiind dator să-ți scriu mai des (întrucât la creștini făgăduința înseamnă datorie), acum aș vrea să suplinesc lipsa, fără voia mea, a scrisorilor de până acum, trimițându-ți una atât de lungă, încât să poată fi socotită - în privința literelor - egală cu toate cele ce au fost lipsă.

Ca să nu mai întind vorba despre lungimea scrisorii, cred că ar fi bine să imităm măcar prin cuvânt scris, întâlnirile noastre de altădată față către față. Căci de bună seamă îți mai amintești, că, de fiecare dată, când aveam prilej să stăm de vorbă întreolaltă, problemele ce ne preocupau erau meditațiile despre virtute și experiențele din viața duhovnicească, tu replicând totdeauna cu competență și neacceptând nimic, dacă nu era destul de bine argumentat, iar eu, ca mai în vârstă, căutând de regulă să scot concluziile, la care ducea șirul discuțiilor. Dac-ar mai fi posibil și acum, ca și atunci, să se dea ocazia înțelepciunii tale de a lua cuvântul - nimic n-ar fi mai frumos! Ar fi pentru amândoi dublu câștigul, dacă ne-am revedea (și ce-ar fi mai plăcut pentru mine în viață?), iar prin ciupirea plectrului* înțelepciunii tale s-ar pune din nou în mișcare bătrâna noastră

1. În anul 1952, când W. Jaeger tipărea textul critic al acestei scrieri (*Gregorii Nysseni Opera*, prescurtat G.N.O., vol. VIII, 1, p. 93-142), a fost o adevărată revelație, căci alături de restituirea integrală a tratatului *De instituto christiano*, marele savant controla și textul original al celor 38 de variante manuscrise, care cuprind operele "ascetice" ale Sfântului Grigorie, între ele și cel pe care-l traducem și-l publicăm aici.

Cine citește cu atenție acest tratat precum și pe cel *Despre desăvârșire* (adresat călugărului Olimpiu) înțelege curând că aceste două scrieri par a fi între cele din urmă scrieri ale autorului nostru (a.390-394), și aceasta, nu atât pentru motivul că autorul lor amintește de bătrânețea sa (afirmație pe care o mai repetă și în prefața altor opere), cât mai ales pentru tonul calm și plin de înțelepciune al ambelor scrieri în care se tratează despre progresul de înduhovnicire continuă a creștinului, așa cum ni s-a descris acest progres în *Viața lui Moise*. Armoniu, cel căruia i se adresează Sf. Grigorie, e asemănat cu dirijorul care a știut atinge cu plectrul său "corzile bătrânei mele lire", zice el, pentru "imitarea firii divine", cuvinte în care se cuprinde idealul moral și tainic al desăvârșirii creștine.

* plectru = placă mică de metal, de os, de celuloid sau de alt material, cu care se ciupesc coardele unui instrument muzical. El e amintit adeseori de Sf. Grigorie, mai ales în scrierea *Despre titlurile psalmilor*.

liră. Întrucât, însă, destinul a vrut să ne despărțim trupește - cu toate că sufletește suntem legați pentru totdeauna - va trebui ca, dacă reiau vreo controversă, în chip firesc să se prezinte de față, pentru critică, din nou și persoana Ta. Și frumos ar fi și de astă dată să ridicăm o problemă ziditoare de suflet drept temă literară, de care să ne ocupăm apoi ca de un subiect de discuție. De pildă, să încercăm să dăm răspuns la întrebarea: *Ce înseamnă numele de "creștin" și ce îndatoriri decurg din el?*

Sunt sigur că nu va fi fără de folos o astfel de cercetare. Pentru că dacă ne-am da seama de ceea ce se ascunde sub numele de "creștin", atunci am avea un mai mare spor în viața duhovnicească, silindu-ne să facem cu adevărat din el ceea ce numim, adică o strădanie spre progres și desăvârșire. Căci dac-ar dori cineva să i se spună doctor sau avocat sau inginer, acela n-ar primi un astfel de titlu, riscând să i se reproșeze că n-ar fi pregătit pentru așa ceva, ci ar dori cu adevărat să poată corespunde unor astfel de titluri spre a nu fi învinuit de titulatură mincinoasă, dovedind că într-adevăr e pregătit pentru ele. Tot așa stau lucrurile și cu noi creștinii, dacă vom cerceta care este adevărata noastră chemare. Atunci n-am lua asupră-ne ceea ce nu suntem, ceea ce însăși numirea noastră nu ne-o spune, căci dac-am îndrăzni s-o facem, am păți și noi ca și maimuța dintr-o poveste care circulă printre necredincioși: Se spune, adică, despre un comediant ambulant din Alexandria Egiptului că a îmblânzit și a dresat o maimuță să se miște și să danseze atât de frumos, încât imita exact persoana care o însoțea, mai ales că era îmbrăcată ca pentru dans, iar, când i-au mai adăugat și acompaniament muzical, mlădierea maimuței urma așa de bine ritmul melodiei, încât prin toate mișcările pe care le făcea și le schița, dovedea că le-ar executa în chip "firesc", parcă ar fi fost un om adevărat. Văzând cât e de captivat publicul de noutatea priveliștii, câțiva tineri mai obraznici au strigat către cei care priveau țintă la spectacol că "maimuța-i tot maimuță!". De aceea, în timp ce lumea striga și aplauda mișcările atât de cadențate ale acesteia - oricât de legate de tact și de melodie ar fi fost ele - ei au aruncat asupra orchestrei și a cântăreților tot felul de momeli, scoțând într-una sunete care trezesc și ațâță instinctul acestui soi de animal. Și ce să vezi? Fără să mai aștepte nimic, când a văzut alunele și nucile împrăștiate pe jos, înaintea orchestrei, uitând de dans, de aplauze și de podoabele hainei, maimuța s-a aruncat pe ele și a adunat cu labele tot ce găsea, iar ca să n-o mai împiedice nimic în împlinirea poftei ei, și-a dat jos masca de pe bot, aruncându-și de-o parte dresajul, zdrobindu-și cojile și mâncând fructele, cum numai maimuțele obișnuiesc.

În loc de aplauze și admirație, s-a pornit atunci o adevărată explozie de râs între spectatori din pricina hidoșeniei și caraghioslâcului în care apărea animalul dintre zdrențele măștii sale[2].

După cum, deci, nu i-a fost de ajuns maimuței masca, pe care și-a pus-o spre a fi crezută că-i om, recăpătându-și firea când a auzit răcnet de sălbăticiune, tot așa și cei ce nu și-au îmbunătățit deplin firea lor prin credință, la momelile diavolului repede dovedesc că sunt altceva decât ceea ce par. Căci în locul smochinei, al alunei ori a altor ispite de acest fel, diavolul momește pe om cu măriri deșarte, cu fuga după ranguri, cu dor după câștig, după plăceri, și câte altele de felul lor, oferindu-le ca pe niște zbierete celor cu suflete de maimuță și care simulează creștinismul printr-o imitație falsă, dar care, în vremuri de încercare, dovedesc în loc de înțelepciune, de blândețe ori de alte virtuți, numai o mască a lor. De aceea este foarte necesar să ne lămurim ce înseamnă să te numești creștin: înseamnă a fi ceea ce-ți spune numele, iar nu, folosindu-l pe acesta drept pretext printr-o mărturisire deșartă, să fii altceva la arătare, decât ceea ce ești în ascuns.

Să examinăm, așadar, mai întâi ce înțeles are cuvântul"creștinism". Poate că oameni mai înțelepți decât mine vor găsi imagini mai înalte și mai nobile, care să se potrivească mai deplin vredniciei acestui cuvânt. După câte pricep eu despre acest termen ar trebui spus următoarele:

În înțelesul cel mai limpede și mai grăitor, cuvântul "Hristos" - din care provine termenul: "creștinism" - înseamnă împărat, căci, printr-o accepțiune deosebită, Sfânta Scriptură tocmai prin această expresie designează vrednicia împărătească (χρίω = ung, așa cum se ungeau împărații). Deoarece, însă, potrivit aceleiași Scripturi, Dumnezeirea nu poate fi înțeleasă și exprimată în cuvinte[3], pentru că depășește orice putere de înțelegere, a fost necesar ca proorocii și apostolii să ne îndrume, parcă ducându-ne de mână, în Duh Sfânt, la înțelegerea ființei nematerialnice a Dumnezeirii tocmai prin mijlocirea acestor nume și noțiuni împărătești[4], conducându-ne din una în alta spre noțiuni adecvate și potrivite divinității, evidențiind astfel că prin cuvântul "împărătesc" ne gândim la cea mai înaltă demnitate posibilă. În același timp, ceea ce-i liber de orice patimi și nu-i atins de nici o răutate se designează prin cuvintele "virtuți", fiecare din ele părându-ne una mai înaltă decât cealaltă. În fond, însă, ori că o numim "dreptate", ori "înțelepciune"[5],

2. Temă împrumutată din scriitorul profan Lucian (120-184), *Pescarul*, cap. 36, trad. Radu Hâncu, 1959, p. 376.
3. I. Tim. 6, 6.
4. *Despre desăvârșire* , GNO VIII, 1, 174-175.
5. Evr. 7,2.

"putere", ori "adevăr", "bunătate", ori "viață", "mântuire", ori "nemurire", "neschimbare", ori "nemutare", prin toate aceste cuvinte ne gândim la aceeași ființă sublimă, care este și se numește Hristos. Dacă, deci, noțiunea a tot ce poate fi mai sublim se cuprinde în cuvântul Hristos (căci într-o noțiune mai înaltă se cuprind toate celelalte, după cum și în noțiunea de "împărat" se subînțelege și aceea a supușilor lui), atunci urmează în chip firesc ca tot așa să ajungem să înțelegem și ce înseamnă cuvintele "creștin" și "creștinism". Căci dacă cei legați de El[6] prin credința în El purtăm același nume ca Cel ce depășește orice stricăciune a firii, atunci trebuie ca și tot atâtea însușiri câte le denotă firea cea nestricăcioasă a lui Hristos, să ni le apropriem și noi cei ce ne numim cu numele lui. Dacă avem părtășie cu numele lui Hristos[7] numindu-ne "creștini", urmează în chip firesc să ne facem părtași de asemenea la toate acele însușiri ale Lui. Căci ca și la un lanț, unde veriga din cap leagă după ea toate celelalte formând la un loc o unitate, tot așa trebuie să fim și noi strâns uniți prin numele lui Hristos, ca unii care ne împărtășim și de multe feluri și suntem chemați să conlucrăm spre același scop și ne lăsăm trași toți, laolaltă.

Dacă, așadar, va purta cineva numele de creștin, dar nu va traduce în viață toate cele legate de acest nume, unul ca acela își va renega numele după exemplul amintit, schimbând caracterul uman cu o mască neînsuflețită, transformându-se în maimuță. Căci nici Hristos nu-i altceva decât întruchiparea dreptății, a curăției, a adevărului și a fugii de orice răutate, după cum nici creștinul nu poate fi ceea ce îi spune numele (desigur, vorbim de creștinul adevărat) dacă nu-și arată prin fapte participarea la aceleași însușiri.

Cu alte cuvinte, dacă am vrea să explicăm Creștinismul după numirea ce i se dă, atunci vom spune că el e o *imitare a firii dumnezeiești*[8]. Și nimeni să nu se tulbure pentru modestia firii noastre, pe motiv că-i atât de departe de cea fără de margini și desăvârșită a lui Dumnezeu, căci numirea nu depășește firea. Căci, dacă ne gândim la starea primordială a omului, aflăm din mărturiile Scripturii că noțiunea de om nu a ieșit din granițele firii lui. Doar și prima creare a omului a fost o imitare după chipul lui Dumnezeu, așa cum a filosofat Moise când a scris că "a făcut Dumnezeu pe om, după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el"[9]. Tot așa și făgăduința noastră de a fi creștini înseamnă readucerea omului la starea lui fericită de la început.

6. I Cor.1, 24; Ioan 14,6; Fapte 4,12.
7. Imagine centrală în viziunea Sfântului Grigorie. R. Leys: *La Théologie spirituelle de Gr. de Nysse*, în "Studia Patristica", 1964.
8. Platon: *Republica* 613 b.
9. Fac. 1, 27.

Acum, dacă omul era vechea asemănare cu Dumnezeu, apoi nu-i vom da altă definiție, străină de rostul lui, ci vom spune că a fi creștin înseamnă să urmăm sau să imităm pe Dumnezeu. Desigur, însă, că acest nume de creștin implică o mare făgăduință și, dacă am avea vreme, am putea cerceta dacă nu cumva e chiar primejdios să ai un astfel de nume.

Să lămurim mai bine problema printr-o pildă.

Să ne închipuim că unui om deprins cu meșteșugul picturii i-ar da poruncă stăpânirea să zugrăvească un portret al împăratului pe seama unor locuitori dintr-o provincie îndepărtată. Dac-ar schița pe planșetă un chip hidos și urât și ar spune că această pictură urâtă e chipul împăratului, oare, n-ar trebui să se indigneze stăpânirea pentru că și-a bătut joc, în fața unor neștiutori, de frumusețea originalului printr-un tablou atât de slab? Doar chipul cuiva trebuie să se asemene întru totul cu originalul și să reproducă frumusețea atribuită lui. Acum, dacă definiția spune că creștinismul e imitarea firii lui Dumnezeu, cel ce încă n-a primit cuvântul tainic al mântuirii e încredințat că vede realizată în noi o viață aidoma aceleia din Dumnezeu. Atunci abia, dacă ar vedea la noi peste tot numai exemple bune, ar crede că Dumnezeu, căruia ne închinăm, este într-adevăr bun. Dacă, însă, vom fi împătimiți și brutali ca fiarele, iar altă dată am fi plini de răutăți ori am îmbrăca în firea noastră apucături sălbatice[10] (pentru că în *rătăcirile firii adeseori vedem chipuri de fiare*) și încă ne-am denumi "creștini" doar pentru pricina că acest nume înseamnă imitarea lui Dumnezeu, desigur că atunci am blama, prin viața noastră, în fața necredincioșilor, însuși numele de "creștin" pe care-l credem ceva dumnezeiesc. De aceea și Sf. Scriptură se arată mai amenințătoare și mai neîndurată față de unii ca aceștia atunci când zice: "Vai de cei din pricina cărora se hulește numele Domnului între neamuri"[11]. Dar mi se pare că spre același înțeles ne îndrumă și Domnul Iisus când zice către cei ce puteau să-l asculte: "fiți desăvârșiți, precum și Tatăl vostru din ceruri desăvârșit este"[12], căci cel ce a numit tată adevărat pe Tatăl celor ce au crezut în El, vrea ca și cei pe care El i-a născut să se împărtășească din aceeași desăvârșire a bunătăților ca și El.

Îmi vei zice: dar cum va putea să se înalțe puținătatea omenească până la desăvârșirea și sfințenia pe care le știm în Dumnezeu, ridicându-se parcă cu de la sine putere până la așa ceva extraordinar? Cum să se asemene ceea ce-i pământesc cu ceea ce-i ceresc, câtă vreme deosebirea firilor nu indică o întâlnire ori o apropiere a lor? Știut este doar că e cu neputință să stea alături ceva din lumea aceasta față de imensitatea cerului și de

10. Platon: *Republica* 588 b.
11. Is. 52,5.
12. Matei 5,48.

frumusețea lui, de aceea nici "omul pământesc" nu poate fi asemenea lui Dumnezeu din cer.

În această privință, e limpede, însă, că Evanghelia nu poruncește să comparăm firile întreolaltă, cea omenească cu cea dumnezeiască, ci doar lucrările și faptele bune să se imite, pe cât e cu putință, în viață. Și care sunt aceste lucrări pe care trebuie să le avem asemănătoare cu ale lui Dumnezeu? Întâi și întâi înstrăinarea pe cât posibil - de orice răutate cu fapta și cu cuvântul, cât și cu gândul, curățindu-ne de orice întinăciune a păcatului[13]. În aceasta constă, în fond, imitarea cu adevărat a desăvârșirii divine și a tot ce stă în legătură cu urmarea lui Dumnezeu.

Căci mi se pare că Evanghelia nu înțelege împărăția cerului ca un comportament aparte al lui Dumnezeu, prin care ne-ar cere să ne facem desăvârșiți și noi, după pilda Tatălui ceresc. Dumnezeirea e doar una și aceeași peste tot și cuprinde toată făptura fără să mai rămână vreun petic de loc unde să nu fie El, îmbrățișând deopotrivă toate viețătile, susținând și stăpânind cu puterea lui atotcuprinzătoare tot ce există, cum ne învață și proorocul când zice că și de m-aș duce în cer cu gândul ori aș pătrunde și aș scruta cu mintea toate adâncurile pământului sau de-aș întinde puterea de înțelegere a judecății până la marginea ultimă a lucrurilor, pe toate le văd ținute cu dreapta Lui. Cuvânt cu cuvânt, Scriptura spune așa: "De mă voi sui la cer, Tu acolo ești; de mă voi coborî la iad, Tu de față ești; de ... mă voi sălășlui la marginile mării, și acolo mâna Ta mă va povățui și mă va ține dreapta Ta"[14].

Din toate acestea se poate conchide că nu trebue să limităm cu totul aparte lăcașurile cerești de ființa lui Dumnezeu. Însă, "lumea de sus" se cade să fie curată de orice răutăți (ceea ce se subliniază, în pilde, în mai multe locuri din Scriptură) iar la rădăcina vieții pământești - care e izvodită dintr-o materie mai fragilă decât cea de sus - rod patimile răutății. Căci aici urzitorul răutății, șarpele, se târăște și se încolăcește în jurul vieții de pe pământ, după cum vorbește despre el în pilde Sf. Scriptură[15], "că pe piept și pe pântece se târăște" și din pământ "mușcă toată viața lui". De aici înțelegem - din modul mișcării și din felul mâncării - , că viața de aici e pământească și josnică, întrucât se admite să fie încolăcită de tot felul de răutăți și până la urmă s-ajungă hrană acestei fiare târâtoare. Tot așa, cel ce ne îndeamnă să urmăm Tatălui ceresc, ne îndeamnă și să ne curățim, de patimile cele pământești, în care nu distanțarea spațială contează, ci în primul rând alegerea liberă a cugetului nostru.

13. *La titlurile psalmilor*, cap.1/GNO V, 26.
14. Ps. 138, 7-9.
15. Fac. 3,14.

Dacă, deci, înstrăinarea de rău a ajuns să se realizeze prin încordarea cugetului nostru, atunci cuvântul evanghelic nu ne cere ceva peste măsură de obositor. La acest avânt al cugetului nu se înjugă nici măcar prea grea oboseală, doar că nu se cade să ne închipuim c-am putea dobândi tot ce dorim fără să ne fi străduit în acest sens și noi. Încât, pentru cel ce vrea, e destul de ușoară trăirea unei vieți cerești[16] încă de aici de pe pământ, după cum ne învață și Scriptura când ne îndeamnă să cugetăm la cele cerești și în vistieriile de acolo să depunem toată comoara virtuților noastre, căci zice: "Nu vă adunați comori pe pământ, ci adunați-vă comori în cer, unde nici molia și nici rugina nu le strică, și unde furii nu le sapă, nici le fură"[17]. Prin aceste cuvinte ni se arată că nici o putere trecătoare nu poate atinge fericirea vieții de dincolo.

În schimb, cel ce ajunge să-și întineze viața prin tot felul de răutăți, săvârșindu-le parcă împotriva scopului vieții omenești, unul ca acela zămislește în cuget un fel de jivină otrăvitoare în stare nu numai să oprească pe loc orice progres moral prin puterea ei de distrugere, ci, dacă nu va fi extirpată, s-ar întinde ca o cangrenă, încolăcindu-se cu mișcările sale de șarpe peste toată ființa noastră, semănând adevărate focare de stricăciune. Căci din clipa când acest rău s-a încuibat în noi, el ne momește cu tot soiul de ispite, împrăștiind, prin plăceri deșarte, comoara inimii noastre ori vărsând și zădărnicind - prin alte patimi, potirul virtuților sufletești, iar prin mânie, prin întristare ori prin alte patimi de acest fel, ne întunecă și puterea de judecată. Întrucât, așadar, Domnul nu-i nici mâncare, nici băutură[18], cum am spus mai înainte, în viața cu Dumnezeu nu mai e vorba nici de hoți, nici de răutăți. De aceea urmează ca acolo, la El, să ne mutăm preocupările, căci acolo, nu numai că rămân comorile neatinse și neîmpuținate pentru totdeauna, ci au putere să și crească și să sporească însutit ca o sământă spre viața de veci.

Se cade așadar, să întoarcem sporită comoara, pe care am primit-o când am venit pe lume. Și pentru că toți avem aceeași fire - chiar dacă nu avem la fel măsura darurilor ce ni s-au încredințat - toți trebuie să aducem Domnului, unul mai mult, altul mai puțin, pe potriva darurilor, sporul nostru. Nimeni să nu se descurajeze că trebuie să adauge și el ceva la comorile cerești, pe cât se poate, cât de puțin la ceea ce a primit. Căci așa se va împlini făgăduința celui ce a zis că pentru puțin, mult se va da,

16. Col. 3,2.
17. Matei 6,19; Luca 12,33.
18. Rom. 14,17.

răsplătind cu cele cerești în locul celor pământești, cu cele veșnice în locul celor vremelnice, care sunt de așa natură, încât nici mintea nu le poate cuprinde, nici în tâlcuirea cuvântului nu încap, căci despre ele învață Scriptura cea insuflată de Dumnezeu că "cele ce nici ochiul n-a văzut și urechea n-a auzit și la inima omului nu s-au suit, acelea le-a gătit Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El"[19].

Iată, așadar, cinstite frate, cum am împlinit lipsa scrisorilor, ba încă am anticipat oarecum, prin lungime, și pe altele care vor mai lipsi. Nevoiește-te mereu întru Domnul! Fie-ți acestea vii în minte, pentru totdeauna, căci așa a plăcut Domnului, iar eu nu te voi uita.

19. I Cor. 2,9.

DESPRE IUBIREA FAȚĂ DE SĂRACI ȘI DESPRE FACEREA DE BINE

Cei ce stau în fruntea acestei Biserici[1] precum și dascălii credinței celei nerătăcite și ai viețuirii virtuoase se aseamănă mult cu grămăticii și cu pedagogii care deprind pe copii cu cele dintâi elemente ale învățăturii. Căci, după cum aceștia atunci când primesc de la părinții lor pe pruncii încă necopți și care abia știu să vorbească nu-i pun, dintr-o dată, în fața celor mai desăvârșite dintre învățături, ci îi deprind mai întâi să zgârie pe tăblițe primele litere și numai după aceea îi învață să cunoască numele lor, deprinzându-le mâna cu scrierea acestor litere și abia după aceea îi trec la silabisire și la pronunțarea acestor nume, tot așa și cei aflați în fruntea Bisericii pun mai întâi pe ascultătorii lor în fața celor mai simple lucruri și abia cu timpul îi duc la cunoașterea învățăturilor mai desăvârșite.

Întrucât, așadar, în cele două zile de mai înainte[2], v-am vorbit despre plăcerea, care provine din înfrânarea gâtului și a stomacului, să nu vă închipuiți că și astăzi vă voi vorbi tot despre astfel de treburi, arătându-vă de ce se cuvine să disprețuim cărnurile și că trebuie să ne oprim de la vinul provocator de râsete și de îmbătare, potolind astfel hărnicia bucătarilor și lăsând să se mai odihnească mâna paharnicului. Cred că despre aceste lucruri v-am vorbit destul, după cum și voi ați dovedit-o prin fapte, dând ascultare sfaturilor mele. După ce, așadar, ați înțeles aceste lucruri, acum ar fi bine să vă fac părtași unor învățături mai înalte și care cer din partea voastră bărbăție mai multă.

Căci există și un post netrupesc și o înfrânare nematerialnică[3] și aceasta constă în îndepărtarea sufletească de la cele rele, căci numai în vederea acesteia ni s-a rânduit și înfrânarea de la mâncări. Îndepărtați-vă, așadar, de la rele. Înfrânați-vă de a mai pofti bunuri străine! Fugiți de câștig nedrept! Omorâți în voi drăceasca iubire de argint! În casele voastre să nu se găsească nici un lucru dobândit prin silă sau prin răpire! Căci ce folos ai, omule, dacă gura nu ți se atinge de carne, dar în schimb tu sapi

1. Autorul face aluzie la "întâistătătorul Bisericii"(πρόεδρος), care e el însuși, și anume ca autoritate bisericească, răspunzător de bunul mers al rânduielilor creștine.

2. Altfel, așa cum reiese și din epistola XV (*Pasquali*, p. 48), credincioșii săi erau mai săracuți și puțin știutori de carte. Atât din omilia de față, cât și din epistolele VI și XXV, reiese că Sf. Grigorie proceda pedagogic în lecțiile sale (ed. Heck, p.3: Κατὰ Προκοπην. Această *omilie* era a treia în serie, probabil, fiind rostită în post).

3. Termenii "netrupesc" și "nematerial" sunt probabil luați din Platon (*Fedon* 85).

cu răutate pe fratele tău? Sau ce câștigi dacă nu mănânci din ale tale, dar răpești pe nedrept din cele ale săracilor? Ce credință mai e și aceea, dacă atunci când nu bei apă uneltești cu vicleșug și însetezi din răutate după sânge? A postit doar și Iuda, alături de ceilalți unsprezece, dar, neputându-și stăpâni patima cu iubirea de argint, n-a putut agonisi nimic spre mântuire cu tot postul lui. Doar nici diavolul nu mănâncă întrucât e duh și ca atare e lipsit de trup, dar din pricina răutății s-a prăvălit în prăpastie, oricât de sus a fost, înainte. Și tot așa nici unuia dintre demoni nu-i dăm de mâncare, nici de băut și nici unul dintre ei nu poate fi osândit pentru beție, căci iarăși firea lor îi depărtează de participarea la mâncări; în schimb atât noaptea, cât și ziua, rătăcesc prin văzduh și născocesc mereu și pun la cale noi și noi răutăți și ne însoțesc cu toată râvna când vrem să punem la cale ceva rău. Se topesc de invidie și de vrăji; de aceea dacă vrem să rămânem oameni și să ne păstrăm înrudirea[4] cu Dumnezeu, atunci să fugim de unii ca aceștia care au căzut de la orice părtășie cu binele.

Așadar o purtare înțeleaptă[5] să călăuzească viața creștinilor, iar sufletul să se ferească de orice pagubă izvorâtă din răutate. Căci dacă ne îndepărtăm de vin și de carne, dar în schimb ne facem totuși vinovați de păcate sufletești, vă spun din capul locului și vă asigur că apa, verdețurile și hrana lipsită de carne nu vă va folosi la nimic, câtă vreme starea sufletească nu vă va fi la fel cu înfățișarea cea din afară. Postul a fost rânduit prin lege tocmai ca să slujească curățirii sufletului. Or, dacă sufletul e întinat în înclinări și în alte fapte rele, de ce ne zbatem în zadar după apa pe care am băut-o, când ne rămâne atâta noroi în suflet? Ce folos poate avea cineva pe urma postului trupesc, câtă vreme nu-și curăță și sufletul? Căci nu-i de nici un folos să fereci cât de tare căruța și să înhami la ea cai oricât de vijelioși, dacă vizitiul care s-o conducă va fi el însuși un om nestăpânit[6]. Ce folos că o corabie e bine încheiată dacă cel care o cârmuiește umblă mereu beat? Postul e temelia virtuții. Și după cum temelia unei case și talpa unei corăbii nu-s de nici o ispravă și de nici un folos, oricât de cu anevoie au fost lucrate, atâta vreme cât celelalte părți care se construiesc

4. Despre "înrudirea" omului cu Dumnezeu a vorbit și Platon (*Fedon*, 79 *d. Republ.* 611 e), dar într-un înțeles cu mult mai palid decât o subliniază teologii creștini.

5. Sub "înțelepciune" sau "filosofie" Sf. Grigorie înțelege atât contemplarea (θεωρια), dar mai ales viețuirea creștină, practică în primul rând, așa cum o practicau monahii, indiferent dacă erau sau nu închinoviați într-o mânăstire (acest sens ascetic reiese și din *Viața fer. Macrina*, GNO VIII, 405-406, ed. Woods Callahan).

6. Imaginea clasică luată din Platon (*Faedr.* 246 b) a fost adeseori folosită de Sf. Grigorie în *Comentariul la Cântarea Cântărilor*, în *Despre feciorie* iar în *Despre suflet și înviere* (Migne P.G. 46, 49) vorbeste direct despre *carul lui Platon*.

pe ele nu sunt așezate cu destulă pricepere, tot așa nici de pe urma înfrânării prin post trupesc nu se trage nici un folos dacă el nu va fi însoțit și de cealaltă îndreptare, a postului sufletesc din care postul trupesc și decurge, de altfel, în chip firesc. Așadar frica de Dumnezeu să învețe limba să grăiască numai ce se cuvine, iar nu să vorbească lucruri deșarte, să țină timpul potrivit și măsura potrivită, cuvântul trebuitor și răspunsul bine socotit[7], să grăiască atunci când se cuvine, să nu lovească pe neașteptate și cu repezeală ca o grindină, pe cei din jur. De aceea și legătura aceea fină care leagă limba de partea de jos a bărbiei se numește "frâu" tocmai pentru ca limba să nu grăiască lucruri nepotrivite și nesocotite. Să binecuvinteze, iar nu să ocărască; să cânte, iar nu să defăimeze, să laude, iar nu să grăiască de rău. Mâna cea îndrăzneață să fie legată ca și cu un lanț de cugetarea la Dumnezeu. Iată pentru ce postim: pentru că pe Mielul (Hristos) înainte de a-L răstigni cu piroane pe cruce, iudeii L-au batjocorit cu ocări și cu pălmuiri[8]. Așadar, noi, ucenicii lui Hristos, să nu urmăm purtarea cea nesocotită a vrăjmașilor Domnului. Căci dacă vom fi ca ei, Isaia ne va grăi și nouă: "Voi postiți, oare, numai ca să vă certați și să vă sfădiți și să izbiți furioși cu pumnul în cel smerit[9]. Învață, omule, de la același prooroc în ce constă postul cel curat și fără de viclenie. El ne-o spune așa: "Dezleagă orice legătură a nedreptății! Desfă strânsoarea zapiselor celor făcute cu de-a sila! Frânge pâinea ta și dă celui flămând și adu sub acoperământul tău pe săracii cei fără adăpost"[10].

Mulțime multă de oameni goi și fără de adăpost a adus vremile de azi. Mulțime de oameni luați în robie stau în fața ușilor fiecăruia[11]. Nu lipsesc nici cel străin nici cel dezmoștenit; pretutindeni nu vezi altceva decât mâini întinse spre cerșit. Casa unor astfel de oameni e doar bolta cerească, locul lor de adăpost sunt porticele[12], drumurile și locurile mai ferite de prin piețe. Se cuibăresc prin peșteri, ca niște corbi de noapte și ca niște păsări de mare. Îmbrăcămintea lor sunt zdrențele abia prinse unele de altele, ogorul lor e bunăvoința celor milostivi; hrana, orice le pică la îndemână, băutura, aceeași ca și a necuvântătoarelor adică izvoarele; paharul lor, cupa palmelor; cămara lor sunt buzunarele și surtucul, și acesta doar dacă n-a fost destul de zdrențuit, ci în stare să mai adăpos-

7. Imagini din *Etica Nicom.* a lui Aristotel (II. 6, 1106; II, 8, 1109 etc.).
8. Marcu 14,65.
9. Is.58,4.
10. Is.58, 6-7.
11. Aici se face aluzie la incursiunile sciților, respectiv ale goților. Așa cunoaște cazul relatat în omilia *Contra celor care amână Botezul* (Migne P.G. 46, 424), sau cele două relatări din Omilia *La Sf. Teodor* (P.G. 46, 737-738). Informații suplimentare în "Fontes historiae daco-romanae", I, indice – "sciți".
12. Adică pridvoarele bisericilor, unde se făceau catehizarea neofiților și botezarea lor.

tească ceea ce s-a adunat în el; masa lor, genunchii adunați laolaltă; patul lor, pământul; baia lor, râul sau lacul, pe care Dumnezeu le-a dat tuturor deopotrivă fără să mai fie nevoie de a se mai construi ceva. Viața lor e rătăcitoare și sălbatică, dar nu pentru că așa va fi fost ea încă de la început, ci ca una care a ajuns așa în urma nenorocirilor și a lipsurilor.

Mulțumește-te dar cu acestea, tu care postești! Arată-te plin de bunăvoință față de frații tăi căzuți în nenorocire! Ceea ce oprești stomacului tău dăruiește celui lipsit! Fie ca frica de Dumnezeu să ducă la o dreaptă miluire pe toate zilele! Tămăduiește cu înfrânarea ta înțeleaptă două patimi potrivnice una alteia: îmbuibarea și foamea fratelui tău! Căci și doctorii fac așa: unora le prescriu curățire, altora hrănire, pentru ca prin ceea ce adaugă unuia să ia de la celălalt și să se rânduiască sănătatea și a unora și a altora[13]. Lasă-te convins de îndemnul cel bun! Deschidă învățătura cea bună ușile celor cu bunăstare! Gândul cel bun să conducă pe cel sărac către cel ce are! Să nu crezi că printr-un cuvânt oarecare ai putea îmbogăți pe cel sărac! Deie-le și casă și pat și masă, Cuvântul cel mai înainte de veci printr-un cuvânt potrivit! Iar tu, cultivă cele ce sunt necesare pe care trebuie să le privești ca pe niște bunuri ale tale!

Pe lângă acestea, gândește-te că mai sunt și alți mulți bolnavi și nenorociți. Fiecare să poarte de grijă de cei din apropierea lui. Nu lăsa pe cei din jurul tău să fie îngrijiți de altcineva! Să nu cumva să ia altul comoara care se află lângă tine! Îmbrățișează pe cel căzut în suferință ca și cum ai îndrăgi aurul. Iubește, pe cel împovărat ca și cum îți iubești propria sănătate, ca și cum îți iubești sănătatea soției, a copiilor, a casnicilor și a întregii tale familii. Cel lipsit și bolnav este de două ori sărac; dacă îl ajută sănătatea, cel lipsit merge din ușă în ușă, îndreptându-se către cei avuți, iar dacă stau la încrucișarea drumurilor, cer mila tuturor trecătorilor, cum o cerea și Daniil în groapă[14]; în schimb cei chinuiți de boală te așteaptă pe tine cel evlavios și iubitor de săraci ca și cum ar aștepta pe Avacum. Fii, dar, și tu următor acestui prooroc prin milostivirea ta. Grabnic și fără zăbavă să te arăți când e vorba de a hrăni pe cel nevoiaș! Să nu crezi că vei păgubi dacă dai. Nu-ți fie teamă: roada milosteniei tale va crește bogat, iar dacă dai, îți vei umple casa de rodul bunătăților.

Dar poate că vei zice: și eu sunt sărac. Fie! Dă, totuși cât ai căci Dumnezeu nu-ți cere ceva ce-i peste puteri. Tu să dai pâine, altul un pahar cu vin, iar altul o haină și astfel suferința în care se zbate un om poate fi înlăturată. Nici Moise n-a primit de la un singur om tot ce avea nevoie

13. Sf. Grigorie era familiarizat cu multe taine ale artei medicale. Indicații bibliografice la A.V. Heck, op. cit., p. 77-79.
14. Dan. 14,32.

pentru terminarea cortului mărturiei, ci a adunat de la tot poporul[15]. Căci aurul l-a dat unul, argintul altul, un altul mai sărac a dăruit pielea, iar altul care era cel mai sărac dintre toți a dăruit doar câteva fire de lână. Oare, nu știi că și banul văduvei[16] a ajuns să întreacă până și darurile celor bogați? Căci ea a dat tot ce avea, pe când ceilalți doar o mică parte.

Nu fi nepăsător față de cei ce zac ca și cum n-ar fi vrednici de nimic! Gândește-te bine cine sunt ei și vei afla valoarea lor ca unii care și ei sunt îmbrăcați cu chipul Mântuitorului[17]. Căci iubitorul de oameni Dumnezeu i-a uns cu chipul Său propriu ca prin el să îmblânzească pe cei nesimțiți și urâtori de săraci, după cum și cei care se năpustesc asupra lor își pun în față chipul împăratului, pentru ca avându-și înainte chipul celui ce stăpânește peste tot, să potolească și să astâmpere pe cel nepăsător[18]. Săracii sunt vistiernicii bunurilor făgăduite, ei sunt paznicii Împărăției, cei care deschid ușile celor buni și care le închid pentru cei învârtoșați la inimă și care urăsc pe oameni. Dar în același timp ei sunt atât acuzatori de temut, cât și buni apărători. Ei apără sau învinuiesc, dar nu prin cuvinte, ci așa cum sunt văzuți ei de Domnul și Judecătorul lumii. Căci felul cum ne purtăm cu ei strigă înaintea Cunoscătorului de inimi mai puternic decât orice crainic.

Pentru aceștia ni s-a pus nouă înainte, prin îngerii lui Dumnezeu, și scaunul acela înfricoșător, despre care ați auzit de atâtea ori. Căci am văzut[19] acolo pe Fiul Omului venind din ceruri, călcând prin văzduh ca și cum ar păși pe pământ, înconjurat de mulțime nesfârșită de îngeri. Am văzut apoi tronul măririi înălțându-se iar pe el am văzut șezând pe Împăratul cerurilor urmat de întreg neamul omenesc cât s-a născut pe pământ și câți au trăit vreodată sub soare smulși cu toții în văzduh și împărțiți în două părți și venind cu toții la scaunul de judecată. Cei din dreapta erau numiți oi, iar cei din stânga capre, primind fiecare numirea după cum le-a fost felul purtării lor în viață. Și se puneau acolo întrebări celor judecați de către Judecător și se dădeau răspunsuri de către aceștia Împăratului. Și fiecare primea răsplata cuvenită: cei care au trăit în chip

15. Ieș. 35,5-35. Sf. Grigorie a luat acest pasaj din epistola trimisă de Origen lui Grig. Taumaturgul (P. Nautin: *Origene*, Paris 1977, p. 158-161); mai ales când e vorba de Biserica creștină, care a adunat și învățături de ale științei "din afară", de la egipteni. În românește, în P.S.B.7, 354-356.

16. Marcu 12,42: codrantul valora 2 bănuți.

17. Cine pe săraci ajută, pe Dumnezeu împrumută; săracul e chipul lui Hristos.

18. Idee dezvoltată în omilia *Despre înțelesul numelui de creștin*.

19. Ca și Eusebiu de Cezareea, care descrie, cel dintâi, împodobirea bisericilor creștine (P.S.B.vol.13), ca și Asterie al Amasiei, care descrie cu amănunțime pătimirea Sfintei Eufimia, în pictură (*Omilii la scene pictate pe zidurile bisericilor*) etc.

virtuos să guste din bucuriile împărăției, iar cei care au urât pe oameni și s-au dovedit răi, pedeapsa focului, și încă pe veci[20].

Toate acestea ne-au fost descrise cu multă grijă și în chip amănunțit, iar dacă scaunul de judecată ne-a fost zugrăvit de însuși Cuvântul lui Dumnezeu[21], aceasta nu s-a făcut din altă pricină, ci doar ca să ne învețe cât de bună e facerea de bine[22]. Căci acesta și este propriu-zis prețul vieții: această facere de bine e mama săracilor, învățătoarea bogaților, hrănitoarea cea bună a copiilor, ocrotitoarea bătrânilor, cămara cu bunătăți a celor lipsiți, limanul de obște al dezmoșteniților, împărțind tuturor, oricare le-ar fi vârsta și nenorocirea, purtarea ei de grijă. Căci așa cum cei care pun la cale fel de fel de întreceri[23] trâmbițează tuturor răsplătirea celor care iau parte la ele făgăduindu-le premii, tot așa cheamă la sine și facerea de bine pe toți cei aflați în greutăți și în nevoi, dând celor ce vin la ea nu premii pentru că au putut birui pe alții, ci tămăduire de nenorociri. Căci ceea ce-i mai presus decât orice faptă de laudă a cuiva este prietenia cu Dumnezeu, iubirea cu orice preț a binelui, de împărtășirea căruia nu te saturi niciodată. Căci în primul rând Dumnezeu însuși ne arată care sunt adevăratele fapte bune și pline de iubire față de oameni, la care ne cheamă să fim părtași. Așa sunt zidirea pământului, împodobirea cerului, rânduirea atât de minunată a anotimpurilor, căldura soarelui, înghețarea ca un cristal a apei precum și toate celelalte pe care El le săvârșește în parte, Dumnezeu nu le face de dragul Lui însuși, căci El n-are nevoie de nici una din toate acestea, ci le lucrează fără întrerupere în folosul nostru[24]. El e lucrătorul cel nevăzut al hranei oamenilor, e semănătorul la vreme și dătător priceput al ploilor, căci după cum ne spune Isaia proorocul[25], El "dă sământa semănătorului și apă din nori, uneori abia stropind pământul, alteori vărsând din belșug ploaie peste ogoare". Iar când rodurile ajung la coacere și verdeața câmpului se maturizează, împrăștiind norii pe tot întinsul cerului, lasă soarele slobod, fără nici un acoperământ răspândindu-și razele sale calde și arzătoare pentru ca spicele să se rumenească și să se poată secera. Tot el hrănește și

20. Întreagă omilia II, *Despre iubirea față de săraci*, descrie pericopa de la Matei 25, 31 și urm.

21. Întreaga Scriptură ne oferă material bogat pentru a cunoaște pe Dumnezeu și Legea Lui. Desigur, pe lângă sensul literal-istoric trebuie uneori să tălmăcim pericopele și tropologic sau alegoric, ori anagogic, cum reiese mai ales din *Comentarul la Cântarea Cântărilor*, tradus de pr. D. Stăniloae în col. P.S.B., vol. 29.

22. Mat. 5, 44, 48.

23. Imaginea paulină a "stadionului" (Fil.3,11) e adeseori folosită de Sf. Grigorie, cf. Heck, *op. cit.*, p. 84.

24. Toate evocările din natură sunt dovada bunătății lui Dumnezeu.

25. Is. 55,10.

vița de vie, pregătind la vreme potrivită băutură celui însetat. La fel dă de mâncare și vietăților de tot felul pentru ca și oamenii să aibă mâncare din belșug, iar lucrând lâna de pe pieile altora să-și croiască încălțăminte. Vezi, dar, în ce chip cel dintâi care a iubit facerea de bine este Dumnezeu: El e hrănitorul celor flămânzi, care adapă pe cel însetat, care îmbracă pe cei goi, așa cum am arătat mai înainte.

Iar dacă vrei să auzi și cum tămăduiește pe cel bolnav, atunci ține minte: cine a învățat pe albină să fabrice ceara? împreună cu ea și mierea? Cine a făcut ca pinul, terebintul și arborele de mastică să picure sucul acela lipicios? Cine a zidit ținutul Inzilor, care-i mama fructelor și bine mirositoare? Cine a sădit măslinul care potolește durerile și oboselile trupești? Cine ne-a dat cunoașterea rădăcinilor și a plantelor precum și învățătura leacurilor care se găsesc în ele? Cine a recomandat oamenilor doftoria cea dătătoare de sănătate? Cine a scos din pământ izvoarele calde vindecătoare de răceli și de nădușeli și care alungă umflăturile și uscăciunile? S-ar cuveni să spunem împreună cu înțeleptul Baruh[27]: "El este Cel care a descoperit toată calea științei și a dat-o lui Iacob, slugii Sale și lui Israel, iubitului Său". Pentru aceea au fost născocite meșteșugurile care folosesc focul, precum și cele fără de foc, ca și cele care folosesc apa și toate celelalte îndeletniciri nenumărate, pentru ca împlinirea nevoilor vieții să fie deplină. În felul acesta Dumnezeu este cel dintâi descoperitor al facerii de bine și dătătorul bogat și plin de mângâieri al tuturor celor de care avem nevoie.

Iar noi, care suntem învățați mereu de Sfânta Scriptură să pășim pe urmele Domnului și Ziditorului nostru, atât cât e cu putință unui muritor, întrucât numai acest lucru fericește și poate birui și moartea, pe toate le adunăm spre bucuria noastră, pe unele rânduindu-le numai pentru viața noastră proprie, iar pe altele le păstrăm pentru moștenitorii noștri. În schimb, n-avem de spus nici un cuvânt pentru cei aflați în nenorociri, nici o grijă față de săraci. Nu te uiți la semenul tău cum aleargă pentru o pâine și cum se înflăcărează după strictul necesar vieții[28], pe care nu-l are dar nu te înduri să-i dai de bunăvoie și nici nu-ți pasă de izbăvirea lui din nevoi, ci-l treci cu vederea ca pe o plantă înfloritoare care se usucă îngrozitor din lipsă de apă. Și faci acest lucru cu tot belșugul bogăției, deși ai putea mângâia pe mulți din prisosul bunătăților tale. Căci după cum apa unui singur izvor revărsându-se și în dreapta și în stânga peste câmpii le face roditoare pe toate, tot așa și bunăstarea unei singure case e în stare să izbăvească din nenorociri mulțimi întregi de săraci numai dacă cugetul cel zgârcit și plin de sine căzând ca o piatră în mijlocul ușii n-ar stăvili drumul care merge spre cei săraci.

27. Baruh 3,37.

28. În text ζωπύρησιν = calorem vitalem.

Să nu trăim numai pentru trup! Să trăim cât de cât și pentru Dumnezeu! Simțul și plăcerea mâncării satisfac numai o mică parte a trupului: gâtul, după ce trece de el și ajunge în stomac, în cele din urmă materiile acestea sunt date afară în chip nevrednic. În schimb, mila și facerea de bine sunt lucruri iubite de Dumnezeu și în timp ce ele se fac sălaș în om, îl îndumnezeiesc și-l fac întru totul următor binelui așa încât omul este de acum chip al ființei celei dintâi și preacurate[29] care e mai presus decât orice minte. Și vreți să știți cumva și care-i ținta și garanția din urmă pentru toate strădaniile noastre? Iată-le: nădejdea cea bună și așteptarea cea plină de bucurie, iar în cele de dincolo, după ce vom dezbrăca această haină trecătoare și ne vom îmbrăca în nestricăciune viața cea fericită, cea nesfârșită și neschimbată petrecută în bucurii minunate, care acum ne sunt cu totul necunoscute.

Așadar voi care ați fost chemați la viață ca ființe cu judecată și care aveți putința de a tâlcui și a învăța lucrurile dumnezeiești, nu vă lăsați înșelați de cele trecătoare! Dobândiți numai bunuri care nu părăsesc niciodată pe cel ce le are! Puneți măsură dreaptă atunci când folosiți bunurile vieții, căci nu toate sunt ale noastre; lăsați să fie o parte pe seama săracilor cei îndrăgiți de Dumnezeu. La urma urmelor toate sunt ale lui Dumnezeu, Părintele comun al tuturor. Voi, întreolaltă sunteți ca frați din aceeași seminție, iar lucrul cel mai bun și cel mai drept este ca frații să se împărtășească deopotrivă din moștenirea Tatălui[30]. În al doilea rând, chiar dacă unul sau altul ar apuca, în dauna celorlalți, vreo parte mai mare de moștenire, să-și dobândească totuși și ceilalți câte ceva. Dacă însă cineva vrea să fie numai el singur stăpân al întregii moșteniri, îndepărtând pe ceilalți frați chiar și de la a patra sau a cincea parte de moștenire, unul ca acela este într-adevăr tiran amarnic, păgân neîmpăcat, fiară nesătulă, mușcând cu plăcere numai el din pradă. Ba mai mult, acela e mai crud și decât fiarele sălbatice, căci lupul primește lângă sine și pe alt lup la pradă, iar câinii se năpustesc deopotrivă mai mulți deodată asupra unui trup sfâșiindu-l. În schimb, omul nesătul nu primește pe nimeni din cei de un neam cu el ca părtași la bogăția lui. Pentru tine e de ajuns o masă mai modestă. Vezi, să nu cazi în oceanul fără fund al îmbuibării! Naufragiul care te amenință este și așa destul de greu: nu vei fi numai sfâșiat de

29. "Mila" e redată de Sf. Grigorie în mod diferit: ca întristare față de relele străine (P.G.44,1252), dar și ca iubire față de cei loviți (ibidem); însă cea mai bună definiție a milei o dăm atunci când, prin faptele săvârșite, imităm pe Dumnezeu. O astfel de acțiune îndumnezeiește pe om făcându-l să-L reflecte pe Creator ca chip al Lui.

30. Heck crede (p. 93) că Sf. Grigorie ar fi influențat aici de stoicismul lui Epictet (Diss.I,13).

stâncile de sub apă, ci te vei rostogoli în întunericul cel mai adânc, de unde niciodată nu se mai poate ridica cel care a căzut o dată.

De toate te poţi folosi, dar nu abuza de ele! Aşa te-a învăţat şi Pavel[31]. Sileşte-te să fii cât mai măsurat în desfătarea ta. Nu te îmbăta de plăceri. Nu fi mai îngrozitor decât orice vietate fie ea cu patru picioare mari sau mici, fie păsări ori peşti uşor de găsit ori greu de găsit, ieftine sau scumpe! Nu-ţi umple pântecele cu sudoarea multor vânători, fiind ca o fântână adâncă, săpată de multele mâini ale fântânarilor, dar care niciodată nu se umple de apă! Pentru cine nu se simte niciodată sătul, nici măcar adâncul mării nu rămâne necercetat. Şi nu sunt vânaţi numai peştii care înoată în apă, ci şi celelalte vieţuitoare care se târăsc pe sub apă, şi pe acestea le scot la uscat şi la aer. Aşa e cazul cu scoicile de tot soiul, aricii de mare, sepia care se târăşte ca un şarpe, şi ea e prinsă, la fel şi caracatiţa ascunsă pe sub pietre, şi ea e apucată şi smulsă ca şi scoicile din adâncurile cele mai mari. Şi toate vieţuitoarele din apă, fie că înoată pe valuri, fie că stau prin adâncurile mărilor, toate sunt prinse cu diferite mijloace de vânătoare născocite de mintea cea mai dornică de plăceri.

Şi vrei să ştii cumva şi ce urmează după ce aceşti înfierbântaţi după plăceri îşi adună atâtea pentru hrană? După cum acolo unde se încuibă vreo boală, răutatea[32] ei aduce după sine tot felul de urmări rele, tot aşa stau lucrurile şi aici. Căci cei obişnuiţi să aibă mereu mese încărcate de bunătăţi şi să trăiască numai în bunătăţi simt nevoia să-şi construiască palate măreţe şi cheltuiesc mare parte din avere cu zidirea de case mari pe care le împodobesc în chipul cel mai ciudat[33]. De multe ori ei cheamă la ospeţe grupuri întregi de oameni, pe care-i îmbracă în haine înflorate şi încărcate de podoabe[34]. În acest scop ei se îngrijesc să aibă mese grele de argint, lucioase ca sticla, altele împodobite cu sculpturi în aşa fel încât, deodată cu mâncarea, să-i aţâţe şi băutura, şi vederea lor. Să ne gândim şi la ceea ce urmează după aceasta; cupe, măsuţe cu trei picioare, vase pentru mâncare şi altele pentru băuturi, tăvile şi sticlele de tot felul, glumeţi care ştiu să provoace râsul, artiştii, chitariştii, cântăreţii din instrumente, declamatorii, cântăreţii şi cântăreţele[35], orchestrele precum şi tot convoiul desfrâului, băieţi îmbrăcaţi în haine femeieşti şi cu părul

31. Rom. 13,14; Gal. 5,16; I Tim. 4,2.
32. Sf. Grigorie este unul din cei mai obişnuiţi cu tălmăcirea anagogică a textelor biblice. De aceea nu-i de mirare că face legătură logică între răutate şi boală, asa cum ne-o spune şi în *Viaţa lui Moise* (P.G. 44,345) atunci când omul se lasă pradă poftelor şi luxului.
33. Case luxoase construite cu piatră de Tesalia sau Licaonia (Migne P.G. 46, 669).
34. Despre astfel de haine a se vedea şi omilia *Despre morţi,* P.G. 46, 528.
35. Eccl. 2,8.

lung, fete lipsite de ruşine, un fel de surori ale Irodiadei[36] celei neruşinate, care ucid pe Ioan cel cu cuget înţelept şi dumnezeiesc din fiecare om.

Iar în timp ce în casă au loc astfel de petreceri, la poartă stau mii de Lazări[37], unii din ei înaintaţi în vârstă, alţii având câte un ochi scos, alţii cu picioarele tăiate, iar alţii abia târându-se ori lipsindu-le cu totul picioarele şi pătimind cumplit. Ei strigă, dar nimeni nu-i aude căci îi asurzeşte sunetul flautelor, melodia instrumentelor ori râsetele şi hohotele de pe verandă. Dacă, însă, vor deschide puţin uşa, paznicul cel aspru al stăpânului celui nemilostiv sărind de undeva, îi va alunga cu toiagul asmuţind câinii cei răi asupra lor şi lovind peste ranele lor cu biciul. Şi astfel prietenii lui Hristos sunt nevoiţi să se îndepărteze, cu toate că pentru ei erau sortite aceste bunătăţi, fără să fi ajuns să guste măcar o fărâmitură de pâine şi fără să se fi ales cu nici un fel de hrană, ci numai cu ocări şi bube. În vremea aceasta, în acest atelier al Mamonei unii ajung să semene cu nişte corăbii înnecate de valurile venite din afară, pe când alţii dorm pe mese cu paharele alături de ei. Într-o astfel de casă se săvârşesc două păcate deodată: unul din pricina îmbuibării celor ce s-au îmbătat, iar al doilea din pricina săracilor înfometaţi care au fost alungaţi.

Dacă Dumnezeu vede astfel de lucruri - şi desigur că le şi vede[38] - care, credeţi, că va fi sfârşitul vieţii voastre, voi, cei care urâţi pe săraci? Oare, veţi mai zice cumva că nu ştiţi că toate pildele îngrozitoare şi înspăimântătoare pentru unii ca aceştia le pune înainte şi le mărturiseşte Sfânta Evanghelie? Desigur că acestea au fost scrise pentru bogatul care trăia în porfiră şi vison, şi care a căzut în adâncul răutăţilor[39] şi care după moarte a ajuns la mare strâmtorare şi apăsare. Căci tot aşa a fost osândit la o moarte năprasnică şi un altul asemenea lui în timp ce de cu seara se gândea ce să facă cu atâta hrană pe care o avea încât n-a mai ajuns să vadă dimineaţa răsăritul soarelui[40]. Să nu ne închipuim că dacă nouă, muritorilor, credinţa ne e moartă, fericirea ne va fi veşnică! Căci cam în felul acesta avem obicei să gândim cei care vrem să hărăzim totul numai plăcerilor trupeşti; suntem ca nişte stăpâni fără de urmaşi şi care nu urmărim altceva decât să dobândim mereu numai bunătăţi trecătoare. Când secerăm ne gândim numai la însămânţat, iar când semănăm

36. Luca 3,19.
37. Luca 16, 19.
38. Interesant cum deduce *Sf.* Grigorie originea cuvântului "Dumnezeu" din "a vedea" (θεός din θέασθαι), căci El toate le vede P.C. 46, 573, 576.
39. Joc de cuvinte: vison-abis.
40. Luca 12, 20.

nădăjduim totdeauna recoltă bogată. Sădind un copac, noi ne și gândim la umbra lui deasă pe când el va fi mare, iar când punem în pământ un palmier, îndată și așteptăm să ne și înfruptăm din roadele lui dulci. Și facem așa ceva adeseori chiar la bătrânețe când toamna vieții a trecut și iarna morții se apropie, când mai avem de trăit nu șiruri de ani, ci doar trei sau patru zile.

Să ne gândim, dar, ca oameni cugetători, că viața noastră este trecătoare, că vremea curge[41], fără să stea pe loc și fără să poată fi oprită și că întocmai ca un curent de apă duce la sfârșitul comun tot ce este în atingere cu el. Dar oricât ar fi de scurtă și de trecătoare, viața noastră nu este fără răspundere! Or, primejdia cea mare care ne așteaptă în fiecare clipă constă tocmai în faptul că suntem datori să dăm socoteală înaintea nemitarnicului scaun de judecată nu numai de faptele noastre, ci chiar și de cuvintele pe care le rostim. De aceea și fericitul psalmist, pus în fața gândurilor de care am pomenit, dorea să cunoască sfârșitul care-l așteaptă, în care scop se roagă cu toată căldura să-i arate numărul zilelor care i-au mai rămas pentru ca să se poată pregăti în vederea plecării din această viață; să nu se tulbure pe neașteptate ca un călător nepregătit care călătorește împreună cu alții și care în zadar caută cele necesare fără să le aibă cu sine. *El zice așa: "Fă-mi cunoscut, Doamne, sfârșitul meu și care* este numărul zilelor mele, ca să cunosc ceea ce-mi lipsește. Iată cu palma ai urzit zilele mele și viața mea este ca un nimic înainta Ta"[42].

Vezi, dar, care trebuie să-ți fie grija cea înțeleaptă, grija de bunătatea sufletului, așa cum o găsim sălășluindu-se într-o inimă împărătească cum este cea a lui David. O astfel de inimă oglindește pe împăratul împăraților și pe judecătorul judecătorilor. Silește-te așa fel încât ducând cu tine podoaba desăvârșită a poruncilor să pleci întreg din viață, ca un cetățean adevărat al vieții de dincolo, de care, fie ca toți să ne învrednicim cu harul și cu iubirea de oameni a Domnului nostru Iisus Hristos, Căruia se cuvine slava în vecii vecilor, Amin.

41. Ps.89,10.
42. Ps.38,5-6.

DESPRE DESĂVÂRȘIRE, CĂTRE MONAHUL OLIMPIU*

Râvna ta de a cunoaște cum cineva, printr-o viață virtuoasă, poate să ajungă la desăvârșire, mi se pare vrednică de dorința pe care o ai ca întotdeauna să duci o viață lipsită de cusururi. Aș fi voit, desigur, mai presus de toate, să găsesc chiar în viața mea exemplul celor râvnite de tine, astfel ca, mai înainte de a-ți fi dat în cuvinte învățătura cerută, să ți-o fi putut da în fapte, căci povățuirea cuiva către cele bune numai atunci poate fi vrednică de crezare, când viața acestuia este întru totul în armonie cu faptele lui. Cât de mult aș dori să mi se poată întâmpla aceasta vreodată! Acum, însă, fiindcă nu mă simt în stare să-ți pot pune în față, în loc de cuvinte, viața mea, ca nu cumva aceasta să ți se pară că este cu totul departe de desăvârșire și deci o adevărată nebunie față de scopul pe care ți l-ai hotărât, m-am gândit că n-ar fi cu totul fără de folos să-ți arăt deocamdată numai ținta către care trebuie să se îndrepte viața cuiva. Și am făcut aceasta pornind de la un lucru destul de bine cunoscut de toată lumea.

Este îndeobște știut că bunul nostru Stăpân, Mântuitorul Iisus Hristos, ne-a dat dreptul să ne *facem cu toții părtași ai preacinstitului Său nume.* Din clipa în care Mântuitorul nostru a făcut aceasta, noi nu mai primim numirea noastră de la nimic altceva din jurul nostru, chiar dacă cineva dintre noi ar fi bogat, chiar dacă ar fi sărac sau s-ar putea cunoaște după vreo îndeletnicire oarecare. El a lăsat toate aceste numiri la o parte și a binevoit ca numirea de seamă a celor ce cred în El să fie una singură și anume aceea de *creștini.* Fiindcă bunăvoința aceasta ni s-a adeverit de sus, ar trebui, mai întâi, să înțelegem cât de mare este darul care ni s-a făcut prin aceasta, ca să putem mulțumi după vrednicie lui Dumnezeu, care ne-a dăruit un lucru atât de mare. Apoi, în viața noastră de toate zilele să ne arătăm așa cum cere ceea ce voiește să arate acest nume mare, fiindcă numai în chipul acesta, adică cunoscând însemnarea adevărată a numelui "Hristos", vom putea înțelege măreția darului de care ne-am învrednicit prin aceea că ne numim la fel cu Stăpânul vieții noastre, și numai astfel

* Text tradus de Pr. dr. Olimp Căciulă și publicat, prima oară, în anul 1935. Titlul complet al lucrării este: *Despre desăvârșire și cum se cuvine să fie creștinul, către monahul Olimpiu* (P.G. XLVI, col. 251-286).

atunci când chemăm, în rugăciunile noastre cu numele acesta pe Dumnezeul tuturor vom putea avea în sufletele noastre de mai înainte, întruchiparea a ceea ce voim să primim în noi, adică imaginea Aceluia pe care-L înțelegem prin numele acesta și pe care credem că-L rugăm cu evlavie. După ce vom înțelege aceasta, atunci negreșit vom pricepe în chip clar și felul cum trebuie să ne arătăm prin râvna noastră în viață, căci ne vom folosi de numele acesta ca de un adevărat învățător și conducător pe cărările vieții.

Dacă pentru lămurirea celor căutate de noi vom încerca să luăm sfătuitor pe Sfântul Apostol Pavel, atunci vom avea o îndrumare cât se poate de sigură. Căci Sfântul Apostol Pavel nu numai că a înțeles cu adevărat ceea ce este Hristos, ci el, prin faptele sale, a arătat totodată și cum trebuie să fie cel supranumit cu numele acesta. Ba, ceva mai mult, el a căutat să se poarte la fel ca Hristos, ca să arate întruchipat în sine pe însuși Stăpânul său, iar prin purtarea sa întru totul la fel cu Acesta el și-a schimbat chipul sufletului său, după modelul cu care voia să se poarte la fel, așa ca să nu se mai pară că el, cel viu, care grăia, era Pavel, ci că Hristos trăia în el, după cum el însuși, având simțământul bunurilor sale proprii, a grăit zicând: *"Dacă cereți dovada lui Hristos, El este cel care vorbește întru mine" (II Cor., 13, 3)* și *"viez, dar nu eu, ci Hristos viază întru mine"* (Gal. 2, 20).

Sfântul Apostol Pavel, deci, ne-a făcut nouă cunoscut ce însemnează a purta cineva numele lui Hristos, zicând că Hristos este *puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu*. Tot el însă L-a numit și *pace, lumină neapropiată în care locuiește Dumnezeu, sfințenie și răscumpărare, arhiereu mare și Paște, jertfă de ispășire a sufletelor, oglindă a slavei și icoană a ipostasei, făcător al veacurilor, mâncare și băutură duhovnicească, piatră, apă, temelie a credinței, piatră din capul unghiului, chip al lui Dumnezeu celui nevăzut, Dumnezeu mare, cap al trupului Bisericii, întâi născut al lumii celei noi, începătură a celor adormiți, întâi născut din morți, întâi născut între mulți frați, mijlocitor între Dumnezeu și oameni, Fiu-Unul-născut, încoronat cu slavă și cu cinste, Dumnezeu al slavei, început al tuturor celor ce sunt*, iar pe lângă acestea, *împărat al dreptății și împărat al tuturor, având stăpânirea împărăției ce nu se poate zugrăvi în cuvinte*. Și multe altele de felul acesta, a căror mulțime nu este nicidecum ușor de arătat. Toate aceste numiri însă, adunate la un loc, iar sensul fiecărei dintre numirile acestea aducând cu sine totodată și caracteristica sa în dovedirea a ceea ce înseamnă, ne pot da o înfățișare oarecare de ceea ce trebuie să se înțeleagă prin numele "Hristos". Cu toate acestea, dovezile nespusei Sale măreții nu ne sunt cu putință să le înțelegem decât în măsura în care îi este dată această putere

sufletului nostru de la natură. Deci, întrucât demnitatea împărătească stă mai presus de orice alt merit și de orice altă putere sau stăpânire, iar numele "Hristos" însemnează în primul rând și mai cu seamă puterea împărătească (fiindcă "Hristos" se tâlcuiește *"uns"*, iar din istorie aflăm că mai înainte a fi cineva împărat trebuia să fie uns) și deoarece în demnitatea împărătească se cuprinde toată puterea celorlalte demnități, pentru aceasta cel care a înțeles ceea ce se cuprinde în numele "Hristos" a înțeles totodată și ceea ce se cuprinde în fiecare în parte dintre numirile de mai sus.

Aceasta este împărăția care are drept nume numele lui Hristos.

Fiindcă bunul nostru Stăpân ne-a făcut și pe noi părtași celui mai mare, mai sfânt și celui dintâi dintre toate numele, astfel ca toți cei cinstiți cu numele lui Hristos să se numească creștini, este nevoie negreșit ca toate numirile, care am văzut că explică un astfel de nume, să se poată vedea și în noi, pentru ca să nu purtăm în chip mincinos un astfel de nume, ci ca el să se poată adeveri întru totul în viața noastră. Căci nimic nu devine ceva din simplul fapt că se numește în vreun fel oarecare, ci firea unui lucru oarecare, oricum ar fi aceasta, se poate cunoaște cu ajutorul unui nume legat în chip firesc de lucrul acela.

Dacă, bunăoară, ar da cineva unui arbore sau unei bucăți de piatră numele de om, ar fi, oare, planta sau piatra aceea om pentru simplul faptul acesta? Desigur că nu. Dimpotrivă, va trebui cineva mai întâi să fie om și numai în urmă să primească numirea aceasta, care este proprie firii sale.

Numirile nu au semnificația lor proprie nici măcar asupra lucrurilor asemănătoare. Astfel, bunăoară, se întâmplă când zicem unei statui om, sau unei asemănări oarecare cal. Numirile pe care le dăm acestora nu sunt nicidecum niște numiri proprii. Dacă voim însă să numim ceva în adevăratul sens al cuvântului și fără greșeală, atunci desigur că numai firea unui lucru poate să arate numirea lui cea adevărată. Materia însă, care primește asupra ei forma de asemănare a vreunui lucru, rămâne aceeași care a fost și mai înainte și se numește sau bronz, sau piatră sau altceva de felul acesta, adică așa cum era atunci când artistul i-a dat înfățișarea, care a făcut-o să ia forma lucrului cu care se aseamănă.

Deci, cei care poartă numele lui Hristos ar trebui mai întâi să fie ceea ce voiește să arate numele acesta și numai după aceea să se împodobească cu un astfel de nume. Și după cum cineva, atunci când ar face deosebirea între un om adevărat și unul cioplit în piatră, nu ar putea să facă această deosebire decât pornind de la însușirile proprii ale omului (căci omului îi va zice ființă cu judecată și cu înțelegere, iar statuii îi va zice materie neînsuflețită, care a luat forma omului prin asemănare), tot astfel și pe

creştinul adevărat îl vom putea cunoaşte şi deosebi uşor de cel care numai se arată că este astfel, prin însuşirile proprii care se văd săpate în firea lăuntrică a fiecăruia.

În firea lăuntrică a creştinului adevărat trebuie să se găsească săpate acele însuşiri frumoase pe care le-am înţeles când a fost vorba de numele "Hristos". Dintre aceste însuşiri, pe acelea care ne sunt cu putinţă noi trebuie să le îndeplinim întocmai în viaţă. Pe celelalte însă, pe care firea noastră nu le poate îndeplini întocmai în viaţă, noi trebuie să le respectăm şi să le cinstim.

De aceea, în viaţa creştinului trebuie să strălucească toate numirile acelea care lămuresc sensul numelui "Hristos", şi anume unele din ele prin îndeplinirea lor întocmai de către noi, iar celelalte prin cinstirea lor, căci numai astfel poate să fie întreg omul lui Dumnezeu, neciuntindu-şi întru nimic întregimea sa prin răutate, după cum zice Sfântul Apostol Pavel. Într-adevăr, după cum cei ce născocesc basmele acelea pline de întâmplări minunate, cu bucefali, centauri, balauri sau altceva de felul acesta – fie că le povestesc, fie că le istorisesc în scris – ajung să creeze făpturile acestea prin îmbinări de fiinţe cu totul diferite între ele şi nu dau la iveală nicidecum asemănarea vreunui model din natură, ci numai înfăţişează natura în născocirea aceasta nebună şi creează cu totul o altă făptură decât omul, prin aceea că ne înfăţişează ceea ce nu există în forma aceasta în care ni se arată înaintea ochilor, şi după cum făptura aceasta provenită dintr-o împerechere atât de ciudată nu poate fi numită de cineva om, chiar dacă vreo parte a ei ar fi o parte a trupului omenesc, tot astfel nu se va putea numi, pe bună dreptate, creştin nici acela care va avea un cap fără judecată, adică acela care, în ceea ce priveşte credinţa sa, nu va avea mai presus de toate pe Cuvântul, care este capul a toate, chiar dacă în ceea ce priveşte celelalte părţi va fi întreg.

Tot astfel nu se va putea numi creştin, pe bună dreptate, nici acela care va arăta trupul vieţuirii sale nepotrivit cu Capul credinţei sale, ca şi acela care se va lăsa cuprins de mâini diavoleşti şi se va înfuria întocmai ca dobitoacele, sau va lăsa să i se furişeze în suflet zvăpăiala nebună a patimilor şi va deveni întocmai ca un centaur, alcătuit din două firi: una cu judecată şi cealaltă lipsită de judecată.

Mulţi dintre aceştia, izbutind să ducă o viaţă oarecum frumoasă la suprafaţă, din cauza credinţei lor în idoli sunt însă întocmai ca nişte oameni cu capul de viţel (adică întocmai aşa cum sunt descrişi minotaurii). Alţii, în persoana omului creştin fiind, dar supunându-şi trupurile lor unei vieţi cu totul materiale, la fel cu animalele, se arată întocmai ca nişte centauri sau ca nişte balauri din poveşti.

Deci, deoarece creştinul adevărat se poate cunoaşte în primul rând după viaţa în trup a omului, este nevoie ca acela care este cu adevărat credincios să se împodobească în viaţă cu toate însuşirile acelea frumoase, care se înţeleg prin numele "Hristos". Căci dacă este cineva numai în unele privinţe aşa cum voieşte numele acesta, iar în altele a alunecat spre cele potrivnice, nu înseamnă altceva decât să se sfâşie în două părţi vrăjmaşe una alteia, simţind în sine continuu revolta virtuţii împotriva răutăţii şi fiind el însuşi sieşi un duşman neîmpăcat şi neîmblânzit în viaţă. Căci, după cum zice Sfântul Apostol Pavel *"ce legătură poate fi între lumină şi întuneric?"* (II Corint. 14-6).

Întrucât ceea ce se împotriveşte luminii nu are nici un amestec cu lumina şi nici nu o poate măcar mijloci, cel ce ţine şi de lumină şi de întuneric şi nu se poate elibera de una din ele, acesta în chip necesar se sfâşie şi el în două, din cauza împotrivirii ce există între două părţi contrarii, adică între lumină şi întuneric, devenind în acelaşi timp atât lumină cât şi întuneric, cu alte cuvinte, într-o viaţă amestecată, din cauza credinţei lui purtând în sine lumina, iar din cauza vieţii celei întunecate înnegrindu-şi strălucirea judecăţii lui.

Deoarece lumina nu are nici un amestec şi nici nu se poate împăca cu întunericul, cel stăpânit de amândouă aceste lucruri potrivnice unul altuia devine el însuşi vrăjmaş sieşi, sfâşiindu-se în două părţi, una pentru virtute, iar cealaltă pentru răutate şi prefăcând fiinţa sa lăuntrică într-un adevărat câmp de bătaie, în care atât unul dintre duşmani cât şi celălalt este el însuşi. Deci, după cum nu este cu putinţă ca într-o luptă doi duşmani să iasă fiecare învingător asupra celuilalt (căci biruinţa unuia aduce de obicei moartea celuilalt), tot astfel şi în lupta aceasta lăuntrică, ce are loc din cauza vieţii amestecate, nu este cu putinţă ca linia cea mai bună de bătaie să învingă fără ca cealaltă să fie nimicită cu desăvârşire. Dar cum, oare, ar putea fi mai puternică armata bunei credinţe decât răutatea, atunci când împotriva ei vine toată falanga cea rea a celor potrivnice?

Dacă, însă, ceea ce este mai bun trebuie să învingă, atunci negreşit că duşmanul va fi ucis. Virtutea va avea biruinţă sigură împotriva răutăţii numai atunci când vrăjmaşul ei, prin ajutorul pe care îl vor da acesteia gândurile cele mai bune, va dispărea pentru totdeauna întru nefiinţă; iar atunci se va împlini şi ceea ce s-a zis de Dumnezeu prin profeţia care zice: *"Eu voi ucide şi Eu voi face să fie cineva viu"* (Deut. 32, 39) şi aceasta pe bună dreptate, fiindcă ceea ce este bun nu poate să trăiască în mine decât numai când este învingător, şi deci viu, prin moartea vrăjmaşului.

Atât timp, însă, cât vom fi stăpâniţi atât de lumină cât şi de întuneric, atingând cu una din mâinile noastre o parte, iar cu alta partea cealaltă, va fi cu neputinţă să ne bucurăm în acelaşi timp de fiecare dintre ele, deoarece virtutea alunecă din mâna celui ce s-a atins de rău.

Acum, venind din nou la cele ce am spus la început, vom adăuga că una singură este calea către viaţa cea curată şi sfântă pentru toţi cei care iubesc virtutea şi anume aceea de a şti ce înseamnează numele "Hristos", cu care trebuie să ne punem în armonie viaţa noastră, orânduind-o către virtute, cu ajutorul pe care ni-l dă şi explicarea însuşirilor celorlalte, care am văzut că se cuprind la un loc în numele "Hristos".

Deci, dacă acum ne punem înainte toate cuvintele şi numirile pe care le-am adunat din scrierile Sfântului Apostol Pavel şi care tâlcuiesc înţelesul numelui "Hristos", vom dobândi cea mai sigură îndrumare către o viaţă virtuoasă, dacă pe unele din acestea le vom îndeplini întocmai în viaţa noastră şi dacă pe celelalte le vom respecta şi le vom cinsti, după cum am spus şi în cele de mai sus.

Drept ordine, în cele ce urmează, ne vom servi de înşirarea făcută mai înainte. De aceea vom începe cu cele dintâi cuvinte pe care am văzut că le spune Sfântul Apostol Pavel despre Mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Prin aceste cuvinte noi învăţăm, mai întâi, care sunt ideile acelea dumnezeieşti care decurg imediat din numele "Hristos" şi prin care numele acesta ni se face nouă vrednic de tot respectul. Astfel, deoarece toată lumea, atât cea care se poate înţelege prin simţuri cât şi cea care stă mai presus de înţelegerea prin simţuri, s-a făcut prin El şi în El s-a alcătuit, de aceea, în chip necesar, când vorbim despre prezenţa lui Hristos, făcătorul a toate, o dată cu ea trebuie să îmbinăm la un loc şi înţelepciunea Lui dimpreună cu puterea, înţelegând prin legătura dintre aceste două cuvinte, adică dintre putere şi înţelepciune, că minunile acestea mari şi nespuse ale lumii nu ar fi fost dacă înţelepciunea nu ar fi descoperit ieşirea lor la iveală şi dacă puterea nu ar fi însoţit înţelepciunea pentru desăvârşirea celor descoperite, căci numai cu ajutorul puterii celei gândite se transformă în lucruri.

Semnificaţia numelui "Hristos" se poate deci împărţi, în chip potrivit, în înţelepciune şi în putere. Astfel ca atunci când privim către măreţia orânduirii tuturor fiinţelor să putem înţelege puterea Lui nespusă, prin cele ce cuprindem cu mintea; iar când ţinem socoteală că cele ce nu existau au luat fiinţă, prin faptul că firea cea de multe feluri, la un semn sfânt, s-a transformat în cele ce sunt, atunci să putem crede că Hristos este înţelepciunea cea necuprinsă cu mintea. Căci numai aceea ce cheamă cineva în rugăciunile sale şi către care se îndreaptă cu ochii sufletului,

numai aceea poate să atragă la sine, prin rugăciune, şi numai astfel poate deveni stăpân în ceea ce priveşte puterea asupra omului din lăuntrul său. Tot astfel zice şi Sfântul Apostol Pavel, cel care privea continuu către putere (şi puterea era Hristos), ca şi Proverbele, care spun că *"cel ce cheamă în rugăciunile sale înţelepciunea"* prin care se înţelege iarăşi Domnul, *"devine înţelept"* (Prov. 2, 2).

Deci, cel ce se numeşte pe sine cu acelaşi nume ca şi Hristos, nume care după cum am văzut înseamnează putere şi înţelepciune, pe de-o parte se numeşte la fel şi cu puterea, împuternicit fiind împotriva păcatului, iar pe de altă parte va arăta în el şi înţelepciunea, prin aceea că va alege întotdeauna numai ceea ce este bun. Atunci, însă, când în noi se arată atât înţelepciunea cât şi puterea, cea dintâi alegând ceea ce este frumos, iar cealaltă adeverind în fapt înţelepciunea din gândire, atunci negreşit se poate ajunge la desăvârşirea vieţii, împletită din amândouă acestea.

Tot astfel, dacă înţelegem că Hristos este *pace*, vom arăta adevărata numire a lui Hristos asupra noastră numai dacă prin pacea din noi vom adeveri pe Hristos în viaţa noastră. Domnul nostru Iisus Hristos, după cum zice Sfântul Apostol Pavel, a ucis vrăjmăşia. De aceea şi noi să căutăm să nu înviețuim întru noi vrăjmăşia ci, dimpotrivă, să o arătăm moartă în viaţa noastră, pentru ca nu cumva aceasta, care a fost ucisă de Dumnezeu pentru mântuirea noastră, să fie reînviată de noi, prin mânie şi pismă, împotriva noastră înşine şi spre nenorocirea fiinţelor noastre, conlucrând cu această faptă a noastră la reînvierea vrăjmăşiei, de pe urma morţii căreia lumea a respirat uşurată.

Dimpotrivă, dacă avem în noi pe Hristos, care este pace, atunci să ucidem şi noi vrăjmăşia din sufletele noastre, pentru că numai astfel vom putea realiza în viaţa noastră ceea ce credem că este în Hristos. Căci după cum Hristos, distrugând zidul despărţitor al opririi, a clădit întru Sine, într-un singur om, amândouă părţile care se găseau de o parte şi de alta a zidului despărţitor, făcând cu aceasta pace, tot aşa şi noi să aducem la împăcare nu numai pe aceia care, în afară de noi fiind, luptă împotriva noastră, dar şi tot ceea ce se găseşte în revoltă înlăuntrul nostru, aşa ca trupul să nu mai poftească nimic împotriva duhului şi nici duhul împotriva trupului, ci gândul cel trupesc supunându-se legii celei dumnezeieşti să avem pace întru noi, fiind refăcuţi într-un om nou şi paşnic şi amândoi, atât omul cel trupesc cât şi cel sufletesc, devenind unul singur.

Definiţia păcii nu este alta decât armonia şi buna înţelegere a celor ce se găsesc în vrăjmăşie.

De aceea, când războiul cel lăuntric va fi scos pentru totdeauna din firea noastră, atunci, având pace întru noi, vom fi şi noi pace, arătând cu aceasta adevărată şi stăpână asupra noastră numirea lui Hristos.

Hristos este totodată și *lumina cea adevărată și neapropiată de minciună*. Înțelegând aceasta, noi pricepem în același timp că viața noastră trebuie luminată și ea de razele Părintelui celui adevărat. Razele acestea, raze ale Soarelui dreptății, sunt virtuțile, care țâșnesc de aici spre luminarea noastră. Prin ele, noi ne putem lepăda de lucrurile întunericului și umbla cuviincios, ca ziua. Tot prin ele putem să lăsăm la o parte toate lucrările ascunse ale rușinii și să lucrăm totul la lumină, astfel ca noi înșine să fim lumină și să putem lumina prin lucrările noastre și pe alții, întocmai ca lumina.

Tot astfel, dacă auzim că Dumnezeu este *sfințenie*, trebuie să mărturisim puterea sfințeniei nu prin cuvânt, ci prin viața noastră, care trebuie să fie curată de orice faptă sau gând murdar și necurat.

Auzind, pe de altă parte, că Hristos este *răscumpărare*, dându-Se pe Sine preț de răscumpărare pentru noi, prin aceasta înțelegem că dându-ne nouă nemurirea ca o cinste deosebită fiecărui suflet în parte, El a făcut pe toți cei răscumpărați de El, prin viața Sa, de la moarte, un bun al Său propriu. Deci dacă prin aceasta noi am devenit robi ai Celui ce ne-a răscumpărat pe noi, datori suntem să privim de aici încolo numai către Stăpânul nostru, pentru ca să nu mai viețuim nouă înșine, ci să viețuim numai Aceluia care ne-a răscumpărat de la moarte, în schimbul vieții Sale. Noi nu mai suntem stăpâni ai noștri, căci Stăpânul nostru este numai Domnul, care ne-a răscumpărat, iar noi suntem un bun al Lui. De aceea și voința Celui care ne stăpânește trebuie să fie lege pentru viața noastră. Astfel, după cum atunci când eram în stăpânirea morții, întru noi se sălășluise legea păcatului, tot așa și acum, când suntem în stăpânirea vieții, suntem datori să ne punem în armonie cu felul de a fi al Celui care ne are în stăpânire, pentru ca nu cumva alunecând din porunca vieții să cădem de bunăvoie iarăși, prin păcat, în ghearele tiranului celui viclean al sufletelor noastre, adică în moarte.

Dar Sfântul Apostol Pavel ne spune că Hristos este și *Paște* și *arhiereu*. Ei, bine, dacă vom căuta să înțelegem și aceste gânduri, și ele ne vor apropia de Hristos. Căci Hristos, Paștele, a fost jertfit cu adevărat pentru noi, iar Preotul care a adus lui Dumnezeu jertfa aceasta nu a fost altul decât însuși Hristos, căci *"El S-a adus dar și jertfă pe Sine pentru noi"*, zice Sfântul Apostol Pavel (I Tim. 2, 6). De aceea, privind către Cel ce S-a adus pe Sine dar și jertfă lui Dumnezeu, devenind Paște, ne vom înfățișa și noi înșine lui Dumnezeu ca jertfă vie, sfântă și bineplăcută, făcând din viața noastră de oameni un cult de contină adorare a lui Dumnezeu. Chipul în care putem să aducem jertfa aceasta este acela de a căuta să nu ne purtăm la fel cu veacul acesta, ci să ne transformăm prin reînnoirea minții

noastre, în așa fel încât să cunoaștem care este voința lui Dumnezeu cea bună, cea plăcută și cea desăvârșită, și să o înfăptuim în viață. Altfel, nu este cu putință ca trupul, care este viu și care nu se jertfește așa cum cere legea cea duhovnicească, să arate întru sine voința lui Dumnezeu. Gândul trupului este dușman lui Dumnezeu și nu se supune niciodată legii lui Dumnezeu. Nici nu poate chiar să facă aceasta atât timp cât trăiește trupul.

Dimpotrivă, dacă cineva se jertfește în chipul jertfei celei făcătoare de viață, adică omorându-și mădularele cele de pe pământ, prin care lucrează patimile, atunci va putea realiza fără nici o piedică, în viață, voința cea bineplăcută și desăvârșită a lui Dumnezeu.

Tot așa, dacă auzim că Hristos este *jertfă de ispășire cu sângele Său*, atunci trebuie să înțelegem că fiecare dintre noi este dator să devină jertfă de ispășire pentru sine însuși, purificându-și sufletul prin omorârea mădularelor sale.

Când Sfântul Apostol Pavel ne spune că Hristos este *oglinda slavei* și *icoana Ipostasei*, prin cuvintele acestea el ne face să înțelegem mulțimea măririi Sale, în fața căreia trebuie să ne plecăm cu toții. Căci Pavel, cel cu adevărat inspirat și învățat de Dumnezeu, cel care a tâlcuit în adâncul bogăției înțelepciunii și cunoștinței lui Dumnezeu cele mai nelămurite și mai ascunse dintre tainele dumnezeiești, ne-a arătat prin cuvinte cu totul greu de înțeles străfulgerările acelea de lumină pe care le-a primit de la Dumnezeu, pentru înțelegerea celor ce nu pot fi nici cercetate și nici iscodite. El s-a folosit însă de un limbaj mult mai slab pentru expunerea ideilor sale, căci a vorbit în așa fel ca înțelepciunea lui cea întru taină să poată fi primită de cei ce-l ascultau, grăindu-le lor numai acele cuvinte care puteau într-o măsură oarecare să ajute ca gândurile sale adânci să fie înțelese. Înțelegând ca nimeni altul toate câte firea omenească poate să înțeleagă, Pavel a fost singurul care ne-a înfățișat într-o formă oarecare învățătura despre ființa cea mai presus de fire, învățătură care este de altfel neapropiată și neajunsă de gândurile omenești.

Vorbind despre ființa cea mai presus de fire, Sfântul Apostol Pavel ne-a spus că cele ce se pot privi în jurul acesteia sunt: pacea, puterea, viața, dreptatea, lumina, adevărul și altele de felul acesta. Totuși, el a declarat că ceea ce formează adâncul ființei celei mai presus de fire este mai presus de orice înțelegere, zicând că Dumnezeu nici nu a fost văzut, dar nici nu va fi văzut vreodată. Căci spune: *"Pe care nimeni nu L-a văzut și pe care nici nu poate să-L vadă"* (I Tim. 6, 16).

Astfel, căutând cum va putea numi aceea ce nu se poate pricepe cu gândul omenesc, fiindcă nu a găsit un nume mai potrivit pentru tâlcuirea celor neînțelese, a numit slavă și ipostas pe Cel ce se găsește mai presus de

tot binele, adică, pe Cel ce nici nu se poate înțelege și nici nu se poate tâlcui îndeajuns. *De aceea el a lăsat nenumită pe Ființa cea mai presus de ființe.* Tălmăcind însă legătura și despărțirea Fiului de Tatăl, precum și însușirea Fiului de a fi privit la un loc cu infinitul și veșnicul Tată, infinit și veșnic, L-a numit pe acesta "oglindă", adică "strălucire" a slavei, și "icoană", adică "întipărire", a ipostasei, înțelegând prin cuvântul "oglindă", sau "strălucire", legătura Lui cu Tatăl, iar prin acela de "icoană", sau "întipărire", egalitatea dintre amândoi. Căci între natura care răspândește strălucirea și strălucirea răspândită, nu se poate descoperi nimic deosebit, după cum nu se poate descoperi nimic deosebit nici între întipărirea lăsată de un obiect oarecare și obiectul care a lăsat întipărirea.

Într-adevăr, cel ce înțelege natura care strălucește pricepe totodată și strălucirea acesteia, iar cel ce are în minte măreția înfățișării (ipostasei) unui lucru, acela poate, negreșit, și să măsoare înfățișarea (ipostasa) acestui lucru cu întipărirea lui, pe care o are în față. Pentru acest motiv, Sfântul Apostol Pavel numește pe Domnul nostru Iisus Hristos și chip al lui Dumnezeu, cu aceasta nemicșorând întru nimic pe Domnul, ci, dimpotrivă, arătând măreția Fiului cu ajutorul chipului acestuia în care strălucește măreția Tatălui. Căci nici măreția Tatălui nu întrece limitele ei proprii, care sunt măreția Fiului, și nici întipărirea acestei măreții, care este măreția Fiului, nu este mai mare decât măreția Tatălui.

În jurul Tatălui nu este nimic urât și fără de formă, ci totul este preamărit prin frumusețea Celui unul născut. De aceea și Domnul zice: *"Cel ce M-a văzut pe Mine, a văzut pe Tatăl"* (Ioan 14, 10), arătând cu aceasta că El nu este nici mai mic decât Tatăl, dar nici mai mare.

Dar Sfântul Apostol Pavel zicând totodată că Hristos a adus la iveală toate cu cuvântul puterii Sale, cu aceasta el scoate din încurcătură pe toți cei care scormonesc cele ce sunt de necercetat, adică pe toți cei care, gândind despre Domnul așa cum gândesc despre materie, nu înțeleg să se oprească nicăieri în această scormonire a lor, ci, dimpotrivă, întreabă: cum se poate că ceea ce este material a ieșit la iveală din ceea ce este nematerial, și ceea ce se poate număra, din ceea ce nu se poate număra? Sau: cum se poate că ceea ce are formă a ieșit la iveală din ceea ce nu are formă, culoarea, din ceea ce nu se vede, iar din ceea ce este infinit, ceva care se mărginește la propriile sale margini? Iar dacă ceea ce este simplu și necompus nu are nici o însușire, atunci de unde își capătă materia însușirile sale?

Toate aceste întrebări, ca și altele de felul acesta, sunt cât se poate de clare pentru cel ce mărturisește că pe toate Cuvântul le aduce din neființă cu glasul puterii Sale. Căci toate cele ce au obținut prin voința lui Dumnezeu o fire nematerială nu au decât o singură cauză, adică numai pe

aceea a ipostasei, cu alte cuvinte graiul nespusei puteri a Cuvântului. Din acestea noi învățăm că trebuie să privim numai către El, căci El este aducătorul la existență al tuturor celor ce sunt. Într-adevăr, dacă am fost aduși din nimic la ființă și am fost alcătuiți întru El, este absolut necesar să credem că noi nu suntem nicidecum în afară de cunoștința Celui întru care suntem, de la care am luat ființă și întru care ne vom și desface.

Având în mintea noastră aceste gânduri, vom izbuti, negreșit, să ducem o viață cu totul fără de păcat. Într-adevăr, cine este acela care, crezând că trăiește din El, prin El și întru El, ar putea cuteza să facă părtaș al unei vieți ticăloase pe Cel ce cuprinde întru El viața fiecăruia dintre noi?

Sfântul Apostol Pavel, numind mai departe pe Domnul *mâncare și băutură duhovnicească*, prin acestea el lasă să se înțeleagă că firea omenească nefiind de un singur fel, ci partea înțelegătoare fiind amestecată cu partea simțitoare, există și o hrană proprie fiecărei părți din cele ce se găsesc întru noi, și anume o hrană sensibilă, care întreține trupul, și o hrană duhovnicească, adică spirituală, care dă sufletului nostru o bună înfățișare.

După cum însă părțile solide și lichide ale hranei materiale, amestecându-se între ele, devin elemente de întreținere a firii omenești prin aceea că ele se combină la un loc cu cele ce alcătuiesc elementele trupului nostru, tot astfel, prin asemănare, Sfântul Apostol Pavel împarte și hrana cea spirituală, numind mâncare și băutură pe Hristos, care se potrivește cât se poate de bine cu nevoile celor ce I se hărăzesc Lui. Căci pentru cei slabi și moi El devine pâine, care întărește inima omului, iar pentru cei obosiți de grijile acestei vieți, și pentru aceasta însetați, El devine vin, care înveselește inima omului.

Prin cele zise mai sus, noi trebuie să înțelegem cât de mare este puterea cuvintelor Domnului, și aceasta pe bună dreptate, căci sufletul care primește în el frumusețea lor este hrănit cât se poate de potrivit cu nevoile sale, întocmai cum a zis profetul în chip tainic, atunci când a descris mângâierea pe care o poate avea cineva de pe urma acestor cuvinte, ca pe o odihnă într-un loc cu iarbă și cu verdeață.

Dacă cineva, acum, privind către taina Sfintei Euharistii, ar zice că Domnul nostru Iisus Hristos se numește mâncare și băutură în adevăratul sens al cuvântului, nici acest lucru nu este străin de adevăratul înțeles, deoarece trupul Lui este cu adevărat mâncare și sângele Lui cu adevărat băutură.

Cât privește, însă, sensul ei cel larg, împărtășirea Cuvântului este un bun care se află la îndemâna tuturor și fiecare se poate împărtăși din El după puterea pe care o are, căci El este o mâncare și o băutură care se dau

fără deosebire şi care este primită de toţi cei care Îl caută. Din celălalt punct de vedere, însă, adică din punctul de vedere al Sfintei Euharistii, împărtăşirea cu o asemenea mâncare şi băutură nu trebuie să se facă fără o adâncă cercetare şi fără o înţelegătoare deosebire, deoarece Sfântul Apostol Pavel a zis: *"Mai întâi să se cerceteze fiecare pe sine şi numai astfel să mănânce din pâine şi să bea din pahar, căci cel ce mănâncă şi bea în chip nevrednic mănâncă şi bea spre pierderea lui însuşi"* (1 Cor. 11, 28).

De altfel şi evanghelistul Luca mi se pare că a gândit acelaşi lucru când a arătat că în timpul Patimii celei de taină, Iosif, sfetnicul cel cu bun chip, a luat cu giulgiu curat şi nepătat trupul Domnului, punându-l într-un mormânt nou şi curat. Aşa că ceea ce ni s-a vestit prin Sfântul Apostol Pavel ne poate sluji de adevărată lege, iar ceea ce ni s-a vădit atât de frumos de evanghelistul Luca ne poate fi o adevărată poruncă, pentru ca întotdeauna să primim Sfântul Trup al Domnului cu sufletul curat, iar dacă se va găsi în noi vreo pată, să o ştergem mai întâi cu apa lacrimilor.

Cunoscând că Hristos este numit de Sfântul Apostol Pavel piatră, ne va fi de mare folos, fiindcă ne va ajuta să ne întărim viaţa noastră în virtute şi să rămânem neschimbaţi în ea, stăruind neclintiţi în răbdare de-a lungul suferinţelor şi arătându-ne puternici şi hotărâţi cu sufletul, împotriva oricărei năvăliri a păcatului. Căci numai prin acestea şi prin altele de felul acesta vom putea fi şi noi ca piatra, căutând să înfăptuim în viaţa noastră cea schimbătoare neschimbabilitatea şi nemutabilitatea Stăpânului nostru.

Iar dacă tot El este numit de înţeleptul arhitect, care este Sfântul Apostol Pavel, şi *temelie a credinţei* sau *piatră din capul unghiului*, nici aceste gânduri nu vor fi fără urmare cât priveşte folosul lor pentru viaţă virtuoasă.

Într-adevăr, gândind la acestea, înţelegem că Domnul nostru Iisus Hristos este începutul şi sfârşitul oricărui fel de viaţă frumoasă şi al oricărei învăţături şi îndeletniciri bune. Nădejdea noastră (aceasta trebuie să înţelegem prin *piatra din capul unghiului*, către care privesc toate câte ţin de virtute), după cum spune Sfântul Apostol Pavel, este El, iar începutul sau temelia acestei clădiri înalte a turnului vieţii este credinţa în El. Dacă vom pune temeliile vieţii noastre pe credinţa aceasta şi dacă ne vom da ca legi, prin îndeletnicirile noastre de toate zilele, numai gânduri şi fapte curate, atunci El, care este piatra din capul unghiului întregii zidiri, devine şi piatra din capul unghiului vieţii noastre. Astfel, prin purtarea noastră frumoasă şi prin curăţia noastră, piatra aceasta se va potrivi de minune că să lege într-o legătură strânsă şi puternică cele două ziduri ale vieţii noastre, adică pe cel trupesc şi pe cel sufletesc. Dacă însă va lipsi una din cele două părţi ale clădirii, adică dacă ţinuta noastră frumoasă, care se

vede, nu va fi clădită la un loc cu curăţia sufletului, sau dacă virtuţile sufletului nu se vor potrivi cu ceea ce se vede în viaţa noastră, atunci Hristos nu va mai fi nicidecum piatra din capul unghiului a acestei vieţi, fiindcă această piatră nu se potriveşte decât la această clădire dublă, care se uneşte într-un singur unghi.

Deci numai atunci se va putea suprapune clădirii noastre frumuseţea Celui ce şade în capul unghiului, când viaţa trupească şi cea sufletească îmbinându-se într-una singură, va putea să aibă în chip armonic, de regulă adevărată în viaţă, linia dreaptă şi fără întorsături a virtuţii, care nu are în sine nimic strâmb sau îndoit.

Numind apoi pe Hristos *chip al lui Dumnezeu cel nevăzut, Dumnezeu mai presus de toate* şi *mare Dumnezeu*, prin cuvintele acestea Sfântul Apostol Pavel predică măreţia Stăpânului celui adevărat, zicând: *"Să aşteptăm fericita nădejde şi arătarea slavei* marelui Dumnezeu *şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos"* (Tit 2, 13), iar vorbind despre israeliţi, pe care voia să-i aducă la Hristos, zice: *"Ai lor sunt părinţii, patriarhii şi profeţii şi din ei este Hristos cel după trup, cel ce este* Dumnezeu peste toate, *binecuvântat în veci"* (Rom. 9, 15).

Cu acestea însă el ne învaţă că Hristos, fiind întotdeauna ceea ce este (şi este ceea ce numai singur ştie că este), chiar dacă cineva care judecă cele înalte se va putea apropia din ce în ce mai mult de El, înţelegerea lui, totuşi, nu se poate ridica până la El, căci aceasta se ridică numai în măsura în care îi este dat ei de la fire.

Acesta, deci, care este mai presus de orice cunoştinţă şi de orice înţelegere, nespus şi negrăit, ca să te facă pe tine din nou chip al lui Dumnezeu, din iubirea Lui de oameni S-a făcut El însuşi chip al lui Dumnezeu cel nevăzut. Prin aceasta, cu forma pe care a luat-o, a voit să se întruchipeze în tine şi să te aducă prin Sine iarăşi la chipul frumuseţii celei dintru început, ca să fii din nou ceea ce ai fost. Astfel, dacă dorim să devenim şi noi chip al lui Dumnezeu cel nevăzut, se cuvine să ne întocmim felul vieţii noastre după exemplul vieţii Mântuitorului Iisus Hristos, care ne stă înainte. Dar ce înseamnă aceasta? Înseamnă ca, trăind în trup, să nu trăim după trup, ci să trăim întocmai ca acel chip al lui Dumnezeu cel nevăzut, care a primit chip omenesc prin Fecioara şi care a suferit toate încercările pe care le poate suferi firea omenească, afară de încercarea păcatului, căci El este acela despre care s-a zis: *"El nu a făcut păcat şi în gura Lui nu s-a găsit vicleşug"* (I Petru 2, 22).

Astfel, după cum atunci când voim să învăţăm arta picturii, maestrul schiţându-ne pe tablă vreo formă frumoasă, trebuie să imităm frumuseţea acesteia, fiecare pe placa noastră, astfel ca placa fiecăruia să se

înfrumusețeze la fel cu modelul frumuseții care ne este pus înainte, tot astfel, de vreme ce fiecare din noi este pictorul vieții sale proprii, iar arta creației acesteia este intenția noastră frumoasă, culorile pentru prelucrarea chipului care ne stă înainte fiind virtuțile, este o foarte mare primejdie ca frumusețea modelului care ne stă înainte să fie schițată în sufletele noastre, de noi, sub forma unei măști respingătoare și urâte și cu niște culori murdare, alcătuind astfel în locul chipului Stăpânului nostru o întipărire a răutății.

Dimpotrivă, va trebui să căutăm ca, pe cât va fi cu putință, culorile cele curate ale virtuților, amestecate într-o îmbinare meșteșugită, să ia asemănarea frumuseții pe care o avem înainte, pentru ca și noi să fim un chip al Chipului, izbutind să îndeplinim în viața noastră, printr-o imitare în fapte, frumusețea modelului care ne stă înainte, după cum a făcut și Sfântul Apostol Pavel, *devenind un chip al lui Hristos, printr-o viață* virtuoasă.

Dacă este nevoie acum să lămurim totodată și lucrurile, în parte, prin care cineva poate izbuti să realizeze în viață chipul acesta, atunci o primă culoare este smerenia. Căci Mântuitorul nostru Iisus Hristos a zis: *"Învățați de la Mine că sunt blând și smerit cu inima"* (Mat. 11, 2). O altă culoare, care s-a arătat atât de mult în chipul Dumnezeului celui nevăzut, adică în Mântuitorul, este *îndelungă-răbdarea*. Este destul să ne gândim la sulița, la nuielele și la legările pe care le-a suferit, la biciuirile, la obrajii pălmuiți, la fața Lui cea scuipată, la rănile primite pe spate, la judecata cea nelegiuită, la hotărârea cea nedreaptă, la soldații cei mândri de măsura cea întunecată, la batjocoririle, la ironiile și la rănile pe care le-a suferit de pe urma trestiilor, la cuiele, la fierea și la oțetul care I s-au dat și la toate chinurile care I s-au făcut, fără să fie în El nici o vină, ba ceva mai mult, care I s-au dat în schimbul binefacerilor Sale celor de multe feluri, pentru ca să înțelegem până unde a mers îndelunga Sa răbdare.

Dar care a fost, oare, apărarea Sa împotriva celor ce-I făceau astfel de lucruri? Nimic altceva decât cuvintele: *"Părinte, iartă-le lor, că nu știu ce fac"* (Luca 23, 34).

Oare, nu putea El să facă să cadă asupra lor cerul, sau să poruncească pământului să se despice și să înghită pe batjocoritori? Nu putea El, oare, să facă marea să iasă afară din albia ei și să schimbe pământul în fund al adâncului? Nu putea El, oare, să trimită asupra lor numai cu porunca Sa ploaia de foc de la Sodoma, sau vreo altă nenorocire?

Dar, nu. El a suferit toate acestea cu blândețe și îndelungă-răbdare, ridicând prin suferința Sa îndelungă-răbdarea la înălțime de lege și pentru tine.

Tot astfel suntem datori să privim și toate celelalte însușiri frumoase, care sunt grupate în jurul chipului lui Dumnezeu, adică în jurul Domnului

nostru Iisus Hristos, după care, apoi, se cuvine să ne întocmim în chip vădit firea noastră, încât să ne facem și noi chip al lui Dumnezeu cel nevăzut, zugrăvindu-ne astfel prin îndelungă-răbdare.

Când auzim că Hristos este *capul Bisericii*, mai înainte de toate suntem datori să ne aducem aminte că nu poate să existe cap care să nu fie de aceeași fire și de aceeași substanță cu trupul de sub el și că legătura membrelor în parte și cu totul la un loc trebuie să fie una singură, săvârșind o deplină armonie între întreg și parte, adică între trup și mădulare.

Din cele de mai sus înțelegem că ceea ce este capul, în ce privește firea, aceea trebuie să fie și mădularele, în parte, pentru ca să poată fi în armonie cu capul. În cazul de față, adică atunci când numim pe Hristos capul Bisericii, mădularele nu sunt altele decât noi, cei ce alcătuim la un loc *Biserica creștină*, adică *Trupul lui Hristos*. Astfel că, dacă cineva, smulgând un mădular al lui Hristos, îl va face mădular al păcatului, vârând în sine întocmai ca un cuțit patima cea nestăpânită, prin patima aceasta urâtă el a înstrăinat mădularul de cap. Dar nu numai patimile, ci chiar și gândurile celelalte ale răutății devin niște cuțite, care taie și despart mădularele de trupul cel robust și le îndepărtează de cap, cu ajutorul patimilor, care lucrează tăierea.

De aceea, dacă voim ca trupul să rămână întreg, în ceea ce privește firea sa, se cuvine ca el să fie întru totul potrivit cu capul, iar mădularele, fiecare în parte, din cauza firii lor comune cu el, să fie în așa fel ca să se găsească în armonie cu capul, care este curat. Dacă credem că ceea ce alcătuiește capul este nestricăciune, atunci negreșit că mădularele trebuie să se mențină și ele întru nestricăciune. De asemenea, este clar că și celelalte idei pe care le presupune capul cum sunt, bunăoară, pacea sfințenia și adevărul, sau altele de felul acesta, trebuie să se vădească deopotrivă și asupra mădularelor. Acestea și altele de felul acesta se arată negreșit prin Fiul, în mădularele trupului Său, care sunt creștinii, mărturisind astfel că mădularele acestea sunt de aceeași fire cu capul. De aceea și Sfântul Apostol Pavel a zis că *"Acela este capul, iar din El tot trupul bine armonizat și bine potrivit în orice încheietură își săvârșește creșterea sa potrivit lucrării care este încredințată cu măsură fiecărui mădular al trupului, în parte"* (Efes. 5, 23).

Când auzim că Hristos este capul Bisericii, cu alte cuvinte, că El este capul tuturor celor ce cred în El, suntem datori să ne gândim că, după cum la viețuitoare tot îndemnul vine de la cap, căci prin ochi și prin auz se conduc atât mișcarea picioarelor cât și lucrarea mâinilor, fiindcă nu este cu putință să se facă ceva așa cum trebuie, din cele despre care este vorba, dacă ochiul nu supraveghează asupra celor ce se săvârșesc și dacă auzul nu

primește porunca, tot astfel și noi trebuie să ne mișcăm trupurile noastre, potrivit cu capul cel adevărat, către orice dorință și faptă către care ne va conduce Cel ce a creat ochiul și a sădit urechea.

Deoarece capul privește către cele de sus, se cuvine ca și mădularele, care sunt supuse capului, să urmeze îndrumării capului și să aibă țintă către cele înalte.

Dar noi aflăm totodată că Mântuitorul nostru Iisus Hristos este și *întâiul născut al zidirii* și *întâiul născut între mulți frați*. Auzind acestea de la Sfântul Apostol Pavel, mai întâi trebuie să ne lepădăm de ideile ereticilor, întrucât cuvintele de mai sus nu au nici o legătură cu înclinarea lor atât de nestăpânită de a face dogme noi. După aceasta, în fine, să ne dăm silința să scoatem din cuvintele acestea și partea aceea cu care ne pot veni în ajutor în ceea ce privește viața noastră morală.

Cei care luptă pe toate căile împotriva lui Dumnezeu zic despre Dumnezeu Cel unul născut, Făcătorul a toată zidirea, din Care, prin Care și întru Care sunt toate, că nu ar fi decât o lucrare a lui Dumnezeu, o creatură, și deci o făptură, hotărând că El trebuie să Se numească întâiul născut al întregii zidiri tocmai pentru acest motiv. Tot aceștia zic despre El că, fiind un frate al lumii celei create, este întâiul între toți numai în ceea ce privește timpul, întocmai ca Ruvim între cei doisprezece frați ai săi, iar nicidecum că este așezat în primul rând din punct de vedere al firii Sale.

Față de aceștia, trebuie să spunem, mai întâi, că nu trebuie să credem că unul născut și întâiul născut sunt una și aceeași. Iar aceasta, pe bună dreptate, căci nici acolo unde sunt frați nu poate fi vorba de un singur născut și nici acolo unde nu sunt frați, primul născut nu este și nici nu se numește singur născut.

Deci aceste două idei nu se pot nicidecum împăca și nici nu pot fi asemenea una cu alta, când este vorba despre unul și același subiect, fiindcă este cu neputință ca cineva să se numească la fel cu amândouă, adică și singur născut și întâi născut.

Nu este mai puțin adevărat, însă, că în Sf. Scriptură se spune despre Cuvântul, care era la început, că este unul născut Dumnezeu și întâiul născut al întregii zidiri. De aceea se cuvine ca numai cel ce face cu evlavie deosebire între aceste două numiri să le folosească la înțelegerea tainei celei ascunse a adevărului. Astfel, Cuvântul, Cel mai înainte de veci, este unul născut și tot Cuvântul acesta a devenit, apoi, întâiul născut al zidirii, adică al creaturii, care a avut loc în Hristos, făcându-Se trup.

Înțelesul care se naște în mintea noastră când auzim că El este întâiul născut din morți și întâiul născut între mulți frați, același îl vom avea și cu privire la întâiul născut al creaturii. El, care este începătura celor adormiți, Se face întâi născut din morți pentru ca să deschidă trupului drumul

învierii. Deoarece a voit să ne facă pe noi, prin nașterea cea de sus, din apă și din Duh, fii ai zilei și ai luminii, deși mai înainte, prin firea noastră, eram fii ai mâniei, El însuși a fost călăuzitorul către o astfel de naștere, atrăgând harul Duhului în râul Iordanului asupra începăturii firii noastre. Din cauza aceasta toți cei născuți la viață prin renașterea cea duhovnicească sunt frați ai Celui de mai înainte născut din apă și din Duh.

În felul acesta înțelegând că El este întâiul născut al creaturii, care s-a făcut în Hristos, nu ne găsim câtuși de puțin în afară de credința cea evlavioasă. Căci, deoarece creatura cea veche, stricată prin păcat, a fost nimicită, în chip necesar nimicirea acesteia a fost urmată de creația cea nouă a vieții, care a luat ființă din renașterea și din învierea din morți. Iar pentru că Cel ce stă în fruntea acesteia este conducătorul vieții noastre, pentru aceasta El se numește și întâiul născut al vieții.

Astfel, din cele zise până acum, celor ce se vor strădui să arate dușmanilor dreptei credințe greșeala lor le va fi fost ușor să aibă în cele de mai sus un tovarăș destul de puternic pentru câștigarea luptei celei adevărate.

Și acum vom lămuri, pe scurt, cum cuvintele de mai sus ar putea să conducă la înfăptuirea vieții celei virtuoase. Ruvim era, desigur, întâi născut între toți frații veniți după el în lume, prin naștere.

Trăsăturile proprii ale acestora, care erau asemănătoare cu ale celui întâi născut, mărturiseau înrudirea lor cu Ruvim, astfel că nimeni nu putea trece cu vederea însușirea lor de frați, fiindcă aceasta era mărturisită prin însăși asemănarea chipului lor. Deci dacă prin renașterea noastră în același chip, din apă și din Duh, și noi am devenit frați ai Domnului, care pentru noi S-a făcut întâi născut între mulți frați, atunci se cade să arătăm și noi, prin felul purtării noastre în viață, rudenia noastră apropiată cu El, căutând ca întotdeauna să înfățișăm în viața noastră pe Cel întâi născut. Dar care sunt însușirile de seamă despre care Sf. Scriptură arată că le avea ființa Acestuia?

Acest lucru l-am arătat în multe părți și se poate rezuma în următoarele cuvinte: *"El nu a făcut păcat și în gura Lui nu s-a găsit vicleșug"* (I Petru 2, 22).

Deci, dacă voim să fim frați Celui ce stă în fruntea nașterii noastre celei duhovnicești, atunci, neapărat, păcatul trebuie să lipsească din viața noastră, fiindcă numai astfel vom da dovadă că suntem înrudiți cu El, când nici o pată nu ne va despărți de curăția Lui.

Dar Cel întâi născut este totodată *dreptate, sfințenie, iubire, răscumpărare* și altele de felul acesta. De aceea, viața noastră trebuie să poarte și ea întipărite în sine aceste însușiri frumoase, pentru ca, dovedind

tuturor simţămintele nobile ale fiinţei noastre, cei ce le vor vedea să poată să mărturisească înrudirea noastră cu Hristos.

Mântuitorul nostru Iisus Hristos, făcându-se pe Sine începătură a celor adormiţi, cu aceasta El ne-a deschis nouă, tuturor, uşa învierii, iar prin câte a făcut atât asupra Sa cât şi asupra altora, care erau stăpâniţi de moarte, El ne-a arătat că toţi vom învia în trup, într-o clipită, la trâmbiţa cea din urmă.

Cu toate că vom învia cu toţii, totuşi, nu este mai puţin adevărat că în viaţa cea de dincolo starea în care se vor găsi oamenii nu va fi pentru toţi aceeaşi. Căci zice: *"vor merge cei ce au făcut cele bune întru învierea vieţii, iar cei ce au făcut cele rele întru învierea judecăţii"* (Ioan 5, 29). De aceea, dacă viaţa cuiva duce către acea înfricoşată condamnare, chiar dacă acesta, prin naşterea cea de sus s-ar întâmpla să se numere printre fraţii Domnului, el se arată totuşi mincinos faţă de acel nume, tăgăduind prin viaţa sa cea plină de răutate înrudirea cu Cel întâi născut. Căci Cel întâi născut, care este mijlocitorul între Dumnezeu şi oameni şi care a legat prin Sine ceea ce este omenesc de Dumnezeu, leagă de Dumnezeu numai ceea ce este vrednic de Dumnezeu.

Deci, după cum prin puterea Dumnezeirii El şi-a însuşit pe omul dintru Sine, cu toate că acesta era o parte a firii celei comune, cu singura deosebire că nu era supus patimilor acelora ale firii care duc la păcat (căci s-a zis *"păcat nu a făcut şi în gura Lui nu s-a găsit vicleşug"*), tot astfel El va aduce şi pe fiecare din noi la legătura Dumnezeirii, dacă va găsi că nu am săvârşit ceva nevrednic de legătura aceasta. Astfel, cel ce este cu adevărat templul lui Dumnezeu şi nu cuprinde în sine nici un idol şi nici o statuie a răutăţii, acela va fi luat de Mijlocitorul întru împărtăşirea Dumnezeirii, găsindu-se cu totul curat pentru primirea curăţiei Lui. În sufletul cel născocitor de rele, însă, este lucru ştiut că nu poate intra înţelepciunea, căci astfel spune Sf. Scriptură (Înţel. 1, 4), iar cel curat cu inima nu poate vedea în sine altceva decât pe Dumnezeu; acesta, dacă voieşte să se lipească de El prin nestricăciune, primeşte în sine toată Împărăţia celor bune. Pentru lămurirea şi înţelegerea celor de mai sus, ar fi bine să luăm cuvintele Domnului spuse Sfinţilor Apostoli prin Maria, şi anume: *"Acum, Mă duc la Tatăl Meu şi Tatăl vostru şi la Dumnezeul Meu şi Dumnezeul vostru"* (Ioan 20, 17). Acestea le spune Mijlocitorul între Dumnezeu şi oameni, Cel care a împăcat prin Sine pe duşmanii lui Dumnezeu cu Dumnezeirea cea adevărată şi unică.

Fiindcă, după cuvântul profetului, oamenii, prin păcat, s-au înstrăinat de la sânul cel purtător de viaţă şi s-au rătăcit de pântecele în care au fost creaţi, grăind minciună în loc de adevăr; pentru aceasta, luând El

începătura firii celei comune, adică luând asupra Sa suflet şi trup omenesc, le-a făcut pe acestea sfinte, păzindu-le întru Sine neamestecate cu răutatea şi neprimitoare de răutate, astfel ca, înfăţişându-le pline de nestricăciune Tatălui nestricăciunii, să smulgă prin ele tot ce este înrudit şi de acelaşi fel în ce priveşte firea şi să primească pe cei rătăciţi la înfiere şi pe duşmanii lui Dumnezeu la împărtăşirea cu Dumnezeirea.

Deci, după cum începătura aluatului, adică firea omenească luată de Mântuitorul nostru Iisus Hristos, a fost adusă din nou în legături de prietenie cu Dumnezeu şi Tatăl, prin curăţie şi prin aceea că a fost lipsită de putinţa de a se deda la patimi, tot astfel şi noi, care suntem aluatul, pe aceeaşi cale vom fi lipiţi de Părintele nestricăciunii, dacă vom căuta să imităm, pe cât ne va fi cu putinţă, felul nepătimaş şi neschimbător de a fi al Mijlocitorului nostru. Şi aşa vom fi cunună de pietre scumpe a Dumnezeului Celui unul născut, devenind prin viaţa noastră cinste şi slavă.

Într-adevăr, prin iconomia Sa împotriva morţii, pe cei ce mai-nainte erau prefăcuţi în spini, din cauza păcatului, El i-a făcut Sieşi cunună, schimbând spinii în cinste şi slavă. De aceea, de vreme ce Cel ce a ridicat o singură dată păcatul lumii a luat pe capul Său cununa cea de spini pentru ca să o facă cunună împletită din cinste şi din slavă, este o primejdie foarte mare ca să se găsească cineva care, fiind scai şi spin din cauza unei vieţi rele, să se amestece totuşi în mijlocul cununii Stăpânului, făcându-se una cu chipul său. Către unul ca acesta cuvântul Scripturii glăsuieşte: *"Cum ai intrat aici, neavând îmbrăcăminte de nuntă?"* (Mat. 22, 12). Cu alte cuvinte, cum te-ai împletit la un loc cu cele ce sunt orânduite cu cinste şi cu slavă în cununa Mea, spin fiind? Sau *"Ce legătură este între Hristos şi Veliar? Care este partea credinciosului cu necredinciosul? Ce împărtăşire are lumina cu întunericul?"* (II Cor. 11, 15).

Pentru ca nu cumva viaţa noastră să aducă vreodată ca învinuire împotriva noastră astfel de cuvinte, trebuie să ne îngrijim ca să ne dezbrăcăm de orice lucru, cuvânt sau gând spinos al vieţii noastre, în tot timpul traiului nostru, pentru ca, devenind cinste şi slavă cu vieţuirea noastră cea curată şi fără de patimi, să încununăm înşine pe Cel ce este capul a toate, schimbându-ne într-o podoabă de mare preţ şi într-un bun al Stăpânului nostru. Căci Domnul nu primeşte nici să fie şi nici să se numească Domn al slavei pentru cei necinstiţi. De aceea, numai acela care este străin de toată purtarea cea urâtă şi de toată netrebnicia, atât în ce priveşte omul cel văzut, cât şi cel ascuns, poate face stăpân al lui pe Cel ce este şi se numeşte Domn nu al necinstei, ci al slavei.

Tot lucrul are un început, iar începutul oricărui lucru nu este nicidecum străin de ceea ce urmează după el. Dacă cineva socoteşte că începutul său este viaţa, atunci negreşit şi ceea ce urmează după acest

început va fi viață; iar dacă începutul este lumină, atunci și ceea ce urmează după acest început va fi tot lumină. Deci, dacă zicem că *El este începutul nostru*, ce folosim cu aceasta?

Folosim negreșit mult, fiindcă devenim și noi la fel cu ceea ce am crezut că este începutul nostru. Căci lumina nu se poate numi început al întunericului și nici așezând ca început viața nu vom putea înțelege că continuarea vieții este moartea. Dimpotrivă, dacă cineva este de aceeași fire cu începutul și se leagă de acest început prin lipsa de patimi și prin virtute, atunci, negreșit, începutul tuturor devine și începutul acestuia; iar dacă cineva nu este de aceeași fire cu începutul și nici nu se leagă de el prin lipsa de patimi și prin virtute, atunci el nu poate avea de început al său pe Începutul tuturor.

Deci, nu este cu putință ca acela care, din cauza unei vieți urâte, se găsește așezat sub începutul întunericului să spună că începutul lui este începutul tuturor celor bune, și cu el se întâmplă același lucru ca și cu cei care înțeleg cuvintele dumnezeiești numai spre binele lor propriu, chiar atunci când numesc pe Domnul *Împărat al dreptății și al păcii*.

Căci cel care, după cuvintele Rugăciunii Domnești, se roagă să vină asupra lui Împărăția lui Dumnezeu, aflând că adevăratul Dumnezeu este împăratul dreptății și al păcii, va îndeplini negreșit în viața lui proprie dreptatea și pacea, atunci când va cere ca Împăratul dreptății și al păcii să domnească asupra tuturor. Virtuțile, la un loc, alcătuiesc toate armata lui Dumnezeu. Prin dreptate și pace trebuie să înțelegem însă toate virtuțile. De aceea, dacă cineva ar fugi din armata lui Dumnezeu și s-ar număra mai departe în armata celui de alt neam, făcându-se purtător de arme al Născocitorului răutății și dezbrăcându-se de platoșa dreptății și de orice altă armură a păcii, cum unul ca acesta ar mai putea fi, oare, un supus al Împăratului păcii, de vreme ce, ca un laș, a aruncat de la sine toată armura adevărului?

Deci, este clar că după cum podoaba de pe armele cuiva este chipul împăratului căruia acesta slujește, tot astfel și în ceea ce privește viața morală a cuiva, în loc de podoaba de pe arme acesta va trebui să aibă desemnat în însuși felul său de viață chipul conducătorului său. Căci creștinul adevărat trebuie să fie întocmai ca fericitul acela așezat în armata divină, deci ales între cetele celor ce se numără cu miile, și înarmat împotriva răutății cu virtuțile acelea care arată celui ce le-a luat asupra sa în viață, chipul împăratului său (Apoc. 7, 4).

Și este nevoie, oare, să continuăm cu această înșiruire a noastră, care pune înaintea cuiva toate cuvintele prin care se explică numele "Hristos" și prin care putem fi conduși către viața virtuoasă, dat fiind că fiecare dintre cuvintele acestea conduce negreșit cu ceva, prin propria lui înfățișare, la desăvârșirea vieții noastre? Dimpotrivă, socot că va fi mult mai bine acum să recapitulăm cele spuse mai înainte.

Așadar, ce călăuză vom avea noi pentru a ajunge la ținta convorbirii noastre, pe care ne-am pus-o chiar de la început, căutând să aflăm cum cineva ar putea izbuti să fie desăvârșit în viață? Cred că, dacă cineva s-ar gândi continuu la aceea că este părtaș al preacinstitului nume al Domnului, și se va purta ca atare, după dogmele Sfinților Apostoli, atunci acesta va trebui să arate asupra sa și puterea celorlalte nume prin care se lămurește numele "Hristos", făcându-se în viața sa părtaș al fiecăruia dintre aceste nume. Cu alte cuvinte, eu spun că trei sunt podoabele care trebuie să înfrumusețeze viața creștinului: *fapta, cuvântul* și *gândul*. Începutul oricărui cuvânt este gândul. Cuvântul vine în al doilea rând, după gândire, căci el descoperă prin grai gândirea deja întipărită în suflet. În rândul al treilea, după gând și după cuvânt, vine fapta, care aduce la îndeplinire ceea ce a fost gândit de cineva.

Ținând seama de cele de mai sus, suntem datori ca în viața noastră să luăm aminte cu multă grijă atât cu cuvântul, cât și cu fapta și gândul, la acele sfinte nume tâlcuitoare ale numelui "Hristos", ca nu cumva sau cuvântul, sau gândul, sau lucrul să ne ducă în afară de puterea acelor nume înalte. Fiindcă Sfântul Apostol Pavel ne spune că tot ce nu este din credință este păcat, este absolută nevoie ca acela care înțelege aceasta să mărturisească cum că tot cuvântul, sau lucrul, sau gândul care nu duce la Hristos, duce în genere la ceea ce este potrivnic lui Hristos.

Ceea ce este în afară de lumină și de viață, nu este cu putință să nu fie în întuneric sau în moarte. Deci, dacă ceva nu este săvârșit, sau vorbit, sau gândit potrivit cu Hristos, atunci, negreșit, acest lucru este potrivit numai cu ceea ce este potrivnic Celui bun. De aceea, este lămurit că cel ce se arată în felul acesta se leapădă de Hristos, devenind străin de El, atât prin cele ce gândește, cât și prin cele ce face sau vorbește. Cu privire la aceștia se adeveresc, de altfel, și cuvintele profetului, care zice: *"Pe toți păcătoșii pământului i-am socotit ca pe niște călcători de lege"* (Psalm 118, 119).

Într-adevăr, după cum cel ce tăgăduiește pe Hristos în prigoane este un fugar de la numele cel preacinstit al Domnului, tot astfel este numit, de către profet, călcător de lege și cel ce tăgăduiește adevărul, dreptatea, sfințenia, nestricăciunea sau altceva dintre cele ce se înțeleg prin virtute, sau care aruncă acestea de la sine în timpul când este stăpânit de patimi, deoarece tăgăduiește cu fiecare dintre faptele sale cele rele pe Cel ce unește întru sine toate virtuțile și pe Cel al cărui nume îl poartă și el.

Deci, ce trebuie să facă cel ce voiește să fie vrednic de marele nume al Domnului?

Ce altceva, decât să-şi judece continuu gândurile, cuvintele şi faptele, ca acestea toate să ducă numai la Hristos şi să nu fie câtuşi de puţin străine de El? Uşurinţa cu care se poate face deosebirea aceasta este foarte mare. Într-adevăr, tot ce se gândeşte, tot ce se vorbeşte sau se lucrează cu patimă nu este nicidecum vrednic de Hristos, ci dimpotrivă, poartă pecetea Vrăjmaşului, care, mânjind cu patimi, ca şi cu nămol, mărgăritarul sufletului, nimiceşte strălucirea pietrei celei scumpe. Ceea ce este curat, însă, de orice înclinare pătimaşă duce negreşit la Conducătorul vieţii celei lipsite de patimi, care este Hristos, din Care, scoţându-şi gândurile sale întocmai ca dintr-o fântână curată şi neastupată, cineva putea fi tot atât de asemănător cu Domnul, Care este modelul după care trebuie să râvnească toţi, după cum şi apa este asemănătoare: cea de fântână cu cea de izvor şi cea de acolo cu cea purtată în ulcior, acasă.

În ce priveşte firea ei, curăţia este una, atât cea care se vede în Hristos, cât şi cea care se vede în cel ce este părtaş Lui. Numai că Hristos izvorăşte, iar cel ce este părtaş Lui scoate curăţia sa de aici trecând-o din gânduri în viaţă, ca să fie o armonie desăvârşită între omul ascuns şi cel care se vede, şi un prilej de viaţă frumoasă realizată cu ajutorul gândurilor potrivite numelui "Hristos".

Aceasta însemnează, după părerea mea, desăvârşirea vieţii creştine ce se arată prin toate numirile care sunt cuprinse în cuvântul "Hristos": a avea o legătură strânsă cu Hristos în suflet, în vorbă ca şi în toate ocupaţiile vieţii, ca să păstrăm întreagă asupra noastră, după binecuvântarea Sfântului Apostol Pavel, sfinţenia în tot trupul, în tot sufletul şi duhul, rămânând continuu în afară de orice amestecare cu răul.

Dacă, însă, va zice cineva că aceasta este foarte greu de îndeplinit, deoarece numai Stăpânul lumii celei create este neschimbător, iar firea omenească este schimbătoare şi foarte aplecată spre schimbare, şi va zice încă un lucru, şi anume, că ceea ce este statornic şi neschimbător în ceea ce este bun nu se poate îndeplini în firea cea schimbătoare, către o astfel de împotrivire vom răspunde simplu, că nu se poate încununa cineva că biruitor dacă nu luptă în luptă dreaptă. Dar, oare, se poate vorbi de luptă dreaptă atunci când vrăjmaşul nu este de faţă? Dacă lipseşte vrăjmaşul, atunci lipseşte desigur şi cununa biruinţei, căci nu poate fi vorba de biruinţă dacă nu este şi cineva învins.

Deci, suntem datori să luptăm cu partea aceea a firii noastre care este schimbătoare, întocmai ca şi cu un vrăjmaş, încăierându-ne cu ajutorul gândurilor şi să nu ne închipuim că vom fi învingători dacă o vom răpune pe aceasta, ci, dimpotrivă, vom fi învingători numai atunci când nu ne vom îngădui sub nici un motiv să cădem în luptă. Căci, dacă omul este schimbător, nu trebuie să se folosească de acest fel de a fi al său numai

către rău (căci, dacă i-ar fi fost cu neputinţă să se schimbe în bine, atunci ar fi avut de la fire numai înclinarea către rău). Acum, însă, cea mai frumoasă lucrare a schimbării omului este creşterea sa întru cele bune (întotdeauna schimbarea către ceea ce este mai bun schimbând în dumnezeiesc pe cel schimbat aşa cum trebuie). Astfel, ceea ce pare că este îngrozitor (adică firea noastră cea schimbătoare), din cele de mai sus am văzut că este întocmai ca o aripă pentru zborul nostru spre cele înalte, fiindcă dacă firea noastră nu ar putea primi schimbarea, întotdeauna, către ceea ce este mai bun, atunci aceasta ar fi pentru noi o adevărată nenorocire.

De aceea, cel ce vede cât de mult este aplecată firea noastră către schimbare, să nu se întristeze, ci, dimpotrivă, schimbându-se continuu în ceva din ce în ce mai bun, şi trecând din slavă în slavă, să se schimbe în aşa fel încât să devină tot mai bun prin creşterea cea din timpul zilei, desăvârşindu-se pururea şi niciodată ajungând la capătul desăvârşirii. Căci, numai atunci cineva se poate numi cu adevărat desăvârşit, când, crescând către ceva mai bun, nu se opreşte în drumul său niciodată şi nici nu-şi mărgineşte desăvârşirea, punându-şi vreo limită oarecare.

CUPRINS

SCRIERI EXEGETICE

SCRIERI DOGMATICO-POLEMICE ȘI MORALE

digitizat de
Mihai Cuciureanu

Redactor: Ierom. ȘTEFAN GĂNCEANU
Tehnoredactor: Protos. VARTOLOMEU BOGDAN

Format 16/70x100. Legat 1/1. Coli de tipar 30.
Comanda nr. 14

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC
ȘI DE MISIUNE AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE